STUDII ŞI ARTICOLE DE ISTORIE

SOCIETATEA DE ŞTIINŢE ISTORICE DIN
REPUBLICA SOCIALISTĂ ROMÂNIA
BUCUREŞTI

1969

XIV

STUDII ȘI ARTICOLE DE ISTORIE

XIV

STUDII ȘI ARTICOLE DE ISTORIE

XIV

SOCIETATEA DE ȘTIINȚE ISTORICE
din
REPUBLICA SOCIALISTĂ ROMÂNIA
București, 1969

S U M A R

150 de ani de la naşterea lui Nicolae Bălcescu

Istoria României

Miscellanea

Istorie universală

Metodică

Bibliografie

Cronică

FORMAREA LUI NICOLAE BĂLCESCU CA REVOLUȚIONAR

VASILE MACIU

Ceea ce aduce nou N. Bălcescu în viața poporului român este înmănuncherea teoriei democratice și a metodei revoluționare cu scopul de a da societății românești, frînată în dezvoltarea ei de sistemul feudal și de dominația străină, posibilitatea de a sfărîma aceste cătușe și de a se uni într-un stat independent care să aparțină întregului popor. Ar fi greșit să se creadă însă că el a fost un fenomen unic în societatea românească de la mijlocul secolului al XIX-lea, un caz particular datorit unei explozii spirituale excepționale, căci N. Bălcescu este numai exponentul cel mai de seamă al generației din 1848, purtătoarea unei sarcini istorice pe care el a definit-o cel mai precis și pentru împlinirea căreia și-a dăruit viața. Tot atît de greșit ar fi dacă s-ar crede că N. Bălcescu a ajuns dintr-o dată la închegarea concepției sale democrat-revoluționare și că n-a suferit nici o influență. Cercetarea activității lui teoretice și practice, dimpotrivă, arată că el a ajuns la cristalizarea gîndirii sale în urma cercetării condițiilor istorice în care trăia poporul român, a unei ucenicii și a unei practici revoluționare de scurtă durată, dar profundă.

Epoca în care a trăit N. Bălcescu a fost adînc pătrunsă de ideile revoluției burgheze franceze, care sfărîmase în Franța sistemul feudal și-l zdruncinase în toată Europa centrală, pregătind înlocuirea lui prin noul sistem social-economic capitalist. Deși Imperiul napoleonian, continuatorul revoluției din 1789, fusese desființat în 1815 și monarhii absoluți din Europa constituiseră Sfînta Alianță cu scopul de a bara mișcarea revoluționară, popoarele Europei asuprite din punct de vedere social și național s-au ridicat curînd la luptă pentru a înlătura cîrmuirile feudalo-absolutiste și asuprirea națională. S-au organizat societăți secrete pentru organizarea și conducerea mișcărilor revoluționare. Statele Confederației Germanice, Spania și Italia, Peninsula Balcanică și însăși Rusia au fost zguduite de lupta revoluționară antifeudală în anii 1818-1825. Și țările române au fost cuprinse de mișcarea revoluțio-

* Comunicări prezentate la sesiunea științifică festivă organizată de S.S.I. la Rîmnicu-Vîlcea în 21, 22 iunie 1969.

nară. În fruntea unei oştiri de ţărani, Tudor Vladimirescu a ridicat în 1821 steagul luptei revoluţionare în numele poporului pentru obţinerea „dreptăţilor ţării", desconsiderate de Poartă şi de principii fanarioţi, şi pentru înlăturarea asupririi boiereşti. Principii fanarioţi au fost înlăturaţi şi înlocuiţi cu principi pămînteni, un cîştig important al cauzei naţionale, dar dezvoltarea societăţii româneşti era frînată mai departe de menţinerea sistemului feudal şi de dominaţia străină. Mişcarea revoluţionară fiind înfrîntă, a apărut însă o viguroasă mişcare reformatoare, care revendica reorganizarea statului, înlăturarea dominaţiei otomane în Principate, unirea acestora şi chiar formarea unui stat pentru întregul popor român, ideologia daco-românismului, dezvoltată de istoricii şi filologii Şcolii ardelene, începînd să aibă un sens nou, să devină o doctrină politică. După înnăbuşirea sîngeroasă a mişcării revoluţionare din 1821, nimeni între românii din Principate nu se mai gîndesc că s-ar putea obţine, prin luptă revoluţionară, satisfacerea revendicărilor formulate de autorii proiectelor de reforme. Războiul din 1828—1829 dintre Rusia şi Imperiul otoman, la care au participat şi numeroşi români, a slăbit totuşi dependenţa Principatelor faţă de Poartă şi le-a dat libertatea relaţiilor comerciale cu orice ţară, dar le-a impus protectoratul guvernului ţarist. Revendicările mişcării reformatoare au fost atunci concretizate, sub egida Rusiei ţariste, în constituţia dată Principatelor, numită Regulamentul Organic, care a introdus schimbări cu caracter progresist, dar a menţinut privilegiile boiereşti şi servituţile feudale ale ţăranilor dependenţi şi a înscris, numai, îndemnul la unirea Moldovei şi Ţării Româneşti, fără a le uni.

Dezvoltarea capitalismului întemeiată pe maşinism a creat între timp, în Europa occidentală, noi condiţii pentru intensificarea mişcării revoluţionare. În 1830, Bourbonii au fost alungaţi din Franţa, unde s-a organizat o monarhie liberală, sprijinită de marea burghezie. Belgienii s-au răsculat şi au format un regat liberal. S-au răsculat în acelaşi an şi polonii pentru eliberarea ţării lor, dar au fost înfrînţi pentru că masele ţărăneşti n-au fost interesate în luptă. În Italia, mişcarea revoluţionară carbonară a fost depăşită de noua orientare ce i-a dat Giuseppe Mazzini, apreciat de N. Bălcescu în 1850 ca „cel mai mare revoluţionar din Europa" [1]. Mazzini a organizat în 1831 societatea secretă *Tînăra Italie*, cu scopul de a lupta pentru independenţa şi unitatea Italiei în cadrul unei republici democrate, care va făuri naţiunea italiană. Pentru organizarea unei lupte revoluţionare comune a popoarelor europene, el a înfiinţat în 1837 o nouă societate secretă *Tînăra Europă*. Numeroasa emigraţie polonă, sub influenţa ideilor lui Mickiewicz şi conducerea prinţului Adam Czartoryski, pregătea o nouă răscoală, contînd să antreneze în lupta revoluţionară şi alte popoare asuprite. În Franţa cresc mişcarea democrată şi republicană şi influenţa ideologică a istoricului Jules Michelet, a istoricului filozof Edgar Quinet şi a democratului militant catolic Lamen-

[1] N. Bălcescu, *Opere*, IV. *Corespondenţă. Scrisori. Memorii. Adrese. Documente. Note şi materiale.* Ediţie critică de G. Zane, Bucureşti, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1964, p. 307 (scrisoare adresată din Paris la 16 iunie lui Alexandru Zane).

nais. Mişcarea muncitorească se dezvoltă în Anglia, Franţa şi Germania vestică, iar socialismul utopic, manifestat prin scrierile lui Saint-Simon, Robert Owen şi Charles Fourier, este depăşit de K. Marx şi F. Engels, făuritorii socialismului ştiinţific. Au influenţă în mase socialiştii Louis Blanc şi P. J. Proudhon, accesibili în special intelectualilor şi muncitorilor din micile ateliere. Se înmulţesc societăţile secrete revoluţionare, mai ales în Franţa. Din 1846 revoluţia se aştepta să izbucnească în toată Europa dintr-un moment în altul.

În ţările române, dezvoltarea producţiei de mărfuri a subminat sistemul feudal, atît în Principate cît şi în Transilvania. Burghezia, ţărănimea şi boierimea liberală, nemulţumite de menţinerea sistemului feudal, au trecut la organizarea luptei pentru răsturnarea acestuia şi pentru unirea poporului român într-un singur stat independent. Frămîntările revoluţionare europene, în special cele din Franţa, Italia şi Polonia, încurajează mişcarea naţională şi antifeudală românească. Presa difuzează, fără a putea fi împiedicată de cenzură, ştirile privind schimbările sociale şi politice din Occident, dar şi ideile care circulau acolo. I. Eliade Rădulescu, G. Bariţiu şi M. Kogălniceanu, prin publicaţiile şi lucrările lor, întăresc speranţele în progresul social şi unirea naţională. Deşi Ion Cîmpineanu înfiinţase în 1833 împreună cu I. Eliade Rădulescu Societatea Filarmonică şi organizase apoi o lojă masonică[2], sîmburele rezistenţei contra introducerii în Regulamentul Organic a articolului adiţional, pînă la sfîrşitul deceniului al patrulea al secolului al XIX-lea Partida Naţională nu trecuse la acţiuni propriu-zis revoluţionare. Conspirativă, mişcarea pentru unire, independenţă şi constituţie liberală, condusă de Ion Cîmpineanu în anii 1838—1839, n-a avut formal un caracter revoluţionar, întrucît urmărea să realizeze aceste schimbări cu ajutorul Angliei şi Franţei, eventual cu acordul Porţii, prin mijlocirea emigraţiei polone conduse de prinţul Adam Czartoryski. Programul de schimbări al lui Ion Cîmpineanu avea însă un conţinut social-politic revoluţionar şi nu putea fi realizat decît tot cu mijloace revoluţionare. Eşecul acţiunii întreprinse pentru îndeplinirea lui, ca şi convingerea că reorganizarea societăţii româneşti pe baze noi nu se putea face pe cale legală au determinat pe partizanii săi, unii din ei tineri, între care şi N. Bălcescu, să adopte în lupta lor metoda revoluţionară.

* * *

Prin ascendenţa sa familială, N. Bălcescu era legat de acele pături sociale care au intrat apoi în componenţa burgheziei, la mijlocul secolului al XIX-lea, clasă conducătoare a mişcării antifeudale. Un bunic dinspre tată, Petre Căpitanul, numit aşa pentru că la 1776 era căpitan de seimeni în Bucureşti[3],

---

[2] Gregoriu G. Tocilescu, *Nicolae Bălcescu, Viaţa, timpul şi operele sale* (1819—1852), Bucureşti, 1876, p. 29.

[3] Cornelia Bodea şi Paul Cernovodeanu, *Materiale noi pentru biografia lui Nicolae Bălcescu*, în „Studii", XVI (1963) nr. 2, p. 378.

ducea la bătrînețe o viață modestă, iar bunica dinspre tată, soția lui Petre Căpitanul, Maria, era fiica popei Dima zugravul, tot din București, care îi dăduse zestre 4 pogoane de vie cu 19 pogoane țelină în jur la Urlați, cumpărate în 1755. Însuși tatăl lui N. Bălcescu, Barbu Petrescu, poreclit și Bărbuceanu, născut pe la 1770, era înainte de căsătorie un mic slubaș în București. Numai după căsătoria cu Zinca Bălcescu a obținut modestul titlu boieresc de pitar și și-a luat, după moșia primită ca zestre, numele de Bălcescu. Scurt timp, din decembrie 1820 pînă în ianuarie 1821, a fost sameș al județului Dolj [4]. În anii 1819—1820, își construise, în locul modestei sale locuințe din București, o casă încăpătoare. Străbunicul dinspre mamă al lui N. Bălcescu a fost popa Necula, care a cumpărat la 20 aprilie 1766 cu 880 taleri moșia Bălcești, de pe Topolog, în județul Argeș, lată de 1760 stînjeni, [5] de la serdăreasa Marioara Canache. Suma de bani cu care s-a cumpărat moșia Bălcești s-ar fi putut strînge din negoț, poate și din contrabandă pe cărările puțin cunoscute spre Transilvania. Tatăl mamei lui N. Bălcescu, Tănase, capătă titlul de postelnicel și devine în 1774 zapciu al plășii Topolog, slujbă foarte modestă, dar aducătoare de venituri. La 1779, Tănase e numit polcovnic pentru paza județului Săcuieni [6], apoi se stabilește în București și se căsătorește cu Ecaterina, fiica lui Stoian Pavel [7], logofăt la vistierie, și a Bălașei, născută Băbeanu, de la care ia zestre bună, între altele, via Valea Orliței din județul Săcuieni, vreo 12 pogoane [8]. Nici despre mama sa nu se poate deci spune că N. Bălcescu ar fi avut o ascendență cu adevărat boierească.

În ianuarie 1821, din cauza mișcării revoluționare, pitarul Barbu Petrescu și-a pierdut o parte din averea bănească. Tot din aceeași cauză a trecut cu familia în Transilvania. La reîntoarcere, e urmărit de creditori și nu se știe dacă a mai avut slujbe. Moare în iarna anului 1825. Soția sa, Zinca Bălcescu, luptă cu creditorii, dar caută să încaseze și banii ce se datorau din 1821 soțului ei. E văduvă cu cinci copii. Locuia la București în mahalaua Mîntuleasa în casa clădită de soțul ei, de la care îi rămăsese via de lîngă Urlați (4 pogoane vie cu 19 pogoane țelină); de la părinții ei primise zestre [9] jumătate din moșia Bălcești de pe Topolog, jumătate din moșia Gîltofani, situată la nord de Bălcești, vreo 12 pogoane vie pe Valea Orliței din județul Săcuieni, diferite obiecte de valoare ș.a. Pămînturile din județul Argeș nu puteau aduce un venit apreciabil, avînd puține terenuri arabile. Viile de lîngă Urlați și de pe Valea Orliței ar fi putut să procure venituri mai mari, dacă ar fi fost bine administrate, lucru greu pentru o văduvă cu cinci copii, cum era Zinca Bălcescu.

---

[4] Cornelia Bodea și Paul Cernovodeanu, *op. cit.*, p. 380.
[5] *Ibidem*, p. 375.
[6] *Ibidem*, p. 376.
[7] *Ibidem*, p. 377.
[8] *Ibidem*, p. 391—393.
[9] *Ibidem*.

Nicolae Bălcescu s-a născut , cum indică Gr. G. Tocilescu, la 29 iunie 1819 [10]. Avea un frate mai mare, Constantin (Costache), născut în 1812, două surori mai în vîrstă, Maria, căsătorită mai tîrziu cu Geanolu, administrator în 1852 al judeţului Teleorman, şi Sevastiţa, născută în 1818, necăsătorită, şi un frate mai mic, Barbu.

Lipsiţi de capul familiei, Zinca şi copiii ei, cu toate că aveau o avere care ar fi putut să le asigure venituri bune, n-au putut să trăiască din larg. Deşi Zinca putea să se pretindă fiică şi soţie de boier, ea şi familia ei se aflau dacă nu în afara clasei boiereşti, în mod cert în pătura inferioară a acesteia şi trăiau modest.

Primele contacte cu lumea, N. Bălcescu le-a avut în anii de după 1821, cînd amintirea mişcării revoluţionare şi a lui Tudor Vladimirescu era încă vie. Folosind, probabil, informaţii din partea unor foşti cunoscuţi ai lui N. Bălcescu, Gr. G. Tocilescu scrie că acesta „la vîrsta de 7 ani începu să înveţe carte grecească, după obiceiul timpului, de la un arhimandrit grec, care venea acasă de-i preda lecţii" [11]. Cînd s-a redeschis în 1831 Şcoala de la Sf. Sava, numită apoi Colegiul Naţional Sf. Sava, N. Bălcescu i-a urmat sîrguincios cursurile. În 1832 era în clasul al 3-lea umanioare, la cursul de gramatică al profesorului I. Pop [12]. Matricola şcolară îl mai arată că învăţa caligrafia cu profesorul Alexandru Pop; îl găsim apoi în clasul al 5-lea de umanioare, împreună cu fratele său Constantin, învăţînd limba franceză cu profesorul Simion Marcovici [13]. La 1832 Bălcescu a fost între premianţi [14]. Peste patru ani, în 1836, se afla în cursul complementar, unde avea printre colegi pe viitorul poet Dimitrie Bolintineanu [15]. Anul următor se pare că a terminat învăţătura la Sf. Sava, căci Ion Voinescu II, în necrologul său din 1853, spune că „la vîrsta de 17—18 ani el săvîrşi cu distincţiune învăţăturile colegiale din Colegiul Sf. Sava din Bucureşti" [16], cuvinte pe care le reproduce aproape aidoma, fără indicarea locului de unde le-a luat, şi Gr. G. Tocilescu în monografia din 1876 [17]. Voind să-şi continue învăţătura, N. Bălcescu „ceru de la maica sa, scrie Ion Voinescu II, cu mare stăruinţă să-l trimiţă în Paris pentru desăvîrşirea studiilor sale; dar împrejurările grele, adaugă Ion Voinescu II, în care se afla atunci maica sa, nu ertară de a-i împlini dorinţa" [18]. „Împrejurările grele" care o împiedicau pe mama studiosului adolescent să-l trimită la

[10] Gregoriu G. Tocilescu, *op. cit.*, p. 27. Vezi şi I. Voinescu, *Nicolae Balcesco*, Paris, 1853, p. 3 (la B.A.R.S.R. mss. 4077, f. 131—2); P. P. Panaitescu, *Contribuţii la o bibliografie a lui N. Bălcescu*, Bucureşti, 1923, p. 7—8 şi N. Bălcescu, *Opere*, IV, *Corespondenţă...*, p. 35.

[11] Gregoriu G. Tocilescu, *op. cit.*, p. 27.

[12] Ştefan Pop, *Colegiul Naţional Sf. Sava*, în „Boabe de grîu", IV, (1933), nr. 7, p. 397.

[13] *Ibidem*, p. 398.

[14] *Ibidem*, p. 399.

[15] *Ibidem*, p. 402.

[16] I. Voinescu, *op. cit.*, p. 2.

[17] Gregoriu G. Tocilescu, *op. cit.*, p. 27.

[18] I. Voinescu, *op. cit.*, p. 2.

Paris erau lipsurile materiale ale unei familii care se lupta din greu să nu cadă în sărăcie. Neputînd pleca la Paris, N. Bălcescu, îmboldit „de aplecarea ce avé către învățătură", rugă pe Eftimie Murgu „să-i facă un curs de filozofie" [19], profesorul bănățean primindu-i cu bucurie cererea. Eftimie Murgu venise în 1836 de la Iași, unde fusese doi ani (1834—1836) profesor la Academia Mihăileană, dar a fost silit să plece, desigur din cauza ideilor sale democratice. Acestea l-au adus în conflict cu conducătorul învățămîntului din Moldova, Gheorghe Asachi, care l-a denunțat lui Mihail Sturdza că „e membru în complotul opoziției sale" [20]. La 11/23 august 1836 Eftimie Murgu se întîlnește la București, unde se mai aflau și alți intelectuali transilvani, cu Timotei Cipariu și cu George Barițiu, veniți în călătorie în Țara Românească [21]. Pînă în 1837 trăiește din lecții particulare, avîndu-i probabil în acest timp printre elevi pe N. Bălcescu și pe C. A. Rosetti, asupra cărora are o puternică influență [22]. La 1 septembrie 1837 este numit „vremelnicește îndeplinitor (suplinitor) de profesor" de logică și drept roman la Colegiul Sf. Sava, dar nu figurează în registrul de prezență din 1838—1839 [23]. Totuși, Eftimie Murgu a funcționat în anii 1837—1839 ca profesor la Colegiul Sf. Sava, de vreme ce în acest din urmă an își dă demisia din acest post [24], de bună seamă silit, din cauza ideilor profesate la curs și în afară. El profesa daco-românismul, ura contra boierimii corupte, emanciparea țăranilor dependenți și formarea unei puternice armate naționale — idei dezvoltate mai tîrziu de N. Bălcescu.

La 13 iunie 1838, N. Bălcescu adresează polcovnicului Ion Odobescu, „ajutorul șefului oștirii românești", o cerere spre a fi primit în slujba oștirii, „cu chipul" ce se va găsi „de cuviință" [25]. Peste mai puțin de o lună, la 8 iulie, cererea lui e acceptată, fiind primit în oștire, [26] ca iuncăr, în escadronul 3 al Regimentului de cavalerie din București [27]. Avea 19 ani. Intrarea în oștire N. Bălcescu ar fi făcut-o, neputînd să-și continue studiile la Paris, după Ion Voinescu II, „silit... de stăruitoarele cereri a maicei sale și a rudelor, care aveau

---

[19] I. Voinescu, *op. cit.*, p. 3.

[20] G. Bogdan-Duică, *Eftimie Murgu*, București, 1937, p. 74—80 și I. D. Suciu, *Revoluția de la 1848—1849 în Banat*, Editura Academiei Republicii Socialiste România (București), 1968, p. 88.

[21] Vasile Netea, *Timotei Cipariu și George Barițiu călători prin Țara Românească în 1836.* Note pe marginea unui text inedit, în „Studii", X (1958), nr. 1, p. 124.

[22] G. Bogdan-Duică, *op. cit.*, p. 86 și I. D. Suciu, *op. cit.*, p. 88.

[23] Ștefan Pop, *op. cit.*, p. 404.

[24] I. D. Suciu, *op. cit.*, p. 88. Vezi și I. D. Suciu, *Introducere*, în *Eftimie Murgu. Scrieri.* Ediție îngrijită cu o introducere și note de I. D. Suciu. Editura pentru literatură (București), 1969, p. 19—21.

[25] N. Bălcescu, *op. cit.*, p. 35.

[26] G. Zane, *Mișcarea revoluționară de la 1840 din Țara Românească*, în „Studii și materiale de istorie modernă", vol. III, Editura Academiei R. P. Române (București), 1963, p. 193 și 205, nota 3.

[27] Cornelia Bodea și Paul Cernovodeanu, *Primele școli ostășești din Țara Românească (1838—1840). Activitatea lui N. Bălcescu ca iuncăr-învățător*, în „Studii și articole de istorie", VIII (1966), S.Ș.I.F., p. 111 și 123.

o mare influență asupra ei, de a-și alege o carieră" [28]. Motivarea dată de Ion Voinescu II și provenită probabil chiar de la N. Bălcescu o acceptă în monografia sa Gr. G. Tocilescu [29], dar și cercetători din zilele noastre [30], precum și P. P. Panaitescu, care însă face rezerve [31]. Intrînd în oștire, N. Bălcescu nu-și făcea vreo iluzie, căci „e știut că sub regimul supt care trăim, scrie Ion Voinescu II, nu e carieră pentru oamenii de trampa sa..." [32]. A ales oștirea, pentru că aceasta îi lăsa mai mult răgaz pentru studiu. Totuși, „nici slujba miliției nici contactul cu oamenii pe care era silit a-i vedé nu erau de natură a mulțumi nici spiritul nici inima sa" [33]. Într-adevăr, cum spune Ion Ghica în 1886, fiind „tînăr de o complexiune delicată" [34] și încă de pe atunci potrivnic regimului regulamentar și boierimii, N. Bălcescu nu putea fi un ofițer potrivit cerințelor vremii, dar cred că el a intrat în oștire nu numai silit de mama sa și de rude, ci a fost determinat în primul rînd de voința de a cunoaște direct „puterea armată" a țării și de a-și însuși arta militară, poate și de intenția ce-i putea fi sugerată de mentorul său, Eftimie Murgu (acesta, fiu de ofițer, frate și cumnat de ofițeri din regimentul de graniță românesc din Caransebeș) [35], de a folosi oștirea în eventualitatea unei insurecții. Trebuie să se adauge și îndemnul ce-i venea spiritului său din exaltarea rostului oștirii naționale, cu prilejul înființării acesteia, de Iancu Văcărescu în poezia sa din 1829 *Marșul românesc* și curînd de Vasile Cîrlova, în *Odă oștirii române.*

Lipsit de aptitudini fizice pentru a putea fi un bun ofițer și fiind înclinat către studiu, N. Bălcescu intra astfel în oștire pentru a răspunde unei convingeri profunde. „Avea credința, scrie despre el Ion Ghica, că România nu se va putea ridica decît prin arme și că românii trebuia cu orice preț să se arate pe un cîmp de bătae, să dea dovezi de vitejie, să se afirme ca națiune, idee pe care o vedem dominînd de-a lungul în toate scrierile sale" [36].

În august 1838, deci în luna următoare primirii lui N. Bălcescu în oștire, s-a înființat, din inițiativa lui Alexandru Ghica, domnul țării, în cadrul Regimentului 3, aflat atunci în garnizoană la București, o școală pentru ostașii unităților militare din București, sub comanda căpitanului Ștefan Stoica, bănățean de origine, spirit cultivat [37], predarea urmînd a se face de trei absol

---

[28] I. Voinescu, *op. cit.*, p. 3.
[29] Gregoriu G. Tocilescu, *op. cit.*, p. 28.
[30] G. Zane, loc. cit., și Cornelia Bodea și Paul Cernovodeanu, *op. cit.*, p. 111.
[31] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 13.
[32] I. Voinescu, *op. cit.*, p. 3.
[33] *Ibidem.*
[34] Ion Ghica, *Nicu Bălcescu*, în *Opere complete, Scrieri*, vol. III (Scrisori către V. Alecsandri). Cu o prefață, indice de lucruri, localități, persoane și de cuvinte de Petre V. Haneș. Editura Minerva, București, 1914, p. 381.
[35] G. Bogdan-Duică, *op. cit.*, p. 4 și I. D. Suciu, *op. cit.*, p. 97.
[36] Ion Ghica, *op. cit.*, p. 381.
[37] Cornelia Bodea și Paul Cernovodeanu, *Primele școli ostășești din Țara Românească (1838—1840). Activitatea lui N. Bălcescu ca iuncăr-învățător*, în „Studii și articole de istorie", VIII (1966). S. Ș. I. F., p. 108.

venți ai Colegiului Sf. Sava, între care și iuncărul N. Bălcescu, [38] însărcinat să predea citirea și geografia [39]. Numirea lui N. Bălcescu la școala ostășească se datora aprecierii ce se făcea cunoștințelor sale în diferite domenii ale culturii; desigur însă și în urma cererii sale. Probabil că a participat și în 1839 la noua școală ostășească înființată în cazarma „Alexandria" din Dealul Spirii, în cadrul Regimentului 1, înlocuitorul Regimentului 3, plecat în provincie [40]. Nemenționarea lui N. Bălcescu cu prilejul examenului final s-ar explica prin nemulțumirea ofițerilor superiori de felul cum el orienta ideologic [41] pe elevii ostași. De altfel, motive de natură ideologică-politică au făcut, de bună seamă, ca în 1840 o altă școală ostășească să nu mai fie înființată, căci trezirea conștiinței naționale și sociale a ostașilor devenea periculoasă pentru regimul regulamentar. În această privință trebuie ținut seamă de relatarea lui Ion Ghica, privind timpul cît a fost N. Bălcescu iuncăr, despre care scrie că „se știa că la cazarmă aduna pe lîngă dînsul, în orele de recreație, mai mulți sergenți și soldați, cărora le povestea despre vitejiile românilor în luptele cu turcii, cu tătarii, cu ungurii și cu lehii, de pe vremurile lui Mircea, lui Mihai și lui Ștefan: ba chiar îi învăța să scrie și să citească" [42]. Atît activitatea de învățător în cele două școli ostășești, cît și povestirile istorice făcute ostașilor au trezit nu numai nemulțumirea superiorilor lui N. Bălcescu, ci și îngrijorarea lor. Rezultatul a fost că iuncărul zelos a fost menținut bun în grad și n-a primit nici o răsplată pentru munca depusă în cele două școli ostășești [43].

Personalitatea lui, de altfel, nu se putea dezvolta deplin în atmosfera apăsătoare a cazărmilor regulamentare, mai ales dacă ținem seama că el își descoperise cu cîțiva ani înainte vocația de istoric și își descoperea acum pe cea de luptător revoluționar pentru progres, unitate și independență națională. Elev în primele clase ale Colegiului Sf. Sava, făcea întinse extrase din cronici și din lucrările de istorie citite, scrie Ion Ghica, povestind împrejurările în care l-a cunoscut [44]. În colegiu a studiat, între altele, istoria universală predată de Aron Florian, și limbile franceză, elenă și latină, iar sub îndrumarea lui Eftimie Murgu a studiat filozofia formală (logica) și dreptul roman, așa încît la 18—19 ani își însușise temeinic elementele unei serioase culturi generale. Nu putem accepta deci părerea lui P. P. Panaitescu, motivată de absența unor studii universitare în străinătate, că N. Bălcescu ar fi fost un autodidact [45], care și-ar fi format singur o cultură generală și una de istoric, căci ajutorul

[38] Cornelia Bodea și Paul Cernovodeanu, *Primele școli ostășești din Țara Românească* (1838—1840) ..., p. 109.

[39] *Ibidem*, p. 112.

[40] *Ibidem*, p. 114—117.

[41] I. Voinescu scrie *(op. cit.*, p. 3*)* că activitatea didactică a lui N. Bălcescu a provocat un scandal mare și că unii dintre comandanții de companii „împingeau neștiința pînă acolo, încît într-o zi unul dintr-înșii față cu soldații ce ascultau lecțiile de la junele Bălcescu, să-l întrebe „cine vreodată a putut măsura pămîntul și număra cîte lighioane de oameni și de limbi mai sînt pe fața lui".

[42] Ion Ghica, *op. cit.*, p. 381.

[43] Cornelia Bodea și Paul Cernovodeanu, *op. cit.*, p. 117.

[44] Ion Ghica, *op. cit.*, p. 380.

[45] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 10.

școlii și al unui învățat bine dotat ca Eftimie Murgu nu i-a lipsit. N. Bălcescu a studiat însă și singur, atît în anii adolescenței, cît și mai tîrziu. Pe cînd era în oștire, după terminarea serviciului, spre deosebire de camarazii săi și a majorității tinerilor intelectuali ai timpului, el se cufunda în studiul autorilor clasici, mai ales în acela al istoriei și în special al istoriei românești[46]. „Nicu Bălcescu, spune Ion Ghica, avea o mare dorință de a învăța; dotat cu înlesnire și aplicațiune la studii, inteligent, ardent și entuziast, predilecțiunea lui era mai cu deosebire pentru studiile istorice și mai ales pentru partea militară a istoriei. Din copilărie citise cu atențiune Viețile oamenilor vestiți a lui Plutarh, Anabasul lui Xenofon, Războiul Peloponezian al lui Tucidid; citise și recitise pe Tacit, Comentariile lui Cezar, Campaniile lui Napoleon și ale lui Frederic cel Mare și studia cu dinadinsul pe Gibbon și scrierile generalului Jomigny asupra strategiei" [47]. Nu se mulțumea numai cu studiul lucrărilor de istorie, ci înainte de a împlini douăzeci de ani studia izvoarele— cronicile naționale, încă inedite, și mai ales documentele din colecția lăsată de căpitanul Cornescu Olteniceanu [48] și, desigur, pe cele ale Arhivelor statului, instituție înființată în 1831. Necesitatea de a-și lărgi cercul informației l-a determinat să-și însușească și limbile engleză, italiană și germană [49].

Setea de cunoaștere, în special în domeniul istoriei, era determinată de voința de a da un fundament științific aspirațiilor sale naționale și sociale, formate în timpul adolescenței, atît în colegiu, cît și în cercul progresist condus de Ion Cîmpineanu și de Ion Eliade Rădulescu, pe care-l frecventa. În această privință, avem mărturia lui Ion Voinescu II [50], unul din vechii prieteni și colaboratori al lui. Influenței cercului lui Ion Cîmpineanu i s-a adăugat aceea a revoluționarului Eftimie Murgu, pe care l-a avut în anii 1836—1840 profesor și îndrumător. Eftimie Murgu era un spirit înaintat, despre care prudentul G. Barițiu va scrie mai tîrziu: „ce e drept că acelui bărbat de almintrelea genial îi lipsea din nefericire moderațiunea și prudența" [51]. Tot G. Barițiu spune însă că la lecțiile particulare ale lui Eftimie Murgu „curgea junimea din București, încă și din familiile mai de frunte" [52].

Deși Gr. G. Tocilescu exagerează scriind că în 1838 relațiile lui N. Bălcescu cu Ion Cîmpineanu, capul Partidei Naționale, erau „strînse" [53], teza

---

[46] Ion Voinescu, *op. cit.*, p. 3.

[47] Ion Ghica, *op. cit.*, p. 381.

[48] *Ibidem*, p. 381—382.

[49] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 9. Vezi și lista operelor citate în *Istoria românilor sub Mihai Viteazul*, în N. Bălcescu, *Opere*, vol. II, Edit. Academiei Republicii Populare Române (București), 1953, p. 351—361.

[50] Ion Voinescu, *op. cit.*, p. 3.

[51] G. Barițiu, *Părți alese din istoria Transilvaniei pe două sute de ani în urmă*, vol. II, Sibiu, 1890, p. 21. Vezi și P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 12.

[52] *Idem, Dr. Eftimiu Murgu*, în „*Transilvania*. Foaia Asociațiunii transilvane pentru literatura română și cultura poporului român", Brașov, III (1870), nr. 11 din iunie, p. 131. Vezi și G. Zane, *Mișcarea revoluționară de la 1840 din Țara Românească*, în „Studii și materiale de istorie modernă", vol. III, București, Edit. Academiei R.P.R., 1963, p. 192.

[53] Gregoriu G. Tocilescu, *op. cit.*, p. 30.

lui P. P. Panaitescu [54], susținută și de G. Zane [55], că relațiile lui N. Bălcescu cu Ion Cîmpineanu n-ar fi fost de natură politică, nu e dovedită cu nimic, întrucît textul lui Ion Voinescu II, la care se trimite, subînțelege tocmai contrariul [56]. Mai mult chiar, în anii 1837—1838, cînd Ion Cîmpineanu conducea cu vigoare mișcarea națională, nepotul și colaboratorul său, Ion Ghica, aflat la studii la Paris, întreținea o corespondență politică cu N. Bălcescu, Ion Voinescu II și Grigore Alexandrescu. „Epistolele lui Nicolae Bălcescu, lui Iancu Voinescu și lui Grigore Alexandrescu, scrie Ion Ghica, erau foarte apreciate, mai ales pentru noutățile ce ne dau despre cele ce se petreceau cu ocaziunea revizuirii Regulamentului Organic" [57]. Așa cum admit și G. Zane [58] și Cornelia Bodea [59], între mișcarea din 1837—1839 și cea din 1840 există o continuitate, deosebirea constînd , după G. Zane, în conținut [60], iar după Cornelia Bodea, în sfera de aplicare a principiilor tactice (!) „mai îngustă boierească, în cazul al doilea" [61]. În realitate a existat și o continuitate de participanți — N. Bălcescu fiind unul din aceștia — și o continuitate de conținut, înlăturarea sistemului social-politic feudal și a dominației străine; deosebirea constă numai în faptul că mișcarea cu caracter conspirativ din 1840 a utilizat o metodă mai pronunțat revoluționară și a avut un conținut social-politic mai avansat. În amîndouă mișcările a acționat și N. Bălcescu, cu un rol secundar, din cauza vîrstei și a situației sale modeste, cîștigînd însă o experiență revoluționară care l-a călit pentru lupta lui viitoare.

Deși, cum arată P. P. Panaitescu, mișcarea din 1838—1840 condusă de Ion Cîmpineanu „a fost lăsată voit în umbră" de generația de la 1848 intrată în conflict cu el [62], — deci și de N. Bălcescu — ea a constituit însă germenul care a dat naștere Partidei Naționale românești, căci în cadrul ei s-a manifestat direct voința românilor de a forma imediat un singur stat unit și independent întemeiat pe principiul libertății claselor sociale [63]. Într-adevăr, la 1

---

[54] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 14.

[55] G. Zane, *op. cit.*, p. 223, nota 3.

[56] I. Voinescu, *op. cit.*, p. 3.

[57] Ion Ghica, *David Urquhard*, în *Opere complete, Scrieri*, vol. III (Scrisori către V. Alecsandri)., cu o prefață, indice de lucruri și de cuvinte de Petre V. Haneș București, Editura Minerva, 1914, p. 113. Vezi și P. P. Panaitescu, *loc. cit.*, care afirmă, eronat, că la baza „complotului" din 1840 ar fi fost „starea spiritelor [care] era așa încît s-au produs mai multe comploturi și răscoale aproape concomitente..." !

[58] G. Zane, *op. cit.*, p. 215 și 218.

[59] Cornelia Bodea, *Lupta românilor pentru unitatea națională 1834—1849*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1967, p. 28.

[60] G. Zane, *op. cit.*, p. 186.

[61] Cornelia Bodea, *op. cit.*, p. 27—28.

[62] P. P. Panaitescu, *Planurile lui Ioan Cîmpineanu pentru unitatea națională a românilor. Legăturile lui cu emigrația polonă*. Cluj, 1924, p. 2.

[63] *Ibidem*, p. 11. Vezi și Ioan C. Filitti, *Turburări revoluționare în Țara Românească între anii 1840—1843*, București, 1912, în „Analele Academiei Române", Seria II, Tomul XXXIV, Secția istorică, pp. 202 și 203, scrisoarea lui Alexandru Ghica din 5 noiembrie 1840 către Metternich, unde se spune că mișcarea („complotul") din 1840 nu era decît „o filiație" a mișcării din anul precedent și că „les publications du sieur Colson ont servi de base à tous les projects d'organisation insurectionnelle..."

noiembrie 1838 s-a lansat un manifest în care se cerea unirea poporului român, o nouă constituție, domn ereditar „suveran al românilor" și se chemau moldovenii să se unească cu muntenii [64]. În aceeași lună s-a alcătuit și un proiect de constituție liberală, întemeiată pe dreptul de vot pentru toți cetățenii de la 25 de ani în sus și prin care se da „comunelor" pămîntul ce aparținea de drept țăranilor [65], ceea ce implica înlăturarea sistemului social-politic feudal.

Arestarea lui Ion Cîmpineanu, care activase în ultimul an deschis, a convins o parte importantă a Partidei Naționale că schimbarea sistemului social-politic feudal și obținerea unității și independenței naționale nu se puteau face decît pe calea revoluției, cu ajutorul maselor țărănești. În acest scop s-a organizat o societate secretă sub conducerea lui Mitică Filipescu, tînăr doctor în drept întors de curînd în țară de la Paris, un rol principal avînd la început atît J. A. Vaillant cît și Eftimie Murgu [66]. Scopul era să se pregătească o insurecție, să se obțină independența țării, să se formeze un guvern republican [67], să se emancipeze țăranii [68] ca fermieri perpetui și să se înarmeze întregul popor. Ulterior au intrat în organizație N. Bălcescu și alții. Rapida organizare a fost determinată de eventualitatea dezlănțuirii unui război pentru rezolvarea chestiunii orientale, izbucnită în anii precedenți. „Pretestul era răsturnarea lui Vodă, mîntuirea țerii de jafuri și abuzuri, scrie Ion Voinescu II, dar speranțele lor [ale lui N. Bălcescu și Mitică Filipescu] erau că supt acest pretest vor izbuti a scula țeara în picioare și a o pregăti pentru lupta în contra năvălitorilor care ar fi voit să ne răpească naționalitatea. De aceea se repeziră cîteva proclamațiuni cu un program de o nouă constituție" [69]. „Aceea ce îi preocupa pe șefii acestei mișcări, subliniază Ion Voinescu II, era amenințarea pierderii naționalității" [70].

N. Bălcescu însuși, în *Mersul revoluției în istoria românilor*, prezintă mai profund împrejurările și programul mișcării revoluționare din 1840. În timp ce „partida ciucoilor" și „partida fanariotică" își disputau puterea în timpul domniei lui Alexandru Ghica, „o jună partidă națională se întocmește, scrie el, și își ia de misie d-a continua programa revoluției de la 1821 și de-a realiza întrutot dorințele și trebuințele poporului, surpînd ciocoismul și fanariotismul și înălțînd românismul la putere. Ca la 1821, partida națională voiește a mîntui poporul prin popor, adică este o partidă revoluționară. Ea nu era numeroasă, dar era jună și înfocată și știa că adevărul și viitorul e cu

---

[64] P. P. Panaitescu, *Planurile lui Ioan Câmpineanu pentru unitatea națională a românilor...*, p. 14.

[65] *Ibidem*, p. 15.

[66] G. Zane, *op. cit.*, p. 218.

[67] *Ibidem*, p. 221 și 236. Vezi și J. A. Vaillant, *La Romanie ou histoire, langue, littérature, orographie, statistique des peuples de la langue d'or, Ardialiens, Vallaques et Moldaves, résumés sous le nom de Romans.* Tome deuxième, Paris, 1844, p. 406—408.

[68] G. Zane, *op. cit.*, p. 222 sqq. Acesta (op. cit. p. 221—222) crede că mișcarea urmărea în principal schimbări structural interne, dar teza sa este contrazisă de J. A. Vaillant (*op. cit.*, p. 405) cît și de Ion Voinescu II (*op. cit.*, p. 3), care susțin că revendicările naționale constituiau latura principală a mișcării. Vezi și Ioan C. Filitti, *op. cit.*, p. 281.

[69] I. Voinescu, *op. cit.*, p. 3. Vezi și J. A. Vaillant, *op. cit.*, p. 404.

[70] I. Voinescu, *op. cit.*, p. 3.

dînsa, că mulți în fundul inimii lor simt și gîndesc ca dînsa și că stindardul ei va fi împrejurat de o mulțime de prozeliți în ziua ce îl va înălța" [71].

În octombrie 1840, conspirația a fost însă descoperită și Alexandru Ghica a luat aspre măsuri ca s-o sfărîme, dar a crezut c-a găsit și prilejul să compromită uneltirile adversarilor săi boieri [72]. La 20 octombrie au fost arestați, între alții, Eftimie Murgu și N. Bălcescu [73], iar peste trei zile a fost arestat și Mitică Filipescu, conducătorul conspirației. Arestații erau acuzați că pregăteau un complot contra guvernului [74]. J. A. Vaillant a fost și el implicat, dar, cetățean francez, a fost făcut scăpat în Moldova. Arestații au fost anchetați cu asprime. Mulți dintre ei, între care și Mitică Filipescu, au fost torturați ca să facă declarații pe placul anchetatorilor. N. Bălcescu fusese depus la Dejurstfa oștirii, unde l-a vizitat, înainte de martie 1841, cînd a fost trimis Agiei Capitalei, prietenul și corespondentul său venit de la Paris, Ion Ghica. Ducîndu-se să-l vadă pe Grigore Alexandrescu, închis și el la Dejurstfă, în Gorgani, ofițerul de pază i-a propus lui Ion Ghica să-i arate și pe N. Bălcescu. „În camera în care am intrat, scrie Ion Ghica, un tînăr căruia îi mijea mustața pe buze, ședea pe marginea unui pătucean de scînduri, fără alt așternut decît o manta soldățească ghemuită căpătîi și o lumînare de seu într-un sfeșnic de pămînt, care lumina un ceaslov, singura carte ce-i fusese permisă" [75]. Acest arestat era N. Bălcescu, despre care J. A. Vaillant a scris, peste cîțiva ani [76], că ar fi fost maltratat în închisoare de spătarul Constantin Ghica, șeful oștirii. N. Bălcescu a dezmințit printr-o scrisoare din 5 iulie 1845, publicată în „Gazeta de Transilvania" [77] informația lui J. A. Vaillant. În închisoare el a fost supus la trei interogatorii în care a dat declarații contradictorii [78]. În notele sale din 17/29 martie 1841, Ludovic Steege, referindu-se la sentința ce s-ar da pentru N. Bălcescu, scrie că acesta „a des chances favorable[s] à cause de la plural [ité des procès] verbaux qui se contredisent et dont les plus compro[mettants sont] mis sur le compte de l'intimidation..." [79].

Procesul conspiratorilor a început la 21 februarie 1841 [80]. În aceeași zi, șeful oștirii a dat un ordin de zi prin care iuncărul N. Bălcescu a fost scos

[71] N. Bălcescu, *Mersul revoluției în istoria românilor*, în *Opere*, tomul I, partea II-a. *Scrieri istorice, politice și economice* (ediție critică adnotată cu o introducere de G. Zane) București, 1940, p. 103.

[72] Cf. G. Zane, *op. cit.*, p. 189.

[73] *Ibidem*, p. 190—193.

[74] *Ibidem*, p. 250, anexa III, p. 252, anexa IV, p. 277, anexa XXI, unde Alexandru Ghica spune că arestații erau „amestecați în turburătoarele uneltiri de revoluție".

[75] Ion Ghica, *Nicu Bălcescu, Opere complete. Scrieri*, vol. III (Scrisori către V. Alecsandri), cu o prefață, indice de lucruri, localități, persoane și de cuvinte de Petre V. Haneș, Buc. Edit. Minerva 1914, p. 380.

[76] J. A. Vaillant, *op. cit.*, p. 407. Vezi și G. Zane, *op. cit.*, p. 20.

[77] N. Bălcescu, *Opere* IV, *Corespondență...*, p. 61 și „Gazeta de Transilvania", VIII (1845), nr. 60 din 26 iulie, p. 239.

[78] M. I. Kogălniceanu, *Cîteva acte ale familiei Negri și ale lui L. Steege*, în „Arhiva românească", X, (1945—1946), p. 193—194. Vezi și G. Zane, *op. cit.*, p. 201.

[79] M. I. Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 194.

[80] G. Zane, *op. cit.*, p. 203.

din slujba oștirii [81]. După confruntările cu martorii, acuzaților nu li s-a dat dreptul la apărare [82]. Sentința de condamnare a urmat la 9 aprilie 1841. Opt dintre acuzați au fost condamnați la cîte zece ani de ocnă, patru, între care Mitică Filipescu, la cîte opt ani închisoare; N. Bălcescu, socotit minor (declarase la cercetări că are 19 ani!) [83], la trei ani surghiun la mănăstirea Mărgineni (județul Prahova). Eftimie Murgu fusese extrădat Austriei [84], ca supus habsburgic.

Condamnarea mai ușoară a lui N. Bălcescu (este exclus ca șeful oștirii, Constantin Ghica, să nu fi știut vîrsta exactă, declarată în 1838 de acesta în cererea lui de primire în oștire!) se explică, de bună seamă, prin rolul secundar avut de el în conspirație și prin stăruințele pe lîngă Domn ale mamei și rudelor acuzatului.

După ștergerea din rîndurile oștirii, fostul iuncăr a fost trimis la 7 martie, prin mijlocirea Divanului judecătoresc, Agiei Capitalei, spre a fi reținut acolo pînă la pronunțarea sentinței asupra procesului în care fusese implicat. [85] Puțin înainte de 30 martie /11 aprilie 1841 fusese eliberat din închisoare Ion Cîmpineanu, probabil, cum bănuiește Ludovic Steege, în notele sale din această zi, pentru a se atenua efectul asprimii condamnărilor ce urmau a fi date conspiratorilor din grupul condus de Mitică Filipescu. Destul de tîrziu, la 7 iulie, N. Bălcescu a fost trimis în „surghiun“, la mănăstirea Mărgineni [86], unde a și fost primit a doua zi. Peste mai puțin de un an de la pronunțarea sentinței de condamnare, la 18 aprilie 1842, Alexandru Ghica l-a iertat de restul pedepsei [87], desigur tot în urma stăruinței mamei și rudelor condamnatului. Informația dată de Ion Voinescu II, acceptată și de Gr. G. Tocilescu și de alții, că N. Bălcescu a rămas doi ani la Mărgineni „pînă ce Bibesco se sui pe scaunul Domnesc“ [88], nu corespunde deci adevărului. După venirea la domnie a lui Gheorghe Bibescu, au fost eliberați și ceilalți condamnați din 1841, care mai erau în viață, dar Mitică Filipescu a murit curînd după eliberare din cauza regimului de exterminare la care fusese supus.

Referindu-se la rezultatele conspirației din 1840, N. Bălcescu scrie în *Mersul revoluției în istoria românilor* că tînăra Partidă Națională, nerăbdătoare de a activa „se ispitește în 1840 a preluda la o mișcare , dar timpul nu sosise și ea nu izbutește alt, fără numai a înscri vreo cîteva nume mai mult în șirul martirilor libertății române. De atunci își mărginește lucrarea în propaganda tainică și de față a ideilor, în scrieri literare, și caută a pregăti revoluția viitoare și a formula sinteza ei“ [89].

[81] N. Bălcescu, *Opere*, IV, *Corespondență...*, p. 463.
[82] G. Zane, *op. cit.*, p. 205.
[83] *Ibidem*, p. 205, inclusiv nota 3.
[84] *Ibidem*, p. 291, anexa XXVI.
[85] G. Zane, *op. cit.*, p. 275 și 276, anexele XVIII și XIX.
[86] *Ibidem*, p. 302—303, anexa XXXIII.
[87] *Ibidem*, p. 245.
[88] I. Voinescu, *op. cit.*, p. 3.
[89] N. Bălcescu, *Opere*, tomul I, partea II-a, București, 1940, p. 103.

Închisoarea n-a făcut din N. Bălcescu un revoluționar, el devenise revoluționar încă din timpul cînd frecventa pe Ion Cîmpineanu și pe Eftimie Murgu, dar ea l-a călit, a încheiat procesul formării lui ca revoluționar. Adresîndu-se lui A. C. Golescu la 4 martie 1850, pe cînd se afla în exil la Paris, N. Bălcescu a arătat rolul deținerii sale în închisoare în formarea lui ca revoluționar. „Quant à moi, scrie el, j'étais fatalement en quelque sorte, poussé à être révolutionnaire. J'avais commencé la vie en me faisant mettre en prison pour la révolution et prison oblige comme noblesse". [90]

Ieșit din închisoare, N. Bălcescu s-a ținut ceva mai mult de un an în rezervă, aplecîndu-se studiilor de istorie, dar, cum se vede din cele arătate de el în 1850, n-a renunțat de a acționa ca revoluționar. Nu era izolat. Vechiul său prieten, Ion Ghica, aflat în Moldova profesor la Academia Mihăileană, continua să lupte pentru același ideal. Scriind la 30 mai 1843 lui Mihail Czaikovsky, la Constantinopol, Ion Ghica afirma că mulți dintre revoluționarii din 1840 erau descurajați, dar el nu. „Moi je suis resté inébranlable comme une colonne, declara el, et lorsque une conviction s'est formée par suite de raisonnements justes, sentis, cette conviction on la garde, on la nourrit, on peut taire les sentiments quand on a tout à perdre en les proclamant, mais, jamais n'en vêtit d'autres" [91]. Rămăsese singur să lupte „mais, scrie el, je puis compter sur le paysan, qu'au moins, lui opprimé et mécontent, est toujours prêt, toujours disposé" [92]. Ion Ghica nu era de fapt nici el singur. În toamna aceluiași an, împreună cu el și cu căpitanul Chr. Tell, N. Bălcescu pășea la alt capitol al vieții sale, înființînd o nouă organizație revoluționară secretă, „Frăția", menită să pregătească mai adînc și mai cuprinzător necesara revoluție pe care poporul român trebuia s-o facă pentru dezvoltarea sa socială și națională. Acum N. Bălcescu nu mai era un ucenic revoluționar, ci un revoluționar matur.

---

[90] N. Bălcescu, *Opere*, IV, *Corespondență...*, p. 279. Vezi și Vasile Maciu, *De la conception sociale et politique de Nicolae Bălcescu*, în „Nouvelles Etudes d'Histoire présentées au X-e Congrès des sciences historiques", Rome, 1955, Editions de l'Académie de la République Populaire Roumaine, Bucarest, 1955, p. 376.

[91] P. P. Panaitescu, *Planurile lui Ioan Cîmpineanu pentru unitatea națională a românilor...*, p. 43.

[92] *Ibidem*, p. 44.

NICOLAE BĂLCESCU ȘI REVOLUȚIA DE LA 1848 DIN ȚARA ROMÂNEASCĂ

DAN BERINDEI

Revoluția de la 1848 a reprezentat etapa cea mai importantă din frămîntata viață a lui Nicolae Bălcescu. El a dovedit în timpul evenimentelor din vara anului 1848 că avea toate însușirile omului de acțiune, ale fruntașului revoluționar neînfricat și lucid. Aproape cu un deceniu mai înainte își începuse lupta revoluționară încadrat mișcării din 1840. „Eu mi-am început viața intrînd în închisoare pentru revoluție — scria el în februarie 1850 — și închisoarea obligă ca și noblețea" [1]. Între timp, se impusese ca un remarcabil om de cultură și ca unul dintre fruntașii mișcării de eliberare românești nu numai din Țara Românească, ci din țările române în ansamblul lor. De aceea, poate, i-a revenit lui ca la 1 ianuarie 1847 să rostească un admirabil discurs în care să sintetizeze magistral țelurile mișcării de eliberare românești. „Ținta noastră — arătase el — socotesc că nu poate fi alta decît *unitatea națională a românilor*" și tot el vorbise de „o reformare socială a românilor, bazată pe sfintele principii ale dreptății și ale egalității" [2]. În noiembrie 1847, Bălcescu scria lui Alecsandri cerîndu-i ca amîndoi „să-și întoarcă dragostea" către ceea ce el numea, în înțelesul ei cel mai larg, *România*! [3]

Cărturarul revoluționar a luat parte la frămîntările de la sfîrșitul anului 1847 și de la începutul anului 1848. În februarie, Bălcescu a participat la lupta poporului parizian și a rupt o bucată de catifea de pe tronul lui Ludovic-Filip, trimițîndu-i-o mărturie lui Alecsandri a biruinței „minunatei Revoluții". „Frăție și speranță! — conchidea înflăcărat Bălcescu în scrisoare — Sărmane Basile, căci n-ai fost aci!" [4]. În lunile următoare, Bălcescu a acționat neobosit pentru organizarea apropiatei lupte revoluționare, mai întîi la Paris, unde a căutat să conecteze eforturile muntenilor și moldovenilor aflați în capitala Franței și care se pregăteau să se reîntoarcă în patrie pentru a

---

[1] N. Bălcescu, *Opere*, ediția G. Zane, vol. IV, Buc., 1964, p. 279.

[2] Cornelia Bodea, *Pagini inedite din opera lui Bălcescu*, în „Studii", 22 (1969), nr. 3, p. 499—515.

[3] N. Bălcescu, *Opere*, vol. IV, p. 82.

[4] *Ibidem*, p. 86.

ridica steagul insurecției [5], apoi, revenit în Țara Românească, s-a situat printre principalii organizatori ai luptei revoluționare. A avut un rol important în fixarea și redactarea programului revoluționar, ca și în pregătirea declanșării revoluției, făcînd de altfel parte, împreună cu Ion Ghica — înlocuit apoi prin C. A. Rosetti — și Alexandru G. Golescu din comitetul executiv de trei, căruia, comitetul revoluționar i-a dat sarcina să pregătească în cele mai optime condiții lupta maselor revoluționare.

Dacă măsurile luate de autorități l-au împiedicat pe Bălcescu să declanșeze lupta insurecțională în județul Prahova, în schimb el a fost cel dintîi ministru de externe al Țării Românești. În această calitate a adresat o circulară consulatelor din București, prin care le-a anunțat în mod oficial instaurarea noului regim revoluționar. El ținea să sublinieze chiar la începutul notei „dreptul de administrație internă independentă" a țării , dezvăluind astfel tendința regimului revoluționar spre ferma apărare a autonomiei și pregătirea cuceririi neatîrnării. Tonul întregii note oglindea în mod evident dorința tînărului ministru de a întreține relații cu reprezentanții consulari străini „de la egal la egal" [6].

Dar Bălcescu n-a rămas multă vreme în fruntea Secretariatului de Stat, căci, în urma abdicării lui Bibescu, a fost constituit Guvernul provizoriu, în cadrul căruia el a ocupat — ca și C. A. Rosetti, A. G. Golescu și I. C. Brătianu — postul de secretar. Noua funcție, deși importantă, nu era pe măsura capacității sale. De altfel, el însuși a arătat mai tîrziu că o primise îndeosebi pentru a împiedica inițiativele nepotrivite ale colegilor săi din conducerea revoluției [7].

La 15 iunie, Bălcescu a luat parte la marea întrunire de pe Cîmpul Libertății și apoi într-o scrisoare i-a evocat lui Ghica simțămintele ce-i trezise marea întrunire populară.„... Îmi aduceam aminte — scria el —...de ziua aceea, cînd acum cinci ani, jurarăm noi patru inși, acolo, întocmirea soțietății noastre, care acum mîntui țeara" [8].

Patru zile mai tîrziu, la 19 iunie, Bălcescu a fost arestat de complotiștii contrarevoluționari împreună cu majoritatea Guvernului provizoriu. „...pe pe cînd se trăgeau toți ofițerii — relata evenimentul A. G. Golescu — au năvălit o sumă de soldați prin toate camerele palatului și m-am văzut înconjurat de o mulțime de baionete, dimpreună cu d. Eliad, Nicolae și Ștefan Golescu și d. Bălcescu" [9]. Fruntașul democrat-revoluționar a fost apoi eliberat, ca și ceilalți fruntași revoluționari, prin intervenția hotărîtă a poporului bucureștean. În perioada următoare, împreună cu alți cîțiva dintre tovarășii

---

[5] Vezi Gh. Georgescu-Buzău, *Activitatea lui N. Bălcescu pentru pregătirea dezlănțuirii revoluției din 1848*, în „Studii", 9 (1956), nr. 1 și Ion Ghica, *Note în legătură cu pregătirea și începutul revoluției muntene din 1848*, în Ion Ghica, *Documente literare inedite*, ediția D. Păcurariu, Buc., 1959.

[6] N. Bălcescu, *Opere*, vol. IV, p. 88.

[7] *Ibidem*, p. 280.

[8] *Ibidem*, p. 95.

[9] *Anul 1848 în Principatele Române*, vol. II, Buc., 1902, p. 88.

săi de luptă, care, ca şi el, erau deplin conştienţi de necesitatea fermităţii, Bălcescu s-a străduit să înlăture şovăielile şi să imprime conducerii revoluţiei mai multă intransigenţă.

În ultima decadă a lunii iunie, Bălcescu a fost trimis spre graniţa Moldovei pentru a întîmpina pe comisarul otoman Talaat Efendi, care se presupune că urma să treacă prin Ţara Românească. El trebuia să-l convingă asupra utilităţii pentru Poartă de a recunoaşte regimul revoluţionar muntean, regim ostil penetraţiei ţariste în Principate şi care, deci, ar fi consolidat poziţiile Imperiului Otoman la nord de Dunăre. Dar, reflectînd şovăielile Porţii, dregătorul otoman n-a mai vizitat Ţara Românească pentru a nu crea impresia recunoaşterii regimului revoluţionar muntean.

Aşteptînd zadarnic pe Talaat Efendi, Bălcescu a trimis lui A. G. Golescu două scrisori de excepţională importanţă din Buzău şi Focşani, la 22 şi 25 iunie, care dezvăluie, pe de o parte, faptul că folosise deplasarea pentru o multilaterală informare în problemele complexe ce stăteau în faţa regimului revoluţionar şi, pe de alta, felul clar în care el ştia să se orienteze în acest complex de probleme. Cerea revoluţionarea ţăranilor , întrucît „starea lucrurilor prin sate merge cam moale" şi „altmintrelea revoluţia noastră, care este politică şi soţială, se perde, pe jumătate, poate şi toată". Nu-l preocupa numai problema agrară, problemă-cheie a revoluţiei, ci era interesat în radicalizarea aparatului de stat şi de pe această poziţie a procedat la înlocuirea unor funcţionari superiori locali. Se arăta preocupat de problemele cele mai diverse. Îndemna la publicarea cît mai grabnică a măsurilor privind eliberarea robilor ţigani, cerea un regulament „pentru gvardia naţională şi cea mobilă", sfătuia să se întemeieze „un club de oameni tineri", care să aibă sarcina de a asigura realizarea programului revoluţiei. Recomanda multă grijă în emiterea „hîrtiilor" Guvernului provizoriu, dar totodată cerea să se dea publicităţii întreaga activitate a conducerii revoluţiei, scriind că „este vremea ca toate să se facă pe faţă". Bălcescu mai dorea ca Eliade să se adreseze prin circulare învăţătorilor din sate şi să-i pregătească „pentru propagandă". „Fiţi mai revoluţionari — exclama el dezvăluindu-şi prin aceasta poziţia înaintată — că am făcut mari greşeli". În cea de-a doua scrisoare îndeosebi, sub influenţa zvonurilor mai insistente referitoare la o pătrundere a trupelor ţariste în Principate, Bălcescu a dat întreaga atenţie problemei organizării rezistenţei armate şi apărării revoluţiei cu armele în mîini. Nu lipsită de interes a fost discuţia despre războiul de partizani pe care Bălcescu a avut-o la Focşani cu un ofiţer de artilerie prusian [10].

Peste cîteva zile, reîntors la Bucureşti, Bălcescu a părăsit Capitala împreună cu colegii săi din conducerea revoluţiei. Dar fruntaşii revoluţionari n-au zăbovit multă vreme în refugiu, deoarece, pe de o parte, invadarea ţării s-a dovedit a fi un zvon neconfirmat de realitate, iar, pe de alta, prompta şi patriotica intervenţie a maselor bucureştene a dus la restabilirea situaţiei în favoarea conducerii revoluţiei. „Poporul nostru al Capitalei — comenta

---

[10] Vezi scrisorile în N. B ă l c e s c u, *Opere*, vol. IV, p. 89—94.

peste puțin însuși Bălcescu — trebuie însă să știi, fără flaterie, că au întrecut pe toate popoarele Europei, chiar și pe parizieni". „Întoarcerea noastră — mai adăuga el — fu un triumf, în vreme ce tragerea noastră din capitală fusese o derută" [11].

În cursul lunii iulie, Bălcescu a acționat hotărît în sînul comitetului revoluționar și a obținut majoritatea pentru adoptarea unui proiect prin care se hotăra stabilirea unui regim electoral întemeiat pe votul universal. Prima intervenție otomană și urmările ei au făcut să nu se poată ajunge la o realizare practică a alegerilor, dar poziția lui Bălcescu în această problemă de excepțională importanță își păstrează deplina ei semnificație. Tot în acest răstimp, Bălcescu a dat o deosebită atenție problemei propagandei revoluționare, inițiind crearea unei rețele de comisari și dezvoltarea propagandei „prin sate". Pentru comisari a întocmit instrucțiuni prin care cerea ca ei „să facă pe popor să-și simță marea sa putere" [12]. El aștepta de la comisari ca aceștia să trezească în rîndurile maselor conștiința drepturilor și puterii lor, ca și hotărîrea de a rezista cu eroism unei eventuale intervenții represive externe. „Țara — scria el în decembrie 1848, făcînd prin aceasta bilanțul activității sale în domeniul propagandei — e gata și credincioasă revoluției. Grație fie propagandei ce se făcu prin comisari! Din revoluție numai atîta ne-a rămas, și e mult" [13].

Nicolae Bălcescu a dat întreaga însemnătate, în timpul revoluției, presei, unul din cele mai eficiente mijloace de propagandă. Conducerea regimului revoluționar a însărcinat pe Bălcescu cu redactarea foii „Învățătorul satului", el preluînd această sarcină, la 14 iulie, de la Petrache Poenaru [14]. Sub conducerea democratului-revoluționar, „Învățătorul satului" a adăugat șapte numere colecției sale, în care, pe lîngă proclamațiile și instrucțiunile oficiale, s-au dat la lumină o serie de articole corespunzătoare în mod evident punctului de vedere al noului său redactor responsabil. Bălcescu și-a publicat și aici articolul *Drepturile românilor către Poarta Otomană*. El a mai intenționat să scoată o foaie politică proprie, care urma să poarte titlul de „Naționalul". Renunțînd apoi la acest proiect, a intrat în colectivul de redacție al „Poporului suveran", al cărui redactor responsabil va fi între 2 și 13 august 1848 [15]. Atît prin activitatea de îndrumare a unora din organele presei revoluționare cît și prin scrierea unor articole, Bălcescu a contribuit la îndrumarea opiniei publice din acea vreme și a putut comunica unor cercuri mai largi părerile sale în unele din problemele fundamentale ale revoluției.

În tot timpul evenimentelor revoluționare, Bălcescu a fost necontenit preocupat de justa și grabnica rezolvare a problemei agrare și el a cerut în repetate rînduri traducerea în viață a articolului 13. „Măsurile noastre pentru proprietate — îi arăta el lui A. G. Golescu, la 22 iunie, criticînd poziția

[11] N. Bălcescu, *Opere*, vol. IV p. 97.
[12] *Ibidem*, vol. II, partea a II-a, p. 113—114.
[13] *Ibidem*, vol. IV, p. 120.
[14] *Anul 1848 în Principatele Române*, vol. II, p. 501.
[15] Nerva Hodoș, *Publicațiunile periodice românești*, vol. I, Buc., 1913, p. 501.

majorităţii colegilor săi — lăsînd lucrurile în starea veche, sînt cam vătămătoare, căci ţăranii nu cred în făgăduieli şi zic că de ce nu li se dă de acum" [16]. Cînd Guvernul provizoriu adresase o proclamaţie „moderată" ţăranilor şi între semnatari îl trecuse şi pe el, deşi în acea vreme Bălcescu nu era în Bucureşti, el a protestat, întrucît faptul reprezenta un fals şi documentul nu corespundea vederilor sale [17]. În luna iulie, cu prilejul discuţiilor ce au avut loc în sînul Comitetului revoluţionar şi al Guvernului provizoriu referitoare la problema agrară, Bălcescu a reuşit să facă să fie adoptată propunerea sa privind convocarea la Bucureşti a unei comisii pentru proprietate care urma să pregătească proiectul de reformă agrară. Dacă în perioada revoluţiei Bălcescu a apreciat ca pozitivă activitatea comisiei, peste cîţiva ani el a denunţat ca o soluţie insuficientă convocarea acesteia, întrucît singura soluţie eficientă în problema agrară n-ar fi putut fi decît imediata împroprietărire. De altfel, Bălcescu şi-a afirmat în mod public poziţia în problema agrară în timpul revoluţiei şi a publicat în „Poporul suveran" articolul *Despre împroprietărirea ţăranilor*, în care a apreciat aplicarea articolului 13 ca „singurul remediu de a avea o patrie tare şi strînsă". El a declarat profund nejustă situaţia ca „două milioane de oameni să sufere pentru că trei mii nu vor să înţeleagă". „Aceasta — scria el — nu se poate, o astfel de nedreptate nu se poate sprijini decît într-un popor barbar şi România a declarat că nu mai vrea să se numească între popoarele barbare" [18].

Bălcescu a avut o activitate remarcabilă în luna iulie şi apoi şi în lunile următoare în apărarea intransigentă a revoluţiei şi în respingerea presiunilor dinafară. El s-a străduit să oprească pe colegii săi moderaţi de la concesiuni şi să însufleţească poporul la rezistenţă. În susţinerea unei poziţii intransigente, a publicat articolul *Drepturile românilor către Poarta Otomană*, care a constituit o fermă şi energică apărare a drepturilor de autonomie şi refuzul de a accepta orice încălcare a drepturilor ţării [19]. În definirea poziţiei internaţionale a ţărilor române, articolul publicat de Bălcescu în „Poporul suveran" a reprezentat o categorică afirmare a drepturilor lor şi un îndreptar pentru dezvoltarea în viitor a unor acţiuni de politică externă a căror încununare firească nu putea fi decît cucerirea independenţei statului modern românesc ce urma să fie creat.

La sfîrşitul lunii iulie 1848, Bălcescu a refuzat atît funcţia de locotenent domnesc, cît şi cea de agent diplomatic la Paris [20], acceptînd în schimb să plece la Constantinopol ca membru al delegaţiei trimise să obţină din partea Porţii sancţionarea acordului stabilit cu Soliman Paşa, ca şi aprobarea programului constituţional de la Izlaz [21]. Bălcescu a plecat cu multe şovăiri, el nea-

---

[16] N. Bălcescu, *Opere*, vol. IV, p. 89.
[17] *Ibidem*, p. 92.
[18] *Ibidem*, *Opere*, vol. I, partea I p. 269 şi urm.
[19] *Ibidem*, p. 261 şi urm.
[20] *Ibidem*, vol. IV, p. 282.
[21] Vezi G. G. Florescu, *Misiunea diplomatică a lui N. Bălcescu la Constantinopol (august 1848)*, în „Studii", 14 (1961), nr. 6.

vînd „multă încredere în tratația ce va mai urma a se face la Constantinopol" — după cum scria în ziua îmbarcării lui Golescu Negru — deoarece considera că moderații „au lucrat rău și foarte compromițător" și că guvernul greșise acceptînd modificarea programului constituțional [22]. Îmbarcată la 5 august la Giurgiu, deputăția a sosit la Constantinopol la 10 august. În mod firesc, datorită însușirilor și pregătirii sale, Bălcescu s-a impus ca adevăratul conducător al delegației. El a luptat cu energie pentru recunoașterea regimului revoluționar din Țara Românească și a programului său, militînd totodată pentru ca negocierile să se desfășoare pe un plan de egalitate, sau cel puțin într-o așa manieră încît să fie reliefată în mod cît mai pregnant poziția autonomă a țării sale. Dar dregătorii otomani, la rîndul lor supuși presiunilor diplomației țariste și uneltirilor boierimii reacționare muntene, n-au acordat delegației un caracter oficial. Față de această situație și mai ales față de refuzul Porții de a sta de vorbă cu trimișii regimului revoluționar muntean, Bălcescu a redactat un memoriu-protest, care a fost adresat, în numele delegației, marelui vizir Aali Pașa [23]. Apoi, la 4 septembrie, înaintea colegilor săi din delegație, a părăsit Constantinopolul, decepționat, pesimist în ceea ce privea perspectivele regimului revoluționar, dar totodată dîrz și hotărît mai departe la rezistență.

Manifestîndu-se ca un constant sprijinitor al ideii apărării intransigente cu armele în mîini a regimului revoluționar, Bălcescu se pronunța pentru rezistență, chiar și în cazul inutilității ei practice, considerînd că astfel avea să se afirme justețea cauzei pentru care lupta poporul român în ochii lumii întregi și să se asigure, cel puțin în viitor, izbîndirea acestei cauze. Cînd în a doua jumătate a lunii august, problema a căpătat o deosebită acuitate, a trimis lui Tell de la Constantinopol o scrisoare edificatoare. „Este neapărat — îi scria el — ca să începeți a vă găti ca să arătați oarecare semne de împotrivire, oarecare demonstrație armată". El trasa ministrului de război al Țării Românești și unele planuri concrete, sfătuindu-l să fie concentrate o parte din trupe în părțile Buzăului și să fie trimis un corp de voluntari la Călugăreni, în drumul Giurgiului, alegerea acestui loc avînd desigur și o valoare simbolică amintitoare a victoriei românești din 1595. Bălcescu recomanda lui Tell să fie dată lui Magheru „putere mare și extraordinară" în Oltenia. „Aceia ce ne-a perdut pe noi — mai adăuga Bălcescu, sintetizîndu-și opiniile în problema rezistenței — a fost langajul supus ce am ținut și protestațiile noastre de *paix à tout prix*, declarînd că în orice caz nu ne-am împotrivi... Fiți siguri că numai un langaj mai statornic din partea d-stră va birui pe turci... Pînă acum am umblat cu binele, acum e vremea să schimbăm tonul" [24].

Reîntors de la Constantinopol, Bălcescu a reușit, împreună cu ceilalți partizani ai rezistenței intransigente, să determine conducerea revoluției să trimită lui Magheru în Oltenia cavaleria și artileria din București și să-i

[22] N. Bălcescu, *Opere*, vol. IV, p. 103—104.
[23] *Ibidem*, p. 108 și urm.
[24] *Ibidem*, p. 106—107.

transmită îndemnul de a prelua dictatura şi de a rezista cu orice preţ invadatorilor. Lupta pentru rezistenţă a încheiat-o Bălcescu demn pe cîmpul de la Cotroceni, înfruntînd pe invadatori şi provocînd strigătul patrioţilor: „Moarte mai bine decît Regulamentul!".

* * *

Personalitate marcantă a vieţii publice româneşti, ajuns la deplina maturitate politică şi beneficiind totodată de un vast orizont privind evoluţia societăţii, Bălcescu s-a găsit în centrul evenimentelor revoluţionare din Ţara Românescă de la 1848 şi, cu toată starea şubredă a sănătăţii sale, a izbutit să desfăşoare o activitate multilaterală , surprinzătoare atît prin diversitatea ei, cît şi prin profunzimea de care a dat dovadă în luarea în considerare a diferitelor probleme ce i-au stat în faţă. „După revoluţie — scria el la 12 iulie Luxiţei Florescu — ocupările mi se mai înmulţiră, astfel cît nici de odihnă nu mi se alege" [25]. Într-o altă scrisoare trimisă lui Alexandru G. Golescu-Negru, în martie 1849, Bălcescu îi sintetiza febrila sa activitate din timpul revoluţiei, ca şi greutăţile pe care le întîmpinase în susţinerea punctelor sale de vedere chiar şi faţă de colegii săi: „... Am organizat şi am sprijinit împotriva tuturor (afară de Tell care mă ajuta într-aceasta) comisarii, care singuri poci zice, că au scăpat revoluţia, prin ideile ce au semănat în ţeară; am organizat comisia pentru proprietate, ce a dat o frumoasă pagină nu numai revoluţiei, dar şi istoriei noastre. M-am luptat împotriva opiniei lui Eliad, ce o cunoşti, asupra întocmirii Constituantei şi am izbutit a face a se adopta un proiect raţional; m-am luptat în zădar pentru concentrarea oştirii, pe care n-am putut izbuti, şi, însfîrşit, cînd m-am întors, cînd am văzut că revoluţia a căzut, am ştiut a pune o oarecare demnitate în căderea ei, vorbind cum se cade în tabăra turcească, pe cînd d. Eliad alerga la consulul englez, se prefăcea că a înebunit ca să-şi tragă compătimirea şi îi zicea: « Paşo, nu mă tăia!»" [26]. Cele înfăţişate de Bălcescu în scrisoarea sa din martie 1849 dezvăluiau susţinuta sa muncă în cadrul conducerii revoluţiei, deşi în realitate activitatea sa a fost şi mai extinsă.

Deosebindu-se prin însăşi structura temperamentului de majoritatea fruntaşilor revoluţiei, Bălcescu era străin oricărei încercări de a căuta să cîştige pentru sine popularitatea. „... Mă dam de bunăvoie după spatele celorlalţi — scria el lui Alexandru G. Golescu-Negru la 12/24 martie 1849 —. Nu căutam a mă face cu orice preţ popular, căci nu ştim decît o popularitate, aceia ce e rezultatul a faptelor mari şi adevărat folositoare". „O asemenea popularitate — adăuga el vizionar — o dobîndeşte omul tîrziu, mai adesea tocmai după moartea lui, dar atunci ea trăieşte cît lumea" [27].

[25] Cornelia Bodea şi Paul Cernovodeanu, *Materiale noi pentru biografia lui Nicolae Bălcescu*, în „Studii", 15 (1962), nr. 2, p. 383.
[26] N. Bălcescu, *Opere*, vol. IV, p. 140.
[27] *Ibidem*, p. 143—144.

Lipsit de preocuparea satisfacerii unor ambiții personale, Bălcescu s-a pronunțat pentru exercitarea puterii cu energie de către conducerea revoluției. De altfel, modestia nu se confunda la Bălcescu cu lipsa de curaj în susținerea opiniilor sale și nici cu compromisuri în ceea ce privea intransigența revoluționară. Partizan hotărît al „revoluționării" poporului și îndeosebi a maselor țărănești, Bălcescu vedea atît în această continuă înflăcărare la luptă a maselor, cît și în energia și intransigența conducătorilor revoluționari calea cea mai nimerită pentru a se asigura deplina izbîndă a cauzei revoluției. „Aș dori ca acolo să umblați mai cu energie — scria el la 22 iunie din Buzău lui Alexandru G. Golescu-Negrul.— Căutați să vă folosiți de victoria dobîndită care ne va da mare putere, de vom ști a trage prin energia și activitatea noastră încrederea poporului ...Acum avem mijloc a ne scăpa de toți reacționarii. Trebuie ca judecata să fie foarte expeditivă... În împregiurările grele și extraordinare trebuie măsuri extraordinare. Nu faceți poezie și simtimentalism, ci dreptate strașnică" [28]. Peste cîteva zile, trimitea noi îndemnuri fruntașilor revoluționari de la București. „D-voastră nu perdeți vremea. Lucrați cu inimă. Ațîțați poporul și țăranii" [29]. Această atitudine de intransigență revoluționară este constantă la el în tot cursul evenimentelor petrecute în vara anului 1848 în Țara Românească.

În perioada următoare revoluției, Bălcescu a făcut o serie de aprecieri deosebit de prețioase asupra trăsăturilor fundamentale, asupra desfășurării revoluției și asupra activității și poziției conducătorilor ei. „Revoluția de la 11 iunie — scria el lui Ghica, chiar în timpul evenimentelor revoluționare — a fost cea mai frumoasă ce s-a întîmplat vreodată la un popol" [30]. Dintre fruntașii revoluționari, Bălcescu a înțeles cel mai profund că revoluția din vara anului 1848 nu se datorase unuia sau altuia dintre conducătorii ei, ci unor cauze mult mai adînci, însăși dezvoltării progresive a societății românești. „Revoluția din iunie — scria el lui A. C. Golescu-Albu, la 4 martie 1850 — n-a fost inventată, nici fabricată nici de mine, nici de voi, nici de d. Eliade, nici de alt revoluționar...". El aprecia că revoluția fusese rezultatul procesului istoric prin care trecuse poporul român de la începuturile sale și că ea „decurgea mai ales, mai direct, din revoluția de la 1821"[31]. Asupra cauzelor adînci ale revoluției Bălcescu a revenit în cursul aceluiași an, cînd a scris studiul său *Mersul revoluției în istoria românilor*. „Revoluția română de la 1848 — arăta el în această lucrare — n-a fost un fenomen neregulat, efemer, fără trecut și viitor, fără altă cauză decît voința întîmplătoare a unei minorități sau mișcarea generală europeană. Revoluția generală fu ocazia, iar nu cauza revoluției române Cauza ei se pierde în zilele veacurilor. Uneltitorii ei sunt optsprezece veacuri de trude, suferințe și lucrare a poporului român asupra lui însuși" [32].

---

[28] N. Bălcescu, *Opere*, vol. IV p. 90.
[29] *Ibidem*, p. 94.
[30] *Ibidem*, p. 95.
[31] *Ibidem*, p. 277.
[32] *Ibidem*, vol. I, partea a II-a, p. 99.

Bălcescu a sesizat cu multă clarviziune rolul hotărîtor pe care l-au avut masele în revoluţie — în declanşarea şi desfăşurarea ei — fidelitatea lor faţă de ideile revoluţionare . Făcînd bilanţul poziţiei diferitelor clase faţă de revoluţie, el arăta că „poporul cel de jos, mai cu seamă al Bucureştilor, şi-a împlinit datoria revoluţionară şi naţională" [33]. De pe această poziţie de apreciere a rolului hotărîtor pe care l-au avut masele, a precizat adevărata semnificaţie a contribuţiei comitetului revoluţionar la evenimentele paşoptiste. „Comitetul revoluţionar — scria el lui A. C. Golescu-Albu la 4 martie 1850 — n-a făcut revoluţia, ci el şi-a însuşit-o, a condus-o, a îndrumat-o. El a pus în program sentimentul poporului; i-a împrumutat ideia revoluţionară" [34].

Nicolae Bălcescu a dat întreaga atenţie aprecierii caracterului şi stabilirii obiectivelor revoluţiei burghezo-democratice de la 1848. „Ideile şi interesele poporului se prefăcuseră — arată el în *Mersul revoluţiei în istoria românilor* — şi revoluţia aşteptată nu se mai putea mărgini în sinteza de la 1821. Acum nu era de ajuns a voi numai ca statul să se facă românesc, trebuia încă a dezlega problemul sărăciei poporului, a da o altă organizaţie proprietăţii, baza societăţii, a bogăţiei şi fericirei publice. Zdrobind Regulamentul, care monopolizase statul, proprietatea pămîntului şi capitalul în mîinile ciocoiului, era neapărat a proclama democratizarea statului prin egalitatea drepturilor, a pămîntului prin împroprietărirea ţăranilor şi a capitalului prin instituţiile de credit organizate de stat. De aci nevoia de a opera o revoluţie democratică şi soţială. Astfel fu programul revoluţiei de la 1848". Important este şi faptul că Bălcescu n-a apreciat revoluţia burghezo-democratică din ţările române ca *încheiată*, deoarece doi ani mai tîrziu el îşi exprima opinia că revoluţia nu fusese decît începută [35].

Bălcescu a căutat — atît în timpul revoluţiei cît şi în perioada următoare — să sintetizeze programul revoluţiei şi sarcinile practice pe care ea le-a avut, completînd prin aceasta consideraţiile sale referitoare la caracterul revoluţiei. Precizînd care a fost programul regimului revoluţionar din Ţara Românească, Bălcescu arăta lui A. C. Golescu-Albu la 4/16 martie 1850 că revoluţia din 1848, fiind „dezvoltarea progresivă a revoluţiei din 1821", urmărise în programul ei „să organizeze democraţia şi să elibereze pe ţăran constituindu-l proprietar" [36]. Potrivit părerii sale, misiunea unui Guvern provizoriu era aceea de a „propaga şi arma revoluţia... a vărsa revoluţia ca o convingere în sufletul poporului şi după aceea să-i pună arma în mînă şi să-i spună: « Acum că ai o credinţă fii gata să mori pentru ea »" [37].

Bălcescu a fost perfect conştient de limitele revoluţiei de la 1848. „Revoluţia din 1848 — scria el — căută a reîntregi pe român numai în drepturile sale de om şi de cetăţean , fără a căuta a-l întregi în drepturile sale de

---

[33] N. Bălcescu, *Opere*, ediţia Academiei, vol. II, Buc. 1953, p. 85, nota 4.
[34] Idem, *Opere*, ediţia G. Zane, vol. IV, p. 278.
[35] *Ibidem*, vol. I, partea a II-a, p. 103—107
[36] *Ibidem*, vol. IV, p. 277.
[37] *Ibidem*, p. 280.

nație“ [38]. El a precizat totodată că revoluția din 1848 nu fusese „împotrivitoare nici Porții, nici Rusiei“ [39], cu alte cuvinte, că ea nu urmărise — ținînd seama de situația obiectivă a perioadei în care se desfășurase — dobîndirea independenței naționale; dar a criticat faptul că lupta pentru unitatea poporului român nu se bucurase de suficienta atenție din partea conducerii revoluției. „Aceste condiții de putere de care avem nevoie — observa el în perioada următoare revoluției, criticînd indirect ignorarea lor în timpul desfășurării evenimentelor revoluționare — nu le putem găsi decît în solidaritatea tuturor românilor, în unirea lor într-o singură nație, unire la care sînt meniți prin naționalitate, prin aceeași limbă, religie, obiceiuri, simțimente, prin poziția geografică, prin trecutul lor și în sfîrșit prin nevoia de a se păstra și a se mîntui...“ [40]. Dacă Bălcescu a criticat faptul că problemei unității poporului român nu i se dăduse întreaga însemnătate, el a ținut totuși să precizeze, într-o cuvîntare din 1851, că lucrul se datorase — ca și limitarea programului în problema independenței — „împrejurărilor politice“ și că în realitate revoluționarii din Țara Românească nu pierduseră din vedere „un minut“ „solidaritatea ce-i leagă cu toate ramurile nației române“ [41].

Etapă de seamă în viața marelui democrat revoluționar, dezvăluindu-l nu numai ca un om de cultură remarcabil, ci și ca un îndrăzneț om de acțiune, revoluția din 1848 a concretizat însușirile de bărbat de stat ale lui Bălcescu, a evidențiat în mod pregnant calitățile politice deosebite ale celui care, teoretician valoros, ar fi trebuit să fie, dacă ar fi trăit, după justa apreciere a lui Jules Michelet, „unul din conducătorii cei mai înțelepți ai României“ [42].

---

[38] N. Bălcescu, *Opere*, vol. I, partea a II-a, p. 104.
[39] *Ibidem*.
[40] *Ibidem*, p. 105.
[41] *Ibidem*, p. 130.
[42] Jules Michelet, *Les légendes démocratiques du Nord*, Paris, 1854, p. 305—306.

NICOLAE BĂLCESCU ȘI PROBLEMA AGRARĂ

APOSTOL STAN

Personalitate remarcabilă, care s-a afirmat în numeroase domenii de activitate, dar mai ales prin elaborarea unei doctrine democrat-revoluționare și prin participarea efectivă la lupta pentru răsturnarea regimului feudal, N. Bălcescu se numără printre românii care au semănat idei dintre cele mai înaintate de progres social și libertate națională. El are o contribuție hotărîtoare în conceperea unei căi adecvate de lichidare a orînduirii feudale și de transformare a relațiilor agrare și a structurii proprietății funciare în concordanță cu necesitățile stringente de dezvoltare social-economică, politică și națională a poporului român. În același timp, Bălcescu este un revoluționar care militează pentru concretizarea programului de promovare a progresului social. Sub aceste raport, el se distinge nu numai printr-o activitate neobosită de formare a unei opinii publice antifeudale în rîndul unor intelectuali și oameni politici din sînul burgheziei și boierimii liberale, ci și printr-o acțiune perseverentă în timpul evenimentelor din 1848 pentru rezolvarea problemei agrare pe temeiul programului revoluționar.

Concepția democrat-revoluționară a lui N. Bălcescu privind modalitatea de realizare a progresului social în țările române reflecta în chipul cel mai adecvat necesități imperioase de înnoire, generate de caracterul anacronic, feudal, al structurii social-economice și politice. Situația apăsătoare creată îndeosebi țărănimii dependente prin numeroasele prestații în muncă, în natură și în bani [1] a ascuțit contradicțiile social-politice și a impulsionat frămîntările și mișcările sociale împotriva regimului regulamentar [2]. Starea aceasta de necontenită frămîntare și agitare, precum și poziția materială și morală deplorabilă a maselor țărănești au atras atenția tuturor oamenilor luminați

---

[1] Vezi Apostol Stan, *Exploatarea țărănimii muntene sub Regulamentul Organic (pînă la revoluția din 1848)*, în „Studii și materiale de istorie modernă", vol. III, Buc. Edit. Academiei, 1963, p. 457—487.

[2] Idem, *Forme de luptă a țărănimii muntene sub Regulamentul Organic, pînă la revoluția din 1848*, în „Revista Arhivelor", IV (1961), nr. 2, p. 92—110; vezi și G. Zane, *Mișcarea revoluționară de la 1848 din Țara Românească*, în „Studii și materiale de istorie modernă", vol. III.

din țările române asupra existenței unei grave probleme agrare. Esența soluționării ei consta în găsirea unei modalități de eliberare și propășire a celei mai numeroase părți a societății românești, țărănimea dependentă. Meritul excepțional al lui N. Bălcescu este acela că, spre deosebire de o bună parte a boierimii preocupată de consolidarea privilegiilor de clasă, a căutat o soluție pentru problema agrară de pe poziția intereselor generale ale poporului român. Ținînd cont de situația politică a țărilor române, de locul, ponderea demografică și rolul economic al țărănimii dependente, N. Bălcescu a văzut în emanciparea și împroprietărirea acesteia un deziderat național primordial. Rezolvarea problemei agrare în acest sens era o condiție indispensabilă care garanta dezvoltarea și afirmarea națiunii române pe calea progresului social, a unității și independenței statale.

N. Bălcescu afirma că rezolvarea problemei agrare decurge din nevoia de „a salva țara de la o ruină apropiată și inevitabilă", deoarece regimul social regulamentar era întemeiat pe un sistem de relații vicioase care „macină populația rurală a Principatelor" [3]. Tot astfel, el sublinia că perpetuarea regimului regulamentar și implicit a dreptului feudal asupra proprietății funciare echivala cu condamnarea „membrilor desmoșteniți ai societății", respectiv a țărănimii dependente, la o stare de mizerie și ignoranță. Dar motivul principal care îl determina pe N. Bălcescu să lupte neabătut pentru dizolvarea relațiilor agrare feudale și crearea unui sistem nou de proprietate îl reprezenta preocuparea de dezvoltare și afirmare a națiunii române.

Punînd problema realizării unor prefaceri sociale adînci, N. Bălcescu vădea preocuparea de a interesa clasele de jos ale societății în „apărarea și fericirea patriei comune". Din aceste considerente, el afirma necesitatea de a lumina și ridica „poziția soțială a claselor de jos, dîndu-le drepturi deopotrivă și îmbunătățind mult starea lor materială" [4]. Este semnificativă, sub acest unghi de vedere, aserțiunea lui N. Bălcescu prin care arată că „o naționalitate nu e sigură de dînsa, nu poate să scape de ambițiile străine și să se apere în contra a orice năvălire" decît atunci cînd toți locuitorii vor fi legați de glia străbună printr-o anumită stare economică. Numai o societate întemeiată pe o situație relativ mulțumitoare și a membrilor ei dezmoșteniți poate constitui o națiune, deoarece ea nu mai este dezmembrată de grave contradicții interne. În aceste condiții, națiunea nu mai poate cădea pradă forțelor opresoare externe, deoarece toți membrii ei „au interes văzut, pipăit, strîns legat cu acela al țării" [5]. Se observă, astfel, că prin soluționarea problemei agrare, N. Bălcescu tindea să ajungă la diminuarea gravelor contradicții sociale care măcinau societatea românească la jumătatea secolului al XIX-lea, militînd pentru constituirea unei noi baze social-economice menită „a înfrăți deosebitele clase ale societății". Sarcina aceasta era stringentă pentru români,

---

[3] N. Bălcescu, *Question économique des Principautés Danubiennes*, în *Opere*, tom. I, partea a II-a, ed. G. Zane, Buc. 1940, p. 6.

[4] Idem, *Despre starea soțială a muncitorilor plugari în Principatele române în deosebite timpuri*, în *Opere*, tom. I_1, p. 198.

[5] Idem, *Despre împroprietărirea țăranilor*, în *Opere*, tom. I_1, p. 272.

deoarece ei continuau să trăiască în mai multe formaţiuni statale şi sub dominaţia unor imperii feudale vecine. Bălcescu atrăgea atenţia că naţiunile care permit unui mic număr de cetăţeni să-şi întemeieze puterea şi bunăstarea pe robirea gloatelor sînt sortite pieirii. Din aceste motive, el afirma fără echivoc că pentru a avea o patrie şi o naţionalitate „este de neapărată trebuinţă a face pe ţăran proprietar" [6].

Bălcescu denunţa falsa concepţie liberală care se manifesta în Ţara Românească în epoca regulamentară. El combate afirmaţiile unor boieri despre necesitatea ca problema agrară să fie rezolvată pe calea „ajustării" relaţiilor dintre ţărănimea clăcaşă şi stăpînii de moşii pe temeiul actului de emancipare din 1746. Susţinătorii acestei concepţii puneau la baza argumentării lor un paragraf al art. 144 al Regulamentului Organic, introdus în ediţia din 1847 a acestei legiuiri, care teoretic declara că „precum este proprietarul stăpîn cu desăvîrşire pe al său pămînt, asemenea este şi săteanul sălăşluitor pe moşie de alt proprietar iarăşi cu desăvîrşire slobod, de este acum aproape de un veac" [7]. Utilizînd în interesul ei exclusiv această prevedere, o parte a boierimii conservatoare urmărea abolirea relaţiilor statuate de noua legiuire şi recunoaşterea dreptului ei absolut asupra întinderii integrale a domeniului funciar. Bălcescu denunţă în chip viguros o asemenea concepţie şi consideră că în cazul în care ea ar fi concretizată ar avea ca efect deposedarea ţăranului de dreptul său de folosinţă asupra moşiei. Un asemenea sistem ar fi fost deosebit de dăunător pentru progresul ţărilor române, deoarece inexistenţa unei dezvoltate economii industriale, capabile să stimuleze lupta pentru prefaceri sociale mai adînci, ar fi permis consolidarea forţei economico-politice a boierimii. În acelaşi timp, majoritatea populaţiei ţării ar fi fost proletarizată, ţărănimea fiind sortită să opteze între „dreptul de a muri de foame" sau „libertatea de a suferi condiţiile proprietarilor" [8].

Dovedindu-se de timpuriu un animator nu numai al dezbaterilor teoretice în problema agrară, ci şi al luptei efective pentru ridicarea stării materiale şi morale a ţărănimii dependente, N. Bălcescu se încadrează în mişcarea de eliberare socială şi naţională, înainte chiar de a atinge vîrsta majoratului. În 1840, el participă activ la organizarea mişcării revoluţionare iniţiată de Dimitrie Filipescu şi Eftimie Murgu, împins de dorinţa de a curma „suferinţele tot mai mari ale poporului", dar mai ales de intenţia de a soluţiona „grava chestiune dintre proprietari şi ţărani dezbătută de atîtea secole, dar rămasă mereu nerezolvată". N. Bălcescu împreună cu ceilalţi fruntaşi ai mişcării din 1840 hotărîseră să declare pe săteni „franc-tenacieri, cu drept de moştenire pe pămîntul stăpînit". Ei urmau a fi îndatoraţi să plătească stăpînului de moşie „în locul unei rente în muncă silită cu ziua sau cu lucrul" o rentă în bani, fixată o singură dată, în funcţie de pămîntul acordat pe veci, „prin contract emphiteotic şi întemeiată pe valoarea actuală a pămîntului" [9].

---

[6] N. Bălcescu, *Despre împroprietărirea ţăranilor*, p. 276.
[7] Vezi *Regulamentul Organic*, Bucureşti, 1847, p. 85.
[8] N. Bălcescu, *Question économique...*, în *Opere*, tom. I_2, p. 69.
[9] *Ibidem*, p. 53.

Insuccesul tentativei de dezlănțuire a unei acțiuni revoluționare în 1840 nu punea capăt activității lui N. Bălcescu în vederea rezolvării problemei agrare. Eliberat din închisoare, el continuă să adîncească preocupările teoretice în această direcție și să lupte pentru ca ideile sale social-economice să fie împărtășite de fruntașii acțiunii pentru progres social. Totodată, Bălcescu militează pentru protejarea țărănimii față de ilegalitățile atît de răspîndite în epoca regulamentară. În mai 1844, el combătea poziția boierilor conservatori din Sfatul administrativ extraordinar care susțineau necesitatea perceperii de la săteni a unor noi contribuții pecuniare, în vederea acoperirii sumelor de bani din „cutiile satelor" deturnate de funcționari venali [10]. Bălcescu mai cerea amicilor săi politici cu o anumită influență printre elementele boierimii liberale să acționeze pentru crearea în cadrul Adunării obștești a uni curent de opinie care să manifeste interes față de rezolvarea unor grave probleme sociale ale Țării Românești [11].

Preocupat tot mai insistent de găsirea unei modalități de soluționare a problemei agrare în condițiile unei societăți românești în care burghezia era slab dezvoltată, iar boierimea — deși restrînsă ca număr — prin forța economică și poziția politică era atotputernică, N. Bălcescu scrie în 1846 lucrarea *Despre starea soțială a muncitorilor plugari în deosebite timpuri* [12]. El surprindea problema agrară în diferitele ei ipostaze și o trata mai ales sub raportul relațiilor sociale în epoca dintre reformele lui C. Mavrocordat și Regulamentul Organic. Constatînd „o prigonire înverșunată de mai multe veacuri a claselor de jos de către clasele de sus" [13], el demonstrează că reformele de la jumătatea secolului al XVIII-lea n-au reușit să lichideze, în practică, starea de dependență, datorită lipsei de pămînt a țăranului. După N. Bălcescu, starea de dependență era „o urmare neapărată a clăcii" [14]. Din aceste motive, Bălcescu propunea soluții radicale pentru lichidarea unei asemenea stări de lucruri, activitatea sa în această direcție desfășurîndu-se în cadrul acțiunii în vederea pregătirii revoluției din 1848.

Bălcescu are un rol dintre cele mai importante în elaborarea programului agrar și înscrierea lui printre revendicările fundamentale formulate de revoluția din 1848 din țările române. În discursul prilejuit de sărbătorirea a 25 de ani de la întemeierea Academiei, M. Kogălniceanu arăta: „În 1846 Bălcescu a publicat în „Magazinul istoric" lucrarea sa asupra stării sociale a muncitorului plugar în statele române, în care fiecare frază este un strigăt la cer, în favoarea nenorociților asupriți... Cuvintele lui Bălcescu în curînd aveau să pună chestiunea la ordinea zilei. Toate spiritele luminate, toate inimile fierbinți își însușiră soluționarea chestiunii ca un țel nobil al activității vieții lor" [15]. Bălcescu a militat să-și convingă contemporanii , precum

---

[10] N. Bălcescu, *Opere*, vol. IV *(Corespondență. Scrisori, memorii, adrese, documente, note și materiale)*, ed. critică de G. Zane, Buc., Edit. Academiei, 1964, p. 53.

[11] *Ibidem*, p. 69.

[12] Vezi N. Bălcescu, *Opere*, tom. I_1.

[13] *Ibidem*, p. 198.

[14] *Ibidem*, p. 195.

[15] M. Kogălniceanu, *Opere alese*, Buc., ed. Gabriel Drăgan, 1940, p. 293.

şi pe amicii săi politici despre dreptul ţărănimii clăcaşe la pămînt, invocînd în acest sens caracterul condiţionat al proprietăţii funciare din Principatele Române. Bălcescu arată că Regulamentul Organic, conformîndu-se într-un anume sens legiuirilor precedente, recunoaşte stăpînului de moşie „un drept absolut, total" doar asupra unei treimi din moşie [16]. Restul de două treimi din aceasta este atribuită sătenilor în folosinţă, regim care le conferă chiar un drept de coproprietate. [17] În această privinţă, el subliniază că, în fapt, fiecare moşie are doi proprietari: stăpînul de moşie şi ţăranul posesor. El ajunge astfel la concluzia că prin folosinţa îndelungată a unei întinderi de pămînt săteanul şi-a dobîndit chiar un drept de a deveni proprietar pe această tenură. În temeiul unei asemenea afirmaţii, Bălcescu socoteşte că emanciparea şi împroprietărirea clăcaşilor urmau a se efectua prin răscumpărarea de către aceştia a rentei, ei rămînînd apoi stăpîni desăvîrşiţi pe pămîntul atribuit în folosinţă [18].

Elaborată teoretic îndeosebi de N. Bălcescu, concepţia privind soluţia de rezolvare a problemei agrare urma a fi transpusă într-un program de acţiune. În legătură cu aceasta, trebuie menţionată activitatea deosebită depusă de N. Bălcescu printre membrii societăţii secrete „Frăţia", pentru formularea unui program agrar în temeiul căruia să se realizeze schimbarea relaţiilor sociale şi a sistemului de proprietate funciară. Relevînd rolul de iniţiator al lui N. Bălcescu în această privinţă, I. Ionescu de la Brad scotea în evidenţă faptul că el nu numai că „a purtat sus şi cu toată demnitatea stindardul emanţipaţiei", dar a militat pentru cîştigarea de aderenţi la programul de rezolvare a problemei agrare şi în celelalte provincii româneşti [19]. Elocventă în această ordine de idei este atitudinea lui N. Bălcescu în 1846, care deplasîndu-se în Moldova, reuşea să facă partizani ai acestui principiu pe I. Ionescu de la Brad şi C. Negri [20].

Strădaniile lui Bălcescu pentru includerea emancipării şi împroprietăririi clăcaşilor în programul revoluţionar s-au intensificat după izbucnirea evenimentelor din Franţa, în februarie 1848. Socotind aceste împrejurări deosebit de favorabile pentru declanşarea revoluţiei în ţările române, N. Bălcescu ia iniţiativa întoarcerii tuturor românilor în patrie, nu inainte de a discuta programul de acţiune şi a-şi exprima părerea în legătură cu modalitatea de soluţionare a problemei agrare. În conformitate cu notele dictate de el în 1852, la insistenţele lui N. Bălcescu, moldo-românii de la Paris au adoptat drept soluţie pentru problema agrară „împroprietărirea ţăranilor cu despăgubire" [21].

---

[16] N. Bălcescu, *Question économique...*, în *Opere*, tom. I_2, p. 27.

[17] *Ibidem.*

[18] *Ibidem*, p. 53.

[19] Ion Ionescu [de la Brad], *Îmbunătăţirea stării ţăranilor*, în „Foaia de agricultură practică", nr. 5, an. II, mai 1859, p. 74.

[20] Idem, *Agricultura română de la Bradu*, Roman, 1886, p. 24.

[21] Gh. Georgescu-Buzău, *Activitatea lui N. Bălcescu pentru pregătirea dezlănţuirii revoluţiei din 1848*, în „Studii", IX (1956), nr. 1, p. 57.

Sosit în țară la începutul lunii aprilie 1848, Bălcescu își intensifică activitatea de înscriere a acestei revendicări în programul revoluționar. El ia contact cu membrii din țară ai societății secrete „Frăția", care-i împărtășesc opiniile în privința problemei agrare. Pe o poziție similară cu aceea susținută de el în ceea ce privește necesitatea înscrierii problemei agrare în programul revoluționar se aflau Ion Ghica, Chr. Tell, C. A. Rosetti, frații Golescu etc., deși concepțiile unora dintre aceștia cu privire la natura relațiilor sociale și modalitatea concretă de soluționare a problemei agrare erau diferite. O deosebită stăruință au depus N. Bălcescu și amicii săi politici în determinarea mai ales a lui I. Heliade-Rădulescu pentru a accepta înscrierea în programul revoluționar a problemei agrare [22]. După vii dezbateri, revendicarea aceasta este înscrisă în program sub formula emancipării și împroprietăririi clăcașilor. Formula aceasta atestă existența unor divergențe de păreri în legătură cu natura relațiilor agrare și cu caracterul proprietății funciare din Principatele Române. Majoritatea membrilor Comitetului revoluționar au fost de acord cu N. Bălcescu în a recunoaște că relațiile agrare regulamentare erau de tip reudal, iar țărănimea dependentă se afla într-o stare de dependență. Ei n-au fecunoscut însă sătenilor un drept de coproprietate susținut de N. Bălcescu afirmînd că întreaga moșie este proprietatea deplină a stăpînului ei, dar recunoscînd necesitatea de a se ceda sătenilor o parte din aceasta prin despăgubire.

Divergențele de opinii între N. Bălcescu și alți membri ai Comitetului revoluționar au avut ca efect înscrierea în program a problemei agrare doar sub formă principială. O limită importantă a art. 13 o reprezenta neindicarea modalității concrete de înfăptuire. Menținerea unor deosebiri de păreri mai ales între N. Bălcescu și I. Heliade-Rădulescu, nu atît asupra principiului în sine, cît mai ales asupra întinderii și manierei de constituire a fondului funciar destinat împroprietăririi, a făcut ca programul agrar să apară în programul revoluționar, dar mai ales în alte documente oficiale ulterioare ale conducerii revoluției, ca o promisiune. Insuficiența acestei formule avea să genereze imediat după succesul revoluției confuzii și interpretări diferite, nu numai în rîndul claselor sociale direct afectate, ci chiar în mijlocul membrilor conducerii revoluției.

Izbucnirea revoluției la Islaz nu este urmată de măsuri concrete de soluționare a problemei agrare. Mai mult, printr-un decret dat la Craiova la 15 iunie 1848, guvernul provizoriu anunța amînarea aplicării art. 13 al programului revoluționar pînă la toamnă și subordona modalitatea lui de înfăptuire de hotărîrea Adunării Naționale [23]. Poziția aceasta a nemulțumit profund pe N. Bălcescu. El aprecia că graba cu care guvernul provizoriu decidea amînarea rezolvării problemei agrare era consecința intimidării și lașității unora dintre fruntașii revoluției, dar mai ales a lui I. Heliade-Rădulescu, în fața presiunii boierimii [24]. Bălcescu susținut de un grup restrîns de fruntași ar fi

---

[22] Gh. Georgescu-Buzău, *Activitatea lui N. Bălcescu pentru pregătirea dezlănțuirii revoluției din 1848*, p. 61.

[23] *Problema țărănească în Oltenia în secolul al XIX-lea*, Direcția generală a Arhivelor statului, volum întocmit de Al. Bălintescu, Buc. 1967, p, 217.

[24] N. Bălcescu, *Question économ ique...*, *Opere*, tom. I_2, p. 67.

dorit ca această chestiune să fie rezolvată imediat pe calea unui decret guvernamental, care ar fi trebuit să-i facă pe săteni proprietari deplini ai loturilor atribuite în folosință. Majoritatea conducătorilor revoluției însă, ei înșiși boieri liberali și stăpîni de moșii, socoteau că maniera concretă de rezolvare a problemei agrare trebuia hotărîtă de organul legislativ al țării: Adunarea Națională. În același timp, conștienți de pericolul unei agresiuni externe, dar dovedind un exagerat spirit de circumspecție, acești fruntași întîrziau aplicarea programului agrar de teamă ca printr-o acțiune pripită să nu-și înstrăineze definitiv boierimea conservatoare și să provoace astfel intervenția militară imediată a puterilor suzerană și protectoare. Considerentele acestea de politică externă nu cîntăreau atît de greu în calculele lui N. Bălcescu, într-un moment cînd forțele revoluționare interne și europene erau în plină ofensivă.

Obligat în cele din urmă să consimtă și el la amînarea rezolvării problemei agrare anunțată de guvern mai întîi la Craiova și reafirmată prin proclamațiile din 16 iunie de la București [25], N. Bălcescu susține, totuși, necesitatea lichidării imediate a unor vestigii feudale care apăsau pe țărani, ca, de pildă, instituția iobăgiei sau a slujbașilor volnici. În același timp, el condamnă atitudinea guvernului provizoriu de menajare excesivă a boierimii în raporturile acesteia cu sătenii, care o dată cu declanșarea revoluției refuzau să mai efectueze prestații în contul obligațiilor regulamentare, socotindu-se stăpîni deplini pe loturile atribuite în folosință [26]. După eșuarea primului complot boieresc din 19 iunie, fără a neglija pericolul și iminența unei intervenții a Rusiei țariste, Bălcescu cerea insistent guvernului să facă din țărănime baza socială determinantă a politicii sale. Aflîndu-se la Focșani, el condamna noile proclamații ale guvernului pline chiar de amenințări la adresa țărănimii și arăta că în acele condiții era necesară dobîndirea sprijinului desăvîrșit al acesteia, dat fiind că revoluția era în gravă primejdie de a fi înăbușită de forțe externe [27]. În același timp, A. G. Golescu îi cerea lui N. Bălcescu să se întoarcă în capitală pentru a „apăra radicalismul cel curat" [28], deoarece elementele ostile profitau de deruta unor membri ai guvernului care, acordînd credit exagerat unor știri insuficient verificate despre pătrunderea armatelor țariste în Țara Românească, abandonează Bucureștii, permițînd astfel constituirea unei caimacamii reacționare.

Bălcescu este animatorul politicii de sprijinire mai insistentă pe țărănime, inaugurată de guvernul revoluționar după reluarea puterii politice, la începutul lunii iulie 1848. Complexitatea sarcinilor care stăteau în fața conducerii revoluției, dar mai ales necesitatea dobîndirii aportului țărănimii în organizarea formațiunilor de apărare, precum și pregătirea ei în vederea aplicării mai ales a programului agrar au făcut pe Bălcescu să-și concentreze atenția asupra organizării unei intense campanii de propagandă în lumea satelor prin intermediul unor agenți speciali: comisarii de propagandă [29].

[25] Vezi *Anul 1848*, vol. I, p. 616.
[26] *Ibidem*, vol. II, p. 92.
[27] *Ibidem*, p. 93.
[28] *Ibidem*, p. 95.
[29] N. Bălcescu, *Opere*, vol. IV, p. 140.

În vederea desfăşurării de către aceştia a unei activităţi unitare, el elaborează instrucţiuni speciale, în lumina cărora urma a fi dusă campania de propagandă. Instrucţiunile puneau un accent deosebit pe ridicarea conştiinţei revoluţionare şi a demnităţii naţionale a ţărănimii, făcînd din comisarii de propagandă organele de legătură directă dintre săteni şi guvern. Bălcescu se străduieşte să antreneze în această acţiune cît mai mulţi intelectuali de la oraşe şi sate şi chiar ţărani mai luminaţi. Activitatea aceasta era dirijată de un comitet special cu sediul la Bucureşti, în fruntea căruia se afla N. Bălcescu. Acesta mai are, de asemenea, meritul de a fi transformat gazeta „Învăţătorul satului" într-un periodic menit a ridica conştiinţa revoluţionară a ţărănimii. [30]

Un rol incontestabil al lui N. Bălcescu îl reprezintă iniţiativa de aplicare a programului agrar. Dat fiind că soluţiile revoluţionare preconizate în această privinţă sînt respinse de cea mai mare parte a conducerii, el militează în chip insistent, după întoarcerea guvernului de la Rucăr, pentru găsirea unei modalităţi de realizare a unui acord cu stăpînii de moşii pentru rezolvarea acestei chestiuni fundamentale a revoluţiei. Bălcescu propune constituirea unei comisii din reprezentanţi ai stăpînilor de moşii şi ai ţărănimii clăcaşe, în număr egal, aleşi cîte unul din fiecare judeţ, de cele două clase afectate de programul agrar [31]. Bălcescu, ca de altfel şi ceilalţi fruntaşi ai revoluţiei, năzuia să facă din Comisia proprietăţii un organism de soluţionare a problemei agrare. El socotea că stăpînii de moşii ar putea, în sfîrşit, să fie convinşi ca prin despăgubiri să cedeze o parte din moşii pentru constituirea fondului funciar destinat împroprietăririi. Spre a asigura o dezbatere fructuoasă şi a îndruma discuţiile pe făgaşul intereselor ţărăneşti, Bălcescu reuşeşte să numească ca specialist şi vicepreşedinte al Comisiei proprietăţii pe moldoveanul I. Ionescu de la Brad, agronom şi economist remarcabil, revoluţionar cu idei burghezo-democratice şi adept al emancipării ţărănimii prin împroprietărire.

Suspendarea dezbaterilor din Comisia proprietăţii la jumătatea lunii august 1848, în condiţiile unor puternice presiuni externe şi ale unei iminente intervenţii militare străine, nu pune capăt luptei lui Bălcescu pentru înfăptuirea acestui deziderat major al revoluţiei. El scria articolul *Despre împroprietărirea ţăranilor* [32], în care relua dezbaterea teoretică a acestei chestiuni şi justifica necesitatea social-economică, politică şi naţională a emancipării şi împroprietăririi ţăranilor. În acelaşi timp, el militează în vederea înfăptuirii unor promisiuni făcute ţăranilor, în ciuda precipitării pericolului extern. Personalităţi ca Gh. Magheru şi C. A. Rosetti, de pildă, sprijină o asemenea poziţie, încît ele însele fac demersuri speciale în această privinţă pe lîngă Locotenenţa domnească . Gh. Magheru îndeosebi face chiar presiuni asupra guvernului, prin intermediul unor largi adunări ţărăneşti organizate în Oltenia, spre a-l determina să decreteze, în sfîrşit, emanciparea de servituţi feudale [33]. În condiţiile unei apropiate intervenţii militare, la 11 septembrie 1848 Locotenenţa domnească lansa o nouă proclamaţie către săteni prin care reafirma

---

[30] N. Bălcescu, *Opere*, vol. IV, p. 282.

[31] *Ibidem.*

[32] Vezi N. Bălcescu, *Opere*, tom. I_1, p. 271—287.

[33] *Anul 1848*, vol. IV. p. 258—260.

încă odată principiul agrar al revoluției, arătînd că neîndeplinirea lui se datora unei serii de condiții interne și externe dificile [34]. Prin același document se decretă emanciparea tuturor clăcașilor, începînd din acel moment, dacă însă aceștia își achitaseră integral prestațiile regulamentare din acel an. Dar intrarea în capitală la 13 septembrie a oștilor otomane și apoi a celor țariste însemna lichidarea guvernului revoluționar și instaurarea unui regim de ocupație a cărui principală țintă consta în restaurarea regimului agrar regulamentar.

Arestat și apoi exilat, Bălcescu nu mai are posibilitatea să lupte în chip nemijlocit pentru rezolvarea problemei agrare . Totuși, el continuă activitatea sa teoretică și publicistică în această direcție în exil. Învățînd din experiența revoluției din 1848 la care a participat cu întregul său elan, Bălcescu desăvîrșește concepțiile sale social-economice, fixîndu-le într-o lucrare specială și definitivă: *Question économique des Principautés Danubiennes* [35]. Lucrarea aceasta reținea în chip deosebit atenția nu numai prin aceea că oferea mișcării sociale și naționale a românilor o concepție adecvată și o soluție posibilă cu privire la modalitatea de soluționare a problemei agrare, ci și prin faptul că editată fiind într-o limbă de largă circulație europeană atrăgea atenția cercurilor progresiste din Apus asupra unor grave contradicții și anomalii sociale provocate de un sistem feudal căzut de mult în desuetudine. Ideile și concluziile fundamentale din această lucrare sînt însușite de o serie de oameni progresiști și istorici din Apusul Europei, care în scrierile lor despre țările române analizau structura social-economică, dar mai ales relațiile agrare prin prisma concepției lui Bălcescu. Ideile acestea despre caracterul relațiilor agrare și despre structura proprietății funciare din Principatele Române sînt cunoscute și de K. Marx, care-și însușește chiar aprecierea lui Bălcescu atunci cînd definește esența regimului regulamentar în Principatele Române, în monumentala operă *Capitalul* [36].

Tezele fundamentale ale concepției lui Bălcescu cu privire la transformarea relațiilor agrare, a structurii și naturii proprietății funciare au fost însușite total sau parțial de aproape toți luptătorii pentru progres social și libertate națională din anii luptei pentru făurirea statului național românesc. Necesitatea stringentă a rezolvării acestei chestiuni este subliniată în numeroase programe de reformare a societății românești, atît în anii care au precedat Unirea Moldovei cu Țara Românească, cît și după acest eveniment. Dar soluționarea ei are loc tocmai în 1864, în urma legii rurale elaborate sub domnia lui Cuza Vodă. În acest fel, unul din deziderатele esențiale pentru care a luptat Bălcescu se înfăptuia. În ciuda unor evidente deosebiri, țăranii clăcași erau emancipați de servituți și transformați în proprietari pe loturile atribuite în folosință, așa cum de altfel preconizase Bălcescu încă în timpul revoluției din 1848.

---

[34] *Anul 1848*, vol. IV., p. 294.

[35] Vezi N. Bălcescu, *Opere*, tom. I_2, p. 5—89.

[36] Vezi pe larg despre aceasta la G. Zane, *Marx și Bălcescu*, în „Viața românească", XIX (1927), nr. 4, p. 46, 57; idem, *„Capitalul" și relațiile agrare din Principatele române*, în „Lupta de clasă", XLVII (1967), nr. 8, p. 46, 48 passim.

ISTORICUL NICOLAE BĂLCESCU

LEONID BOICU

Atunci cînd, în 1855, Manolachi Drăghici, ultimul cronicar moldovean, publica la Iași *Istoria Moldovei pe timp de 500 de ani*, societatea vremii a reacționat cu destulă încetineală și fără entuziasm. Fenomenul este pe deplin explicabil dacă luăm în considerare faptul că *Istoria* lui Drăghici se înfățișa ca un produs anacronic, ca un act de supraviețuire întîrziată a unui mod depășit de a înțelege și a scrie istorie.

Într-adevăr, cu peste un deceniu în urmă, M. Kogălniceanu și N. Bălcescu anunțau decesul istoriografiei de factură cronicărească și puneau bazele istoriografiei române moderne. Spre deosebire de M. Kogălniceanu, care și-a făcut cunoscută concepția istorică, trecînd apoi la editarea izvoarelor fără să publice însă studii pe temeiul lor, N. Bălcescu a lăsat posterității o operă de istoric complet.

Viețuind într-o perioadă crucială a istoriei patriei, făcînd parte dintr-o generație care a abolit rînduielile feudale, a pus bazele statului național modern și unitar român și a fondat cultura și literatura națională, N. Bălcescu s-a situat printre fruntașii unei galerii strălucite de ctitori și creatori. În acea epocă, cînd totul era de făcut, N. Bălcescu a acționat în șirul numeroșilor mari înnoitori cu preocupări multiple: politice, economice, filozofice, culturale, literare etc., ceea ce era și firesc de vreme ce toate aceste domenii de activitate erau convergente, tinzînd către atingerea unui singur obiectiv major: emanciparea socială și națională a românilor.

Spre deosebire de mulți dintre tovarășii săi de luptă care s-au consumat și ei generos în variate îndeletniciri, fără să se realizeze integral în nici una dintre ele, N. Bălcescu s-a afirmat, într-o viață dureros de scurtă, ca cel mai avansat om politic al vremii și ca primul istoric român modern, deplin deschizător de drumuri. Ce-i drept, N. Bălcescu a avut și a profesat idei și chiar concepții economice, filozofice ș.a., dar în știință el a rămas istoricul realizat, autorul unor opere de căpătîi pentru generațiile urmașe.

Alegerea de către N. Bălcescu a profesiunii de istoric, căreia i s-a dedicat stăruitor și pasionat pînă la sfîrșitul zilelor, n-a fost, firește, întîmplătoare. Rolul istoriei în înțelegerea și definiția lui N. Bălcescu, după cum vom vedea

mai jos, ne oferă cele mai bune explicații ale opțiunii marelui nostru înaintaș. Vom sublinia pentru început doar că N. Bălcescu a fost admirabil înzestrat și bine pregătit pentru studiul trecutului patriei.

Într-adevăr, Ion Voinescu II îl înfățișa pe N. Bălcescu ca o inteligență vie, cu o imaginație fecundă și cu o memorie extraordinară. Vocația sa de istoric a putut fi descifrată încă în școală, cînd el extrăgea note din lucrările de istorie, citind pe Tucidide, Tacit, Xenofon, Cezar, Plutarh. El știa franceza, greaca, latina și avea cunoștințe de engleză, germană și italiană — ceea ce-i deschidea accesul către o gamă variată de izvoare documentare. Studiul istoriei universale, al dreptului civil și roman, al filozofiei, pentru care a apelat și la sprijinul lui Eftimie Murgu ș.a., a stat la baza unei instrucții temeinice, menită să-l ferească de improvizații și diletantism.

Firește, N. Bălcescu și-a completat neîntrerupt cultura sa istorică și generală. Este adevărat că printre numeroasele opere invocate sau citate de el se află si unele nesemnificative, sau de mîna a doua, cum am spune astăzi, dar cercetătorul va constata că în lecturile lui N. Bălcescu n-au lipsit operele lui Platon și Socrate, Bacon, Descartes, Newton, Kant și Leibniz, Montesquieu, Mirabeau și Rousseau, Shakespeare, Lafontaine, Corneille, Lamartine, opera istoricilor antici, începînd cu Homer, cea a lui Augustin Thierry și a lui Fr. Guizot, scrierile utopiștilor Saint-Simon, Ch. Fourier ș.a., ale socialiștilor mic-burghezi Louis Blanc și P.J. Proudhon, ale juriștilor Martens și Vattel etc.

Se poate spune, așadar, că formația de istoric și intelectual, în general, a lui N.Bălcescu se întemeia pe cunoașterea unei bune părți din tot ceea ce dăduse omenirea mai de preț în cultură. Ce-i drept, scrierile lui N. Bălcescu vădesc o înclinație firească către cultura națiunii ce se confunda în acea epocă cu revoluția din 1789, după cum este neîndoielnic că literatura istorică și filozofică, socială în general, engleză și germană nu i-a captat atenția în aceeași măsură. Este posibil ca N. Bălcescu să fi cunoscut opera lui Herder, dar această constatare rămîne o simplă ipoteză atîta vreme cît cercetătorul de astăzi nu are la îndemînă decît două elemente de sprijin insuficient de concludente: audiența la romantici a scrierilor lui Herder și legea progresului, fatală la istoricul și filozoful german, ca și la N. Bălcescu, care se diferențiază însă atunci cînd își propune să explice natura și rolul forțelor motrice ale evoluției progresive a societății.

Fără îndoială că studiile istoricilor francezi ai restaurației, îndeosebi cele ale lui Augustin Thierry și Fr. Guizot, l-au făcut pe N. Bălcescu să înțeleagă mai bine esența claselor sociale, că lucrările lui P. J. Proudhon au lăsat urme în concepția lui N. Bălcescu privitoare la politica creditelor, că opera utopiștilor și-a pus amprenta asupra manierei de înțelegere a oprimării și exploatării, a credinței într-o eră de justiție și frăție, atît de convingător și elevat înfățișate de N. Bălcescu. Tot atît de adevărat este că opera istorică a lui N. Bălcescu oferă amatorilor de clasificări ferme suficiente elemente pentru a-l încadra între romantici. Dar școala istorică romantică, fie și în latura sa revoluționară, se vădește, totuși, destul de îngustă pentru marele nostru înaintaș, care a cultivat izvorul istoric într-o modalitate modernă, critic, concepînd evo-

luția societății într-o viziune științifică, revoluționară și profesînd un revoluționarism democratic, ce-l situează mult deasupra romanticilor.

Definirea influențelor exercitate asupra operei și vieții lui N. Bălcescu a fost și rămîne o îndatorire utilă, dar o cunoaștere profundă a locului pe care l-a ocupat și a rolului pe care l-a jucat el în istoriografia noastră a pornit întotdeauna de la faptul că, mai presus de toate, N. Bălcescu a fost, *el însuși*, o minte originală, ce și-a întemeiat lucrarea pe realitățile vremii și împrejurările în care viețuiau românii, consacrîndu-și viața transformării societății pe o cale revoluționară. Sub acest unghi de vedere a considerat el și rolul istoriei. „Istoria — spune N. Bălcescu în *Cuvînt înainte* la „Magazin istoric pentru Dacia"[1] (1845) — este cea dintîi carte a unei nații. Într-însa ea își vede trecutul, prezentul și viitorul". Atunci cînd scrie *Românii supt Mihai-Voievod Viteazul*, N. Bălcescu face precizarea că evocă timpuri de glorie, vremuri eroice, menite „să deștepte în noi simtimentul datorinței ce avem de-a păstra și de-a mări pentru viitorime această prețioasă moștenire"[2]. O „bună istorie națională... în destul răspîndită" — sublinia N. Bălcescu în *Cuvînt preliminariu despre izvoarele istoriei românilor*[3] (1845) — ar fi ajutat compatrioților „să se întemeieze în patriotism și în curaj și să cîștige statornicia în caracter". Cum bine s-a spus, istoria pentru N. Bălcescu era un mijloc, și nu un scop. „Ea trebuie să servească interesele naționale și sociale ale unui popor, să-i justifice drepturile, să-i trezească conștiința, să-i însuflețească acțiunile. Istoria trebuie să caute în trecut titlurile unui popor pentru o viață de stat independentă, să arate drepturile fiecăruia la o viață în libertate, să justifice lupta popoarelor supuse și a claselor oprimate, să le ajute, prin însuflețirea lor, la cîștigarea biruinței"[4]. Dar — constata N. Bălcescu — o asemenea istorie, „O istorie adevărat națională ne lipsește" de vreme ce toți cîți s-au îndeletnicit cu scrierea ei — cu excepția lui M. Kogălniceanu — „nu ne-au dat decît biografia stăpînitorilor. Nimeni nu ne-a reprodus cu acuratețǎ instituțiile soțiale, ideile, simtimentele, obiceiurile, comerțul și cultura intelectuală a vremilor trecute"[5].

Văzînd în istorie un produs al experienței, un îndreptar, N. Bălcescu socotea că ea se cuvenea să fie înfățișată într-o lumină veridică, cu părțile ei bune și rele. Referindu-se într-o scrisoare către Alex. C. Golescu din 4 martie 1850, „la datoria istoricului conștiincios", N. Bălcescu mărturisea convingerea că decît să scrii fără cunoștințe depline o istorie falsă, este mai bine să te abții. Respectul pentru adevăr corespundea întru totul imperativelor vremii, adevărul avînd menirea să scoată la iveală tarele trecutului, putreziciunea feudalității.

[1] Vezi N. Bălcescu, *Opere* tom. I, partea I, Buc. 1940, p. 101 (ediție critică adnotată, cu o introducere de G. Zane).

[2] Nicolae Bălcescu, *Românii supt Mihai-Voievod Viteazul*, Editura pentru literatură, București, 1967, p. 23 (ediție îngrijită de Andrei Rusu).

[3] N. Bălcescu, *Cuvînt preliminariu despre izvoarele istoriei românilor*, în N. Bălcescu, *Opere*, tom. I, partea I, Buc., 1940, p. 107 (ediția G. Zane).

[4] G. Zane, *Introducere* la N. Bălcescu, *Opere*, tom. I, partea I, Buc., 1940, p. 6—7.

[5] N. Bălcescu, *Puterea armată și arta militară de la întemeierea principatului Valahiei pînă acum*, în N. Bălcescu, *Opere*, tom. I, partea I. București, 1940, p. 43 (ediție G. Zane).

Valoarea contribuției lui N. Bălcescu la „o istorie adevărat națională" se întemeiază pe o concepție înaintată despre lume, pînă la care nu s-a ridicat nici unul dintre predecesorii, contemporanii și chiar mulți dintre urmașii săi. Atunci cînd își propune să formuleze prin abstractizare sensurile evoluției umanității, N. Bălcescu se înfățișează ca un idealist obiectiv. „O rație universală se amestecă în toate" spune el în prezentarea cărții lui Aimé-Martin, *Despre educație mumelor de familii sau civilizația neamului omenesc prin femei*, tradusă de I. D. Negulici, și, adeseori, invocă o ordine absolută, perfectă, divină, care se înfăptuiește potrivit unui plan divin. N. Bălcescu nu consideră omul „un instrument orb al fatalității"[6], dar acțiunea omenească este supusă „legei absolute și universale a libertății și a științei, căutînd realizarea în omenire a *dreptății și a frăției*..."[7]

Neîndoielnic că introducerea providenței în explicarea fenomenelor istorice este — așa cum au observat mai toți cercetătorii noștri — un element distonant în opera lui N. Bălcescu. Este posibil ca, în această privință, el să fi plătit un mic tribut operei lui Bossuet sau, mai degrabă, lui Vico prin Michelet care, în 1825, a tradus și adaptat studiul celui dintîi, *Principiile unei științe noi*, sub titlul *Principes de la philosophie de l'histoire*. Deocamdată, cert este că N. Bălcescu a cunoscut, pe lîngă scrierile lui Michelet, și opera lui Cesare Cantu, pe care îl și citează[8] în *Românii supt Mihai-Voievod Viteazul*. Cum se știe, istoricul risorgiment-ist este autorul unei istorii universale în 72 de volume, scrisă între 1838-1846 într-un spirit catolic. Invocarea de către N. Bălcescu a spiritului și rațiunii universale ne duce cu gîndul și la Hegel, pentru care Napoleon I nu era decît o întruchipare a spiritului universal călare pe cal, iar modul cum este înfățișată perioada de descompunere a feudalismului: feudalitatea boierească — regimul fanariot — domnia poporului ne aduce în memorie teza — antiteza — sinteza. Firește că, în lipsa unor argumente pozitive, concludente, de netăgăduit sîntem încă nevoiți să ne menținem în domeniul ipotezelor, riscînd apropieri adeseori formale. De altfel, viața și opera lui N. Bălcescu îndreptățesc afirmația că invocarea providenței era menită să „întărească caracterul de necesitate a progresului nelimitat al omenirii"[9].

Cititorul de astăzi al operei lui N. Bălcescu va reține din ea elementele materialiste, precăderea pe care el a dat-o fenomenelor economice și sociale, caracterul dialectic al gîndirii sale, ideea dezvoltării și a progresului legic, succesiunea istorică de la inferior la superior prin lupta dintre vechi și nou, dintre exploatați și exploatatori. Națiunea română — sublinia N. Bălcescu — n-a stat pe loc, „ci a mers înainte, transformîndu-se și luptîndu-se neîncetat pentru triumful binelui asupra răului, al spiritului asupra materiei, al dreptului asupra silei, pentru realizarea atît în sînul său, cît și în omenire, a

[6] N. Bălcescu, *Românii supt Mihai-Voievod Viteazul*, ed. cit., p. 6.

[7] *Ibidem*, p. 5.

[8] *Ibidem*, p. 7.

[9] Vasile Maciu, *Activitatea istoriografică a lui N. Bălcescu*, în „Studii și articole de istorie", vol. I, p. 207.

dreptăţii şi a frăţiei..."[10]. „Din transformaţii în transformaţii, omenirea merge într-un progres continuu, a cărui mişcare e cu atît mai repede, cu cît mai mult înaintează..."[11]. În concepţia lui N. Bălcescu, evoluţia societăţii nu se produce întîmplător, ci prin determinări cauzale interne, potrivit legii progresului legată de lupta pentru eliberare economică şi social-politică a poporului pe cale revoluţionară.

N.Bălcescu vedea în popor forţa motrice a istoriei ce tinde să se înalţe prin revoluţie. Partida naţională — scria el — „voieşte a mîntui poporul prin popor adică este o partidă revoluţionară", iar „istoria ne arată revoluţia ducînd pe naţia română din prefaceri în prefaceri, în calea acelei legi universale a dezvoltării istorice a naţiilor: înălţarea *plebeianizmului la putere* ...."[12]. N. Bălcescu a respins istoria ce-şi propunea să înfăţişeze numai stăpînitorii, socotind că adevărata istorie este cea a creatorilor ei, adică a poporului. Admiraţia faţă de popor respiră din fiecare pagină a lucrării *Românii supt Mihai-Voievod-Viteazul*, operă al cărei titlu ne indică, din capul locului, că autorul ei prezintă epopeea poporului condus de viteazul domnitor, şi nu o biografie a acestuia din urmă. De altfel, în toate studiile lui N. Bălcescu, fie că este vorba de cele consacrate armatei, sau de biografii, poporul este forţa motrice, el joacă rolul hotărîtor: armata românilor şi-a îndeplinit misiunea de a apăra independenţa statului atîta vreme cît a fost o instituţie ce îşi baza tăria pe popor, iar personalităţile istorice s-au justificat ca atare numai în măsura în care au rămas legate de popor. În biografia spătarului Ioan Cantacuzino, izolarea de popor a stăpînitorilor figurează ca principală cauză a slăbirii puterii Ţării Româneşti o dată cu moartea lui Matei Basarab (1654). „De atunci — spune N. Bălcescu — patrioţii noştri, uitînd experienţa veacurilor, care ne dovedeşte lămurit că niciodată o naţie nu se poate mîntui decît prin sine însăşi, pierzînd confidinţia în puterile sale, începură a cerşi ajutoriu străin... Ei nu priveau jos, prea jos, poporul care se tîra la picioarele lor şi se muncea ca să le hrănească lenea; ei nu gîndeau că din acest popor au ieşit toţi acei viteji, că el a mîntuit ţeara într-atîtea rînduri şi că ar mîntui-o încă, dacă ei făcînd un apel la dînsul l-ar fi interesat la pricina ţării şi i-ar fi dat drepturi şi o patrie a apăra..."[13]. Revoluţia lui Tudor Vladimirescu a fost opera poporului, un „atlet — spune N. Bălcescu — ce de veacuri se părea adormit, se deşteaptă şi se arată în arenă. Poporul se scoală mare, puternic şi îngrozitor şi mătură ţeara de fanarioţi"[14]. Pentru prima dată în istoriografia noastră, poporul devine principalul obiect de studiu şi-şi ocupă locul cuvenit în evoluţia societăţii române. Este un mare merit al lui N. Bălcescu căruia, şi din acest punct de vedere, istoriografia noastră contemporană îi datorează atît de mult.

---

[10] N. Bălcescu, *Mersul revoluţiei în istoria românilor*, în N. Bălcescu, *Opere* tom. I, partea a II-a, p. 99 (ediţia G. Zane).

[11] Idem, *Românii supt Mihai-Voievod Viteazul*, ed. cit., p. 6.

[12] *Idem*, *Mersul revoluţiei în istoria românilor*, în N. Bălcescu, *Opere*, tom. I, partea a II-a, p. 103 (ediţia G. Zane).

[13] N. Bălcescu, *Spătarul Ioan Cantacuzino*, în N. Bălcescu, *Opere*, tom. I, partea I p. 148—149 (Ediţia G. Zane).

[14] *Idem*, *Mersul revoluţiei în istoria românilor*, în *loc. cit.*, tom. I, partea a II-a, p. 101.

Bazîndu-se pe o concepție istorică înaintată, N. Bălcescu nu a dezmințit așteptările celor care vedeau în el pe marele istoric al patriei. El a avut, din capul locului, o imagine clară, pe de o parte, a greutăților și a piedicilor care stăteau în calea scrierii unei istorii naționale, iar pe de altă parte, a măsurilor ce trebuiau întreprinse pentru crearea și dezvoltarea unei istoriografii moderne. Marele neajuns și deci primul obiectiv ce se impunea a fi împlinit era acumularea izvoarelor, documentelor, căci, spunea N. Bălcescu în *Cuvînt preliminariu despre izvoarele istoriei românilor*, românii vor avea o adevărată istorie dacă vor utiliza izvoarele originale și nu numai operele istoricilor moderni. N. Bălcescu s-a gîndit chiar la formarea unei societăți istorice menită să descopere și să strîngă documente. Pe această cale, un pas hotărîtor l-a constituit apariția „Magazinului istoric pentru Dacia", în 1845, adică în anul în care și-a încetat existența „Arhiva Românească" a lui M. Kogălniceanu. De altfel, acesta a și văzut în creația lui Bălcescu și Laurian o „vrednică moștenitoare" a periodicului său.

În *Cuvînt preliminariu despre izvoarele istoriei românilor*, N. Bălcescu a indicat și analizat cinci categorii de izvoare ce urmau să stea la baza istoriei naționale. În cea dintîi, el a inclus *Poeziile și tradițiile populare*, invocînd pe romantici, mai precis, pe Grimm și Michelet, care le-au folosit în studiile lor consacrate originii dreptului german și francez. N. Bălcescu a atras însă atenția asupra necesității preluării critice a datelor oferite de această sursă documentară. „Treaba agerii critice a istoricului — sublinia el — este să deosebească... adevărul de falsitate"[15]. În cea de-a doua categorie de izvoare, N. Bălcescu a introdus *Legile*, adică hrisoavele, uricile ș.a. pe care le-a considerat, și pe bună dreptate, „izvorul cel mai însemnat al istoriei românilor"[16] pentru perioada evului mediu. În a treia categorie de izvoare figurează *Cronicile*, pe care N. Bălcescu le prezintă într-o veritabilă prelegere ce suferă însă sub raportul exegezei critice, ceea ce era și firesc pentru acea epocă. În sfîrșit, *Inscripțiile și monumentele* și *Scrierile ce zugrăvesc obiceiurile* formează a patra și, respectiv, a cincea categorie de izvoare istorice.

După cum se știe, N. Bălcescu nu s-a mulțumit numai cu alcătuirea unui program de lucru, ci s-a și străduit să-l pună în practică după cum o dovedesc cuprinsul „Magazinului istoric pentru Dacia" și întreaga sa operă istorică. Lui N. Bălcescu îi datorăm descoperirea sau punerea în circulație a unui important șir de surse documentare, între care am cita doar publicarea în „Magazin istoric pentru Dacia" (tom II) a actului emancipării clăcașilor moldoveni (1749), descoperirea lucrării lui Del Chiaro, a portretelor unor domnitori români ș.a. Stăruința și spiritul critic de care era animat în munca de investigare a izvoarelor se vădesc și în căutarea încheiată cu succes a portretului — „cel adevărat" spunea el — lui Mihai Viteazul și pînă în modul cum a alcătuit, de pildă, biografia lui Ioan Cantacuzino, pentru care a obținut de la des-

[15] N. Bălcescu, *Cuvînt preliminariu despre izvoarele istoriei românilor*, în *loc. cit.*, tom. I, partea I, p. 108.
[16] *Ibidem*, p. 109.

cendenții spătarului, aflați în Rusia, acte originale ale căror erori le-a îndreptat în note.

N. Bălcescu, după cum am văzut, concepea evoluția societății de la o fază la alta, adică de la o orînduire inferioară la una superioară, pe baza legii progresului, opera sa îngăduindu-ne să întrezărim schema unei periodizări istorice ale cărei faze ar coincide cu ceea ce numim astăzi comuna primitivă, sclavagism, feudalism, după care — credea N.Bălcescu (și aici se înșela) — „plebeianizmul" urma să ajungă la putere.

Principalul obiect al operei lui N. Bălcescu l-a constituit feudalismul, pentru abolirea căruia el lupta și prin studiul căruia a ajuns la concluzii prețioase relative la anatomia și fiziologia economico-socială a acelei orînduiri, la căile menite să ducă la instaurarea unei noi societăți bazată pe „dreptate și frăție".

Firește, N. Bălcescu a greșit atunci cînd a considerat că înainte de întemeierea statelor feudale n-au existat relații de producție feudale, că în acea epocă și în timpul constituirii statelor feudale, românii au trăit în egalitate, că șerbia ar fi fost introdusă la noi prin coloni, dar contribuția pe care el a adus-o la înțelegerea esenței feudalismului, a raporturilor între clasele sociale, a obligațiilor țărănimii, a fiscalității și instituțiilor medievale este de o incontestabilă valoare și uimitoare dacă o raportăm la opera înaintașilor săi și la mijloacele și posibilitățile sale de documentare. Definirea feudalismului românesc, a boierimii și a claselor și categoriilor sociale în general, dreptul țărănimii de a se elibera prin luptă, abolirea feudalității prin revoluție, relațiile între români și Poartă și lupta pentru unitate și independență națională alcătuiesc coloana vertebrală a operei lui N. Bălcescu.

N. Bălcescu a avansat ideea justă că la baza oricărei societăți se află raporturile sociale, mai precis, proprietatea, adică un element de natură economică. „Deosebirea ce se vede — spune el — în starea muncitorilor plugari între mai multe popoare își are pricina în instituțiile ce cîrmuiesc proprietatea"[17]. Fără proprietate — sublinia el — „libertatea și egalitatea e minciună"[18].

N. Bălcescu a înțeles că la baza regimului boieresc, feudal, stătea proprietatea, care a tras după sine și „confiscarea" drepturilor poporului în beneficiul unei aristocrații, nu de sînge, ci „ de bani sau de stare, singurul fel de aristocrație ce a fost totdeauna în țeara noastră... "[19]. În felul acesta, s-a alcătuit o societate întemeiată pe caste (clase) și privilegii: „Mare și monstruoasă clădire de tiranii, puse una asupra alteia și toate rezemate și apăsînd pe popor, pe țăranul muncitor"[20].

Țărănimea — după cum am mai spus — a avut în N. Bălcescu pe primul ei istoric, care printr-o cercetare pătrunzătoare a dezvăluit mecanismul subjugării celei mai oropsite clase a societății feudale. Ideea lui N. Bălcescu

---

[17] N. Bălcescu, *Despre starea soțială a muncitorilor plugari în Principatele Române în deosebite timpuri*, în *loc. cit.*, tom. 1, partea I, p. 187.

[18] *Idem*, *Mersul revoluției în istoria românilor*, în *loc. cit.*, tom. I, partea a II-a, p. 106.

[19] *Idem*, *Despre starea soțială a muncitorilor plugari...*, în *loc. cit.*, tom. I, partea I, p. 192.

[20] *Idem*, *Mersul revoluției...*, în *loc. cit.*, tom. I, partea a III-a, p. 100.

că„... robia este o consecință neapărată a sistemii de clacă, ea totdeauna a însoțit-o sau a venit îndată după dînsa "[21] ne oferă cheia înțelegerii întregului sistem feudal.

Descoperirea de către N. Bălcescu a *Legăturii lui Mihai* și a semnificației acesteia a lăsat urme adînci și îndelungate în istoriografia noastră. Firește, nu poate fi vorba că „De atunci, de la Mihai Viteazul, țeara se împărți în două tabere vrăjmașe, avînd interesuri împotrivite"[22], cum credea N. Bălcescu, fenomenul fiind legat de nașterea raporturilor feudale; totuși, marele istoric muntean a văzut în boierime pe adevăratul autor al *Legăturii*, surprinzînd interesele acesteia și urmările actului: subjugarea crescîndă a țărănimii și slăbirea forței de apărare a patriei.

Cele două studii consacrate puterii armate a Țării Românești și a Moldovei apărute în 1844, și, respectiv, 1846, constituie o reafirmare a rolului poporului în istorie și a credinței lui N. Bălcescu că emanciparea națională, independența, pot fi dobîndite numai de poporul înarmat. Nu există temeiuri să se susțină și astăzi că românii ar fi avut cea dintîi armată permanentă în Europa, cum afirma N. Bălcescu, dar valoarea contribuției sale științifice la cunoașterea instituțiilor noastre ostășești rămîne nealterată sub raportul unor detalii, informații, precizări și mai presus de toate, sub raportul concepției care l-a călăuzit, a legăturii nemijlocite pe care el a făcut-o între puterea armată a țării și condițiile materiale și juridice ale maselor populare.

Biografiile consacrate de N. Bălcescu lui Ioan Tăutul, Miron Costin, Ioan Cantacuzino și Constantin Cantacuzino sînt portrete istorice, medalioane alcătuite pe baza unei documentări amănunțite, destinate, probabil, cum a observat V. Maciu[23], dicționarului istoric anunțat de M. Kogălniceanu în 1843, dar neapărut. Fiecare medalion are o morală, își propune să facă cunoscută învățătura că o personalitate istorică poate fi socotită ca atare numai în măsura în care a avut sprijinul poporului și a slujit poporul.

O deosebită însemnătate teoretică, și pentru epoca lui N. Bălcescu și practică, prezintă studiile istoricului muntean privitoare la descompunerea feudalismului. *Despre starea soțială a muncitorilor plugari în Principatele Române în deosebite timpuri* (1846) și versiunea franceză, *Question économique des Principautés Danubiennes* (1850), care stau la baza concepției social-istorice a lui N. Bălcescu, *Mersul revoluției în istoria românilor* (1850) ș.a. pun în lumină ideea că marile proprietăți funciare ale boierimii sînt opera silniciilor, furturilor, asupririlor, injustiției, că criza și descompunerea feudalismului sînt strîns legate de exploatarea nemiloasă și fără de măsură a poporului, care a devenit apatic, în vreme ce boierimea a intrat în dezagregare, că un asemenea sistem economico-social era condamnat la pieire. N. Bălcescu a făcut un aspru rechizitoriu boierimii, i-a respins soluțiile în problema agrară, pledînd pentru revoluție și împroprietărirea țăranilor.

---

[21] N. Bălcescu, *Despre starea soțială a muncitorilor plugari...*, în *loc. cit.*, tom. I, partea I, p. 190.

[22] *Ibidem*, p. 193.

[23] V. Maciu, *op. cit.*, p. 198.

N. Bălcescu a adus prețioase contribuții la studiul secolului al XVIII-lea și al primei jumătăți a secolului al XIX-lea. El a demonstrat caracterul fiscal al legiuirii lui Mavrocordat (1746, Țara Românească și 1749, Moldova), a scos în evidență caracterul formal al pretinsei emancipări a vecinilor, a explicat veridic alcătuirea scutelnicilor și posluşnicilor, a dezvăluit esența Regulamentelor Organice sub raport economico-social și mecanismul exploatării boierești, tendința marilor proprietari de a deposeda total pe țărani și a-și constitui o proprietate necondiționată. În sfîrșit, N. Bălcescu a definit caracterul răscoalei condusă de Tudor Vladimirescu, trasînd programul luptei revoluționare pentru abolirea feudalității, pentru Unire și independență.

Modul cum N. Bălcescu a definit raporturile noastre juridice cu Poarta în *Drepturile românilor către Înalta Poartă*, a format temeiul unei bogate literaturi consacrate acestei materii. El a pornit de la pretinsele capitulații încheiate de Poartă cu Principatele Române, demonstrînd că statutul de țări tributare, aflate sub *protecția* otomană, nu contravenea suveranității Moldovei și Țării Românești și că natura adevărată a raporturilor noastre cu Poarta a fost alterată numai prin încălcări și abateri. Unele confuzii între autonomie (independență interioară) și suveranitate, ca și dezvăluirea inexistenței capitulațiilor invocate în secolul trecut, n-au devalorizat ideile fundamentale ale lui N. Bălcescu, întemeiate pe o bună cunoaștere a istoriei relațiilor romāno-turce.

Istoria Românilor sub Mihai-Voievod Viteazul, plănuită să apară în două tomuri și șase cărți, rămasă neterminată (o parte din cartea a cincea și cartea a șasea lipsesc), un adevărat monument închinat eroismului popular, luptei pentru unitate și independență națională, încheie opera de istoric a lui N. Bălcescu. Soliditatea cunoștințelor, metoda științifică de lucru, elevația gîndirii și concepția înaintată l-au ridicat pe N. Bălcescu pe unul din cele mai mari piscuri ale istoriei patriei noastre. Opera lui N. Bălcescu s-a bucurat, chiar de la debut, de o largă audiență și aprecieri entuziaste. Referindu-se la *Puterea armată și arta militară de la întemeierea principatului Valahiei pînă acum*, Barițiu o califica drept o „lucrare unică în felul ei..." iar în 1846, Vaillant a publicat-o tradusă în „Revue de l'Orient", dar a și iscălit-o, de unde și protestul lui N. Bălcescu. *Question économique*.... a fost utilizată de J. Michelet, Elias Regnault, Cernîșevski și, indirect, de K. Marx. Jules Michelet scria despre acest studiu că „Nu cunosc nimic mai bun pînă în prezent, nimic mai instructiv în această problemă decît această broșură...", iar pe N. Bălcescu îl aprecia ca pe „un erudit de primul ordin și, în același timp, un spirit foarte clar, foarte luminos...".

În pofida unor eclipsări vremelnice, cauzate de partide sau împrejurări politice reacționare, personalitatea și opera lui N. Bălcescu și-au conservat în conștiința urmașilor întreaga și strălucita lor semnificație și valoare. Istoricii de astăzi se mîndresc cu favoarea și responsabilitatea de a se ști continuatori ai marelui patriot și cărturar.

NICOLAE BĂLCESCU ȘI PREOCUPĂRILE ISTORICE ALE LUI TIMOTEI CIPARIU

VALERIU NIȚU

Primele relatări despre Țara Românească publicate în Transilvania par să fie ale lui Zaharia Carcalechi, „ferlegărul " (editorul) tipografiei din Buda, care într-o succintă dare de seamă intitulată *Călătoria mea la București: un cuvînt sau două despre redutul (balul) din București* (apărută în culegerea sa antologică *Biblioteca românească*, Buda, Partea IV, 1834, p. 55—57), prezintă unele detalii ale vieții mondene din Bucureștii anului 1834.

Ispitiți de mirajul călătoriilor, T. Cipariu și G. Barițiu sosesc din Brașov la București în 31 iulie/ 12 august 1836 [1] unde rămîn timp de 27 de zile. Împreună au prilejul să savureze pitorescul policrom al capitalei, să cerceteze biblioteca Mitropoliei care își organizase un catalog sistematic [2], Muzeul de științe naturale, Biblioteca națională (cu circa 8 000 de volume), să cunoască activitatea Societății filarmonice și a Societății literare înființată cu scopul de a traduce și tipări opere ale scriitorilor din literatura universală, în sfîrșit, să întrețină fructuoase discuții cu I. Heliade Rădulescu, Petrache Poenaru, Aaron Florian, Eftimie Murgu, I. Cîmpineanu, Cezar Boliac, I. Voinescu II, I. Văcărescu, C. A. Rosetti etc. În cadrul acestui anturaj se discută despre teatru, activitatea tipografică și editorială, istoria patriei, învățămînt, despre înființarea unei societăți literare„ pentru unirea limbii"[3]. Însemnările de călătorie ale lui T. Cipariu [4] și G. Barițiu nu pomenesc prezența lui N. Bălcescu care, atunci, avea doar 17 ani, dar care fusese apreciat de I. Voinescu II și I. Ghica pentru calitățile intelectuale și pentru pasionatele preocupări în domeniul istoriei, ca elev la Colegiul Sf. Sava. Întîlnirile prilejuiesc surprize plăcute. Aaron Florian oferă lui T. Cipariu primul volum din *Idee repede de Istoria Prințipa-*

---

[1] Vasile Netea, *Timotei Cipariu și George Barițiu călători prin Țara Românească în 1836, Note pe marginea unui text inedit*, în „Studii", XI (1958), nr. 1, p. 121.

[2] Marta Anineanu, *Din istoria bibliografiei românești, Catalogul sistematic din 1836 al bibliotecii Mitropoliei din București*, în „Studii și cercetări de bibliologie" I. (1955), p. 113—127.

[3] Vasile Netea, *op. cit.*, p. 125.

[4] Filiala Cluj a Academiei R. S. România, Secția manuscrise, nr. 259, publicat de Ștefan Manciulea sub titlul *Început de autobiografie*, Blaj, f.e. (1941).

tului Ţării Româneşti (Bucureşti, 1836), proaspăt apărut, pe care îl donează apoi şi tînărului său învăţăcel N. Bălcescu. Se pare că datorită acestei preţioase lucrări, T. Cipariu şi N. Bălcescu şi-au îndreptat atenţia spre istoria Ţării Româneşti, completînd respectiva lucrare cu material documentar inedit sau mai puţin cunoscut. Ideea de a concepe istoria poporului român ca un întreg unitar se ivise în mintea acestora din studiul monumentalei opere a lui P. Maior, *Istoria pentru începutul românilor în Dachia* (Buda, 1812), care a inspirat o generaţie de istorici. Aşadar, Bălcescu şi Cipariu s-au iniţiat în studiul istoriei noastre prin raportare la izvoare comune care au pricinuit, în bună măsură, apropierea lor. Bălcescu cercetează documentele de arhivă şi bibliotecile din Paris, Viena, Budapesta, Roma, sau alte centre culturale europene pe care le străbate, parţial, şi Cipariu. Atît unul, cît şi celălalt, au în vedere acele relaţii politice, economice, culturale, diplomatice sau de altă natură care au menţinut unitatea între românii din Ţara Românească şi Transilvania. Iată de ce, nu întîmplător, se manifestă interesul lor, deopotrivă, pentru valorificarea materialului documentar privind istoria românilor de pe ambele versante ale Carpaţilor. Cu timpul, programul de valorificare a documentelor pe care îl aplică N. Bălcescu şi A. Treboniu Laurian prin publicarea revistei „Magazin istoric pentru Dacia", printre „prenumeranţii" (abonaţii) căreia se numără şi T. Cipariu din Blaj[5], este adoptat de cele mai reprezentative periodice cu preocupări istoriografice ale secolului al XIX-lea. Difuzarea revistei lui Bălcescu şi Laurian prin Transilvania în mai multe exemplare se explică şi datorită faptului că redactorii acordă mare atenţie publicării unor documente care se referă la trecutul Transilvaniei. Reproducerea acestor documente într-o limbă clară şi înţeleasă, dar mai ales unele studii publicate de N. Bălcescu aici, la rubrica *Disertatoriul istoric* (printre care *Românii şi fanarioţii*, *Logofătul Miron Costin — istoricul Moldaviei*, *Postelnicul Konstandin Cantacuzino*, *Puterea armată şi arta militară la moldoveni în timpul măririi lor*, *Despre starea soţială a muncitorilor plugari în Principatele Rumâne în deosebite timpuri* etc.) stimulează şi preocupările istorice ale lui T. Cipariu. În ziarul său „Organul luminării"(1847), apoi în revista „Archivu pentru filologia şi istoria", apărută la 1 ianuarie 1867, el acordă un spaţiu considerabil documentelor istorice. Într-adevăr, constatăm că, puţin timp după tipărirea revistei lui Bălcescu şi Laurian, într-o scrisoare din 26 ianuarie 1845, T. Cipariu cere lui G. Bariţiu să i se expedieze„ Gazeta de Transilvania" şi să i se înlesnescă procurarea „Magazinului istoric din Bucureşti" căci, — adaugă învăţatul filolog din Blaj — „precum văd , d-ta ai mijloc bun de a primi din Principate cîte un product interesant ; mi-ai putea d-ta cîştiga şi mie cînd şi cînd cîte ceva ?"[6] Programul revistei întocmit de N. Bălcescu în acel *Cuvînt preliminariu despre izvoarele istoriei românilor*[7] este apreciat de T. Cipariu ca un îndreptar preţios şi pentru isto-

[5] Pompiliu Teodor, *Din nou despre „Magazinul istoric pentru Dacia" în Transilvania*, în „Acta Musei Napocensis", III (1966), p. 513.

[6] *Ibidem*, p. 514.

[7] N. Bălcescu, *Cuvînt preliminariu despre izvoarele istoriei românilor*, în „Magazin istoric pentru Dacia", Buc. I. (1845), p. 1—14.

ricii Transilvaniei care trebuie să-i urmeze îndemnul printr-o activitate intensă. Iată cuvintele lui T. Cipariu pe care le extragem dintr-o scrisoare (datată 7/16 februarie 1845) expediată lui G. Bariţiu, la Braşov: „Magazinul istoric după programă e prea interesant, dar ce poţi să aştepţi de la acest institut adevărat colosal, împărţit într-atîtea rubrici, numai cîte 48 de coale pe an? Adevărat că aşa se poate nădăjdui o mare întindere mai ales şi preţul fiindu-i aşa moderat pentru acea ţară. Întreprinderea e adevărat la vremea sa; că dintre toate, precum aiurea, aşa şi aicea cea dintîi trebuinţă este a ne cunoaşte pre noi şi ale noastre, care însă arareori s-au păzit şi se păzesc"[8].

După apariţia revistei din Bucureşti, G. Bariţiu se grăbeşte să anunţe (VIII, 1845, p. 72) că la redacţia „Gazeta de Transilvania" din Braşov se primesc abonamente şi că primul număr din „Magazin istoric pentru Dacia" s-a tipărit în 1500 exemplare[9]. G. Bariţiu continuă să informeze cititorii despre apariţia revistei, menţionînd primele patru numere ale tomului III din „Magazin istoric pentru Dacia" care „cuprind parte mare istoria românilor din Transilvania"[10]. Sub titlul *Literatura românească*, T. Cipariu publică în „Organul luminării" (I, 1847, p. 4) din Blaj o notiţă despre nr. 2—4, tom. III, al revistei „Magazin istoric pentru Dacia". Depăşind cadrul unui simplu anunţ publicitar, filologul ardelean, determinat de programul pe care-l schiţează Bălcescu, solicită în „Organul luminării" colaborarea cărturarilor spre a prezenta „titulele monumentelor manuscrise române"[11] care se păstrează în diferite biblioteci publice sau particulare. Interesul crescînd pentru valorificarea documentelor istorice, după orientarea dată de Bălcescu, se explică dacă avem în vedere că ne aflăm în preajma revoluţiei din 1848, cînd românii transilvăneni îşi intensifică lupta pentru drepturi sociale şi naţionale, cînd argumentul istoric era căutat spre a susţine temeinicia acestor drepturi. Iată de ce articolele publicate de Bălcescu au un puternic răsunet, aşa cum rezultă şi dintr-o însemnare făcută de Cipariu[12].

Dar interesul pentru activitatea istorică a lui Bălcescu este impulsionat şi de variatele preocupări ale lui Cipariu. În accepţiunea „părintelui filologiei române, cum îl consideră S. Puşcariu, [13] cercetarea vechilor tipărituri româneşti şi interpretarea fenomenelor de limbă trebuiau să primească şi o fundamentare istorică. Bogata documentare de care dispune Bălcescu în propria bibliotecă, pentru care achiziţionase şi rarităţi privind istoria Transilvaniei [14], nu putea decît să atragă atenţia bibliofilului Cipariu.

---

[8] Biblioteca Academiei, Secţia manuscrise, Corespondenţa primită de G. Bariţiu de la T. Cipariu între 1836—1877, Ms. rom. nr. 994, f. 107.

[9] *Înştiinţări literare*, în „Gazeta de Transilvania", Braşov, VIII (1845), p. 268.

[10] „Gazeta de Transilvania", IX (1846), p. 408, col. II.

[11] „Organulu Luminarei", Blaj, I (1847), p. 22, col. II.

[12] Filiala Cluj a Academiei R. S. România, Arhiva istorică, fond T. Cipariu, Ms. nr. 2289.

[13] Sextil Puşcariu, *Timotei Cipariu*, în „Luceafărul", Budapesta, IV (1905), nr 15—16, p. 315—320.

[14] Nicolae Liu, *N. Bălcescu, E. Winterhalder şi biblioteca Magazinului istoric*, în „Studii şi cercetări de bibliologie", II (1957), p. 137—163.

Apoi revista „Magazin istoric pentru Dacia" îl mai avea în redacție pe profesorul A. Treboniu Laurian, cu care legase prietenie la Blaj și prin intermediul căruia, ca adept al principiului etimologic în ortografie, Cipariu probabil intenționa să-și propage sistemul ortografic în Țara Românească, deși nu accepta „hiperetimologismul " acestuia [15]. Oricum, prin colaboratorul său A.T. Laurian și prin intermediul unor fruntași ardeleni ai revoluției din 1848 cu care avusese relații directe — printre care I. Axente Sever, C. Romanu-Vivu, S. Bărnuțiu, G. Barițiu, Aaron Florian etc. — Bălcescu se apropie mai mult de înțelegerea și receptivitatea lui Cipariu. La Blaj prin activitatea profesorilor A. Pumnul, I. Micu-Moldovan, I. V. Russu etc., preocupările pentru învățămîntul istoric în limba română, mai ales după 1848, creează un climat favorabil cunoașterii trecutului , ceea ce implică și o susținută informare documentară.

Contribuția lui Bălcescu, sub acest aspect, este mai substanțială. Dacă M. Kogălniceanu fusese „primul istoric care s-a ridicat împotriva istoriei pur dinastice și militare", N. Bălcescu rămîne deschizător de drumuri ca „primul istoric care a scris o adevărată istorie socială la noi" [16]. Concepția istoricului aduce o anumită orientare creatoare în istoriografia noastră, ceea ce se poate remarca, după apariția revistei „Magazin istoric pentru Dacia", prin interesul de a culege, sistematiza și publica documente inedite sau rare. Mai mult decît putea să stimuleze activitatea lui Kogălniceanu, la Blaj se manifestă interes pentru Bălcescu și datorită prestigiului pe care și-l cîștigase în 1848—1849 ca mesager al ideilor revoluționare. Prin relații directe sau intermediare, Blajul, ca centru cultural cu o bogată tradiție, primea publicații din Țara Românească, firește, în limita condițiilor impuse de autoritățile statului habsburgic. Ca și Al. Papiu-Ilarian în *Istoria românilor din Dacia superioară* (Viena, 1851—1852), T. Cipariu schițase în limba franceză, după refugiul său prin Țara Românească în martie-iunie 1849, planul unei lucrări de proporții care avea să prezinte luptele românilor din Transilvania secolului al XVIII-lea, pînă la evenimentele revoluției din 1848. În proiectul acestei lucrări, Cipariu notează pentru luna *octombrie 1848*: „Plecarea mea pentru Sibiu. Personalul Comitetului național. Funcțiunile și autoritatea Comitetului național, alături de guvern și de mișcarea națională"[17]. Din Sibiu, la 22 noiembrie 1848, N. Bălcescu expediază lui A. G. Golescu o scrisoare în care-l informează că „românii d-aci au început a organiza districtele românești puind funcționari români și introducînd limba română în actele publice" că, în sfîrșit, i-a povățuit, să dea îndrumări deputaților spre „a se organiza cerînd la împăratul ca naționalitate română să fie unită sub o aceeași administrație română"[18]. Aceste îndrumări, întra-de-

[15] Valeriu Nițu, *Contribuție la valorificarea activității filologice și istorice a lui T. Cipariu* în vol. „Studii de istorie și filologie", II al Centrului de istorie, filologie și istoria artei din Tg. Mureș).

[16] Andrei Oțetea, *Nicolae Bălcescu*, în „Revista Fundațiilor" XIII (1946), nr. 1 (ianuarie), p. 102.

[17] Șt. Manciulea, *Fuga lui Timotei Cipariu în Țara Românească, la 1849*, în „Transilvania", 75 (1944), nr. 1 (ian.) p. 14.

[18] N. Bălcescu, *Opere, IV, Corespondență, Scrisori, memorii, adrese, documente, note și materiale*, ediție critică de G. Zane, Buc., Edit. Academiei R.P.R., 1964, p. 116.

văr, au consecințe pozitive. În adresa (Sibiu, 25 noiembrie 1848) către D. Moldovan, administratorul județului Hunedoara, Comitetul națiunii române — din care făcea parte și T. Cipariu alături de S. Bărnuțiu (președinte), A. T. Laurian, N. Bălășescu, I. Bran și Florian Micheș — își exprimă bucuria pentru faptul că „în comitatul Hunedorii s-a săvîrșit restaurarea oficiolatului și că românii au intrat în folosul drepturilor ce li se cuvine"[19]. În cadrul activității pe care o desfășura Comitetul la Sibiu, în noiembrie 1848, este probabil ca T. Cipariu să-l fi ascultat pe N. Bălcescu. Fără îndoială, aceste legături directe nu puteau decît să determine în și mai deosebită măsură interesul filologului din Blaj pentru activitatea și opera istoricului revoluționar.

Dacă ideile avansate pe care le difuza Bălcescu prin „Magazin istoric pentru Dacia" nu au fost asimilate integral și datorită unei optici limitate, de proveniență clericală, aceasta nu înseamnă că ele nu puteau avea o pronunțată înrîurire asupra lui Cipariu, prin modalitatea de a concepe unitar istoria poporului român. Urmărind faptele care au determinat formarea poporului român și continuitatea elementului daco-roman pe teritoriul Daciei, învățatul filolog din Blaj își lărgește orizontul investigațiilor și nu reduce valorificarea documentelor numai la un singur aspect pur informativ sau argumentar. Bălcescu se pronunțase programatic în *Cuvînt preliminariu despre izvoarele istoriei românilor*, iar prestigiul pe care-l cîștigase revista „Magazin istoric pentru Dacia" putea să contribuie la reprofilarea activității lui Cipariu.

Istoria nu se va mărgini să însumeze „un șir de oarecare întîmplări politice sau militare uscate", nici „persoane privilegiate", ci va trebui „să ne arate poporul român cu instituțiile, ideile, sentimentele și obiceiurile lui în deosebite veacuri". O asemenea istorie este cu putință să se realizeze — susține Bălcescu — pentru că „cei ce se ocupă de istoria noastră, nu trebuie a se ține numai de ceea ce au lucrat și au zis istoricii noștri; dar, tot într-o vreme, folosindu-se de adevăruri descoperite de dînșii să meargă mai departe, să alerge la izvoarele originale, să caute și să adune toate daturile putincioase, și atunci vor putea țese o bună istorie" [20]. Acest îndemn care se adresa tuturor istoriografilor noștri are un profund ecou și asupra filologului din Blaj.

În rîndurile introductive la volumul *Acte și fragmente latine românești* (Blaj, 1855), T. Cipariu acordă însemnătate cuprinzătoare istoriei civile — politice, căci „prin cea politică cunoaștem pre un popor din partea socială, domestică, economică, comercială și de industrie, iar din cea religioasă cunoaștem starea lui morală, gradul culturii inimii și minții, progresul în arte și științe" [21]. Referindu-se la valorificarea documentelor, Cipariu exprimă un punct de vedere similar cu al lui Bălcescu, adăugînd: „Ci afară de operele istorice loc mai însemnat ocupă monumentele și documentele singuratece, care sunt

---

[19] *Studii și documente privitoare la revoluția românilor din Transilvania în anii 1848—1849*, Documente din colecțiile Academiei Române, Asociațiunii Transilvane și ale Muzeului Ardelean publicate de Silviu Dragomir, vol. II, Sibiu, 1944, p. 36.

[20] N. Bălcescu, *Cuvînt preliminariu despre izvoarele istoriei românilor*, în „Magazin istoric pentru Dacia", Buc., I. (1845), p. 2.

[21] T. Cipariu, *Acte și fragmente latine românești*, Blaj, 1855, p. VII.

temeiul şi materialele a tot edificiul istoric. Ele sunt şi mai expuse perirei decît operele istorice, pentru că sunt singuratece şi prea uşor se svîntură fără de a lăsa urmă după sine" [22]. Această grijă pentru păstrarea şi valorificarea documentelor răzleţe porneşte din conştiinţa omului de cultură care şi-a format o concepţie superioară despre dezvoltarea istorică a unui popor. Nu întîmplător, T. Cipariu deplînge pierderile suferite în 1848 de biblioteca sa din Blaj şi ce adusese cu sine în refugiu, la Sibiu, [23] dar apreciază publicaţiile care valorifică documentele istorice, printre care „Magazin istoric pentru Dacia", deoarece „precum în Moldova, aşa şi în Ţara Românească se mai află încă multe documente istorice preţioase, nu numai ici-colea ca semănate, ci şi adunate în biblioteci şi arhive de ale familiilor şi altor privaţi, căci de cele publice nu am cunoştinţă; precum se adevereşte din ediţiunile Letopiseţelor moldoveneşti şi ale cronicarilor Ţării Româneşti, curate (răspîndite) de dd. M. Kogălniceanu, N. Bălcescu, T. Laurian etc., precum şi din cele ce vom produce mai la vale [24]". Aceste aprecieri exprimate în nr. 2 din 1867 al revistei sale „Archivu pentru filologia şi istoria" se adaugă la cele pe care le formulase înainte de revoluţia din 1848. Polihistorul Cipariu îşi continuă activitatea, mai temeinic şi mai divers documentat, în spiritul aceloraşi idei creatoare lansate de Bălcescu. Datorită acestor idei, partea din programul revistei „Archivu pentru filologia şi istoria", care se referă la investigarea documentară a trecutului, este bine conturată, Cipariu adăugînd următoarea precizare: „Cronicele le vom folosi spre verificarea faptelor istorice, diplomele spre defigerea datelor cronologice, cari mai ales în istoria Ţării Româneşti încă tot nu sunt stabilite deplin. Iar ce nu vom putea folosi noi, fiindcă sperăm că lumea tot nu va pieri odată cu noi, le vom lăsa cel puţin consemnate nepoţilor după noi, ca să le ştie cari şi unde sunt..." [25] Încadrarea documentelor în spaţiu şi timp, la care se adaugă atenţia pentru valorificarea diferenţiată a variatelor categorii de documente, ne determină să semnalăm prezenţa concepţiei creatoare a lui Bălcescu, într-o şi mai pronunţată măsură. Aceasta cu atît mai mult, cu cît neobositul redactor de la „Archivu pentru filologia şi istoria" continuă perseverent să-şi manifeste preocuparea şi pentru trecutul românilor din Ţara Românească. Cipariu menţionează, printre altele, un număr de peste 600 pagini de documente şi extrase provenite din Ţara Românească, un „diplomatariu românesc ce-l adunase repausatul dr. Vasile Pop pre la anul 1821, pre cînd adică boierimea Ţării Româneşti era adunată în mare număr la Braşov, de la care, ca medic făcînd cunoştinţă, a căpătat o mulţime de diplome de ale principilor şi boierilor ţării, între cari unele foarte vechi"[26]. Pentru valorificarea documentelor istorice semnalate în Transilva-

[22] T. Cipariu, op cit., p. VII.

[23] Valeriu Niţu, *Contribuţie la valorificarea activităţii de bibliofil a lui Timotei Cipariu*, în „Studii de istorie", Buc., Edit. Academiei R. S. România, 1968, p. 68—69.

[24] T. Cipariu, *Consemnare de cărţi şi documente mai rare*, în „Archivu pentru filologia şi istoria", Blaj, 1867, nr. II (5 februarie), p. 34.

[25] *Ibidem*, p. 34.

[26] *Ibidem*, p. 34—35.

nia era necesară difuzarea unei publicații periodice în genul revistei „Magazin istoric pentru Dacia", care să concentreze preocupările istoriografilor și să le stimuleze activitatea. Inițiind publicarea acelui „Archivu pentru filologia și istoria", mărturisește Cipariu, „am simțit și necesitatea de a aduna la un loc o mare parte de documente atingătoare de soarta națiunii din zilele de bucurie și de amărăciune, cari sau încă nu erau date în cunoștința publică de care specie aveam o mare cantitate noi înșine, sau erau prea resfirate prin multe cărți și colecțiuni, la cari nu fiecăruia-i da mîna de a putea ajunge, deși uzul lor pentru toți era întru asemenea interesat"[27]. Așadar, revista învățatului ardelean — deși este întîia noastră publicație periodică profilată în domeniul filologiei — devine concomitent o tribună a preocupărilor istorice. Ideea de a continua, sub această formă, valorificarea documentelor nu este izolată de inițiativa pe care o avusese Bălcescu și pe care o continuă Cipariu, precizînd: „Tot asemenea idee fără îndoială avură și alții, cari din asemeni scopuri începură a da la lumină atari colecțiuni sub diverse numiri, din cari unele se continuă pînă astăzi, iar altele au încetat sau parcă vor să înceteze, ca „Magazinul istoric pentru Dacia", „Tesaurul de monumente", „Arhivele", „Uricariul" etc., toate prețioase monumente literare pentru istoria română, cînd îi va veni și ei ordinea de a fi scrisă după adevăr, sine ira et studio, iar nu denaturată și batjocurită ca pînă acum"[28]. În Transilvania, după 1848 se simțea lipsa unei reviste de specialitate în domeniul studiilor de istorie, ceea ce izbutește să realizeze, parțial, Cipariu prin „Archivu pentru filologia și istoria". Inițiativa lui Cipariu urmărea și satisfacerea unui scop imediat, în sensul intensificării interesului pentru cunoașterea trecutului istoric care corespunde și programului de activitate al societății *Astra*. Dar revista lui Cipariu, apărută înainte de „Transilvania" (1868), oficina societății *Astra*, însemna de fapt o participare la dezvoltarea științei istoriografice și după experiența pe care o cîștigase de la Bălcescu. Această experiență se adaptează noilor cerințe ale cititorului mai avansat în preocupări științifice și culturale. „Timpurile noastre, adaugă Cipariu, devenind mai practice și publicul mai impacient decît în seculii trecuți, ne-am convins că publicațiunile, în formă de carte, astăzi nu mai au trecere decît la școlari, iar pentru celălalt public care deodată se face și foarte sceptic, pînea de toate zilele și de tot minutul nu pot fi decît cel mult foile volante și ce seamănă cu ele... Căci în adevăr, cine poate să mai aibă astăzi, în epoca căilor ferate și telegrafelor care zboară ca vîntul și ca gîndul din poveste, cine să mai aibă paciința de a prelege un volum de 25 de coale...?"[29] Așadar, continuînd valorificarea documentelor istorice, după 1867, într-o revistă de specialitate, Cipariu împlinea programul difuzat de Bălcescu, alături de publicațiile lui Al. Papiu-Ilarian („Tezaur de monumente istorice pentru România", 1862—1864), B. P. Hașdeu („Arhiva istorică a României," 1864—1865 și 1867; „Columna lui Traian", 1870—1877)

[27] T. Cipariu, *Documente istorice bisericești*, în „Archivu pentru filologia și istoria", 1869, nr. XXIII (15 martie), p. 452.
[28] *Ibidem* p. 453.
[29] *Ibidem*.

ş.a. Ca vicepreşedinte al societăţii *Astra*, Cipariu realiza, împreună cu G. Bariţiu, şi o parte din programul ei de activitate în domeniul cercetărilor istorice.

Dar pentru că activitatea societăţii *Astra* se extinde asupra valorificării ştiinţifice a documentelor necesare istoriografilor, se punea problema organizării unui fond documentar de specialitate. Stimulată de interesul lui Cipariu pentru difuzarea publicaţiilor româneşti spre diferite centre din Transilvania (Sibiu, Năsăud, Beiuş, Bran, Răşinari, Sălişte, Băiţa etc.), biblioteca *Astrei* din Sibiu începe să manifeste interes sub aspectul difuzării publicaţiilor primite din Braşov, de la G. Bariţiu, care menţine legături directe cu librarii şi anticarii din Bucureşti. Din lista întocmită la 4 august 1867 de bibliotecarul I. Creţu, la Sibiu, constatăm că pentru biblioteca gimnaziului din Blaj, printre cele şapte titluri de publicaţii repartizate aici figurează şi „Magazin istoric pentru Dacia" (tom. III fasc. I, din 1847). La data cînd s-a întocmit lista bibliotecarului, Cipariu continuă să fie preocupat de studiul istoriei şi nu este lipsit de importanţă faptul că un exemplar din publicaţia lui N. Bălcescu şi A. T. Laurian pătrunde în Blaj prin intermediul bibliotecii *Astra* din Sibiu [30].

Raporturile existente între personalităţile care s-au dedicat cercetării trecutului, de talia lui Bălcescu şi Cipariu, se pot urmări şi aprofunda sub alte diverse aspecte determinate de activitatea închinată propăşirii şi luminării poporului. Din aceste raporturi pe care le-am surprins doar sumar, desprindem un factor esenţial care a impulsionat preocupările lor multilaterale: pasiunea pentru adevăr şi pentru dreptate, cuvenite poporului. Receptivi faţă de ideile înaintate ale epocii, Bălcescu şi Cipariu ilustrează, împreună, mobilitatea şi vigoarea acelor aspiraţii care au unit, prin luptă, o generaţie şi care au contribuit la promovarea creatoare a ştiinţei istorice.

[30] Valeriu Niţu, *T. Cipariu şi începuturile Bibliotecii „Astra" din Sibiu* (Comunicare ştiinţifică prezentată în 1968 la Sesiunea organizată de Biblioteca *Astra* din Sibiu).

GENEZA ORAȘELOR MEDIEVALE ROMÂNEȘTI

CONSTANTIN ȘERBAN

Problema înființării orașelor medievale românești preocupă pe istoricii noștri încă din vremea cronicarilor. În secolul al XVII-lea, cronicarul moldovean Miron Costin în opera sa *Poema polonă* amintind pe Roman Mușat ține să precizeze înființarea orașului Roman pe vremea acestuia[1]. Pe de altă parte, în *Letopisețul Cantacuzinesc* se subliniază că așa-numitul Radu Negru voevod „au făcut orașul ce-i zic Cîmpulung"[2]. Chiar și cronicarul sas Georg Kraus consideră de a lui datorie să precizeze că orașul său natal Sighișoara ar fi înființat în anul 1191[3]. Dacă aceste relatări ale cronicarilor din secolul al XVII-lea corespund sau nu adevărului aceasta rămîne în sarcina istoricului s-o confirme sau s-o infirme. Principalul este însă faptul că acum trei sute de ani problema genezei orașelor noastre medievale preocupa pe contemporani.

Cu timpul, însă , scrierea istoriei a depășit epoca cronicarilor și a cronicilor și începînd cam cu un veac în urmă cercetările istorice cuprind de acum în sfera lor de preocupare din nou problema genezei orașelor noastre medievale. Astfel de preocupări au loc în preajma constituirii statului național român, pe timpul cînd istoriografia noastră se afla sub influența romantismului. De aceea nu este de mirare că atunci istoricii căutau să-și explice geneza orașelor medievale punînd în valoare în primul rînd tradițiile locale. C.D. Aricescu probabil sub influența aceluiași *Letopiseț Cantacuzinesc* susținea și el că orașul Cîmpulung s-ar datora lui Negru Vodă[4], însă colonelul D. Pappazoglu, și după el Gr. Musceleanu, era convins că orașul București s-ar datora fie lui Mircea cel Bătrîn, fie legendarului cioban Bucur[5]. Această din urmă părere cu privire la origina orașului București a circulat în a doua jumătate a secolului al XIX-lea atît de mult încît același Pappazoglu nu a ezitat să publice chiar un document din 1410 în revista „Tinerimea Română", din 1898, prin

---

[1] Miron Costin, *Opere*, Buc., 1958, p. 235.
[2] *Istoria Țării Românești*, 1290—1690, *Letopisețul Cantacuzinesc*, Buc., 1960, p. 2.
[3] E. Dubowy, *Sighișoara. Un oraș medieval*, Buc., 1957, p. 24.
[4] C. D. Aricescu, *Istoria Cîmpulungului*, vol. I, Buc., 1855, p. 96, 101.
[5] Gr. Musceleanu, *Monumentele străbunilor din România*, Buc., 1873, p. 75

care căuta să demonstreze vechimea oraşului încă din vremea lui Mircea cel Bătrîn [6]. Istoricii de mai tîrziu au dovedit netemeinicia acestor afirmaţii care rezultau dintr-o cercetare insuficientă a izvoarelor şi din lipsa unei metodologii în abordarea problemei.

Tot din secolul trecut, dar mai ales la începutul secolului al XX-lea au rămas multe monografii de oraşe de pe tot cuprinsul ţării, în care autorii lor, încercînd să explice originea aşezării urbane respective, o legau de unele probleme de toponimie, dar mai ales de onomastică. Astfel, după aceştia oraşul Focşani s-ar trage la de un anume Focşa, care l-ar fi întemeiat[7], sau Botoşanii de la un anume Botoş[8]. Marele istoric N. Iorga a arătat mai tîrziu că numele oraşelor nu poate fi luat de la o anumită persoană — şi el dădea de exemplu oraşul Buzău, despre care mulţi spuneau că ar veni de la un anume Buză. Dimpotrivă el, considera că numele unui rîu poate da numele oraşului, ca de exemplu, rîul Buzău — oraşul Buzău[9], rîul Rîmnic — oraşul Rîmnic, rîul Baia — oraşul Baia, rîul Cibin — oraşul Sibiu etc.

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea unii istorici căutau să explice originea oraşelor după modelul unor oraşe occidentale, ca şi cum şi la noi ar fi existat condiţii identice de geneză. Astfel, Gh. Ionescu-Gion, studiind originea oraşului Bucureşti situat pe ambele maluri ale Dîmboviţei, considera că acest element geografic — apa curgătoare — pe care-l întîlnim şi în cazul unor oraşe europene, ca Roma (Tibrul) , Londra (Tamisa), Paris (Sena), Viena (Dunărea), ar fi cauza principală a formării oraşului [10]. Desigur că astfel de elemente de tradiţie locală şi cele de natură geografică erau cu totul insuficiente pentru a stabili geneza oraşului respectiv. Adesea unii din cei care căutau să rezolve o astfel de problemă dădeau un răspuns vag, neprecis, cum ar fi acela aparţinînd lui I. D. Petrescu, care în 1888 scria că originea oraşului Tîrgovişte „se pierde în negura vremurilor"[11], ajungînd pînă în epoca vechii Dacii sau a romanizării acesteia. Cît priveşte pe istoricii oraşelor din Transilvania, aceştia afirmau fie că multe din ele ar fi fost ridicate de saşi de la bun început, fie că ar fi fost rezultatul hotărîrii diferiţilor regi ai Ungariei care le-ar fi înfiinţat pe lîngă cetăţile aflate sub autoritatea lor nemijlocită [12].

De la începutul secolului al XX-lea baza de informare în domeniul cercetării istorice s-a lărgit, fie prin publicarea unui număr mai mare de volume de documente, fie prin cunoaşterea unor fonduri arhivistice noi. În acelaşi timp, în primele decenii ale secolului al XX-lea studiul acestei probleme s-a aflat sub influenţa istoriografiei pozitiviste. În noua conjunctură a dezvoltării istoriografiei noastre moderne, rigoarea şi amploarea folosirii izvoarelor istorice publicate şi inedite au crescut, pe de o parte, iar pe de alta, s-a

[6] „Tinerimea Română", 1898, p. 18—20
[7] I. D. Caian, *Istoricul oraşului Focşani*, Buc., 1906, VI + 283 p.
[8] N. Iorga, *Inscripţii botoşănene*, Buc., 1905, p. 5.
[9] *Idem*, *Istoria comerţului romînesc*, vol. I, Epoca veche, Buc., 1925, p. 150.
[10] Gh. Ionescu-Gion, *Istoria Bucurescilor*, Buc., 1899, p. 4
[11] I. D. Petrescu, *Tîrgovişte*, Tîrgovişte, 1888, p. 9.
[12] C. Şerban, *Conceptions et méthodes dans l'étude de l'histoire des villes medievales roumaines*, în „Nouvelles etudes d'histoire" III, Buc., 1965, p. 448.

renuţat încetul cu încetul la tradiţiile locale, înlocuite fiind cu informaţii rezultate din analiza ştiinţifică a documentelor. În problema genezei oraşelor medievale, unii istorici din această epocă adoptă teorii care circulau mai ales în istoriografia occidentală europeană, cum ar fi teoria patrimoniului (oraşele şi instituţiile lor s-ar fi născut pe domeniile feudale), a pieţelor (loc de tîrg permanent), a burgurilor (oraşe-cetăţi cu jurisdicţie specială), a obştiilor (din obşti săteşti libere) etc. Mulţi din aceşti istorici, însă, erau şi de părere că factorii externi ar fi hotărîtori în geneza oraşelor noastre medievale. Această teorie neştiinţifică există în istoriografia noastră încă din a doua jumătate a secolului al XIX-lea şi influenţase chiar pe marele istoric N. Iorga în prima sa sinteză asupra istoriei poporului român [13], cînd s-a ocupat atunci deopotrivă nu numai de oraşele din vechea Românie (Ţara Românească, Moldova şi Dobrogea), dar şi de cele din Transilvania pe atunci aflată sub stăpînirea Austro-Ungariei. Această teorie, deşi fusese combătută la sfîrşitul secolului al XIX-lea de istoricul Gh. Bariţiu, care considera că cele mai multe din oraşele şi cetăţile medievale din Transilvania apăruseră pe ruinele cetăţilor, municipiilor şi castrelor romane, afirmaţie pe care el o crede valabilă şi pentru acele aşezări urbane din Ţara Românească şi Moldova [14], totuşi ea a continuat să fie acceptată parţial sau total în cercetarea noastră istorică dintre cele două războaie mondiale. Este de ajuns să amintim lucrarea economistului N. Angelescu *Histoire économique des Roumains* [15] sau amplul studiu al istoricului P. P. Panaitescu intitulat *Comunele medievale în ţările române* [16]. Este drept că P. P. Panaitescu a revenit ulterior asupra acestei teorii cu prilejul elaborării unei sinteze privind viaţa feudală românească în secolele XIV—XVII.

În ultimul sfert de veac, însă, cercetările privind geneza oraşelor medievale româneşti au realizat remarcabile succese. Nu ne vom referi atît la rezultatele cercetării istorice în această direcţie ci mai ales la metoda de cercetare şi la materialul informativ. În primul rînd, baza de informare s-a lărgit considerabil, de vreme ce în majoritatea cazurilor, generaţia noastră de istorici foloseşte din plin materialul rezultat din săpăturile arheologice. Începînd din 1951, cînd putem spune că s-au pus bazele arheologiei medievale în ţara noastră [17], iniţiată prin deschiderea şantierului de la Suceava şi apoi în 1953 a aceluia din Bucureşti, optica istoricilor noştri asupra genezei oraşelor medievale româneşti s-a schimbat considerabil. Aşa se explică de ce rezultatele noi în această problemă au determinat înmulţirea şantierelor arheologice în oraşe, ca Tîrgovişte, Tîrgşor, Bîrlad, Vaslui, Bacău, Iaşi, Roman, Cluj, Mediaş, Bistriţa. Importanţa arheologiei medievale în cercetarea genezei oraşelor noastre medievale a fost mult relevată şi la prima sesiune ştiinţifică de arheo-

[13] N. Iorga, *Geschichte des rumänischen Volkes im Rahmen seiner Staatsbildungen*, vol. I, Gotha, 1905, p. 158—198.

[14] Gh. Bariţiu, *Apulum, Alba-Iulia, Bălgrad în Transilvania*, Buc., 1887, 21 p.

[15] N. Angelescu, *Histoire économique des Roumains*, Buc., f.a., p. 236, 256.

[16] P. P. Panaitescu, *Comunele medievale în Principatele Române*, în „Interpretări româneşti", Buc., 1947, p. 161—218.

[17] Em. Condurachi, *L'Archeologie roumaine au XX-e siècle*, Buc., 1963, p. 91—93.

logie medievală organizată în 1963, la Iaşi, cu participarea unor specialişti din cîteva ţări europene [18].

Pe baza noilor cercetări, din ultimul deceniu mai ales, s-a putut întîlni pentru prima oară afirmaţia că geneza oraşelor medievale româneşti a precedat în cele mai multe cazuri formarea statelor feudale, că procesul de desprindere a meşteşugarilor de agricultură, de dezvoltare a relaţiilor marfă-bani, de dezvoltare a schimbului şi a pieţii interne au fost hotărîtoare în numeroase cazuri. Este drept că rezultatele săpăturilor arheologice ne ajută foarte mult să reconstituim procesul de geneză a oraşelor medievale româneşti. Totuşi nu trebuie să ne limităm numai la această categorie de izvoare istorice, ci să utilizăm — bineînţeles acolo unde avem posibilitatea — şi materialul documentar, numismatic, epigrafic etc.

În prezent, problema genezei oraşelor medievale româneşti interesează pe toţi cercetătorii care studiază istoria oraşelor noastre actuale. În ultimul deceniu au apărut numeroase monografii de oraşe mai mari sau mai mici [19] — chiar şi în format de buzunar — în care problema vechimii şi genezei este pusă în mod acut. Este deajuns să amintim, de asemenea, capitolele respective din Tratatul de istoria României (vol. II) [20], din Istoria Transilvaniei (vol. I)[21] sau din cartea *Viaţa feudală în Ţara Românească şi Moldova*, amintită anterior [22]. Trecem apoi la monografii privind oraşe din anumite provincii istorice, cum ar fi recenta lucrare a lui C. C. Giurescu intitulată *Tîrguri sau oraşe şi cetăţi moldovene* [23].

O altă categorie de lucrări se referă numai la un oraş, sînt deci monografii prin excelenţă, ca de exemplu, acele cîteva lucrări privind istoria oraşului Bucureşti (3 lucrări apărute în patru ani [24]), sau monografia oraşului Sighişoara [25], a oraşului Brăila [26]. Cît priveşte studiile relativ la geneza oraşelor medievale româneşti, acestea sînt mult mai puţine. Putem să amintim în acest sens numai articolele lui Şt. Olteanu [27] şi Mircea Matei [28], ale căror rezultate au trezit un deosebit interes în cercurile restrînse ale specialiştilor.

---

[18] Sesiunea ştiinţifică de arheologie medievală, Iaşi, 28 mai—3 iunie, 1963, în „Studii", 4/1963, p. 954—955.

[19] Vezi în Editura Meridiane: Sibiu şi împrejurimi (1962); Craiova şi împrejurimi (1962); Braşov şi împrejurimi (1963); Cluj şi împrejurimile sale (1963); Iaşi (1963); Sighişoara (1965).

[20] *Istoria României*, Buc., 1962, vol. II, p. 88—90, 288—301.

[21] C. Daicoviciu, Şt. Pascu, V. Cherestesiu, T. Morariu, *Din Istoria Transilvaniei*, vol. I, Buc., 1960, p. 78.

[22] V. Costăchel, P. P. Panaitescu, A. Cazacu, *Viaţa feudală în Ţara Românească şi Moldova (sec. XIV—XVII)*, Buc. 1957, p. 411—444.

[23] C. C. Giurescu, *Tîrguri sau oraşe şi cetăţi moldovene*, Buc., 1967, p. 68—79.

[24] Dan Berindei, *Oraşul Bucureşti, reşedinţă şi capitală a Ţării Româneşti (1459—1862)*, Buc., 1963, 300 p; *** *Istoria oraşului Bucureşti*, vol. I, Buc., 1965, 482 p; C. C. Giurescu, *Istoria Bucureştilor*, Buc., 1967, 468 p.

[25] E. Dubowy, *Sighişoara. Un oraş medieval*, Buc., 1957, 196 p.

[26] C. C. Giurescu, *Istoria oraşului Brăila*, Buc. 1968, 372 p.

[27] Şt. Olteanu, *Cercetări cu privire la geneza oraşelor medievale din Ţara Românească*, în „Studii" 6/1963, p. 1268.

[28] Mircea Matei, *Consideraţii pe marginea unor aspecte sociale ale istoriei oraşelor medievale româneşti*, în „Studii şi cercetări de istorie veche", 1/1967, p. 48.

Care este deci situaţia pe frontul cercetării istorice privind geneza oraşelor medievale româneşti? Putem afirma că rezultatele de pînă acum sînt promiţătoare, că în prezent dispunem de posibilităţi largi în cercetare nu numai cu caracter monografic, dar şi în cadrul unei mari sinteze de care istoriografia noastră din trecut ca şi cea prezentă este lipsită.

În primul rînd constatăm că, cu excepţia lucrării lui C. C. Giurescu privind oraşele din Moldova (şi acestea numai în secolele X—XVI), pînă în prezent nu dispunem de lucrări similare pentru celelalte provincii istorice. În schimb, pe unii istorici i-a atras studierea numai a unor aspecte ale istoriei oraşelor, ca, de exemplu: administraţia, structura socială a populaţiei, teritoriul, lupta antifeudală a orăşenilor, geneza etc. Relativ la ultima problemă — geneza — putem menţiona cercetările lui Panait I. Panait, Al. Andronic, D. Ciurea, N. Grigoraş, Radu Popa, I. Ionaşcu, P. Diaconu etc. [30].

Totuşi, considerăm că o cercetare largă privind geneza oraşelor de pe întregul teritoriu al României ar duce la rezultate cît se poate de interesante, mai ales că în cadrul fiecărei provincii istorice româneşti au existat în cursul evului mediu condiţii deosebite care au determinat sau au influenţat acest proces istoric.

În cazul genezei oraşelor noastre medievale credem că mai este necesar să ne punem întrebarea şi *cînd* are loc acest proces. Unii istorici consideră că acest proces istoric are loc numai la începutul evului mediu, în cazul nostru numai în secolele X—XIII, adică mai precis înainte de formarea statelor feudale. Este foarte drept că cele mai multe oraşe medievale îşi au începuturile în această vreme. Pentru aceasta este de ajuns să menţionăm faptul că înainte de 1241, de năvălirea tătarilor, existau în ţările române numeroase oraşe, ca de exemplu: Cluj, Oradea, Alba-Iulia, Braşov, Sibiu, Bistriţa, Rodna, Mangalia (numită atunci Pangalia), Vicina, Severinul (nu Turnu-Severin care este o creaţie a secolului al XIX-lea,) Cîmpulung-Muscel, Baia. Se pare chiar că oraşul Iaşi ar fi existat în această perioadă, potrivit unor cercetări recente [31]. De asemenea nu poate fi neglijat faptul că o viaţă orăşenească este surprinsă chiar în secolul al X-lea în cetăţile-tîrg de la Garvăn-Dinogeţia şi de la Capidava pe Dunăre.

Deşi perioada cuprinsă între secolele X—XIII pare să fie timpurie pentru geneza oraşelor medievale româneşti — chiar şi în Transilvania — totuşi unele ştiri documentare şi mărturii arheologice atestă existenţa lor în secolul al XIV-lea ca, de exemplu: Brăila, Slatina, Bucureşti, Suceava, Siret, Babadag, Rîmnicul Vîlcea, Roman, Isaccea, Blaj, Constanţa etc. Atestarea existenţei lor în secolul al XIV-lea însă, presupune începuturile unei vieţi urbane în

---

[30] Panait I. Panait, *Începuturile oraşului Bucureşti în lumina cercetărilor arheologice*, în „Bucureşti", 5/1967, p. 7—24; Al. Andronic, *Oraşe moldoveneşti în sec. XIV în lumina celor mai vechi izvoare ruseşti*, în „Romanoslavica" XI, p. 203—218; D. Ciurea, Noi *contribuţii la istoricul oraşului Baia*, în „Studii şi cercetări ştiinţifice", seria III, Şt. Sociale, Fil. Iaşi, 3—4/1955; N. Grigoraş, *Despre oraşul moldovenesc în epoca de formare a statului feudal*, în „Studii şi cercetări ştiinţifice", Istorie, Iaşı, XI, 1/1960.

[31] Al. Andronic, *Oraşe moldoveneşti în sec. XIV în lumina celor mai vechi izvoare ruseşti*, în „Romanoslavica", XI, p. 203—218.

aceste localităţi în perioada imediat anterioară — cel puţin cu unul sau mai multe decenii chiar. De asemenea, este atestată existenţa altor oraşe în secolul al XV-lea, ca de exemplu: Tg. Mureş, Tg. Jiu, Tîrgşor, Gherghiţa, Tg. Trotuş, Tg. Piatra, Galaţi, Adjud, Bîrlad etc. În fine, formarea şi existenţa unor centre urbane sînt atestate în secolele al XVI-lea şi al XVII-lea. În acest sens este de ajuns să amintim oraşele Ploieşti, Caracal, Hîrşova, Măcin, Dăieni (în Dobrogea, azi dispărut), Domneşti (în Moldova, azi dispărut), Piscul, Scheia, Huedin, Oraviţa, Lugoj, Ruşava (Orşova) etc.

Toate acestea ne fac să afirmăm că procesul de geneză al oraşelor medievale nu trebuie limitat numai la perioada începutului feudalismului sau mai larg la epoca feudalismului timpuriu ci, spre deosebire de geneza relaţiilor feudale, el trebuie extins în cursul evului mediu pînă în perioada de maturitate a acestuia. El este în deplină concordanţă cu un proces social-economic caracteristic similar genezei oraşului medieval pe plan european. De aceea considerăm ca mai aproape de adevăr geneza în secolele XII—XIII a oraşelor din Transilvania şi în secolul al XIV-lea a acelora din Moldova şi Ţara Românească. Cît priveşte cele din Dobrogea, procesul de geneză — în stadiul actual al cercetării — a avut loc înainte chiar de secolul al XII-lea.

Sînt unii istorici care afirmă că şi oraşele şi tîrgurile apărute în epoca de destrămare a feudalismului — şi acestea destul de numeroase — pot fi incluse în categoria de oraşe medievale, dar după părerea noastră, acestea nu mai pot fi denumite propriu-zis oraşe medievale. În condiţiile lor de geneză şi de dezvoltare ulterioară, ele aparţin mai curînd noii orînduiri social-economice, orînduirii capitaliste şi de aceea pe acestea le putem include în categoria viitoarelor oraşe capitaliste, deci nu sînt oraşe medievale. Iată deci, după părerea noastră, limita în timp a procesului de geneză a oraşelor medievale româneşti. Un fapt trebuie însă reţinut, şi anume, că cele mai multe se nasc *înainte* de apariţia statelor feudale.

Relativ la *data* cînd iau naştere oraşele medievale româneşti mai trebuie reţinut un fapt, şi anume, că în existenţa unora din aceşte aşezări urbane, pe parcurs se constată întreruperi din anumite motive, care adesea sînt mai greu de precizat. Şi ca să fim mai expliciţi vom da exemplul oraşului Piteşti, menţionat ca existent în a doua jumătate a secolului al XIV-lea sub numele de Oraşul nou (Neue Stadt) [32]. Totuşi, mai tîrziu, o vreme oraşul Piteşti este menţionat ca satul Piteşti [33], pentru ca deodată să fie numit în 1528 din nou oraş [34]. Această situaţie te determină să te întrebi: ce s-a întîmplat cu această aşezare, care din oraş devine sat şi apoi se ridică la nivelul oraşului? Considerăm că în acest caz nu trebuie neglijat faptul că aşezarea respectivă trebuie să fi trecut prin faza de reşedinţă domnească vremelnică în perioada domniei itinerante. Acest termen — domnie itinerantă — puţin cunoscut şi

---

[32] *Călători străini despre ţările române*, Buc., 1968, vol. I, p. 19; *Relaţia călătoriei lui Peter Sparnau şi Ulrich von Tennstädt* din 1385.

[33] *Documente privind istoria României, B, Ţara Românească, sec. XVI*, vol. II, p. 45 (Vezi mai departe D.I.R.).

[34] *Ibidem*, p. 54.

folosit în istoriografia românească este în schimb des întîlnit în lucrările istorice apusene consacrate epocii de existență a statelor feudale europene înainte de desăvîrșirea procesului de centralizare a statului. Domnia itinerantă reprezintă acea epocă din existența statelor medievale cînd autoritatea puterii centrale este cunoscută pe întreaga suprafață a statului respectiv numai datorită faptului că domnul sau principele se deplasează din loc în loc în cuprinsul statului său, unde-și stabilește vremelnic reședința și-și exercită prerogativele titlului său [35].

Aceasta este explicația pentru care încă din vremea primilor noștri domni este atestată emitarea de hrisoave în diferite părți ale țării. Să luăm, de exemplu, o domnie scurtă, a lui Mihai vodă cel Rău (apr. 1508—oct. 1509). Din cele 8 hrisoave cunoscute pînă acum, 6 sînt scrise în București, unul la Pitești și altul la Ștefănești [36].

Interesant este faptul că nici un act nu este emis din Tîrgoviște, capitala oficială a țării. Locurile unde sînt emise aceste acte sînt, în acest caz, reședințe domnești vremelnice. Aici se deplasează domnul cu întreaga sa curte, desele opriri determină aici să se ridice un conac sau case domnești, care cu timpul iau aspectul unei Curți domnești — cum s-a întîmplat la Caracal pe timpul lui Mihai Viteazul — și care ulterior determină transformarea unei așezări sătești într-o așezare urbană. Tot așa la Vlad cel Tînăr (febr. 1510—ian. 1512), din cele 21 de acte păstrate, 7 sînt emise la Tîrgoviște, 6 la București, 2 la Popeşti, 2 la Dridu și cîte unul la Buzău, Măgurele , Pitești și Argeș [37]. Și în Moldova se întîmplă același lucru. Pe timpul lui Bogdan III cel Orb (2 iul. 1504— apr. 1517) ne-am aștepta ca cele mai multe hrisoave să fie emise din Suceava, capitala Moldovei. Dimpotrivă! Din cele 30 de hrisoave păstrate, numai 5 sînt emise din Suceava, în schimb 16 sînt din Huși. Restul cîte 4 la Hîrlău și Iași și unul la Vaslui [38].

Unde și în ce condiții iau naștere orașele medievale românești? Dacă privim problema în ansamblul ei constatăm că acest proces istoric a avut loc pe toată întinderea țărilor române în evul mediu. Întîlnim, de aceea, orașe medievale, în Țara Românească și Moldova, dar și în Transilvania, în Banat, în Dobrogea etc., numai că aproape în fiecare provincie istorică au existat condiții locale deosebite de care trebuie să ținem întotdeauna seamă. Pentru Țara Românească și Moldova se pare că aceste condiții au fost mult asemănătoare, cum de altfel era și producția lor naturală, fapt care a împiedicat mult timp un schimb de mărfuri intens între ele. În aceste două țări românești, orașele, purtînd adesea nume de tîrguri și cetăți, s-au născut drept rezultat al schimbului de mărfuri pe piața locală, determinînd transformarea unui sat în tîrg și apoi în oraș, ca, de exemplu: Tîrgoviște, Tg. Trotuş, Tîrgşor,

[35] E. Ewig, *Residence et capitale pendant la haut moyen âge*, în «Revue Historique», 3/1963, p. 25—72.

[36] *D.I.R.*, B, sec. XVI, vol. I, Buc. 1951, p. 44—53.

[37] *Ibidem*, p. 55—75.

[38] *D.I.R.*, A, sec. XVI, vol. I, Buc., 1953, p. 42—108.

Tg. Bîrlad, Tg. Jiu.* Alteori, o intensă activitate meşteşugărească împletită cu un schimb intens de mărfuri pe piaţa locală au permis apariţia unor noi aşezări cu caracter urban, ca, de exemplu, Craiova, Bucureşti, Cîmpulung Muscel, Piatra Neamţ, Hîrlău. De asemenea, cine nu ştie că oraşele Buzău, Rîmnicul Vîlcea, Huşi, Roman, Milcovia (azi dispărut) s-au născut şi s-au dezvoltat mai ales pe lîngă reşedinţele episcopale cu acelaşi nume, sau oraşe ca Baia, Ocna Mare, Cîmpina, Baia de Fier, Baia de Aramă, Slănic, Tg. Ocna pe lîngă exploatări miniere de fier, aramă, sau păcură? Multe din oraşele celor două ţări româneşti provin din porturi fluviale, schele la Dunăre, ca, de exemplu, Brăila, Galaţi, Oraşul de Floci, Giurgiu. În acelaşi timp nu trebuie uitat că numeroase oraşe din Ţara Românească şi Moldova sînt cunoscute prima dată documentar ca locuri de vamă de-a lungul unor importante drumuri comerciale, cum ar fi, Iaşi, Slatina, Bacău etc. Ulterior, faptul că în aceste locuri exista o intensă activitate comercială determinată nu numai de mărfurile care veneau şi plecau, dar şi de acelea produse de localnici a făcut ca ele să devină aşezări urbane cu instituţii şi organe de conducere alese. Iată deci o altă formă de geneză a oraşelor medievale româneşti.

În fine, un fenomen amintit mai înainte cînd vremelnic o aşezare sătească devine reşedinţă domnească sau administrativă. E drept că astfel de reşedinţe administrative din cele două ţări româneşti — care apar o dată cu prima împărţire administrativă—au fost fixate numai în acele locuri care corespundeau din punct de vedere economic, care aveau perspective de dezvoltare ulterioară. Aşa au fost capitalele primelor noastre judeţe (în Ţara Românească) şi ţinuturi (în Moldova).

Un lucru mai trebuie reţinut privind geneza oraşelor medievale din Ţara Românească şi Moldova, şi anume, că dacă aici nu avem situaţia ca o aşezare urbană să se nască pe ruinele unui vechi oraş antic, a unui castru sau cetăţi existente în epoca veche, nu trebuie să uităm faptul că la temelia lor se află o continuă viaţă cu caracter rural atestată de materialele date la iveală prin săpături arheologice. An de an, astfel de mărturii ale unei vieţi intense pe locul unde în evul mediu s-au ridicat oraşe sînt numeroase în cazul unor aşezări urbane, ca: Piteşti, Cîmpulung Muscel, Brăila, Bucureşti, Suceava, Iaşi, Bîrlad, Bacău etc.

Condiţiile în care s-au format oraşele din Transilvania sînt cu totul deosebite faţă de Ţara Românească şi Moldova. În primul rînd, aşa cum o afirma Gh. Bariţiu cu aproape 90 de ani în urmă [39], aici numeroase oraşe medievale s-au născut într-un proces continuu de locuire, pe ruinele vechilor oraşe municipii şi castre din Dacia romană, ca de exemplu, Cluj (Napoca), Alba Iulia (Apulum), Turda (Potaisa) etc. Săpăturile arheologice întreprinse în aceste

* Noi considerăm că în majoritatea cazurilor, pentru oraşele din Ţara Românească şi Moldova denumirea aşezării urbane de *tîrg* este o etapă iniţială ce precede maturizarea aşezării, care în faza finală se va numi *oraş*. Sînt în Moldova, mai ales, cazuri cînd aşezările urbane deşi ajung la maturitate, nu-şi mai schimbă denumirea de tîrg, cum ar fi, de pildă Tg. Piatra, care în secolul al XVIII-lea este oraş, Tg. Ocna etc.

[39] Gh. Bariţiu, *op. cit.*, p 27.

aşezări urbane au dat la iveală resturi materiale din epoca romană, a migraţiilor pînă la începutul feudalismului. Pe de altă parte, oraşe ca Oradea şi Cenad se nasc pe lîngă episcopiile înfiinţate aici înainte de secolul al XI-lea [40]. Tot un caz deosebit îl constituie şi faptul că unele oraşe apar pe lîngă o serie de cetăţi regale înfiinţate în secolele XII-XIII, ca, de exemplu, Timişoara, Satu-Mare. Şi în Transilvania avem unele situaţii în care oraşele iau naştere pe locul unei exploatări miniere de sare, de aur şi argint, de fier, cum ar fi, la Baia Mare, Rodna, Dej, Turda, Zlatna. Cît priveşte cazurile în care oraşul din Transilvania rezultă din transformarea lentă a unei aşezări săteşti, unde fie că procesul de separare al meşteşugarilor a fost mai accentuat, fie că aici s-a dezvoltat un schimb de mărfuri mai intens, acestea sînt mai numeroase. Pentru aceasta este de ajuns să menţionăm oraşele Sibiu, Braşov, Bistriţa, Sebeş, Mediaş, Sighişoara, Orăştie.

Multă vreme s-a afirmat în istoriografia noastră că anumite oraşe din Transilvania, adică acele şapte oraşe care se bucurau de o largă autonomie administrativă şi erau conduse de saşi, ar fi fost întemeiate de aceştia în secolului al XIII-lea. Ne referim la oraşele Rodna, Braşov, Sibiu, Sighişoara, Mediaş, Sebeş, Orăştie. Această afirmaţie nu poate corespunde realităţii, pentru faptul că în secolul al XIII-lea, în momentul colonizării saşilor în Transilvania, în locurile respective exista o populaţie băştinaşe cu gospodării stabile [41], cu o organizare proprie de conducere. În primul rînd, însăşi diploma regală acordată în 1224 saşilor confirma convieţuirea noilor veniţi cu populaţia băştinaşe, „iar în afară de cele mai sus zise — se spune în acea diplomă — le-am dat lor pădurea vlahilor şi a pecenegilor (silvam blachorum et bissenorum) dimpreună cu apele ca să le folosească împreună cu munţii Vlahi şi pecenegi (Blacis et bissenis)... pentru ca bucurîndu-se de libertatea amintită mai sus — să nu fie obligaţi a face nimănui vreun serviciu pentru aceasta" [42]. Veniţi în ţară necunoscută — saşii (saxonii) au fost primiţi de băştinaşi cu nemulţumire, pentru că le limitau, prin privilegiile primite, drepturile lor tradiţionale. Numai aşa se explică de ce noii veniţi au început să-şi ridice construcţii fortificate, cetăţi de apărare după modelul celor părăsite în locurile de unde veniseră [43] şi în care de la început ei au avut conducerea. Aşa s-a întîmplat nu numai la Sighişoara, dar şi la Braşov, Mediaş, Orăştie, şi în celelalte oraşe. Privilegiile regale acordate au ajutat noilor veniţi în Transilvania ca oraşele conduse de ei să cunoască o înflorire economică şi chiar politică.

O problemă puţin cercetată este aceea a oraşelor medievale din Dobrogea — şi în special geneza lor. Dobrogea ca provincie istorică a parcurs în cursul istoriei poporului român un drum deosebit de Ţara Românească, Mol-

[40] *Istoria României*, vol. II, p. 88.

[41] Şt. Pascu, *Meşteşugurile din Transilvania pînă în secolul al XVI-lea*, Buc., 1954, vezi cap. II, 1, Despre naşterea oraşelor, p. 41—53.

[42] *Documente Hurmuzachi*, vol. I., Buc., 1887, p. 84.

[43] C. Daicoviciu, Şt. Pascu, V. Cheresteşiu, T. Morariu, *Din istoria Transilvaniei*, vol. I, Buc., 1960, p. 74, 78.

dova şi Transilvania. Cercetări mai vechi, dar mai ales cele recente, înmănunchiate în primele două volume din istoria Dobrogei [44], arată o intensă locuire în aceste părţi ale ţării noastre începînd de acum 100000 ani î. e. n. Vestigiile arheologice au dezvăluit existenţa unei populaţii băştinaşe în epoca pietrei şi metalelor, care în secolul al VI-lea î.e.n. făcea parte din marele neam al tracilor fiind cunoscută de către coloniştii greci sub numele de geţi. Aici în Dobrogea, din secolul al VI-lea î.e.n. au luat naştere cetăţile emporii înfiinţate de colonişti greci milesieni, cucerite o vreme cînd de geţi, cînd de romani (în sec. I î.e.n.) pe timpul domniei lui Octavian August. Supusă la începutul atacului costobocilor (sec. II) şi mai tîrziu atacului geţilor şi carpilor (sec. III), Dobrogea devine sub numele de Scythia o provincie de sine stătătoare — cu capitala Tomis —, iar după 395, o provincie a Imperiului roman de răsărit, viitorul Imperiu bizantin. Timp de aproape un mileniu, cu anumite întreruperi, Dobrogea a fost o provincie bizantină, care în anumite perioade se bucură de o largă autonomie administrativă. Pe aici a fost poarta de intrare spre Europa, dar mai ales în sud-estul continentului a ultimelor popoare migratoare încheiate în secolulul al XIII-lea cu năvălirea tătarilor. Apoi, în veacul următor, la gurile Dunării şi-au făcut apariţia turcii, care instalaţi în mod definitiv la începutul secolului al XV-lea au stăpînit-o pînă la 1878, cînd a fost restituită României, în urma războiului pentru cîştigarea independenţei. Această abia schiţată istorie a Dobrogei din antichitate pînă la sfîrşitul evului mediu nu a făcut decît să prezinte în linii mari condiţiile istorice ale genezei oraşelor medievale din această parte a ţării noastre. Aici, şi nu în altă parte, cele mai multe oraşe s-au înfiinţat pe ruinele vechilor oraşe mai întîi greceşti, apoi romane, mai tîrziu bizantine la Tomis — Constantiana, Callatis — Pangalia, Histria, Noviodunum, Isaccea, Aegyssus-Tulcea, Dinogeţia-Garvăn, Arrubium-Măcin, Carsium-Hîrşova, Capidava, Axiopolis-Cernavodă, Păcuiul lui Soare, Ulmetum etc. Multe din ele sînt înregistrate în secolul al X-lea la Constantin Porfirogenetul în lucrarea sa *De thematibus* ca fiind în eparhia Mysiei şi a Scytiei [45]. În secolul al XI-lea, întîi Mihail Attaliates în a sa *Historia* şi apoi Ana Comnena în a sa *Alexiada* menţionează în Dobrogea multe şi mari oraşe avînd o populaţie de toate limbile apărate fiind fiecare de cîte o mică garnizoană [46]. Dar în Dobrogea s-au mai înfiinţat ulterior şi alte oraşe, mai ales în timpul stăpînirii otomane, cum ar fi Babadagul (sec. XIV), Carasu (sec. XVI), Carahîrman, port la Marea Neagră, la nord de Constanţa, azi dispărut (sec. XVII—XVIII). În ce condiţii istorice se vor fi înfiinţat oraşele medievale în Dobrogea? Desigur că şi aici a avut loc procesul de separare a meşteşugurilor de agricultură, dar într-un ritm

[44] D. M. Pippidi, D. Berciu, *Din istoria Dobrogei*, vol. I: *Geţi şi Greci la Dunărea de jos*, Buc., 1965, 340 p; Radu Vulpe, Ion Barnea, *Din istoria Dobrogei*, vol. II: *Romanii la Dunărea de jos*, Buc., 1968, 590 p.

[45] Constantin Porfirogenetul, *De thematibus et de administrando imperio*, Bonnae 1840. p. 47

[46] Mihail Attaliates, *Historia ed Niebuhr*, Bonnae, 1853, p. 204; Ana Comnena, *Alexiada ed Niebuhr*, Bonnae, 1839, p. 323.

mai lent, pămînturile acestei provincii nefiind atît de roditoare pentru o agricultură înfloritoare. Pentru oraşele-porturi, fluviale şi maritime, problema este mai simplă. Mangalia-Pangalia, Constanţa-Tomis, Carahîrman, Istria-Histria, Sf. Gheorghe, Sulina, Hîrşova, Tulcea, Isaccea, Măcin etc. aveau rolul să constitue locul de intrare şi ieşire al produselor naturale ale provinciei, dar şi al acelora din Ţara Românească şi Moldova, mai ales în timpul stăpînirii otomane. Ele s-au născut de la început ca urmare a intensificării schimbului de mărfuri, au fost de la început schele fluviale şi maritime. De ele ne amintesc în special portulanele genoveze, veneţiene, pisane din secolul al XIII-lea, ale lui Pietro Visconti, Marin Sanudo, Angelino Dulcerto, Pizigani din secolul al XIV-lea, ca şi atlasul lui Pinelli [47]; din aceeaşi vreme portulanele lui Mecia de Viladestes din secolul al XV-lea, atlasele lui Iacobus Giroldis şi Nicolaus Germanus din secolul al XV-lea şi harta lui Cusanus din aceeaşi epocă [48].

Alte oraşe medievale din Dobrogea s-au născut în condiţiile dezvoltării comerţului intens între regiunile răsăritene ale Europei şi părţile ei sud-vestice, cu toată frîna pe care a constituit-o multă vreme stăpînirea directă otomană în această parte a ţării noastre. Este vorba de cele apărute de-a lungul marelui drum comercial şi apoi militar care străbătea Dobrogea ca o coloană vertebrală pe mijloc, de la nord la sud. Ne referim la Carasu, Babadag şi Isaccea. Toţi călătorii care străbat Dobrogea venind din Moldova şi merg îndreptîndu-se spre Constantinopol trec prin aceste oraşe. De ele ne amintesc Ibn Battuta în secolul al XIV-lea, cavalerul burgund Wawrin (1444) , o relaţie anonimă turcă din 1538, solii poloni Erasmo Otwinowski, Andrei Taranowski, călugărul franciscan Ieronim Arsengo, negustorul John Newberie (1582), Trifon Korobeinicov (1595), armeanul Simeon Lehoti (1608), agentul veneţian Tommaso Alberti (1612), misionarul franciscan Andrei Bogoslavici (1623), episcopul catolic Petru Bogdan Baksici (1640), Arsenie Suhanov (1649—1651), Robert Bargrave, Paul de Alep (1658), Cornelio Magni (1679), pentru a aminti numai pe cîţiva din lunga listă a lor [49]. Relatările acestor călători nu se limitează în a ne menţiona numai numele oraşelor medievale din Dobrogea, dar ne atrag atenţia şi asupra funcţiilor lor. Ne-am aştepta ca ei să afirme că în aceste oraşe se face un comerţ intens, ceea ce ne-ar permite să presupunem că geneza lor s-ar datora unei intensificări a schimbului pe piaţa locală. Dimpotrivă, ei arată că aceste oraşe sînt numai depozite de produse naturale care vin din Transilvania şi care sînt destinate aprovizionării trupelor turceşti trimise să poarte campanii militare în afara hotarelor Imperiului otoman. De asemenea, ele sînt locuri de etapă de-a lungul unui important drum militar strategic care permitea expedierea unor trupe importante împotriva Polo-

[47] M. Popescu Spineni, *România în istoria cartografiei pînă la 1600*, Buc., 1938, vol. I, p. 72—124; N. Grămadă, *La Scizia minore nelle carti nauticbe del medio evo*, în Ephemeris Dacoromana, IV, p. 212—256.

[48] Popescu Spineni, *op. cit.*, p. 72—124.

[49] N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, Buc., 1928, vol. I—II; P. P. Panaitescu, *Călători poloni în ţările române*, Buc., 1930; Gh. Bezviconi, *Călători ruşi în Moldova şi Muntenia*, Buc., 1947.

niei, Moldovei şi Rusiei. Nu mai amintim informaţiile relativ la Isaccea din nordul Dobrogei, care era locul de trecere în Moldova, după cum acel de la Silistra era locul de trecere pentru Ţara Românească.

În timpul stăpînirii otomane, deci în evul mediu, în Dobrogea mai întîlnim şi o altă formă de geneză a oraşului, şi anume, pe baza unui decret emis de administraţia centrală. Ne referim la oraşele Medgidia şi Mahmudia, ambele înfiinţate în secolul al XIX-lea pînă la 1877, ambele purtînd numele a doi sultani Mahmud I (1730-1754) şi Abdul Megid (1861—1876). Această situaţie ne aminteşte de înfiinţarea oraşului Alexandria în 1834 în Ţara Românească de către Alexandru Ghica. După cum se vede în Dobrogea, aspectul procesului de geneză a oraşelor medievale este cu totul deosebit şi aceasta în funcţie de condiţiile locale.

Cu 20 de ani în urmă, cercetînd geneza oraşelor medievale româneşti, istoricul P. P. Panaitescu atrăgea atenţia asupra faptului că această problemă nu poate fi limitată numai la stabilirea celei mai vechi atestări documentare şi a categoriei în care se integrează acest proces[50]. El arată că procesul de geneză mai poate fi surprins dacă se studiază instituţiile lor, modul de administrare, aspectul lor exterior (adică dacă au sau nu ziduri de apărare), structura socială a populaţiei, raporturile lor cu puterea centrală, cu domnia (în Ţara Românească şi Moldova), cu regele Ungariei (în Transilvania), cu sultanul şi cu instituţiile religioase (în Dobrogea), adică statutul lor juridic. Această direcţie a investigaţiei ar uşura fie lipsa informaţiei documentare, fie ar îmbogăţi-o sau ar confirma-o pe aceasta. Această direcţie a cercetării ar rezolva şi multe alte probleme în afară de geneză şi anume: a autonomiei lor administrative, cît de mare a fost, sau dacă a fost, a funcţiilor principale, a nomenclaturii sub care sînt cunoscute. Iată, de exemplu, în recenta lucrare a lui C. C. Giurescu, aşezările urbane din Moldova din secolele X—XVI se numesc tîrguri *sau* oraşe, cetăţi[51]. P. P. Panaitescu le numeşte pe unele oraşe, pe altele tîrguri[52], cetăţile nefiind incluse în această categorie. Pe de altă parte, în Tratatul de istorie şi în manualele şcolare sînt trecute în general sub numele de oraşe şi tîrguri. Ne întrebăm mai întîi dacă are sau nu vreo importanţă această denumire multiplă, este ea sau nu semnificativă pentru originile şi dezvoltarea aşezării urbane respective? Noi credem că da şi că ea reflectă chiar unele aspecte ale genezei lor şi iată cum. În problema tîrgului, lucrurile sînt mai simple. Aici este vorba de o aşezare urbană care s-a născut drept rezultat al dezvoltării schimbului pe piaţa locală. Dar nu numai atît. În majoritatea cazurilor, acest lucru a avut repercusiuni în ceea ce priveşte modul intern de administrare proprie aleasă, ca în oraşe. Unele din ele, care au depăşit acest stadiu comercial şi l-au împletit cu activitatea meşteşugărească susţinută, au devenit oraşe — părăsind termenul de tîrg. Şi oraşul îşi are specificul său, în sensul că dispune de un mod de organizare internă mai

---

[50] P. P. Panaitescu, *Interpretări româneşti. Studii de istorie economică şi socială*, Buc., 1947, p. 161—164.

[51] C. C. Giurescu, *Tîrguri sau oraşe şi cetăţi moldovene*, Bucureşti, 1967, p. 376.

[52] V. Costăchel, P. P. Panaitescu, A. Cazacu., *op. cit.*, p. 411—444.

complex, are o importanţă economică şi politică mai mare, devine adesea reşedinţă a organelor administrative. Dar cetatea poate fi considerată oraş medieval sau nu? Luată în sens strict militar, cu funcţii precise, desigur că nu. Şi, totuşi, unele cetăţi din ţările române avînd în jurul lor aşezări stabile ale unei populaţii care desfăşura o activitate comercială-industrială au devenit treptat oraşe, ca de exemplu Cetatea Neamţului, care a generat Tg. Neamţ, Cetatea Sucevei — oraşul cu acelaşi nume etc.

În sfîrşit, o problemă care explică în parte procesul de geneză se referă şi la teritoriul pe care iau naştere oraşele, la aspectul lor exterior şi gradul de autonomie de care dispun. Deşi sînt probleme care depăşesc în parte tema principală tratată, totuşi vom spune numai cîteva cuvinte despre acestea. De altfel, una din ele este în legătură şi cu o întrebare pe care şi-au pus-o în evul mediu mulţi călători străini care ne-au străbătut ţara: în ţările române sînt sau nu oraşe? (Ei le numesc adesea nişte sate mai mari). Dacă însă ne gîndim la momentul istoric al apariţiei celor din Ţara Românească şi Moldova, vom afla un răspuns mai uşor. În majoritatea cazurilor, multe oraşe iau naştere în perioada de fărîmiţare feudală, proces istoric care s-a încheiat tîrziu, în perioada în care încercările pentru constituirea statului centralizat se închegau vremelnic şi apoi eşuau pentru mai mult timp. În acea perioadă, cele mai multe oraşe se formează pe teritorii aparţinînd domniei, de aceea ele sînt sub protecţia acesteia, dispun de privilegii — un adevărat contract mutual — pe care domnia le întăreşte verbal. În astfel de situaţii, majoritatea oraşelor din Ţara Românească şi Moldova a avut un sistem propriu de apărare dar nu împotriva domniei, ci împotriva unor eventuale atacuri externe sau ale oştilor personale de care dispune curtea fiecărui mare boier. De aceea, actualii noştri istorici care utilizează intens ca material documentar materiale rezultate din săpăturile arheologice au reuşit să dovedească existenţa la Iaşi, Roman, Suceava a unui sistem propriu de apărare cu ziduri, parte din piatră, din trunchi de lemn, întărite cu un val de pămînt, ca la Bîrlad[53]. În aceeaşi perioadă şi chiar mai tîrziu, la Bucureşti, aceste ziduri sînt ridicate din trunchiuri de lemn groase aşezate pe două rînduri, distanţa dintre ele fiind umplută cu pămînt, ca pe vremea dacilor. Aşa le află călătorul francez Lescalopier la sfîrşitul secolului al XVI-lea[54]. În această incintă se pare că nu putea să se apere decît o parte a populaţiei, probabil cei înstăriţi, precum şi garnizoana domnească, autorităţile oraşului. De aceea ni se pare ciudat că oraşe aflate aproape de cariere de piatră nu sînt preocupate de a-şi întocmi un sistem de fortificaţii din piatră.

*

[53] Mircea Matei, *Consideraţii pe marginea unor aspecte sociale ale istoriei oraşelor medievale româneşti*, în „Studii şi cercetări de istorie veche", I/1967, p. 48; Al. Andronic, *Principalele rezultate ale cercetărilor arheologice de la Curtea domnească din Iaşi*, în „Revista Muzeelor" 6/1967, p. 552—554.

[54] P. Cernovodeanu, *Călătoria lui Pierre Lescalopier în Ţara Românească şi Transilvania la 1574*, în „Studii şi materiale de istorie medie", IV, 1960, p. 44.

Din cele relatate pînă acum se pot schiţa unele concluzii. Procesul de geneză al oraşelor medievale româneşti se află în prezent în atenţia cercetătorilor, el constituie o preocupare deosebită a acestora, mai ales că prin intermediul lui se încearcă lămurirea şi a altor probleme legate de dezvoltarea aşezărilor urbane. Geneza oraşelor medievale româneşti, cunoaşterea condiţiilor istorice locale, specifice pentru fiecare din provinciile noastre istorice, ne impun să ţinem seama întotdeauna de ele, să nu tratăm problema prin prisma unui şablon anterior alcătuit. Procesul genezei oraşelor medievale româneşti se desfăşoară pe o durată îndelungată de timp, începînd cu secolele XII—XIII şi ajungînd pînă în epoca de înflorire a feudalismului, el fiind în concordanţă cu gradul de separare — pe plan local — a meşteşugurilor de agricultură. De asemenea, în abordarea acestei probleme este necesar să cunoaştem întregul proces istoric de dezvoltare a poporului nostru şi să nu izolăm problema genezei oraşelor medievale româneşti de celelalte probleme ale feudalismului. În sfîrşit, în măsura în care vom reuşi să ne explicăm cum au luat naştere oraşele medievale româneşti, vom putea apoi să înţelegem şi celelalte probleme legate de dezvoltarea lor în secolele următoare.

MIȘCĂRI DEMOGRAFICE ÎN CADRUL COLONIZĂRII RURALE DIN ȚARA ROMÂNEASCĂ ȘI MOLDOVA (SECOLELE XVII–XVIII)

de MATEI D. VLAD

Studiul mișcărilor demografice în cadrul colonizării rurale din Țara Românească și Moldova, în perioada secolelor XVII–XVIII, reprezintă o problemă tot atît de importantă ca și cea privitoare la cauzele colonizării. Este lesne de înțeles că un astfel de studiu nu poate fi conceput fără a avea în vedere anumite transformări economice, sociale și politice, petrecute în cursul celor două veacuri care formează obiectul cercetării de față. Dinamica populației a fost întotdeauna strîns legată de structura economică și de organizarea social-politică a societății[1]. De aceea, condițiile economice, sociale și politice, interne și externe, deosebite de la un secol la altul, au influențat adînc procesul colonizării în aspectele sale fundamentale, cum ar fi, de pildă, cel privitor la originea etnică și proveniența coloniștilor.

În perioada secolelor XVII–XVIII, problema colonizării satelor pustii, față de veacul anterior, a devenit mult mai stringentă, schimbîndu-și întrucîtva și caracterul. Împrejurări felurite, interne și externe, au impus de astă dată, mult mai mult ca înainte, intervenția administrației de stat pentru a împiedica depopularea, devenită adeseori îngrijorătoare pentru interesele clasei dominante. Totodată, s-a trecut la fundarea de noi sate cu oameni aduși de peste hotare. Formularul hrisoavelor domnești, privitor la originea etnică a coloniștilor, se referă acum aproape numai la oameni veniți de peste graniță, adică la „oameni străini" sau considerați „străini".

Făcînd o apreciere statistică asupra actelor noastre interne, cu privire la imigranți, se poate constata că elementele străine, mai frecvent menționate în documentele din aceste două secole, invitate să participe la înfăptuirea operei de colonizare din Moldova (pentru că la ea ne referim întîi), sînt cele din Țara Românească (munteni, valahi), din „Țara Ungurească" (mai exact din Transilvania) denumite: unguri, ungureni, bîrsani etc., din Rusia (ruși, moscoviți, cazaci), din Polonia (lehi). Este semnificativ faptul și explicabil în același timp, că elementele sud-dunărene, cum ar fi, de pildă, sîrbii, grecii

[1] Ștefan Ștefănescu, *Istorie și demografie*, în „Studii", XX (1967) nr. 5, p. 931—946.

și turcii, au o frecvență redusă în actele de cancelarie ale Moldovei, iar altele, cum ar fi „arbănașii" și „bulgarii", lipsesc cu totul.

În răstimpul aceleiași perioade, în actele Țării Românești, frecvența cea mai mare aparține sîrbilor, apoi arbănașilor, moldovenilor, ungurenilor și grecilor. Nu sînt menționați niciodată lehii, cazacii și moscoviții.

Aceleași considerente statistice ne-au determinat să vedem care au fost direcțiile și intensitatea schimburilor de populație ce au avut loc între cele trei țări române. Din studiul comparativ al actelor, rezultă că între Muntenia și Moldova a avut loc un schimb intens de populație, sub formă de imigranți sau coloniști. Numai așa se explică faptul de ce în secolele XVII–XVIII circa 40 de mențiuni documentare interne vorbesc de chemarea unor țărani „munteni" pentru a fi colonizați în Moldova, iar alte 30 de mențiuni se referă la colonizarea moldovenilor în Țara Românească. Pe de altă parte, aproape 60 de acte interne pomenesc de imigrarea în Moldova și Țara Românească a unor țărani români din Transilvania, în cursul aceleiași perioade.

Una din condițiile principale pe care le puneau cele două state feudale la întemeierea noilor sate privea originea etnică a coloniștilor sau (în cazul românilor înșiși) proveniența teritorială[2]. Dar și aici trebuie să ne coborîm în timp și să constatăm că există o anumită poziție din partea oficialității statale în ceea ce privește deosebirile „etnice" dintre coloniști sau imigranți. Se observă, astfel, că românii veniți dinafara hotarelor uneia din cele două țări sau din altă parte, în majoritatea cazurilor, erau priviți ca „străini"[3]. Așa se explică faptul de ce în hrisoavele domnilor moldoveni, destinate înființării satelor de colonizare, muntenii și ungurenii sînt puși alături de ruși, poloni etc. Așadar, în concepția cancelariei și a autorităților din Moldova, muntenii și ardelenii apăreau ca niște „străini", ca neautohtoni, fiindcă, cel puțin geografic, aparțineau unor țări diferite, întocmai ca străinii în sens strict[4]. Tot așa apăreau moldovenii și ardelenii în concepția cancelariei Țării Românești. Fără îndoială că aceste deosebiri erau de ordin pur teritorial. Ele aveau însă și o semnificație juridică și politică, datorită, înainte de toate, faptului că diversele ramuri ale poporului nostru trăiau încă în țări diferite din punct de vedere geografic[5].

Documentele noastre interne, privitoare la colonizare, indică fie originea coloniștilor, denumindu-i: leah, rus, sîrb, grec etc., fie zona geografică sau țara din care provin; spre exemplu: din „țara leșească", din „țara rusească", din „țara sîrbească", din „țara grecească" etc., sau, uneori, și una și alta. Deseori apare însă condiția ca imigranții să fie străini de țară, etnic sau geografic. Din cercetarea actelor ce ne sînt cunoscute pînă în prezent, și care privesc originea coloniștilor, am întîlnit, în această vreme, următoarele elemente pe care le prezentăm în ordinea alfabetică: arbănași (albanezi), armeni, bulgari, cazaci, greci, lehi (poloni), moldoveni (în Țara Românească), mosco-

---

[2] Cf. Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, Buc. Edit. Academiei, 1963, p. 200.
[3] *Ibidem*, p. 261.
[4] *Ibidem*, p. 293—294.
[5] *Ibidem*, p. 261.

viţi, munteni (în Moldova), ruşi, sîrbi, ungureni, unguri şi turci. Numai în mod excepţional puteau fi băştinaşi, „oameni de cei ce s-ar scoate du pen sate"[6]. Excepţional, dar destul de frecvent, erau primiţi şi fugarii, adică foştii „rumîni" sau „vecini", acei ţărani „care vor fi fostu robiţi şi vor să scape din robie şi vor veni în ţară" [7]. Dar excepţiile, devenite aproape reguli, trebuiau aprobate, în fiecare caz special, de către domnitor.

O problemă care se ridică în faţa noastră şi fără de care nu putem trece mai departe este cea privitoare la condiţia impusă locuitorilor satelor astfel înfiinţate de a fi străini de ţară. De ce se punea asemenea condiţie? Răspunsul la această întrebare constă în faptul că situaţia ţăranilor din cadrul satelor de colonizare era, sub toate raporturile, mai uşoară decît a celorlalţi. Or, dacă n-ar fi existat nici o limitare de acest gen, mulţi ţărani (cum au şi procedat de multe ori) ar fi plecat din satele lor de baştină, spre a fi primiţi în satele de colonizare [8].

În veacul al XVII-lea şi în cel următor, imigranţii străini, după cum am menţionat, ocupă un loc din ce în ce mai însemnat în cadrul acţiunii de colonizare. În această privinţă, exemple documentare sînt multe. Ne vom opri asupra celor mai caracteristice. Astfel, la 1 mai 1602, Simion Movilă acordă unor „arbănaşi din Cerveni Voda, care s-au strămutat din ţara turcească... în satul Călineşti în judeţul Prahova" o serie de avantaje şi scutiri de toate slujbele şi muncile, atît domneşti, cît şi boiereşti. Asemenea înlesniri le-au fost acordate „deoarece au lăsat ocinile şi dedinele lor şi casele şi moştenirile din patria lor". Este vorba aici de imigranţi albanezi, sosiţi deja în ţară. Din act mai rezultă că puteau veni în sat şi alte elemente străine, de alte naţionalităţi, adică toţi cei care urmau a se „aşeza în acel sat din ţări străine" (bulgari, greci şi unguri). Se cerea o singură condiţie ca să fie „om bun" şi să-l „placă pe el satul şi bătrînii satului" [9].

Există şi treceri de populaţie dintr-o ţară în alta, în cazul de faţă dinspre Muntenia spre Moldova. Aloisio Radibrad, într-o relatare din anul 1603, notează că din Ţara Românească mulţi locuitori cu familiile şi puţinul lor au trecut unii în Turcia, *alţii în Moldova* (s.n.). Acelaşi lucru îl remarcă şi Petru Grigorovici Armeanul în raportul său din anul 1604, în care spune că ţăranii din Muntenia „de cele mai multe ori pleacă în Turcia *şi în Moldova*" [10] (s.n.).

O condiţie esenţială în cadrul colonizării din această epocă era — cum am subliniat mai înainte — de a fi dinafara hotarelor ţării respective. În această privinţă, domnitorul Radu Şerban, prin hrisovul din 18 aprilie

[6] *Documente privind relaţiile agrare în veacul al XVIII-lea*, vol. I, Ţara Românească, Edit. Academiei, 1961, p. 305 (vom prescurta în continuare cele două volume sub iniţialele D.R.A.).

[7] *Documente privind istoria României*, B, sec. al XVII-lea, vol. III (1616—1620), p. 112 (Această colecţie o vom prescurta sub iniţialele D.I.R.).

[8] Cf. Matei D. Vlad, *Date privind renta feudală în satele de colonizare din Ţara Românească (prima jumătate a secolului al XVII-lea)*, în „Studii", XIV (1961), nr. 5, passim; Vezi idem, *Regimul administrativ al satelor de colonizare din Ţara Românească şi Moldova (secolul al XVII-lea)*, în „Studii", XXII (1969), nr. 1, passim.

[9] *D.I.R.*, B, sec. al XVII-lea, vol. I (1601—1610), p. 43.

[10] *Hurmuzaki*, vol. IV, 1, p. 405.

<1610>, acorda locuitorilor ce urmau să se așeze pe moșiile episcopiei din Buzău mai multe scutiri, cu condiția ca ei să fie „or oamen<i> dă peste Dunăre, or den țeara ungurească, or de la Mold<o>va"[11].

Un hrisov al lui Radu Mihnea, din 15 februarie 1614, privitor la „sîrbii care stau pe ocina Brînceni, ce se cheamă Satul Nou", ne indică date ceva mai concludente în legătură cu originea etnică și cu zona geografică din care provin. Privilegiile acordate acestor „sîrbi" sînt motivate, între altele, de faptul că „sînt oameni pribegi din altă țară"[12]. Hrisovul de fundare inițială a satului nu ni s-a păstrat. În schimb, o confirmare din vremea lui Alexandru Iliaș, din 25 noiembrie 1616, vine cu precizarea importantă că satul respectiv „s-a strîns (adică s-a întemeiat — n.n.) încă din zilele lui Io Șerban Voievod[13]". O altă confirmare a actului inițial, din 10 iulie 1614, lasă să se înțeleagă că satul fusese înființat cu „oameni de peste Dunăre și sîrbi" [14].

Frecvența elementelor „străine" în documentele noastre interne din veacul al XVII-lea și al XVIII-lea ne arată că printre locuitorii unui sat de colonizare figurau sîrbii și foarte rar bulgarii. Se întîlnesc numai două mențiuni referitoare la bulgari, în două acte emise de cancelaria Țării Românești. Cu privire la sîrbi se întîlnesc, în schimb, 32 de mențiuni în actele din Țara Românească și 12 mențiuni în cele din Moldova. Absența bulgarilor printre străinii capabili să contribuie la întemeierea de noi sate, Iorgu Iordan o explică prin aceea că „într-o epocă nu prea îndepărtată de a noastră, românii au cunoscut la sud de Dunăre o singură populație slavă, pe care o numeau sîrbi, indiferent de adevărata ei origine etnică"[15]. În tot cazul, este greu de admis că bulgarii, după căderea și intrarea lor sub dominația pașalelor turcești, trăind în cele mai grele condiții, să nu fi fost siliți să-și părăsească țara și să se stabilească în Principatele nord-dunărene. Oricum, noi considerăm că autorul are dreptate cînd afirmă că „o parte din satele numite *Sîrbi* au avut, la început, locuitori de origine bulgărească, pe care românii îi socoteau însă tot sîrbi, fiindcă aceștia le erau mai bine cunoscuți"[16]. C. C. Giurescu susține și el că refugiaților din sudul Dunării „le ziceam la toți „sîrbi", indiferent dacă erau într-adevăr sîrbi sau bulgari"[17]. Ca atare, este foarte posibil că sub denumirea de „sîrbi" se ascundeau deseori elemente bulgare.

O dată cu „sîrbii" și „bulgarii" au trecut la nord de fluviu și elemente românești. Cei mai mulți bejenari români erau vechi fugari, trecuți anterior la sud de Dunăre și așezați în satele din imediata ei apropiere. Aceștia reveneau acum în țară. În această privință, în actul din martie 1614, emis de Radu Mihnea, în favoarea lui Ianache mare postelnic, se arată că în siliștea satului Vaideei din județul Ialomița se putea stabili orice om „din țara noas-

---

[11] *D.I.R.*, B, sec. al XVII-lea, vol. I (1601—1610), p. 452.
[12] *Ibidem*, vol. II (1611—1615), p. 249.
[13] *Ibidem*, vol. III (1616—1620), p. 53.
[14] *Ibidem*, vol. II (1611—1615), p. 294.
[15] Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 263.
[16] *Ibidem*, p. 265.
[17] Constantin C. Giurescu, *Istoria Bucureștilor din cele mai vechi timpuri pînă în zilele noastre*, Buc., 1966, p. 269.

tră" care va fi „fără dajdie și fără bir și va veni aici din țara turcească sau din țara ungurească[18] sau din țara Moldovei"[19]. De aici rezultă că domnia încă considera ca făcînd parte „din țara noastră" pe acei fugari de peste hotare și spera într-o reîntoarcere a lor. De pildă, în actul din 9 februarie 1617, emis de Radu Mihnea, trecut domn în Moldova, se arată că în satul Uriești din ținutul Covurlui, al mănăstirii Pobrata, se puteau stabili sîrbi, unguri, ruși sau „oameni care au fugit din țara noastră în țara turcească"[20]. După cum rezultă din aceste exemple se pare că administrația celor două state feudale românești ținea cu orice preț să-și recupereze elementele fugare dinafară. Este greu de știut în ce măsură „oamenii din altă țară" și bejenarii români de peste hotare răspundeau cu promptitudine invitațiilor adresate de stăpînii de moșii. Cert este însă că expresia „oameni din altă țară" este reprodusă aproape stereotipic în toate documentele ce privesc istoria socială a satelor de colonizare. Apelurile stăruitoare la elemente din exterior reprezintă un indiciu că brațele de muncă autohtone nu erau suficiente și nici în stare să umple toate golurile demografice create prin depopulare. Din această cauză, hotarele siliștilor sau satelor „sparte" ori „pustiite" rămîneau de multe ori deschise atît elementelor „străine" cît și celor băștinașe. Importante în sensul acesta sînt relatările cuprinse în actul din 30 aprilie 1618, emis de Radu Mihnea, domnul Moldovei, în favoarea satului Scumpia din ținutul Iași, aflat în stăpînirea lui Enache postelnic. După ce se menționează că în siliștea respectivă „s-au adunat acolo în zilele domniei mele niște oameni însă rusnaci din țara leșească" se arată, în continuare, că pot veni „și oameni din țara domniei mele, însă tot oameni care n-au fost așezați nicăieri"[21].

Cele mai numeroase elemente care au contribuit la alimentarea operei de colonizare au venit însă dinafară. Concludent în această privință ni se pare actul lui Miron Barnovschi — Movilă, din 12 martie 1627, acordat lui Enache postelnic, pentru popularea fostelor sate: Sasul, Lăturișeni, Gurbănești și Scumpia. În document se precizează că „aceste sate au fost siliști și le-a așezat din nou tot cu oameni din altă țară"[22]. Cele relatate în actul respectiv devin și mai verosimile dacă adăugăm precizarea lui Miron Costin care spune că Miron Barnovschi, pentru a popula siliștile, „au dat slobodzii, chemîndu oameni din țara leșească și așe s-au împlut țara, în puțină vreme, de oameni[23]". Nu este mai puțin adevărat că actul citat mai sus arată și cine au fost „oamenii din altă țară". Ei au fost „munteni din Țara Românească și alți oameni din aceste margini"[24].

[18] Transilvania, fiind cucerită de regatul feudal maghiar, este numită adesea „țara ungurească" în hrisoavele muntene și moldovene, începînd chiar cu sfîrșitul primei treimi a secolului al XV-lea (Cf. Ion Bogdan, *Documente și regeste privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și Ungaria în secolul XV și XVI*, Buc. 1902, p. 22 și 58).

[19] *D I R.*, B, sec. al XVII-lea, vol. II (1611—1615), p. 264.

[20] *Ibidem*, A, sec. al XVII-lea, vol. IV (1616—1620), p. 97.

[21] *Ibidem*, p. 273.

[22] Arh. ist. centr., *M-rea Sf. Sava-Iași*, XXI/1, orig. slav.

[23] Miron Costin, *Letopisețul Țării Moldovei de la Aron Vodă încoace*, ed. P. P. Panaitescu, Buc., 1944, p. 75.

[24] Arh. ist. centr., *M-rea Sf. Sava-Iași*, XXI/1, orig. slav.

În legătură cu imigranții sînt, fără îndoială, multe alte probleme și întrebări care ar trebui lămurite, de exemplu, cu privire la starea lor socială sau dacă ei se înrudeau sau nu, condițiile în care se stabileau, situația lor materială, măsura în care nou-veniții își mențineau obiceiurile și limba, atunci cînd proveneau dinafara granițelor țării [25]. Sînt întrebări și probleme la care deocamdată este dificil a da răspunsuri precise, mai ales că izvoarele nu ne oferă decît vagi indicații în această privință. Numai prin analogie cu ce se întîmpla în alte țări, unde colonizarea s-a practicat pe scară largă, se pot face unele prezumții. Principatele dunărene n-au constituit, desigur, excepții. Și în cadrul operei de colonizare de aici se întîlnesc, de pildă, atît inițiative particulare cît și domnești. Uneori, proprietarii de pămînturi, la fel ca în alte părți, își aduceau singuri coloniștii, pe care apoi îi așezau pe locul destinat fundării satului respectiv. În această privință, în actul din 12 ianuarie 1630, se arată expres cum Enache postelnic „a adus ruși și moldoveni, oameni străini, fără dajdie, de i-a așezat acolo la acele cîșle“ [26], adică în siliștea Vaideei din județul Ialomița. Observăm că moldovenii sînt socotiți „oameni străini“. Aceasta era o deosebire numai de ordin strict geografic, pe care cancelariile celor două state feudale românești o făceau în actele emise de ele. Altfel, din punctul de vedere al originii limbii și credinței începuse să se contureze tot mai mult ideea că moldovenii formau, împreună cu frații lor din Țara Românească și din Transilvania, un singur popor, cel român.

Colonizările frecvente și uneori masive de țărani moldoveni în Țara Românească și viceversa, de țărani „valahi“ în Moldova, au avut o mare importanță nu numai social-economică, dar și culturală. Ele au contribuit, între altele, la menținerea unității limbii române și la răspîndirea obiceiurilor și datinilor strămoșești dintr-o țară în alta.

În satele nou-întemeiate se puteau stabili și „oameni liberi“. Astfel, prin actele din 22 ianuarie 1615 și 31 decembrie 1616, Radu Mihnea și respectiv Alexandru Iliaș au îngăduit mănăstirii Dealul să-și colonizeze siliștea Popșa și cu oameni „din satele boierești sau mănăstirești, care sînt oameni liberi, fără bir, fără dajdie“ [27]. Acestea erau desigur excepții, deoarece majoritatea actelor semnalează, alături de coloniștii străini, numai prezența țăranilor proveniți din rîndul rumînilor și vecinilor. Astfel, un document, din 11 iunie 1616, autorizează mănăstirea Cozia, ca în satul său Orlea din județul Romanați, „să strîngă oameni striini, f<ără> bir și fără dajde“, precum „și rumânii carii vor fi de într-aceast<ă> siliște și-ș vor veni la moșiia <l>or la Orlea“ [28]. Politica aceasta de recuperare a bejenarilor este consemnată și de *Letopisețul Cantacuzinesc*. Într-un paragraf referitor la domnia lui Radu Șerban se arată că în timpul acesteia „s-au strîns toți oamenii cei răsipiți, cineși la locul lui“ [29]. Același lucru rezultă și din actul lui Leon Tomșa, din

---

[25] Cf. Șt. Ștefănescu, *Istorie și demografie*, în „Studii“, XX (1967), nr. 5, p. 939.

[26] Arh. ist. centr., *M-rea Slobozia lui Enache*, II/10, orig. slav.

[27] *D.I.R.*, B, sec. al XVII-lea, vol. II (1611—1615), p. 360.

[28] *Ibidem*, vol. III (1616—1620), p. 28.

[29] *Istoria Țării Românești (1290—1690). Letopisețul Cantacuzinesc*, ediție critică, C. Grecescu și D. Simonescu, Edit. Academiei, 1960, p. 85.

11 iunie 1631, prin care mănăstirea din Buzău obține dreptul să-și „facă slobozie sat de mliă" cu „oameni străini fără dări", dar și cu „oamenii cari vor fi fost de dedină încă să se adune"[30]. O situație similară ne dezvăluie și hrisovul lui Radu Mihnea, din 27 mai 1621, prin care acordă lui Antonie cămăraș „o siliște de sat," autorizîndu-l totodată „să strângă oameni streini, fîră dajde și rumâni cari vor fi fost de moșie din Groșani"[31].

Începînd cu ultimele două treimi ale veacului al XVII-lea, documentele interne din cancelaria Țării Românești, cu foarte rare excepții, nu mai amintesc de elemente interne „din țara domniei mele" sau de „oamenii cari vor fi fost de dedină", ci numai de „oameni din altă țară". Aceasta arată că posibilitățile de alimentare a colonizării cu forțe interne încep treptat să se reducă și pe prim plan apar cele externe. Așa se explică faptul de ce la 13 august 1638, mănăstirea din Măxineni obține dreptul de la Matei Basarab să-și înființeze slobozie „pre jur de mănăstire" numai cu „oamen<i> striin<i>, moldoveni și sârbi și oamen<i> de pren turci care să nu fie scriș<i> la dajde"[32]. Din acest document, ca și din altele, se constată că turcii figurau și ei printre viitorii locuitori ai unei slobozii. Dar, conform tratatelor, se știe că ei nu se puteau stabili în Principate. Din această cauză, acestui termen trebuie să-i atribuim în majoritatea cazurilor un sens strict geografic. Așadar, sub numele de „turci" sau locuitori din „țara turcească" se ascundeau oameni de origine etnică diferită, trăitori în Imperiul otoman, aceștia fiind de obicei „bulgari", „sîrbi", „albanezi" etc[33].

În a doua jumătate a secolului al XVII-lea, pe lîngă forțele umane din Transilvania și Moldova, în Țara Românească au continuat să vină elemente sud-dunărene. Astfel, în actul din 4 decembrie 1688 se menționează că satul „Slobozia lui Enache", închinat mănăstirii Dohiar de la „Muntele Athos" fusese populat cu „oameni aleși striini moldoveni, ungureni, sârbi, grec<i>, arbănaș<i> de altă țară" care erau „fără de bir și fără de gâlceavă și nescriș<i> nici la o breaslă"[34]. Nu lipsesc însă nici apelurile insistente către „moldoveni" și „ungureni" (români din Transilvania), care în documentul citat mai sus observăm că sînt puși înaintea elementelor sud-dunărene. De altfel și cronicarul Radu Popescu, atunci cînd se referă la domnia lui Grigore Ghica (1660—1664; 1672—1673), vorbește de imigrarea în Țara Românească a unor țărani moldoveni care — cum spune el — „văzînd buna și înțelepțeasca chivernisire a domnului... alergau și năzuiau aici în țară, așezîndu-se la locuri de lăcuință supt oblăduirea domnului"[35].

De asemenea, mulți locuitori din Țara Românească au trecut în Moldova. Așa, de pildă, pe la începutul secolului al XVII-lea, circa trei părți din sătenii

---

[30] Arh. ist. centr., *M-rea Banu*, XI/18, orig. slav.

[31] *D.I.R.*, B, sec. XVII-lea, vol. IV (1621—1625), p. 30—31.

[32] Biblioteca Academiei, CXXVI/175, orig. rom.

[33] Cf. Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 265.

[34] Arh. ist. centr., *M-rea Slobozia lui Enache*, I/9, orig. rom.

[35] Radu Popescu, *Istoriile domnilor Țării Românești*, ediție critică, C. Grecescu, 1963, Buc., p. 291.

din Rucăr și Dragoslavele s-au refugiat în Moldova, la Soveja și Cașin, formînd satele Rucăreni și Dragosloveni[36].

În Moldova, spre deosebire de Țara Românească, elementele românești, interne, se întîlnesc în cadrul acțiunii de colonizare și după încheierea primei treimi a veacului al XVII-lea. Așa, de pildă, la 8 iulie 1635, domnitorul Vasile Lupu împuternicește pe vistierul Dumitru Buhuș cu dreptul de „a chema oameni de altă țară" pe care „să-i ducă, să-i descalece, unde-ș<i> va afla un loc de sat, în braniștea domniei meale". În afară de străini, Dumitru Buhuș avea dreptul să aducă „așijdirea... și alți oameni... *de prin satele sale*"[37] (s.n.).

În perioada de după anul 1666 cînd, de fapt, începe opera de colonizare masivă, cu elemente dinafară, întîlnim în Moldova numai referiri la „oameni străini din altă țară". După această dată, aproape toate documentele, pînă la sfîrșitul veacului al XVII-lea, vorbesc numai de coloniști străini. Lipsa brațelor de muncă, deși pare puțin paradoxal, se resimte, în a doua jumătate a veacului al XVII-lea, mai acut în Moldova, decît în Țara Românească, îndeosebi în regiunea hotarului de răsărit și în nordul țării unde, în vremea celei de-a doua domnii a lui Dumitrașco Cantacuzino (1674—1675) — cum spune Neculce — „de la Cotnar în sus era țara pustie"[38]. Numai așa se explică apelul vădit stăruitor, cuprins în unele acte, cum ar fi, de pildă, documentele din 11 aprilie 1673 și 12 ianuarie 1676, prin care domnitorii Ștefan Petriceicu și Antonie Ruset, semnatarii celor două hrisoave, solicită ca siliștile Sagna (ținutul Roman) și Crețești (ținutul Fălciului) să fie populate cu „oameni străini dintr-alte țări... cît de mulți vor veni"[39]. Intervenția administrației statului feudal moldovean pentru creșterea numărului locuitorilor prin mijloace oarecum artificiale, adică exterioare, este evidentă și în operele unor cronicari. Astfel, Ion Neculce susține că, în prima sa domnie, Antioh Cantemir (1695—1700) „au făcut cărți de slobodzii prin toate săliștile" și „așè purceasără oemenii din toate țărîli a izvorî și a vini cineș la locul său și la moșia sa"[40]. La 22 mai 1699, tot Antioh Cantemir încuviința egumenului de la Sucevița să aducă pe hotarul siliștii Iubănești (ținutul Dorohoi) coloniști poloni, unguri și cazaci[41].

Un curent puternic și cu consecințe nu puțin însemnate pentru istoria Moldovei și Țării Românești din veacul al XVII-lea este curentul imigrărilor dinspre Transilvania. El este, așa cum am văzut, de origine mai veche. Dar în secolul al XVII-lea, ca și în cel următor, asistăm la intensificarea și perpetuarea lui. Circa 34 de documente interne de cancelarie, din Țara Românească

---

[36] Cf. Rădulescu-Codin și I. Răuțescu, *Dragoslavele*, Cîmpulung, 1923, p. 33—35, 39—43.

[37] Biblioteca Academiei, LXXXII/3, orig. rom.

[38] Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei*, Ediția Iorgu Iordan, E.S.P.L.A., 1955, p. 165.

[39] V. A. Urechiă, *Notițe despre slobozii*, în „Analele Academiei Române", seria II-a, tom. IX, Buc., 1888, p. 20.

[40] Ion Neculce, *op. cit.*, 216.

[41] Vezi „Revista arhivelor", vol. VI-2, 1944—1945, p. 328—329.

şi Moldova, vorbesc în cursul acestui veac de apelurile făcute „ungurenilor", „bîrsanilor", „ungurilor"[42] etc. de a se stabili definitiv la sud şi est de Carpaţi. Fără îndoială că mulţi dintre ei, aşa cum rezultă din aşezările rurale ce le poartă numele[43], se vor fi fixat definitiv în Principate. Printre imigranţii veniţi de peste munţi s-au aflat, cu siguranţă, şi unguri, nu numai români.

Este îndeobşte cunoscut că Ţara Românească şi Moldova au constituit adevărate puncte de atracţie pentru ţăranii români din Transilvania. Problema aceasta a fost pe larg analizată în studii şi lucrări anterioare. [44] De aceea socotim că nu trebuie să mai stăruim asupra ei. Amintim, în schimb, că ori de cîte ori se afla, de pildă, de întemeierea unor sate de colonizare în Ţara Românească şi Moldova, cu regim de slobozie, adică cu scutire de dări şi munci pe un anumit termen, ţăranii transilvăneni erau dornici să se îndrepte într-acolo[45]. O scrisoare din 16 aprilie 1635 atestă, de exemplu, existenţa unui căpitan al lui Vasile Lupu, cu numele Ignat, printre ţăranii din regiunea Clujului, pe care îi îndemna să meargă în Moldova, făgăduindu-le că domnitorul va acorda slobozenie de zece ani tuturor celor care vor trece graniţa şi se vor stabili la est de Carpaţi[46].

De cele mai multe ori, românii transilvăneni au trecut munţii, neîndemnaţi de nimeni, numai pentru a scăpa de asuprirea economică, socială, politică şi religioasă. În urma aplicării unor legiuiri, îndeosebi a „Aprobatelor" din 1635 şi a „Compilatelor" din 1669[47], starea iobagilor români din Transilvania s-a înrăutăţit mult. Consecinţa a fost intensificarea emigrărilor la sud şi est de Carpaţi. Pentru a le stăvili, principii Transilvaniei au trecut la unele măsuri categorice. În anul 1662, Mihail Apafi stăruia, de pildă, pe lîngă bistriţeni ca să păzească bine hotarul spre Moldova, deoarece sărăcimea începuse să treacă în Moldova din cauza lipsei de grîne[48]. Circa 21 de ani mai tîrziu, acelaşi principe înştiinţa din nou pe bistriţeni că iobagii multor nobili se „bejeneau" în Moldova [49] . În ciuda restricţiilor şi măsurilor luate, imigrările cresc însă în amploare. Numai aşa se explică faptul de ce la 7 mai 1699, guvernul transilvănean considera starea aceasta îngrijorătoare şi raporta împăratului Leopold I că emigrările ţăranilor români, la sud şi est de Carpaţi, sînt oprite numai în urma unor sforţări deosebite. Emigrările erau provocate,

---

[42] Ţăranilor români ce veneau din Transilvania în Principatele dunărene li se spuneau deseori „ungureni" şi chiar „unguri", pe motivul că trăiau într-o ţară ce fusese ocupată de unguri.

[43] Cf. Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 302—304; Constantin C. Giurescu, *Principatele Române la începutul secolului XIX*, Buc., 1957, p. 112—114.

[44] Ion Nistor, *Emigrările de peste munţi*, Bucureşti, 1915; D. Prodan, *Teoria imigraţiei românilor din Principatele Române în Transilvania în veacul al XVIII-lea*, Cluj, 1944.

[45] Cf. Constantin C. Giurescu, *Transilvania în istoria poporului român*, Buc., 1967, p. 54.

[46] A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, vol. IX, Buc., 1937, p. 345.

[47] Cf. D. Prodan, *Supplex libellus Valachorum*, 1967, p. 97—113.

[48] Hurmuzaki—Iorga, *Documente*, XV, 2, p. 1318.

[49] *Ibidem*, p. 1386.

adaugă același raport, și de faptul că administrațiile celor două țări românești ademeneau pe iobagi în părțile lor[50].

Fluxului de țărani transilvăneni spre Moldova și Țara Românească i s-au adăugat, din cele mai vechi timpuri, păstorii sau ciobanii. Aceștia, prin așezările stabile pe care le-au întemeiat, au alimentat opera de colonizare[51].

În secolul al XVIII-lea, populația Principatelor dunărene a scăzut în proporții aproape neîntîlnite pînă atunci. Cauzele acestei scăderi demografice erau interne și externe. Pe lîngă incursiunile și luptele armate care s-au desfășurat pe teritoriul Principatelor dunărene și care au avut drept consecință pustiirea și sărăcirea lor, deportarea și chiar pieirea unui număr considerabil de locuitori, mai existau dările, prestațiile și angaralele de tot felul care creșteau mereu. Toate acestea fiind greu de suportat, din cauza numărului lor mare și a caracterului lor arbitrar, sileau la „deștărare" pe cei aflați în imposibilitate de a le face față. O astfel de situație nu convenea desigur clasei dominante care a luat măsuri pentru „recuperarea" bejenarilor și atragerea în țară a unor imigranți străini[52].

În veacul al XVIII-lea, inițiativele domnești, privind opera de colonizare, capătă o pondere mult mai mare în raport cu cele particulare (boierești sau mănăstirești). Nu sînt însă de neglijat nici acestea din urmă, care trebuiau să aibă aprobarea domniei, ca și în veacul anterior. Interese economice directe au determinat clasa dominantă din Principatele Române să ducă o politică de încurajare a colonizărilor cu oameni străini. Astfel, Constantin Duca, domnul Moldovei, încuviințează la 4 martie 1701, lui Dumitru biv vel vistiernic dreptul de „a chema și a strănge oameni streini din țara turcească și muntiniască și leșească și căzăcească și dintr-alte părți, căți de mulți s-ar strănge și s-ar așeza la ace săliște"[53], adică în satul Petroasa din ținutul Covurlui.

Acțiunea de colonizare devine deosebit de activă în Moldova, o dată cu începutul epocii turco-fanariote. Axinte Uricariul, de pildă, spune despre Nicolae Mavrocordat că „în cîtă vreme au domnit, au început a se tocmi și a se strînge oameni din toate părțile"[54].

Un proces similar s-a desfășurat și în Țara Românească. Îl vom ilustra cu unele din documentele cele mai caracteristice. Astfel, prin cartea dată la 9 martie 1705, de către Doni mare căpitan de margine, egumenul de la mănăstirea din Mărgineni era volnic „să strîngă oameni cîți va putea de mulți acolo la satul mănăstirii" (în Mărgineni), cu condiția ca aceștia „să fie oameni striini făr' de bir și făr' de gîlceavă, moldovéni, unguréni, sîrbi, au măcar verce féli de oameni vor fi"[55].

---

[50] Hurmuzaki, *Documente*, I, 1, p. 536.

[51] Vezi în această privință Ștefan Meteș, *Păstori ardeleni în Principatele Române*, Arad, 1925; Dr. Andrei Veress, *Păstoritul ardelenilor în Moldova și Țara Românească (pînă la 1821)*, Buc. 1927.

[52] Cf. Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 198—199; Matei D. Vlad, *Cauzele colonizării rurale din Țara Românească și Moldova (sec. XVII—XVIII)*, în „Studii și articole de istorie", vol. XIII, 1969, p. 95—115

[53] Arh. ist. centr. *Achiziții noi*, pach. CCXX, doc. 2, copie.

[54] Axinte Uricariul, la Mihail Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 124.

[55] *D.R.A.*, sec. XVIII, vol. I, *Țara Românească*, p. 211.

La 31 ianuarie 1729, Grigore al II-lea Ghica, domnul Moldovei, a dat o carte în favoarea lui Hasan aga, serdar de Galaţi, pentru a-şi coloniza satul <Silişte> cu „oameni streini den ţara turcească şi dentr-alt<e> ţări, orcât de mulţi ar aduce să-i aşaze la sat"[56]. Deşi, cum am arătat mai înainte, turcii nu se puteau stabili în Principate, considerăm totuşi că actul de faţă reprezintă o excepţie, mai ales că însuşi colonizatorul este un agă turc.

Pe de altă parte, sub denumirea de „străini" trebuie să vedem, de foarte multe ori, ţărani români, fugiţi în sudul Dunării, care căutau să se reîntoarcă la locurile de baştină[57]. Un val puternic de asemenea imigranţi s-a produs în Ţara Românească, în timpul celei de-a doua domnii a lui Nicolae Mavrocordat (1719—1730). La un asemenea val se referă cronicarul Radu Popescu cînd spune că „toţi oamenii din Ţara Românească ce trecuse în Ţara Turcească pe vremile răscoalelor, au trecut iar toţi în ţara lor"[58].

Pe măsură ce ne apropiem de mijlocul veacului al XVIII-lea, problema braţelor de muncă devine şi mai acută. Prin actul din 8 iunie <1742>, Constantin Mavrocordat, în calitate de domn al Moldovei, promitea „pentru oamenii streini, de ţara leşească şi din alte părţi de loc, care vor veni acum de primăvară (cu alte cuvinte, în vremea cînd încep muncile agricole — s.n.) şi s-ar aşădza aice în ţară să aibă pace de peceţi păr la luna lui avgust"[59].

Este semnificativ, şi nu greu de înţeles, că în veacul al XVIII-lea, cu excepţia cîtorva cazuri, majoritatea actelor arată că atenţia administraţiei celor două state feudale este îndreptată mai mult în afara hotarelor. Ea ţinteşte atît la recuperarea elementelor fugare, româneşti, cît şi la atragerea altor elemente străine. Pe de altă parte, administraţia de stat recurge, mult mai frecvent decît pînă acum, la elaborarea unor măsuri cu caracter general, valabile pentru întreaga ţară, măsuri destinate să creeze condiţii avantajoase şi totodată o aşezare mai trainică pe pămîntul celor două ţări[60]. Se continuă însă şi practica colonizărilor particulare, întreprinse de boieri şi mănăstiri. Astfel, în actul emis la 31 decembrie <1742>, de către Constantin Mavrocordat, domnul Moldovei, se vorbeşte de „lipovenii ce sînt aşezaţi" în satele Băneşti, Ruşciori, Dragomirna, Salcea, Hănţăşti, Sănăuţi, Zamostie (ţinutul Sucevei), Budeşti (ţinutul Neamţului) şi la Hîrlău. Aceşti lipoveni „fiind ei oameni streini aice în ţară", au fost socotiţi „cu dreptate, ca nici ei să trăiască în supărare"[61].

Începînd cu mijlocul decadei a cincea din veacul al XVIII-lea, în Ţara Românească întîlnim primul hrisov general prin care clasa dominantă urmărea, între altele, să readucă pe bejenari în ţară. Este vorba de hrisovul lui Constantin Mavrocordat, din 26 octombrie 1745, prin care domnitorul se

---

[56] Biblioteca Academiei, ms. rom. 237, f. 437 v, copie.

[57] Cf. Constantin N. Velichi, *Emigrări la nord şi la sud de Dunăre în perioada 1828—1834*, în „Romanoslavica"-istorie, XI (1965), p. 67.

[58] Radu Popescu, *op. cit.*, p. 264.

[59] Biblioteca Academiei, ms. rom. 237, f. 804v.

[60] Cf. G. D. Iscru, *Un dregător mai puţin cunoscut: ispravnicul de „ungureni" în Ţara Românească*, în „Revista arhivelor", XI (1968), nr. 1, p. 36.

[61] *D.R.A.*, sec. XVIII, Moldova, vol. II, p. 268.

adresează „tuturor oamenilor celor înstriinați printr-alte părți", îndemnîndu-i pe toți „înstriinații să vie în pămîntul țării să se așéze la lăcuință"[62]. Hrisovul din 1 martie 1746 a fost, de asemenea, emis cu scopul „să tragă şi să adune pe toți fiii patriei cei risipiți din pămîntul lor"[63]. Aceleași motive l-au determinat pe Constantin Racoviță să emită în timpul celei de-a doua domnii în Moldova așa-numitul hrisov pentru bejenari, din 1756. Prin acesta li se înlesnea revenirea în patrie și la casele lor și li se acorda imigranților și urmașilor lor condiții favorabile de ordin fiscal și economic[64]. Fără îndoială că măsura aceasta privea numai pe țăranii moldoveni, pe „cei de demult înstreinați", cum se spune într-un act emis de cancelaria Țării Românești, la 13 septembrie 1746[65]. Pînă la sfîrșitul veacului al XVIII-lea nu mai întîlnim însă nici o măsură de ordin general în Moldova.

În Țara Românească, în secolul al XVIII-lea, se întîlnesc fie hrisoave cu caracter general, fie cu caracter semigeneral. Acestea din urmă deși vizează colonizarea satelor pustii, ce țin de o mănăstire sau un boier oarecare, cuprind totuși îndemnuri de colonizare pentru locurile pustii din întreaga țară. Așa se face că la 14 mai 1750, domnitorul Grigore al II-lea Ghica dă un hrisov de colonizare în favoarea mănăstirii Argeș, adresîndu-se în același timp „tuturor ungurenilor rumîni, celor streini și celor ce să vor fi înstreinat din pămîntul țării mai denainte și vor vrea să vie să să sălășluiască în pămîntul țării"[66]. De aici rezultă că în hrisov se făcea apel la elemente ce urmau să vină din trei zone geografice diferite. Este vorba de românii „ungureni" din Transilvania, de elementele din alte țări și, în sfîrșit, de elementele românești „înstrăinate" sau aflate peste hotare. Circa 16 ani mai tîrziu, hrisovul lui Scarlat Ghica, din 26 iunie 1766, deși privește direct numai repopularea satelor Tobolea și Tămășasca din județul Ilfov, se adresează „tuturor celor striini și după vremi înstriinați din pămîntul țării"[67]. Hrisovul are un ton vădit stăruitor, îndemnîndu-i pe toți să vină „cu îndrăsneală și fără nici un fel de sfiială în țara domniei méle, cîți de mulți"[68].

Un val puternic de imigranți s-a produs însă după 1774. În noile condiții de relativă libertate, create de după pacea de la Kuciuk — Kainargi, îngrijorați de amploarea exodului de populație peste hotare, unii domni fanarioți, exprimînd interesele boierimii pentru mărirea producției de cereale, s-au străduit, prin diferite hrisoave, să atragă un număr tot mai mare de brațe de muncă din țările vecine, oferind avantaje și scutiri coloniștilor.

Intensificarea curentului de imigranți de după 1774 rezidă, între altele, și în contrastul creat acum între condițiile social-economice de la sudul Dunării și cele de la nord, unde, într-o atmosferă de relativă libertate, piața începea

[62] D.R.A., Țara Românească, vol. I, p. 447—448.
[63] *Ibidem*, p. 453.
[64] *Ibidem*, Moldova, vol. II, p. 334—336.
[65] *Ibidem*, Țara Românească, vol. I, p. 467.
[66] *Ibidem*, p. 493.
[67] *Ibidem*, p. 567.
[68] *Ibidem*, p. 568.

să se transforme într-o piață tot mai cuprinzătoare [69]. Pe de altă parte, însuși războiul din 1769—1774 a dat naștere unor mari deplasări de populație din sudul în nordul Dunării[70]. Unele catagrafii de județe, cum ar fi cea privitoare la Ialomița, arată că în anul 1773 au venit din sudul Dunării 680 familii de țărani sîrbi și bulgari. Catagrafia Prahovei menționează, de asemenea, că în vremea războiului au fost colonizați, prin grija locțiitorului lui Rumianțev, pe moșia orașului Ploiești, 271 băjenari bulgari, punînd bazele satului „Tutracan", probabil Turtucaia, locul de origine al bejenarilor[71].

Hrisoavele cu caracter general sau semigeneral continuă să fie emise și după 1774. Dintre acestea merită să amintim, mai întîi, hrisovul lui Alexandru Ipsilanti, din 31 iulie 1779 care, deși se referă direct numai la colonizarea satului Epureasca (Vlașca), cuprinde, totuși, o chemare și de ordin general, cu scopul de „a aduce pre toți cei înstreinați la urma lor și la lăcuința pămîntului"[72]. Importantul hrisov al lui Mihai Suțu, din 25 noiembrie 1783, de ordin general, își propune ceva mai mult, să stabilească condițiile „pentru cei striini ce vor trage și vor veni spre lăcuință în pămîntul țării". Același hrisov conține mențiunea prețioasă și anume, că tot „acest norod de oameni ce vor veni aici în pămîntul țării, unde să vor așăza, să s<e> cheme slobozii domnești, neamestecîndu-să cu țara în cislă, nici cu dăjdiile visterii obicinuite și neobicinuite"[73]. În cazul de față se înțelege ușor că nu mai este vorba de repatrierea unor țărani români, ci de atragerea unor imigranți străini, prin crearea așa-numitelor slobozii, cu regim de favoare în domeniul economic, fiscal și judiciar.

Mulți coloniști bulgari au fost atrași spre nord și de administrațiile celor două state românești. Concludent în această privință este și un document emis de Alexandru Moruzi, la 8 aprilie 1793, în care se vorbește de o jalbă a lui Constantin Jarca, originar din Macedonia. Printre alte argumente, Jarca invocă și pe acela că: „la leat 1781, am trecut din țara turcească cu cinci case aici în pămîntul țării. Pitarul Asanache (Arsache) mi-au zis că să-mi fac casă unde voi vrea,... că cine va veni din țara turcească, oameni străini, să-și facă namestii a nu da nimic pînă în trei ani din răzmiris încoace"[74]. Este vorba în acest caz de o scutire totală de biruri pe timp de trei ani a acelor imigranți care veneau de peste Dunăre și se așezau la noi. Aceste scutiri totale, pe anumite perioade, explică, între altele, de ce elementele sud-dunărene, orientate oficial de generalii țariști spre sudul Rusiei, s-au oprit în bună parte pe drum, dînd naștere așezărilor bulgare din cîmpia Dunării, nu prea departe de locurile natale[75].

---

[69] Cf. Dimitrie G. Ionescu, *Așezarea coloniștilor bulgari în orașul Buzău și în împrejurimi între 1792 și 1838*, în „Romanoslavica"-istorie, XI (1965), p. 137—138.

[70] Cf. I. Ionașcu, *Despre județele Olt și Argeș în catagrafia din anii 1773—1774 de la Moscova*, Extras din revista „Mitropolia Olteniei", anul X, 1958, nr. 3—4, p. 5—6.

[71] *Ibidem*, p. 6 (nota 10).

[72] *D.R.A.*, sec. XVIII, Țara Românească, vol. I, p. 655.

[73] *Ibidem*, p. 694.

[74] Vezi Dimitrie G. Ionescu, *op. cit.*, p. 138.

[75] *Ibidem*.

O dată cu politica întreprinsă de administrația celor două state, pentru aducerea băjenarilor în țară sau atragerea imigranților străini s-a desfășurat o acțiune paralelă și de către boieri sau mănăstiri. Astfel, la 17 februarie 1757, Gheorghe vornicul se angaja cu zapis față de episcopia Roman, ca pe moșia Sîrbii Vechi „să facă sat și să tragă oameni streini dintr-altă țară"[76]. În anul următor, Scarlat Ghica, domnul Moldovei, prin actul din 25 iulie 1758, acorda dreptul mănăstirii Putna ca, pe moșia Sinești, „lipsită de oameni,... să stringă oameni străini de prin alte țări... cît de mulți"[77]. În luna februarie 1772, divanul Moldovei dă carte de încuviințare lui Nicolae Momitco „să aibă a strînge la numitul sat Dămieneștii oameni streini din țara leșască și de aiure, fără de bir și fără pricină"[78]. De asemenea, prin hrisovul ce îl emite Alexandru Ipsilanti, la 15 mai 1775, episcopul Buzăului obține dreptul „să cheme și să aducă oameni străini din străinătate pe moșia Găvănești"[79].

Pentru a-i împiedica pe țărani să plece din satele lor de baștină și pentru a face să nu fie primiți în așezările cele noi, domnia se arăta extrem de intransigentă în respectarea tuturor restricțiilor impuse de ea. Un exemplu grăitor în acest sens îl constituie porunca lui Alexandru Mavrocordat Firaris, din 5 octombrie 1786, adresată stolnicului Mihalache Luca, prin care acesta era obligat să vegheze ca „oamenii ce-i viți lăcui să-i adiveriți să fie streini aduși de piste hotar, iar nu de la vreun ținut al țării, după obicinuința ce au unii din lăcuitori a să strămuta din loc în loc și cu nume de bejenari să-i lăcuiți ca pe niște streini". Totodată, domnia ține să atragă atenția ispravnicilor că, în caz contrar, atunci cînd s-ar afla că cineva „a lăcuit niscaiva oameni de pe la alte ținuturi și nu vor fi cu adevărat streini aduși de printr-alte țări, atuncea să știți că nu numai că să vor da înnapoi la ținutul de unde să vor fi strămutat, dar și dum<nea>v<oastră> nu viți avea nici o îndreptare înainte domniii mele pentru neurmare poruncii". Domnitorul își motivează intransigența prin aceea că „urmări ca acestea nu aduc vreun folos visterii, ce păgubire"[80].

Există documente în această vreme care ne relevă modul cum se repopulau satele. Se pare că imigranții de peste hotare, ca și elementele din interior, nu soseau în grupuri mari, ci de regulă în cete de cîteva zeci de familii și se așezau într-un singur sat, sau se împrăștiau în satele vecine. Menționăm că imigranții soseau în satele părăsite, în etape, urmîndu-se unii pe alții, la diferite intervale de timp. În această privință, actul lui Mihai Suțu, din 17 ianuarie 1795, ne arată că satul Bogoslovul a fost populat pe etape, succesiv: „din vreme în vreme mai viind și alți oameni atît de piste hotar, cît și de printr-alte sate de aicea din Moldova, s-au înmulțit, de au venit la număr ca la cincizăci g<o>sp<o>dari"[81]. Același lucru se desprinde și din cuprinsul

---

[76] *D.R.A.*, sec. XVIII, Moldova, vol. II, p. 339.
[77] V. A. Urechiă, *op. cit.*, p. 13.
[78] *D.R.A.*, sec. XVIII, Moldova, vol. II, p. 447—448.
[79] Arh. ist. centr., *Episcopia Buzăului*, ms. 172, f. 228.
[80] *D.R.A.*, sec. XVIII, Moldova, vol. II, p. 540—541.
[81] *Ibidem*, p. 608.

reclamaţiei locuitorilor din satul Boroaia, adresată domnitorului Alexandru Callimachi, la 11 ianuarie 1797. Se poate observa de aici modul cum a luat fiinţă un sat pe moşia Bogdăneşti: „apoi, mai pe urmă şi viind şi alţii di pisti hotar, s-au mai dăschis şi alt sat, tot pi ace moşii ci să numeşti Bogdăneştii[82]".

Grupurile de ţărani români, veniţi din Transilvania în secolul al XVIII-lea — care erau de altfel cele mai numeroase — au jucat un rol important sub raport demografic la sud şi est de Carpaţi. Ele sînt atestate atît de izvoare interne cît şi externe.

Astfel, la 10 iunie 1723, administraţia Olteniei poruncea vornicilor din judeţele Dolj, Mehedinţi şi Gorj să întocmească liste de toţi „iobagii cîţi sînt aici în ţară din ţinutul Inidorei" [83], spre a fi trimişi înapoi. Dar, ştirile cele mai bogate ni le furnizează izvoarele externe. Acestea vorbesc deseori de numeroasele cete de români transilvăneni care treceau munţii în Ţara Românească şi Moldova, unde găseau condiţii de viaţă ceva mai demne şi mai omenoase decît în Transilvania. Ne vom opri, în cele ce urmează, numai asupra unor exemple mai semnificative.

La 1717, căpitanul Dumitru, „comăndaş" de Rodna, dădea de ştire bistriţenilor că oamenii fug în Moldova[84]. Tot aşa la 1739, guvernul transilvănean, pentru a stăvili valul de emigrări, atrăgea atenţia organelor de pază să fie cu ochii pe iobagi, pentru a-i împiedica să treacă graniţa în Principate[85].

În acest secol, emigrările peste munţi capătă un caracter aproape constant. O ştire ne arată că la 1746, foarte mulţi români din părţile Bistriţei şi din judeţul Someşului, se „deşţăraseră" şi trecuseră în Moldova[86]. Pe vremea Mariei Tereza, numărul emigranţilor transilvăneni, care se stabileau în Principate, fiind deosebit de mare, în anul 1746, ea a ordonat instituirea unei comisii care să cerceteze situaţia şi să stabilească cauzele reale care îi determinau pe ţăranii români să emigreze[87]. În 1758, guvernul Transilvaniei ordona să se împiedice emigrările românilor din ţară, iar agenţii care îi îndemnau să fie prinşi şi întemniţaţi [88]. În ciuda măsurilor luate, emigrările au crescut în intensitate, ceea ce a determinat pe Maria Tereza să intervină din nou, la 18 iunie 1763, cerînd, de astă dată, să se recurgă la măsuri aspre, menite să ţină pe toţi iobagii români în supunere [89]. În pofida acestor măsuri, în toamna anului 1763, au avut loc emigrări în masă spre Moldova. Organele de pază au încercat în zadar să oprească exodul ţăranilor români ce se producea în părţile Rodnei şi Bistriţei [90]. Un raport consular din 1785 menţionează că în anul 1766 au emigrat în Moldova 24 000 de familii originare din 23 de sate

---

[82] *D.R.A.*, sec. XVIII, Moldova, vol. II, p. 651.
[83] *Ibidem*, Ţara Românească, vol. I, p. 307.
[84] Hurmuzaki — Iorga, *Documente*, XV, 2, p. 1562.
[85] *Ibidem*, p. 1671.
[86] I. Nistor, *Emigrările de peste munţi*, Buc., 1915, p. 833 (extras).
[87] N. Iorga, *Sate şi preoţi din Ardeal*, Buc., 1902, p. 243.
[88] I. Nistor, *op. cit.*, p. 833—834.
[89] *Ibidem*, p. 834.
[90] E. Hurmuzaki, *Fragmente din istoria românilor*, II, p. 230.

din comitatul Bistrița — Năsăud [91]. Concomitent cu emigrările românilor, s-au produs și numeroase deplasări de secui sau români secuizați, în special în Moldova[92].

În tot cazul, măsurile preconizate de împărăteasa Maria Tereza, în anul 1763, coincid în timp cu încercările domnitorilor din Principate de a atrage, prin diverse hrisoave, un număr cît mai mare de emigranți transilvăneni în țările lor. Astfel, Constantin Racoviță, domnul Munteniei, prin hrisovul din 6 iunie 1763, autoriza mănăstirea Argeș ca, în satul Suhașul din județul Vîlcea, să cheme și să aducă „oameni streini din țara ungurească cîți va putea de mulți, să-i așaze pe acea mai sus-numită moșie“ [93].

Fenomenul emigrărilor transilvănene spre Principate dovedește, între altele, că regimul fanariot, înfățișat deseori în cele mai întunecate culori, n-a fost — cum s-a spus, cu mult mai abuziv decît cel austriac[94]. Deși, în Transilvania relațiile feudale se aflau într-un stadiu mai evoluat decît în Principate, această evoluție, în viața iobăgească, a însemnat în general o agravare[95]. Deosebirile dintre regimul austriac și cel fanariot erau prea mari, pentru a nu atrage pe iobagii români. În același timp, mulți boieri, îndeosebi din Moldova, și-au trimis deseori agenți în Transilvania spre a achiziționa acolo brațe de muncă pentru satele și siliștile lor părăsite. Astfel, în anul 1765, se pomenește de un agent care întreținea o vie agitație în părțile nordice ale Transilvaniei, îndemnînd pe iobagii români să treacă în Moldova[96]. De altfel și în hrisovul domnului moldovean Grigore Callimachi, din 16 ianuarie 1768, sînt amintiți „niște unguri ci-au eșit din țara ungurească *cu căpitanul lor*“ (s.n.) și care „sînt șezători cu casă“ în satele Băsăști și Dumerești din județul Bacău.[97] Anaforaua boierilor divaniți, din 25 mai 1776, arată că vătaful divanului muntean a adus „la judecată pă ungurenii striini de la satul Corbii sud Muscel“[98]. În acest sat al mănăstirii Argeș fuseseră colonizați 154 „ungureni“, fiind puși sub protecția directă a feldmareșalului Rumianțev. De altfel, toate județele mărginașe cu Transilvania, îndeosebi Argeș, Muscel, Prahova și Săcuieni au primit un număr însemnat de români transilvăneni, refugiați din cauza exploatării de stat și feudale [99].

---

[91] H u r m u z a k i — I o r g a, *Documente*, X, p. 7; Vezi și N. I o r g a, *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor*, II, p. 189 și urm.

[92] P e t r u R î m n e a n ț u, *Problema iradierii românilor din Transilvania în Principatele Române*, Cluj, 1946, p. 146—147; Cf. și I. I o n a ș c u, *Lupta vrîncenilor pentru apărarea munților de cotropirea habsburgică în sec. XVIII*, în „Analele Universității“, seria științelor sociale, nr. 9, 1957, p. 92.

[93] *D.R.A.*, sec. XVIII, Țara Românească, vol. I. p. 555.

[94] I. L u p a ș, *Studii istorice*, Sibiu, 1944, vol. IV, p. 172.

[95] D. P r o d a n, *Teoria imigrației românilor din Principatelor Române în Transilvania în veacul al XVIII-lea*, Cluj, 1944, p. 95.

[96] N. I o r g a, *Documente privitoare la familia Callimachi*, vol. II, București, 1903, p. 472.

[97] *D.R.A.*, sec. XVIII, Moldova, II, p. 432.

[98] *Ibidem*, Țara Românească, vol. I, p. 605.

[99] I. I o n a ș c u, *Despre județele Olt și Argeș în catagrafia din anii 1773—1774 de la*

În acelaşi timp, avîndu-se în vedere numărul mare al ungurenilor, domnitorul Alexandru Ipsilanti a instituit, în 1776, cele două isprăvnicate de ungureni în Ţara Românească.

În ultimul pătrar al veacului al XVIII-lea, penetraţia românilor transilvăneni la sud şi est de Carpaţi a continuat cu şi mai mare intensitate. La ea se referă, ca şi pînă acum, documentele interne şi externe. Astfel, la 1785 se vorbeşte de „ungureni" ce locuiau pe moşia Băbeni (Vîlcea) a mănăstirii Bistriţa, iar la 1790 se menţionează că în satul Vaideei trăiau „lăcuitori oameni streini ungureni"[100]. Dintr-un document din 12 aprilie 1800 rezultă că „lăcuitorii ungureni... sînt şăzători" pe moşia Pătroaia[101]. În sfîrşit, în hrisovul lui Constantin Ipsilanti, domnul Moldovei, din 4 iulie 1800, se vorbeşte de „lăcuitorii bîrsani ci să află cu lăcuinţa pe moşiia mănăstirii Caşinului"[102]. Bîrsanii au avut o contribuţie însemnată în economia agrară a Principatelor. Spre deosebire de oierii ardeleni, care veneau numai sezonier, bîrsanii erau oameni stabili în unele sate din partea muntelui. În Moldova se aflau îndeosebi în judeţele Putna şi Bacău, cu centrul la Stăneşti, pe moşia mănăstirii Caşin şi la Şoveja[103].

Românii transilvăneni s-au infiltrat deci continuu şi lent peste munţi. Din această cauză, aşezările lor se întîlnesc de-a lungul lanţului subcarpatic, de la Turnu-Severin pînă în nordul Moldovei, şi dincolo de streaşina Carpaţilor, pînă pe marea cîmpie românească şi chiar pînă în Dobrogea. Multora din satele locuite de ei li s-a atribuit prezumtiv şi cîte un loc anumit de origine[104]. Numărul românilor transilvăneni, emigraţi în Principate, era destul de mare spre sfîrşitul secolului al XVIII-lea, din moment ce Austria reclama 8 000 de familii din Moldova şi 16 000 de familii din Muntenia [105].

Un rol important la popularea Moldovei şi Ţării Româneşti l-au avut în secolul al XVIII-lea, ca şi mai înainte, păstorii (mocanii, ungurenii, mărginenii, ţuţuienii, săcelenii etc.), al căror număr a crescut considerabil în această vreme, faţă de veacul anterior. Mai ales după răscoala din 1784, cînd asupra ţăranilor români s-a abătut o represiune cruntă, mulţi păstori ardeleni au trecut în Ţara Românească şi Moldova, unde au întemeiat numeroase sate noi[106].

Păstorii ardeleni, stabiliţi definitiv sau numai ca sezonieri, au contribuit de multe ori la salvarea vistieriei Principatelor, pusă la grele încercări din cauza cererilor exagerate ale Porţii otomane. Ei au fost totodată un element admirabil de unitate culturală şi naţională. Nimeni n-a con-

---

Moscova, Extras din revista „Mitropolia Olteniei", anul X, 1958, nr. 3—4, p. 6 (nota 11).

[100] *D.R.A.*, sec. XVIII, Ţara Românească, vol. I, p. 708—709 şi 767.

[101] *Ibidem*, p. 903—904.

[102] *Ibidem*, Moldova, vol. II, p. 729—730.

[103] V. Mihordea, *Relaţiile agrare din secolul al XVIII-lea în Moldova*, Editura Academiei, Buc., 1968, p. 146—149.

[104] I. Conea, *Villages d'ungureni dans l'Olténie subcarpathique*, Archives pour la science et la réforme sociale, 1943, XVI, nr. 1—4, p. 39.

[105] I. Nistor, *op. cit.*, p. 855; idem, *Bejenari ardeleni în Bucovina*, în „Codrul Cosminului", II (1925), p. 20 (extras).

[106] St. Meteş, *op. cit.*; Dr. Andrei Veress, *Păstoritul ardelenilor în Moldova şi Ţara Românească (pînă la 1821)*, Buc., 1927; D. Sandru, *Mocanii în Dobrogea*, Buc., 1946.

tribuit mai mult ca ei la susținerea zilnică a raporturilor de orice natură, între românii din Transilvania și cei din Țara Românească și Moldova[107].

În concluzie trebuie să subliniem că în veacul al XVII-lea și al XVIII-lea — ce au făcut obiectul cercetării de față — elementele românești din Transilvania, imigrate în Moldova și Țara Românească , pe diverse căi, din motive economice, sociale, politice și religioase, au întrecut din punct de vedere numeric, cantitativ, contingentele elementelor străine, sosite din alte părți.

Aceasta se explică prin aceea că era, de pildă, mult mai lesne de colonizat în Moldova transilvăneni sau munteni decît sîrbi, bulgari, greci sau albanezi. Tot așa în Țara Românească, stăpînii feudali considerau avantajos și mai la îndemînă să-și colonizeze siliștile și satele părăsite, mai degrabă cu ardeleni și moldoveni decît cu poloni sau ruși. Pe de altă parte, trebuie să mai ținem cont și de faptul că era mult mai ușor pentru colonizatorii satelor să intre în contact și să-și cultive pămînturile cu țărani români, decît cu străini care nu cunoșteau limba românească.

Ponderea elementelor transilvănene, în cadrul operei de colonizare din perioada secolelor XVII-XVIII, explică, între altele, de ce majoritatea toponimicilor care vorbesc de întemeieri de sate în Moldova și Muntenia privesc pe „ungureni". Numărul lor (184 de sate)[108] depășește considerabil pe toate celelalte, indiferent de originea geografică sau etnică a imigranților. Cauza rezidă în faptul, amintit mai înainte, că românii din Transilvania, dornici și ei să scape de exploatarea de acolo, erau mai aproape de Moldova și Muntenia decît străinii adevărați , cu care, administrativ, am văzut că erau puși pe același plan, datorită împrejurării că, din punct de vedere geografic, veneau „din altă țară", unde condițiile de viață erau sensibil mai grele decît cele existente în Țara Românească și Moldova. De aceea, putem spune că românii transilvăneni au fost într-un fel preferați străinilor propriu-ziși[109]. Avînd în vedere toate acestea socotim drept plauzibilă concluzia că în secolele XVII-XVIII, ca și mai înainte, românii din Transilvania au constituit un important rezervor care a alimentat opera de colonizare din Principate.

Nu trebuie să neglijăm însă nici elementele românești „înstrăinate", venite dinafara Transilvaniei, din sudul Dunării sau din alte părți, care au fost, întotdeauna, precumpănitoare străinilor propriu-ziși. În sfîrșit, o contribuție însemnată la înfăptuirea operei de colonizare au avut-o elementele străine propriu-zise, care au devenit cu timpul cultivatori harnici ai pămîntului, vorbind aceeași limbă cu poporul român.

În cadrul acestor mișcări demografice, un rol însemnat l-au avut și schimburile de populație dintre cele trei țări române. Acestea au avut nu numai o mare importanță economică, socială și politică, dar și una culturală. Pe lîngă faptul că au alimentat colonizarea într-o țară sau alta, ele au contribuit la menținerea unității limbii române, la răspîndirea obiceiurilor și datinilor strămoșești pe întreg teritoriul românesc, într-un cuvînt ua contribuit la menținerea unității etnice și politice a poporului român.

[107] Cf. St. Meteș, *op. cit.*, p. 3—4.
[108] Cf. Petru Rîmneanțu, *op. cit.*, harta dintre p. 10—11.
[109] Cf. Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 294.

IZVOARE DIN PERIOADA 1750—1790 REFERITOARE LA LOCALITĂȚILE ȘI POPULAȚIA ȚĂRII ROMÂNEȘTI

LOUIS ROMAN

Cercetarea de față este determinată de necesitatea rezolvării unor probleme în două domenii ale istoriografiei noastre. Avem în vedere, înainte de toate, istoria locală, în studierea căreia succesele sînt incontestabile, dar sarcinile neîndeplinite rămîn încă nu puține[1]; lucrarea noastră dorește mai ales să aducă o contribuție la cunoașterea așezărilor Țării Românești în anii 1750—1790, la analiza evoluției lor. Totodată ea se încadrează și în domeniul demografiei istorice, unde chestiuni serioase își așteaptă, de asemenea, rezolvarea, așa cum este, de pildă, dezvoltarea populației Țării Românești în secolul al XVIII-lea și în primele decenii ale veacului următor.

Cele două domenii de studiu se găsesc în strînsă interdependență nu numai în sens direct (istoria unei așezări umane este istoria făuritorilor ei), dar și în sensul posibilității studierii dezvoltării populației prin cunoșterea așezărilor umane din întreaga țară și din fiecare județ în parte.

I. OPERA BANULUI M. CANTACUZINO

1. *Lucrările utilizate în cercetarea de față; sursele lor.* Analiza de mai jos se bazează înainte de toate pe lucrarea de căpătîi a banului, *Istoria politică și geografică a Țării Românești*, consultată în cele două ediții tipărite și în manuscrisul grecesc 42[2], considerat a avea valoarea unui original, deoarece autorul l-a avut asupra sa pînă în ajunul morții și a făcut adnotări în el[3]. Cartea conține numeroase materiale statistice, ale căror surse sînt „legile și obiceiurile

[1] L. Roman, *Cîteva probleme ale istoriei locale*, în „Studii și articole de istorie", X, 1967, p. 13—21 (229—237).

[2] Bibl. Acad. — ms. gr. 42 (în cele ce urmează se cit.: *Ms. 42*; se folosește paginația bibl.); *Historia tis Vlahias politiki kai gheografiki...*, ed. fr. Tunusli, Viena, 1806 (mai departe se cit.: *Cantacuzino — Tunusli*); *Istoria politică și geografică a Țării Românești...*, ed. G. Sion, București, 1863 (ulterior se cit.: *Cantacuzino-Sion*).

[3] I. Corfus, *În legătură cu opera lui Mihai Cantacuzino*, în „Rev. ist. rom.", XVI, 2, 1946, p. 131, 132, 133.

cunoscute", „estractul județelor, plășilor, mănăstirilor, orașelor, căpitanatelor, plaiurilor..., vadurilor..." [4]. Lucrarea a conservat valoroase documente, alese dintre multele hîrtii ce se vor fi păstrat în familie, ce se vor fi aflat în arhivele vistieriei și aiurea. Împotriva părerii curente că ele ar fi din 1774—1776, cînd autorul a încheiat de fapt redactarea operei, studiul listelor amintite — așa cum se va menționa mai departe — arată că, în majoritate, ele au fost întocmite în diferite momente ale perioadei 1733—1769 și numai cîteva ulterior.

Date valoroase am aflat, de asemenea, în răspunsurile deputaților munteni la întrebările puse de: feldmareșalul Rumeanțev (în 1769 la Latyczew), contele Panin (două documente) și cneazul Veazemski (un document; ultimele trei acte — în 1770, la Petersburg); ele au fost elaborate fie personal de banul Mihai, fie prin hotărîtoarea lui participare, folosind desigur bogata documentare ce o deținea în opera sa principală și în afara ei. Pînă acum erau cunoscute trei redacții ale lucrării[5]; cercetările noastre au dus la identificarea încă uneia.

Din Arhiva Ministerului de externe al Rusiei, Ion Bogdan a transcris numeroase documente, printre care și două intitulate: *O sostoianii kneajestva volojskogo v bîvșee turkov vladenie* (= Despre starea Principatului Valah sub fosta stăpînire a turcilor) și *Iziasnenie o nahodiașcihsea vo Vlahii uezdah* (=Lămurire despre județele aflate în Țara Românească)[6], cărora nu le-a putut identifica proveniența, ceea ce rezultă din faptul că n-a făcut pe cópii nici o însemnare de acest fel și nu le-a datat cu siguranță (a notat doar, cu creionul chimic, „c[irca] 1770", probabil pe baza luării în considerare a locului ocupat în dosarele arhivei). Documentele n-au fost menționate în valorosul catalog de manuscrise rusești[7] și n-au fost introduse în volumul de documente extrase din „Arhiva politică externă a Rusiei", referitoare la anii 1769—1796 [8].

O inventariere mai veche a fondului I. Bogdan a relevat arhiva din care au fost copiate documentele conținute în ms. 5244 [9], nepunîndu-și sarcina

---

[4] Titlul unei copii manuscrise a *Istoriei* (Bibl. Acad. ms. gr. 916); reproducerea lui la I. Bianu, N. Hodoș, *Bibliografia românească veche*, II, Buc., 1910, p. 489, Nr. 707 (v. și completarea la I. Bianu, D. Simonescu, *Bibliografia românească veche*, IV, Buc., 1944, p. 280, Nr. 707).

[5] *Documente istorice. Corespundența diplomatică între boierii din România cu guvernele austriac și rusesc între anii 1770—1790*, în „Trompeta Carpaților", VI, 686, 1/13 decembrie 1868, p. 2736 (numerotarea greșită — este p. III a ziarului; tot aici *Prefața* lui C. D. Aricescu la documentele publicate); VII, 760, 14/26 septembrie 1869, p. 3039; VII, 761, 18/30 septembrie 1869, p. 3043. Cu unele corectări de conținut și rectificări lingvistice au fost republicate de N. Iorga în anexă la M. Cantacuzino, *Genealogia Cantacuzinilor*, Buc., „Minerva", 1902, p. 448—465, 468—479, 481—485 (ed. N. Iorga se va cita: *Răspunsurile*). O parte din expunerea deputaților la Latyczew (*Răspunsurile*, p. 448—457) s-a tipărit în „Arhiva rom.", I, 1841, p. 286—294 de către M. Kogălniceanu, într-o veche formă românească.

[6] Bibl. Acad. — *Ms. 5244* (Fond I. Bogdan), f. 268—287. Documentele sînt extrase din dosarele *Moldavskie dela (1769—1777). Sv. I, II, III* ale Arhiv. M.E. al Rusiei.

[7] Gh. Bezviconi, *Manuscrise rusești ale Academiei R.P.R.*, „Cartea rusă", f.a., p. 34—35.

[8] *Documente privind istoria României, Colecția Eudoxiu de Hurmuzaki* (Serie nouă), I, Edit. Academiei, 1962.

[9] D. P. Bogdan, *Ioan Bogdan și manuscriptele lui din Biblioteca Academiei Române*, în „Raze de lumină", VII, 1—2, 1935, p. 22.

de a semnala în mod special unele dintre ele. Totuși, actele de mai sus au fost menționate,[10] formulîndu-se ipoteza că s-ar datora unui funcționar superior al Colegiului Comerțului din Rusia, care a folosit și arhiva contelui Panin, în care se aflau răspunsurile date guvernului rus de către deputații țărilor române[11]. Comparînd documentele amintite cu răspunsurile date de deputații munteni lui Panin, constatăm că textul lor este identic, — cu neînsemnate diferențe topice și unele mărunte greșeli, strecurate cînd în textul rusesc, cînd în textul românesc ce ne-a parvenit — ceea ce arată neîndoielnic că avem de-a face cu o traducere a răspunsurilor.

Confruntarea celor patru redacții ale expunerilor ne-a prilejuit clarificarea unor detalii.

2. *Exploatarea subsolului și manufacturile.* Din opera banului rezultă că aurul se exploatează de către rudari în nisipul Oltului, Topologului, Argeșului și Dîmboviței. Extragerea aramei la Baia de Aramă și a fierului în Gorj (este vorba, desigur, de Baia de Fier) nu se mai face din cauza turcilor, putîndu-se deduce (cu toate că se strecoară pe alocuri imprecizii în text) că ea a încetat la 1739 sau curînd după aceea[12].

Sarea se extrage în trei saline: Ocna Mare în Vîlcea, Telega în Prahova și Slănic în Săcuieni. În anii anteriori războiului din 1769 — 1774 se produceau 17 mln. ocale anual, dintre care 3—5 se desfăceau în interior, iar 12—14 se exportau la sud de Dunăre. Capacitatea de producție a țării este mult mai mare, dar alți munți de sare nu se deschid pentru că aceasta „n-are trecere"[13]. De fapt, aceasta este continuarea unei situații ce se perpetuase de-a lungul a șase-șapte decenii precedente [14].

Constatărilor cu privire la evoluția extragerii sării alăturăm observațiile asupra producției aramei și fierului și înțelegem cum dominația otomană, precum și menținerea relațiilor feudale, acționau ca o frînă în dezvoltarea forțelor de producție ale țării. Restricțiile impuse de Poartă și spolierea multilaterală exercitată de ea îngreuiau (iar adesea și zădărniceau) acumularea primitivă a capitalului, întîrziind trecerea la capitalism.

La Doicești-Dîmbovița, arată M. Cantacuzino, se fac oglinzi, în acest județ producîndu-se și alte obiecte de sticlă[15]. Numeroase alte izvoare ne trimit de asemenea pe aceste meleaguri pentru a afla o sticlărie.

S-a observat că într-un document de la începutul deceniului al III-lea din secolul al XVII-lea, printre martori figurează doi sticlari, care tre-

[10] C. Șerban, *Un memoriu de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea privitor la Țara Românească*, în „Studii și materiale de istorie medie", III, 1959, p. 379—384.

[11] *Ibidem*, p. 383 (și n. 1); se trimite și la *Răspunsurile*.

[12] *Cantacuzino-Sion*, p. 37; *Răspunsurile*, p. 451, 464—465, 475, 476, 478—479, 484 (a se compara și *Ms. 5244*, f. 286). Diviziunea administrativ-teritorială a Țării Românești folosită peste tot este cea existentă în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea.

[13] *Ms. 42*, f. 40v, 54v *(Cantacuzino-Sion*, p. 37, 55*)*; *Răspunsurile*, p. 460, 471, 472, 475, 478 (comp. și *Ms. 5244*, f. 285).

[14] A. Ilieș, *Știri în legătură cu exploatarea sării în Țara Românească în veacul al XVIII-lea*, în „Studii și mat. ist. medie", I, 1956, p. 161—163.

[15] *Ms. 42*, f. 41r (de corectat *Cantacuzino — Tunusli*, p. 67 și *Cantacuzino-Sion*, p. 38); *Răspunsurile*, p. 472, 479, 484.

buie să-şi fi aplicat iscusinţa prin preajma schitului Vălcănăi şi satului Brăneşti[16]. Actul[17] s-a dovedit însă a fi fals, căci — deşi el este datat 23 octombrie 1621—boierii amintiţi într-însul apar în documente: primul în 1674, al doilea în 1682—1683, iar al treilea în 1692—1699[18]. Aceasta poate însemna că actul va fi fost alcătuit de-abia în aceşti din urmă ani sau poate chiar mai tîrziu, iar sticlăria în care lucrau cei ce-l adeveresc va fi existat de pe la sfîrşitul şi nu de pe la începutul secolului al XVII-lea (nu este exclus însă ca sticlăria din timpul lui Matei Basarab, nelocalizată de documentul ce o semnalează[19], să fi fost tot cea de lîngă Tîrgovişte).

Del Chiaro ştie şi el, la începutul veacului următor, despre existenţa unei sticlării („fornaci de' vetri") la „due buone miglia italiane" depărtare de Tîrgovişte, avînd o producţie de înaltă clasă[20]. La 1767, în tariful vamal, se menţionează sticlă de Tîrgovişte; peste doi ani se semnalează existenţa unei sticlării lîngă acest oraş[21]. La 1782—1783 şi 1791 se aminteşte o „fabrică" de sticlă (sau chiar două) la Tîrgovişte, iar la 1793 — la Şotînga[22]. „Sticlăria unde să lucrează sticle", în jud. Dîmbovița, se menţionează şi în anii 1814, 1815, 1816—1819 (la această dată, cu precizarea că în apropiere se află satele Gura Vîlcănii, Lăculeţile şi Vîlcana Cojocarului) şi 1823[23].

Aşadar, timp de mai bine de un secol sîntem mereu informaţi despre existenţa unei sticlării pe lîngă Tîrgovişte (afară de semnalările din 1767,1782—1783 şi 1791 care se referă direct la oraş, dar care nu credem că trebuie înţelese *ad litteram*, ci în sensul trimiterii la teritoriul circumscris reşedinţei ispravnicilor de Dîmboviţa). Toate locurile pomenite sînt în acelaşi perimetru, unde sticlăria este notată de către Bauer (*Steklaria*)[24] şi de către harta din 1790—1791 (*Szteklaria*: pe dreapta Ialomiţei, la N.—N. —V. de Tîrgovişte)[25]. Avem probabil

---

[16] N. Iorga, *Istoria industriilor la români*, Buc. 1927, p. 163.

[17] B. P. Hasdeu, *Arhiva istorică a României*, I, 4, 1864, p. 31—32, Nr. 32; *Documente privind istoria României, B. Ţara Românească*, Veacul XVII, vol. IV (1601—1625), Buc., Edit. Academiei, 1954, p. 583—584 *(Documente îndoielnice*, Nr. 1*)*.

[18] I. Ionaşcu, *Răpirea pămîntului ce aparţinea moşnenilor din Brăneşti, de către boierul Diamandi Cărpenişanu, în preajma anului 1821*, în „Studii cerc. ist. medie", I, 1, 1950, p. 103 (şi n. 4).

[19] N. Iorga, *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, X, Buc., 1905, p. 108.

[20] A. M. Del Chiaro, *Istoria delle moderne rivoluzioni della Vallachia...* (Venezia, 1718), ed. N. Iorga, Bucarest, 1914, p. 50.

[21] *Istoria României*, III, Buc., Edit. Academiei, 1964, p. 369, 379.

[22] V. A. Urechiă, *Istoria românilor*, IV, Buc., 1892, p. 469; vol. V, Buc., 1893, p. 302, 303—304; C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, III^2, Buc., Fund. lit. artă, 1946, p. 563—564; C. Şerban, *Întreprinderea manufacturieră de postav de la Pociovalişte şi Bucureşti*, în „Studii", *5*, 3, 1952, p. 89.

[23] V. A. Urechiă, *op. cit.*, X*B*, Buc., 1902, p. 225; *Documente privitoare la economia Ţării Româneşti. 1800—1850*, I, Buc., Edit. ştiinţifică, 1958, p. 170 (Nr. 99), p. 199 (Nr. 134), p. 301 (Nr. 197).

[24] *Mémoires historiques et géographiques sur la Valachie...*, Francfort et Leipsic, H.—L. Broenner, 1778, p. 159 (mai departe se cit.: *Bauer*).

[25] *Militairische Carte der Kleinen oder Oesterreichischen und Grossen Walachei...*, durch den Generalquartiermeisterstaab unter der Direction des Obristen Specht geometrisch aufgenommen... Ms. la Bibl. Acad. (Cab. hărţi—D. XXVII. 6), planşa LIX. În continuare se cit.: *Specht*.

de-a face cu una și aceeași întreprindere, ce va fi fost în primele timpuri de proporții modeste, devenind apoi o manufactură a Goleștilor. Este pe deplin probabil că sticlăria — întocmai ca și alte întreprinderi muntene ale vremii — a lucrat cu mari întreruperi.

Prin compararea lucrării cartografice austriece cu o hartă mai recentă[26], luînd în considerare izvoarele prezentate, precizările cuprinse în anexa hărții Specht, precum și urmele întreprinderii, ce se mai zăreau încă spre sfîrșitul veacului trecut în Valea Sticlăria[27], stabilim că manufactura se afla la nord-vest de satul Gura Vîlcănii.

M. Cantacuzino amintește și de existența unei harturghii pe rîul „Colintina", în jud. Ilfov, [28] care știm că s-a ridicat pe moșia Fundeni a biv vel vistierului Dumitrașcu Racoviță. Hrisovul lui Al. Ipsilanti din august 1776 — care ne vestește acestea — confirmă un hrisov „ot leat 1768" de la „Scarlat Ghica" și altul al lui Grigore III Ghica de la 20 martie 1769 (7277); documentul lui Ipsilanti adaugă că întreprinderea s-a făcut „sub Scarlat Ghica"[29]. Pornindu-se probabil de la anii de domnie ai acestuia (august 1765-decembrie 1766) s-a admis că harturghia s-a înființat între 1765—1766[30]. În hrisov însă s-a strecurat vădit o eroare: nu putea emite Scarlat Ghica un act la 1768, căci el murise la sfîrșitul anului 1766, iar acum domnea fiul său, Al. Ghica (decembrie 1766-octombrie 1768). În această situație, sîntem în dubiu asupra a ceea ce este corect în documentul arătat: numele domnitorului sau data emiterii? Ne scoate din încurcătură expunerea deputaților munteni, care — la 1770 — precizau că harturghia lucra de doi ani [31], adică din 1768 (poate de la sfîrșitul anului precedent), ceea ce arată cu certitudine că data emiterii hrisovului de întemeiere a fost just menționată, dar emitentul a fost înlocuit cu tatăl său[32].

În fine, aflăm că în Țara Românească există două manufacturi de postav[33], pe care le recunoaștem a fi cele de la Afumați și Pociovaliște[34], putînd preciza că a doua trimitea pe piață o marfă mai fină și ambele lucrau cu lînă indigenă.

3. *Așezările urbane* sînt semnalate în două locuri în opera banului Cantacuzino.

În *Istoria Țării Românești* găsim completa lor înșiruire în lista de mănăstiri, metoașe, căpitănii și orașe (stabilind anul ridicării lăcașurilor religioase conținute, precum și momentul ruinării Orașului de Floci, inclus în tabel,

---

[26] Col. Ditmars ș.c., *Karta teatra voinî v Evrope 1828 i 1829 godov...*, 1835, pl. IV.

[27] *Militairische Beschreibung der Grossen-Walachey...*, II, f. 239v (Bibl. Acad.-ms. germ. 1); G. I. Lahovari, ș.c., *Marele dicționar geografic al României*, II, Buc., 1899, p. 73.

[28] *Ms. 42*, f. 41r (*Cantacuzino-Sion*, p. 38); *Răspunsurile*, p. 484.

[29] V. A. Urechiă, *op. cit.*, I, 1891, p. 95 (n. 2) — 97.

[30] C. Șerban, *op. cit.*, p. 88. V. și D. Berindei, *Orașul București, reședință și capitală a Țării Românești (1459—1862)*, Buc., 1963, p. 102.

[31] *Răspunsurile*, p. 479 (*Ms. 5244*, f. 286).

[32] N. Iorga (*Istoria industriilor...*, p. 164) afirmase că manufactura a fost întemeiată sub Alex. Sc. Ghica la 1768, dar nu adusese nici un argument în sprijinul acestei precizări.

[33] *Răspunsurile*, p. 478, 484 (de îndreptat echivocul din *Ms. 5244*, f. 286).

[34] C. Șerban, *op. cit.*, p. 89—90; M. Dumitrescu-Afumați, *Din istoricul manufacturii de postav de la Afumați*, în „Rev. muzeelor", IV, 5, 1967, p. 419.

îl putem data pe acesta 1754—1756), în catalogul orașelor capitale, vechi și noi, precum și în cel al reședințelor băniilor (acestea două databile, în chip similar, 1763—1765). Conform ms. 42[35], așezările urbane muntene erau: jud. Argeș—Pitesti, Curte de Argesi; Jud. Buzău-Buzeon; jud. Dîmbovița—Tirgoviston; jud. Dolj—Craiova; jud. Gorj—Tirgu Jiului, Carbunesti; jud . Ialomița—Orasi de Floci; jud. Ilfov—Bucuresti, Gherghița; jud. Mehedinți—Cerneți, Baia de Arama; jud. Muscel—Kimpulunghi; jud. Olt—Slatina; jud. Prahova—Ploesti, Filippesti Prahovas, Kimpina; jud. Romanați—Caracalon; jud. Săcuieni—Valeni; jud. Slam Rîmnic—Focsani, Rimnicon; jud. Teleorman—Rusi de Vede; jud. Vîlcea—Rimnicon, Ocna; jud. Vlașca—.

Deosebirea între ms. 42 (în care al doilea oraș al jud. Mehedinți este Baia de Aramă) și edițiile *Istoriei* (unde în locul respectiv apare Calafatul[36]) o putem tranșa prin compararea mai multor izvoare[37]. Ele permit a conchide că — în chestiunea dată — Tunuslii și Sion greșesc, pe cînd ms. 42 reflectă pe deplin corect realitatea.

În expunerile deputaților la 1769—1770 găsim o altă listă — de data aceasta selectivă — de orașe și tîrguri[38], conținînd schimbări față de tabelul precedent. Astfel, Orașul de Floci din Ialomița este înlocuit cu Oraș, care este de fapt altă așezare, aflată la 6 km spre E.—S.—E. (Bauer le numește, respectiv, *Orasch weki* și *Orasch novi*[39]). Documentele (menționînd intrarea, la 1768, aproximativ a unei jumătăți din moșia domnească de acolo, în stăpînirea m-rii sf. Spiridon-Nou din București, iar restul, la 1779, în posesia m-rii Mărcuța-Ilfov[40]) demonstrează că, în acea vreme, Orașul Vechi era în plin proces de decădere. De-a lungul unei anumite perioade s-a tot încercat a se ridica Orașul Nou la strălucirea pe care o avusese cîndva predecesorul său, fără însă a se reuși, el rămînînd un simplu sat[41], a cărui denumire de „oraș" este considerată atît de anacronică, încît de la 1815 înainte, în listele de localități ale Țării Românești, va fi numit numai Piua Pietrii[42]. Oiconimicul „Orașul

---

[35] *Ms. 42*, f. 190^v—195^r, 196^r—198^r.

[36] *Ibidem*, f. 195^r (Cerneți: 1 biserică, Baia de Arama: 1 m-re, 5 bis.); *Cantacuzino — Tunusli*, p. 325 și *Cantacuzino — Sion*, p. 176 (Cerneți: 1 bis., 1 m-re; Calafati: 5 bis.).

[37] C. C. Giurescu, *Harta stolnicului Constantin Cantacuzino. O descriere a Munteniei la 1700*, în „Rev. ist. rom.", XIII, 1, 1943, p. 14; *Răspunsurile*, p. 476; *Bauer*, p. 221, 223; *Specht*, pl. II, IV.

[38] *Răspunsurile*, p. 455, 468—476.

[39] *Bauer*, p. 141; *Specht*, pl. CVII; I. Cămărășescu, *Ghidul drumurilor din România*, lucrat sub dir..., Buc., „Cultura națională", 1928, pl. 38—3 b (ulterior se va cita: *Ghidul)*.

[40] P. Gîrboviceanu, *Șapte biserici cu averea lor proprie*, București, 1904, p. 24—25; Al. T. Dumitrescu, *Despre Orașul Floci. Notiță istorică-filologică*, în „Rev. ist., arh. fil.", XI, 1910, p. 434.

[41] *Bauer*, p. 141; *Catagrafie a bisericilor din eparhia Ungrovlahiei, 1810*, Bibl. Acad.-Doc. CMXVII, vol. III, f. 68.

[42] D. Fotino, *Historia tis palai Dakias...*, III, Viena, 1819, p. 239 (mai departe se cit.: *Fotino-gr.)*; col. Ditmars, *op. cit.* (cf. C. C. Giurescu, *Principatele Române la începutul secolului XIX. Constatări istorice, geografice, economice și statistice pe temeiul hărții ruse din 1835*, Buc., Edit. științifică, 1957, p. 238; în continuare, lista localităților de la p. 209—288 se va cita: *Ditmars—Giurescu)*; *Extract de suma plugarilor și muncitorilor lăcuitori prin satele acestui Prințipat supt respundere de capitație...*, în „Analele parlamentare ale României", II, Buc., 1892, p. 489 (ulterior se cit.: *Extract)*; etc.

de Floci" mai apare după 1815 în diferite împrejurări: în documente interne și externe, cu referire la Orașul Nou, cînd vechea denumire se folosește în cadrul eforturilor de aducere a localității la situația așezării antecedente; în documente interne, cu privire la moșia fostei așezări urbane de la Gura Ialomiței, în care caz, proprietățile m-rilor sf. Spiridon și Mărcuța se designează printr-o denumire devenită faimoasă prin tradiție; în hărți slab informate, care repetă realități mult mai vechi. În realitate, Orașul de Floci nu mai exista de mult, constatîndu-se acolo doar ruine atît în timpul războiului din 1769—1774, cît și după aceea[43].

Față de *Istoria Țării Românești*, în tabelul amintit din expunerea deputaților munteni apar în plus Găgenii din jud. Săcuieni[44], ceea ce este însă o eroare: în alte izvoare ori nu are calificativul de tîrg, ori nu figurează de fel[45]; la 1733, așezarea avea obor cu vamă, iar jumătate secol mai tîrziu, vel vist. N. Brîncoveanu căpăta dreptul de a ține pe moșie tîrg anual pentru vite și bucate [46]. Se poate conchide că localitatea n-a avut caracter urban, fiind doar un sat cu tîrg periodic.

Din cele de mai sus rezultă că, în 1754—1756, în Țara Românească erau 24 orașe și tîrguri, dintre care — în anii următori — va decade Orașul de Floci; lor trebuie să le adăugăm cele trei orașe din raiale — Brăila, Giurgiu și Turnu.

4. *Mănăstirile și metoașele*. Deși lista de mănăstiri, metoașe, căpitănii și orașe (1754—1756) nu este absolut contemporană cu tabelul de orașe capitale și cu cel de reședințe ale băniei (1763—1765), bárem cu titlu orientativ ne este îngăduit a totaliza lăcașurile ce le conțin. Vom obține 53 mănăstiri în așezările urbane, precum și 84 mănăstiri și 100 metoașe în afara lor (total 237).

5. *Populația*. Opera banului Mihai consemnează 27 de categorii contribuabi e și necontribuabile. Ne limităm aici la prezentarea concluziilor noastre referitoare la stratificarea a două dintre ele.

Ni se comunică patru liste de dregătorii, una datată de autor (1774)[47], iar celelalte de noi, pe baza stabilirii momentului apariției și dispariției unor demnități și cete de slujitori conținute în tabele (între 1740—1758 [48]; ceva mai nou față de primul, dar anterior anului 1761 [49]; între 1740—1761[50]). Folosind

---

[43] *Bauer*, p. 141; D. Fotino, *Istoria generală a Daciei...*, trad. de G. Sion, III, Buc. 1859, p. 142 (ulterior se cit.: *Fotino-Sion*); etc.

[44] *Răspunsurile*, p. 471 (de corectat prin: „Trompeta Carpaților", VII, 760, 14/26 septembrie 1869, p. 3039; *Ms. 5244*, f. 276).

[45] C. C. Giurescu, *Harta stolnicului...*, p. 14—15; *Bauer*, p. 131; *Specht*, pl. LXXXVII —LXXXVIII.

[46] *Ms. 42*, f. 41^v *(Cantacuzino-Sion*, p. 38); V. A. Urechiă, *op. cit.*, I, 1891, p. 483.

[47] *Cantacuzino-Sion*, p. 113, 116—117, 123 (de corectat prin *Cantacuzino—Tunusli*, p. 217).

[48] *Cantacuzino-Sion*, p. 22—27 (de completat cu *Cantacuzino—Tunusli*, p. 44, 47, 48).

[49] *Cantacuzino-Sion*, p. 60—65.

[50] *Ibidem*, p. 179.

datele catalogului dintre 1740—1758, se pot împărți dregătoriile în următoarele categorii și grupe divizionare, la fiecare indicînd numărul treptelor ierarhice, și nu numărul dregătorilor:

a) Boierii veliți:	
— de la vel ban la vel postelnic	7
— de la vel paharnic la vel clucer de arie	13
— vel vameș și vel cămăraș de ocne	2
b) Boierii de-a doua clasă	14
c) Boierii de-a treia clasă:	
— supuși boierilor veliți	7
— aflați la curtea domnească	6
d) Zapciii (căpitani, vătafi, ceauși etc.)	1
e) Cei mai mici:	
— supuși boierilor veliți	5
— aflați la curtea domnească („cei mai mici în arhondologie")	5
f) Căpitanii de afară	1
TOTAL	61

Comparînd datele furnizate de *Istoria Țării Românești*, Bauer și diferite documente[51], se poate stabili și stratificarea generală a țiganilor, care — la 1764—1774, după starea materială, în ordine crescîndă — era astfel:

a) Cei particulari (boierești și mănăstirești) — aveau condițiile de trai cele mai grele, alcătuiau majoritatea;

b) cei domnești (908 familii la 1764): lăieșii; ursarii; circa 29—32% dintre rudari; circa 68—71% dintre rudari (cu condițiile cele mai bune).

Ca urmare a faptului că situația aurarilor era mai bună, țiganii din alte categorii fugeau printre rudari, care — fiind și ei supuși unei asupriri multilaterale și avînd totuși un nivel de trai scăzut — desfășurau, de asemenea, numeroase acțiuni de luptă pentru îmbunătățirea situației lor.

6. *Valoarea și răspîndirea operei.* S-a dat o înaltă apreciere răspunsurilor deputaților munteni („prețioasa descriere a județelor, unul cîte unul")[52]. Dar — evident — *Istoria Țării Românești* este lucrarea cea mai valoroasă a banului, atît prin cronica ce o conține, prin hrisoavele din secolele XVI-XVII inserate, cît mai ales prin materialele statistice referitoare la situația țării în secolul al XVIII-lea, materiale care au fost adesea elogios prețuite[53].

[51] *Cantacuzino-Sion*, p. 33—34 (v. și *Răspunsurile*, p. 451); *Bauer*, p. 22, 48—49, 86; C. Giurescu, *Material pentru istoria Olteniei supt austriaci*, III, Buc., 1944, p. 71 (Nr. 52); *Pravilniceasca condică. 1780*, ed. critică, Edit. Academiei, 1957, p. 190 (Anexa I B, Nr. 6); C. Șerban, *Contribuții la istoria meșteșugurilor din Țara Românească: țiganii rudari în secolele XVII—XVIII*, în „Studii", XII, 2, 1959, p. 131—147.

[52] N. Iorga, *Istoria românilor*, VII, Buc., 1938, p. 269, n. 1.

[53] *Idem*, *Cronicele muntene...*, în „A. A. R., M.S.I.", S. II, t. XXI (1898—1899), Buc., 1900, p. 411; C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, III², p. 823—824; *Istoria României*, III, p. 1098, etc.

Ele sînt astăzi unice, dîndu-ne posibilitatea să pătrundem în anumite probleme importante ale vieții societății muntene, pentru care fie nu avem nici un alt izvor, fie restul documentării dă o imagine palidă. Cercetarea lor procură prețioase date asupra așezărilor urbane, mănăstirilor, categoriilor fiscale etc.; numeroase alte probleme își vor găsi, de asemenea, rezolvarea pe baza continuării studierii materialelor statistice amintite.

Însemnătatea *Istoriei Țării Românești* constă și în revelarea unei interesante tehnici de studiu. Autorul face comparații (prezintă situația unei chestiuni înainte de reforma lui C. Mavrocordat și după aplicarea acesteia); sistematizează materialul, aranjîndu-l pe probleme, în tabele etc.; face totalizări cifrice pentru a avea o privire de ansamblu pe țară; emite judecăți de valoare în diferite probleme. Cu alte cuvinte, ni se prezintă o cercetare istorico-statistică, întreprinsă cu o tehnică științifică ce poate fi apreciată ca avansată în perioada dată, ceea ce face din M. Cantacuzino primul cercetător al datelor statistice referitoare la întreaga Țară Românească.

Putem însă formula o pretenție serioasă față de autor: o lucrare de asemenea natură cerea firesc adăugarea listei localităților țării, pe care cel ce timp îndelungat fusese vel vistier (iar vistieria cunoștea satele și cislele lor[54]) nu putea să n-o aibă.

S-a arătat că *Istoria Țării Românești*, strîngînd la un loc toate lucrurile mai de seamă ce și le-a putut însemna M. Cantacuzino despre țara sa, i-a servit în misiunile sale externe[55]. Observația este judicioasă, dar rostul alcătuirii cărții îl vedem mai amplu: materialele cuprinse urmau să servească nu numai autorului drept instrument de informare permanentă, dar și altora drept manual de instruire pentru buna îndeplinire a sarcinilor în dregătorii, pentru buna rînduire a treburilor țării. Căci banul Cantacuzino a fost — în limitele concepției sale feudale — un patriot, care — după ce acționase cu temeritate alături de Rusia pentru eliberarea țării de sub jugul turco-fanariot — își exprima o concepție de-o viață declarînd în 1774: „De se va putea a putea fi fără frică, poftesc să lăcuiesc în patria mea, în Valahia"[56] și doar primejdia răzbunării criminale a Porții l-a silit să-și părăsească țara pentru totdeauna. A fost o minte clarvăzătoare, care a cuprins în nădejdile sale întregul pământ românesc, pe prima filă a *Istoriei* scriind: „Țara Românească era aceeași cu Ardealul și cu Moldova .... "[57].

Lucrarea sa de căpetenie a avut o mare răspîndire, azi fiind cunoscut un număr relativ mare de manuscrise în limbile greacă și română[58], fără să mai

---

[54] *Cantacuzino—Sion*, p. 48.
[55] I. Corfus, *op. cit.*, p. 135.
[56] M. Cantacuzino, *Genealogia...*, p. 195.
[57] *Ms. 42*, f. 8ʳ (*Cantacuzino—Sion*, p. 1).
[58] Lista a 5 manuscrise românești și 6 grecești, cu bibliografia aferentă, la I. Corfus, *op. cit.*, p. 129—130, 132—134. Se mai amintea ([N. Iorga], *Cronica*, în „Rev. ist.", IV, 1918, p. 110) că s-a oferit Academiei, de către un străin, un manuscris al *Istoriei*, prefața căruia era iscălită de M. Cantacuzino, dar instituția nu l-a cumpărat. A mai fost găsit un manuscris grecesc la Uppsala, al cărui microfilm se află azi la Bibl. Acad. (Secția microfilme-Mm 21).

amintim de cele două ediții tipărite. Partea istorică a operei a fost parțial compilată de mai multe ori: o face însuși M. Cantacuzino în a sa *Genealogie*, o repetă Gh. Șincai în *Cronica* lui, tot așa procedează și Naum Rîmniceanu [59].

Lucrarea banului Mihai a exercitat o largă și îndelungă influență asupra literaturii științifice. De ea se resimte multiplu opera lui Bauer. Acesta recunoaște franș că M. Cantacuzino împreună cu alți boieri de seamă („principaux seigneurs") i-au procurat date din arhivele țării și *liste deținute personal de ei*[60]. Generalul afirmă că a primit liste de localități de la ispravnici, pe care ofițerii statului major le-au precizat în teren în majoritatea județelor; harta ridicată a fost confruntată cu lămuririle date de ispravnici [61]. Este posibil ca lista finală de așezări din opera generalului să aibă la bază nu numai aceste lucrări, ci și lămuriri ale lui M. Cantacuzino sau poate chiar un document comunicat de ban, care folosise în propria-i operă fundamentală adeseori liste selective de orașe și sate. Și dacă Xenopol îl apreciază pe Bauer drept un autor „bine informat [62]", aceasta se datorește înainte de toate multiplului sprijin pe care l-a găsit la banul Cantacuzino.

Extrase din *Istoria Țării Românești* a folosit J. Ch. Engel, prin intermediul unor traduceri comunicate de St. Rajčević (care se știe că a folosit larg opera banului) și Samuil Micu-Klein[63]. Credem că și F. J. Sulzer a folosit date de la M. Cantacuzino, căci—din cercetarea contextului și înlăturarea unor inexactități — rezultă că numai banul poate fi acel „ein Mann von vieler Erfahrung und grossem Ansehen unter den Türken [64], care-i relatează interesante date aceluia ce de curînd sosise la București. D. Fotino, de asemenea, a utilizat larg *Istoria Țării Românești* [65].

Șincai, Naum, Bauer, Rajčević, Engel, Sulzer, Fotino (iar lista va fi poate completată în viitor) — toți au cercetat lucrarea și au inclus în operele lor elemente importante din cuprinsul ei. Date diferite din *Istorie*—fie direct, fie prin intermediul operelor ce au avut-o la bază — au fost apoi mereu folosite atît de către istoricii români din secolele XIX-XX, cît și de către străinii ce au lăsat însemnări despre noi.

---

[59] Cf.: A. Papiu Ilarian, *Viața, operele și ideele lui Georgiu Șincai. Discursul de recepțiune*, în „Analile Soc. acad. rom.", t. II, 1869, p. 10 (n. 1); N. Iorga, *Cronicele muntene...*, p. 412—413; Șt. Bezdechi, *Cronica inedită de la Blaj a protosinghelului Naum Rîmniceanu*, I, Cluj—Sibiu, 1944, p. 22—24, 27, 40.

[60] *Bauer*, p. 2—3, 95.

[61] *Ibidem*, p. 1—2, 104, 105.

[62] A. D. Xenopol, *Istoria românilor...*, IX, [1929], p. 82.

[63] Cf.: B. P. Hasdeu, în *Prefață* la *Cantacuzino-Sion*, p. II; A. Papiu Ilarian, *loc. cit.*; T. Cipariu, în „Archivu fil. ist.", Nr. XV, 25 mai 1868, p. 296; N. Iorga, *Cronicele muntene...*, p. 413.

[64] F. J. Sulzer, *Geschichte des Transalpinischen Daciens...*, I, Wien, 1781, p. 360.

[65] Cf.: Börje Knös, *L'histoire de la littérature néo-grecque. La période jusqu'en 1821*, Stockholm-Göteborg-Uppsala, Almqvist et Wiksell, [1962], p. 573, 580; *Istoria literaturii române*, I, Buc., Edit. Academiei, 1964, p. 697 (și n. 1), 704.

Lucrările lăsate de ban — mai ales *Istoria*, adevărat monument al științei românești medievale — constituie valori de seamă ale culturii noastre și de aceea ediția critică a operei, aflată în pregătire la Institutul de istorie al Academiei R. S. România, este așteptată ca un important eveniment.

II. CATAGRAFIA DIN 1773—1774

În timpul războiului din 1769—1774 au fost întocmite importante lucrări catagrafice și cartografice în ambele Principate. În Țara Românească, în 1770, ingineri cartografi ruși întocmesc cel dintîi plan al orașului București [66]. iar prin 1773—1774 se execută catagrafia țării.

Pe baza unor formulare ale divanului, ea a fost redactată de către boieri munteni și ofițeri ruși. Exemplarul românesc, mai dezvoltat, s-a pierdut; se păstrează [67] cel rusesc, mai restrîns, și o piesă în limba română. Fondul arhivistic a fost studiat de prof. I. Ionașcu, care l-a publicat parțial (cifre totalizatoare pe județele înregistrate la 1773—1774[68]; catagrafia jud. Argeș; mare parte din cea a jud. Olt; un fragment din catagrafia jud. Teleorman [69]) și a analizat datele referitoare la jud. Olt și Argeș[70].

În afară de faptul că pentru cele 12 județe de dincoace de Olt catagrafiile nu sînt complete, pentru celelalte 5 lucrările nu se găsesc de fel. Inexistența acestora ne duce la gîndul că ele nu se vor fi executat în aceeași vreme, datorită împrejurărilor din acei ani, mari părți ale ținutului aflîndu-se mai pe tot parcursul războiului sub ocupația otomană, iar în alte locuri vicisitudinile acestuia nepermițînd alcătuirea lucrărilor[71]. Că în primăvara anului 1774 nu existau date asupra acelui teritoriu se poate presupune și din cererea feldmareșalului Rumeanțev de a se întocmi acolo catagrafia satelor (în vederea perceperii zaherelei) și a boierilor (pentru întărirea în slujbe și remunerare)[72]. Imposibilitatea executării unor lucrări de acest fel la vest de Olt este confirmată și de Bauer[73], care n-a putut organiza verificarea pe teren a localităților din aceste județe, așa cum a făcut-o dincoace de Olt, mulțumindu-se ca acolo să reproducă listele date de ispravnici.

---

[66] I. Ionașcu, *Planul cartografic inedit al orașului București din anul 1770*, în „Studii" XII, 5, 1959, p. 113—131.

[67] Ț.G.I.A.D.A.-Moscova, fond 293 (Chestiuni moldovene și muntene), dos. 187; cf. I. Ionașcu, *Despre județele Olt și Argeș în catagrafia din anii 1773—1774 de la Moscova*, Buc., 1958, p. 3 (extras din „Mitr. Olt.", X, 3—4, 1958). Descrierea catagrafiei Țării Românești: *ibidem*, p. 3—4; I. Ionașcu, *Despre catagrafia ținutului Putna din anii 1773—1774*, în „Rev. arhiv", I, 1, 1958, p. 121—122, 123, 125.

[68] *Ibidem*, p. 122.

[69] I. Ionașcu, *Despre județele...*, p. 10—47.

[70] *Ibidem*, p. 4—10.

[71] Cf. *Bauer*, p. 105.

[72] „Rev. ist.", XII, 1926, p. 27 (pct. 7), p. 28 (pct. 11): *1774. III. 6. Rumeanțev c. Divanul Banatului Craiovei.*

[73] *Bauer, loc. cit.*

Din materialele conservate s-a putut conchide neînregistrarea multora dintre contribuabili[74], ceea ce se poate deduce pe alocuri chiar din termenii catagrafiei (așa, de pildă, în jud. Argeș se înregistrează doar birnicii, omițîndu-se alte categorii[75]). Nedispunînd de întreaga catagrafie pentru a face un calcul de ansamblu, am întreprins un sondaj asupra materialului publicat. Am pornit de la faptul că, pentru considerente pe care le vom expune în altă parte, în perioada 1774—1831 se poate admite o creștere medie anuală a populației de 7 ‰, ceea ce dă pentru toți cei 57 ani în discuție 48, 8%. Or, în 16 sate ale plaiului Loviștea din jud. Argeș, catagrafia din 1773—1774 a înregistrat 327 de familii, iar cea din 1831 (reflectînd destul de fidel realitatea) a consemnat, în aceleași localități, 996 de familii [76], ceea ce arată că primul izvor statistic a cuprins doar 48,8% din populația probabil existentă la 1774. În 9 sate ale plășii Șerbănești din jud. Olt (la 1773—1774 s-au mai însemnat alte două sate în această plasă — *Plopi* și *Ungurei* — care însă nu figurează la 1831, precum și *Schitu Greci*, care apare în a doua sursă sub forma *Grecii* cu un număr considerabil mai mare de familii, drept pentru care aceste trei localități au fost excluse din calcul), catagrafia din 1773—1774 a notat 404 familii de birnici și clerici, iar *Extractul* a înscris, în aceleași așezări, 1186 de familii[77], ceea ce dovedește că prima lucrare a cuprins doar 50, 6% din populația probabil existentă la 1774 în satele date.

Sondajul întreprins poate fi suspectat de inexactitate, căci el nu include în calcul strămutările, precum și alte elemente, ce vor fi influențat asupra cuantumului populației, elemente a căror pondere este necunoscută. Se observă însă că cercetarea s-a efectuat în plăși din ținuturi diferite (primul dispus în părțile muntelui, cel de-al doilea — în cîmpie), avînd diverse condiții ale evoluției populației, determinate de mai multe împrejurări; procentele obținute sînt însă foarte apropiate (48,8 și 50,6). Ținînd seama de faptul că, în genere, evaziunea în procesul catagrafierii trebuie să fi fost destul de uniformă, obținerea de cifre aproape identice arată că ponderea elementelor necunoscute amintite nu este prea mare și rezultatele sondajului sînt valabile.

Evident, el ne-a condus la o concluzie particulară și aceasta nu poate căpăta aspect de generalitate decît după ce vom putea studia întregul fond arhivistic. De pe acum însă se poate prevede că, în întreaga lucrare, omisiunea în localitățile catagrafiate este în jur de 50%.

Confruntarea cu alte surse arată, de asemenea, că este departe de a se fi înregistrat toate localitățile districtelor și plășilor catagrafiate. Astfel, Bauer a lăsat pentru jud. Argeș un tabel de 152 orașe și sate (din totalul de 177 denumiri de așezări și moșii[78]), față de care catagrafia nu conține decît circa 68%. Diferența apare și mai mare prin comparație cu listele unificate ale edi-

[74] I. Ionașcu, *Despre catagrafia..*, p. 127.
[75] Cf. și I. Ionașcu, *Despre județele...*, p. 4, 7.
[76] *Ibidem*, p. 37—41; *Extract*, p. 510.
[77] I. Ionașcu, *op. cit.*, p. 10, 12—13; *Extract*, p. 515—516.
[78] *Bauer*, p. 176—183.

ției grecești a cărții lui Bauer și hărții austriece [79]: în plaiul Loviștea, la 1789-1791 găsim 25 de așezări, pe cînd în catagrafia din 1773—1774 figurează doar 16 sate [80] (64%). Adăugăm însă că, din datele publicate, se poate constata totuși că numărul localităților înregistrate este cu mult mai mare decît în precedenta listă pe care o deținem, harta stolnicului C. Cantacuzino, care conține 622 de așezări din toată Țara Românească [81], pe cînd catagrafia cuprinde 104 orașe și sate doar în jud. Argeș [82].

Cu toate lacunele semnalate, datele din 1773—1774 sînt foarte valoroase. Catagrafia jud. Argeș, distribuind birnicii după avere în trei categorii, a permis calcularea mărimii acestora: 19, 90% țărani înstăriți, 42, 30% — de stare mijlocie, 37, 80% — săraci; cuprinzînd nominal pe cei recenzați, a creat condițiile realizării unei interesante grupări pe meșteșuguri. Catagrafia jud. Olt (fără plășile dinspre sud), relatînd repartiția cailor, boilor și pogoanelor de vie pe diferite categorii ale populației, a dat posibilitatea analizei și în aceeastă direcție, cifra cea mai izbitoare fiind aceea că la 402 case de țărani birnici revin 342 de vite, adică mai puțin de una de fiecare! [83] .

Pe moșia Tîmpeni-Olt a lui Radu Slătineanu trudeau 30 de postăvari. Pentru întreprinderea de la Pociovaliște-Ilfov a aceluiași boier lucrau doi postăvari de la Petroșița-Dîmbovița, iar alți șapte (printre care doi meșteșugari) de pe moșia Ploieștiori-Prahova munceau probabil pentru aceeași întreprindere [84]. Întrucît Petroșița era sat moșnenesc, se poate presupune că cei doi executau comenzi la domiciliu, avînd deci aici de-a face cu elemente de manufactură dispersată. Stăpînul Ploieștiorilor era chiar proprietarul manufacturii, ceea ce sugerează concluzia că postăvarii de pe acea moșie (poate cu excepția celor doi meșteri) lucrau la Pociovaliște în cadrul obligațiilor de rentă feudală.

Fapte de viață diverse, reflectate în întrega lucrare din 1773—1774, au fost sintetizate și din punctul de vedere al mișcărilor de populație, semnalîndu-se valoroase date asupra deplasărilor în cuprinsul țării sub presiunea evenimentelor militare, precum și asupra colonizării de români transilvăneni și slavi sud-dunăreni [85].

Catagrafia este remarcabilă și pentru că arată o multitudine de categorii dajnice. Din materialele publicate, am desprins — în plus față de cele 27 categorii contribuabile și necontribuabile semnalate de M. Cantacuzino — încă 8 (nemaisocotind aparte cîteva tipuri de slujitori, numite totuși distinct). Așadar ajungem la un total de 35 de categorii. Interesant este faptul că populația unei anumite localități este grupată în mai multe din ele (birnici, podari, scutelnici, breslași etc.), în combinații foarte diverse. Cercetarea categoriilor daj-

[79] *Perigrafi tis Vlahias...*, ed. N. Lazaru, Buc., 1789, p. 129 (ulterior se va cita: *N. Lazaru*); *Specht*, pl. XXVI, XXVII, XXXVI, XXXVII.
[80] I. Ionașcu, *op. cit.*, p. 37—41.
[81] C. C. Giurescu, *Harta stolnicului...*, p. 14, 15, 19.
[82] I. Ionașcu, *op. cit.*, p. 15—46.
[83] *Ibidem*, p. 6—7, 7—8.
[84] *Ibidem*, p. 5.
[85] *Ibidem*, p. 6 (și n. 10, 11).

nice, a împletirii și proporțiilor acestora — posibilă în însemnată **măsură** în lumina datelor statistice din 1773—1774 — arată o latură a complexității relațiilor sociale în Țara Românească în acea vreme.

Din cele arătate rezultă justețea aprecierii catagrafiei ca „un tezaur arhivistic de cea mai mare importanță pentru cunoașterea procesului istoric din țările române în jumătatea a doua a veacului XVIII [86], pentru București fiind chiar primul recensămînt organizat al populației întregului oraș [87]. De aceea, analiza datelor întregului fond și publicarea unei cercetări de ansamblu reprezintă o necesitate a istoriografiei noastre.

III. LUCRAREA LUI F. W. VON BAUER

1. *Sursele; numărul total de așezări.* Autorul este, așa cum se recomandă, „Lieutenant-Général & Marechal des Armées de Russie" [88], profesează idei luministe înaintate și arată în opera sa o capacitate remarcabilă de analiză a realităților muntene.

Sursele lucrării sînt, așa cum am arătat mai sus, *Istoria* lui M. Cantacuzino, listele de localități procurate de ispravnici (poate și un tabel comunicat de ban), diferite alte documente din arhivele țării.

Cînd au fost alcătuite listele de așezări obținute de Bauer? Cele referitoare la județele de la vest de Olt sînt anterioare anului 1769: după cum s-a văzut din mărturia autorului, pentru cele cinci districte catalogul a fost procurat de autoritățile muntene, neputînd fi verificat în tot cursul războiului. Tabelul jud. Teleorman este dinainte de 1768: Rușii de Vede se caracterizează „bourg seigneurial" [89]; or, în 1768, moșia de acolo a încetat de a fi domnească, intrînd în stăpînirea m-rii sf. Spiridon Nou din București [90]. Enumerarea localităților din jud. Ilfov reflectă o situație mai veche de 1765 (sau poate chiar precedentă anului 1761): în dreptul Gherghiței se notează „burgade seigneuriale" [91]; dar în 1761 jumătate din moșia așezării era dăruită lui Ștefanache comisul, pentru ca la 19 mai 1765 dania să se anuleze, întreaga moșie intrînd în stăpînirea mitropoliei [92].

Așadar, cel puțin o bună parte din listele preluate de Bauer sînt anterioare momentului izbucnirii războiului din 1769 — 1774, cele referitoare bărem la o parte dintre districte fiind chiar de la începutul deceniului al

[86] I. Ionașcu, *op. cit.* p. 3.

[87] *Idem, Date statistice noi despre București în anii 1810—1811, culese din arhivele Moscovei*, în „Rev. arhiv.", II, 1, 1959, p. 177.

[88] *Bauer*, p. 234. V. și sup.: n. 24.

[89] *Ibidem*, p. 171.

[90] P. Gîrboviceanu, *Șapte biserici...*, p. 22—24.

[91] *Bauer*, p. 146.

[92] Gh. Manolescu, Gh. Codrescu, *Monografia domeniului Gherghița din județul Prahova*, Buc., 1906, p. 4; G. M. Petrescu-Sava (Gh. Zagoriț), *Tîrguri și orașe între Buzău, Tîrgoviște și București în dezvoltare istorico-geografică, economică și comercială...*, ed. a III-a, Buc., [1937], p. 50—51.

șaptelea sau poate chiar mai vechi. În aceste tabele, însă, cartografii ruși au introdus completări și rectificări, la baza cărora, cum am văzut din spusele lui Bauer, a stat verificarea pe teren în județele de la est de Olt; este foarte probabil să fi fost folosite și planul din 1770 al Bucureștilor, precum și catagrafia din 1773 — 1774 [93].

Avînd o documentare atît de bogată și de prima mînă, lucrarea discutată aduce în cercetarea temei noastre o însemnată cantitate de date.

Principala valoare a lucrării generalului rezultă din bogatul tabel final de localități. El a fost folosit în diferite ocazii în vederea constatării existenței unor așezări și cunoașterii unor detalii ale lor. S-a întreprins recunoașterea satelor din cele 5 județe ale Banatului Craiovei [94], acțiune meritorie, dar care n-a fost dusă la capăt nu numai în sens extensiv (căci n-a cuprins în orbita sa și restul țării), ci și intensiv (căci, nefolosind importante izvoare contemporane, a lăsat un număr apreciabil de denumiri nerecunoscute). S-a calculat, de asemenea, că lista de sate din lucrarea lui Bauer cuprinde 2696 de așezări [95]. Din păcate, asupra acestui important document nu s-au făcut cercetări mai ample, așa cum el merită și permite.

Înainte de a trece la analiza fiecărei categorii de așezări, cîteva cuvinte asupra totalului amintit mai sus. Noi am obținut o cifră foarte apropiată (2718), distribuirea fiind: în cele 5 județe din vest — 797; în cele 12 județe din est — 1825; în raiale — 96. Diferența neînsemnată rezultă desigur din particularitățile metodologice de calcul: în unele locuri, în dreptul oiconomicului se indică existența a două sate, ceea ce ne-a silit să luăm în considerare aici un atare număr de așezări; în alte locuri, în dreptul unei mănăstiri sau unui schit se arată apartenența sa la satul precedent, în care caz am socotit un singur toponimic. Așadar, totalul publicat este corect, dar conținutul său nu apare tot așa, fiind compus nu numai din orașe, tîrguri, sate, cătune și mahalale (unele în ființă, altele părăsite), ci și din moșii (fie pustii, fie cu mănăstire, schit, casă boierească sau han). Nici C. I. Karadja, în lucrarea mai susamintită, n-a făcut această disjuncție, ceea ce i-a dat un număr sporit de toponimice nerecunoscute, căci dacă pe unele moșii nelocuite, ulterior s-au creat sate care au luat numele lor, pe altele s-au petrecut fenomene de denominație deosebite și localizarea unui domeniu nu mai poate fi făcută prin căutarea apelativului său printre oiconimicele ulterioare. Pentru recunoașterea localităților din lista lui Bauer, trebuie stabilit cu strictețe tabelul lor, înlăturînd toponimicele eterogene.

Operînd disjuncția amintită, constatăm că cele 2718 numiri se împart astfel: 25 de orașe și tîrguri; 2256 de sate; o ocnă (Slănic) nemenționată cu sat; 8 hanuri în afara localităților; 18 stîne; 181 localități pustii; 192 de moșii nelucrate (la care se mai adaugă 16 menționate cu o localitate pustie sau cu

---

[93] I. Ionașcu, *op. cit.*, p. 178.

[94] C. I. Karadja, *Oltenia după memoriile generalului von Bauer (1778)*, în „Arhiv. Olt.", III, 1924, p. 227—233, 302—311, 410—420, 504—512.

[95] I. Donat, *Așezările omenești din Țara Românească în secolele XIV—XVI*, în „Studii", IX, 6, 1956, p. 79.

un han și incluse mai sus în cifrele acestor așezări); 37 de mănăstiri și schituri aflate în afara localităților și nemenționate împreună cu o moșie. Rezultă că totalul așezărilor umane conținute (orașe, tîrguri, sate, ocna fără sat, hanuri în afara localităților, stîne, localități pustii și 51 mănăstiri, schituri și conace aflate în afara localităților) este de 2540.

2. *Exploatarea subsolului și manufacturile.* Săvîrșind uimitoarea omisiune a salinei de la *Okna*-Vîlcea, dar menționînd *Okna Telega* și *Oka Slanikul*, Bauer amintește una și la *Pitzineaga*, „petit village" în jud. Buzău, în apropiere de Vintilă Vodă [96]. Nu poate fi vorba decît de o mică exploatare pentru nevoi locale, așezată pe valea Peceneaga, a cărei apă sărată este cunoscută [97].

La Telega se află și „deux fabriques de gaudron" [98] — Sulzer transcrie „zwey Fabriken von Erdol (Goudron)" [99] — unde păcura este supusă unei anumite prelucrări.

3. *Așezările urbane* apar lacunar în listă: Curtea de Argeș, Cerneți și Cîmpulung sînt notate greșit „villages", iar Craiova este omisă [100]. În schimb se consemnează în jud. Slam Rîmnic „*Baba*, petite ville", doar un sătuc în epocă [101], ceea ce înseamnă că s-a intenționat înscrierea lui sub titlul „village" (sau poate chiar „petit village"), iar cel apărut este eronat; de altminteri, este singurul caz — în întreg tabelul generalului — cînd o localitate este numită „*petite* ville", căci toate așezările urbane primesc alte specificări.

Zimnicea (*Simnizile*) este caracterizată „bourg"; dar în întregul secol al XVIII-lea nu o mai întîlnim cu o asemenea determinare, între 1733 și 1770 găsind-o numai ca schelă; de-abia la 1828—1832 o vedem considerată așezare urbană [102]. Aceasta poate însemna că aprecierea ce o primește în *Mémoires* vrea să arate că acolo va fi fost, pentru scurtă vreme, un tîrg săptămînal.

Brădicenii (*Braditzeni*) — Gorj sînt, de asemenea, numiți de Bauer „bourg" [103]. Cum să înțelegem calificativul?

După instaurarea stăpînirii curții de la Viena în județele muntene de dincolo de Olt, bulgarii chiproviceni așezați în localitatea menționată (în 1719 sînt 36 de familii catolice) [104], după ce cumpăraseră pămînt, vii, livezi și mori, intitulînd Brădicenii „oppidum" (oraș), cer — la 15 octombrie 1719 — organelor austriece privilegii [105]. Carol VI li le acordă la 1 octombrie 1727, permițînd ținerea unui bîlci și a unui tîrg săptămînal, așezarea numind-o, de ase-

---

[96] *Bauer*, p. 118, 129, 137, 201.

[97] *Marele dicționar...*, IV, Buc., 1901, p. 666.

[98] *Bauer*, p. 137.

[99] F. J. Sulzer, *Geschichte...*, I, p. 150.

[100] *Bauer*, p. 175, 181, 221, 205—207.

[101] *Ibidem*, p. 111; *Extract*, p. 478.

[102] *Bauer*, p. 172. Compară cu: *Ms. 42*, f. 41^v, 200^v (*Cantacuzino-Sion*, p. 39, 180); *Răspunsurile*, p. 470; *Ditmars-Giurescu*, p. 278.

[103] *Bauer*, p. 216.

[104] C. Giurescu, *Material...*, I, Buc., 1913, p. 401, nota.

[105] E. de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, VI, Buc., 1878, p. 337—338, Nr. CCV (Beilage XVI); C. Giurescu, *op. cit.*, p. 406—409, Nr. 335 (Anexă).

menea, „oppidum" [106]; determinarea menționată o capătă și în harta redactată în 1722 [107]. Brădicenii sînt desemnați și la 1724 „oraș", avînd în frunte un „birău" [108], iar existența tîrgului săptămînal este menționată și la 1731 [109]. Termenul „oppidum" se folosește în legătură cu această așezare, de altminteri, pentru întreaga perioadă a stăpînirii habsburgice, precizîndu-se că bulgarii de acolo au obținut de la împărat dreptul de a se constitui aparte în calitate de „fundus fiscalis" (moșie a fiscului imperial) [110].

Toate precizările de mai sus se află însă în contradicție flagrantă cu faptul că, în perioada 1718—1739, localitatea nu este menționată în listele de orașe ale provinciei, ci este calificată sat (de moșneni) la 1722, 1725, 1728 [111]. Situația se clarifică dacă luăm în considerare observația ce se făcea la 17 noiembrie 1719, conform căreia moșia Brădicenilor n-a fost niciodată „locus fiscalis" (proprietate domnească înaintea anexării austriece) [112], de unde rezultă că realmente o asemenea situație capătă doar bulgarii de acolo. Așadar, „orașul" era nu teritoriul Brădicenilor, ci comunitatea chiprovicenilor, ea avînd dreptul de tîrg și regim fiscal aparte; moșnenii așezării însă continuau să fie considerați drept „sat".

Pînă acum s-a observat existența a două comunități distincte, conlocuind amestecat, dar cu drepturi și organe deosebite, în cuprinsul unor orașe ale Țării Românești și Moldovei, în timpul evului mediu (la Suceava în 1449, la București în 1590 [113] și, desigur, — în timpul stăpînirii habsburgice — la Craiova și Rîmnic, jud. Vîlcea, unde comunitățile bulgărești cereau și obțineau împreună cu cea din Brădiceni privilegii similare). Existența unei situații mixte (o comunitate considerată sat, iar alta — oraș, așa cum vedem la Brădiceni) se subliniază acum pentru prima oară.

Este posibil ca această situație să fi rămas cîtăva vreme și după 1739, ceea ce ar explica expresia folosită de Bauer cu referire la Brădiceni. Amintim însă că foarte completul catalog de mănăstiri, metoașe, căpitănii și orașe dintre 1754—1756, reprodus de banul Cantacuzino, nu cuprinde Brădicenii. Presupunerea că indicația din *Mémoires* ar fi anterioară perioadei cînd s-a redactat acest document nu ni se pare exclusă, căci ne amintim că și în alte părți ale listei de localități tipărită de Bauer am găsit elemente cu siguranță dinaintea anului 1765, probabil chiar precedente și anului 1761.

---

[106] E. de Hurmuzaki, *op. cit.*, p. 397—399, Nr. CCXLIII.

[107] Fr. Schwantz, *Tabula Valachiae Cisalutanae...*, Ms., copia ing. J. Berndt, 1723 (Bibl. Acad., Cab. hărți-D. XXVII. 5).

[108] Al. Ștefulescu, *Strîmba*, Tg.-Jiului, 1906, p. 90—91; pr. I. Popescu-Cilieni, *Biserici, tîrguri și sate din județul Gorj*, în „Renașterea", XXIV, 9—10, 1945, p. 374.

[109] C. Giurescu, *op. cit.*, II, p. 434, Nr. 163.

[110] N. Iorga, *Studii și documente...*, I—II, Buc., 1901, p. 432—434, Nr. XXV.

[111] C. Giurescu, *Material...*, I, p. 415 (Nr. 337), p. 680 (Nr. 425); II, p. 315 (Nr. 104).

[112] *Ibidem*, I, p. 401, Nr. 335 (Haan c. Camera aulică).

[113] P. P. Panaitescu, *Interpretări românești. Studii de istorie economică și socială*, „Universul", 1947, p. 176—177; V. Costăchel, P. P. Panaitescu, A. Cazacu, *Viața feudală în Țara Românească și Moldova (sec. XIV—XVII)*, Buc., Edit. științifică, 1957, p. 428.

Slobozia-Ialomița primește și ea calificativul de „bourg" [114], acum pentru prima oară, ceea ce corespunde realității. Ridicarea localității printre tîrguri se explică, pe de o parte, prin ruinarea Orașului Vechi și prin caracterul rural al Orașului Nou, iar pe de altă parte, prin mutarea isprăvniciei, pe care o găsim la 1779 în de curînd declaratul tîrg [115]. Dar așezarea se va menține în această situație doar din acest moment (între 1770, cînd nu apare încă cu titlul arătat, și circa 1774, cînd îl vedem „bourg") pînă înainte de 1781, cînd găsim isprăvnicia mutată la Urziceni, care se denumesc „Marktflecken" [116]. Faptul că Bauer nu cunoaște altă așezare urbană în Ialomița arată că isprăvnicia s-a mutat la Slobozia încă înainte de 1774.

O altă situație constatăm la Filipești de Prahova, pe care i-am văzut așezare urbană la 1754—1756 și la 1770. În lista lui Bauer, însă, în cadrul jud. Prahova, apar o singură dată *Philipeschti*, caracterizați „village". Localitatea nu primește o altă specificare nici la 1789 și nici la 1790—1791, iar la 1810 este din nou denumită „satul Filipeștii de Prahova" [117]. Dar chiar în cursul acestui an, la 25 octombrie, o găsim menționată cu o nouă denumire, caracteristică pentru situația ei — „Filipești-de-tărg", așa cum apare și la D. Fotino; ea este menționată a avea caracter urban atît de către acesta, cît și de către Ditmars [118]. Din toate acestea se poate conchide că, în anii 1770—1774, așezarea intră într-o perioadă de declin, care ține pînă către 1810, cînd își redresează pozițiile de tîrg și, pentru a se sublinia renașterea sa, i se înlocuiește și vechiul determinativ cu unul care reflectă elocvent noua situație. Folosindu-se o altă bază documentară, s-a mai menționat „eclipsa de scurtă durată " a Filipeștilor, depășită după 1800 [119].

Un merit al listei lui Bauer constă și în faptul că divide așezările urbane în patru categorii: orașe mari („grandes villes"), orașe („villes"), tîrguri („bourgs") și tîrgușoare („bourgades"), precizările nefiind însă întotdeauna reale. Pe districte (înlăturînd — pentru motivele arătate—Baba, Zimnicea și Brădiceni), avem : jud. Argeș—Piteschti; jud. Buzău—Buseo; jud. Dîmbovița — Tirgowischt; jud. Gorj—Tirgo Dsiolui și Kerbuneschti; jud. Ialomița —Slobosie; jud. Ilfov—Buccorest și Girgiza; jud. Mehedinți — Baja de Rama; jud. Olt—Statina; jud. Prahova—Kunpina și Plojeschti; jud. Romanați—Karacalla; jud. Săcuieni—Waleni; jud. Slam Rîmnic—Fokschani și Rimnik; jud. Teleorman — Rushi Sawedi; jud. Vîlcea—Ribnik și Okna; raialele—Brailow, Giurgewo și Turno [120]. Dacă adăugăm și localitățile eludate (Curtea

---

[114] *Bauer*, p. 141.

[115] V. A. Urechiă, *Istoria românilor*, I, 1891, p. 43 (nota): *1779. III. 16. Cartea lui Al. Ipsilanti* (enumeră Slobozia printre denominațiile districtelor, ceea ce designează locul isprăvniciei Ialomiței).

[116] F. J. Sulzer, *Geschichte...*, I, p. 319 (de comparat și p. 317).

[117] *Bauer*, p. 134; *N. Lazaru*, p. 118; *Specht*, pl. LXX; *Catagrafie bis. 1810*, II, f. 75.

[118] N. Iorga, *Inscripții din bisericile României*, II (*Studii și documente...*, XV²), Buc., 1908, p. 265, Nr. 762; *Fotino-gr.*, III, p. 215; *Ditmars—Giurescu*, p. 258.

[119] G. M. Petrescu-Sava, *op. cit.*, p. 42—43.

[120] *Bauer*, p. 106—223.

de Argeş, Craiova, Cerneţi şi Cîmpulung), ajungem la încheierea că la 1769—1774 în Ţara Românească şi raialele alcătuite pe teritoriul ei se găseau 26 de oraşe şi tîrguri. De la 1754—1756 s-a ruinat Oraşul de Floci, au intrat într-o perioadă de vremelnică decadenţă Filipeştii de Prahova şi s-a ridicat temporar în rîndul aşezărilor urbane Slobozia.

4. *Aşezările rurale.* Pornind probabil de la numărul locuitorilor, lucrarea analizată stabileşte patru categorii de sate în fiinţă, distribuite astfel:

	Sate mari („grands villages")	Sate mijl. („villages")	Sate mici („petits villages")	Sate foarte mici („habitations")	Total
Cele 5 jud.	—	543	35	16	594
Cele 12 jud.	22	1115	391	43	1571
Raialele	—	91	—	—	91
Total	22	1749	426	59	2256

Deşi — aşa cum apare în lumina altor izvoare — cifra de 2256 este total insuficientă, se pot totuşi desprinde cîteva concluzii: în masa localităţilor rurale muntene predomină satele mijlocii; un număr important îl reprezintă cele mici; cele mari şi foarte mici sînt în cantităţi extrem de reduse.

Folosindu-se determinative diferite („dévasté", „désert", „délaissé", „ruiné"), ni se comunică aşezările rurale pustii:

	Sate mijl.	Sate mici	Sate foarte mici	Total
Cele 5 jud.	—	2	92	94
Cele 12 jud.	26	1	59	86
Raialele	—	—	—	—
Total	26	3	151	180

Dacă adăugăm şi Oraşul de Floci, găsit în ruine, ajungem la 181 aşezări pustiite, ceea ce poate da o lămurire asupra constatării că pretutindeni se găsesc localităţi depopulate [121]. Analiza distribuirii districtuale a satelor pustii duce însă la constatarea lacunelor serioase ale listei. În unele judeţe dinspre Dunăre se menţionează mult prea puţine: în jud. Romanaţi — 5 (pe cînd în Gorj sînt 26, iar în Mehedinţi — 37), în Vlaşca şi Ialomiţa — cîte unul etc. În alte judeţe de cîmpie (Olt, Teleorman, Ilfov) nu se arată nici o asemenea localitate, ceea ce nu poate fi real. Menţionarea în schimb a 75 de sate pustii în judeţul Buzău se poate datora faptului că aici ofiţerii-cartografi vor fi cercetat cu mai multă acurateţe terenul, iar efectele războiului din 1769—1774 vor fi fost mai mari.

Întrucît listele pentru judeţele de peste Olt reflectă în general situaţia de dinainte de 1769, satele pustii de acolo constituie un indiciu asupra amploarei, în timp de pace, a fugii ţărănimii, ca formă a luptei de clasă. Evidenţa

[121] *Bauer*, p. 20.

din cele 12 județe oglindește aceeași perioadă, dar conține și completări din timpul războiului încheiat în 1774; rezultă că localitățile devastate aici sînt consecința atît a fugii țărănimii în ajunul războiului, cît și a evacuărilor și fugii populației ca urmare a evenimentelor militare; lor li se adaugă devastările provocate în orașe: Brăila și Focșanii au fost arse complet, Giurgiul — în mare parte, iar Rîmnicul (jud. Slam Rîmnic) — pe jumătate [122].

5. *Mănăstirile și schiturile*. Antenotînd unele denumiri prin „M." sau „Mont." (= m-re) și „Skit" („Askit", „Oskit"), determinînd caracterul diferit al așezărilor prin „couvent" sau „chapelle", Bauer semnalează 139 de mănăstiri și 60 de schituri, la care sînt de adăugat alte 10 lăcașuri, care din text nu rezultă cu certitudine în care din cele două categorii se pot încadra. În total — 209. Comparînd lista cu cea dată de M. Cantacuzino (237 de mănăstiri și metoașe), găsim 60 de mănăstiri și schituri necuprinse în tabelul acestuia. Din întregirea reciprocă a celor două cataloage însumăm, deci, 297 de lăcașuri.

6. *Populația*. Dacă la categoriile contribuabile și necontribuabile, semnalate de banul Mihai și catagrafia din 1773—1774, adăugăm alte 4 găsite la Bauer, totalizăm 39.

Generalul dă, de asemenea, numărul de case la 39 de localități din jud. Slam Rîmnic; pentru 15 dintre ele ne este cunoscută cifra familiilor la 1831 [123]. Pornind de la datele asupra creșterii populației în perioada 1774—1831, pe care le-am folosit mai sus (v. cap. II) și bazîndu-ne pe numărul de familii ce le aveau satele la 1831, se poate calcula cuantumul lor probabil de locuitori în 1774. Observăm că numai o mică parte din așezările citate au în lista lui Bauer o cifră verosimilă de case (Bogza, Caiata, Obilești, Plopi, Puiești). Celelalte figurează cu o populație mult mai mare (de 2,3,4 și 5 ori) sau mult mai mică (de 2,3 și 6 ori). Chiar dacă luăm în considerare fluctuațiile ce vor fi existat în evoluția populației localităților cercetate (fluctuații determinate fie de strămutări, fie de alte împrejurări), putem totuși conchide că numai unele dintre cifrele referitoare la populație, existente în tabelul final din lucrarea lui Bauer, sînt credibile.

7. *Valoarea și răspîndirea operei*

Afară de erorile și lacunele semnalate, mai putem enumera și altele. Cu toate acestea, *Mémoires* cuprind documente și observații de maximă importanță, a căror veridicitate este neîndoielnică. În plus, lista sa de locali-

[122] *Bauer*, p. 106, 112, 189, 191.

[123] *Ibidem*, p. 106, 112—114; *Extract*, p. 475—478. Cele 15 așezări, după lista publicată în „Analele parlamentare ale României" (în paranteze — denumirile din *Mémoires*) sînt: Băleștii (Boleschti), Bogza (Bosa), Cîianta (Kojata), Codreștii (Kodeschti), Hăngureștii (Irguleschti) Malurile (Maloritz), Mărtineștii (Martineschti), Mihălcenii (Michalschika ou Micheneschti), Niculeștii (Nikoleschti), Obileștii (Obileschti), Plopii-Vechi (Plopi), Pueștii (Bojesti), Retezații (Redisatz), Slobozia Belgiugul (Belschogata), Stubeiul (Stubeisul).

tăţi, de o mare bogăţie, deşi nu este cea mai veche înregistrare a aşezărilor muntene, are meritul de a fi „un mic dicţionar geografic pe judeţe, primul dicţionar geografic cu privire la noi..." [124]. Pentru aceste motive, lucrarea lui Bauer a primit adesea aprecieri laudative [125].

Studierea operei în domeniul ce ne preocupă ne-a condus la: determinarea aşezărilor urbane la 1769—1774; sintetizarea datelor despre diferite alte puncte locuite; conturarea categoriilor fiscale la care se dau deslușiri; aprecierea valorii datelor demografice relatate.

Dată fiind importanţa documentară excepţională a cărţii, mulţi dintre cei ce s-au ocupat ulterior cu seriozitate de istoria Principatelor au cunoscut-o, au apreciat-o şi au folosit-o. A compilat-o în multe privinţe F. J. Sulzer (*Geschichte des Transalpinischen Daciens...*, Wien, 1781—1782); a consultat-o A. Wolf (*Beiträge zu einer statistisch-historischen Beschreibung des Fürstenthums Moldau*, Hermannstadt, 1805); a folosit-o Th. Thornton (*The present state of Turkey...*, London, 1807) [126]. Confruntarea *Istoriei* lui D. Fotino cu *Mémoires* va arata, de asemenea, că unul dintre izvoarele importante ale primului a fost opera generalului. H. Ingigian (*Valahia şi Moldova, eialetele guvernate de principi creştini*, Veneţia, 1804) a compilat şi el masiv cartea în discuţie [127].

Apărută prima oară în 1778, lucrarea lui Bauer a fost apoi retipărită de J.-L. Carra, tot în limba franceză, avînd însă foarte mult comprimată lista localităţilor. Acestei ediţii i s-a dat şi o traducere românească de către N. T. Orăşeanu [128]. A apărut şi versiunea greacă a lui Nicolaos Lazaru, la Bucureşti, care conţine şi valoroase elemente originale. De curînd s-a semnalat o traducere rusă din 1791 a cărţii [129]. Editarea în trei ţări diferite, în tot atîtea limbi, într-un interval de numai 13 ani de la apariţia primei ediţii, este o recunoaştere viguroasă a marii valori a cărţii şi o mărturie a interesului manifestat faţă de ea în ţară şi în întreaga Europă.

---

[124] G. Vâlsan, *O fază în popularea ţărilor româneşti...*, Buc., 1912 (extras din „Bul. Soc. rom. geogr.", XXXIII, 1912), p. 5—6.

[125] Pompiliu Eliade, *De l'influence française sur l'esprit public en Roumanie...*, Paris, 1898, p. 414; C. I. Karadja, *op. cit.*, p. 226; G. Pascu, *Călători străini în Moldova şi Muntenia în secolul XVIII. Bauer*, în „Rev. critică", *13*, 2—3, 1939, p. 74—75; Al. Elian, *Introducere* la *Inscripţiile medievale ale României*, I, Buc., Edit. Academiei, 1965, p. 24; etc.

[126] Cf.: N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, ed. a II-a, II, Buc., 1928, p. 238; III, Buc., 1929, p. 62, 108—109.

[127] G. Pascu, *op. cit.*, p. 96—108.

[128] *Histoire de la Moldavie et de la Valachie...*, Neuchatel, 1781, p. 201-368; *Istoria Moldavii şi a Românii...*, trad. de N. T. Orăşeanu, Buc., 1857, p. 161—300.

[129] C. Şerban, *Călătorii de studii în U.R.S.S.*, în „Studii", *20*, 6, 1967, p. 1210. S-au mai amintit (Gh. G. Bezviconi, *Călători ruşi în Moldova şi Muntenia*, Buc., 1947, p. 114, n. 1) cîteva ediţii ale cărţii lui Bauer (Amsterdam şi Neuchatel, 1781, 1782—1789; Paris, 1790). Presupunem că este vorba de ediţiile mai sus citate — franceză din 1781 şi greacă din 1789; celelalte ne sînt necunoscute.

IV. EDIŢIA N. LAZARU A CĂRŢII LUI BAUER

1. *Elementele noi ale lucrării şi sursa lor; numărul total de aşezări.* Stabilirea raportului între *Mémoires* şi *Perigrafi* [130] s-a făcut pînă acum fie greşit, fie incomplet. Lucrul a fost facilitat şi de împrejurarea că ediţia din 1778 a apărut doar cu indicarea iniţialei creatorului (Monsieur de B***), iar versiunea din 1789 specifică numai a fi tradusă din franţuzeşte, fără precizarea autorului originalului şi a vreunui aport al ediţiei greceşti.

G. I. Ionescu-Gion, citînd după N. Lazaru cîteva date referitoare la Bucureşti, nu stabileşte legătura cărţii apărută în 1789 cu cea din 1778 [131]. C. Erbiceanu, care mărturiseşte că a tradus integral ediţia greacă, de asemenea, nu ştie cu versiunea cărei lucrări are de-a face [132]. I. Bianu şi N. Hodoş, afirmînd că „introducerea şi textul [lui N. Lazaru] sînt traduse după cartea generalului de Bauer... "[133], comit eroarea de a o considera pe prima repetarea aidoma a celei de-a doua. Chiar şi Al. T. Dumitrescu, ştiind de deosebirea între cele două opere, afirmă că ele „diferă puţin... "[134]. N. M. Popescu—într-un valoros studiu de geografie istorică — folosind larg *Perigrafi*, nu o compară cu originalul francez şi nici nu-i dă vreo apreciere [135]. Autoritatea operei lui Bianu-Hodoş (precum şi faptul că o altă lucrare bibliografică fundamentală nu face nici o observaţie asupra raportului dintre ediţia greacă şi cea franceză a cărţii [136]) au făcut ca ulterior punctul de vedere al primilor să fie preluat necritic: îl susţin C. I. Karadja [137], G. Oniciu [138], N. Iorga [139], G. Pascu [140], B. Knös [141] etc.

În realitate, N. Lazaru — repetînd cu acurateţe (introducînd şi mici notiţe pe alocuri) primele patru capitole ale lui Bauer — face modificări esenţiale la lista din cel de-al cincilea: traduce cu neînsemnate erori textul referitor la primele două judeţe (Slam Rîmnic şi Buzău) [142], dar înlătură restul tabelului original, introducînd în locu-i un altul complet nou [143]; adaugă apoi o situaţie statistică sintetică referitoare la întrega Ţară Românească [144], care n-are echivalent la Bauer. Se vădeşte astfel că ediţia N. Lazaru n-a

---

[130] V. sup.: n. 79.
[131] G. I. Ionescu-Gion, *Istoria Bucureştilor*, Buc., 1899, p. 86.
[132] C.E [rbiceanu], *Bibliografia greacă*, în „Bis. ort. rom.", XXVI, 8, 1902, p. 875—876.
[133] I. Bianu, N. Hodoş, *Bibliografia...*, II, p. 333, Nr. 531.
[134] Al. T. Dumitrescu, *Despre Oraşul Floci...*, p. 411 (nota).
[135] N. M. Popescu, *Judeţul Dîmboviţa în anul 1810. Hotare, sate, statistică,* în „Anuarul geogr. antrop.", II, 1910—1911, p. 146 (n. 1) et pass.
[136] E. Legrand, *Bibliographie hellénique... au dix-huitième siècle*, ed. L. Petit-H. Pernot, II, Paris, 1928, p. 498—499, Nr. 1236.
[137] C. I. Karadja, *loc. cit.*
[138] F. J. Sulzer, *Localităţi din judeţul Ilfov*, trad. de G. Oniciu, Buc., 1935 (extras din „Raze de lumină", VII, 1—2, 1935), p. 13 (nota trad.).
[139] N. Iorga, *Istoria românilor*, VIII, Bucureşti, 1938, p. 49.
[140] G. Pascu, *op. cit.*, p. 96.
[141] B. Knös, *op. cit.*, p. 572.
[142] *Bauer*, p. 106—125; *N. Lazaru*, p. 97—116.
[143] *Ibidem*, p. 116—137 (compară cu *Bauer*, p. 125—228).
[144] *N. Lazaru*, p. 137—140.

fost integral confruntată cu opera generalului și, ca urmare, aprecierile au avut de suferit.

Din cercetarea ediției grecești rezultă că materialul nou ce-l conține față de originalul francez n-a fost strîns personal de N. Lazaru. În lista de localități se strecoară adesea slavonisme, uzuale în actele românești ale vremii (ipac; ot; i — transcris cînd ca art. ή, cînd în felul conjuncției ἤ), precum și întregi propoziții românești (redate cu litere grecești), ceea ce denotă că editorul stăpînea slab limba română (considerînd că formulele românești sînt denumiri de localități) și n-avea exercițiul documentelor românești (neștiind sensul lui „i"). El a primit, desigur, din partea unui organ de stat o listă scrisă în românește, pe care a transliterat-o cu caractere grecești și a dat-o la tipar. Instituția care i l-a furnizat a fost probabil vistieria, ceea ce se poate deduce din comparația listei lui N. Lazaru cu cea a lui D. Fotino:

a) Numărul localităților la fiecare județ, în ambele cazuri, este foarte apropiat și mai redus față de realitate. Astfel, în jud. Ilfov, N. Lazaru indică 190 de localități (afară de București), iar Fotino — 208 sate, pe cînd Bauer dă 247 de localități, moșii și mănăstiri, dintre care 231 de sate în ființă [145].

b) Listele lui N. Lazaru și Fotino sînt ordonate pe plăși, uneori asemănarea modalității de redactare fiind de-a dreptul izbitoare. Așa, de exemplu, plasa Lichireștilor din jud. Ialomița apare la N. Lazaru astfel: Cunesti, Manciulesti, Lichiresti, Magureni, Tonia, Hotar de Sus, Hotar de Jos, Dichiseni, Socarici, Jagalia. Aceeași plasă la Fotino cuprinde: Cunesti, Odaia Manciului, Lichiresti, Magureni, Chimpați, Tonia, Transani, Hotarul de Sus, Hotarul de Jos, Dichiseni, Socariciul, Odaia Giurkei, Andrei o Scaul, Jagalia, Ostroveni, Crucea de Piatra. Se vede că ordinea în care sînt înșirate localitățile este aceeași (de-a lungul Dunării, în sensul cursului său). A doua evidență cuprinde în plus cîteva așezări, fiind mai completă și înregistrînd unele din localitățile apărute în perioada scursă de la redactarea celei dintîi. Din ambele evidențe se omite aceeași localitate — Coslogeni, care exista și atunci și ulterior [146].

Așadar, asemănarea celor două tabele se datorește nu numai obiectului comun, ci — în mare măsură — originii comune. Or, datele publicate de Fotino cu privire la județe și plăși constituie rezultatele catagrafiei din 1815 [147], care se știe că erau centralizate de vistierie [148]. Presupunem de aceea că tabelul nou introdus de N. Lazaru reflectă evidența de sate a acesteia înainte de 1789 și prezintă prin aceasta o importanță mărită.

Ni s-a conservat și numele condicarului vistieriei care a transcris catalogul, înmînat editorului grec în vederea publicării: în lista de sate din plasa Znagovului, jud. Ilfov, după localitatea *Tincabesti* stă scris (cu caractere

[145] *N. Lazaru*, p. 120—122; *Fotino-gr.*, III, p. 245—249; *Bauer*, p. 143—155.
[146] *N. Lazaru*, p. 119; *Fotino-gr.*, III, p. 239; *Specht*, pl. XCI, C.
[147] *Fotino—Sion*, III, p. 146.
[148] *Cantacuzino—Sion*, p. 23, 48. V. și *Documente privitoare la economia Țării Românești*, I, p. 94—95, Nr. 24 *(1811. II. 1. Divanul c K. Milașevici)*.

greceşti) „Ionicalae otam“ [149], ceea ce nu este — desigur — denumirea unei aşezări, ci pur şi simplu „io Nicolae ot tam“. Acest Nicolae din Tîncăbeşti şi-a iscălit lucrarea, aşa cum era obiceiul copiştilor medievali de manuscrise.

Totalul localităţilor cuprinse în evidenţă este 1869, dintre care 18 erau în acea perioadă oraşe şi tîrguri.

2. *Exploatarea subsolului şi manufacturile.* Deşi se vesteşte existenţa a trei ocne de sare, nu se introduc în liste decît două (Ocna-Vîlcea şi Slănic-Săcuieni), Telega-Prahova omiţîndu-se a se menţiona măcar ca sat [150].

Ni se comunică funcţionarea unei manufacturi („Sticlaria unde se face sticlile“, în jud. Ilfov, pl. Znagovului), amintită şi în harta din 1790—1791 *(Stiklaria)* [151]. Existenţa ei aici vine în întîmpinarea presupunerii că întreprinderea întemeiată de banul Dumitrache Ghica se afla la nord de Bucureşti, la satul ce apare sub acelaşi nume în harta rusă din 1828—1832 [152]. Acum ştim precis că în ajunul anului 1789 ea lucra.

Din textul evidenţei de pe la acest an se pare că putem deduce că şi postăvăria de la Pociovalişte se afla în plină activitate, căci — în aceeaşi plasă — în afara satelor *Pociovalista* şi *Pociovalista Mehtupciu* figurează şi *Pociovalista ot Fabrica* [153].

3. *Aşezările urbane* apar extrem de lacunar în liste, multe fie omiţîndu-se, fie neprimind nici o precizare asupra caracterului. Dar chiar aşa trunchiată cum o obţinem, enumerarea ne aduce elemente noi faţă de situaţia din circa 1774.

Unul se referă la jud. Ialomiţa, unde — în locul Sloboziei — s-a ridicat alt tîrg, Urziceni (căci localitatea alăturată se numeşte *Adunaţi ot tirg*). Schimbarea, aşa cum am văzut, s-a petrecut încă înainte de 1781 [154].

Alt element nou găsim în jud. Vlaşca, unde isprăvnicia este la *Gaesti* [155], ceea ce arată depăşirea vechilor împrejurări. Pe la 1700, în district exista aşezarea urbană Hodivoaia [156], care curînd nu mai apare ca atare; în 1752, Grigore II Ghica închină moşia domnească de acolo aşezămintelor de la Panteleimon [157], ceea ce este de natură a arăta că, la acea dată, localitatea decăzuse. În judeţ nu apare vreun oraş sau tîrg nici în opera lui M. Cantacuzino (la 1754—1756 şi 1770), nici în lucrarea lui Bauer (la circa 1774). Ţinutul este atît de pustiit, arată Sulzer, încît „die Jspravnike nicht einmal eine Wohnung in demselben für sich finden konnten, und ihren Richterstuhl ebendeswegen zu *Gejeschty*... “ [158], ceea ce dă de înţeles că, după decăderea Hodivoaiei, scau-

[149] *N. Lazaru*, p. 121.
[150] *Ibidem*, p. 117, 118—119, 132, 140.
[151] *Ibidem*, p. 121; *Specht*, pl. LXXI.
[152] C. C. Giurescu, *Istoria Bucureştilor din cele mai vechi timpuri pînă în zilele noastre*, Buc., E.P.L., 1966, p. 111.
[153] *N. Lazaru*, p. 121.
[154] *Ibidem*, p. 120; v. şi sup.: n. 116.
[155] *N. Lazaru*, p. 124.
[156] C. C. Giurescu, *Harta stolnicului...*, p. 14.
[157] Al. G. Găleşescu, *Eforia spitalelor civile din Bucureşti*, Buc., 1899, p. 195.
[158] F. J. Sulzer, *Geschichte...*, I, p. 326.

nul isprăvniciei s-a mutat în cîteva rînduri, la 1781 fiind de acum la Găeşti. Cu o apreciabilă întîrziere, înfrîngînd multe dificultăţi, în locul Hodivoaiei s-au ridicat treptat Găeştii, care în ajunul anului 1789 se pot considera în situaţia de tîrg.

Prin urmare, de la 1774, a ieşit din rîndurile aşezărilor urbane Slobozia, dar s-au ridicat la acest rang alte două — Urziceni şi Găeşti, numărul total fiind de 27. Cifra de „24 orăşele" afirmată de N. Lazaru [159] (la care se adaugă trei în raiale) reflectă fidel realitatea.

4. *Aşezările rurale* cuprinse în evidenţă (în număr de 1851) se distribuie astfel: 690 în districtele de peste Olt şi 1161 în cele 10 judeţe relatate de dincoace de rîu. Bauer ne dă, respectiv, 594 şi 1333 de sate, cătune şi mahalale în fiinţă. Compararea cifrelor este interesantă sub cîteva aspecte.

Tabelul anterior anului 1789 înregistrează pentru cele 5 judeţe de vest cu aproape o sută sate mai mult decît cel anterior anului 1769. Diferenţa este dată nu atît de formarea reală a unor sate noi, cît mai ales de modalitatea înregistrării, făcută în alte condiţii. Ambele cifre sînt însă mult sub realitate. Vistieria are în ajunul anului 1789, în registrele sale referitoare la 10 judeţe de est, cu aproape 175 de sate mai puţin decît înregistrează topografii pe la 1774. Evident, nu este vorba despre o micşorare reală a numărului de localităţi, ci de o evidenţă mult redusă, aşa cum permanent o au autorităţile muntene în întreaga perioadă preregulamentară.

5. *Mănăstirile şi schiturile* ni se comunică cu totul întîmplător, în întreaga listă nefiind menţionate decît 4, dintre care doar un singur lăcaş nu-l găsim în tabelele lui M. Cantacuzino şi Bauer. Însumarea mănăstirilor din cele trei tabele ne duce la cifra de 298. Totalurile reproduse de N. Lazaru (229 de mănăstiri şi schituri) [160] nu significă ruinarea a aproape 70 de lăcaşuri în 35 de ani (deşi între timp unele într-adevăr ajunseseră într-o asemenea stare) şi nici o eroare: ele iau numai în considerare cu mai mult discernămînt caracterul lăcaşurilor, căci în acei ani, unele biserici de piatră erau numite cîteodată mănăstiri [161]. Nu ni se dă însă nici lista nominală a mănăstirilor şi schiturilor, precum nu ni se comunică nici repartiţia lor pe judeţe.

6. Referitor la *populaţia Ţării Româneşti*, nu se prezintă cifre deosebite de cele ale lui Bauer, de unde se reproduc fidel şi cele referitoare la situaţiile financiare în perioada 1739—1769 [162]. 88 000 de locuitori ai Bucureştilor, despre care se afirmă că au fost aflaţi la N. Lazaru [163], sînt rezultaţi dintr-o confuzie. În realitate , este vorba de faptul că oraşul are „88 mahalale cu locuitori" [164].

---

[159] *N. Lazaru*, p. 140.

[160] *Ibidem*, p. 139.

[161] F. J. Sulzer, *Geschichte...*, I, p. 304; *Militairische Beschreibung...*, III, f. 300^v; Al. Ştefulescu, *Gorjul istoric şi pitoresc*, Tîrgu-Jiului, 1904, p. 268; N. Gh. Dinculescu, *Bisericile Craiovei. Un capitol din trecutul oraşului*, Craiova, Edit. rev. „Oltenia", 1944, p. 15.

[162] *N. Lazaru*, p. 40, 62—89.

[163] G. I. Ionescu-Gion, *loc. cit.*

[164] *N. Lazaru*, p. 140.

În schimb , N. Lazaru semnalează o categorie fiscală nouă față de izvoarele cercetate mai sus, ceea ce — însumînd la cele aflate din sursele anterior studiate — ne duce la totalul de 40 categorii contribuabile și necontribuabile.

7. *Valoarea datelor noi cuprinse în ediția N. Lazaru*

Pentru un motiv sau altul, nu s-au introdus datele referitoare la două județe muntene; în tabele se strecoară greșeli; nu puține denumiri sînt stîlcite, iar delimitările între numele a două localități se fac adesea dificil din cauza impreciziei punctuației, ba chiar alipirii oiconimicelor; lipsesc date cu privire la populație — scăderile lucrării sînt, prin urmare, multe. Incontestabil însă că ea are, cu toate acestea, o importanță foarte mare, nerelevată pînă acum: ne transmite o mare parte din evidența vistieriei din ajunul anului 1789. Cartea constituie, deci, prin ceea ce aduce nou față de ediția franceză, un izvor de prima mînă pentru tema ce o abordăm.

Lucrarea a fost foarte rar folosită de cercetători, un rol negativ avînd în această privință părerea răspîndită de bibliografi de înaltă erudiție. Introducerea în circuitul științific a operei apare deci ca o necesitate.

* * *

1) Analiza cîtorva izvoare din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea ne-a permis prezentarea unor contribuții la rezolvarea următoarelor probleme ale istoriei localităților din Țara Românească:

a. Alcătuirea listei așezărilor umane din țară. Un aport aduce la aceasta cercetarea critică a tabelelor conținute de catagrafia din 1773—1774 și a celor cuprinse în lucrarea lui Bauer (în edițiile franceză și greacă).

b. Întocmirea cataloagelor selective de așezări. Astfel, am stabilit o parte a locurilor de exploatare a bogățiilor subsolului și de dispunere a manufacturilor. De asemenea, am alcătuit o listă de 298 mănăstiri și schituri; tabelul lăcașurilor nu este suficient de riguros (datorită unor confuzii cu biserici), dar arată justețea afirmației lui Sulzer despre numărul lor exagerat de mare [165].

c. Studierea dezvoltării orașelor și tîrgurilor. Prin compararea evidenței lor în diferite momente, le-am stabilit lista pe perioada 1754/1756—1789, fără a ne pune aici sarcina de a urmări alte elemente ale evoluției lor.

2) Pe baza cercetării de mai sus, am căpătat posibilitatea de a aplica un nou procedeu demografico-istoric: studierea dezvoltării populației prin intermediul cunoașterii dezvoltării localităților.

a. Întrucît catagrafiile sînt deficitare sub raportul cuprinderii populației fiecărei așezări, este necesară calcularea coeficientului de omisiune. Sondajul întreprins pentru catagrafia din 1773—1774 ne-a arătat, pentru unele grupuri de sate, o sustragere de circa 50% din populația ce ele trebuie să fi avut în acea vreme.

---

[165] F. J. Sulzer, *Geschichte*..., p. 305.

b. Cunoaşterea coeficientului de omisiune al unei catagrafii pentru aşezările înregistrate este însă numai un aspect al muncii de depistare a realităţii pe baza izvorului respectiv. Al doilea aspect, tot atît de important, este constituirea catalogului de aşezări necatagrafiate, ceea ce devine posibil prin stabilirea listei aproape integrale a aşezărilor umane din Ţara Românească (către care conduce, în final, cercetarea consecventă a diverselor surse din ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea). Am văzut astfel cît de deficitare sînt, din acest punct de vedere, catagrafiile din 1773—1774, lista lui Bauer, precum şi evidenţa anterioară anului 1789; am stabilit posibilitatea calculării lacunei prin comparaţie cu tabelul combinat N. Lazaru-Specht.

c. Cercetarea fugii ţărănimii, ca formă a luptei de clasă, precum şi calcularea evacuărilor şi fugii populaţiei în timpul războaielor purtate de puterile vecine pe teritoriul nostru, devin posibile prin cunoaşterea schimbărilor intervenite în situaţia localităţilor. Date valoroase în acest sens am obţinut din cercetarea memoriilor lui Bauer.

Cercetarea demografică a dezvoltării Ţării Româneşti în secolul al XVIII-lea şi în primele decenii ale secolului al XIX-lea se poate face prin aplicarea tehnicii amintite şi sub alte aspecte. Se vădeşte astfel, că, undeva la confluenţa a două discipline distincte (istoriografia de orientare locală şi demografia istorică), apare un teren nou de cercetare, explorarea căruia poate aduce lumini pe calea rezolvării unor dificile probleme ştiinţifice.

3) Constatăm existenţa unui mare număr de categorii sociale, care — prin atragerea în studiu şi a altor izvoare — va mai spori, chiar populaţia aceleiaşi localităţi fiind cuprinsă nu arareori în mai multe dintre ele. La rîndul lor, unele categorii au subdiviziuni — cîteodată foarte multe . Astfel se manifestă o trăsătură specifică a orînduirii feudale: multitudinea treptelor distincte în fiecare clasă în parte [166]. Sub acest mozaic pestriţ, se ascund diferenţieri sensibile ale stării materiale, se găseşte reala stratificare socială, care poate fi cunoscută prin studierea complexei încrengături de categorii şi subcategorii.

4) Cercetînd linia generală evolutivă a oraşelor şi tîrgurilor muntene, observăm că în Vlaşca, după decăderea Hodivoaiei, nu se mai ridică altă aşezare urbană pînă către sfîrşitul veacului, cînd găsim Găeştii. Adăugăm la aceasta instabilitatea şederii ispravnicilor de Ialomiţa, siliţi într-un interval scurt să se mute de la Oraşul de Floci la Slobozia, apoi la Urziceni şi vedem că în ambele cazuri, scaunul judeţului s-a retranşat departe de Dunăre, către adîncul ţării, în care lucru vedem urmarea, printre altele, a acţiunilor Imperiului Otoman.

Analizînd datele furnizate de M. Cantacuzino asupra exploatării bogăţiilor subsolului şi asupra schelelor, am constatat rolul de frînă în dezvoltarea forţelor de producţie şi comerţului muntean jucat de dominaţia otomană şi

---

[166] K. Marx, F. Engels, *Manifestul Partidului Comunist*, în *Opere*, vol. IV, Buc., Edit. Politică, 1958, p. 467.

de menținerea raialelor pe teritoriul țării. Acest lucru ne este direct relatat la 1770 cu privire la bîlciul de la Cîmpulung, care s-a închis „de multe rele ale turcilor" [167].

Clasa dominantă se străduie de asemenea să acapareze, total sau parțial, moșiile așezărilor urbane, ceea ce constituie un al doilea factor de frînare a prosperității acestora.

Exploatarea feudală și regimul turco-fanariot constituie o povară enormă nu numai pentru orașe, ci și pentru sate; nu numai pentru producătorii liberi și burghezia în formare, ci mai ales pentru principala masă a oprimaților epocii — țărănimea clăcașă, precum și pentru lucrătorii din manufacturi și ocne, pentru robi. Ascuțirea continuă a contradicțiilor sociale va determina intensificarea luptei de clasă, va duce la izbucnirea, atît în Țara Românească, cît și în Moldova și Transilvania, a unor mișcări revoluționare tot mai puternice, în procesul cărora legăturile seculare multilaterale între țările române se vor întări.

[167] *Răspunsurile*, p. 472 (compară cu *Ms. 5244*, f. 278).

FILE DIN ISTORIA BRANULUI DE SUS (PERIOADA DEPENDENȚEI FEUDALE DE ORAȘUL BRAȘOV)

IOAN CIUREA

I. Teritoriul și locuitorii. Șoseaua care leagă Brașovul, vechi centru comercial al Ardealului, cu Cîmpulung Muscel, fosta capitală a Țării Românești, de la Bartolomeu se îndreaptă spre sud-vest, străbătînd depresiunea Bîrsei. Trece prin Cristian, Rîșnov, Tohan Nou, îndreptîndu-se spre Bran, locul unde munții Bucegi și Piatra Craiului, prin dealurile care îi continuă, se apropie foarte mult, lăsînd numai o îngustă poartă de trecere. La această poartă, pe creasta unei stînci („Piatra lui Dietrich"), străjuiește de aproape șase secole Castelul Bran.

După construirea castelului, a cărui istorie începe cu anul 1377, apărarea graniței Ardealului se va face în acest punct strategic, în timp ce granița Țării Românești va continua să rămînă sus pe creastă, „la Pajura". O dată cu construirea castelului este mutată oficial și vama de la Rucăr la Bran, unde se percepea ca taxă vamală tricesima — a treizecea parte din valoarea mărfurilor.

Teritoriul acesta cuprins între poarta de trecere a Branului (unde se stabilise un cordon permanant și se percepea vama) și granița Țării Românești, sus pe creastă, și între culmile munților Bucegi și Piatra Craiului, a fost locuit din cele mai vechi timpuri de români. Un teritoriu stîncos cu piscuri înalte și văi adînci, acoperit cu păduri întinse. Aici se formează satele și comunele Branului de Sus (Simon, Moeciu de Jos, Moeciu de Sus, Fundata, Sirnea, Peștera și Măgura). Satele și comunele Branului de Jos (Sohodol, Poarta și Predeluț) se găsesc în imediata vecinătate a celor din Branul de Sus, însă de partea cealaltă a porții de trecere, unde dealurile coboară spre șesul Țării Bîrsei. Adăposturile sărăcăcioase, din trecut, ale brănenilor au fost numite colibe, iar după ele și oamenilor li s-a spus colibași.

De-a lungul istoriei, brănenii, atît cei din teritoriul de sus, cît și cei din teritoriul de jos, au avut condiții de viață relativ identice. În momentele hotărîtoare îi găsim uniți, hotărîți să-și apere drepturile și pămîntul. Dar linia cordonului, vama, a făcut ca viața lor să fie și deosebită în unele privințe.

Într-un document datînd din anul 1771 [1] se vorbește despre „două feluri de colibași, care locuiesc risipiți în domeniul Bran; ei se împart în colibașii de jos și colibașii de sus, sînt de naționalitate români și aparțin religiei strămoșești. Cei de jos sînt dincoace de... cordonul extrem și trăiesc în comunitate cu locuitorii din celelalte sate de aici și cu orașul Brașov. Ceilalți locuiesc dincolo de cordon, din care cauză pot intra nestingheriți în Țara Românească".

În teritoriul de sus al Branului, oamenii sînt mai feriți de vameși, de cei care strîng dările, mai în siguranță, găsindu-se în imediata apropiere a graniței Țării Românești. Ca urmare, vin să se statornicească aici și românii fugiți din diferite sate din Țara Bîrsei, mai ales din Tohan și Zîrnești, ceea ce nu convenea stăpînilor. Dintr-un document datînd din anul 1710 [2] aflăm că la 2 septembrie, tricesimatorul de la Bran, Pater Mikloș, comunică conducerii orașului Brașov că „împotriva legilor țării" colibașii de aici „au deștelenit pădurile făcînd fînețe și deschizînd plaiurile spre paguba vămii împărătești". În același document se arată că la 23 septembrie a venit la Bran o comisie a orașului Brașov „să vadă... colibele și în caz că unele sînt prea aproape de granița Țării Românești... să dispună să fie dărîmate". Pe baza raportului întocmit de comisie în legătură cu cele constatate la fața locului s-a luat hotărîrea nu numai să fie dărîmate colibele prea apropiate de granița Țării Românești, ci și ca „tohănenii și zîrneștenii fugiți acolo să se întoarcă și să presteze serviciile din sat". Altfel, „aceste două sate vor rămîne pustii și goale". Cu toate măsurile luate, mulți zîrneșteni și tohăneni (sau oameni din alte comune din Țara Bîrsei — Rîșnov, Cristian etc.) vor continua să locuiască aici, în teritoriul de sus al Branului.

Un număr destul de însemnat dintre locuitorii Branului de sus au venit, în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, din Rucăr și Dragoslavele, comune vecine cu Branul, dar așezate dincolo de graniță, în Țara Românească. Aflăm acest lucru din mai multe documente emise de Constantin Brîncoveanu. Domnitorul român scrie bunului „priiatin și vecin de aproape în toată vremea de binevoitor, dumnealui jupînul Hanăș Mancăș, marele județ cinstitei cetăți Brașovului" în mai multe rînduri. Motivul scrierii uneia dintre „cărți" [3] (la 25 aprilie 1696) nu este altul decît să-i dea de știre despre *„niște oameni de la Rucăr și Dragoslavele* cari au fugit de acolo și au venit în țara dumneavoastră de *șed pe hotarul Branului*" (subl. I. C.) . Ceilalți săteni s-au jeluit domnitorului „pentru fuga lor... păsîndu-le de nevoi făr'de dînșii și nevrînd de bună voe ca să vie la moșia lor". Pentru aceasta „dar pohtim pe dumneata [pe Hanăș Mancăș] pentru voia noastră, viind ceilalți săteni den Rucăr și Dragoslavele și spuind dumitale care sînt oamenii aceia fugiți, să poruncești dumneata ca să se dea cu toate bucatele lor ce vor avea să-i aducă la moșia lor, iar să nu să oprească, că vom mulțumi și noi ce ne vei pohti dumneata". Fugarii respectivi au fost readuși la Dragoslavele și Rucăr, datorită interven-

[1] Arh. st. Brașov, *Actele Magistratului*, nr. 562/1771, anexa 1.
[2] *Ibidem*, 1710, IV, C. 2, p. 217—220.
[3] N. Iorga *Studii și documente X*, p. 137.

ției judelui Brașovului, fapt ce rezultă dintr-un alt document [4]. Mulți însă au rămas pe teritoriul de sus al Branului sau au venit și s-au așezat aici mai tîrziu. Astfel, după cum rezultă din documentele prezentate de preotul Răuțescu în monografia *Dragoslavele*, o parte din locuitorii din Dragoslavele, fugiți în secolul al XVIII-lea în „hotarul Branului", veneau să-și caute drepturile de proprietate pentru pămînturile din Dragoslavele rămase „dela moșii i părinții lor cu hotărîre domnească" [5]. Nume mai cunoscute de familii din Dragoslavele așezate în ținutul Branului sînt: Mănoiu, Bășea, Borjea (se va numi mai tîrziu Tătaru), Ciurea, Oancea, Zăbavă [6].

O bună parte din populația orașului Cîmpulung a fugit la munte [7] în anul 1772, fiind răzmeriță. Ca urmare și tîrgul care se ținea în ziua de Sf. Ilie la Cîmpulung s-a mutat pe muntele Stănicioaia, în apropierea comunei Fundata. O parte din munte și-a luat astfel numele de „Sintilie", după numirea tîrgului. Aici veneau „negustorii brașoveni și cei din Cîmpulung cu mărfurile lor spre a le desface. Aceasta durînd mai mult timp a dus la așezarea mai multor familii în comunele din jurul muntelui Stănicioaia" [8] (deci și în Fundata și în alte comune din Branul de Sus).

În unele cazuri, numele de familie al locuitorilor din teritoriul Branului indică locul de obîrșie al acestora: Puchianu (Pucheni-Dîmbovița), Voinescu (Voinești-Dîmbovița), Stoian (Stoenești — lîngă Cîmpulung), Tîrgovișteanu (dinspre Tîrgoviște) etc. Familia întinsă a Cojanilor a venit la Bran din lunca Dunării. Datorită mai ales noilor veniți, numărul familiilor de colibași din Branul de Sus înregistrează o creștere însemnată în secolul al XVIII-lea. De la 194 de familii, cîte au fost găsite la „cercetarea" efectuată în anul 1710 [9], numărul acestora a sporit la 638, în anul 1761.

Se produc însă și multe emigrări. În anul 1767, brașovenii se plîng lui Alex. Ghica pentru faptul că brănenii sînt atrași să se așeze în țara lui. După răscoala lui Horia (1784), începînd persecuțiile, mulți mocani și țărani din Țara Oltului s-au stabilit în județul Muscel, întemeind sate noi. Unii oieri s-au așezat pe moșiile domnești, unde poposiseră de atîtea ori.

II. Încercări de a stăvili legăturile brănenilor cu Țara Românească. Problema pe care și-o pun brașovenii este aceea de a-i subordona din ce în ce mai mult din punct de vedere politic și economic pe colibașii din acest teritoriu, de a le stăvili legăturile cu frații lor din Țara Românească. Încă din anul 1710 am văzut că s-a luat hotărîrea „să fie dărîmate colibele prea apropiate de granița Țării Românești", iar tohănenii și zîrneștenii fugiți în acest teritoriu „să se întoarcă și să presteze serviciile din sat". Problema în esența ei a rămas însă nerezolvată, continuînd să frămînte pe conducătorii orașului Brașov. Astfel că epidemia de

---

[4] N. Iorga, *op. cit.*, p. 139.
[5] Ioan Răuțescu, *Dragoslavele*, Cîmpulung, 1937, p. 71.
[6] *Ibidem*, p. 59.
[7] Ioan Răuțescu, *Cîmpulung Muscel*, Cîmpulung, 1947, p. 33—34.
[8] *Ibidem*.
[9] Arh. st. Brașov, 1710, IV, C. 2, p. 217—220;

ciumă, din anul 1770, care a bîntuit cu furie în Branul de Sus, secerînd multe vieți omenești, este considerată ca un prilej favorabil pentru luarea unor măsuri care să aducă nu numai avantaje sanitare, ci, în primul rînd, avantaje de natură politică. Așa se explică propunerea Comisiei sanitare a Transilvaniei „ca toate gospodăriile teritoriului să fie adunate în patru sate mici, care sînt regiunile principale" ale Branului de Sus. Raportul comisiei sanitare precizează în continuare: „Dacă se aduce la îndeplinire această propunere atunci vom avea avantaje nu numai în timpuri de epidemie, *ci și în orînduirea politică a colibașilor de sus*" (subl. I.C.)[10].

Se întreprinde o cercetare[11] pentru a se vedea dacă brănenii de aici ar putea fi concentrați în patru sate și cum s-ar putea înfăptui acest lucru mai ușor. Se constată că există „patru locuri potrivite pentru întemeierea satelor". Acestea sînt: *Valea Simonului, Moeciul de Jos, Moeciul de Sus* și *Valea Sbîrcioarei.* Deși foarte amănunțit, planul întocmit nu a putut fi pus în aplicare. Legați de bucata de pămînt pe care o aveau, de casa părintească, colibașii s-au dovedit potrivnici schimbărilor propuse, iar conducerea orașului Brașov s-a temut să acționeze împotriva voinței lor.

Eșuînd proiectul de strîngere a colibașilor de sus în patru sate, guvernul încearcă o altă manevră, proiectînd mutarea liniei de frontieră dincolo de pasul Bran și realipirea teritoriului locuit de colibașii de sus la acest principat. Referitor la proiect, magistratul Brașovului înaintează un raport „Către Înaltul Guvern Crăiesc", la 16 noiembrie 1771[12], în care spune că revine la ceea ce a răspuns „încă de la 30 octombrie a.c.... cu privire la strîngerea colibașilor de sus în patru sate". De bună seamă — continuă raportul — „grănicerii așezați la extrema frontierelor acestui mare principat" ar putea împiedica „libera comunicare cu ținuturile valahe". Magistratul își manifestă însă teama în legătură cu faptul că acești colibași *„locuind din timpuri imemoriale pe teritoriul Branului situat dincolo de pas"* (subl. I.C.) și fiind obișnuiți „să-și țină turmele nu numai în timpul iernii ci, în parte, chiar toată vara acolo, nici prin această pază n-ar putea fi opriți de a trece peste liniile de închidere și potecile interzise". Și chiar de ar putea fi opriți — se arată în raport în continuare — *„cum sînt foarte puțini deprinși cu asemenea îngrădiri, nu le-ar putea suporta fără pagubă și primejduire a economiei lor* (subl. I.C.), de unde ar rezulta... o grea și imensă pagubă".

Cu toate că nici acest proiect n-a fost pus în aplicare, colibașii din teritoriul de sus al Branului au simțit, de-a lungul timpului, mereu mai apăsătoare constrîngerile de natură politică.

III. Iobăgia la Bran. Preocuparea brașovenilor de a-i subordona pe brăneni din ce în ce mai mult din punct de vedere politic, de a le stăvili legăturile cu Țara Românească este în strînsă legătură cu preocuparea de a-i aservi din punct de vedere economic. Procesul de aservire, de iobăgizare

[10] Arh. st. Brașov, *Actele Magistratului*, nr. 466/1771.
[11] *Ibidem*, nr. 466/1771, anexa 1.
[12] *Ibidem, Actele Magistratului*, nr. 653/1771, anexa 1.

a locuitorilor din hotarul Branului, de către orașul Brașov, prin intermediul castelanilor și vameșilor de la Bran, se accentuează spre sfîrșitul secolului al XVII-lea și continuă cu intensitate în secolul al XVIII-lea, în strînsă legătură cu creșterea cererii de mărfuri pe piață. Dintr-un document, datînd din anul 1710[13], — la care am mai făcut referire — aflăm și faptul că la 3 septembrie a plecat la Bran o comisie a orașului Brașov pentru a face „o cercetare între colibași", desigur cu scopul de a cunoaște cît mai temeinic posibilitățile lor economice, pentru a intensifica exploatarea. Cu prilejul cercetării s-a constatat următoarea situație[14]:

„— Colibași capete, fără neveste și copii	194
— Fîn, căruțe	871
— Cai	251
— Iepe	143
— Vaci	471
— Viței	389
— Oi	4182"

Deși cercetarea întreprinsă a fost mult mai amplă, în document nu sînt menționate măsurile de natură economică ce au urmat. În acest sens, date valoroase ne sînt oferite de documentul care cuprinde Conscrierea efectuată la 1761. Conscrierea populației și a veniturilor pe care aceasta le aducea domnului de pămînt se făcea în baza așa-numitelor „urbarii", legi menite să înăsprească situația iobagilor, caracteristice Imperiului habsburgic în secolul al XVIII-lea, mai ales în timpul împărătesei Maria-Tereza.

În anul 1761 s-a făcut „Conscrierea sau inventarierea cetății Bran, precum și a fondului domeniului cu iobagii și jelerii ce locuiesc pe teritoriul Branului în localitățile ce se vor numi mai jos, cu văduvele și fiii și averile lor și, de asemenea, cu toate veniturile orașului liber crăiesc Brașov, ca domn de pămînt, obținute de la acestea, *care se încasează în mod obișnuit din vechime*"[15] (subl. I.C.).

Referitor la colibași este făcută observația că „au fost înscriși... drept iobagi sau moșneni acei colibași care, după cum își amintesc jurații,... au locuit ei sau strămoșii lor pe teritoriul Branului... și cei care s-au așezat pe teritoriul amintit venind de la Zîrnești sau Tohan. Acei care... au venit și s-au așezat aici (cu excepția zîrneștenilor și a tohănenilor)... nu au fost înscriși ca moșneni, ci ca jeleri"[16]. Întîi sînt înscriși colibașii din teritoriul de jos al Branului. Urmează „colibașii iobagi sau moșneni așezați din sus de vamă, care locuiesc și ai căror înaintași au locuit în teritoriul Branului, după cum își amintesc jurații de mai jos: Jinga Chițu, de 85 de ani, Radu Mățcoiu, de 74 de ani și Stan Rășină, de 60 de ani". Înscrierea este făcută pe plase (pe

[13] Arh. st. Brașov, 1710, IV, C. 2, p. 217—220.
[14] *Ibidem.*
[15] *Ibidem, Urbarii,* Bran 1761, pachet 97.
[16] *Ibidem.*

sate), în următoarea ordine: I. În plasa numită *Simon*; II. În plasa numită *Moeciul de Jos*; III. În plasa numită *Moeciul de Sus*; IV. Așezați în *Coacăza* și *Sirnea*. Sînt înscrise în ordine (avînd număr curent în față) familiile colibașilor iobagi și văduvele lor. Urmează familiile jelerilor și văduvele acestora. Iată un exemplu de înscriere spicuit din rîndul celor care locuiesc în Coacăza și Sirnea: „280. Radu Tențului. Fiul Stoica, 2 ani. Are 2 vaci, 2 cai, 15 oi, colibă, împrejur fîneață pentru 2 căruțe de fîn". Pe Radu Tențului îl putem considera în rîndul celor înstăriți. În cazurile cele mai numeroase, colibașii posedă numai 1 vacă sau 1 cal, pînă la 10 oi, colibă și împrejur loc de fîneață pentru circa 1 căruță de fîn (dăm în acest sens un exemplu spicuit tot din Coacăza și Sirnea): „289. Iuan al Opre Coting... Are 1 vacă, 8 oi, colibă, împrejur fîneață pentru 1 căruță de fîn". Marea majoritate a colibașilor din Branul de Sus locuiesc în colibe. Pot fi însă întîlnite și astfel de cazuri (exemplul este luat din plasa Moeciul de Sus): „177. Iaru Năparu, 40 de ani. Are 1 vacă. *Locuiește în bordei*" (subl. I. C.). Pentru identificarea cît mai exactă a celui înscris, acolo unde se pot ivi confuzii, se indică și porecla („Coman Roșca, zis Limbă", „Lupu Țeposu, zis Lupescu" etc.). Tot în acest scop se indică, în unele cazuri, gradul de rudenie al celui înscris cu persoane mai bine cunoscute („Iuon Nilă ginere al Radu Predii"). Cînd colibașii iobagi sînt veniți din Tohan sau Zîrnești se menționează acest lucru („Jinga Tențu, 62 de ani, tatăl a venit din Zîrnești", „Opre Moșoi, 30 de ani, tatăl lui a venit din Tohan" etc.). Numărul colibașilor iobagi veniți din Tohan și Zîrnești este destul de însemnat. Jelerii, în cea mai mare parte, sînt veniți din Țara Românească. Numai un număr restrîns dintre ei provin din Rîșnov sau Cristian.

Situația statistică a familiilor de colibași din Branul de Sus, ce rezultă din conscrierea efectuată la 1761, se prezintă astfel:

	I. În plasa Simon	II. În plasa Moeciul de Jos	III. În plasa Moeciul de Sus	IV. În Coacăza și Sirnea	TOTAL
1. familii de colibași iobagi	83	76	84	105	348
2. văduvele iobagilor	11	8	8	8	35
3. familii de colibași jeleri	36	65	71	66	238
4. văduvele jelerilor	3	10	1	3	17
Total familii de colibași în plasele Branului de Sus	133	159	164	182	638

Obligațiile feudale alc colibașilor brăneni, potrivit actului de conscriere, erau următoarele:

Taxa colibei — Fiecare colibaș plătea anual 1 fl. ung. (văduvele plăteau numai 50 denari). Colibașii erau obligați să plătească această taxă pentru că locuiau pe pămîntul orașului.

Taxa băjenarilor — Fiecare băjenar, la așezarea în hotarul Branului, plătea 1 fl. ung.

Venitul nunților — Provenea din faptul că fiecare căsătorit, care dorea să se stabilească în teritoriul Branului, trebuia să plătească 1 fl. ung., ca taxă de autorizare.

Răscumpărarea pămîntului — Cînd murea cineva și copiii, rudele sau altcineva lua pămîntul, acela plătea „pentru o taxă de un ban, zece bani, deci pentru o taxă de un florint, zece florinți". Dacă colibașii schimbau între ei pămîntul atunci dădeau numai jumătate, „adică cinci bani pentru un ban".

Dijma mieilor — În cazul în care oile iernau în teritoriul Branului, pentru 20 pînă la 40 de oi se plăteau 50 denari. Dacă însă oile iernau în Țara Românească, pentru o turmă se plăteau 60 denari.

Dijma stupilor — Pentru fiecare stup, posesorul plătea „o răscumpărare de dijmă de 12 denari".

Venitul viteilor — În luna mai, „domnii pîrcălabi" numărau viteii. Pentru un vițel se socotea „un fîrtal și jumătate de unt", care se calcula „în octavale, plătindu-se în numerar de octavală 36 denari".

Venitul cășăriilor — Cei care „arendau" cașul de la oierii din teritoriul Branului plăteau o taxă anuală „pe bază de licitație".

Birșagurile (birurile) — În legătură cu acestea se menționează numai că „se varsă în întregime în casa alodială, în conformitate cu însemnările domnilor castelani".

Pentru *Munții proprietate particulară a unor colibași* (Clinci, Ciubotii, Pîntice, Noghieștilor, Preduș, Vlădoiul etc.), proprietarii plăteau o taxă anuală de 1 fl. și 2 cași. În cazul în care murea unul dintre colibași, pîrcălabul examina ce parte din munte posedase acesta. Dacă stăpînise muntele întreg, urmașul era dator să dea 12 fl. ung., dacă stăpînise jumătate datora șase florinți, dacă stăpînise „un fîrtal", 3 florinți; în felul acesta plătea „proporțional".

Servicii iobăgești — În afară de plata taxelor arătate mai sus, colibașii din Bran erau obligați să presteze și următoarele servicii: Coseau fînețele alodiale, întorceau fînul și-l așezau în „boghii". Tăiau și transportau lemnele pentru castel (colibașii numeau această obligație „bligărie"). Aduceau de la Brașov alimentele de care aveau nevoie pîrcălabii și trabanții (de regulă făceau acest serviciu o dată pe săptămînă, dar, dacă li se pretindea, chiar și mai des). Prestau și diferite alte cărăușii. Dădeau „12 1/2 stînjeni vienezi de lemne tricesimatorului șef și ajutorului său, în baza înțelegerii cu înaltul tezaurarial". Aduceau „lemne, nuiele și piatră pentru reparațiile stricăciunilor de la castel, vamă, hanuri și de la grădina domnilor". Dădeau muncitori cu ziua.

Obligațiile feudale care apăsau pe umerii colibașilor din hotarul Branului erau destul de mari. Ele nu au fost stabilite prin conscrierea din anul 1761,

ci, după cum rezultă din document, au existat „din vechime". Dar numărul lor a sporit și au devenit și mai apăsătoare.

Obligațiile feudale se înăspreau și din cauza abuzurilor de tot felul săvîrșite de castelanii de la Bran. Cercetarea întreprinsă de către Andr. Ennyeter „senator și perceptor crăiesc", în zilele de 6, 7 și 8 aprilie 1784[17], împotriva castelanului Michael Leopold Draudt, dovedește că sumele încasate de acesta de la colibași erau mult mai mari decît cele ținute în evidența oficială și vărsate orașului Brașov.

Cel mai interesant caz, dintre cele aduse în discuție în cadrul cercetării, ni se pare a fi cel al lui „Ioan Chiri a lui Coman Băncilă" (Moeciul de Jos). Omul acesta (pentru a i se scădea dările) a fost trecut „ca mort" din anul 1781. La cercetare, însă, este adus „împreună cu soția lui, de către trabanții teritoriului și se constată că ei au locuit totdeauna în teritoriul de sus,... că darea pe ultimii trei ani... au achitat-o lui Draudt".

Viața colibașilor din teritoriul de sus al Branului era împovărată și din cauza vămii. Am arătat și mai înainte că locuitorii de aici, deși aparțineau de Brașov, ori de cîte ori mergeau la oraș, pentru a se aproviziona cu cele necesare traiului, erau nevoiți să treacă prin vamă și să plătească taxe atît la ducere cît și la întoarcere. Ca urmare, în repetate rînduri, ei întocmesc jalbe, plîngîndu-se împotriva perceperii taxelor și mai ales împotriva abuzurilor săvîrșite de vameși. Unul dintre aceste documente este și scrisoarea comună a colibașilor din Branul de Sus adresată magistratului orașului Brașov, la 11 ianuarie 1782[18]. Ei se plîng că sînt „foarte săraci și lipsiți și cu multe necazuri" și „locuri de semănătură" nu au, fiind nevoiți să se aprovizioneze cu toate „ce sînt trebuincioase pentru hrana vieții" de la Brașov. Unii dintre ei iau cîte „o găleată de bucate sau și două, iar alții numai cîte o ferdelă de bucate", dar merg cu caii și „vameșul" le ia ca taxă și la ducere și la întoarcere „de cal cr. (ăițari) 2 și de om cr. 2", ceea ce — se arată în plîngere — le „vine foarte cu mare greu".

Uneori, din cauza taxelor grele și a abuzurilor, colibașii ocoleau vama pe poteci știute numai de ei. În cazul în care erau prinși însă, aceasta însemna „greșeala plaiului", pedepsită exemplar de stăpînire. Printr-o scrisoare adresată magistratului Brașovului, la 4 aprilie 1762, „preoții și megeșii împreună cu tot satul și bătrînii din sus de Bran" cer iertare „pentru niște colibași de pe marginea hotarului: Radu Benga, Bucur Obancea, Maria Stoica Babeș și Stan Sobol, căzuți în greșeala plaiului din mare lipsă și sărăcie", care nu au de unde plăti amenda de 40 de florini. La ei nu s-a găsit nici un fel de negustorie — se arată în scrisoare —, iar pedeapsa „și-au primit-o în lazaret și închisoare. S-a brodit tocmai acuma ca săracii să fie plecați... femeile la prinsoare, iar copiii și colibele lor să se prăpădească" [19].

Este drept că brănenii, mai ales locuitorii din teritoriul de sus, aveau legături strînse și cu Țara Românească, trecînd granița fără prea multe

[17] Arh. st. Brașov, *Acte Bran*, pach. I, 28/1784.
[18] *Ibidem*, *Actele Magistratului*, nr. 102/1782.
[19] *Ibidem*, nr. 74/1762, anexa 1.

oprelişti. Oierii brăneni aveau obiceiul de a-şi duce turmele în bălţile Ialomiţei şi Brăilei, în Dobrogea sau în părţile Basarabiei, petrecînd acolo din luna octombrie (de la Sf. Dumitru) şi pînă în luna aprilie, cînd se reîntorceau aici, în munţi, mai ales în munţii Bucegi. În drumul lor prin Ţara Românească, oierii îndurau acelaşi regim de exploatare deopotrivă de greu cu cel care li se aplica, după cum am văzut, la trecerea cordonului şi vămii de la Bran, spre Transilvania. Din Catalogul documentelor româneşti aflăm , de pildă că în anul 1765, oierul din Moeciul de Sus, Stan Bangălă şi tovarăşii săi s-au plîns forului domenial „că venind ei astă primăvară... în sus pînă la Băneşti, au dat oi la belic şi au venit pînă la Breaza, zăbovind acolo. Venind apoi alţi sîrbi şi stăpînii nefiind acolo, au apucat pe ciobani ca să ia caii de olahi, ca să se întoarcă înapoi peste cîmp. Ciobanii însă s-au pus în pricină spunînd că de la turma lor s-au dat oi la belic. Oierul .... Stan Bangălă s-a împotrivit sancţionărilor avînd drept consecinţă luarea întregii turme de către saiagii"[20].

Se poate spune, deci, că pentru colibaşii din Branul de Sus faptul că locuiau între graniţa Ţării Româneşti şi cea a Transilvaniei şi că aveau posibilitatea să treacă cu mai multă uşurinţă atît într-o parte cît şi în alta a însemnat nu atît avantaje în plus, cît mai degrabă îndurarea unei îndoite exploatări.

La 4 septembrie 1786, posesiunea Bran este dată în arendă „lui Georg Closius, pe cincisprezece ani consecutivi" (1786—1801) „în baza celei mai mari oferte". Arendarea se face „pentru suma de patru mii una sută patruzeci şi doi fl. ung., făcînd dînsul cea mai mare ofertă"[21]. Posesiunea Bran este predată împreună cu toate lucrurile aparţinătoare şi clădirile. Acestei posesiuni îi mai aparţin: munţii Grohotiş, Clăbucet, Zănoaga şi Guţianu; cîrciumăritul din posesiunea Bran pentru vin şi rachiu, cu îngăduinţa de a ţine atîtea cîrciumi cîte găseşte cu cale; dijma mieilor, a cerealelor şi a stupilor; un teren de 18 căruţe de fîn; douăzeci de munţi mici, „aşa numite stîne"; sub titlul răscumpărarea fîneţelor revin anual arendaşului 4 crăiţari de o căruţă de fîn; de la zece dîrste, proprietatea diferiţilor colibaşi, arendaşul are de luat anual 5 florini renani, sub titlul de arendă; de la şase pive aparţinătoare colibaşilor se primesc anual cîte 8 fl. ren. şi 20 crăiţari; sub titlul de răscumpărarea robotei se primeşte de la colibaşii din această posesiune „aşa numitul florint al colibei" şi taxa viţeilor; arendatorul mai beneficiază de „folosinţa pădurilor conform urbariilor". I se mai predau morile („moara din teritoriu de sus de sub nr. 100 ", „moara ... nr. 1 din Moeciul de Jos" şi „moara nouă din teritoriul de jos, nr. 16"), cîrciumile („cîrciuma de la bariera nr. 1" şi „cîrciuma de jos, nr. 13") şi altele. La punctul 19 se precizează că „Însuşi castelul şi lucrurile care se găsesc în el le păstrează comunitatea, pentru a putea dispune liber de ele, dar dacă va fi nevoie, la cererea arendaşului, nu va refuza să-i pună la dispoziţie o locuinţă". De asemenea, i se mai dă arendatorului (conform

[20] Arh. st. Braşov, *Catalogul documentelor româneşti*, vol. I, p. 115.
[21] *Ibidem*, *Urbarii*, II/8, b, 1786, Arendarea Branului.

celor specificate la punctul 20) „toată jurisdicția Branului, în felul și în cazurile în care cinstita comunitate le-a exercitat în calitate de domn al pămîntului".

În anul 1801, posesiunea Bran este luată în arendă de „bătrînul Leopold Draudt" , cum îi spun colibașii (este vorba desigur despre fostul castelan). Într-un document datînd din anul 1808[22], colibașii vorbesc despre „răposatul Leopold Draudt". De dreptul de arendaș a beneficiat în continuare Georg Draudt (un fiu sau o rudă apropiată a răposatului).

Dintr-un document datînd din anul 1812[23] aflăm că la acea dată, posesiunea Bran era dată în arendă lui Ferdinand Dilmont, iar dintr-un alt document, din anul 1819 [24], reiese că arendaș era Johann Czerbes.

În toată această perioadă, brănenii au depins în bună parte, din punct de vedere economic, de arendașii respectivi, preocupați și ei de a stoarce cît mai mult. Castelanii, în schimb, au pierdut venituri însemnate (rezultate mai ales din abuzurile săvîrșite la încasarea obigațiilor feudale), ceea ce, desigur, nu le-a convenit. Urmarea a fost ivirea unor neînțelegeri între castelani și arendași, cu consecințe negative, împovărătoare, în primul rînd asupra vieții colibașilor. Astfel, castelanul Andreas Bokros și, ca urmare a reclamației castelanului, și magistratul Brașovului se declară nemulțumiți de modul în care îngrijește și administrează Draudt posesiunea arendată. În reclamația lui Bokros se spune că „pădurile Măgura și Valea Grădiștii au fost foarte devastate de arendaș și colibași" [25]. S-a format o comisie care s-a deplasat și „a cercetat toate pădurile din teritoriul de jos și de sus al Branului... pentru a putea evalua mai bine pagubele cauzate". Cercetarea s-a întreprins în zilele de 8, 9, 10 și 11 mai 1808. Între altele, în cadrul cercetării, se menționează faptul că pădurea numită *Plaiu lui Darie* („se mărginește cu Țara Românească") „este oprită, deoarece *colibașii din Fundata*, cărora le aparține, *s-au refugiat aici în timpul războiului cu turcii* (subl. I. C.). Pădurea este formată din fagi, care cresc pe un pămînt rău, pietros, iar pe margini crengile au fost tăiate iarna pentru vite". Se face observația că locuitorii din Fundata „își aduc lemnele din Țara Românească".

Împotriva colibașilor care vor mai produce distrugeri în păduri, în rezoluția comisiei sînt propuse pedepse cuprinse în 12 puncte. Pentru *„clasa mai săracă"* se indică *„să fie supusă,* după natura pagubelor comise în pădure... *și la pedeapsa corporală"*.

În același timp, castelanii caută alte posibilități de a realiza venituri suplimentare, de a comite abuzuri. În anul 1812 s-a întreprins o cercetare împotriva castelanului Andreas Bokros[26] și s-a constatat că acesta a săvîrșit mari abuzuri în legătură cu prinderea recruților. Din declarația unui martor aflăm că pe un tînăr, pe care au vrut să-l ia în armată, l-au bătut cu sabia „în afara bisericii". În alte plase, pentru a putea fi prinși recruții, s-a pătruns în biserică și

---

[22] Arh. st. Brașov, *Urbarii*, II/9, sec. al XIX-lea.
[23] *Ibidem, Cum. 18,* p. 83—99.
[24] *Ibidem, Urbarii Bran,* 1820, 14/II și 15/II. 3.
[25] *Ibidem, Urbarii* II/9, sec. al XIX-lea.
[26] *Ibidem, Cum. 18,* p. 83—89.

au fost sparte geamurile. Dintre cei prinşi, celor care „au dat bani" li s-a dat drumul. [27]

Colibaşii săraci îndură, începînd cu secolul al XIX-lea, nu numai asuprirea exercitată de către castelani, vameşi sau arendaşi, ci şi pe cea exercitată de cei mai înstăriţi din rîndurile lor. Răspunsul dat de juraţii şi bătrînii din posesiunea Bran, la întrebările care le-au fost puse de senatorul şi inspectorul dominal Gottlieb Reimer şi senatorul Carl Mysz, în calitate de comisari de conscriere, în zilele de 6, 7, 8, 9 şi 10 decembrie 1819,[28] constituie de fapt o jeluire a celor mulţi şi săraci împotriva celor înstăriţi. Din rîndul juraţilor şi bătrînilor care au dat răspunsul au făcut parte şi Radu Fota, bătrîn din Simon, Coman Poţincu, jurat bătrîn din Moeciul de Jos, Coman Mănginà din Moeciul de Sus, Bucur Moşoi din Fundata, Iuan Iaru Chicid, jurat bătrîn din Peştera, Iuon Radu Zîrnescu, pîrgar din Măgura ş.a. Ei spun, printre altele, că părinţii lor „caută să fi avut păşune destulă, fiindcă şi acuma se află aicea nişte familii care stăpînesc 20 de munţi în mijlocul satului şi îi dă cu arendă". Acum însă, „pentru că s-au înmulţit oamenii, vitele lor numai pînă la o vreme pot rămînea în teritoriul Branului, după care sînt nevoiţi să le ducă în Ţara Românească la păşune", unde trebuie să cumpere munţi. În această privinţă, „partea cea mai multă din oameni jeluiesc că ar avea foarte multă pagubă din pricină că... stăpînesc nişte familii 20 de munţi"[29]. Unii oameni au colibele tocmai sub munţi, alţii pe munţi, iar stăpînii „opresc munţii de la Sf. Gheorghe şi nu este cu putinţă a ţinea vitele să nu intre în munte, de unde iei [stăpînii] ne trage şi ne zălojeşte"[30]. Conducătorii oraşului Braşov şi castelanii de la Bran au încercat (în unele cazuri au şi reuşit) să atragă pe colibaşii înstăriţi de partea lor, împotriva celor mai săraci, cu scopul de a-i putea ţine cît mai bine în frîu şi asupri.

IV. Forme de împotrivire în faţa asupririi feudale. În faţa asupririi feudale, mereu mai împovărătoare, brănenii vor folosi diverse căi de împotrivire. Amintim mai întîi jalbele lor individuale sau colective, în numele colibaşilor din întreg teritoriul de sus sau al celor din întreg hotarul Branului.

Fuga din teritoriu este o altă formă de împotrivire folosită destul de des de colibaşi. Bucur Buta din Coacăza, de pildă, a plecat în Ţara Românească pe un timp, pentru că Draudt „l-a măsurat în public, în faţa pomului de bătaie cu 25 de lovituri de baston". Iar cazul lui Bucur Buta nu este decît unul dintre numeroasele care s-au petrecut.

Teritoriul Branului de sus, stîncos, abrupt, acoperit cu păduri întinse, peste care trecea unul dintre cele mai vechi şi importante drumuri comerciale, a favorizat cum nu se poate mai bine dezvoltarea haiduciei, formă superioară de împotrivire şi de luptă contra asupririi feudale. Unul dintre cei mai temuţi haiduci ai acestor locuri a fost Ioan Albuşoiu, colibaş din Branul de Sus. Pentru prinderea sa şi a tovarăşilor săi, magistratul oraşului Braşov a întocmit

---

[27] Arh. st. Braşov, *Urbarii Bran*, 1820, 14/II şi 15/II, 3.
[28] *Ibidem*.
[29] *Ibidem*.
[30] *Ibidem*.

în anul 1760 un proiect [31] destul de amănunțit și a promis recompense însemnate. Proiectul vorbește despre modul în care „s-ar putea extermina banda de tîlhari apărută în regiunea Branului și restabili cît mai grabnic liniștea generală ".În acest scop, magistratul propune să fie puși să patruleze zi și noapte „20 de bărbați *dintre colibașii de sus înstăriți, pe al căror serviciu credincios și conștiincios se pot bizui* (subl. I. C.), care la nevoie trebuie să fie prevăzuți cu foc și puști"[32].

Se mai consideră necesar să se acorde și recompense („pentru un tîlhar prins viu 4, pentru unul omorît 2 , iar pentru Ioan Albușoiu 6 ducați").Deși magistratul îi numește „bandă de tîlhari", din conținutul documentului se desprinde neîndoielnic că este vorba despre o ceată de haiduci, colibași din Branul de Sus , care mențin legături strînse cu locuitorii săraci de aici.

Cele mai importante acțiuni de împotrivire și de luptă contra asupririi feudale se desfășoară, însă, și în teritoriul Branului, în timpul și după marile răscoale țărănești. Mari tulburări s-au produs aici în anul următor răscoalei conduse de Horia. Totul a pornit de la „conscrierea urbarială", efectuată la Bran, în zilele de 4 și 5 august 1785[33]. Lucrările au început, conform indicațiilor, fiind de față și cîte 7 bătrîni din fiecare divizie (sat). După cum reiese din rapoartele informative înaintate magistratului orașului Brașov de către castelanul substituit Fronius și de conscriptorii urbariali, *„acești oameni nici n-au voit să audă numele de iobag"* (subl. I.C.). Conscriptorii s-au îngrijorat și mai mult, din cauză că „în dumineca ce a urmat — la 7 august 1785 — după ce bătrînii le-au povestit celorlalți, în fața bisericii, ce s-a petrecut, s-a produs printre ei o mare frămîntare și i-au asaltat toți locuitorii împreună din întreg teritoriul de jos, *sub forma unei răscoale*, au contestat în întregime depoziția de la punctul 9 [conform căreia erau declarați iobagi] și au anulat-o...." „Atitudinea noastră moderată pe care am adoptat-o cu acest prilej a fost poate frîna care a împiedicat ca această văpaie să nu izbucnească în vîlvătaie" [34], subliniază conscriptorii. Și din raportul lui Fronius rezultă că „Agitatorii n-au putut fi încă descoperiți și toți vorbesc la fel". Din acest raport desprindem informații valoroase și în privința atitudinii colibașilor de sus. Se arată că „pînă acuma, *colibașii de sus* nu s-au opus față de dările obișnuite, dar *și ei susțin că sînt oameni liberi și deci nu sînt supuși*"[35] (subl. I. C.). Cu drept cuvînt se poate spune că numai abilitatea cu care conducătorii au folosit calea compromisului a făcut ca lucrurile să nu meargă mai departe, „să nu izbucnească în vîlvătaie".

Și în anul 1821, în timpul răscoalei de dincolo de Carpați, condusă de Tudor Vladimirescu, au existat frămîntări în hotarul Branului. Numărul mare de refugiați din Țara Românească, care s-au așezat în teritoriul de sus al Branului a dat de gîndit castelanului Bokros. Aflăm acest lucru din raportul pe care castelanul l-a înaintat la 29 martie 1821 „prezidiului Magistratual" al orașului

---

[31] Arh. st. Brașov, *Actele Magistratului*, nr. 200/1760.
[32] *Ibidem.*
[33] *Ibidem*, nr. 1647 și 1648, din 9 august 1785.
[34] *Ibidem.*
[35] *Ibidem.*

Brașov. El mai informează și despre faptul că „oamenii de aici trec în Țara Românească și se alătură răsculaților... și este de temut ca acești dezertori să nu treacă dincoace într-o noapte cu o ceată nestăpînită și astfel și în această regiune, care este situată foarte aproape de graniță, ar putea să fie tulburată liniștea"[36]. Ceva mai tîrziu, printr-un alt raport[37], Bokros face cunoscut că locuitorii mărginași din Țara Românească , în special rucărenii, au adus aici tot felul de arme, nu se cunoaște cu ce intenție. În scurt timp, castelanul a primit , ca răspuns, ordinul de a confisca toate armele găsite la colibașii din teritoriul de sus al Branului, ceea ce a și făcut.

V. Desființarea iobăgiei. Începînd cu anul 1836, granița Ardealului a fost mutată pe vîrful Carpaților, la „Pajura" și, o dată cu granița și vama. Castelul și-a pierdut astfel, în mare parte , importanța militară și economică pe care a avut-o , iar viața colibașilor din Branul de Sus a cunoscut o relativă ușurare.

Un moment deosebit de important pentru istoria Branului îl constituie anul 1848. Evenimentele revoluționare desfășurate la Bran la 1848 se încadrează în ansamblul mișcării revoluționare din Transilvania. Gata de a porni la luptă pentru cîștigarea libertății naționale și pentru scuturarea jugului iobăgiei, brănenii așteptau numai momentul prielnic pentru a acționa. Primele tulburări se produc aici spre sfîrșitul anului 1848. La 2 noiembrie 1848, senatorul și inspectorul de plasă Fabricius face cunoscut că „populația românească a Branului, atît de blajină pînă acum, este cuprinsă de totală anarhie"[38]. Sînt prezentate pe rînd faptele doveditoare. Aflăm astfel că locuitorii din „Poarta, Predeal, Măgura și Peștera, cu de la sine putere și fără mijlocirea autorităților, au îndepărtat pe jurații de pînă acum și au pus alții". De asemenea, brănenii „au scos din funcțiune pe notarul Johann Honigberger... și au încheiat contract cu dascălul Vartolomei" [39]. Oamenii au cerut și îndepărtarea castelanului Bokros și a ajutorului său Andreas Deák. Se menționează chiar că „Bokros a fost amenințat cu moartea, din care cauză a părăsit Branul de mai multe zile și stă la Brașov". Înspăimîntați de amenințările brănenilor că vor fi maltratați, și cei 12 trabanți „au părăsit serviciul". Raportul continuă, informînd că brănenii „și-au ales și un jude, la îndemnul fiului preotului din Sohodol, Iuon Pușcaș (este vorba despre Ioan Cavaler de Pușcariu, stegarul revoluției de la 1848 din Transilvania), în persoana locuitorului din Simon,Aron Moșoiu". Brănenii nu mai vor astfel „să recunoască justiția legală și justiția nu se mai poate aplica la Bran". [40]

La 18 noiembrie, adjunctul castelanului, Andreas Deák, întocmește un raport informativ din care rezultă că „pentru ziua de 19 noiembrie a fost înștiințat .... că 150 de oameni vor ataca castelul, ... răsculații voind să pună mîna pe actele de partaj care se găsesc în castel și pe alte documente, să ia registrul

---

[36] Arh. st. Brașov, *Actele Magistratului*, nr. 1082/1821.
[37] *Ibidem*.
[38] *Ibidem*, nr. 4704/1848.
[39] *Ibidem*.
[40] *Ibidem*.

cadastral din grădina castelanatului și țidulele de impozit"[41]. Brănenii voiau să știe distruse toate actele, orice urmă scrisă referitoare la obligațiile lor feudale.

Faptele se succed cu destulă repeziciune. Cîteva zile mai tîrziu, castelanul Bokros anunță că sînt expuse jafului și incendierii nu numai averea lui personală, ci și „cadastrul, țidulele de impozit și alte protocoale și documente care se găsesc în cancelaria din grădina castelanatului"[42].

Mișcarea din noiembrie 1848 a fost înăbușită prin aducerea de trupe din Brașov și reinstalarea, pe această cale, a castelanului Bokros. Sub alte forme, mișcarea va continua aici și în anul 1849, cînd preoții și locuitorii din Bran au întocmit o jalbă adresată comandantului districtului din Sibiu[43], în care își găsesc ecou ideile cuprinse în cele 16 puncte formulate de Adunarea de la Blaj. Românii din Bran, prin jalba întocmită, cer între altele: ca în calitate de națiune de sine stătătoare să-și aibă juzii lor, 12 bătrîni și 2 preoți din națiunea lor; ca posesiunea Bran să fie proprietatea lor; să li se restituie munții, morile, cîrciumile și luncile, pe care comunitatea Brașovului li le-a luat în mod ilegal; să fie scoase pădurile de sub stăpînirea comunității Brașovului și să fie predate obștii din Bran, pentru că acestea au fost îngrijite de strămoșii lor și au fost plantate de plugurile lor; consideră că în teritoriul Branului este foarte necesară o școală cu trei clase în care tinerii să fie instruiți în limba română, germană și latină; spun că au nevoie degrabă „de două tîrguri mari de țară, pe an și un tîrg săptămînal, unde să-și vîndă produsele și să-și cumpere cele necesare".

În legătură cu jalba este trimis la Bran un anchetator pentru a cerceta situația la fața locului și este numit ca inspector Ioan Bran de Lemeny. Cu scopul de a-i potoli pe brăneni, castelanul Bokros și adjunctul său Deák sînt din nou îndepărtați din funcții („deoarece au fost compromiși") [44].

Ioan Bran face o nouă organizare administrativă, alegînd noi juzi (împreună cu ajutoarele lor), din rîndul brănenilor, pe baza prevederilor „ constituției țării"[45]. Dintr-un raport informativ al notarului Honigberger, primit la magistratura orașului Brașov la 25 decembrie 1849[46], aflăm că „inspectorul I. Bran a numit pe Nicolae Băncilă din Moeciul de Jos jude primar, iar pe Mețianu din Zîrnești, notar al Branului".

Activitatea lui Ioan Bran nemulțumește însă, magistratura orașului Brașov, motiv pentru care se întreprinde o anchetă cu scopul îndepărtării lui. Anchetatorul notează în raport că măsurile inspectorului au dus la „cea mai mare anarhie, totalul comunism de bunuri, duhul răzvrătirii" [47].

Deși înfrîntă, revoluția de la 1848 din țările române a avut urmări însemnate. Pentru comunele și satele brănene, ea a adus încheierea unei lungi și apăsătoare perioade istorice, perioada dependenței feudale de orașul Brașov.

---

[41] Arh. st. Brașov, *Actele Magistratului*, nr. 4705/1848.
[42] *Ibidem*, nr. 4895/1849.
[43] *Ibidem*, nr. 3308/1849.
[44] *Ibidem*.
[45] *Ibidem*, nr. 3817/1849.
[46] *Ibidem*, nr. 4885/1849.
[47] *Ibidem*, nr. 4603/1849.

LÉON PLÉE — SPRIJINITOR AL UNIRII PRINCIPATELOR ROMÂNE

VASILE LUNGU

După înfrîngerea revoluției muntene din 1848, majoritatea foștilor organizatori și conducători au fost siliți să emigreze. Cei mai mulți dintre ei s-au îndreptat spre Paris. Aici își petrecuseră anii tinereții, aici aveau prieteni și susținători devotați, aici sperau că vor găsi sprijin în opinia publică democrată pentru cîștigarea pozițiilor pierdute.

Grupul de stînga al emigrației — în mijlocul căreia se remarcă Nicolae Bălcescu — urmărind să creeze un puternic curent în favoarea revoluției, intensifică acțiunea de informare a opiniei publice europene. Emigrații au început să scrie broșuri de propagandă și să întocmească memorii, unele semnate, altele anonime, căci sub anonimat se puteau ataca probleme mai dificile pentru interesele naționale ale românilor. Se face apel la presa zilnică și de mare tiraj, care contribuie la formarea unor curente largi de opinie publică. Prin presă și în special prin presa franceză cu vederi democratice, patrioții români au susținut o propagandă activă. Problema de bază a acțiunii de propagandă, unirea Principatelor Române, s-a bucurat de sprijinul organelor de presă cu vederi democratice de pretutindeni.

Revoluționarii democrați ruși au susținut prin scris revendicările poporului român în momentele cele mai hotărîtoare [1]. De altfel, cauza Unirii a fost sprijinită și de organe „oficiale" ale presei ruse [2]. În Anglia, „Daily News" discută în numeroase articole problemele românești [3]. Unele gazete germane și italiene dau și ele multă atenție Principatelor Române. Principalul cîmp de activitate pe tărîm publicistic este însă Franța, unde emigranții tipăresc studiile și articolele lor și găsesc sprijinitori în rîndul ziariștilor cu vederi progresiste și chiar din partea presei oficiale.

---

[1] P. Constantinescu-Iași, *Influența democraților revoluționari ruși din sec. XIX asupra curentelor ideologice din țara noastră între 1850—1888*, în „Studii", III (1950), nr. 3, p. 33 și urm.

[2] D. A. Sturdza, *Acte și Documente relative la Renașterea României*, vol. VII, p. 226—228.

[3] *Ibidem*, vol. IV, p. 885—887; *ibidem*, vol. V. p. 462—644 și 704—706.

Dintre ziarele franceze, încă din 1852, ziarul „Le Siècle" și-a pus larg la dispoziție coloanele sale publiciștilor care au dezbătut necontenit problemele privitoare la Principatele Române. Ziarul „Le Siècle", plasat pe poziții republicane, era unul din cele mai importante organe ale presei franceze din secolul al XIX-lea. Joseph Havin, om politic și publicist, director al ziarului, cu convingeri democrate, cu toate dificultățile create presei de cel de-al doilea imperiu, a reușit să-și mențină ziarul și chiar să sporească influența lui [4].

Între colaboratorii de seamă ai ziarului „Le Siècle" s-a numărat și Léon Plée, apărător sincer al intereselor românești[5]. În ce împrejurări a cunoscut pe emigranții români, nu știm. Corespondența lui, din care am putea afla lucruri interesante și poate unele aspecte noi din această epocă atît de zbuciumată din trecutul nostru, nu ne este cunoscută.

Între emigranții români și Léon Plée s-a cimentat o adîncă prietenie. El a fost un neobosit apărător al intereselor tuturor popoarelor oprimate. Așa se explică de ce s-a atașat ziarului de orientare republicană „Le Siècle". Ca redactor șef al rubricii politice a acestei foi, el scrie un număr considerabil de articole, în care ia apărarea popoarelor în suferință. Plée susține în mod consecvent cauza poporului român, începîndu-și seria de articole în această privință încă din 1855, cînd se ocupa de problemele ce se discutau la conferințele de la Viena. Începînd de la această dată și pînă la unirea din 1859, el descrie pe larg diferite probleme referitoare la Principatele Române. El discută și susține țelurile poporului român în cadrul politicii general europene, și în special în cadrul soluționării crizei orientale, care dusese la războiul Crimeii.

În preajma convocării congresului de la Paris, J. Havin, directorul ziarului, publică un articol în care propune să fie invitați la congres: italienii, moldovenii, ungurii, sîrbii, polonii, care să se pronunțe asupra dorințelor lor[6]. La 19 ianuarie 1856, în același ziar, Léon Plée inserează articolul „*Où en est-on? Que fera-t-on?*" în care, după ce discută problema orientală în tot ansamblul ei, se ocupă și de Principatele Române, opinînd ca aceste țări să fie puse sub garanția a cinci mari puteri, pentru a se asigura pacea în această regiune[7].

Congresul se deschide la 25 februarie și cu această ocazie, Plée face un apel către participanți, în articolul *Les Roumains*, pentru soluționarea revendi-

---

[4] Pentru „Le Siècle" vezi: K. Marx, F. Engels, *Opere alese*, vol. I ed. II, Buc,. 1955; P. Larousse, *Grand Dictionnaire...*, vol. IX, p. 117.

[5] Léon Plée s-a născut la 30 iunie 1815 la Paris. Studiile sale literare le-a făcut la Strassbourg și tot în acest oraș studiază și dreptul. În 1839 intră în învățămînt și funcționează ca profesor de istorie la colegiile din Blois, Reims, Orléans. Între timp publică scrieri literare și științifice. Revenind la Paris debutează în presă. Fondează cu Henriette și Brisson „La revue des auteurs unis", pe care o conduce ca șef redactor pînă în 1850, cînd trece la ziarul „Le Siècle" unde Havin, directorul ziarului, i-a încredințat rubrica politică. Plée publică în acest ziar un număr considerabil de articole, în care susține, cu o convingere nestrămutată, principiul naționalităților. El a publicat în diverse serii studii: *L'Europe en 1858*, *Le Traité de Paris*, *La Pologne*, *Les Principautés Danubiennes*, *L'Italie* etc. Plée a devenit unul din cei mai de seamă ziariști ai secolului XIX. Moare în 1879.

(P. Larousse, *Grande Dictionnaire Universel*, vol. XII, p. 1171).

[6] „Le Siècle" din 2 ian. 1856.

[7] *Ibidem*, din 19 ian. 1856.

cărilor poporului român, în spirit de echitate. Autorul arată că privirile Franței și Europei sînt îndreptate asupra congresului de la Paris și că „redeșteptarea" opiniei publice creează puterilor deliberante obligații foarte mari. „Istoria este acolo — scrie el — și așteaptă actele lor, națiunile sînt acolo și speră soluții, opinia publică este acolo și veghează cu o neliniște calmă, dar gata să doboare greșelile și deciziile care nu vor fi la înălțimea dezbaterilor". El cere să se dea Principatelor Române organizarea cea mai conformă cu pacea și echilibrul general, ținîndu-se seamă de interesele și dorințele poporului român. Apoi, Plée discută soluțiile care circulau privind viitoarea reorganizare a Principatelor și se pronunță pentru soluția unirii întregului popor român, fiindcă numai în acest fel s-ar crea un front de rezistență destul de puternic, care să se opună tuturor ambițiilor marilor state absolutiste vecine, recunoscînd totodată și dificultățile acestei soluții. În încheiere, el cere ca poporul român să fie pus la adăpost de orice fel de opresiune și atrage atenția Congresului asupra nenorocirilor seculare și nemeritate ale viteazului popor român [8].

În congres s-au ivit deosebiri de opinii între marile puteri asupra viitoarei reorganizări și s-a ajuns la soluția pe care o știm, ca poporul român să fie consultat și dorințele lui să fie exprimate pe calea Divanurilor ad-hoc. Congresul hotărîse crearea unei Comisii europene care să ancheteze la fața locului și să înainteze propuneri asupra celor constatate.

Publicarea instrucțiunilor Congresului de la Paris, pentru Comisia amintită, a dat prilejul lui Léon Plée să discute într-un articol sarcinile acestei comisii. După Plée, comisia trebuia să țină seama de art. 25 al tratatului din 30 martie, să vadă, să examineze, să culeagă și să raporteze Conferinței ceea ce a văzut, auzit și verificat. Comisia, deși nu poate lua decizii, se va pune în contact cu țara, ea va studia situația financiară, așezarea impozitelor, raporturile clerului cu administrația, regimul mănăstirilor, sistemul militar. După ce Divanurile vor fi constituite, comisia va lua legătura cu președinții acestor Divanuri, care îi vor transmite dorințele Principatelor Române. Léon Plée arată că nimeni n-are dreptul să se opună liberei manifestări de voință a moldovenilor și muntenilor, fie în timpul campaniei electorale, fie în Divanurile ce vor fi alese. De asemenea, cere să nu se exercite nici o influență asupra deliberării Divanurilor. El scrie: „Poporul român să fie sigur că partizanii sinceri ai libertății au privirile ațintite asupra comportării sale. Sîntem dispuși și facem cunoscut că vom apăra voința și dorințele poporului român, în măsura în care le vom cunoaște. O nouă pagină istorică începe pentru Țările Române, pagină demnă de trecutul lor" [9].

În articolul *Les Principautés*, Plée — după ce elogiază demnitatea cu care procedează poporul romîn în pregătirile preliminare pentru viitoarea lui organizare, dînd prin aceasta o dovadă evidentă că vrea să renască pe pămîntul patriei sale — nu pierde nici de data aceasta prilejul de a discuta și susține

[8] „Le Siècle", din 13 martie 1856.

[9] *Ibidem*, din 7 febr. 1857. Reprodus de „L'Etoile du Danube", din 9 febr. 1857, D. A. Sturdza, *op. cit.*, vol. III, p. 1121—1124.

teza unirii într-un singur stat a întregului popor român, unire care întîlnește opoziția Turciei și Austriei[10].

Léon Plée atrage atenția opiniei publice europene, în articolul *La Turquie et les Principautés*, asupra politicii de imixtiune otomană în Principatele Române. După ce face o amplă analiză a situației politice din sud-estul Europei, arată că, după un lung an de așteptare, tratatul de la Paris începea să fie executat, iar armata austriacă părăsea încet și cu mare regret bogatele țări dunărene pe care le ocupase fără lupte, în timp ce flota engleză era în drum spre Malta părăsind Constantinopolul. O singură putere bătea pasul pe loc, căci viitoarea emancipare a Principatelor părea să fie un supliciu pentru ea. Această putere era Turcia. Dacă Turcia — spune Plée — își înțelege situația în Europa, ea nu trebuie să mai mențină legăturile de vasalitate în Principatele Române. Aceste legături sînt rămășițe dintr-o altă epocă și timpul guvernărilor feudale a trecut. Turcia trebuie să-și facă din români prieteni, după cum Franța și i-a făcut pe belgieni. Deși Congresul de la Paris oprea toate presiunile externe în țările dunărene, trimișii turci în aceste țări — arăta Plée — combat pe toate căile Unirea, și pentru ziarele din Constantinopol, cuvîntul unionist este sinonim cu cel de agitator periculos. Europa a făcut mari sacrificii, susținea ziaristul progresist francez, pentru a salva Turcia și aceasta a contractat mari obligații. „Ce entuziasm ar produce în Europa — exclama el — o declarație a Turciei, că renunță la drepturile sale în favoarea românilor. Va stîrni aplauze, va fi sărbătorită, se va scrie în toate părțile, felicitînd-o". Mai departe, Plée se adresează opiniei publice europene și caută să demonstreze, din nou, că cea mai fericită soluție în problema românească ar fi unirea întregului popor român. Dar timpul — spune ziaristul francez — n-a sosit încă pentru o unire așa de însemnată. Poporul român iubește artele și literatura, este capabil să dezvolte științele și ar fi o crimă contra umanității dacă acestui popor nu i s-ar asigura posibilitățile de dezvoltare.

Plée se adresează și poporului francez, citînd declarația guvernului referitoare la Unire, publicată în „Moniteur Universel". În numele poporului francez, în amintirea soldaților francezi care zac în pămîntul Crimeii, în numele sîngerosului și costisitorului sacrificiu, el cere sfîrșitul suferințelor unui mic popor demn de simpatie universală. În continuare, Plée analizează atitudinea marilor puteri față de Unire. El arată că Rusia sprijină dorințele poporului român și este alături de Franța în această problemă. Vorbește apoi în mod ironic despre atitudinea Angliei. „... Se vorbește că Anglia este ostilă. Noi nu credem în această ostilitate. Ce interes poate să aibă Anglia în menținerea nenorocirilor în Moldova și Muntenia? Credem că este o calomnie și noi sîntem convinși că dacă guvernul englez face acest lucru contra Unirii românilor, națiunea engleză în masă îl va dezaproba". Ocupîndu-se de atitudinea Austriei, Plée arată că opoziția acesteia nu surprinde, ea dorind să se întoarcă în Principate. Politica Austriei este clară și ar trebui să fie un avertisment pentru Turcia. Plée cere ca poporul român să fie lăsat să-și exprime dorințele în mod

[10] Articol reprodus de „L'Etoile du Danube", din 17 mart. 1857.

liber, aşa cum prevăd stipulaţiile tratatului de la Paris şi instrucţiunile Comisiei europene şi să înceteze toate presiunile externe. „... Dacă Turcia exercită încă presiuni, ea se pune cu bună ştiinţă în afara tratatelor. Europa poate să fie chemată să judece fără ea, şi contra voinţei ei. Noi care am servit-o în interesul civilizaţiei şi a influenţei franceze, noi îi dăm acest avertisment"[11].

Faţă de necontenitele abuzuri antiunioniste, Léon Plée intervine şi mai categoric, cerînd turcilor să înceteze cu samavolniciile. În articolul *Union de la Roumanie*, el dezbate pe larg situaţia din Principate, căutînd să informeze opinia publică mondială despre abuzurile şi teroarea ce domnesc în aceste ţări. Demască în primul rînd insinuările Turciei şi Austriei, care susţineau că ţările n-ar fi pregătite pentru o unire administrativă şi politică , ci doar pentru o simplă unificare economică, cu acelaşi sistem vamal şi instituţii comerciale, adică un fel de Zollverein.

Această soluţie, menită să inducă în eroare poporul român, este combătută de Plée, care cerea alegătorilor din Principate să reziste, căci au suferit, au luptat şi au învins împreună. Deşi cîteva familii mari boiereşti sînt rivale — spune el — moldovenii şi muntenii nu cunosc decît o singură luptă, aceea a independenţei şi a libertăţii şi din manifestările poporului român se vede clar că el nu doreşte decît o singură şi adevărată Unire, adică cea politică. El adaugă că românii din cele două Principate ştiu mai bine decît oricine că, neunite, ţările lor vor rămâne simple provincii sub suzeranitatea Turciei, în timp ce unite vor forma nucleul, în jurul căruia se va aduna întregul popor român.

Léon Plée se adresează Comisiei europene, care avea obligaţii întinse şi delicate, şi cere ca această comisie să nu ia informaţii de la palatele princiare, ci să meargă pînă la coliba clăcaşului, unde să poată afla adevărata opinie şi expresia voinţei poporului român. Plée cere apoi opiniei publice mondiale să nu lase ca poporul român să fie răstignit. Italia nu s-a ridicat încă, iar Polonia a fost înşelată în speranţele sale. Cel puţin un popor să triumfe. Moldovenii şi muntenii, continuă el, n-au nimic să-şi reproşeze, iar agitaţia lor în favoarea Independenţei şi Unirii este demnă şi calmă.

În încheiere, autorul spune că civilizaţia ar primi o grea lovitură dacă aceste speranţe ar fi înşelate, dacă manevre murdare ar împiedica independenţa promisă, libertatea aşteptată şi ar opri poporul român de a reveni la viaţă[12].

Din acest articol constatăm că Léon Plée vedea rezolvarea problemei româneşti numai cu ajutorul poporului de la care se putea aştepta renaşterea naţională. El demască marea boierime care, cu sprijinul duşmanilor unirii, căuta să împiedice această renaştere şi viitorul a confirmat că Plée avea dreptate.

Faţă de amestecul tot mai evident al Turciei, mai ales în Moldova, faţă de încălcarea flagrantă a hotărîrilor tratatului de la Paris, Léon Plée intervine cu un nou articol intitulat *La Turquie et les Principautés*, în care prezenta în-

[11] „Le Siècle", din 8 apr. 1857; articolul este reprodus în „L'Etoile du Danube", din 10 aprilie 1857; D. A. Sturdza, *op. cit.*, vol. IV, p. 300—304.

[12] Articol reprodus de „L'Etoile du Danube", din 22 apr. 1857; D. A. Sturdza etc., *op. cit.*, vol. IV, p. 393—396.

tr-o formă clară situația internațională a Principatelor Române față de Turcia în acea vreme. El arăta că Turcia nu avea dreptul de a se amesteca în treburile interne ale Principatelor. Suzeranitatea Turciei înceta în fața garanției puterilor semnatare. Singurul și unicul ei drept constatat prin tratatul de la Paris era acela de a se conforma voinței poporului român și de a ține seama de voința puterilor semnatare care nu pot tolera mult timp amestecul ei în Principate, ca și al Austriei sau al altei puteri. El denunță în fața opiniei publice europene abuzurile intolerabile ale Turciei, care nu numai că nu executa prevederile tratatului de la Paris, dar nu respecta voința poporului român și făcea totul ca să provoace în aceste țări expresia unei opinii nefirești: „... Noi am și prevenit-o, cu acea sinceritate, la care serviciile noastre din trecut ne-au dat dreptul, că este o mare greșală politică. Imperiul Otoman nu trebuie să creadă că în viitor nu va mai avea niciodată nevoie de ajutor. Evident că Turcia indispune opinia publică europeană, care susține revendicările românești, și ea dă dovadă că este categoric opusă progresului, civilizației și libertății". Plée își încheia articolul, arătînd că istoria va da dreptate apărătorilor poporului român și nu acelora care susțin și justifică politica retrogradă a turcilor și a altor puteri[13].

Cum presa unionistă din Moldova era interzisă de guvernul lui Vogoride și deci n-avea cum să răspundă abuzurilor, samavolniciilor și calomniilor, sarcina aceasta revine într-o bună măsură presei străine cu vederi democratice care susținea lupta poporului român. Astfel ziarul „Daily News " denunță în fața opiniei publice engleze purtarea intolerabilă a lui Vogoride. Ziarul se adresează guvernului englez și-l acuză că aprobă și încurajează procedeele lui Vogoride, deși a declarat în fața lumii că poporul român din cele două țări trebuie să fie liber consultat[14]. La rîndul său, Léon Plée în articolul *Toujours les Principautés*, atacă violent guvernul turc acuzîndu-l de ingratitudine și cere guvernului francez să intervină fără întîrziere și să curme starea de lucruri din Principate. El cerea guvernului să-și respecte angajamentele luate. „... Pentru ce — scrie Plée — nu merge el pînă la capăt? Pentru ce nu pune capăt manevrelor turcești? Pentru ce nu cere respectarea strictă a tratatelor? El are tot felul de mijloace pentru a scoate din capul guvernului turc ideea că Europa se dezinteresează". Plée face apoi apel la toate puterile semnatare ale tratatului din Paris, cerîndu-le să intervină urgent pentru a asigura libertatea de exprimare a poporului român. Autorul spune în continuare că guvernul turc nu mai ia în considerare avertismentele Franței, Prusiei, Sardiniei, nici chiar pe acelea ale Rusiei, deși socotelile Turciei cu Europa nu sînt încă încheiate. Sultanul a contractat îndatoriri față de Europa, cînd era pe punctul de a se prăbuși. Unde sînt garanțiile pe care le-a dat civilizației? Acum cînd se socotește salvat și întărit, prima sa grijă este de a opri libera exprimare a voinței naționale în Principate. Această stare de lucruri trebuie să atragă în mod serios atenția Europei, căci chestiunea Principatelor Române nu este mai puțin importantă decît începerea războiului oriental. În încheiere, Plée amintește din nou ce sacrificii

---

[13] „Le Siècle" din 20 mai 1857, reprodus în „L'Etoile du Danube" din 28 mai 1857, și în D. A. Sturdza, *op.. cit.*, vol. IV. p. 631—632.

[14] D. A. Sturdza,.. *op. cit.*, vol. IV, p. 885—887.

enorme a făcut Franța pentru salvarea Turciei și susține că intervenția Franței pentru „libertatea României" ar fi trebuit primită „cu aclamații pe țărmurile Bosforului". Dar, guvernul turc dă dovadă că n-are nici tact, nici memorie și că pedeapsa nu va întîrzia. Ea este gata și consistă în schimbarea intervenită în opinia publică. Turcia — scria autorul — se găsește în situația în care se găsea în 1853 și ea va vedea ce înseamnă o schimbare de orientare a opiniei publice [15].

Îndată ce s-a cunoscut rezultatul alegerilor falsificate în Moldova, valul de proteste din partea maselor populare conduse de patrioții români ia un caracter general, iar pe plan internațional presa democratică începe o campanie viguroasă, cerînd anularea alegerilor.

Léon Plée în numele opiniei publice franceze denunță în articolul *La Roumanie et le traité de Paris* cinismul, teroarea și fărădelegile la care s-au dedat agenții guvernului turc în timpul alegerilor pentru Divanul ad-hoc din Moldova. Opinia publică se întreabă — scria el — de ce atîta îndelungată răbdare din partea Franței, de ce guvernul francez n-a chemat și obligat încă pe acești agenți la respectarea tratatelor? Plée analizează apoi rezultatul alegerilor din Moldova prin prisma dreptului internațional și al procedurii, arătînd că ceea ce se petrecea în Principate n-avea nicidecum un caracter definitiv, puterile contractante nefiind angajate cu nimic. Faptul că Vogoride, sprijinit de puterile antiunioniste, a obținut o majoritate nefirească în favoarea opiniilor Porții, nu angaja de loc soarta Țării Românești și a Moldovei, după cum nu angaja puterile semnatare ale tratatului de la Paris. Nici Țara Românească , nici Moldova nu se pronunță fără apel asupra soartei lor. Ele propun numai bazele organizării lor, însă puterile semnatare au datoria să examineze dacă dorințele exprimate sînt dorințe libere sau forțate, dacă ele sînt sincere sau nu. Rezoluțiile Divanurilor trebuie înaintate Comisiei europene și aceasta, după ce va referi asupra lor, le va înainta Conferinței, care le va discuta și va elabora o convenție între puterile europene și Poartă și numai după aceasta se va emite un hatișerif de organizare a Principatelor Române. În sprijinul acestei argumentări, Plée citează articolele tratatului de la Paris, care stabileau procedura ce trebuia să urmeze pînă să se ajungă la organizarea definitivă a Principatelor.

Plée își arată adînca admirație față de poporul român și cere opiniei publice europene să susțină cauza nobilă a acestui popor, căci emanciparea lui nu depinde nici de Vogoride, nici de amestecul otoman. El scoate apoi în evidență luptele poporului român, care, adesea, a dat loc la violențe, însă aceste violențe atestă în fața Europei forța și energia poporului român, care a rezistat și rezistă încă tuturor manevrelor dușmanilor lui. În încheiere, Plée face un nou apel la guvernul francez, în numele poporului francez. „... Noi sîntem siguri că Franța nu va abdica, un singur moment, de la misiunea care și-a asumat-o ca Moldova și Țara Românească să fie emancipate. Jugul lor a fost sfărîmat și opinia publică întreagă va aplauda ceea ce se face în sensul acestei emancipări"[16].

---

[15] „Le Siècle", din 5 iun. 1857; D. A. Sturdza, *op. cit.*, vol. V, p. 44—47.

[16] „Le Siècle", din 28 iulie 1857; articol reprodus în D. A. Sturdza..., *op. cit.*, vol. V, p. 305—308.

Puterile potrivnice legitimelor aspirații ale poporului român n-au putut să-și impună punctul de vedere din cauza presiunii opiniei publice din țară și de peste hotare. Alegerile au fost anulate. Noile alegeri au dat Moldovei un Divan ad-hoc unionist, care, ca și cel de la București, exprima dorința și voința de unire a poporului român. Imediat ce s-a cunoscut această dorință, prietenii de peste hotare s-au grăbit să-și arate admirația lor prin presă. Léon Plée adresează prin ziarul „Le Siècle" salutul lui și al poporului francez, poporului român. „Salut acum românilor! Dacă ei nu formează încă un singur guvernămînt, o coeziune constituțională, ei formează deja o uniune sufletească. Bucureștiul și Iașul, despre care se declarase că niciodată nu se vor înțelege, sînt în deplin acord". Moldovenii și muntenii — spune Plée — după 500 de ani, au arătat lumii întregi voința dar și curajul lor. „Reunite, inima Moldovei și a Valahiei animează același corp"[17].

Deși cele două rezoluții votate în ambele țări arătau clar și precis dorințele poporului român asupra viitoarei lui organizări, totuși, presa austriacă și turcă se întreba ce caracter va avea Unirea: este unire administrativă, economică sau militară? Acestor întrebări le răspunde Léon Plée prin ziarul „Le Siècle". El arăta că dezbaterile care continuau mai mult de un an au precizat caracterul unirii pe care o dorește poporul român. Poporul român nu s-a agitat niciodată pentru o simplă unire, ci pentru una completă. Chestiunea a fost pusă în felul acesta de la început, în broșuri, în cărți, în ziare și discuțiile diplomatice, pe care presa austriacă trebuia să le cunoască. Din prima zi, cînd s-a pronunțat cuvîntul unire, s-a pronunțat și cuvîntul națiune. Sub această lozincă au votat alegătorii și pe această bază au fost aleși deputații în divanuri. Deci este evident că principiul care le domină pe toate celelalte este cel al unirii complete. „Intențiile perfide ale Austriei și Turciei — spune Plée — sînt binecunoscute, însă sîntem siguri că Europa va apăra poporul român"[18].

Secondînd acțiunea spre Unire a poporului român, Léon Plée publică articolul *Les voeux des divans roumains*, în care urmărește să cîștige simpatia opiniei publice mondiale în favoarea cauzei poporului român. El recomandă din nou susținerea problemei Unirii de către toți prietenii popoarelor care aspiră la libertate.

Plée își începe articolul arătînd că s-au scris numeroase volume asupra felului cum au dispărut imperii, sau despre ruinele îngrămădite de pe urma războaielor de cuceriri. Însă despre lupta pe care o duce un popor care aspiră să se ridice după o boală lungă sub privirile puterilor care au binevoit să promită sau să favorizeze reîntoarcerea lui la viață, se scrie prea puțin. Această luptă este o sărbătoare în inima acelora care se interesează de popoarele oprimate. Hotărîrile românilor sînt unanime. „... Toți, moldoveni și munteni, mari și mici , nobili, burghezi, țărani, soldați, clerici și laici, toți n-au decît unul și același triplu gînd: Unirea indivizibilă a României libere, un guvernămînt sincer constituțional".

---

[17] Articol reprodus de „L'Etoile du Danube", din 5 oct. 1857; D. A. Sturdza..., *op. cit.*, vol. V, p. 696—697.

[18] Articol reprodus în „L'Etoile du Danube", din 5 oct. 1857.

Plée se ocupă apoi de starea de spirit din Principate în timpul notării rezoluţiilor, subliniind că s-au petrecut fapte şi momente din cele mai emoţionante. Duşmanii acestei mărețe mişcări — spune autorul — sînt consternaţi şi în derută. Nu se mai poate spune că nu sînt decît vagi aspiraţiuni, după cum căutau să prezinte situaţia duşmanii poporului român. Actele sînt precise şi determinante, nu se mai poate întinde nici o capcană. „... Sentimentul naţionalităţii este cel al viitorului, care antrenează totul, domină totul, care adună totul, unifică totul în strigătul de „Trăiască România", şi este singurul care se aude acum pe malul Dunării".

Autorul se adresează puterilor semnatare şi Europei insistînd ca ziua întrunirii conferinţei, care trebuia să decidă în ultima instanţă, să nu se facă mult timp aşteptată, căci emisarii Austriei şi ziarele cabinetului din Viena nu-şi ascund gîndurile potrivnice în această privinţă. Adversarii Unirii caută să amîne cît mai mult discuţiile finale ale diplomaţiei. Puterile care protejează eforturile renăscînde ale poporului român trebuie să fie tot aşa de nerăbdătoare ca şi România însăşi şi să grăbească convocarea conferinţei. „Noi aşteptăm în consecinţă — scrie Plée — cu o legitimă încredere verdictul defitiv al Congresului. De asemenea, rugăm puterile semnatare să nu lase să se obosească poporul român. S-a cerut o experienţă, experienţa este făcută. Pronunţaţi-vă în cel mai scurt timp, căci a devenit o necesitate morală" [19].

Cu cît se amîna deschiderea conferinţei de la Paris, cu atît creştea însă şi îngrijorarea poporului român şi a prietenilor lui. În primăvara anului 1858, Léon Plée se ocupă din nou de problema românească în articolul *La Question des Principautés Roumaines devant l'Europe.* El răspundea celor care erau îngrijoraţi de situaţia ce o rezerva Europa Principatelor Române şi totodată pleda cu căldură cauza Unirii: „... poporul român voieşte Unirea... Unire deplină, întreagă şi desăvîrşită; unire militară, unire administrativă şi unire politică. Dorinţele lui sînt atît de puternice şi hotărîte, ca însuşi tratatul de la Paris". Plée arată apoi că îngrijorările multora nu erau îndreptăţite. Aceste îngrijorări, scria el, s-au ivit datorită unor puteri care nu sînt de aceeaşi opinie cu poporul român. Turcia mai ales nu voieşte unirea, Austria o respinge, iar Anglia duce o politică foarte îndoielnică. Dar problema — arată Plée — nu se reduce la bunăvoinţa uneia sau alteia din puteri. Sultanul, împăratul Austriei şi regina Angliei au subscris ca poporul român să fie consultat şi ascultat.„ ... Atunci marii şi puternicii suverani au scris în actul din 30 martie, că opinia ce vor da ambele Divanuri se va lua în considerare". Aceste hotărîri — susţinea Plée — sînt scrise, ele au putere de lege. Nu se subscriu tratatele, ca a doua zi să fie încălcate! Nu se joacă astfel de comedii popoarelor. Acestea sînt legi pozitive, legi morale, sfinte, pe care şefii de state au îndatorirea de a le păzi.

Plée analizează, apoi, poziţia faţă de Unire a celorlalte patru mari puteri, care sînt în majoritate şi sprijineau poporul român în această luptă. Ocupîndu-se de Franţa, el se întreabă dacă aceasta şi-a schimbat atitudinea pe care a avut-o în trecut? Guvernul francez nu răspunde de atitudinea lui

[19] Articol reprodus în „L'Etoile du Danube", din 21 nov. 1857.

viitoare? Sînt în adevăr unele lucruri care stîrnesc îndoială? Rusia nu este în adevăr atît de angajată prin declarațiile ei ca Franța, dar sprijină Unirea. Atitudinea Prusiei este cunoscută din circularele ei, iar Sardinia este nedespărțită de Franța.

Dar chiar cînd trei puteri ar refuza de a da dreptate poporului român, lucru care — după Plée — era cu neputință față de angajamentele luate sub semnătură, totuși, și în acest caz, majoritatea s-ar asigura. Dorințele românilor — arăta Plée — au fost spuse și sînt spuse cu cea mai mare energie și nu se poate ca Europa să se dezică. „... Nu! Nu! Patrioți români aveți mai multă încredere, voi ați făcut toate cîte ați fost datori a face".

În încheiere, autorul caută să demonstreze din nou că prin unirea Principatelor Române într-un singur stat s-ar spori veniturile și s-ar micșora cheltuielile și în acest fel românii ar fi în stare să-și apere pămîntul lor, să-și dezvolte însușirile lor morale și materiale. De la o margine la alta a teritoriului românesc este numai o singură dorință: „Unirea" [20].

Conferința de la Paris se deschide în luna mai 1858, într-o atmosferă încărcată, lipsită de perspectivă promițătoare pentru poporul român, așa cum afirma Saint Marc Girardin, în unul din articolele lui, că problema românească se înțelegea bine în 1856, în 1857 se înțelegea mai puțin, iar în 1858 se înțelegea și mai puțin [21]. Léon Plée, care cunoștea această situație, publică în preajma deschiderii conferinței articolul *La future conférence; l'union des principautés*. În acest articol, Plée expune îngrijorarea poporului român, care după doi ani de așteptări înfrigurate, încă nu știa ce situație îi stabilea Europa. „...Nenorocită Românie! Care prooroc ar fi putut gîndi acum doi ani că soarta ei va fi încă în discuție! Europa o luă sub a ei chezășie, confirmă toate libertățile ei într-un act solemn, în care scrie că va fi unită, dacă populația ei ar dori-o, îi deschidea în sfîrșit în felul cel mai generos și cel mai larg porțile viitorului. Și ea a meritat. La apelul Europei s-a sculat ca un singur om, în liniștea cea mai nobilă hotărîrile ei au fost unanime, n-a fost nici cea mai mică tulburare în mișcarea ei de redeșteptare. Și cu toate acestea, iat-o astăzi înfățișîndu-se ca cerșetoare". El face în numele civilizației un emoționant apel și cere conferinței să satisfacă dorințele poporului român, care în mod legal a fost totdeauna liber. Ar fi o monstruozitate din partea Europei dacă și-ar dezice promisiunile făcute [22].

În articolul *La conférence — La Roumanie*, din 11 iunie 1858, Léon Plée răspunde obiecțiilor ridicate de presa potrivnică Unirii. El combate argumentele pe care presa reacționară le susținea *in extremis*, cum că prin Unirea Principatelor s-ar atinge integritatea Imperiului otoman. El combate această afirmație și cu argumente luate din „Journal de St. Petersburg", subliniind că Principatele Române n-au făcut nici o dată parte din Imperiul otoman, ci i-au fost numai vasale . Apoi, el răspunde acelora care susțineau că poporul român este corupt și lipsit de omogenitate.

---

[20] „Le Siècle", din 3 mart. 1858.
[21] D. A. Sturdza..., *op. cit.*, vol. VII, p. 11—13.
[22] *Ibidem*, vol. VIII, p. 228—230.

„Și chiar admițînd că ar fi așa, cine vrea să-i facă educația? acei care pînă acum au răspîndit contra lui aceste acuzații? și Europa îl lasă expus influenței neîncetate unor astfel de institutori! Aceasta ar fi mai mult decît o nebunie, ar fi o crimă contra umanității. Românii au istoria lor care se poate citi, ei au o poezie înfocată și tînără, balade și legende". Și autorul descrie în culori foarte vii legenda lui Constantin Brîncoveanu. Continuă apoi arătînd numeroasele invazii care au trecut peste Principatele și citează proverbul „românul nu piere". Ca să ilustreze acest proverb, el amintește dezbaterile care au avut loc în Divanurile ad-hoc și care au dovedit că românul nu pierduse nicidecum simțul politic și de progres.

El se referă la industria și agricultura română care sînt în dezvoltare, la tinerii răspîndiți în lume și care așteaptă de la Europa o patrie liberă. „Nu! Un popor care a rezistat cinci secole invaziilor și persecuțiilor și care s-a condus ca românii, care s-a purtat ca ei în ultimele alegeri, un astfel de popor nu este un popor sfîrșit".

Plée urmărește apoi să intereseze cercurile de afaceri franceze, pentru ca acestea la rîndul lor să preseze guvernul să susțină năzuințele poporului român. În acest scop el se ocupă de bogatele resurse ce se găsesc în România, unde comercianții și industriașii ar putea participa la punerea în valoare a acestor bogății. Această țară devenită liberă — susținea el — poate fi cea mai fertilă din Europa.

În timpul conferinței s-a ridicat printre alte obiecții și aceea că prin Unire țara ar avea frontierele prea expuse față de capacitatea ei de apărare. Plée răspunde și acestei obiecțiuni arătînd că sînt peste 50 de state mai slabe decît România. Dar, zicea el, nu mai sînt timpurile cînd forța era principiul suprem în relațiile dintre țări. Cu tratate bune, statele mici pot avea frontiere foarte puternice [23].

Dar toate aceste eforturi și pledoarii depuse de prietenii sinceri și devotați cauzei poporului român și progresului au fost pentru moment zadarnice, căci, după cum se știe, marile puteri europene după aproape trei luni de dezbateri au ajuns la un compromis în problema românească, compromis despre care s-a vorbit în presa austriacă și turcă după întrevederea de la Osborne. Conferința n-a luat în considerare dorințele poporului român exprimate în rezoluția celor două Divanuri, problema Unirii fiind doar parțial rezolvată în 1858.

Dar ceea ce nu rezolvase diplomația europeană va rezolva poporul român însuși, căci numai el își cunoștea interesele. Prin dubla alegere a lui Cuza, poporul român a găsit posibilitatea de a ocoli prevederile puse de Convenția de la Paris în calea Unirii. Unirea se înfăptuise peste capul puterilor garante.

Evenimentul acesta atît de semnificativ și lupta dusă de poporul român pentru înfăptuirea Unirii n-au trecut ca un fapt divers nici pentru reprezentanții mișcării revoluționare din Rusia, nici pentru prietenii devotați din apusul Europei. Léon Plée amărît de situația ce se rezerva poporului român prin convenția de la Paris, ca un protest contra guvernului francez care abdi-

[23] Articol reprodus din „Le Siècle" în ziarul „Românul", din 20 mai—11 iunie 1858.

case de la angajamentele luate, își lăsase pana „să ruginească", așa cum îi plăcea să-și spună. Dar, după evenimentul din 24 ianuarie 1859 el se adresează poporului român și îl felicită pentru felul înțelept cum a știut să-și impună voința. Adresîndu-se guvernelor garante între care se duceau tratative dacă să se recunoască sau nu actul din 24 ianuarie, el spune că românii, cu o răbdare și rezervă de care Europa trebuie să țină seamă, au așteptat zadarnic ca diplomația europeană să le facă dreptate, și atunci ei au făcut singuri ceea ce trebuia să le facă Europa.

Plée sfătuiește pe conducătorii noului stat să dezvolte instituțiile naționale de care să beneficieze întregul popor, instituții care să ducă la vindecarea rănilor trecutului și să consolideze necontenit statul național. El se adresează în același timp și poporului francez pe care-l îndeamnă să caute să cunoască poporul român, popor blajin și ospitalier, sfătuind pe scriitorii și poeții francezi să-și caute motive de inspirație și pe malurile Dunării în patria Banului Mărăcine [24].

Pentru tot ceea ce făcuse Léon Plée în momentele cruciale pentru poporul român, domnitorul Alex. Ion Cuza îi propune să vină în Moldova ca secretar al domnului și redactor șef al „Monitorului" care trebuia să apară în limba română și franceză spre a fi răspîndit și în străinătate [25]. Nu se cunosc motivele ce l-au determinat pe Plée să nu primească această propunere, însă el va continua să sprijine și în viitor năzuințele și interesele poporului nostru.

În fața amenințărilor de intervenție ale Austriei și Turciei, Cuza ia măsuri de apărare, căutînd să procure arme din Franța. În acest sens, ministrul de externe din București comunică lui Ștefan Golescu care se afla la Paris să ia legătură cu Léon Plée, care este în măsură să ne procure pînă la 40 mii de puști, cu condiția de a se plăti la predare o treime din cost [26].

Mai tîrziu, cînd noul stat național român se consolidase, Léon Plée se străduiește să trezească interesul cititorilor francezi pentru literatura română recenzînd în ziarul „Le Siècle", poeziile lui D. Bolintineanu, V. Alecsandri etc. [27]. În vara anului 1861, Plée face un drum în România pentru a cunoaște poporul și a vedea țara pe care o apărase cu atîta căldură. În drum spre România el se oprește la Budapesta, unde i se face o primire entuziastă, întrucît el susține și poporul maghiar în lupta lui pentru libertate [28].

La sosirea lui Plée în țară, C. D. Aricescu, istoric și poet, îi închină o poezie cu titlul *Domnului Léon Plée, la sosirea sa în România*. Cităm prima strofă:

> „O! tu, al libertății eroic luptător
> Și al drepturilor noastre ardinte apărător,
> Prin mine azi românii salută cu iubire
> În patria lui Mircea a ta bună sosire!"

---

[24] „Le Siècle", din 19 febr. 1859.

[25] Scrisoarea lui V. Alecsandri către I. Alecsandri (21.II.1859), în *Catalogul corespondenței lui V. Alecsandri*, Buc., 1957, p. 3.

[26] Alex. Cretzianu, *Din arhiva lui D. Brătianu*, Buc., 1934, vol. II p. 20—21.

[27]. Bibl. Acad. R.S.R., corespondență inventariată nr. 20814; scris. lui G. Marian către L. Plée; idem, coresp. inv. nr. 20825; scris. lui L.P. către G. Marian.

[28] *Ibidem*, mss. 4868, f. 515.

În restul strofelor Aricescu roagă pe oaspete să comunice Franţei ce a văzut în România şi să-i acorde şi în viitor acelaşi sprijin [29]. Plée dorea să cunoască frumuseţile şi bogăţiile ţării noastre.

Dintr-o depeşă telegrafică din 3 iulie 1861 a lui Bolintineanu către Cuza, aflăm că Plée fusese plăcut impresionat şi chiar încîntat de ţară şi de ospitalitatea cu care fusese întîmpinat. Mai aflăm că-şi luase obligaţia, o dată ajuns la Paris, să facă să se scrie şi mai mult în ziarele franceze despre dorinţele legitime ale poporului român [30]. Amănunte interesante se desprind şi dintr-o scrisoare a lui Bolintineanu către Cuza din 29 octombrie 1861. Bolintineanu, care se găsea în Turcia, îi comunică lui Cuza ştirile primite de la Paris printr-un prieten, arătîndu-i că Plée îşi respecta promisiunea făcută şi că niciodată ziarul „Le Siècle" nu susţinuse cu mai multă căldură cauza României şi a domnitorului ei. Alte ziare pariziene, care de cîtva timp erau împotriva ţării noastre, au trecut în urma unui articol al lui Plée la o atitudine favorabilă românilor şi domnitorului Cuza. În scrisoare se mai spune că Léon Plée pregătea şi o broşură despre România [31].

Printre luptătorii dinafară pentru cauza Unirii, ziaristul democrat Léon Plée se află la un loc de frunte. Sublinierea activităţii sale neobosite pe tărîm publicistic în favoarea năzuinţelor legitime ale poporului român, care n-a fost lipsită de însemnătate, este pe deplin justificată.

---

[29] C. D. Aricescu, *Contul lebedei*, Buc, 1884, p. 49—51. Poezie publ. şi în „Românul" din 2 iulie 1861.

[30] Acad. R.S.R., *ms.* 4868, f. 515; Arhiva Cuza Vodă, vol. 15.

[31] Acad. R.S.R. *ms.* 4868; Arhiva Cuza Vodă, vol. 15, f. 519—520.

DATE PRIVIND REPRIMAREA MIŞCĂRII REVOLUŢIONARE DIN ROMÂNIA ÎN PERIOADA 1924–1929

ELISABETA IONIŢĂ

Continuînd lupta de veacuri pentru eliberarea socială şi naţională, cele mai bune tradiţii ale mişcării muncitoreşti şi socialiste din România, Partidul Comunist, încă de la crearea sa, a îndeplinit cu fidelitate rolul de exponent al intereselor clasei muncitoare, ale întregului popor. O dată cu crearea Partidului Comunist Român, clasa muncitoare a fost prezentă şi şi-a spus cuvîntul în toate evenimentele mai importante ale ţării, s-a situat în fruntea luptei pentru progres social. Este aceasta un merit al clasei muncitoare şi al celor ce s-au situat în fruntea luptei ei — comuniştii — căci fiecare succes a fost obţinut numai prin înfruntarea şi înfrîngerea opoziţiei claselor dominante, a autorităţilor represive burghezo-moşiereşti. Aşa cum sublinia tovarăşul Nicolae Ceauşescu în Raportul prezentat cu ocazia celei de-a 45-a aniversări de la crearea P.C.R., „Încă din primii ani ai existenţei sale, Partidul Comunist a fost nevoit să înfrîngă prigoana dezlănţuită de clasele dominante". [1]

Creşterea prestigiului Partidului Comunist şi a influenţei sale în rîndurile maselor largi populare, încă din primii ani de activitate, a stîrnit ura înverşunată a claselor exploatatoare, care vedeau în partid forţa organizatoare şi conducătoare a luptei poporului pentru libertate, dreptate şi o viaţă mai bună. De altfel, teama guvernanţilor faţă de noul partid înfiinţat în mai 1921 şi-a găsit expresia chiar în brutala arestare a delegaţilor participanţi la Congresul de constituire a P.C.R. „Desigur — constata Gheorghe Cristescu, secretar general al C.C. al P.C.R. în iulie 1923, descriind situaţia grea în care desfăşura activitatea Partidul, — situaţia noastră aici legală, acolo ilegală, în altă parte semilegală, constituie o piedică grea pentru organizarea noastră unitară. Şi acum ca şi înainte, Partidul are mult de suferit sub presiunea reacţiunii, care din cînd în cînd şi acum trece la teroarea făţişă. Cu excepţia unor oraşe, Partidul nostru peste tot este ilegal, însă şi acolo unde în mod oficial sîntem toleraţi, nu avem dreptul să ţinem şedinţele şi adunările noas-

---

[1] N i c o l a e C e a u ş e s c u. *Partidul Comunist Român, continuator al luptei revoluţionare şi democratice a poporului român, al tradiţiilor mişcării muncitoreşti şi socialiste din România*, Buc. Editura politică 1966, p. 24.

tre... În orice caz ne este clar că teroarea trebuie să izbucnească dintr-un pretext sau altul... guvernul și-a trădat intenția de a pune Partidul în afara legii la cea mai mică mișcare" [2].

Intențiile guvernanților de a lovi decisiv în Partidul Comunist și în mișcarea revoluționară s-au făcut vizibil simțite în primăvara anului 1924 cînd, în urma hotărîrii luate de Consiliul de Miniștri de a aplica decretul-lege din 1920, privind instituirea stării de asediu, la 5 aprilie 1924 a fost emisă Ordonanța nr. 1 a Comandamentului Corpului II Armată, prin care se introducea starea de asediu. Acest act a produs o adîncă nemulțumire și vii frămîntări în rîndul maselor din întreaga țară. Înseși ziare burgheze, ca „Adevărul", „Neamul românesc", „Le Progrès", „România" etc., prin conținutul articolelor cuprinse în coloanele lor, în zilele ce au urmat, erau „de acord în a protesta contra loviturii guvernului" [3]. În ziarul „România", organ al Partidului Național, de pildă, în articolul intitulat „Starea de asediu", se arăta că „Nu starea de asediu", poate asigura liniștea și dezvoltarea normală a țării, ci un regim de ordine, corect și legal. Nu putem primi fără a nu protesta împotriva oricărui act arbitrar și ilegal nici ordonanțele date" [4].

Mergînd mai departe cu măsurile represive îndreptate împotriva Partidului Comunist și a mișcării muncitorești în ansamblul ei, voind să lipsească clasa muncitoare, masele muncitoare de conducătorul lor firesc, guvernul burghezo-moșieresc a adoptat măsura interzicerii activității Partidului Comunist. În virtutea prevederilor Ordonanței nr. 2 a Comandamentului Corpului II Armată în care se arăta că va fi pedepsit cu închisoarea „Oricine va propovădui prin viu grai sau prin scris schimbarea formei de guvernămînt" [5] și de asemenea, în virtutea legii stării de asediu, autoritățile au dispus „Desființarea Partidului Comunist Român, S.R.I.C., precum și a tuturor organizațiilor cu caracter comunist, ca: Tineretul Comunist, Prietenii Naturii și Comitetul femenin comunist" [6].

Intenția reacțiunii din România de a decapita mișcarea muncitorească, scoțînd Partidul Comunist în afara legilor, n-a reușit. Deși i-a fost interzisă activitatea legală, totuși P.C.R. a continuat să activeze în condițiile deosebit de grele ale ilegalității, condiții de mari primejdii, de cruntă prigoană, organizînd și conducînd lupta maselor largi populare pentru cucerirea unor importante revendicări economice și politice. „Partidul Comunist trăiește și va trăi. În ciuda măsurilor bestiale ale guvernului, Partidul prinde noi puteri. Răpindu-i-se legalitatea Partidul va lupta ilegal, lărgindu-și activitatea și organizația" [7], se arăta pe această linie într-un apel al P.C.R. din iulie 1924.

---

[2] Arhiva C.C. al P.C.R., fond nr. 1, inv. nr. 8, dos. 19, f. 59.
[3] „Adevărul", din 27 iulie 1924.
[4] „România", din 6 aprilie 1924.
[5] „Monitorul oficial", nr. 159, din 24 iulie 1924.
[6] Arhiva C.C. al P.C.R., fond nr. 1, dos. nr. 54, f. 458 (referat întocmit de comisarii regali la 29 iulie 1924).
[7] *Ibidem.* inv. nr. 8, dos. 21, f. 173—176.

Cum se ştie, o dată cu ilegalizarea P.C.R., a fost interzisă şi apariţia organului central de presă, ziarul „Socialismul" [8].

Exprimîndu-şi indignarea faţă de interzicerea samavolnică a apariţiei „Socialismului", cititorii ziarului au protestat prin scrisori şi telegrame în acele zile pe lîngă Ministerul de Interne şi pe lîngă Direcţia Poştelor [9]. Încercînd să refacă pierderea grea suferită prin interzicerea apariţiei gazetei „Socialismul", P.C.R. a hotărît editarea în locul acesteia a unui nou ziar — „Lupta comunistă", la 10 aprilie 1924, care purta pe frontispiciu inscripţia: „« Socialismul » a fost suspendat, Trăiască « Lupta comunistă »", simbolizînd ideea continuităţii ce anima pe editorii noii publicaţii. Referindu-se la acest fapt, un material de partid releva: „În aceeaşi zi cînd s-a suspendat ziarul „Socialismul", noi (membrii Partidului Comunist — n.a.) am şi scos un altul cu titlul „Lupta comunistă" [10].

Protestînd contra acestei măsuri samavolnice, ziarul „Lupta comunistă" sublinia în acele zile: „Glasul muncitorimii nu va putea fi înăbuşit. Ea va şti să-şi apere drepturile-i sugrumate de ilegalităţile făţişe ale guvernului de clasă... Partidul Comunist ştie că sub regimul brutal al burgheziei nu se poate aştepta la libertate şi egalitate" [11].

Ilegalizarea Partidului Comunist Român, zecile şi sutele de arestări care au avut loc, interzicerea apariţiei ziarului „Socialismul" şi apoi a „Luptei comuniste" au trezit un sentiment de adîncă revoltă atît în rîndul clasei muncitoare, cît şi al altor categorii de oameni ai muncii. Împotriva acestor măsuri samavolnice s-au pronunţat cu hotărîre numeroşi oameni de cultură, personalităţi politice burgheze, cu vederi progresiste. Semnificativ pe această linie este, de pildă, articolul semnat de C. G. Costa-Foru, intitulat „Desfiinţarea unui partid?", în care preciza: „Protestez din toate forţele mele contra odiosului ordin de zi" [12]. Faţă de arestările numeroase care au avut loc împotriva comuniştilor şi altor militanţi revoluţionari, Nicolae Iorga şi Virgil Madgearu au cerut în acele zile organizarea unei anchete. „Faţă de intervenţiile d-lor N. Iorga şi V. Madgearu cum şi de protestările presei asupra tratamentului la care sînt supuşi comuniştii arestaţi s-a orînduit o anchetă" [13], remarca în legătură cu aceasta unul din ziarele vremii. Numeroase au fost protestele trimise autorităţilor şi publicate, multe din ele, în ziarele burgheze ale vremii „Adevărul", „Aurora", „Lupta", „Dimineaţa". Unul din aceste proteste, de pildă, semnat de Şerban Cioculescu, pe atunci doctorand în litere, se ridica cu vehemenţă împotriva arestării unui grup de comunişti, cuprinzînd pe Elena Filipovici, Gheorghe Cristescu, Marcel Cahane, Alexandru Mihăileanu şi alţii. „Această stare de lucruri — sublinia el — nu trebuie să

[8] Prin această măsură, se arată într-un document de partid, „Redacţia cît şi localurile noastre de partid au fost închise. Redactorul Vasilescu Vasia a fost arestat". (Arhiva C.C. al P.C.R., fond nr. 1, inv. nr. 8, dos. 27 f. 30—32).

[9] „Lupta comunistă" (ediţie specială), din 10 aprilie 1924.

[10] Arhiva C.C. al P.C.R., fond. 1, inv. nr. 8, dos. nr. 27, f. 33—34.

[11] *Ibidem*, fond nr. 1, inv. nr. 8, dos. 27, f. 41—42.

[12] „Adevărul", din 2 august 1924.

[13] *Idem*, 23 aprilie 1924.

mai dureze. Persecuțiile metodice avînd drept scop desființarea unui partid politic... sînt de natură a ne atrage complectul discredit în străinătate" [14]. Semnificativ a fost de asemenea și protestul unui număr de aproape 200 de studenți și tinere cadre didactice din diferite facultăți ale Universității din București, care declarau: „protestăm cu energie și cerem sprijinul întregii intelectualități împotriva tuturor acestor violențe și abuzuri" [15]. Printre semnatari se aflau Ștefan Voitec — student la Politehnică, Șerban Cioculescu — doctorand în litere, G. Vlădescu-Răcoasa — asistent, Emil Vîrtosu — student în litere, Octav Livezeanu — student în științe, Alexandru Claudian — doctorand în filozofie, C. G. Costa-Foru — student la filozofie și alții.

În apărarea Partidului Comunist și a mișcării revoluționare în ansamblul ei, înfierînd teroarea brutală dezlănțuită de autoritățile represive ale statului burghezo-moșieresc, și-au ridicat glasul în acea perioadă o serie de organizații democratice de masă. O prodigioasă activitate a desfășurat pe această linie Liga Drepturilor Omului, organizație condusă de C. G. Costa-Foru. În 1925, de pildă, Liga Drepturilor Omului a editat și difuzat broșura intitulată: „Abuzurile și crimele siguranței generale a statului", în care, după ce se prezentau depozițiile unor cunoscuți luptători revoluționari arestați, se demascau metodele sălbatice de torturare a celor arestați de către siguranță și poliție.

O bogată activitate a desfășurat pe această linie, în perioada următoare, în anii 1928—1929, Comitetul de amnistie, din care au făcut parte numeroși intelectuali progresiști, ca: C. G. Costa-Foru, dr. C. I. Parhon, Toma Dragu, C. Paraschivescu-Bălăceanu și alții. Prin numeroasele manifeste, broșuri și apeluri, organizația a luat poziție împotriva stării „excepționale ilegale și anti-constituționale" [16]; s-a ridicat în apărarea și a cerut amnistierea celor „care au înțeles să-și ridice glasul lor de protest, care au văzut că e datoria lor de cetățeni să ia o atitudine în mod sincer și hotărît în contra acestui sistem de guvernămînt" [17].

* * *

În anii ce au urmat ilegalizării P.C.R., guvernele burghezo-moșierești care s-au perindat la conducerea țării au menținut starea de asediu, intentînd, pe această bază, zeci și zeci de procese politice antimuncitorești, judecate în marea lor majoritate de către Consiliile de război [18]. În acest scop, în decembrie 1924 a fost adoptată legea Mîrzescu. Această lege urmărea „ca, prin represalii ascuțite să asuprească mișcarea revoluționară și orice organizații revoluționare" [19]. S-a trecut la arestări masive. În anii următori, sute de mun-

---

[14] "Adevărul" din 14 iunie 1924.

[15] *Idem*, 20 aprilie 1924.

[16] Vezi de exemplu, apelul intitulat „Către opinia publică din România" (Arhiva C.C. al P.C.R., fond nr. 180, dos. 4089, f. 95).

[17] *Ibidem.*

[18] M. C. Stănescu, *Din lupta P.C.R. împotriva terorii și pentru cucerirea amnistiei generale (1924—1929)*, în „Analele Institutului de studii istorice și social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R.", nr. 2/1963, p. 3.

[19] Arhiva C.C. al P.C.R., fond nr. 1, inv. nr. 8, dos. 22 f. 34—36.

citori, ţărani, intelectuali au fost întemniţaţi, fără a li se găsi o vină evidentă. Printre cei care au fost arestaţi şi deferiţi tribunalelor militare s-au numărat cunoscuţi militanţi ai mişcării muncitoreşti din ţara noastră printre care Gheorghe Cristescu, Alexandru Dobrogeanu-Gherea, Imre Aladar, Elena Filipovici, Gh. M. Vasilescu-Vasia, Petre Crăciun, Constantin Trandafirescu [20]. „Reacţiunea nu încetează, nu-şi micşorează prigoana de loc — se spunea într-un material de partid din iunie 1924. Arestările se ţin lanţ, cînd unii se eliberează, alţii intră. Nici un respect faţă de libertăţi şi legi. Legea este bunul plac al burgheziei" [21].

Teroarea a fost îndreptată de asemenea împotriva sindicatelor muncitoreşti şi mai ales contra sindicatelor unitare, ca fiind cele mai combative organizaţiii sindicale.

După ilegalizarea P.C.R., deşi sindicatele unitare au continuat să-şi desfăşoare activitatea sub formă legală — fiind recunoscute juridiceşte — totuşi, treptat, ele au fost supuse unei terori dintre cele mai aspre. Văzînd că nu pot să împiedice creşterea tendinţelor spre realizarea unităţii de luptă a clasei muncitoare şi că influenţa sindicatelor unitare în rîndurile muncitorilor devine din zi în zi tot mai puternică, autorităţile burghezo-moşiereşti au intensificat teroarea şi împotriva sindicatelor unitare. Localurile pentru întruniri erau închise, sediile sindicatelor sigilate, activitatea unor cămine muncitoreşti interzisă. „La Tg. Mureş s-a sigilat sediul sindicatelor, iar la Bucureşti nu mai lasă pe membrii să intre în sală" [22] — se arăta într-un document. În chip asemănător, într-un raport al C.C. al P.C.R. din 1925, se arăta că: „au fost închise căminele muncitoreşti din Arad şi Satu Mare din Ardeal, cel de la Arad cu circa 5 000 de muncitori organizaţi... Iar activitatea sindicatelor din Bucureşti etc. a fost persecutată şi mai rău" [23]. Un manifest al sindicatelor profesionale unitare din Galaţi protesta hotărît împotriva faptului că „sindicatele unitare din Bucureşti, Oradea, Timişoara şi alte localităţi sînt închise, iar reprezentanţii lor sînt tîrîţi în faţa justiţiei de clasă şi condamnaţi pentru că luptă cu curaj pentru apărarea intereselor muncitoreşti" [24]. Permanentele persecuţii la care erau supuse sindicatele unitare ieşeau în evidenţă şi dintr-un memoriu din 16 aprilie 1926 adresat de reprezentanţii sindicatelor unitare din Bucureşti Ministerului Muncii şi Ocrotirilor Sociale. Sindicatele unitare — sublinia memoriul — „se văd zilnic şicanate de prezenţa la şedinţe a agenţilor de poliţie". „O altă serie de ilegalităţi o formează interzicerea şedinţelor educative — culturale organizate de sindicate. Broşuri cu cîntece muncitoreşti permise ani de zile sînt confiscate" [25].

Numeroasele arestări, multiplele persecuţii de tot felul împiedicau adesea ţinerea unor conferinţe sau congrese muncitoreşti. În asemenea condi-

[20] Arhiva C.C. al P.C.R., fond nr. 1, inv. nr. 8, dos. 27, f. 43; „Fierarul", din 1 aprilie 1927.
[21] *Ibidem*.
[22] *Ibidem*, f. 58—61.
[23] *Ibidem*, f. 77—81.
[24] *Ibidem*, doc. 2129.
[25] *Ibidem*, fond nr. 6, dos. 1345, f. 16.

ții, Congresul general al sindicatelor unitare ce urma să se țină la Sibiu în februarie 1927 nu a putut avea loc. În preziua începerii lucrărilor, o parte din delegați au fost arestați, iar la scurt timp după deschiderea congresului, autoritățile din localitate au pătruns în sală interzicînd desfășurarea congresului. O moțiune aparținînd muncitorimii din Capitală adunată în sala sindicatelor unitare, protesta contra interzicerii brutale a ținerii acestui congres și contra arestărilor care au avut loc. „De aceea, noi ne adresăm, pe această cale, muncitorilor, intelectualilor și opiniei publice din România, demascînd această nouă și samavolnică încercare de a răpi muncitorimii dreptul de a spune într-un congres general nevoile și revendicările ei" [26].

Iu pofida terorii, a persecuțiilor de tot felul, P C.R. a făcut eforturi pentru adaptarea întregii sale munci condițiilor grele de ilegalitate, situîndu-se în continuare în fruntea luptei maselor largi muncitoare contra exploatării capitalisto-moșierești, pentru pămînt, pîine, pace și libertate.

Încercînd să înfrîngă voința hotărîtă de luptă a comuniștilor, cercurile dominante burghezo-moșierești au înscenat în continuare o serie de monstruoase procese unor activiști de seamă ai P.C.R. și ai organizațiilor de masă, celor mai combative elemente revoluționare. În august 1925, de pildă, în timpul unei ședințe plenare a C.G.S.U., ce se desfășura în București la sediul său situat pe strada Șelari, ședință la care participau delegați ai sindicatelor unitare din întreaga țară, în sală au pătruns polițiști și agenți de siguranță care au arestat pe cei prezenți, sub pretextul că ședința se ținea fără autorizație, i-au dus în beciurile Prefecturii poliției Capitalei unde i-au ținut zile în șir. Împotriva lor, autoritățile au înscenat un proces ce s-a judecat la București, în intenția de a se grăbi dizolvarea sindicatelor unitare.

Împotriva unor astfel de ilegalități săvîrșite de clasele exploatatoare, masele muncitoare și-au ridicat vehement glasul de protest prin numeroase întruniri, s-au votat moțiuni și s-au înaintat memorii în care se cerea cu hotărîre încetarea terorii și eliberarea celor arestați. Presa vremii, în primul rînd presa muncitorească, a relatat în mod amplu aspecte din desfășurarea numeroaselor întruniri în care muncitorii din diferite centre ale țării au protestat contra măsurilor brutale adoptate de autorități împotriva sindicatelor unitare. Asemenea întruniri au organizat metalurgiștii din București, Brașov, Galați , Tg. Mureș etc., membrii sindicatului C.F.R. — București, comisia sindicală din Sibiu, muncitoarele de la fabrica textilă din Arad, sindicatele din Ploiești, comisia sindicală din Banat etc. În cadrul fiecărei întruniri au fost adoptate moțiuni de protest în legătură cu măsurile de reprimare a activității sindicatelor unitare. Moțiunile au fost adresate de regulă Ministerului Muncii și Ocrotirilor Sociale, Ministerului de Interne, Ministerului Justiției și Consiliului de Miniștri [27]. „Declarăm sus și tare că nu vom înceta lupta pînă cînd nu vom dărîma toate abuzurile și ilegalitățile comise" [28] — se arăta într-

---

[26] Arhiva C.C. al P.C.R., fond nr. 95, dos. 32, vol. I, f. 313.
[27] „Facla", din 9 septembrie 1925.
[28] *Ibidem.*

una din aceste moţiuni de protest. Drept rezultat al acestor dîrze proteste, membrii Consiliului General al Sindicatelor Unitare au fost puşi în libertate.

Sfidînd voinţa maselor muncitoare, lupta lor pentru asigurarea libertăţii de acţiune, autorităţile burghezo-moşiereşti au recurs la noi măsuri represive. Numai în prima jumătate a anului 1926 au fost judecaţi peste 100 de membri ai Sindicatelor Unitare, condamnaţi la sute de ani închisoare. În cursul anului 1926 au fost înscenate la Cluj şi în alte oraşe mari procese. La Cluj au fost implicate în proces 80 de persoane, muncitori şi intelectuali, tineri şi vîrstnici, membri ai P.C.R., U.T.C., Sindicatelor unitare, Ajutorului roşu şi ai altor organizaţii de masă. Mulţi dintre cei implicaţi în aceste procese au fost condamnaţi la ani grei de temniţă. Este de menţionat faptul că în tot timpul desfăşurării proceselor au fost folosite cele mai diferite metode de intimidare a celor aflaţi pe banca acuzaţilor şi a martorilor. „Dezbaterile continuă într-o atmosferă de teroare şi de răpire completă a libertăţii de apărare a acuzaţilor. Comisarul regal îşi ia drepturile preşedintelui, întrerupînd şi oprind chiar să vorbească pe acuzaţi" — se arăta în articolul „Procesul celor 80 de tineri muncitori de la Cluj" [29]. Într-un alt articol, apărut după ce s-a dat sentinţa în procesul de la Cluj, se arăta că „după graba cu care s-a dat sentinţa, după pedepsele care s-au dat, se poate vedea că e vorba de o nouă lovitură împotriva luptătorilor hotărîţi ai clasei muncitoare" [30].

Seria proceselor antimuncitoreşti a continuat şi în anii următori. Procesul intentat sindicatelor revoluţionare din Bucureşti în 1927 constituie un început al măsurilor luate de guvern pentru interzicerea activităţii tuturor sindicatelor unitare din ţară.

În 1928, în faţa Consiliilor de război din Bucureşti, Cluj şi Galaţi s-au judecat trei noi procese. Dintre acestea, „Marele proces comunist", judecat în toamna anului 1928, de către Consiliul de război al Corpului 6 Armată-Cluj, a atras atenţia deosebită a opiniei publice [31]. Timp de mai multe săptămîni (10 septembrie — 17 octombrie 1928), în faţa instanţei burghezo-moşiereşti au compărut muncitori şi muncitoare, mici meşteşugari şi mici comercianţi, intelectuali, reprezentanţi ai organizaţiilor muncitoreşti revoluţionare din România: P.C.R., U.T.C., Ajutorul Roşu, Ajutorul Muncitoresc, Sindicatele unitare şi B.M.T. Numărul acuzaţilor s-a ridicat la 76, iar al martorilor la aproape 500. Esenţa acestui proces antimuncitoresc este bine caracterizată de ziarul „Înainte", organul de presă al B.M.T., care, sub titlul: „Un proces monstruos", scria următoarele: „Cei 76 de acuzaţi reprezintă năzuinţele şi lupta de dezrobire a poporului muncitor. Sindicatele muncitoreşti unitare, a căror suprimare se urmăreşte prin acest proces, reprezintă cetatea de rezistenţă a muncitorimii, împilării şi exploatării capitaliste. La Cluj se judecă libertăţile noastre, drepturile noastre cîştigate cu sînge. La Cluj se judecă dreptul nostru la viaţă, se plănuieşte înrobirea deplină a poporului muncitor". „De aici se desprinde lămurit nu numai intenţia (autorităţilor — n.a.) de a

---

[29] „Dezrobire", din 13 mai 1926.

[30] *Idem*, din 20 mai 1926.

[31] Vezi „Familia", seria a V-a, anul IV (104), nr. 7 (35) din iulie 1968 (articolul *Lucreţiu Pătrăşcanu — apărător al muncitorimii orădene*, de dr. P. Bunta şi Gh. I. Bodea).

înlătura din rîndurile muncitorimii alți luptători curajoși, ci și hotărîrea de a suprima sindicatele unitare" [32].

Sentința dată în acest proces reflectă caracterul de clasă al justiției burghezo-moșierești pusă în slujba claselor exploatatoare. Din cei 76 de acuzați, 37 au fost condamnați la ani grei de închisoare. Totalul pedepselor prevăzute în sentință era de 150 de ani de închisoare și 273 de ani interdicție politică. De asemenea, era prevăzută și suma de 715.500 de lei amendă. Între cei condamnați se aflau: Avramescu David, Haia Lifșiț, Sencovici Alexandru, Lazar Ödön, Lénardt Arcadie ș.a. Printre apărătorii principali ai acuzaților din „Marele proces" se aflau Lucrețiu Pătrășcanu, Petre Zisu, C. Vicol ș.a. Lucrețiu Pătrășcanu a apărat cauza celor mai grav acuzați. Într-un discurs amplu argumentat, susținut cu vervă și inteligență, el a analizat pe larg fenomenul ascuțirii luptei de clasă din România acelor ani. Analizînd procesul de concentrare a capitalului, Pătrășcanu a subliniat la proces că tocmai aceasta constituie cauza pauperizării clasei muncitoare, a prigoanei tot mai accentuate a autorităților burghezo-moșierești împotriva sindicatelor și celorlalte organizații muncitorești și, în ultimă instanță, aceasta stă la baza „Marelui Proces". „Acuzațiile aduse celor implicați în proces — sublinia el — nu sînt decît episoade din lupta de legitimă apărare a clasei muncitoare în fața ofensivei patronale" [33].

În cadrul acestui proces, Lucrețiu Pătrășcanu a fost unul din avocații care au rostit ultimul cuvînt al apărării. „Acuzarea — arată el — a replicat că apărarea n-a reușit să dovedească nimic. Or, de fapt, tocmai acuzarea ar fi trebuit să dovedească, dar pînă la urmă tocmai datorită acestor „nedovezi" ale apărării, acuzarea a fost nevoită să abandoneze cele mai grave învinuiri, care constituiau la începutul procesului însăși esența actului de acuzare" [34].

Strădaniile lui Lucrețiu Pătrașcanu și ale celorlalți apărători se includeau în mod organic în marea campanie proletară împotriva acestei rușinoase înscenări la adresa clasei muncitoare din România. Ca urmare, Consiliul de război al Corpului 6 Armată a fost nevoit să achite dintre acuzați 39 de persoane.

Față de creșterea puternică a luptei maselor muncitoare, cercurile dominante burghezo-moșierești au adoptat și o serie de alte măsuri de prigonire. Pe această linie — sublinia ziarul „Fierarul" — s-a înscris „confiscarea ziarelor „Viața muncitoare" și „Munkasélet", instituirea cenzurii deghizate, oprimarea adunărilor, interzicerea congreselor și întreg cortegiul de măsuri ilegale" [35].

Cu toate aceste măsuri și mai ales față de intențiile autorităților de a suprima activitatea sindicatelor unitare, mișcarea muncitorească din țara noastră și-a arătat hotărît poziția precizînd că „Sindicatele sînt o necesitate izvorîtă din nevoile maselor exploatate de la fabrici, uzine, ateliere, magazine

---

[32] „Înainte", din 23 septembrie 1928.
[33] Cf. art. din „Familia" seria a V-a, anul IV (104) nr. 7 (35) din iulie 1968.
[34] *Ibidem.*
[35] „Fierarul", din 1 aprilie 1927.

şi birouri. Muncitorimea din Bucureşti, din toată ţara, din străinătate, prin proteste, memorii, iscălituri şi întruniri a dovedit acest lucru" [36].

Lupta neîncetată a maselor muncitoare din România împotriva mizeriei şi exploatării, condusă din adîncă ilegalitate de partidul comunist, a aprins tot mai mult ura guvernanţilor, care s-au folosit de orice ocazie pentru a da noi lovituri celor ce muncesc şi organizaţiilor lor. Un asemenea prilej au folosit cercurile conducătoare burghezo-moşiereşti în aprilie 1929, cînd, la Timişoara, s-au desfăşurat lucrările primului congres general al sindicatelor unitare.

Temîndu-se să interzică de la bun început desfăşurarea acestei importante acţiuni muncitoreşti, guvernul burghezo-moşieresc a recurs, în împrejurările cunoscute, la cîteva zile după congres, la interzicerea activităţii sindicatelor unitare şi a presei acestora [37]. Prin aceasta, clasele exploatatoare urmăreau să dea o lovitură mişcării muncitoreşti, lipsind partidul comunist de unul din mijloacele sale importante de ţinere a legăturilor cu masele muncitoare.

A urmat înscenarea mai multor procese în care au fost implicaţi numeroşi muncitori. Unul dintre procese, cel deschis în august 1929, la Timişoara, a fost prelungit mult timp, amînîndu-se darea sentinţei pînă în noiembrie, ceea ce dovedea teama burgheziei de a nu provoca declanşarea unui val de lupte şi mişcări protestatare [38].

În timpul acestui proces, ca şi la celelalte, acuzaţii au devenit acuzatori, demascînd cu curaj sălbăticia exploatării capitalisto-moşiereşti, mizeria pe care o îndurau masele muncitoare de la oraşe şi sate,făcînd totodată cunoscută opiniei publice din ţară, precum şi „în faţa muncitorimii de pretutindeni teroarea albă din România" [39].

* * *

În apărarea celor implicaţi în procesele judecate în anii 1924—1929 şi-au ridicat glasul pe lîngă muncitori, intelectuali, funcţionari şi ţărani din ţara noastră şi o serie de reprezentanţi ai mişcării muncitoreşti din diferite alte ţări. Ei au unit glasul lor de protest cu apelul pe care l-au făcut la guvernul român de a pune capăt terorii albe. În diferite ţări au fost organizate întruniri de protest contra terorii albe din România. În cadrul acestora au fost adoptate moţiuni şi telegrame de protest care au fost trimise autorităţilor sau înaintate ambasadelor României din ţările respective. Asemenea proteste au fost primite din partea Uniunilor sindicale din Amsterdam, a Federaţiei naţionale unitare textile din Franţa [40], a Uniunii amploaiaţilor din Belgia, a C.G.T.U. din Franţa [41], a Uniunii muncitorilor pielari şepcari, dulgheri din fabricile de tutun din Austria [42], a muncitorilor englezi din Glasgow [43], a Co-

[36] „Apărătorul proletar", nr. 2/1929.
[37] Cu toată prigoana existentă, sindicatele unitare şi-au continuat ulterior activitatea în condiţii de semilegalitate sau în ilegalitate.
[38] Arhiva C.C. al P.C.R., fond nr. 96, dos. 6768, f. 4.
[39] „Viaţa muncitoare", din 11 august 1929.
[40] „Facla", din 21 septembrie 1925.
[41] *Idem*, 26 septembrie 1925.
[42] „Facla", din 27 septembrie 1925.
[43] „Lupta socialistă", din 15 iunie 1924.

mitetului intelectualilor împotriva terorii albe din toate țările, cu sediul la Zürich[44] ș.a.m.d.

Solidaritatea proletariatului francez cu lupta maselor muncitoare din România contra terorii a fost exprimată deosebit de semnificativ în paginile ziarului „România muncitoare", organul muncitorilor români aflați la Paris[45]. Vii proteste au fost trimise guvernului român de către Comitetul apărării victimelor terorii albe din Balcani, comitet ce activa la Paris. Un asemenea protest a fost adoptat unanim în timpul unui miting ce a avut loc la Paris, în ziua de 25 mai 1925[46].

Împotriva terorii din România s-a pronunțat prin adoptarea unui protest și Congresul al V-lea al Internaționalei Comuniste din 1924[47]. Pe lîngă scrisorile de protest adresate din diferite țări guvernului burghezo-moșieresc din România împotriva prigonirii Partidului Comunist, a sindicatelor și a celorlalte organizații muncitorești, în țara noastră au venit și o serie de personalități pentru a vedea la fața locului formele în care se manifestă această teroare.

În noiembrie 1925, de pildă, a sosit în România H. Barbusse, scriitor și militant de seamă, președinte al Comitetului apărării victimelor terorii albe din Balcani, care întreprindea o călătorie în țările din Peninsula Balcanică, cu scopul de a vedea și a afla direct cum se manifestă teroarea dezlănțuită de clasele exploatatoare contra maselor muncitoare. Împreună cu el a venit și L. Vernochet - secretarul Internaționalei sindicale unitare a profesorilor. Prin intermediul ziarului „Viața muncitoare" s-a trimis și un salut oamenilor muncii din România: „Adresăm salutul nostru frățesc și călduros lucrătorilor din România"[48]. În timpul șederii lor în țară, oaspeții au vrut să viziteze și unele închisori, lucru care le-a fost refuzat de autorități. „Știu că acolo unde se ferecă o poartă, trebuie să se ascundă ceva rău în dosul ei"[49], declara H. Barbusse. Reîntors în Franța el a scris „Les boureaux" („Călării"), carte în care a descris și unele aspecte ale terorii existente în România.

* * *

Prigoana împotriva Partidului Comunist, a mișcării revoluționare din România nu a încetat, așadar, în anii 1924—1929 nici un moment, ea a cunoscut o creștere permanentă de la an la an. Interzicerea activității P.C.R., arestările și torturările de tot felul, înscenările de procese și condamnările la ani grei de temniță, toate acestea nu au reușit să înfricoșeze pe luptătorii revoluționari, ci, din contră, i-au călit, i-au îndîrjit mai mult. „Teroarea dușmanului de clasă—subliniază tovarășul Nicolae Ceaușescu — nu a reușit însă să înfrîngă voința de luptă a comuniștilor și a celorlalți patrioți. Ei au continuat să țină sus steagul luptei pentru apărarea intereselor oamenilor muncii..."[50]

---

[44] „Viața muncitoare", din 2 octombrie 1926.
[45] „România muncitoare", din 15—31 august 1925.
[46] Arhiva C.C. al P.C.R., fond nr. 95, dos. nr. 24, f. 278—280.
[47] Arhiva I.S.I.S.P., microfilm nr. 112.
[48] „Viața Muncitoare", din 29 noiembrie 1925.
[49] *Ibidem.*
[50] Nicolae Ceaușescu, *op. cit.*, p. 25.

SOLIDARIZAREA FORȚELOR DEMOCRATICE ȘI PATRIOTICE DIN ROMÂNIA CU FRONTUL POPULAR DIN FRANȚA

ION BABICI

O latură importantă a activității forțelor democratice și patriotice din România, de la mijlocul deceniului al IV-lea al secolului XX, o constituie acțiunile de solidaritate cu Frontul popular realizat în Franța republicană.

Legăturile tradiționale de prietenie dintre România și Franța au favorizat organizarea unor puternice manifestații de simpatie ale poporului român cu lupta antifascistă a poporului francez.

În revistele de specialitate din țara noastră au fost analizate unele aspecte ale politicii externe promovate de cercurile guvernante românești în anii premergători declanșării celui de-al doilea război mondial. Cu acest prilej a fost relevată, între altele, atitudinea României față de întărirea colaborării cu Franța. Pe plan extern, politica României a fost determinată în acei ani de preocuparea cercurilor guvernante de a menține integritatea teritorială a țării, independența și suveranitatea națională. Plecînd de la aceste premise, cercurile guvernante românești au adoptat o politică externă de alianță cu Franța și Anglia, împotriva statelor revizioniste, revanșarde. România a luat parte activă la viața politică internațională, la acțiuni menite să asigure statu-quo-ul postbelic, pacea și securitatea colectivă în Europa, ea însăși fiind inițiatoarea unor asemenea acțiuni. Cercurile guvernante românești au căutat să întărească și să consolideze legăturile cu aliații din Mica Înțelegere și din Înțelegerea Balcanică[1].

Dezvoltînd legăturile de prietenie cu Franța și Anglia, cercurile guvernante românești n-au împărtășit întotdeauna și în totalitate acțiunile politice și diplomatice ale guvernelor lor; ele s-au ridicat nu odată împotriva concesiilor pe care marile puteri apusene le-au făcut statelor fasciste și revizioniste.

În Expunerea cu privire la politica externă a partidului și guvernului, prezentată la 24 iulie 1967 în Sesiunea Marii Adunări Naționale, tovarășul

---

[1] Gh. Zaharia et D. Tuțu, *Aspects de la politique extérieure de la Roumanie pendant les années 1933—1936*, în „Revue Roumaine d'Histoire", nr. 4/1966, p. 631; E. Campus *Poziția Micii Înțelegeri și a Înțelegerii Balcanice față de Germania nazistă*, în „Analele Institutului de studii istorice și social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R.", nr. 5/1966, p. 66—67.

Nicolae Ceaușescu, secretarul general al P.C.R., evocînd legăturile tradiționale dintre România și Franța, a subliniat: „Popoarele român și francez au fost legate întotdeauna, de-a lungul istoriei, prin sentimente de simpatie reciprocă, și nu odată s-au găsit alături în lupta pentru promovarea idealurilor de libertate națională și socială, pentru progresul științei și culturii“ [2].

Mișcarea muncitorească și democratică din țara noastră a înțeles cel mai bine sensul și semnificația colaborării româno-franceze, în condițiile creșterii pericolului hitlerismului în Europa. Solidarizîndu-se cu Frontul popular din Franța, poporul român era conștient că servea totodată propria-i cauză, apărarea democrației, independenței și suveranității naționale împotriva aceluiași dușman.

Mișcarea muncitorească internațională a apreciat faptul că proletariatul francez și detașamentul său de avangardă, partidul comunist, au meritul istoric de a fi creat o uniune organizată și eficace a maselor — Frontul popular, care a barat drumul fascismului în Franța [3]. Comuniștii împreună cu socialiștii și alte partide politice au încheiat, la 14 iulie 1935, Frontul popular antifascist, avînd la bază Frontul unic muncitoresc. La alegerile generale din aprilie — mai 1936, forțele democratice au înregistrat o victorie strălucită, urmată de formarea unui guvern de Front popular. Forțele antifasciste au obținut 380 mandate de deputați și majoritatea în Adunarea națională. Numărul mandatelor Partidului Comunist Francez a crescut de la 10 la 73, iar ale partidului socialist de la 101 la 148. Socialistul Léon Blum a devenit prim-ministru al guvernului de Front popular.

Această victorie a Frontului popular antifascist a fost asigurată prin lupta unită a maselor populare de la orașe și sate. Succesul dobîndit în alegeri a stimulat o puternică mișcare a oamenilor muncii, conștienți de forța lor unită. Pretutindeni în fabrici și uzine erau formulate aceleași revendicări: amnistie politică, apărarea libertăților democratice, drepturi sindicale, introducerea contractelor colective de muncă, săptămîna de lucru de 40 de ore, mărirea salariilor, concedii plătite etc.

Dezideratele maselor muncitoare au fost incluse în programul de guvernare al Frontului popular [4]. Ziarul „Cuvîntul liber“, comentînd acest program, arăta că: „Programul guvernului actual este programul Franței populare“ [5].

Guvernul de Front popular, pentru a da viață programului stabilit, a naționalizat industria de armament și a preluat controlul asupra Băncii Franței. În raportul prezentat la Congresul al IX-lea al Partidului Comunist Francez, care a avut loc la Arles între 25 și 29 decembrie 1937, Maurice Thorez, făcînd bilanțul realizărilor Frontului popular, a subliniat că: „Viața a devenit mai frumoasă, mai fericită, mai liberă pentru oamenii muncii din

---

[2] Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul desăvîrșirii construcției socialiste*, vol. 2, Buc., Ed. politică, 1968, p. 437.

[3] *Documente din istoria Partidului Comunist din România. 1934—1937*, vol. IV, Buc., E.S.P.L.P., 1957, p. 432.

[4] „Cuvîntul liber“, din 13 iunie 1936.

[5] *Ibidem.*

Franța... Muncitorii au impus patronilor, pînă atunci intransigenți, o substanțială mărire a salariilor. Ei au obținut de la parlament votarea rapidă a legilor sociale înscrise în programul Frontului popular: săptămîna de 40 de ore, concedii plătite și contracte colective. Mărirea salariilor a fost generală, în toate ramurile și în toate regiunile"[6].

În istoria universală contemporană, exemplul Frontului popular din Franța a demonstrat că masele largi pot obține succese în lupta zilnică împotriva claselor dominante, contra pericolului fascismului, dacă acționează în comun. [7] Lupta unită a proletariatului francez din acei ani a îmbogățit experiența revoluționară a mișcării muncitorești internaționale.

Din cauza neînțelegerilor ivite între forțele politice care formau frontul comun antifascist, datorită presiunii crescînde a cercurilor reacționare interne și externe, guvernul de Front popular s-a destrămat în aprilie 1938[8].

Realizarea Frontului popular în Franța și victoria obținută în alegerile parlamentare au avut un deosebit răsunet în România și în alte țări[9]. Amploarea acțiunilor din țara noastră de solidaritate cu forțele democratice din Franța se explică și prin aceea că mișcarea amintită a reușit să întrunească adeziunea a numeroase partide politice și organizații de masă: Partidul Comunist Român, Partidul social-democrat, Partidul socialist, Frontul plugarilor, Madosz-ul, Blocul democratic, Uniunea democratică etc. O serie de asociații culturale, ca, de pildă: „Amicala franco-română" (pe scurt „Amicii Franței"), „Tinerimea amică româno-franceză", „Anatole France", „Louis Barthou" și altele au desfășurat o susținută activitate pentru dezvoltarea prieteniei dintre poporul român și poporul francez. La aceste acțiuni au luat parte, de asemenea, membri ai partidelor burgheze, personalități de seamă ale vieții politice românești.

Partidul comunist exprimînd cel mai fidel interesele proletariatului, ale întregului popor, s-a afirmat ca o forță politică de avangardă pe plan național, în lupta pentru realizarea imperativului vremii — concentrarea și unitatea strînsă a tuturor forțelor patriotice antifasciste din România. El s-a situat în același timp cu consecvență și fermitate pe linia solidarității internaționaliste militante cu Frontul popular din Franța. Într-un manifest al C.C. al P.C.R. din septembrie 1935, adresat maselor largi populare, acestea erau îndemnate să ia „exemplul proletariatului din Franța, unde frontul unic proletar a dus la frontul comun antifascist"[10].

În alte materiale de propagandă ale Partidului Comunist Român, oamenii muncii erau chemați să se solidarizeze cu lupta forțelor antifasciste din Franța: „Luptați alături de Franța democratică și de Uniunea Sovietică,

[6] Maurice Thorez, *Articole și cuvîntări*, Buc., Edit. politică, 1958, p. 96.

[7] P. Constantinescu-Iași, *Le Front Populaire en Roumanie*, în „Nouvelles études d'histoire", Bucarest, 1965, p. 389.

[8] Geneviève Tabouis, *20 de ani de tensiune diplomatică*, Buc., Edit. politică, 1965, p. 333.

[9] Henri Mineur, *Les héros de la Roumanie antifasciste*, Imprimerie centrale du croissant (S.N.), 19, Paris, 1936, p. 15.

[10] Arhiva Institutului de studii istorice și social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R., cota A XIX- 44, nr. inv. 833.

contra ațîțătorilor războiului, pentru apărarea păcii"[11]. Rezoluțiile și hotărîrile Plenarei a V-a lărgite a C.C. al P.C.R. din august 1936, apreciind ecoul Frontului popular din Franța în România, subliniază că: „Primele începuturi ale Frontului popular în Franța au avut repercusiuni importante asupra spiritului maselor populare din țara noastră"[12].

În presa democratică au apărut numeroase știri, comentarii, articole etc., consacrate Frontului popular din Franța[13]. Publicațiile vremii au reprodus cuvintele lui Marcel Cachin, fruntaș al Partidului Comunist Francez, care relevau conținutul profund patriotic al Frontului popular: „Sîntem patrioți — fiindcă ne iubim țara și poporul acesta muncitor"[14].

Masele largi au răspuns cu entuziasm chemărilor lansate de comuniști de a se alătura luptei poporului francez împotriva fascismului. La cîteva luni după înfăptuirea Frontului popular în Franța, la București, Iași, Cluj, Arad, Deva, Brașov, Galați, Sighetul Marmației și în alte localități au avut loc numeroase adunări antifasciste de solidaritate cu forțele democratice din acea țară[15].

Astfel, participanții la adunarea populară de la Deva din 3 noiembrie 1935, după ce au salutat închegarea Frontului popular în Franța și-au exprimat hotărîrea să făurească „prin acțiuni comune, la noi ca în Franța" unitatea forțelor democratice, împotriva pericolului fascismului intern și extern[16]. La 5 noiembrie 1935, cetățenii prezenți la adunarea din sala cinematografului „Lolica" din cartierul Bellu — București au făcut „o caldă manifestație pentru poporul francez și acțiunea lui (Frontul popular — n.n.)"[17].

Opinia publică din România a primit cu indignare știrea că în ziua de 13 februarie 1936, unul din conducătorii Frontului popular din Franța a fost victima unui atentat din partea elementelor fasciste. Într-o telegramă trimisă lui Léon Blum de către Comitetul Central al Uniunii democratice la 14 februarie 1936 se spunea: „Condamnăm odiosul atentat împotriva unuia dintre conducătorii Frontului popular antifascist. Transmitem simpatiile noastre"[18].

În numele C.C. al Uniunii democratice, telegrama era semnată de Petre Constantinescu-Iași, Scarlat Callimachi, Athanase Joja și alții. În aceeași zi, cunoscuta actriță de teatru Maria Ventura a adresat o telegramă soției lui Léon Blum în care arăta: „Sînt din toată inima alături de Dvs. și vă îmbrățișez"[19].

Un puternic ecou l-a avut în rîndurile populației manifestația în sprijinul Frontului popular din Franța organizată la București de către Blocul

---

[11] *Documente din istoria Partidului Comunist din România*. 1934—1937, vol. IV, Buc., E.S.P.L.P., 1957, p. 403—404.

[12] *Ibidem*, p. 432.

[13] „Șantier", nr. 8—9 din august-septembrie 1935; „Omul liber", din 14 decembrie 1935.

[14] „Cuvîntul liber", din 9 mai 1936.

[15] Arhiva C.C. al P.C.R., fond nr. 8, dos. nr. 1684, f. 842; fond nr. 71, dos. nr. 7818, f. 13; fond nr. 5, dos. nr. 1153, f. 88; „Dimineața", din 6 noiembrie 1935.

[16] Arhiva C.C. al P.C.R., fond nr. 71, dos. nr. 7818, f. 13.

[17] „Dimineața", din 6 noiembrie 1935.

[18] Arhiva C.C. al P.C.R., fond nr. 1, dos. nr. 471, f. 55.

[19] *Ibidem*, f. 54.

democratic și Comitetele cetățenești la 13 martie 1936. Demonstranții, în pofida încercărilor poliției de a-i împrăștia, s-au încolonat în spatele sălii „Aro" (astăzi „Patria") și au pornit spre Legația Franței, pentru a-și manifesta solidaritatea cu Frontul popular înfăptuit în acea țară. Forțele represive (jandarmi și polițiști) cu greu au reușit, în urma unor ciocniri de stradă, să împiedice în continuare pe demonstranți să ajungă la Legația germană, spre care se îndreptau, pentru a face acolo o manifestație antihitleristă [20]. La 27 aprilie 1936 s-a desfășurat în Capitală, în fața Legației Franței, o nouă demonstrație de simpatie pentru Frontul popular [21].

Masele largi muncitoare, asupra cărora exercitase o influență puternică conținutul rezoluției C.C. al P.C.R. din februarie 1935, privitoare la lupta pentru făurirea unei largi concentrări a forțelor democratice, împotriva pericolului fascismului [22], au considerat ca o datorie proprie de a sprijini Frontul popular din Franța.

În conștiința oamenilor muncii, a majorității oamenilor de cultură și știință, a unui număr mare de oameni politici burghezi cu sentimente patriotice și aspirații democratice, devenea din ce în ce mai clar că fiecare lovitură dată fascismului de către poporul francez și de către masele antifasciste din alte țări era în același timp o lovitură dată fascismului internațional și reacțiunii din România, înlesnind lupta poporului nostru pentru apărarea libertăților democratice, a ființei sale naționale.

După victoria în alegeri a Frontului popular din Franța, acțiunile de solidaritate din România au crescut în amploare. În numeroase întruniri și adunări populare, problemele Frontului popular din Franța au fost amplu dezbătute, masele manifestîndu-și pe lîngă simpatia față de lupta forțelor antifasciste din această țară dorința fermă de a contribui prin efortul lor la bararea căii fascismului în România.

Cu prilejul sărbătoririi zilei de 1 Mai 1936, oamenii munci din București, Arad, Turda, Baia Sprie etc. și-au exprimat, printre altele, solidaritatea cu lupta antifascistă a poporului francez [23]. În cadrul unor adunări entuziaste, muncitorii și-au manifestat hotărîrea de a lupta pentru apărarea independenței și suveranității naționale, pentru întărirea și consolidarea relațiilor de prietenie dintre România și Franța. Participanții la aceste adunări au scandat în repetate rînduri: „Trăiască Frontul popular!", „Jos fascismul!" și au cîntat „Marsillieza". Întrunirile amintite s-au desfășurat sub semnul unității de luptă a clasei muncitoare; la ele au luat parte comuniști, social-democrați, oameni fără de partid.

---

[20] Arhiva C.C. al P.C.R., fond nr. 6, dos. nr. 1190, f. 54, dos. nr. 9084, f. 138—139.

[21] *Ibidem*, f. 71.

[22] *Documente din istoria Partidului Comunist din România. 1934—1937*, vol. IV, Buc., E.S.P.L.P., 1957, p. 219—220.

[23] Arhiva C.C. al P.C.R., fond nr. 5, dos. nr. 1153, f. 180, 239; „Rundschau", din 7 mai 1936.

Ca un fir roșu străbate tema victoriei Frontului popular din Franța în presa muncitorească și democratică românească, relevînd învățămintele care se desprind pentru lupta maselor din țara noastră. Astfel, revista „Lupta de clasă“ sublinia că „guvernele Frontului popular constituie o piedică în calea dezlănțuirii războiului pregătit și organizat de guvernele fasciste“ [24]. Ziarul „Cuvîntul liber“, în articolul intitulat: „De ce a triumfat Frontul popular din Franța?“, arăta importanța realizării unității de acțiune a clasei muncitoare în lupta pentru făurirea Frontului popular antifascist, menționînd că „în Franța, socialiștii ca și comuniștii au dovedit supleță, izbutind să se adapteze realităților țării în care ei militau“ [25].

Delegații mișcării democratice din România care au luat parte la Congresul universal pentru pace de la Bruxelles (septembrie 1936) au făcut — alături de reprezentanții altor popoare — la închiderea lucrărilor acestuia o caldă manifestație de simpatie pentru Franța Frontului popular [26].

În perioada următoare mișcarea democratică antifascistă din România și-a exprimat în variate feluri solidaritatea cu Frontul popular din Franța. În zeci de întruniri și manifestații, în presa comunistă și antifascistă, în celelalte materiale de propagandă ale P.C.R. și ale altor partide și organizații democratice, problemele Frontului popular din Franța au fost pe larg comentate. Într-o notă a chesturii poliției municipiului Iași, trimisă Direcției generale a poliției din București, sub nr. 11257 din 12 martie 1937, se menționa că masele populare din Moldova „urmăresc îndeaproape desfășurarea evenimentelor din Franța“ [27]. Nota sublinia că Frontul popular din Franța se bucură de „o extinsă publicitate în presa de stînga... din care se desprinde multă simpatie și speranță în victoria muncitorimii franceze, iar din conținutul acestor articole se evidențiază rolul presei pentru trezirea muncitorimii române și înregimentarea ei în Frontul popular, care în Franța ar fi adus numai foloase pentru muncitorime în general“ [28].

Capitala a ocupat în permanență un loc de prim rang între localitățile din întreaga țară, unde s-au desfășurat acțiuni de solidaritate cu Frontul popular din Franța. La 1 aprilie 1937 s-a ținut în sala „Marica“ din Calea Griviței nr. 315 o adunare populară, la care au luat parte sute de oameni ai muncii (comuniști, social-democrați, membri ai partidelor burgheze). Vorbind în numele sindicatului muncitorilor de la Atelierele C.F.R. Grivița, Ilie Pintilie a evocat realizările Frontului popular din Franța, îndemnînd masele să lupte în comun împotriva pericolului fascismului, deoarece aceasta „este singura garanție a democrației și nu avem nevoie decît să luăm exemplul de la Franța democratică“ [29].

Cu ocazia zilei de 1 Mai 1937 — ziua solidarității internaționale a celor ce muncesc din lumea întreagă — oamenii muncii din București, Iași, Timi-

[24] „Lupta de clasă“, din august-septembrie 1936.
[25] „Cuvîntul liber“, din 9 mai 1936.
[26] *Idem*, din 19 septembrie 1936.
[27] Arhiva C.C. al P.C.R., fond nr. 1, dos. nr. 205, f. 76.
[28] *Ibidem*, f. 77.
[29] *Ibidem*, fond nr. 68, dos. nr. 6194, f. 92.

șoara, Brașov, Tulcea și din alte localități și-au reafirmat cu tărie în cadrul unor întruniri și adunări antifasciste simpatia pentru Frontul popular din Franța [30]. La 5 decembrie 1937, a avut loc în Capitală, în sala „Marica", o întrunire antifascistă organizată de Uniunea democratică, Partidul socialist și Madosz [31]. Sutele de participanți au urmărit cu atenție o expunere consacrată succeselor Frontului popular din Franța. În timpul adunării, masele au scandat lozinci ale P.C.R.: „Trăiască Franța!", „Trăiască Frontul popular!", „Trăiască democrația!", „Jos fascismul!", „Jos axa Berlin-Roma!" [32]. Întrunirea s-a transformat într-o puternică demonstrație antifascistă de masă, sub semnul Frontului popular și al unității forțelor democratice.

O acțiune reușită s-a desfășurat în toamna anului 1937, cînd s-a trimis din România la Paris o delegație de muncitori, meseriași, funcționari și intelectuali la Expoziția internațională [33]. Această vizită a dat posibilitatea delegației române să cunoască nemijlocit realizările Frontului popular din Franța, ceea ce a întărit convingerea maselor largi că numai unite într-un larg front antifascist vor reuși să asigure triumful democrației și în România.

În scopul atragerii maselor la acțiuni de solidaritate cu Frontul popular din Franța, din inițiativa P.C.R. au luat ființă o serie de asociații culturale de prietenie româno-franceză. În conducerea lor s-au aflat personalități de seamă ale intelectualității democratice din țara noastră. Astfel, în octombrie 1936 s-a creat la București asociația „Tinerimea amică româno-franceză", care avea în frunte un Comitet de onoare format din: Mihail Sadoveanu, George Enescu, Gala Galaction, Gh. Trancu-Iași, Cezar Petrescu, Ionel Teodoreanu, L. Rebreanu, Ion Minulescu, Al. Rosetti, I. Jalea etc [34]. Din conducerea propriu-zisă a asociației au făcut parte Miron Constantinescu, E. Schileru, Lascăr Sebastian, Lucia Demetrius și alții [35].

În scopuri asemănătoare a luat ființă la București și asociația „Amicala franco-română", cu sediul în Str. Fluerului nr. 15. În conducerea asociației s-au aflat Athanase Joja, Scarlat Callimachi și alți intelectuali [36]. Pe aceeași linie și-a desfășurat activitatea la București societatea „Louis Barthou" [37], asociația „Anatole France" la Iași, [38] „Asociația de conlucrare intelectuală franco-română" la Constanța [39].

La începutul anului 1937, asociația „Tinerimea amică româno-franceză" a organizat în Capitală o suită de conferințe pe teme culturale, la care a luat parte un public numeros [40]. Cu acest prilej au făcut expuneri intelectuali de

[30] Arhiva C.C. al P.C.R., fond nr. 5, dos. nr. 1153, f. 339, 342, 351, 355, 361.
[31] *Ibidem*, fond nr. 6, dos. nr. 1199, f. 15.
[32] *Ibidem*, f. 16, 18.
[33] *Ibidem*, fond nr. 28, dos. nr. 4435, f. 397; „Dimineața", din 20 septembrie 1937; „Lumea nouă", din 31 octombrie 1937.
[34] Arhiva C.C. al P.C.R., fond nr. 25, dos. nr. 4162, f. 175.
[35] *Ibidem*, f. 176.
[36] *Ibidem*, fond nr. 1, dos. nr. 210, f. 307; dos. nr. 218, filele 72, 158—159.
[37] *Ibidem*, fond. nr. 6, dos. nr. 1199, f. 41.
[38] *Ibidem*, fond nr. 3, dos. nr. 625, f. 121.
[39] Arh. st. Constanța, fondul Inspectoratului muncii, Constanța, dos. nr. 51/1936—1937, f. 98
[40] Arhiva C.C. al P.C.R., fond nr. 25, dos. nr. 4162, f. 175—177; fond. nr. 8, dos. nr. 9627 f. 415.

prestigiu, ca: Tudor Vianu, Cezar Petrescu, Şerban Cioculescu, Lascăr Sebastian şi alţii. La Iaşi, în cadrul conferinţelor organizate sub egida societăţii „Anatole France“, au vorbit Petre Andrei, Alexandru Bîrlădeanu şi alţii [41].

Semnificaţia acestor conferinţe era mult mai largă decît tema abordată. Ele reflectau influenţa ce o exercitau evenimentele din Franţa Frontului popular asupra maselor din România, precum şi tendinţa crescîndă a acestora, în special a clasei muncitoare, de a realiza şi la noi aceleaşi deziderate. Totodată ele constituiau o expresie a luptei antifasciste a poporului român, a împotrivirii sale faţă de literatura decadentă şi reacţionară, pentru o cultură progresistă pusă în slujba omului şi a idealurilor sale de libertate, democraţie şi independenţă naţională [42].

Intelectuali de seamă, ca dr. Petru Groza, Lucreţiu Pătrăşcanu, Ion Gheorghe Maurer, Ştefan Voitec, Gheorghe Rădulescu, Miron Constantinescu, Corneliu Mănescu, s-au situat în fruntea acţiunilor internaţionaliste din România, de solidaritate militantă antifascistă cu lupta forţelor democratice din Franţa. Este lung şirul intelectualilor democraţi români care şi-au exprimat deschis simpatia faţă de Frontul popular din Franţa.

Prof. univ. dr. C. I. Parhon, salutînd cu satisfacţie Frontul popular înfăptuit în Franţa, arăta într-un interviu acordat ziarului „Dimineaţa“: „Ultimele evenimente naţionale şi internaţionale încep să dovedească că adevărata conştiinţă a popoarelor se îndreaptă spre progres, cultură şi democraţie, respingînd obscurantismul şi robia“ [43].

Prof. univ. Petre Constantinescu-Iaşi, situîndu-se de partea forţelor antifasciste din Franţa, arăta în articolul intitulat: „Cele două fronturi“, publicat în ziarul „Cuvîntul liber“, că Franţa republicană este „prototipul ţărilor în care se dă o bătălie de moarte între forţele fasciste reduse mereu la tăcere şi forţele antifasciste şi democratice, mereu în creştere. Franţa a născut Frontul popular al partidelor comunist, socialist şi radical, înglobînd muncitorimea şi mica burghezie care a reuşit pe cale parlamentară să înfrîngă organizaţiile fasciste în cap cu «Croix de feu» “[44].

Publicistul Gheorghe Dinu, exprimîndu-şi adeziunea la mişcarea democratică din Franţa, scria în acelaşi ziar: „Masele muncitoare din Franţa de azi acţionează dintr-o substanţă care este aceea a naţiunii însăşi, dată fiind imensa ei majoritate“ [45].

Alături de Franţa Frontului popular s-au aflat în acei ani numeroşi savanţi, profesori, scriitori şi ziarişti democraţi: dr. Gh. Marinescu, Ilie Cristea,

[41] Arhiva C.C. al P.C.R. fond, nr. 3, dos. nr. 625, f. 85, 121.

[42] Cu ocazia morţii lui Henri Barbusse (august 1935) şi a comemorării lui Jean Jaurès (august 1937), în presa românească au apărut o serie de articole consacrate celor doi militanţi revoluţionari pentru pace şi prietenie între popoare. („Şantier“, din 1 octombrie 1935; „Reporter“, din 8 august 1937). Într-un medalion intitulat: „Henri Barbusse“, publicat în ziarul „Soarele“, din 8 septembrie 1935, sub semnătura lui Scarlat Callimachi, se arăta: „Muncitorul român şi intelectualul adevărat din aceste timpuri îi depun pe catafalc nu lacrimi, nici coroane scumpe, nici vorbe goale, ci sărutul lor de frăţească despărţire“.

[43] „Dimineaţa“, din 3 martie 1936.

[44] „Cuvîntul liber“, din 11 ianuarie 1936.

[45] *Idem*, din 13 iunie 1936.

Ion Marin Sadoveanu, Ștefan Voicu, Andrei Oțetea, Zaharia Stancu, Valter Roman, Gh. Vlădescu-Băcoasa, Tudor Bugnariu, Geo Bogza, Izabela Sadoveanu, Ladislau Bányai, Miron Radu Paraschivescu, Petre Năvodaru și mulți alții.

O serie de oameni politici burghezi, ca Nicolae Titulescu, dr. Nicolae Lupu, Dem. I. Dobrescu, Nicolae Iorga, Gr. Filipescu și alții, s-au pronunțat pentru consolidarea legăturilor tradiționale cu Franța, luînd atitudine contra expansiunii Germaniei hitleriste, pentru întărirea securității țării noastre. Însuși guvernul român a acționat în direcția întăririi și adîncirii relațiilor de colaborare și alianță cu Franța republicană, fără să renunțe pe plan intern la politica dusă împotriva forțelor democratice, care militau pentru înfăptuirea Frontului popular și în țara noastră.

România s-a solidarizat pe plan diplomatic cu nota de protest a Franței împotriva ocupării zonei demilitarizate a Rhenaniei[46]. Imediat după ocuparea zonei rhenane, statele componente ale Micii Înțelegeri și Înțelegerii Balcanice s-au întrunit la Geneva sub președinția lui Nicolae Titulescu, unde au hotărît să acționeze în comun pe linia condamnării agresiunii hitleriste. „În cadrul acestui front diplomatic România s-a pronunțat cu fermitate împotriva denunțării acordurilor de la Locarno, propagînd și apărînd ideea securității colective bazată pe respectarea statu-quo-ului teritorial"[47].

În discursul rostit de Titulescu în ședința Consiliului Ligii Națiunilor din 18 martie 1936, acesta a protestat cu vehemență împotriva acțiunilor agresive ale celui de-al III-lea Reich, subliniind că nouă românilor „securitatea Franței nu ne-ar putea fi indiferentă, dat fiind că în urma legăturilor ce ne unesc, ea face parte din propria noastră securitate"[48].

În același timp, ministrul de externe al României, N. Titulescu, a relevat în cadrul unei întrevederi cu ministrul Franței la București, că statele semnatare ale tratatului de la Locarno trebuie să ia de îndată măsuri hotărîte împotriva agresorului.[49] În fața acțiunilor agresive ale Germaniei hitleriste, marile puteri apusene nu s-au opus însă cu hotărîre, rezumîndu-se doar să condamne moral atitudinea guvernului german în cadrul dezbaterilor din Consiliul Ligii Națiunilor. N. Titulescu și-a dat seama cu acel prilej că în viitor nu se putea aștepta din partea acestor puteri la altceva decît la o condamnare morală a agresorului fascist.[50]. Cu toate acestea, în vara anului 1936, Titulescu arăta că în orice împrejurări „România va fi alături de Franța fie în opera constructivă a păcii, fie în opera defensivă a dreptului"[51].

[46] Cel de-al III-lea Reich a introdus la 7 martie 1936 trupele sale în regiunea rhenană, stabilită prin tratatul de la Versailles și acordurile de la Locarno ca zonă demilitarizată. Astfel, Germania a repudiat prevederile tratatului de la Locarno pe care s-a angajat în 1925 să le respecte cu strictețe („Dimineața", din 9 martie 1936).

[47] Ion M. Oprea, *Nicolae Titulescu,* Buc., Edit. științifică, 1966, p. 319.

[48] „Universul", din 20 martie 1936; Nicolae Titulescu, *Discursuri,* Buc., Edit. științifică, 1967, p. 482.

[49] Ion M. Oprea, *op. cit.*, p. 319.

[50] Arhiva M.A.E., fondul România, vol. 2, Telegrama lui N. Titulescu din 9 aprilie 1936 adresată regelui Carol al II-lea; Nicolae Titulescu, *Documente diplomatice,* Buc. Edit., politică, 1967, p. 740—741.

[51] „Dimineața", din 17 iunie 1936.

Dr. Nicolae Lupu, într-un interviu acordat la sfîrşitul lunii iunie 1936 ziarului francez „Le Quotidien", exprimîndu-şi simpatia pentru Franța Frontului popular, a demascat acțiunile duşmănoase ale celui de-al III-lea Reich îndreptate împotriva României şi Franței: „Propaganda germană urmăreşte un obiectiv foarte clar: să subordoneze România celui de-al treilea Reich, să o separe de Franța. Ea duce politica sa bazată pe trei puncte: antisemitismul, anticomunismul şi avantajiile economice ale unei înțelegeri cu Germania. Zeci de milioane au fost cheltuite la noi pentru această propagandă germanofilă. Mai multe ziare sînt subvenționate de germani" [52].

În toamna anului 1937, istoricul Nicolae Iorga a ținut la Paris o serie de conferințe în care şi-a declarat deschis convingerile sale antihitleriste, susținînd întărirea relațiilor de prietenie dintre Franța şi România[53]. Seria discursurilor sale, care cereau menținerea României în cadrul unei politici externe alături de Franța şi aliații ei, împotriva Germaniei naziste, a continuat la Vălenii de Munte în fața unui numeros public.

În noiembrie 1937, în ajunul vizitei la Bucureşti a lui Yvon Delbos, ministrul de externe în guvernul de Front popular din Franța, Comitetul Central al P.C.R. a adresat un manifest către poporul român prin care acesta era chemat să lupte activ pentru „apărarea păcii, susținerea politicii de securitate colectivă alături de Uniunea Sovietică, Franța democratică, Liga Națiunilor, Mica Antantă şi Înțelegerea Balcanilor"[54].

Într-un apel publicat în presă, Uniunea democratică şi asociația „Tinerimea amică franco-română", îndemnau, de asemenea, populația să manifesteze cu acest prilej pentru Franța Frontului popular, pentru întărirea alianței dintre România şi Franța[55].

Oficialitățile româneşti au acordat o mare atenție prezenței lui Delbos la Bucureşti, comentînd această vizită ca o contribuție de seamă la întărirea relațiilor tradiționale de prietenie dintre țara noastră şi Franța. Ziarul „Universul", în articolul intitulat: „Trăiască Franța!", scria, de pildă: „Printre prietenii poporului român, Franța a ocupat, ocupă şi va ocupa primul loc"[56].

În tot timpul vizitei sale în România, populația a făcut o caldă primire ministrului francez[57]. Conducerea Uniunii democratice i-a adresat acestuia un salut cordial din partea membrilor şi a simpatizanților organizației[58]. În salut se spunea, printre altele: „Uniunea democratică îşi ia libertatea de a remarca că, în împrejurările actuale, sentimentul de indestructibilă amiciție a quasiunanimității poporului român față de Franța democratică, constituie baza

[52] Arhiva istorică centrală, fond Casa regală, dos. nr. 68/1936, f. 14.
[53] Titu Georgescu, *Nicolae Iorga împotriva hitlerismului*, Buc., Edit. ştiinţifică, 1966, p. 52.
[54] Arhiva Institutului de studii istorice şi social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R., cota A XXI-7, nr. inv. 982.
[55] „Dimineața", din 9 decembrie 1937.
[56] „Universul", din 9 decembrie 1937.
[57] *Idem*, din 12 decembrie 1937; „Dimineața", din 13 decembrie 1937.
[58] „Dimineața", din 12 decembrie 1937.

reală a alianței și a colaborării franco-române la opera păcii indivizibile. Uniunea democratică vă roagă să binevoiți a vă face față de poporul francez interpretul maselor populare din România, a căror caldă prietenie pentru Franța va rezista la toate atacurile din afară sau din interior. Trăiască Franța eternă!".

În comunicatul oficial privind vizita lui Yvon Delbos la București se arăta că România și Franța sînt „credincios atașate principiilor Societății Națiunilor, tind și una și cealaltă să creeze între toate țările o colaborare leală care, bazată pe respectul și independența fiecăruia, constituie cea mai bună apărare a păcii". [59] Comunicatul exprima dorința celor două guverne de a dezvolta continuu cooperarea franco-română în toate domeniile de activitate.

În cursul întrevederii pe care Delbos a avut-o cu Victor Eftimiu, secretar general al Comitetului național pentru pace (R.U.P.), ministrul francez a adresat felicitări personalităților progresiste din România, „pentru inițiativa luată (de a lupta în mod organizat împotriva fascismului și războiului — n.n.), sfătuindu-le să persevereze și să dezvolte acțiunea începută folositoare atît țării românești cît și păcii europene". [60]

Descriind vizita lui Delbos în țara noastră, ziarul „Scînteia" arăta că pretutindeni populația a întîmpinat cu căldură pe solul Franței republicane: „Democrația românească a făcut o frumoasă primire trimisului unui guvern de Front popular..." [61]. În declarațiile făcute presei la încheierea vizitei sale în România, Delbos și-a manifestat „recunoștința pentru primirea călduroasă ce mi s-a făcut de întregul popor român. Am fost profund mișcat constatînd unanimitatea ce există în ce privește sentimentele pentru Franța... Aceste sentimente față de Franța le-am constatat de altfel la toți oamenii politici români. Reprezentanții tuturor partidelor politice, fără excepție, afară de Garda de fier, au manifestat dorința de a mă vedea... Am avut satisfacția de a constata că dacă în viața politică internă există deosebiri de opinii, pe terenul politicii externe, toți sînt de acord în ce privește prietenia și legăturile cu Franța". [62]

Presa franceză a comentat pe larg vizita lui Delbos în România, subliniind că aceasta „a dat putința să se verifice solidaritatea amiciției franco-române" [63]. Ziarul „Le Temps" releva că primirea făcută ministrului francez în țara noastră „ilustrează nu mai puțin marea adîncime și intensitatea sentimentelor pe care poporul român le nutrește față de Franța". [64]

În perioada istorică de care ne ocupăm, mișcarea antifascistă din România s-a bucurat la rîndul său de sprijinul și simpatia maselor populare din Franța. Despre aceasta vorbesc elocvent multiple și variate mărturii ale vremii, din țară și de peste hotare. În timpul luptelor eroice ale muncitorilor ceferiști și petroliști din ianuarie-februarie 1933, precum și cu ocazia procesului înscenat

[59] „Universul", din 12 decembrie 1937.
[60] „Dimineața", din 12 decembrie 1937.
[61] „Scînteia", din 15 decembrie 1937.
[62] „Universul", din 12 decembrie 1937
[63] „L'Epoque" (Paris), din 11 decembrie 1937.
[64] „Le Temps" (Paris), din 11 decembrie 1937.

conducătorilor acestor lupte, forțele progresiste din Franța au fost în permanență alături de proletariatul român.[65]

În anul 1935 a luat ființă la Paris un Comitet de apărare a antifasciștilor din România, în fruntea căruia s-au aflat intelectuali de seamă, ca: Henri Mineur, directorul Observatorului astronomic, Francis Jourdain, arhitect, și alții.[66] De partea forțelor democratice și patriotice din România s-au situat, de asemenea, Romain Rolland, Henri Barbusse, Pierre Cot etc. Ziarele „L'Humanité", „Le Journal", „Le Populaire", „Le Petit Parisien", „L'Oeuvre" și altele s-au alăturat campaniei din Franța de solidaritate cu mișcarea democratică din România.[67]

Avocatul francez Philippe Lamour, apreciind acțiunile internaționaliste ale maselor populare din țara sa în sprijinul luptei antifasciste din România, releva că „marile manifestații de sute de mii de oameni din Franța în favoarea acestor deziderate omenești, solidaritatea majorității savanților și scriitorilor francezi și din alte țări cu acțiunea antifascistă din România sînt o dovadă arzătoare, care exprimă simpatia poporului francez față de poporul român".[68]

Opinia publică din România a salutat cu satisfacție crearea în primăvara anului 1938 la Lyon, sub președinția lui Edouard Herriot și a Elenei Văcărescu, a Asociației franco-române. Într-o telegramă trimisă asociației la 19 aprilie 1938, un grup de 22 de intelectuali români își exprimau entuziasmul pentru înființarea acesteia. „Niciodată n-am simțit atît de mult nevoia de a fraterniza cu generoasa națiune franceză, de a participa la fecunda și puternica sa viață. Civilizația pe care secole de neîncetate eforturi au constituit-o, este în pericol. Creațiile spiritului, progresul inteligenței umane, sînt amenințate de brutala ofensivă a statelor cari proclamă deschis voința lor de a se „socoti cu Franța" și de a realiza, prin amenințări și arme, cucerirea Europei estice și sud-estice"[69]. Telegrama era semnată de Ion Gheorghe Maurer, N. D. Cocea, Ion Iancovescu, Barbu Rădulescu, Emil Socor, Ion Vinea, Scarlat Callimachi, Șerban Cioculescu, M. B. Maxy, Radu Olteanu, Mihai Roșianu și alții.

Mișcarea de solidaritate din România cu Frontul popular din Franța a avut adînci rădăcini și continuitate în legăturile tradiționale dintre cele două națiuni. Ea a avut un caracter de masă, deoarece a reprezentat o cauză comună a popoarelor român și francez. Țelurile și obiectivele fundamentale cele mai stringente ale Frontului popular din Franța s-au identificat cu lupta forțelor democratice și patriotice din România.

Solidarizîndu-se cu lupta oamenilor muncii din Franța împotriva pericolului fascismului, mișcarea muncitorească și democratică din țara noastră a acordat prețuirea meritată pildei Frontului popular realizat în acea țară. Prin

---

[65] A. Deac, Gh. Matei, *Februarie 1933. Ecoul internațional*, Buc., Edit., științifică, 1967, p. 56—90.

[66] „Scînteia", din 17 mai 1935.

[67] *Procesul mișcării antifasciste din România*. Tipografia St. Voiculescu, Pitești, 1936, p. 59—60.

[68] *Ibidem*, p. 49.

[69] Arhiva C.C. al P.C.R., fond nr. 1, dos. nr. 218, f. 73.

aceasta, masele populare din România au ținut să-și afirme hotărîrea de a apăra libertățile democratice și demnitatea națională, slujind astfel cele mai vitale interese ale patriei și omenirii progresiste. Mișcarea de solidaritate din țara noastră cu Frontul popular din Franța s-a grefat pe fondul general al luptei antifasciste a poporului român, fiind totodată parte integrantă a mișcării internaționale împotriva fascismului. Ea s-a desfășurat în condițiile cînd cercurile guvernante românești acționau în politica externă pentru strîngerea raporturilor de prietenie și colaborare cu Franța.

Prin acțiunile organizate în România în sprijinul Frontului popular din Franța, mișcarea muncitorească și democratică a dat dovada devotamentului și abnegației sale în slujba intereselor vitale ale poporului român, ale celor mai nobile idealuri umane. Cultivarea și dezvoltarea ideilor Frontului popular în țara noastră au contribuit în bună măsură la mobilizarea maselor largi, la lupta pentru concentrarea tuturor forțelor democratice împotriva pericolului fascismului. Realizările Frontului popular din Franța au insuflat poporului român încredere în victoria forțelor democratice antifasciste asupra forțelor întunecate ale reacțiunii și fascismului.

CAMPANIA ELECTORALĂ DESFĂŞURATĂ ÎN AJUNUL ALEGERILOR DIN DECEMBRIE 1937

FLOREA NEDELCU

Prelungirea mandatului guvernului prezidat de Gh. Tătărăscu la 15 noiembrie 1937, avînd sarcina organizării alegerilor parlamentare, a reprezentat un act de ostilitate deschisă a cercurilor dictatoriale monarhiste împotriva forțelor politice care se declarau pentru apărarea regimului parlamentar constituțional. Înconjurat de vechi partizani din partid pe care se sprijinise în perioada celor patru ani de guvernare, Gh. Tătărăscu, grație manevrelor cercurilor politice carliste, continua să prezideze un guvern respins de popor, al cărui caracter tranzitoriu spre o autoritate personală apărea de data aceasta cu mai multă pregnanță.

La recomandările coroanei, Gh. Tătărăscu a trecut imediat la constituirea unui „bloc guvernamental" cît mai larg în intenția de a îngusta la maximum cîmpul de activitate și de manevră al opoziției pe care o făcea Partidul Național Țărănesc sprijinit de forțele democratice ale națiunii.

Cu toate eforturile depuse însă, lovindu-se de adversitatea unei importante grupări din propriul partid, ca și de împotrivirea majorității partidelor politice, guvernul nu a reușit să încheie decît unele acorduri electorale slabe în compania unor grupări politice lipsite de o bază de masă (Partidul naționalist-democrat, Frontul Românesc, Partidul Ucrainean etc.).

Pe linia „lărgirii" bazei de guvernare Gh. Tătărăscu a încheiat un cartel electoral cu partidul hitlerist al minorității germane condus de Fritz Fabricius, cartel în care pe lîngă condiții electorale au fost impuse guvernului și unele revendicări politice inspirate de conducătorii celui de-al III-lea Reich.

Prin manevra atragerii grupărilor fasciste (Frontul Românesc, Partidul German), Carol urmărea să dea o satisfacție fascismului intern și cercurilor hitleriste și, în același timp, să compromită și să paralizeze influența grupării „bătrînilor liberali" care i se împotrivea. Primirea pe listele electorale ale acestui partid a unor candidați cu orientare fascistă a provocat o adîncă frămîntare în Partidul Național Liberal.

Eșuarea tacticii preconizate de gruparea lui I. Mihalache de a forma un guvern național-țărănist cu sprijinul și concursul coroanei a impus abandona-

rea ei. Aceasta s-a concretizat în primul rînd prin demisia lui I. Mihalache și preluarea președinției partidului de către Iuliu Maniu.

Activitatea P.C.R. și a tuturor forțelor progresiste democratice de înjghebare a unui puternic front național îndreptat împotriva forțelor dictatoriale monarhiste și fasciste și de răsturnare a guvernului în alegeri a fost însă grav lovită de încheierea pactului de „neagresiune" electorală încheiat de Iuliu Maniu cu C.Z. Codreanu, șeful celei mai fanatice grupări fasciste din România, la care au aderat și unele partide politice de dreapta (Partidul Agrar, P.N.L.-Gh. Brătianu).

Apropierea dintre cercurile politice maniste și Garda de fier era, de altfel, cunoscută cu mult timp înainte. Pactul încheiat la 25 noiembrie 1937, intitulat „de neagresiune electorală", reprezenta în realitate o coaliție politică anticarlistă. Anunțat public cu acest prilej, pactul fusese încheiat încă din primăvara anului 1937, în urma tratativelor purtate de C.Z. Codreanu cu Gh. Brătianu [1] și Iuliu Maniu [2].

Făcîndu-l cunoscut cu prilejul campaniei electorale, semnatarii lui încercau să-i dea — din motive tactice — înfățișarea unei alianțe temporare și limitate, avînd ca obiectiv răsturnarea guvernului în alegeri. Regele Carol și cercurile apropiate lui au primit însă provocarea, urgentînd pregătirile de a înfrunta pe cel mai periculos rival în lupta pentru putere — Garda de fier. Amenințat cu suprimarea [3], C. Z. Codreanu căuta apărarea și protecția lui Iuliu Maniu căruia, în mod diversionist, „îi oferea conducerea" Gărzii de fier în cazul cînd ar fi fost ucis[4]. În așteptarea ofensivei hitleriste spre România, căpetenia fascistă căuta să cîștige timp, luînd măsuri de apărare și organizînd acțiuni de intimidare.

Pactul cu Garda de fier a dat o lovitură grea forțelor democrației, a folosit practic numai mișcării legionare, căreia i se ofereau cele mai largi posibilități propagandistice, dîndu-i-se posibilitatea să se prezinte în alegeri cu girul politic al celui mai mare partid din opoziție, care fusese de două ori la conducerea țării.

Fără a face abstracție de unele lipsuri și greutăți existente în mijlocul forțelor politice care preconizau în vederea alegerilor o uniune națională de front antifascist (P.C.R., P.S.D., P.S.U., Frontul Plugarilor, Partidul Socialist (C. Popovici), P.R.T., unele grupări ale P.N.Ț. etc.) se poate aprecia că încheierea pactului electoral între gruparea manistă și mișcarea legionară a reprezentat factorul esențial care a dus la descompunerea și pulverizarea platformei de unitate a grupărilor și partidelor politice ce-și înscriseseră la loc de frunte în programele lor electorale apărarea libertăților constituționale și a suveranității de stat, lupta împotriva hitlerismului și a revizionismului în general.

* * *

[1] Arhiva I.S.I.S.P., fond nr. 7, dos. nr. 224, doc. 18, f. 3.
[2] *Ibidem*, fond 6, dos. nr. 113, f. 301—306 și fond nr. 7, dos. nr. 224, doc. 18, f. 8.
[3] *Ibidem.*, fond 6, dos. nr. 113, f. 302.
[4] *Ibidem*, f. 305—306.

Deschisă oficial la 19 noiembrie 1937, cînd a fost dizolvat parlamentul în funcțiune, campania electorală a început să fie pregătită însă cu mult timp înainte. Printr-o intensă activitate propagandistică desfășurată în întruniri, presă, manifestații de stradă, partidele politice au luat contact cu alegătorii dezorientați în marea lor majoritate în fața celor mai demagogice făgăduieli și a unei violențe necunoscute, derutați de cartelurile electorale pe care nu și le puteau explica.

Interesant pentru alegerile parlamentare din decembrie 1937 este faptul că pe lîngă numeroase partide politice care au intrat activ în campania electorală, au cerut semne electorale și o serie de organizații neînsemnate ca număr de membri, care pînă atunci nu se amestecau în frămîntările politice: „Uniunea foștilor luptători", „Societatea Pensionarilor Publici", „Liga Cooperației", „Uniunea Prunarilor din Țară", „Partidul Agrarian Viticol", „Partidul Rezerviștilor", „Partidul Economic Negustoresc" etc. Aceasta a contribuit în bună măsură la procesul de compromitere a noțiunii de partid, a scos în evidență și sub acest aspect procesul de pulverizare a partidelor politice.

Haosul a fost amplificat în timpul campaniei electorale și prin faptul că în toiul disputelor, în locul bătăușilor electorali tradiționali, principalele forțe politice, dar mai ales Garda de fier, au scos în stradă batalioane, gărzi înarmate, vizînd reprimarea pînă la exterminarea fizică a adversarilor.

Situația internă însă s-a agravat în special prin intervenția brutală a fascismului internațional în disputele politice din România, încurajînd și incitînd deschis organizațiile de dreapta, și în primul rînd pe legionari, la acțiuni directe pentru schimbarea regimului politic.

„În locul sutarelor de hîrtie — nota un ziar — care altădată se dădeau în jumătăți alegătorilor și veneau de la guvern, vom avea arginți sunători a căror origine este mult mai îndepărtată și care nu reprezintă mărunte interese de partid sau socoteli bancare, ci sînt împărțiți să dea suport în parlamentul României unor mari tendințe imperialiste și unor gînduri de cucerire străine de țară și de neamul nostru și de-a dreptul periculoase viitorului statului românesc" [5]. România intră într-o epocă de adînci frămîntări. Era clar că reacțiunea sub variantele ei monarhistă și fascistă va declanșa cu prilejul campaniei electorale atacul hotărîtor asupra instituțiilor democratice spre a le înlocui — dacă era necesar — chiar prin forță cu un sistem de conducere dictatorială.

Ciocnirea dintre partizanii democrației și militanții dictaturii se anunța în perioada de pregătire a campaniei electorale deosebit de puternică; stînd pe planuri ideologice tranșant potrivnice, conflictul era firesc și părea de neînlăturat [6].

Această ciocnire însă nu a avut loc. Alianța grupării maniste cu Garda de fier, pe de o parte, a cercurilor guvernamentale liberale cu gruparea fascistă „Frontul Românesc" și partidul german fascist al lui Fabricius, pe de altă parte, au paralizat forțele antifasciste și antidictatoriale care se pronunțau pentru apă-

[5] „Lumea românească", anul I, nr. 164 din 12 nov. 1937.
[6] Petre I. Ghiață, *Democrația creiatoare*, „Ideia", Buc., f.a., p. 47—48.

rarea regimului parlamentar [7]. Aceasta a deplasat luptele din timpul campaniei electorale de pe tărîmul luptelor dintre democrație și fascism în arena unor dispute violente îndeosebi între gruparea național-țărănistă a lui Iuliu Maniu și blocul din jurul camarilei regale în frunte cu Tătărăscu, pe de altă parte.

Aflîndu-se în dezacord cu politica promovată de cei doi șefi, Iuliu Maniu, respectiv Dinu Brătianu, importante grupări din cele două partide „istorice" s-au plasat în timpul campaniei electorale pe poziții potrivnice tacticii conducerilor oficiale, desolidarizîndu-se de acestea și rupîndu-se în fapt de partidele respective. Se poate afirma că în aceste momente de maximă încleștare începe să se delimiteze din ce în ce mai concret un nou centru politic, pe a cărui platformă se deplasează cu mai multă hotărîre grupări politice și personalități aparținînd unor partide diferite (Gruparea centristă național-țărănistă condusă de A. Călinescu, „Tinerii liberali" în frunte cu Gh. Tătărescu și Victor Iamandi, N. Iorga, Grigore Iunian). Întrevăzînd în haosul și confuzia creată unele puncte de vedere comune (atitudinea antihitleristă)aceste forțe politice vor constitui nucleul viitorului regim instaurat în urma loviturii din 10 februarie 1938.

Fenomenul reprezintă o altă trăsătură esențială a momentului campaniei electorale. Procesul de fracționare ideologică și tactică a partidelor politice evoluase la un asemenea nivel încît Partidul Național Liberal și Partidul Național Țărănesc nu reușiseră să intre în campania electorală ca partide politice unitare, ci mai curînd ca „tendințe", „curente", avînd fiecare linia sa independentă, sau aproape independentă, mascată numai de numele oficial la care nu renunțaseră încă.

Astfel, luptele de partid s-au deplasat în arena disputei pentru putere în stat, problema esențială constituind-o sistemul de guvernare. Campania electorală nu a adus în prim plan al luptelor — care uneori au îmbrăcat aspecte violente necunoscute — disputa dintre fascism și democrație, așa cum doreau forțele progresiste-democratice ale națiunii în frunte cu P.C.R., ci o sălbatică încăierare între semnatarii pactului de neagresiune și cercurile din jurul lui Carol al II-lea, avînd în avangardă guvernul tătărăscian.

„Se credea că în aceste alegeri — nota ziarul „Mișcarea", din 5 decembrie — marea bătălie se va da între dreapta și stînga. Iată însă că și acest pronostic a fost răsturnat căci lupta s-a angajat pe tema felului de conducere a statului... Constituirea „Frontului Demnității Naționale" (pactul de neagresiune n.n.) este caracteristica principală a acestor alegeri și va avea un rol foarte important în mersul istoriei politice a României" [8].

Acestea fiind principalele trăsături ale campaniei electorale, ilustrarea lor cu unele date și momente semnificative — din noianul faptic — se impune cu necesitate.

---

[7] „Au greșit aceiași național-țărăniști — releva „Lumea nouă", din 26 dec. 1937 — în speță principală dl. Iuliu Maniu atunci cînd a încheiat acel odios „pact de neagresiune cu Garda D-lui Corneliu Codreanu, dînd astfel Gărzii un certificat de partid de guvernămînt și introducînd totodată calul troian în masele țărăniste... au greșit aceiași liberali cînd s-au încuscrit cu Vaida la alegeri...". („Lumea nouă" — anul XXX, nr. 52, din 26 decembrie 1937).

[8] „Mișcarea", anul XXVIII, nr. 1923, din 5 decembrie 1937.

O dată declarată deschisă campania, partidele și grupările politice au început o vastă acțiune de întrecere în privința lansării unor manifeste și programe electorale. Trebuie menționat faptul că datorită disensiunilor existente în interiorul partidelor, conținutul de idei al acestor manifeste și programe nu corespunde întru totul ideologiei și tacticii unor importante cercuri din aceste partide. De aceea în practica campaniei electorale aceste manifeste vor fi interpretate în sensuri contradictorii chiar de membrii din conducerea aceluiași partid.

În general, manifestele electorale nu conțin puncte programatice noi pentru viața politică și socială a României. Atît forțele grupate în pactul de neagresiune, cît și cele care formaseră cartelul electoral guvernamental se opreau în fața unor promisiuni vagi pe care le făcuseră și în trecut maselor largi de alegători, fără să realizeze în practică ceva deosebit:

— ridicarea gradului tehnic al agriculturii;
— ieftinirea vieții;
— combaterea speculei;
— desfășurarea unor vaste lucrări publice;
— despoliticianizarea aparatului de stat etc.

Specific este faptul că dacă manifestele electorale ale P.N.Ț și P.N.L. —Gh. Brătianu se pronunță în primul rînd împotriva guvernului Gh. Tătărăscu pe care-l prezentau ca pionier al dictaturii [9], susținînd apărarea regimului constituțional în care guvernul să rezulte din „acordul voinței poporului cu coroana“[10], unele manifeste electorale ale guvernului sau partidului național-democrat condus de N. Iorga conțin rezerve mergînd pînă la împotrivirea față de ascensiunea fascismului spre putere. Unul dintre acestea, semnat de N. Iorga, avertizînd masele de pericolul forțelor care încearcă „a se înstăpîni peste dînsul furîndu-i fățiș sau cu viclenie drepturile la deplină libertate“ se încheia cu un apel patetic la vigilență: „Dezmeticește-te iubite neam al meu și ferește-te de ispititorii care te duc la pieire[11]“.

De menționat faptul că pentru prima dată de la crearea sa, Partidul Național Țărănesc renunță în această campanie electorală la lozinca „statului țărănesc“.

Făcînd remarca monotoniei programelor și manifestelor electorale cu care s-au prezentat majoritatea partidelor burghezo-moșierești, datorită în mare parte slabului conținut de reforme social-politice preconizate și a caracterului lor depășit, învechit, cu lozinci și formule demagogice care nu reușeau să mai înșele masele[12], trebuie subliniat că în timpul campaniei electorale, datorită dinamismului accentuat al luptei din jurul problemei puterii de stat și a conținutului viitorului regim, în practica propagandistică aceste programe nici nu au mai fost abordate.

[9] În scopul intimidării opoziției, guvernul a folosit în timpul campaniei electorale autoritatea regelui, a emis decrete și a luat unele măsuri contra adversarilor săi electorali în numele coroanei, ceea ce a sporit la maximum ura împotriva lui Carol (Arhiva C.C. al P.C.R., fond. 104, dos. 8675, f. 43).

[10] „Dreptatea“, anul XI, nr. 3011, din 30 noiembrie 1937.

[11] „Universul“, anul 54, nr. 341, din 11 decembrie 1937.

[12] Vezi cuvîntarea rostită de I. Agîrbiceanu în Parlamentul F.R.N., șed. din 26 iunie 1939 („Monit. of.“, partea a III-a, nr. 7. Dezbaterile parlamentare. Senatul. p. 161).

În privința politicii externe, majoritatea manifestelor și programelor partidelor politice s-au pronunțat deschis pentru apărarea integrității teritoriale a țării, în care scop cereau întărirea armatei și înzestrarea ei într-un ritm rapid, întărirea alianțelor cu statele care se pronunțau pentru respectarea și apărarea granițelor României, pentru o politică externă de pace și neamestec în treburile altor state, susținerea Ligii Națiunilor ca simbol al menținerii păcii.

Deși partidele și grupările fasciste fluturau în fața maselor largi lozinca apărării frontierelor statului [13], aceasta pălea în fața cererii lor de alianță cu cel de-al III-lea Reich, principalul promotor al revizuirii tratatelor pe seama unor state naționale suverane, între care România era vizată în primul rînd.

Partidele politice și organizațiile clasei muncitoare și ale forțelor progresiste — P.C.R., P.S.D., Uniunea Democratică, Frontul Plugarilor — s-au prezentat în campania electorală cu o serie de revendicări privind luarea de măsuri rapide și eficiente în scopul îmbunătățirii situației clasei muncitoare: stabilirea impozitului proporțional cu averea, pentru menținerea și lărgirea drepturilor cetățenești, amnistierea deținuților politici, lupta împotriva fascismului intern și extern, alianța cu puterile pacifiste, apărarea integrității și suveranității României.

„Acești plugari, — remarca o publicație a vremii pe marginea programului electoral al Frontului Plugarilor — sînt partizani ai portului lor strămoșesc și ai cămășilor albe de fuior românesc. Nu pot admite cămășile colorate de import" [14].

Concomitent cu difuzarea manifestelor și programelor electorale, partidele s-au angajat mai ales după 19 noiembrie în mod direct în lupta electorală.

Tactica guvernului a fost aceea de a se exercita o oarecare acțiune de intimidare din partea aparatului de stat, dar „fără violențe cu prea mare răsunet". De aici se poate aprecia că deși campania electorală ca și alegerile din decembrie 1937 s-au caracterizat printr-o violență nemaiîntîlnită, datorită în primul rînd intensificării activității organizațiilor fasciste, ele s-au desfășurat în condițiile unei relative libertăți date de guvern, fenomen explicabil prin teama cercurilor guvernante și a camarilei de izbucnirea unui război civil, provocat de o opoziție care amenința în acest sens. Pentru a cîștiga sprijinul maselor, guvernul a mărit salariile unor categorii de funcționari publici și ale membrilor corpului didactic; cu același scop s-a efectuat o majorare a pensiilor [15] și s-a dat o nouă lege de conversiune a datoriilor agricole [16].

Față de pretențiile tot mai insistent mărturisite de legionari de a fi aduși la putere, în sînul guvernului s-a format un puternic curent antigardist, avînd ca principal exponent pe Victor Iamandi, cunoscut ca aprig și vechi dușman al Gărzii de fier, curent care s-a bucurat și de sprijinul lui Dinu Brătianu.

Șeful partidului Național liberal, pronunțîndu-se pentru respectarea Constituției și a vechiului regim parlamentar, precum și pentru menținerea ali-

[13] „Buna Vestire", anul I, nr. 230, din 1 decembrie 1937.
[14] „Parlamentul Românesc", anul VIII, nr. 245—249, din 31 octombrie 1937, p. 48.
[15] „Universul", anul 54, nr. 327 din 27 noiembrie 1937.
[16] „Monitorul oficial", nr. 134/1937 — Decret lege nr. 2325.

anțelor cu democrațiile occidentale, a atacat deschis în timpul campaniei electorale politica preconizată de partidele fasciste ca și pactul încheiat de Iuliu Maniu cu Garda de fier [17].

În scopul sustragerii de sub influența legionară a unui mare număr de tineri, guvernul a încorporat în toamna anului 1937 ultimele două contingente de toate armele [18] și a interzis activitatea propagandistică electorală a elevilor și studenților [19].

Pe linia neutralizării forțelor fasciste, Ion Inculeț a contestat dreptul unora dintre fruntașii legionari de a candida în alegeri, întrucît, luptînd sub o forță străină fără autorizația guvernului (un grup de legionari luptaseră în Spania în cadrul trupelor franchiste n.n.), conform legilor în vigoare, aceștia își pierduseră cetățenia română. Chestiunea devenea cu atît mai gravă pentru Gardă cu cît președintele partidului, ing. Gh. Clime, care deținea semnul partidului și care luase parte la intervenția fascistă din Spania, trebuia șters din toate listele electorale în județele unde candida. Aceasta a produs o vie frămîntare în rîndurile Gărzii de fier. S-a preconizat chiar, de către fruntașii gardiști, ca în cazul cînd contestația va fi luată în considerare, Garda de fier să dea cuvînt de ordine adepților ei să voteze listele, Partidului Național Țărănesc [20]. Nesusținută viguros de restul membrilor guvernului ca și de rege, care se temea de izbucnirea unei rebeliuni legionare, ca și de întărirea pozițiilor lui Iuliu Maniu în cazul în care ar fi primit voturile gardiștilor, contestația a fost respinsă de Comisia Centrală Electorală. Sub impulsul elementelor antigardiste din guvern s-a discutat chiar problema oportunității dizolvării partidului „Totul pentru Țară", deși nu s-a luat o hotărîre în acest sens [21].

Nesprijinită suficient, gruparea antihitleristă din jurul lui Victor Iamandi nu va reuși să ia măsurile preconizate, fapt ce va fi interpretat de legionari ca una din slăbiciunile guvernului care trebuia să fie răsturnat, ceea ce-i va amplifica cutezanța [22].

În același timp, pentru a supraveghea îndeaproape desfășurarea evenimentelor și pentru a „ține în mînă" situația, Gh. Tătărăscu a luat o serie de măsuri, dintre care unele sugerate de Carol al II-lea.

Astfel, generalul Gabriel Marinescu, cunoscut ca unul din apropiații camarilei regale, aflat în postul de subsecretar de stat la Interne și avînd sectorul ordinii publice și al siguranței generale, a primit însărcinarea ca în perioada campaniei electorale în problemele menținerii ordinii să țină legătură directă

[17] „Universul", anul 54, nr. 345, din 15 decembrie 1937.

[18] C. Argetoianu „Însemnări zilnice", Arhiva C.C. al P.C.R., fond. 104, dos. 8624, f. 2974.

[19] Biblioteca Acad. R.S.R. ,Serviciul Manuscrise, Arhiva Dr. C. Angelescu XIV Varia 3; vezi și „Universul", nr. 334, din 4 decembrie 1937 și nr. 342, din 12 decembrie 1937.

[20] Arhiva istorică centrală, fond N. Caranfil, dos. nr. 465/1937, Buletin inform. din 11 decembrie 1937.

[21] *Ibidem*, Buletin informativ din 25 noiembrie 1937.

[22] *Ibidem*, „Buletin informativ" din 12 decembrie 1937.

cu prefecții, fără a fi nevoie de aprobări prealabile ale ministrului de interne, R. Franasovici [23].

Pe măsura agravării conflictului intern, primul ministru Gh. Tătărăscu — la indicațiile palatului — a sporit treptat atribuțiile generalului Gabriel Marinescu, acesta plasîndu-și oamenii săi în posturile cheie ale siguranței [24].

În condițiile menținerii stării de asediu într-o serie de localități și a intensificării cenzurii, guvernul a luat o serie de măsuri represive care vizau intimidarea opoziției: interzicerea demonstrațiilor și manifestațiilor de stradă [25], precum și o serie de acțiuni ale aparatului polițienesc, mergînd pînă la arestarea unor fruntași politici din grupările adverse [26].

Discursurile electorale pronunțate în întrunirile cu alegătorii de la Brașov[27], Sibiu[28] etc. de către unii fruntași ai P.N.Ț. și în special de Iuliu Maniu au avut ca țintă principală a atacului guvernul Gh. Tătărăscu, iar pe măsura amplificării luptelor, camarila regală în frunte cu favorita lui Carol al II-lea, Elena Lupescu[29]. Cerînd desființarea camarilei și alungarea Elenei Lupescu din anturajul regal, Maniu își propunea să facă din acest deziderat obiectivul esențial al campaniei electorale, în fața căruia lupta dintre democrație și fascism trecea pe un plan secundar. „Mi se pare comic — arăta Iuliu Maniu — ca oamenii să discute despre dreapta și stînga cînd ar trebui să vorbim cu toții cum s-o scoatem pe d-na Lupescu din țară, care a încurcat complet lucrurile și care cît este în situația ei de astăzi în fruntea camarilei împiedică orice politică sănătoasă fie de dreapta, fie de stînga“ [30]. În aceste împrejurări guvernul și regele — acum atacat direct — au trecut la măsuri represive.

Astfel, la 12 decembrie 1937, ca ocazia unei mari întruniri electorale organizate în sala „Marna“ la care au participat membri ai Uniunii Democratice, ai Partidului Socialist (C. Popovici), ai Partidului Conservator, în sală au fost strecurați agenți ai poliției, iar în împrejurimi s-au adus importante forțe polițienești, jandarmi și unități militare dotate cu echipament de război.

„Azi la amiază — nota C.Argetoianu — Bucureștiul avea aerul unui oraș ocupat militărește. Tot centrul orașului era plin de trupe și de patrule“[31].

Gabriel Marinescu, subsecretar de stat al Ministerului de Interne, conducea personal din stradă acțiunea [32].

Pe linia indicațiilor P.C.R. de a se da întrunirilor organizate de P.N. Ț. un puternic caracter antiguvernamental și antifascist, în sală au intrat grupuri

---

[23] „Dimineața“, anul 33, nr. 11120 din 4 decembrie 1937.

[24] Arh. ist. centrală, fond N. Caranfil, dos. nr. 465/1937, Buletin informativ din 3 decembrie 1937.

[25] „Universul“, anul 54 nr. 344, din 14 decembrie 1937.

[26] *Ibidem*, nr. 341 din 11 decembrie 1937.

[27] *Ibidem*, nr. 337 din 7 decembrie 1937.

[28] *Ibidem*, nr. 349 din 19 decembrie 1937.

[29] Arh. ist. cent., fond. Casa regală, Cabinet, dos. nr. 38/1937, f. 10—11.

[30] *Ibidem*, fond Casa regală. Cabinet, dos. nr. 38/1937, f. 11.

[31] C. Argetoianu, „Însemnări zilnice“, Arhiva C.C. al P.C.R., fond. nr. 104, dos. nr. 8624, f. 2988.

[32] Arh. ist. centr. fond N. Caranfil, dos. nr. 465/1937. Buletinul informativ din 13 decembrie 1937.

compacte de muncitori de la Atelierele Grivița și din alte întreprinderi conduse de comuniștii: Vasile Bîgu, Constantin David, Ilie Pintilie, purtînd lozinci: „Jos fascismul", „Trăiască Democrația", „Muncitori și țărani uniți-vă" „Jos dictatura", „Jos guvernul" etc. [33]

Provocînd în sală un incendiu și folosind gaze lacrimogene, poliția a reușit să zădărnicească întrunirea. Dar masele revoltate, mobilizate în stradă de elementele cele mai înaintate în frunte cu comuniștii, au transformat întrunirea într-o puternică manifestație antifascistă încheiată cu un uriaș miting, la care au participat aproape 20 000 de manifestanți [34]. Manifestanții, sub lozincile „Jos fascismul", „Trăiască democrația unită", „Pîine, pace, libertate", organizați într-o coloană impresionată, după mitingul din Piața Amzei s-au îndreptat spre sediul legației hitleriste din capitală, manifestîndu-și deschis ura împotriva imperialismului german [35].

În fața legației italiene, manifestanții, la îndemnul lui Gh. M. Bujor, au strigat în cor lozinci, ca: „Jos fascismul", „Jos dictatura", majoritatea salutînd ostil cu pumnul ridicat [36].

Forțele democratice și revoluționare, deși în grelele condiții ale eșuării Frontului Popular, ca rezultat al încheierii de către P.N.Ț. a pactului electoral cu Garda de fier, au abordat campania electorală de pe pozițiile rezistenței antihitleriste și antifasciste, pentru apărarea libertăților democratice [37].

Astfel, în întrunirile electorale organizate de Uniunea Democratică, Frontul Plugarilor, Partidul Social-Democrat, masele de participanți în frunte cu comuniștii au condamnat activitatea desfășurată de Garda de fier în slujba hitlerismului, precum și pactul de neagresiune electorală încheiat de Maniu cu forțele de drepta, s-au înfierat mașinațiunile cercurilor dictatoriale monarhiste [38].

Arătînd că alegerile nu vor avea de hotărît o simplă schimbare de guvern, ci soarta întregii țări, „Scînteia" din 15 decembrie 1937 demasca complotul criminal pus la cale de fascismul român în complicitate cu Germania hitleristă și Italia fascistă în scopul subordonării României:

„Fasciștii de toate culorile cămășilor, gogo-cuziști sau gardiști, cutreieră țara învrăjbind poporul acestei țări și legîndu-se să predea țara în 48 de ore legată de mîini și de picioare. E ceasul luptei mari în care se va hotărî dacă vom mai rămâne o țară neatîrnată sau vom cădea în robie străină, dacă vom mai avea parte de puținele libertăți constituționale, de puțina democrație ce a mai rămas, dacă ne vom păstra dreptul la ultima bucată de pîine sau ni se va mai rupe și din ea" [39].

---

[33] Arh. C.C. al P.C.R., fond nr. 1, dos. 206, f. 313.

[34] Arh. ist. centr. fond N. Caranfil, dos. nr. 465/1937. Buletinul informativ din 13 decembrie 1937.

[35] „Reporter", anul V, nr. 41 din 19 decembrie 1937.

[36] Arhiva C.C. al P.C.R., fond nr. 1, dos. nr. 206, f. 315.

[37] Privitor la activitatea P.C.R., în alegeri, vezi și articolul *Uniunea democratică* de Gh. Ioniță în „Studii", nr. 4/1967.

[38] Arhiva C.C. al P.C.R., fond nr. 68, dos. nr. 6194, f. 432, 444.

[39] „Scînteia", anul VII, nr. 89, din 15 decembrie 1937.

Acordînd un sprijin prețios Partidului Național-Țărănesc în lupta dusă împotriva tendințelor dictatoriale monarhiste, comuniștii aflați în fruntea maselor populare condiționau acest ajutor de denunțarea pactului cu Garda.

În acest sens, numeroase delegații de oameni ai muncii din București avînd în frunte comuniști s-au prezentat la Iuliu Maniu cerîndu-i ruperea pactului cu partidul „Totul pentru Țară", agentură a hitlerismului în România, au insistat pentru a începe o luptă hotărîtă contra amestecului lui Hitler în treburile interne ale țării, pentru alegeri libere și un guvern format din reprezentanții partidelor și organizațiilor democratice [40].

În orașele București, Cluj, Sibiu etc. muncitorimea unită în front unic a impus organizațiilor locale ale P.N.Ț. să ia atitudine înpotriva pactului, a imprimat întrunirilor național-țărăniste un pronunțat caracter antifascist [41]. Sub conducerea unor elemente antifasciste, numeroase organizații țărăniste din vechiul regat au dus susținute campanii contra Gărzii de fier, difuzînd broșuri antilegionare [42].

Susținînd în mod just tactica sprijinirii P.N.Ț., cel mai puternic partid din opoziție, care se pronunța pentru apărarea regimului constituțional-parlamentar, împotriva dictaturii și a forțelor fasciste, o parte din conducerea de atunci a P.C.R. a continuat însă să promoveze aceeași linie și în condițiile cînd încheierea pactului dintre Iuliu Maniu și C. Zelea Codreanu deplasase P.N.Ț. în flancul drept al vieții politice din România [43]. Astfel, P.C.R. a recomandat membrilor săi să voteze fără excepție listele electorale ale P.N.Ț., ca unic reprezentant al democrației.

Pericolul exagerării rolului Partidului Național Țărănesc în coalizarea democrației este de altfel aspru criticat în unul din documentele P.C.R., chiar din această perioadă:

„Sînt încă unii dintre activiștii Partidului Comunist — sublinia documentul menționat — care socotesc pe mulți dintre conducătorii P.N.Ț. ca fasciști... Alții în mod mecanic primind teza că P.N.Ț. nu este fascist, este cel mai mare partid democratic, l-au ridicat la rangul de „centru în jurul căruia trebuie să se strîngă toate forțele democratice" uitînd că acest centru este clasa muncitoare, forța cea mai consecvent democrată... Această abatere de dreapta desigur a înlesnit și întărirea convingerii Partidului Național Țărănesc că partidul lor fiind recunoscut de toată lumea ca centru în jurul căruia se strîng și se vor strînge forțele democratice, n-au nevoie de a căuta să se înlesnească mobilizarea și strîngerea acestor forțe" [44]. Participarea în alegeri alături de un partid care încheiase o alianță cu cea mai fanatică grupare

---

[40] „Scînteia", anul VII, nr. 90 din 22 dec. 1937, vezi și Arhiva C.C. al P.C.R., fond nr. 68, dos. nr. 6194, f. 442.

[41] „Reporter", anul V, nr. 41 din 19 decembrie 1937.

[42] „Viitorul", anul XXIX, nr. 8984 din 16 dec. 1937.

[43] Titu Georgescu și Gh. I. Ioniță, *Activitatea P.C.R. pentru atragerea maselor țărănești la lupta împotriva exploatării burghezo-moșierești și a pericolului fascist în anii 1934—februarie 1938*, în „Analele I.S.I.S.P.", nr. 5/1963, p. 63—64.

[44] Arhiva I.S.I.S.P., Cota Ab. XX, 11 inv. nr. 1013 (Broșura *Concentrarea forțelor democratice și criza de guvern din România* p. 12).

fascistă a semănat dezorientare în masa de membri ai partidului, în organizațiile locale ale acestuia, a paralizat în bună măsură campaniile de masă care trebuiau să fie organizate și conduse de comuniști pentru anularea „pactului" cu Garda și apărarea democrației.

Trebuie făcută însă precizarea că în preajma alegerilor, P.C.R. a dat indicația de a se adopta o atitudine diferențiată față de diferitele partide politice, în sensul sprijinirii în fiecare județ a candidaților cu vederi mai democratice care luaseră poziție antihitleristă. Astfel, la Brașov, Iași, Piatra-Neamț etc., comuniștii au susținut candidați ai P.S.D. sau P.N.L. împotriva listelor fasciste, cuziste și gardiste [45].

În zilele care au precedat alegerile, în fața perspectivei pericolului victoriei forțelor de dreapta, P.C.R. a preconizat sprijinirea unui guvern de colaborare Maniu-Tătărăscu în cazul cînd acesta va asigura ridicarea măsurilor excepționale, amnistie politică, libertate de organizare și legalizarea partidului [46].

Pe de altă parte, Partidul Social Democrat, deși în perioada premergătoare alegerilor făcuse pași importanți pe calea închegării frontului unic și a frontului național antifascist, o dată cu încheierea Pactului de neagresiune electorală între P.N.Ț. și Garda de fier, sub influența aripii de dreapta din conducere, a declarat că rupe orice legătură cu celelalte forțe democratice și participă „independent" în alegeri.

Cu aceasta au reizbucnit atacurile și luptele interne în sînul clasei muncitoare, concretizate în atacuri deschise în presă și întruniri între P.S.D. și P.C.R.

În acest fel, toate eforturile făcute de forțele cele mai înaintate ale națiunii de a bara calea dictaturii aveau să se izbească de miopia și reaua credință manifestată de cercurile conducătoare ale burgheziei și moșierimii, precum și de unele greutăți și deficiențe existente în însăși mișcarea muncitorească.

Deși formal Garda de fier subscrisese ca membră a pactului de neagresiune, în fapt, ea a acționat independent față de cele două grupări principale aflate în luptă. Desfășurîndu-și activitatea în condiții favorabile, cu formațiuni mobile înarmate, neatacată de forțe puternice, mai mult, bucurîndu-se de girul politic acordat de I. Maniu, prin încheierea pactului de neagresiune, legionarilor nu le-a fost prea greu să-și asigure unele succese electorale. În situația tulbure din viața politică a României de la sfîrșitul anului 1937, fruntașii Gărzii de fier au văzut posibilitatea de a umple golul lăsat de conducerile marilor partide burghezo-moșierești aflate în criză. De aceea, conducerea Gărzii de fier a început organizarea unor vaste acțiuni dirijate pe diverse căi și cu mijloace variate în scopul folosirii alegerilor parlamentare pentru a atrage masele nemulțumite de politica partidelor care se perindaseră la conducerea țării.

---

[45] I. Scurtu, *Lupta partidelor politice în alegerile parlamentare din decembrie 1937*, în „Studii", revistă de istorie nr. 1/1967, p. 157.

[46] Arhiva C.C. al P.C.R., fond nr. 1 dos. nr. 210, f. 358—359.

Sesizînd acest fenomen politic, N. Iorga nota la 4 decembrie 1937: „... în țară sub viața de partid simt ca un tropot de cai mișcarea spre dreapta" [47].

Încheierea pactului de neagresiune a reprezentat un prim succes al gardiștilor, aceștia obținînd adeziunea lui I. Maniu în lupta lor împotriva democrației și îndeosebi a mișcării muncitorești și comuniste. În acest sens, fruntașul legionar Traian Brăileanu releva: „Nu împotriva partidelor s-a organizat Legiunea, ci împotriva comunismului. Și numai întrucît drumul spre dușmanul de moarte ... duce prin mărăcinișul democrației demagogice, Legiunea e nevoită să curețe terenul, să taie drum drept spre pozițiunile dușmanului" [48].

Îndrăzneala legionarilor a crescut pe măsură ce acțiunile lor criminale din timpul campaniei electorale erau trecute cu vederea de autoritățile guvernamentale [49].

Lideri ai partidelor politice burgheze, în loc să ia atitudine hotărîtă contra acestei agenturi hitleriste care declară prin glasul „Căpitanului" că „ în 48 de ore după biruința mișcării legionare, România va avea o alianță cu Roma și Berlinul" [50], au început s-o lingușească în văzul maselor dezorientate: „Noi — arăta C. Angelescu în plină campanie electorală — i-am acordat Gărzii de fier atențiunea și considerațiunea pe care o merită și am crezut întotdeauna că este bine ca ea să stea la dreapta ca o rezervă care să servească țării ca antemergătoare și ca sprijin în acțiunea națională de guvernămînt" [51], iar unul din fruntașii liberali din capitală, cu ocazia unei întruniri electorale, referindu-se la Garda de fier, declara: „Membrii acestui partid sînt copiii noștri" [52].

În scurt timp, satele și orașele țării au fost împînzite cu echipe de gardiști care au declanșat o puternică propagandă demagogică, caracterizată prin puternice accente de misticism, șovinism și anticomunism [53]. Toată propaganda lor zgomotoasă, făcută în condițiile existenței unei puternice exploatări, a menținerii stării de asediu și cenzurii, a guvernării sub regimul legilor excepționale și a gîtuirii libertăților publice, a reușit să sporească numărul membrilor de care dispunea Garda. Unii membri și simpatizanți ai partidelor politice care de fapt își pierduseră dinamismul, dezamăgiți au trecut pe poziții de sprijinire a programului trîmbițat de propaganda legionară [54]. Din păcate, demagogia fascistă a reușit să tîrască pe căi rătăcite, împotriva intereselor lor și pe unii muncitori cu un nivel ideologic mai scăzut, precum și un număr însemnat de tineri studenți sau absolvenți-șomeri amăgiți de promisiunile gardiste.

---

[47] N. Iorga, *Memorii*, vol. VII, Buc., 1939, p. 437.

[48] Tr. Brăileanu, *După alegerile din dec. 1937*, în revista „Însemnări sociologice", anul III, nr. 10, ianuarie 1938, p. 8.

[49] N. Petrașcu *Evoluția politică a României în ultimii 20 de ani (1918—1938)*, Buc., 1939, p. 27, vezi și „Monit. of.", nr. 9, p. a III-a. Dezbaterile Parlamentare. Senatul, p. 189. Cuvîntarea rostită de N. Iorga, în ședința din 28 iunie 1939.

[50] „Buna Vestire", anul I, nr. 230 din 1 decembrie 1937.

[51] "Universul", an 54, nr. 345 din 15 decembrie 1937.

[52] *Ibidem.*

[53] „Scînteia", anul VIII, nr. 1 (91) din 6 ian. 1938, vezi și „Curentul", anul al X-lea, nr. 3909 din 6 noiembrie 1937.

[54] Victor Papacostea *Problema partidului liberal*, Buc., 1938, p. 10.

Concomitent cu activitatea propagandistică, conducerea Gărzii de fier a luat măsuri masive de înarmare a membrilor ei, formarea de echipe mobile de asalt pentru deplasarea rapidă și în orice punct al țării în care putea fi nevoie [55]. Ordinul șefului gardist, Corneliu Zelea Codreanu, suna clar și amenințător pentru adversari: „Am dat ordin băieților ca oriunde vor fi opriți să pună mîna pe cuțit și pe flintă și să tragă" [56]. Sub pretextul că viața lui C. Z. Codreanu este amenințată, Garda de fier a întocmit o „listă neagră" pe care figurau 70 de personalități de vază ale vieții de stat care se pronunțaseră sau manifestau o atitudine antihitleristă [57]. Conducerea centrală legionară a dat instrucțiuni de înarmare a membrilor Gărzii cu arme aduse clandestin din Spania și Germania [58]. Organizate în formațiuni paramilitare, bandele gardiste au trecut la atacuri sîngeroase soldate cu numeroși morți și răniți. Îndrăzneala lor a mers pînă acolo încît au provocat ciocniri violente cu autoritățile administrației de stat, au dezarmat și maltratat chiar și forțele polițienești și ale jandarmeriei care au încercat să le opună rezistență [59].

Prin aceste acțiuni, conducerea legionară avertiza că în cazul cînd cercurile conducătoare nu-i vor ceda puterea, nu se vor da în lături de a declanșa războiul civil. Campania sîngeroasă dezlănțuită de gardiști a evidențiat în mod clar tuturor forțelor politice din România marele pericol ce amenința națiunea. Garda de fier, sprijinită ani de zile de reacțiunea burghezo-moșierească ca instrument de manevră, apărea acum ca pretendent cu pistolul în mînă la preluarea conducerii statului cu obiectivul mărturisit de a instaura dictatura fascistă și a îngloba România în 48 de ore în planurile Germaniei hitleriste de „reorganizare" a Europei.

Rezultatele alegerilor parlamentare din 20 decembrie 1937 au agravat și mai mult situația politică internă din România. Căderea guvernului național-liberal în alegeri, fapt fără precedent în analele vieții parlamentare românești, reflecta puternica opoziție pe care o făceau masele largi populare uneltirilor carliste.

Aducînd la cîrma statului o formațiune guvernamentală neviabilă, hibridă și contradictorie, în frunte cu Octavian Goga, un expedient în scopul de a cîștiga timp, regele își anunța intrarea deschisă în arena disputelor politice, hotărît să-și joace ultima carte în drumul spre puterea totalitară. În această acțiune, Carol al II-lea își asigurase acum sprijinul unor importante grupări politice ale burgheziei și moșierimii.

Ascensiunea imperialismului nazist, însă, în condițiile unei tot mai pronunțate izolări a României pe plan internațional, avea să spulbere iluziile anumitor cercuri politice care-și puneau speranțele într-o rezistență antifascistă eficace, organizată în jurul coroanei.

---

[55] Arh. ist. centr. fond. N. Caranfil, dos. nr. 465/1937, Buletin informativ din 24 noiembrie 1937.

[56] *Ibidem*, 9 decembrie 1937.

[57] *Ibidem* 25 noiembrie 1937.

[58] Arhiva C.C. al P.C.R., fond nr. 68, dos. nr. 6194, f. 419—421.

[59] „Universul", an. 54, nr. 337 din 7 decembrie 1937 și nr. din 8, 9, 14, 16 decembrie 1937, vezi și „Curentul", an X, nr. 3525 din 22 noiembrie 1937.

DATE REFERITOARE LA POPULAȚIA AUTOHTONĂ DE LA RĂSĂRIT DE CARPAȚI ÎN SECOLELE V—VI e.n. *

IOAN MITREA

După cum se știe, cunoștințele noastre despre populația autohtonă din perioada de trecere la feudalism, moștenite de la vechea istoriografie, au fost lacunare, dacă nu aproape chiar inexistente.

În vechea istoriografie a fost acreditată o concepție „îngustă și tendențioasă, susținută și difuzată în cadrul diferitelor curente, conform căreia în regiunile carpato-dunărene s-ar fi succedat după retragerea aureliană, rînd pe rînd, perioadele de stăpînire și locuire gotică, hunică, gepidică, avarică, în cursul cărora populația locală — și cu atît mai mult eventualele resturi de populație romanizată — nu au putut fi decît complet și definitiv eradicate" [1].

Această concepție a fost combătută vehement încă de N. Iorga [2], iar rezultatele cercetărilor arheologice din ultimii 10—15 ani au dus la definitiva ei înlăturare. Ca urmare a unor cercetări arheologice metodice, efectuate pe teritoriul de la răsărit de Carpați, în special începînd din perioada anilor 1952—1954 (data începutului cercetărilor de la Hlincea-Iași) [3], și a valorificării acestor cercetări într-o serie de studii speciale și de sinteză, astăzi putem spune că principalele etape ale dezvoltării culturii materiale din perioada de trecere la feudalism, din Moldova, sînt în general cunoscute [4].

În ciuda contribuțiilor remarcabile aduse în ultima vreme cu privire la perioada de trecere la feudalism pe teritoriul Moldovei, considerăm că sta-

* Comunicare prezentată la sesiunea metodico-științifică organizată de S.S.I. la Brașov în 28, 29 decembrie 1968.

[1] I. Nestor, *Arheologia perioadei de trecere la feudalism pe teritoriul R.P.R.*, în „Studii", XV, 1962, 6, p. 1427.

[2] N. Iorga, *Istoria romănilor*, vol. II, 1936.

[3] M. Petrescu-Dîmbovița și colab. Șantierul Hlincea-Iași, S.C.I.V., IV, 1953, 1—2, p. 312 și urm.; S.C.I.V., V, 1954, 1—2, p. 233 și urm.; S.C.I.V, VI, 1955, 3—4, p. 687 și urm.

[4] Din bogata listă de lucrări privitoare la problema în discuție vom cita doar cîteva dintre cele mai importante și mai recente.

— I. Nestor, *Les données archéologiques et le problème de la formation du peuple roumain*, în „Revue roumaine d'histoire", III, 1964, 3, p. 383 și urm.

diul cunoştinţelor noastre nu poate fi apreciat ca satisfăcător, cu atît mai mult cu cît unele etape ale acestei perioade sînt încă foarte puţin cunoscute.

Una dintre aceste etape, mai puţin cunoscută, dar foarte importantă, este aceea a secolelor V—VI e.n., adică de după năvălirea hunilor şi pînă la venirea slavilor. Cunoaşterea acestei etape se impune nu numai pentru faptul că ea face parte integrantă din procesul etnogenezei poporului român, fiind o verigă importantă a acestui proces, dar ea constituie şi punctul de plecare al transformărilor ce vor avea loc în a doua etapă a procesului de formare a limbii şi poporului român. Or, necunoaşterea suficientă a acestei etape, a dus, uneori, la concluzii pripite şi în mare parte eronate, ca, de exemplu, cele privind atribuirea etnică a unor elemente de cultură materială, sau chiar a unor întregi complexe culturale [5].

Pornind de la importanţa ce o are cunoaşterea etapei corespunzătoare secolelor V—VI e.n. în evoluţia de ansamblu a societăţii de pe teritoriul Moldovei, vom încerca în cele ce urmează să prezentăm cîteva consideraţii privitoare la această etapă, la conţinutul şi semnificaţia ei, integrînd-o în evoluţia de ansamblu a societăţii din nordul Dunării din perioada de trecere la feudalism.

După cum se ştie, continuitatea elementului local, în vremea dominaţiei gotice în spaţiul nord-dunărean, astăzi nu mai poate fi pusă la îndoială. În cadrul culturii Sîntana de Mureş, corespunzătoare dominaţiei gotice în acest spaţiu, s-au surprins numeroase dovezi care probează o continuitate de vieţuire autohtonă [6].

—M. Petrescu-Dîmbovița, *Considérations sur le problème des périodes de la culture matérielle en Moldavie du VI-e au X-e siècles*, în „Revue roumaine d'histoire", VI, 1967, 2, p. 181 şi urm. Aici este prezentată şi întreaga bibliografie a problemei.

— Dan Gh. Teodor, *Contribuţii la cunoaşterea culturii Dridu pe teritoriul Moldovei*, S.C.I.V., 19, 1968, 2, p. 227 şi urm.

[5] Se ştie că neluîndu-se în consideraţie fondul local ce a stat la baza dezvoltării culturii Hlincea, această cultură a fost atribuită în mod greşit în exclusivitate slavilor, punînd-o pe seama unei a doua pătrunderi a slavilor în teritoriul românesc cu începere din a doua jumătate a secolului al VII-lea (Cf. M. Comşa, *Slavii de răsărit pe teritoriul R.P.R. şi pătrunderea elementului romanic în Moldova pe baza datelor arheologice*, SCIV, IX, 1958, 1, p. 73 şi urm.). În realitate, cultura Hlincea este rezultatul unei dezvoltări locale, pe baza fondului cultural din secolele V—VI, la definitivarea acestui complex cultural aducîndu-şi partea lor de contribuţie şi slavii o dată cu pătrunderea lor în teritoriul est-carpatic al ţării noastre, către sfîrşitul secolului VI e.n. Se poate aprecia că la crearea şi definitivarea culturii Hlincea participă două componente etnice de bază: populaţia autohtonă de origine dacică cu multiple influenţe romane şi romano-bizantine şi populaţia slavă. În legătură cu dezvoltarea locală a culturii Hlincea, Cf. I. Nestor, *Slavii pe teritoriul R.P.R. în lumina documentelor arheologice*, în S.C.I.V, X, 1959, 1, p. 56—57.

[6] Citām doar cîteva din cele mai importante lucrări pentru problema în discuţie: I. Nestor, *Goţii*, cap. în *Istoria României*, I, 1960, p. 690—694; Gh. Diaconu, *Tîrgşor, necropola din secolele III—IV e.n.*, Buc., 1965, p. 36—127; Bucur Mitrea, Constantin Preda, *Necropole din sec. al IV-lea e.n., în Muntenia*, Buc., 1966, p. 152—165; I. Ioniță, *Contribuţii cu privire la cultura Sîntana de Mureş — Cerneahov pe teritoriul R. S. România*, în *Arheologia Moldovei*, IV, 1966, p. 189 şi urm.

Atacurile hunilor, în regiunile de la vest de Nipru, care încep în 376, au avut drept urmare lichidarea dominației gotice mai întîi în spațiul dintre Nipru și arcul carpatic, apoi din interiorul arcului carpatic [7].

Aceste atacuri hunice au pentru unele regiuni de la noi și un alt efect semnificativ, concretizat în emigrarea vizigoților (între 378—381), fapt atestat istoric și confirmat arheologic prin încetarea în această vreme, în general, a folosirii așezărilor și cimitirelor de tip Sîntana de Mureș din regiunile extracarpatice [8].

Dacă prezența populației băștinașe este documentată pînă la venirea hunilor, se pune întrebarea : a supraviețuit această populație năvălirii hunilor? a continuat ea să trăiască în aceste teritorii în timpul dominației hunilor și în epoca următoare?

Deși atacurile hunilor au provocat multă spaimă și multe distrugeri, ele nu au avut drept efect o dislocare și o distrugere în masă a localnicilor. Ca și alți migratori, hunii nu au intenționat de a se instala efectiv și definitiv în spațiul nostru. Apoi, pe baza informațiilor literare se poate admite că „stăpînirea" hunică nu a fost chiar atît de brutală, încît să ducă la golirea de populație a unor vaste regiuni [9]. În sfîrșit, un fapt deosebit de important pentru regiunile noastre este acela că, pentru mult timp, centrul puterii hunice a fost în stepele din nordul Mării Negre, iar din jurul anului 420, centrul puterii hunice se deplasează în Cîmpia Pannonică. Asupra teritoriului țării noastre dominația hunică s-a exercitat în general indirect, prin expediții temporare, controlul asupra regiunii efectuîndu-se prin reprezentanții păturii conducătoare, de origini etnice deosebite, ce făceau parte din confederația hunică. Nici pentru sudul și sud-estul țării noastre credem că nu se poate admite o prezență efectivă a hunilor pe baza descoperirilor arheologice [10]. Aceste materiale pot fi puse mai degrabă în legătură cu incursiunile hunilor spre imperiu, peste aceste regiuni ale țării noastre. Trebuie avut în vedere apoi că organizarea socială și forma de economie a hunilor nu le permitea să se lipsească de contribuția populației locale agricole, ajunsă pe o treaptă de dezvoltare social-economică superioară. În acest sens, considerăm semnificativă stăruința tenace a lui Attila, în tratativele sale repetate cu imperiul de răsărit, de a i se preda transfugii trecuți în imperiu, din teritoriile de sub stăpînirea sa. Refuzul sau zăbava imperiului de a-i retroceda pe transfugi a servit în repetate rînduri lui Attila drept pretext al violentelor sale atacuri prădalnice în teritoriul roman [11].

---

[7] I. Nestor, *op. cit.*, în „Studii", XV, 1962, 6, p. 1430.

[8] *Idem, Die menschliche Gesellschaft an der unteren Donau, in vor-und nachrömischer Zeit,* în Rapports, II, Antiquité, XI-e Congrès International des Sciences Historiques, Stockholm, 21—28 août 1960, Göteborg — Stockholm-Uppsala, 1960, p. 134—135. Considerăm că acest lucru e valabil în special pentru regiunile extracarpatice, întrucît în Transilvania se pare că abia după această dată se dezvoltă cultura Sîntana de Mureș (între 376—425). Cf. K. Horedt, *op. cit.*, S.C.I.V., 18, 1967, 4, p. 587.

[9] Ligia Bîrzu, *Contribuția arheologiei la cunoașterea perioadei hunice la Dunărea de Jos,* în „Analele Universității București, seria șt. sociale", Istorie 20, an X. 1961, p. 16.

[10] *Ibidem,* p. 23.

[11] I. Nestor, *Hunii,* cap. în *Istoria României,* vol. I, 1960, p. 701.

Lipsa unor informații scrise mai precise cu privire la situația etnică și la formele de viață ale populației dependente din teritoriile dominate de huni și mai ales de la noi, face ca documentele arheologice să capete o valoare și mai mare decît pentru alte perioade istorice.

Continuitatea elementului băștinaș în perioada dominației hunice și cea următoare , pînă la venirea slavilor, este dovedită de descoperirile arheologice din ultimii ani, descoperiri care atestă o cultură materială de caracter Sîntana de Mureș, evoluată și oarecum „barbarizată". Această continuitate a fost dovedită mai întîi pentru Transilvania și regiunea de la sud de Carpați, iar în ultimul timp ea se conturează tot mai clar și pentru regiunea de la răsărit de Carpați.

Rezultatele cercetărilor arheologice din cimitirul I, de la Bratei, datat în perioada dominației hunice și a așezărilor I și II din aceeași localitate, datate în perioada dominației gepidice, au făcut dovada concludentă a continuității elementului băștinaș în perioada dominației hunice și apoi gepidice din Transilvania. [12] Pentru regiunea dintre Carpați și Dunăre, prezența elementului băștinaș în perioada dominației hunice și posthunice este atestată prin descoperirea unor materiale de tradiție locală, dacică sau daco-romană, încadrate în complexul denumit Ipotești-Cîndești, [13] sau Ipotești-Ciurel-Cîndești [14]. În cazul de față avem în vedere elementele locale ce au stat la baza formării fazei Ipotești-Cîndești I (faza Tîrgșor), precum și elementele atribuite acestei faze și celei următoare, Ipotești-Cîndești II (faza Budreasca II)[15].

Pentru regiunile de la răsărit de Carpați, primele materiale ce atestă în mod cert o locuire a băștinașilor în vremea dominației hunilor au fost descoperite în 1962 la Mănoaia-Costișa, județul Neamț. Materialul ceramic descoperit aici, deși nu beneficia inițial de observații stratigrafice precise, a fost totuși încadrat cronologic în mod just de I. Nestor, care a și precizat, de altfel pentru prima dată, conceptul de etapă sau cultură Costișa, corespunzătoare perioadei cuprinse între sfîrșitul secolului al IV- lea și prima jumătate a secolului al V-lea e.n. [16]

Cercetările efectuate în această așezare în anii următori aveau să îmbogățească cunoștințele noastre privitoare la populația locală din secolele V—VI e.n. [17].

Dacă avem în vedere și rezultatele deosebit de importante obținute în urma cercetărilor efectuate între anii 1962—1968 în așezarea de la Botoșana

---

[12] I. Nestor, *op. cit.*, în „Studii", XV, 1962, 6, p. 1431—1433, idem, *op. cit.*, în „Revue roumaine d'histoire", III, 1964, 3, p. 400—401.

[13] Idem *Invazia hunilor*, cap. în *Istoria României*, I, 1960, p. 704; idem, *op. cit.*, în „Studii", XV, 1962, 6, p. 1434, nota 4 și bibliografia indicată.

[14] Maria Comșa, *Novîe Svedenia a rasselenii slaveanna teritorii P.N.P.*, în „Romanoslavica", IX, 1963, p. 507—510.

[15] Victor Teodorescu, *Despre cultura Ipotești-Cîndești în lumina cercetărilor arheologice din nord-estul Munteniei (regiunea Ploiești)*, SCIV, XV, 1964, 4, p. 496—499.

[16] I. Nestor, *op. cit.* în „Revue roumaine d'histoire", III, 1964, 3, p. 399.

[17] Dan Gh. Teodor, V. Căpitanu și I. Mitrea, *Cercetările arheologice de la Mănoaia-Costișa și contribuția lor la cunoașterea culturii materiale locale din sec. V-VI din Moldova*, în „Carpica", I, 1968, p. 233 și urm.

— Gura Humorului [18] şi din alte puncte din Moldova (ca Tîrpeşti, Nichiteni-Dorohoi, Botoşani-Dealul Cărămidăriei, Dodeşti Iaşi etc.) [19], astăzi putem schiţa un tablou — fireşte încă sumar — privitor la populaţia locală din Moldova în epoca dominaţiei hunice şi din cea următoare pînă la venirea slavilor.

Populaţia locală din această perioadă prefera ca loc de aşezări terenurile situate de-a lungul rîurilor şi văilor secundare. Unele aşezări ocupă terasele inferioare ale rîurilor (de exemplu, Mănoaia-Costişa), iar altele, forme de relief mai înalte, terase medii şi platouri mai ridicate (de exemplu, Botoşana, Tîrpeşti, Căciuleşti etc.).

Aşezările din această vreme sînt de tipul siliştilor, neprezentînd deci urme de fortificaţii. Ca întindere, majoritatea sînt aşezări modeste, totuşi, unele dintre ele ocupă suprafeţe mai mari, circa 4—5 ha (ca, de exemplu, aşezarea de la Botoşana).

În cadrul unor aşezări s-au constatat mai multe nivele de locuire, datate pe parcursul a 2—3 secole, adesea neîntrerupt, ceea ce dovedeşte o anumită continuitate pe acelaşi loc. Un astfel de exemplu ni-l oferă aşezările de la Mănoaia-Costişa, [20] Căciuleşti [21], Fălciu şi Vădeni-Murgeni [22].

În privinţa tipului de locuinţe, în aşezările cercetate, deocamdată, se întîlnesc numai bordeie şi semibordeie, de formă rectangulară, cu colţuri rotunjite, avînd dispusă într-unul din colţuri de obicei o vatră construită din pietre. Cele mai numeroase sînt locuinţele de tipul semibordeiului. Prezenţa acestui tip de locuinţă, semibordei cu pietrar, confirmă şi pentru această regiune a ţării noastre că este vorba de un element de tradiţie locală [23], pus în mod greşit mai de mult exclusiv pe seama slavilor.

În general, locuinţele din această vreme (bordeie şi semibordeie) au dispuse în colţuri şi pe mijlocul laturilor gropi cilindrice sau ovale, în care se introduceau pari pentru susţinerea acoperişului. Uneori, asemenea gropi apar şi în centrul locuinţelor. Acoperişul acestor locuinţe era dispus, de obicei, în două pante şi mai rar într-o singură pantă. Materialul din care era făcut varia de la regiune la regiune. Podeaua acestor locuinţe era bătătorită prin călcare. Intrarea, situată întotdeauna pe latura aflată pe panta terenului, era amenajată în pantă sau trepte.

---

[18] Dan Gh. Teodor şi Gr. Foit, *Importanţa descoperirilor arheologice de la Botoşana pentru cunoaşterea sec. V—VI în Moldova*, comunicare prezentată la a II-a sesiune ştiinţifică a muzeelor, Buc., dec. 1965.

[19] Em. Zaharia şi N. Zaharia, *Contribuţii la cunoaşterea culturii materiale din sec. V. e.n. în Moldova (Necropolele şi aşezarea de la Botoşani din Dealul Cărămidăriei)*, comunicare prezentată la a III-a sesiune ştiinţifică a muzeelor, Buc., dec. 1965; N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmboviţa şi Em. Zaharia, *Aşezări rurale în Moldova în lumina cercetărilor arheologice din paleolitic pînă în sec. al XVIII-lea*; ne referim la datele privind sec. V—VI; I. Mitrea, *Descoperiri prefeudale din regiunea central-estică a Carpaţilor Orientali şi din zona de contact cu podişul Moldovei*, în „Carpica", I, 1968, p. 249 şi urm.

[20] Dan Gh. Teodor, V. Căpitanu şi I. Mitrea, *op. cit.*, în „Carpica", I, 1968, p. 234.

[21] I. Mitrea, *op. cit.* în „Carpica", I, 1968, p. 258

[22] În urma cercetărilor efectuate în aceste localităţi de către G. Coman au fost descoperite resturi ceramice datînd din secolele IV—V, VI—VII şi VIII—X e.n.

[23] V. Teodorescu, *op. cit.*, S.C.I.V., XV, 1964, 4, p. 497 şi nota 14.

În toate așezările aparținînd acestei perioade (sec. V—VI) se află dovezi care permit afirmația că populația se ocupa cu agricultura și creșterea vitelor, precum și cu unele meșteșuguri (fierărit, olărit, lemnărit, cojocărit, tors, țesut, etc.). Se cuvine să amintim că pe teritoriul Moldovei s-au găsit din această vreme numeroase monede bizantine (descoperite izolat sau în tezaure), care dovedesc o anumită activitate de schimb orientată către lumea romano-bizantină din regiunea Dunării de Jos.

Materialul cel mai numeros din inventarul locuințelor și așezărilor din secolele V—VI îl constituie ceramica. Analiza ceramicii descoperite în așezările de la Mănoaia-Costișa și Botoșana, dar și în altele datate în aceeași perioadă [24], constituie elementul de bază (în cazul de față) pentru atribuirea etnică a acestor așezări, permițînd în același timp și delimitarea a doua faze în evoluția culturii materiale din secolele V—VI e.n. din regiunile de la răsărit de Carpați.

La Mănoaia-Costișa s-a remarcat că peste nivelul Sîntana de Mureș [25] se suprapune un nivel ce conține material ceramic, evident evoluat din aspectul Sîntana de Mureș clasic, dar care demonstrează prezența unui nou facies cultural, de aspect Sîntana de Mureș tîrziu. Menționăm că alături de fragmentele ceramice lucrate din pastă fină și într-o tehnică superioară evoluată din ceramica Sîntana de Mureș se întîlnește și o cantitate sporită de ceramică zgrunțuroasă, cu forme simplificate, lucrată mai neglijent. În comparație cu ceramica aparținînd culturii Sîntana de Mureș în noul facies cultural, surprins pentru prima dată la Mănoaia-Costișa și apoi în alte așezări, unele forme de vase (borcane, castroane) se mențin în parte modificate, în sensul simplificării profilelor, îngroșării fundurilor, dispariției inelării caracteristice ceramicii de tip Sîntana de Mureș. Transformări vizibile suferă și pasta din care este confecționată ceramica specifică acestui nou facies cultural. Semnalăm în primul rînd o degenerare a compoziției, ilustrată prin înlocuirea nisipului fin ca degresant cu microprundișuri cu bobul mare. Datorită acestui amestec din pastă, vasele confecționate au suprafețe zgrunțuroase, neuniforme, lipsite de eleganța atît de caracteristică ceramicii de tip Sîntana de Mureș. Alături de ceramica lucrată la roata rapidă apare și ceramica lucrată la roata înceată. Ceramica lucrată la roata înceată conține în pastă, pe lîngă microprundișuri, uneori și cioburi pisate. În afară de ceramica lucrată la roata rapidă și roata înceată, amintim prezența în acest facies cultural și a unor fragmente lucrate cu mîna. Pasta din care sînt lucrate aceste fragmente este în general asemănătoare cu aceea din care sînt lucrate fragmentele la roată, cu deosebire că în acest caz se folosește o cantitate mai mare de cioburi pisate la prepararea pastei (probabil că este vorba de o tehnică de tradiție dacică).

Din categoriile ceramice menționate au fost lucrate mai ales borcane cu buza răsfrîntă și rotunjită, cu umerii conturați și fundul mult îngroșat, cu diametrul uneori mai mic ca al gurii. În general, suprafețele vase-

[24] Vezi notele 17, 18, 19.

[25] Dan Gh. Teodor, V. Căpitanu și I. Mitrea, *op. cit.*, în „Carpica", I, 1968 p. 238—239.

lor sînt netezite. Excepţie fac cele lucrate la roata rapidă, care prezintă în interior coaste vizibile, iar fundurile sînt tăiate cu sfoara. Alături de borcane apar uneori şi castroanele. Acestea sînt lucrate numai la roată, de dimensiuni reduse, cu profilul buzelor mult simplificat în comparaţie cu tipurile întîlnite în secolul al IV-lea.

Observăm, prin urmare, că faţă de ceramica specifică culturii Sîntana de Mureş, în nivelul de la Mănoaia-Costişa, ce se suprapune peste stratul din secolul al IV-lea, apare o ceramică care prezintă o vizibilă tendinţă spre „barbarizare", sau simplificare, ilustrată, aşa cum s-a menţionat, printr-o degenerare a pastei, a formelor şi a tehnicii de lucru, în general.

Trăsăturile caracteristice ale ceramicii din acest nivel de la Mănoaia-Costişa se întîlnesc şi la ceramica descoperită în aşezarea de la Tîrpeşti, necropola de la Nichiteni-Dorohoi şi din alte aşezări din Moldova [26]. Avînd în vedere trăsăturile caracteristice ale acestui aspect cultural întîlnit mai întîi la Mănoaia-Costişa, iar ulterior şi în alte locuri din Moldova, considerăm că el s-a dezvoltat în timp şi spaţiu din cultura Sîntana de Mureş, în condiţiile unei stînjeniri a forţelor de producţie cauzate de pătrunderea şi dominaţia hunilor în aceste regiuni [27]. Acest aspect cultural se poate data, avînd în vedere trăsăturile caracteristice ale materialelor din cadrul lui şi observaţiile stratigrafice din aşezarea de la Mănoaia-Costişa, la sfîrşitul secolului al IV-lea şi în prima jumătate a secolului al V-lea. Cum elementele caracteristice ale acestui aspect au fost surprinse mai întîi în aşezarea de la Mănoaia-Costişa şi apoi în cadrul necropolei de la Nichiteni, s-a făcut deja observaţia că am putea prefera pentru denumirea lui nominativul de aspectul (sau faza) Costişa-Nichiteni [28] (sau mai bine Costişa III — Nichiteni) [29].

În aşezarea de la Mănoaia-Costişa, peste nivelul aparţinînd sfîrşitului secolului al IV-lea şi primei jumătăţi a secolului al V-lea se suprapune un nivel a cărui ceramică prezintă următoarele particularităţi: se menţin unele forme ceramice lucrate la roată, dar în proporţie mai redusă decît în nivelul anterior, alături de o cantitate mai mare de ceramică lucrată cu mîna. Vasele lucrate cu mîna au de obicei forma de borcan cu buza evazată, umerii conturaţi, pîntecele bombat, fundul îngust şi îngroşat, tipuri înrudite în genere cu vasele borcan lucrate la roată, caracteristice culturii Sîntana de Mureş. Alături de aceste vase borcan, apar acum pentru prima dată, lucrate tot cu mîna, şi tipsiile circulare cu marginea destul de scundă. În privinţa

[26] Vezi nota 19.

[27] Dan Gh. Teodor, V. Căpitanu şi I. Mitrea, *op. cit.*, p. 243.

[28] Dan Gh. Teodor, *Unele probleme privind evoluţia culturii materiale locale din Moldova în sec. V—X e.n.*, comunicare prezentată la a III-a sesiune ştiinţifică a muzeelor, Buc., dec. 1965.

[29] Propunem denumirea de Costişa III-Nichiteni pentru a ne referi numai la nivelul al III-lea de la Costişa, datat la sfîrşitul secolului al IV-lea şi în prima jumătate a secolului al V-lea. În această aşezare, peste acest nivel se suprapune un altul, care, după cum se va vedea, poate fi datat la sfîrşitul secolului al V-lea şi în prima jumătate a secolului al VI-lea. Cum materialele din acest nivel îşi găsesc analogii apropiate în aşezarea de la Botoşana (faza I) am propune pentru aspectul din Moldova caracteristic sfîrşitului secolului al V-lea şi primei jumătăţi a secolului al VI-lea denumirea de faza (aspectul) Costişa IV-Botoşana I.

ceramicii lucrate la roată din acest nivel observăm că ea prezintă aceleași trăsături caracteristice pe care le-am menționat la ceramica din nivelul datat la sfîrșitul secolului al IV-lea și prima jumătate a secolului al V-lea, cu specificarea că se continuă acea tendință de „barbarizare", de simplificare.

O ceramică asemănătoare cu cea din nivelul ultim de la Mănoaia-Costișa se întîlnește în așezarea de la Botoșana (faza I) și în alte așezări din Moldova, în care nu s-au efectuat încă cercetări metodice. În privința încadrării acestei faze dispunem de următoarele date: limita inferioară a nivelului ultim de la Mănoaia-Costișa și prin analogie cu aceasta și a fazei Botoșana I poate fi plasată în ultimele decenii ale secolului al V-lea (acest ultim nivel de la Mănoaia — Costișa suprapune nivelul datat la sfîrșitul secolului al IV-lea și în prima jumătate a secolului al V-lea). Limita superioară a acestui orizont cultural merge pînă spre mijlocul secolului al VI-lea, cînd începe faza a II-a de la Botoșana, care beneficiază de un element mai sigur de datare, cum este ceramica de tip Praga, a cărei existență în spațiul de la răsărit de Carpați a României, nu poate fi accepată mai devreme de mijlocul secolului al VI-lea [30]. Pentru aspectul cultural identificat în ultimul nivel de la Mănoaia — Coștișa și în primul nivel de la Botoșana am propune denumirea de aspectul (sau faza) Costișa IV—Botoșana I.

Celor două etape, Costișa III-Nichiteni și Costișa IV-Botoșana I, încadrate în general în secolele V—VI, le aparțin peste 45 de așezări din Moldova identificate în majoritatea cazurilor prin cercetări de suprafață [31]. De asemenea, se poate admite că în necropolele de la Nichiteni și Botoșani — Dealul Cărămidăriei [32], atribuite în general unor elemente alogene, sînt și elemente locale.

Între cele două faze culturale, denumite Costișa III—Nichiteni și Costișa IV—Botoșana I, atribuite secolelor V—VI, există o legătură asigurată de prezența unor elemente comune de cultură materială (firește cu trăsături specifice fiecăreia dintre faze) și în primul rînd de creatorii și purtătorii celor două aspecte culturale, care în afara oricărei îndoieli se poate spune că sînt localnicii.

Faza Costișa IV-Botoșana I, datată la sfîrșitul secolului al V-lea și în prima jumătate a secolului al VI-lea, atestată în numeroase puncte din Moldova, dovedește existența unei populații sedentare, relativ numeroase în comparație cu epoca precedentă, cu un nivel ridicat de viață, populație ce avea ca ocupații de bază agricultura, creșterea vitelor, practicînd și numeroase meșteșuguri. Cultura materială din această fază își va schimba evoluția

---

[30] Dan Gh. Teodor și Gr. Foit, comunicarea citată.

[31] N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița și Em. Zaharia, *op. cit.*; I. Mitrea, *op. cit.*, Ghenuță Coman, *Cercetări arheologice din sudul Moldovei cu privire la sec. V—XI*, comunicare prezentată la a III-a sesiune științifică a muzeelor, Buc., dec. 1965.

[32] Vezi nota 19 pentru Botoșani — Dealul Cărămidăriei.

sub anumite aspecte, începînd de la sfîrșitul secolului al VI-lea, adică din momentul pătrunderii primelor grupuri de slavi în aceste regiuni, evoluînd spre Complexul Hlincea. Totuși, această cultură își va păstra esența ei, ale cărei rădăcini sînt înfipte într-o puternică tradiție dacică și daco-romană, care va face posibilă asimilarea culturală și etnică a slavilor de către autohtoni de-a lungul unui proces îndelungat și destul de complex, al cărui sfîrșit va fi marcat pe planul culturii materiale de formarea și dezvoltarea culturii de tip Dridu, iar pe plan suprastructural de încheierea procesului de formare a limbii și poporului român.

ORIGINEA SCHEILOR ŞI RĂSPÎNDIREA LOR PE TERITORIUL CARPATO-DUNĂREAN*

ION HURDUBEŢIU

Scriitorii bizantini Menander Protector şi Prokopios din Cezareea[1], ale căror opere, prin informaţiile geografice şi etnografice pe care le conţin, constituie una din sursele cele mai importante pentru istoria secolului al VI-lea, denumeau Ţara Românească „S c l a v i n i a", iar pe slavii care locuiau atunci în Cîmpia Română „s c l a v i n i" [2].

Aceşti slavi nord-dunăreni, denumiţi între ei sloveninu, plural slovene[3], au botezat ţinuturile locuite de romanicii din Cîmpia Dunării de Jos „Vlaşca şi Vlasia" [4], căci atît în sudul Dunării cît şi în nordul fluviului „viaţa romană a continuat pînă la sfîrşitul secolului al VI-lea" [5].

Existenţa unei zone de limbă romanică, în regiunea de pădure din jurul Giurgiului, fosta capitală a judeţului Vlaşca şi pînă la Cernavodă, pe ambele maluri ale Dunării, o confirmă azi doi filologi germani: E. Gamillscheg [6] şi G. Reichenkron [7].

În secolul al VI-lea, în care romanitatea răsăriteană lua contact cu slavii, aceasta nu i-a cunoscut în sensul social de „sclavi", ci ca pătură stăpînitoare

---

* Acest articol a apărut în revista „Südost-Forschungen", München, 1968, vol. XXVII, p. 293—301, cu titlul *Problèmes de toponymie de la region d'Arges. Quelques contributions à l'éclaircissement de l'origine des Schei*". Acum se publică într-o formă mai dezvoltată.

[1] K. K r u m b a c h e r, *Geschichte der byzantinischen Literatur von Justinian bis zu Ende des oströmischen Reiches*, München, 1891, p. 41, 51.

[2] *Istoria României* Buc. Edit. Academiei., 1960, vol. I, p. 731—732.; I o r g u I o r d a n, *Rumänische Toponomastik*, Teil I, Bonn, 1924, p. 104: „Die Formen mit s c l finden sich bei allen Schriftstellern, die Zeitgenossen der alten Slaven waren". În realitate, întreaga romanitate balcanică, inclusiv daco-romanii, în contact cu primii slavi, i-a denumit „s c l a v i". Cu termeni derivaţi din sclavus, italienii îi denumesc Schiavoni, iar francezii esclavons. E. Gamillscheg ne atrage atenţia că în romanul provensal *Flamenca*, „esclava" are înţeles de „esclavonne" (Slawin).

[3] A l. R o s e t t i, *Istoria limbii române*, Buc., 1964, vol. III p. 29.

[4] I. I o r d a n, *Toponimia românească*, Buc., 1963, p. 301.

[5] A l. R o s e t t i, *op. cit.*, p. 29; I d e m, „Magazin istoric", anul II, nr. 9, p. 3.

[6] E. G a m i l l s c h e g, *Über die Herkunft der Rumänen*, Berlin, 1940, p. 9.

[7] G. R e i c h e n k r o n, *Die Bedeutung des rumänischen Sprachatlas für die ungarische und türkische Philologie*, în „Ungarische Jahrbücher", 1940, vol. 20, fascicula 1—2, p. 17—34.

care, mai tîrziu, în timpul primului imperiu bulgar, extins în secolul al IX-lea şi în nordul Dunării[8], ne va influenţa organizarea politică şi religioasă.

Istoricul Menander ne-a păstrat răspunsul lui Dauritas, o căpătenie a sclavinilor, dat hanului avar Baian, care le pretindea tribut: „Născutu-s-a oare pe lume acela care să ne poată supune pe noi? Sîntem obişnuiţi ca noi să supunem pe alţii, să nu ne supunem altora, lucru de care sîntem siguri, atîta vreme cît vor fi războaie şi săbii"[9].

Din cele de mai sus reiese că următorul citat din articolul „Argeşul în lumina toponimiei"[10]: „Se ştie că încă de la începutul contactului lor cu slavii, romanii i-au numit pe aceştia sclavus, plural sclavi, pronunţare populară pentru slavus, deoarece îi cumpărau ca sclavi", nu ţine seama de realităţile istorico-lingvistice de atunci şi, ca atare, ultima afirmaţie nu poate fi susţinută cu argumente probante.

În primul rînd, în „epoca latină a limbii române"[11], sistemul social-sclavagist era perimat, deoarece, în sudul Dunării, predomina colonatul, aşa că romanicii de acolo nu mai obişnuiau să mai cumpere sclavi; iar în al doilea rînd, fiindcă pronunţarea populară de „sclavus" pentru „slavus", la plural de „sclavi" sau „sclavini" pentru etnicul „slavi" are altă explicaţie ştiinţifică decît cea invocată de autorii amintitului articol.

Bazîndu-mă pe cercetările făcute de către filologii romanişti, am arătat în lucrarea mea de doctorat[12] că romanicii dunăreni, în secolul al VI-lea, timp în care au luat contact cu slavii, nu puteau pronunţa grupul consonantic „sl" decît intercalînd între s şi l un c. Aşa se explică faptul că daco-romanii le spuneau slavilor „sclavi" sau „sclavini" şi asta o făceau nu din considerente de ordin social, ci în baza unei legi fonetice caracteristice evoluţiei de atunci a latinei populare răsăritene[13]. Această lege a fost valabilă şi în centrul romanic, denumit de E. Gamillscheg „zona numărul I" din Munţii Apuseni, unde localnicii de atunci, din secolul al VI-lea şi pînă astăzi, pronunţă cuvintele „sloi", „slab", „slugă" şi „slănină", împrumutate de la imigranţii slavi, sub formă de „scloi", „sclab", „sclugă" şi „sclănină"[14].

Acest fenomen lingvistic, adăugat lîngă toponimicele romanice Abruttum → Abrud şi Ampeium → Ampoiu, este invocat de romanistul E. Gamillscheg ca cel mai convingător argument în combaterea teoriei lui Roesler şi a adepţilor

---

[8] Chr. Joh. Engel, *Geschichte der Moldau und Walachey*, Halle, 1804, p. 139; I. Hurdubeţiu, *Die Deutschen über die Herkunft der Rumänen*, 1943, p. 16—17.

[9] *Istoria României*, vol. I, p. 13.

[10] Acesta este semnat de G. Giuglea, M. Mocanu, O. Proca şi G. Ţepelea şi a apărut în revista „Argeş", nr. 6, p. 13.

[11] O. Densuşianu, *Istoria limbii române*, Buc., 1961, vol. I, p. 190.

[12] *Die Deutschen über die Herkunft der Rumänen*, 1943.

[13] I. Iordan, *Rumänische Toponomastik*, 1924, vol. I, p. 104. Despre necesitatea epentezei la pronunţarea grupului „sl" vezi şi S.B. Bernstein, *Gramatica comparată a limbilor slave* (trad. şi note de G. Mihăilă), Buc., 1965, p. 83.

[14] I. Hurdubeţiu, *op. cit.* p. 66, nota 178: „Acleiaşi legi fonetice, intercalarea lui c între s şi l — este a i se atribui forma de „sclav" pentru etnicul „slav". Concluzia trasă de unii istorici din denumirea medievală de „sclavi" pentru „slavi", cum că ei ar fi fost robii altor popoare, este falsă.

săi, care ne contestă continuitatea nord-dunăreană după 271 e.n.[15] Reiese, aşadar, că nu din considerații de ordin social au fost botezați slavii de către strămoşii noştri daco-romani „s c l a v i“, ci din neputința organelor de vorbire de a pronunța sunetele s şi l alăturate.

În concluzie, în secolul al VI-lea, pronunțarea denumirii etnice de „slavus“ sub forma de „sclavus“ a fost determinată de fonetica vremii, şi nu de vînzarea sau cumpărarea slavilor ca robi sau sclavi.

Conviețuirea daco-romanilor cu slavii, pe teritoriul județului Argeş, invocîndu-se denumirile toponimice de Schiau, plural Schei, în sensul că „scheii“ ar fi fost „ultimele rămăşițe de slavi înainte de asimilarea lor totală în masa românească“, nu este, de asemenea, susținută cu argumente convingătoare de cei patru coautori ai articolului menționat, fiindcă în secolele X—XI, cînd dispar ultimele insule nord-dunărene de slavi în masa românească, nu mai erau valabile legile fonetice „de la începutul contactului romanilor cu slavii“, căci şi ele „au o durată limitată de timp; sînt active o bucată de vreme, după care acțiunea lor încetează“[16]. În secolul al VI-lea se vorbea daco-romana, iar în secolul al X-lea, limba română, avînd fiecare specificul ei fonetic.

În favoarea presupusei conviețuiri româno-slave, în secolele X—XI, nu se pot, după Ovid Densuşianu, invoca denumirile toponimice de Schiau şi Schei fiindcă schimbări fonetice de tipul „cl“ → „chi“ datează din epoca timpurie a formării limbii române cînd „clamo“ şi „glemus“ dădeau „chiem“ şi „ghiem“. Această epocă putea fi secolul al VI-lea, cînd latinescul facies (facia) dădea românescul „față“[17]. Din momentul în care simbioza daco-romano-slavă începe a fi activă (secolele VIII—IX), slavismele din limba noastră: clin, clădire, clopot şi sfeclă vor păstra grupul consonantic „cl“ neschimbat.

Ca atare, denumirea de schiau, plural schei, trebuie să provină nu din etapa ultimă a procesului de formare a limbii române, ci din prima fază a românei comune vechi, adică secolele VI—VIII, cînd fonetica vremii permitea încă trecerea de la slavus → sclavus → schiau. Acesta e punctul de vedere al lui Tiktin[18], pe care şi l-au însuşit şi filologii noştri, academicienii Iorgu Iordan[19] şi Alexandru Rosetti[20], care derivă pe „schiau“ din „sclavus“ sau „sklavenos“, fără a arăta însă cînd şi în ce arie geografică a avut loc acest fenomen lingvistic. Slavistul Emil Petrovici dă următoarea evoluție: sloven(in)u → sclavus (sclavenus) → şchiau, căci grupul consonantic scl va da scl' (ca în aromână şcl'au) şi sk' (ca în daco-română sk'iau = şchiau)[21].

[15] E. Gamillscheg, *op. cit.*, p. 15.

[16] I. Iordan, *Introducere în lingvistica romanică*, 1957, p. 209.

[17] O. Densuşianu, *op. cit.*, p. 187.

[18] H. Tiktin, *Rumänisch — deutsches Wörterbuch*, Bukarest, 1912: Schiau, plural Schei = Bulgare.

[19] I. Iordan, *Toponimia românească*, 1963, p. 265, nota 2. Aici autorul ține să precizeze că în latina medievală „sclavus“ nu avea sensul de „slav“ în general, *ci de bulgar*.

[20] Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, vol. IV, V, VI, 1966, p. 59.

[21] E. Petrovici, *Le latin oriental possédait-il des éléments slaves?* în „Revue Roumaine de linguistique“, XI, 1966, 4, p. 315.

În problema aceasta spinoasă a lămuririi originii cuvîntului „schei", Ovid Densușianu are cu totul altă părere. El afirmă: „Credem că este imposibil să considerăm daco-romanul „schiau"ca reprezentant direct al latinului „sclavus", cum socotesc Miklosich și Tiktin. După părerea noastră, „schiau" nu este altceva decît albanezul „sk'a", folosit ca și forma românească corespunzătoare, pentru a desemna pe bulgari"[22]. La fel vede lucrurile și C. J. Jirecek, care-i arată pe vecinii noștri sud-dunăreni denumiți de români „Skjeji", iar de albanezi „Skjau"[23].

Valabile ar putea fi ambele variante, așa că dreptate ar putea să aibă atît Tiktin cît și Densușianu, dar în orice caz „scheii" nord-dunăreni sînt elemente etnice (bulgari sau români din Bulgaria) admigrate în nordul Dunării, concluzie la care au ajuns, de altfel, de mult, filologii consacrați și cu renume mondial: M. Friedwagner[24], Ovid Densușianu[25] și Iorgu Iordan[26], carea dmit, de-a lungul veacurilor, emigrări de români din Balcani dincoace de Dunăre. Ca atare, nu-i exclus ca pe românii sud-dunăreni chiar frații nordici să-i poreclească în sens geografic schiau (plural schei), ca și pe bulgari, numai fiindcă sînt veniți din Bulgaria [27].

Sextil Pușcariu în „Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache"[28] le dă ca probabile pe ambele etimologii și din „sclavus" și din „sk'a". În plus, el ne face atenți că „șk'a" poate avea înțelesul și de „schismatic grec". Dacă cercetările de folclor ar dovedi-o, n-ar fi exclus ca unii dintre scheii veniți din Bulgaria să fi fost bogomili, [29] cum este cazul cu scheii stabiliți pe Valea Tîrnavei, în satul Cergăul-Mic[30], căci este lucru știut că această erezie bulgaro-balcanică a influențat și folclorul nord-dunărean [31].

---

[22] O. Densușianu, *op. cit.*, p. 188.

[23] J. C. Jirecek, *Geschichte der Bulgaren*, Prag, 1876, p. 115: „Beachtenswert ist es, dass, die Bulgaren bei den Albanesen Skjau (Bulgaren Skenia), bei den Rumänen ganz ähnlich Skjeji heissen".

[24] M. Friedwagner, *Über die Sprache und Urheimat der Rumänen in ihrer Frühzeit*, publicat în „Zeitschrift für Romanische Philologie", 1934, vol. 54, p. 641.

[25] O. Densușianu, *op. cit.*, p. 191: „Istoria ne arată că a existat o emigrație în masă a românilor din sudul Dunării în nordul Dunării".

[26] I. Iordan, *Introducere în lingvistica romanică*, 1957, p. 97.

[27] Mihail Moxa, Cronograful transcris și adnotat de N. Simache și Tr. Cristescu, Buzău, 1942: „de acii se sculă Murat cu turcii de luară Trănovul și alte cetăți multe și *țara Scheailor*, (p. 188). „Pre aceea vreme ucise și Sușman, domnul *Scheailor*, pre Dan Voevod, domnul romănesc" (p. 189—190). „După moartea lui Marco Cralevici se vărsa sînge mult cît era văile crunte; deci se spăre Baiazid și fugi de trecu Dunărea și pusese socotitori pre la toate vadurile și prinse pre Sușman, domnul *Scheailor*, de-l tăie, ani 6903; atunci luară turcii și țara *Scheailor* cu totul, 6905".

[28] Heidelberg, 1905, p. 139.

[29] Bogomilii („Prietenii lui dumnezeu", „oameni buni"), sectă creștină întemeiată în secolul al XI-lea de preotul bulgar Bogomil.

[30] I. Mușlea, *Scheii de la Cergău și folclorul lor*, Cluj, 1928.

[31] Anton Balotă, în *Bogomilismul și cultura maselor populare din Bulgaria și țările române* („Romanoslavica", nr. 10, 1964), subliniază la p. 64 că: Nicolae Iorga atrăgea atenția asupra așezărilor medievale de populații sud-slave, și în special bulgare, pe teritoriul românesc, socotindu-le realități istorice indiscutabile. Într-adevăr, aceste așezări sînt atestate documentar pentru veacurile XIII-XVII „nu numai sub raportul etnic, ci și sub cel social și *ideologic-bogo-*

Aceşti eretici bogomili, prigoniţi de ţarii ortodocşi de la Tîrnovo puteau fi nu numai bulgari, ba chiar români, căci Gamillscheg fixează în Valea Timocului a treia zonă de formare a limbii române [32].

Teza că scheii sînt veniţi din sudul Dunării o putem susţine şi cu argumente toponimico-geografice, deoarece localităţile denumite Schiau şi Scheiul predomină mai ales în Muntenia.

La nord de Rîmnicu-Vîlcea avem Valea Scheaiului, apoi trecînd în stînga Oltului, aria lor toponimică urmează zona de deal pînă la Brăila [33]. Pe Topolog e situat satul Scheiu -Duculeşti, mai jos Valea Scheiului cu satul Scheiu; la sud de Curtea de Argeş avem Piscul Scheaului[34] sau Scheului [35] menţionate documentar primul la 16 aprilie 1533 şi al doilea la 29 august 1544. Ele sînt flancate la nord-est de suburbia Schei a oraşului Cîmpulung, iar la sud-vest de satul Schiau-Bascov, urmînd apoi, în aceeaşi zonă, dealul Schiaua-Lăicăi, Scheiul de Sus, Scheiul de Jos şi dealul Scheilor, menţionat documentar la 1 mai 1536 [36]. Lîngă Tîrgovişte se aminteşte de Scheiul Episcopiei şi Scheiul Sfîntu Ion [37]. La nord de Vălenii de Munte, pe Teleajen, documentele menţionează satul Scheuleşti[38], iar în Valea Călugărească, satul Scheau, lîngă Tohani. Frunzescu menţionează Valea Scheilor, cătun al comunei Tohani [39].

În zona de cîmpie găsim în Oltenia gîrla Scheiului, proprietate a mănăstirii Vierăş[40], apoi în stînga Oltului, satul Scheioastre, unde în mai 1531 este amintit ca martor un anume Cernat[41]; în 25 aprilie 1550 se aminteşte de grămăticul Drăguşin din Scheostri [42]; satul Schei pendinte de comuna Mîrşa, Ilfov, e menţionat la 5 august 1451[43], Schei-Alexei la confluenţa Săratei cu Ialomiţa, amintit documentar la 13 decembrie 1514; pe Călmăţui era moşia Scheiului, proprietatea bisericii Sf. Nicolae Schei-Braşov, apoi moşiile boiereşti Scheaua-Liscoteanca şi Scheauna-Urleasca; lîngă comuna Cuza

---

milic". M. Costăchescu, în *Documente moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, Iaşi 1931, vol. I, p. 156 şi vol. II p. 183, aminteşte de satul Sîrbi aşezat pe Rîul Rebricea, afluent al Bîrladului, dăruit de Alexandru cel Bun la 31 martie 1423 lui Moişă Filozoful, *„cărturar cu influenţă bogomilică"*.

[32] E. Gamillscheg, *Randbemerkungen zum Rumänischen Sprachatlas*, Berlin, 1941, p. 15.

[33] I. Donat, *Cîteva aspecte geografice de toponimie din Ţara Românească*, studiu publicat în „Fonetică şi Dialectologie", vol. IV 1962, p. 102: „Cercetarea arată că noii veniţi nu s-au risipit în toată regiunea respectivă, ci au trăit în grupuri. Colonizările au lăsat ca şi cuceririle urme în toponimie... ele au un caracter insular."

[34] *Documente privind istoria României*, veac XVI, B, Ţara Românească, vol. II, p. 132.

[35] *Ibidem*, p. 315.

[36] *Ibidem*, p. 207.

[37] Cf. D. Frunzescu, *Dicţionaru topograficu şi statisticu alu Romaniei*, Buc., 1872, p. 423. Autorul le arată ca păduri.

[38] *Documente privind istoria României*, B, Ţara Românească, veac XVII, vol. II, doc. 13, din 26 iunie 1611, p. 11.

[39] D. Frunzescu, *op. cit.*, p. 423.

[40] *Documente privind istoria României*, veacul XVI, B., Ţara Românească, vol. V, p. 12, doc. XII.

[41] *Ibidem*, vol. II, p. 98.

[42] *Ibidem*, p. 400.

[43] *Ibidem*, veacurile XIII, XIV, XV, C. (1247—1500), doc. 111, p. 121.

Vodă, satul Schei, iar lîngă Filiu documentar este amintit la 18 iulie 1505 un hotar pînă în Scheaul; lîngă Fetești, la 12 august 1573, satul Scheau, proprietatea Mănăstirii Dealul[44].

Dinspre Dunărea dobrogeană, scheii se răspîndesc și în Moldova pe axa Galați—Suceava: Scheia de lîngă Suceava, numită și „Bulgari", amintită documentar la 1 iunie 1613[45]; Scheuleți, aparținînd de comuna Cuza Vodă, amintit documentar la 28 ianuarie 1569 și 1756; Scheia de pe Siret, amintită în cronicele secolului al XV-lea sub numele de „Bulgari"[46].

Scheia, în cîmpul lui Vlad, pe Valea Albă, amintită documentar la 23 august 1445[47], Scheii sat aparținînd de comuna Mircești, amintit documentar la 12 august 1616[48]; Scheia, sat aparținînd de comuna Văleni, amintit documentar la 28 iunie 1632 de domnitorul Alexandru Iliaș [49]; dealul Scheia, comuna Scheia și satul Scheia de Jos aflate toate între afluenții Bîrladului, Stavnicul și Rebricea; Scheia, pe Rebricea, cu cătunul Căuești, amintită în 1497[50]; șesul Scheii cu satul Scheia, așezat lîngă Bolgari, „care acum se numește Bătrînești"[51], denumită după 1743 satul Cîmpeni, pendinte azi de comuna Secuieni; Scheia, sat la sud de Huși, amintit documentar la 1 mai 1546[52]; Scheae pe Prut, amintită documentar la 16 aprilie 1617[53], Scheia pe Sărata, amintită documentar la 22 martie 1528[54], Scheii la gura Frumoasei, sat al mănăstirii Putna, amintit documentar la 2 februarie 1503 [55]; Scheia, moșie, amintită documentar la 20 aprilie 1521 [56]; Seliștea Scheianilor, „unde

---

[44] *Documente privind istoria Romîniei*, veac XVI, vol. I, p. 104 și vol. IV, p. 117.

[45] C. C. Giurescu, *Tîrguri sau orașe și cetăți moldovene*, Buc. 1967, p. 117. Toponimicul moldovean de Scheia este sinonimul toponimicului muntean și ardelean de Schei. Cf. Hrisovul voevodului Constantin Cehan Racoviță din 1751: „Facem știre cu acest hrisov al domniei mele, că viind înainte domnii mele preoții de sfînta biserică ce se numește Scheia, ce ieste lîngă cetatea Brașovului" (fragment reprodus din Istoria bisericii Scheilor Brașovului, Brașov 1899, de Sterie Stinghe).

[46] Idem, p. 286; Gorka Olgierd, *Cronica moldo-germană a epocii lui Ștefan cel Mare* (1457—1499), publicată în „Revista Istorică Română", vol. V—VI (1935—1936), p. 66: „In dem menet Martij am dem tag an eynem montag da schlug sych der Stephan voyvoda myt dem Hronota bey. der *Bylygerey* an dem Wasser Tzeret genand". Autorul folosește cronica de la Bistrița, unde Scheia era amintită „u Bulgareh na Sirete". Lupta aceasta a avut loc la 6 martie 1486.

[47] M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, Iași 1931, vol. II, p. 553.

[48] *Documente privind istoria Romîniei*, veac XVII, A. Moldova,, vol. IV, p. 18.

[49] „Revista Arhivelor", anul I, p. 323; Scheaia se cheamă Vălenii.

[50] I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, Buc., 1913, vol. II (1493—1503), p. 122.

[51] M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, Iași 1931, vol. I (1374—1437), p. 457 și Damian P. Bogdan, *Acte moldovenești dinainte de Ștefan cel Mare*, Buc., 1938, p. 8—9. M. Costăchescu afirmă că lupta cu Hroiot a avut loc pe teritoriul satului Bolgari, azi Bătrînești.

[52] Gh. Ghibănescu, „Surete și Izvoare", vol. XVIII, p. 215—219.

[53] *Idem*, vol. II, p. 168—170.

[54] Idem, *op. cit.*, p. 336—337.

[55] I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, Buc., 1913, vol. II, p. 214 și 218.

[56] M. Costăchescu, *Documente moldovenești de la Ștefăniță Voevod*, Iași, 1943, p. 270.

a fost satul bulgăresc", amintită documentar la 15 iulie 1448[57] şi Scheia, uliţă veche, existentă şi azi în oraşul Bacău.

Dacă am admite teza că denumirea de Schei ar oglindi ultimile rămăşiţe de slavi „înainte de asimilarea lor în masa românească," teză susţinută în articolul apărut în nr. 6 al revistei „Argeş", atunci ar trebui neapărat să prevaleze în privinţa unor astfel de denumiri Transilvania de nord şi Moldova de răsărit, căci aici procesul de românizare a slavilor întîrzie mai mult decît în zona romanică nr. 1 din Munţii Apuseni.

Pentru Transilvania, Anonymus relatează că ungurii, la venirea lor acolo, au găsit în anul 896 „Blasii et Sclavii", adică români şi slavi, iar filologul clujean G. Kisch dovedeşte că la venirea saşilor, în 1162, procesul de românizare totală a slavilor era terminat, întrucît slavismele din dialectul săsesc sînt luate din limba română[58]. Pînă cînd a durat în Moldova acest proces de românizare a vechilor slavi n-am putea preciza[59].

Reiese, aşadar, că în ţinuturile depărtate de Dunăre, deşi procesul de asimilare a slavilor a întîrziat faţă de Muntenia, totuşi, localităţile cu numele de Schei nu predomină, fapt care infirmă teza emisă de cei patru coautori ai articolului amintit şi întăreşte ipoteza provenienţei sud-dunărene a scheilor, fie că sînt români, fie că sînt de origine etnică bulgari.

Dacă în Ţara Românească avem 25 de toponimice care amintesc de prezenţa scheilor pe teritoriul carpato-dunărean, iar în Moldova 19, în schimb, în Transilvania nu găsim Schei decît la Braşov[60] şi în satele Cergăul Mare şi

---

[57] I. Bogdan, *op. cit.*, p. 130: „Pe Covurlui, cu numele de Rădiceşti, unde a fost satul bulgăresc" (documente din 24 sept. 1468).

[58] G. Kisch, *Zur Wortforschung: Erloschenes Slaventum in Siebenbürgen* în „Korespondenzblatt", vol. XLVII, Sibiu, 1924; Cf. şi Sextil Puşcariu, *Pe urmele trecutului*, în revista „Astra", anul II, nr. 1, p. 4; la fel şi *Istoria României*, vol. II, p. 48: „slavii nu fuseseră încă complet asimilaţi de populaţia băştinaşă în secolele X—XI". Înseamnă deci că asimilarea lor s-a desăvîrşit în prima jumătate a secolului al XII-lea.

[59] C. C. Giurescu, *op. cit.*, la p. 23—24 constată, pe bază de documente, că în Moldova, domnii şi boierii au adus elemente slave, dar că aceste colonizări tîrzii au alt caracter decît prima aşezare din perioada prefeudală.

[60] A. Balotă, în studiul său *Bogomilismul şi cultura maselor populare din Bulgaria şi ţările române* („Romanoslavica", nr. 10, p. 62) afirmă: „Scheii de la Braşov, de lîngă Cîmpulung Muscel, provin din Bulgaria".

C. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, Buc., 1946, vol. III, partea a II-a, p. 833: „Prima cronică din Transilvania, despre care ştim că s-a scris în limba română este cronica popei Vasile de la Biserica Sfîntu Nicolae din Scheii Braşovului, alcătuită în 1633... primul eveniment pomenit este din 1392 cînd ar fi venit «Bulgarii» în Braşov". C. Lacea, *Sînt în Transilvania aşezări de români veniţi din sudul Dunării sau nu sînt?*, în „Dacoromania", Cluj, vol. IV, 1927, p. 354: „Românii din Schei se deosebesc de cei din Braşovul Vechi. Între Schei şi românii din împrejurimi căsătoriile erau foarte rare... Saşii îi numesc în documentele lor bulgari sau bolgari, uneori „Bulgarii noştri" sau în săseşte „Belger" şi cartierul „Belgerei", iar ungureşte „Bolgárszék". Ceilalţi români din Braşov numesc acest cartier „Schei". La ei înşişi nu există tradiţia că ar fi de origină bulgară".

C. Muşlea, în lucrarea sa, *Biserica Sfîntu Nicolae din Scheii Braşovului*, vol. I (1292—1742), la p. 29 afirmă: „Românii din Schei nu sînt bulgari de origină... ei n-au venit pe aceste plaiuri în 1392, ci mult mai înainte".

V. Niculescu în studiul său, *În Scheii Braşovului*, (extras al Institutului de geografie al Universităţii din Cluj, vol. V, 1929, 1930, 1931), afirmă la p. 297: „Organizarea feciorilor

Cergăul Mic [61], de pe Valea Tîrnavei, azi județul Alba, iar în secolul al XV-lea sînt menționați documentar în Țara Hațegului un Scley în 1438 și un Skey în 1480, 1482 și 1493 [62].

Dacă originea bulgară a scheilor din Cergău se vede din rugăciuni și din obiceiurile practicate de ei la diferite sărbători [63], în schimb, a celor din satul Scheia, comuna Cuza Vodă (jud. Roman), o putem dovedi cu următorul fragment de la p. 20 din *Cronicele slavo-române din secolele XV—XVI*, publicate de Ion Bogdan [64]: „În anul 6994 (1486) luna martie, 6, luni, a fost război cu Hroiot la Bulgarii pe Siret și l-au prins și i-au tăiat capul [65]". Această localitate ȣ блъгарѣх din Letopisețul slavon din epoca lui Ștefan cel Mare, în secolul al XVII-lea, în cronica lui Grigore Ureche apare „pre Siret la Schee" (azi Scheia, în jud. Roman) [66]. Aceasta-l îndreptățește pe istoricul Constantin C. Giurescu [67] să afirme că „locuitorii ei au fost la origine bulgari".

Tot bulgari trebuie să fi întemeiat și locuit și fostul sat Rădicești de pe Covîrlui, căci Ștefan cel Mare întărindu-i, la 24 septembrie 1468, dreptul de proprietate asupra lui, boierului Șteful Cernătescul, ține să menționeze că acolo, unde este azi seliștea Scheanilor și moșia Scheia, „a fost satul bulgăresc": где било село былгарское [68].

Din cazurile mai sus-citate, academicianul Iorgu Iordan conchide că: Limba veche românească se folosește pentru bulgari de substantivul șchiau [69]. Acest fapt, care este cu siguranță mult anterior secolului al XVI-lea, — data apariției primelor texte românești —, a contribuit și el la crearea situației aici în discuție, deci acolo unde ne-am putea aștepta să găsim numele „bulgari" dăm peste „șchei", adică peste un sinonim [70]. Această părere o împăr-

---

în cete se cunoaște în vechile ținuturi trace și se cunoaște și azi în Balcani de unde se presupune că au venit o parte din strămoșii românilor din Schei".

Cf. și *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt*, vol. I, p. 1 și următoarele; la fel, cronicile lui I. Albrich, Joseph Trausch și Thomas Tartler aflate în fondul Honterius-Brașov.

[61] C. Lacea, *op. cit.*, p. 355: „Schei sînt numiți de români și bulgarii din Cergăul Mare și Mic, ... județul Alba."

[62] N. Drăgan, *Românii în veacurile IX—XIV, pe baza toponimiei și a onomasticii*, Buc., 1933, p. 279.

[63] I. Mușlea, *Scheii de la Cergău și folclorul lor*, Cluj, 1928, extras din „Daco-Romania", vol. V, p. 16.

[64] Ediția P. P. Panaitescu, Buc., 1959.

[65] *Letopisețul Țării Moldovei*, ediția C.C. Giurescu, 1934, p. 46.

[66] *Ibidem.*

[67] *Ibidem*, p. 286.

[68] M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare* Iași, 1931, vol. I, p. 333 și vol. II, p. 324—325 și I. Bogdan, *op. cit.*, vol. I, p. 129.

[69] I. Iordan, *Toponimia românească*, Buc., 1963, p. 265—266.

[70] B. P. Hasdeu, *Cuvente den bătrîni*, Buc., 1878 (Cronica lui Moxa) „...împăratul bizantin porunci la Alexandru domnul Scheailor și la orașe, și la domnul sîrbilor..." „...deci iară se adunară Scheaii cu Mihail fiul lui Alexandru" (p. 401); „Baiazid prinse pe Șișman domnul Scheailor cu totul..." (p. 402).

tășește și istoricul bulgar P. Atanasov în recenta sa lucrare, *L'imprimerie en Roumanie et les Bulgares de Brașov au XVI-e siècle* [71].

Însușindu-și o veche părere a istoricului N. Iorga [72], Iorgu Iordan ține să sublinieze că „pînă într-o epocă nu prea îndepărtată de a noastră, românii au cunoscut la sud de Dunăre o singură populație slavă, pe care o numeau sîrbi, indiferent de adevărata ei origină etnică" [73]. Deși A. Gorovei [74] este de altă părere și susține că „folclorul nostru pomenește rar de sîrbi, dar foarte des de bulgari", totuși, teza Iorga-Iordan ar explica de ce, începînd din secolul al XVII-lea, denumirea de „schiau" își pierde înțelesul de „bulgar", iar satele ce se vor forma, posterior, de către imigranții slavi sud-dunăreni (mai ales din Macedonia) poartă denumirea de Sîrbi [75], ca o consecință a faptului că „numeroși bulgari de la noi se numesc ei înșiși sîrbi". Amănuntul acesta explică și el într-o oarecare măsură numărul foarte redus al toponimicelor „Bulgari" din țara noastră. Astăzi un sat cu denumirea de Bulgari nu mai găsim decît în Maramureș [76].

Dar cînd vorbim de sate ca Bulgari, Sîrbi, Ungureni, să nu uităm concluziile la care au ajuns doi mari filologi români: Sextil Pușcariu și Iorgu Iordan. Sextil Pușcariu scria: „Numele lor (vorbim de românii din Scheii Brașovului) de bulgari n-ar trebui luat în sens etnic, ci geografic" [77], iar Iorgu Iordan, în lucrarea sa de doctorat *Rumänische Toponomastik* [78], afirma: „Românii numesc ca străini nu numai pe cei care aparțin altor naționalități ca ruși, unguri și alții, ci chiar pe românii bejeniți din alte ținuturi", concluzie la care au ajuns și Constantin Lacea [79] și M. Costăchescu [80].

---

[71] „Études balkaniques", Sofia, 6, 1967, p. 128.: „Dans le passé les Roumains n'entendaient par Scheii que les Bulgares... La population roumaine désignait les Bulgares sous leur ancienne appellation: Sloveni, Sclaveni — Sclavi, qui plus tard, conformément à la phonétique roumaine, s'est transformé en Scheii." Reiese, deci, că slavii sud-dunăreni care vor asimila pe bulgari erau botezați de romanitatea orientală șkai sau șchei, denumire cu care vor fi porecliți în evul mediu și actualii bulgari de limbă slavă.

[72] N. Iorga, *Istoria poporului românesc*, 1905, vol. I, p. 313—314.

[73] I. Iordan, *op. cit.* p. 263.

[74] „Revue Internationale des Études balkaniques", III, p. 469.

[75] Localități cu denumirea aceasta de Sîrbi găsim, una în fosta regiune Argeș, una în fosta regiune Banat, una în fosta regiune București, trei în fosta regiune Bacău, trei în fosta regiune Crișana, două în fosta regiune Galați, una în fosta regiune Hunedoara, una în fosta regiune Iași, două în fosta regiune Maramureș și una în fosta regiune Suceava, în total, 16. Cf. *Nomenclatura poștală a R.S.R.*, 1966, p. 354.

[76] I. Iordan, *op. cit.*, p. 265 și 268: „Se numesc Bulgari și mahalalele orașelor Tecuci și Huși".

[77] Revista „Astra", Brașov, an II, I, p. 4. La fel vedea lucrurile și Dr. Nicolau Popu, în *Schiță din istoria Brașovului cu specială considerare la români*, Brașov, 1883, p. 18.

[78] p. 93.

[79] C. Lacea, *op. cit.*, p. 360: „Denumirea de „bulgari" se impunea de la sine, într-un timp cînd adeseori numele dat unei persoane sau unei populații avea mai degrabă sens geografic decît etnic"; iar la p. 361: „Între cei veniți au fost și bulgari, aceștia au fost într-un număr foarte mic față de majoritatea românească a acestei populații".

[80] M. Costăchescu, *Documente de la Ștefan cel Mare*, Iași, 1948, p. 16/17: „bulgari, sîrbi, schei, ruși, uneori înseamnă același lucru"; iar în *Documentele moldovenești, înainte de Ștefan cel Mare*, Iași, 1931, vol. II, p. 346: „Sîrbi corespunde cu Ruși ca Scheia cu Bulgarii".

Ținînd seama de faptul că scheii cîmpulungeni, în evul mediu, erau și buni cioplitori ai pietrei de Albești, iar cei așezați alături de românii brașoveni s-au făcut vestiți ca pietrari și zidari la construcția Bisericii Negre[81] și tot la sfîrșitul secolului al XIV-lea ca constructori ai cetății Scheia de lîngă Suceava, putem conchide că una din ocupațiile de bază ale sud-dunărenilor bejeniți, de teama turcilor, a fost aceea de meșteri pietrari, pe lîngă cea de negustori și de dîrstari.

Din cronica protopopului Vasile din Brașov[82] despre clădirea bisericii Sf. Nicolae aflăm că în anul 1392 au venit aici „bulgarii", adică scheii brașoveni. Ținînd însă seamă că „la ei înșiși *nu* există tradiția că ar fi de origine bulgară[83], ar fi mai logic să considerăm numeroasele localități de Scheiu și Schei din teritoriul carpato-dunărean ca niște corespondente ale localităților cu terminația finală de „U n g u r e n i": Albești-Ungureni, Căpățîneni-Ungureni, Cepari-Ungureni, Oești-Ungureni, Berevoești-Ungureni și Boteni-Ungureni, și nu ca „ultimele rămășițe de slavi înainte de asimilarea lor totală în masa românească". După cum satele de „ungureni" au fost întemeiate dincoace de Carpați de români bejeniți din Transilvania din cauza prigoanei religioase și feudale[84], tot așa și denumiri de: Cîmpulung-Schei, Brașov-Schei și Suceava-Scheia se explică prin așezarea aici și a unor români veniți din Bulgaria fie ca eretici bogomili (ziși și pavlicheni), prigoniți de statul bulgar[85], fie de teama turcilor care au transformat această țară, la sfîrșitul secolului al XIV-lea, în pașalîc.

Academicianul Iorgu Iordan arată că „numai în Muntenia propriu-zisă, filologul Weigand a găsit 53 de sate cu populație de origine bulgară... locuitorii multora dintre acestea fiind numiți sîrbi de către români"[86].

Dacă din sud au venit elemente etnice bulgare[87], cu atît mai mult au venit aici, la frații lor liberi, români porecliți „schei", adică „bulgari", numai din considerente geografice și juridico-politice.

---

[81] Este cazul a se face o distincție între brașovenii băștinași și scheienii veniți din sudul Dunării și care au dat denumirea cartierului Schei, locuit de români. Acest lucru îl putem dovedi cu documentul nr. CCVIII din colecția Hurmuzachi II/2, p. 229, din anul 1474, în care pe lîngă români, armeni și greci sînt amintiți și bulgari și pe care A. Balotă îi arată în studiul citat la nota 31, „ca meșteșugari constructori" (p. 63).

[82] I. L u p a ș, *Cronicari și istorici români din Transilvania*, Craiova, vol. I, p. 16.

[83] C. L a c e a, *op. cit.*, p. 354.

[84] C h r. I o h. E n g e l., *op. cit.*, p. 130: „Mai precis determină Raicevich *(Osservazioni storiche naturali e politiche intorno la Valachia et Moldavia*, Napoli, 1788, p. 246) numărul acestor emigrați numiți în Țara Românească U n g u r e n i, la 13 000 de familii" Cf. I. H u r d u b e ț i u, *op. cit.*, p. 34; C. C. G i u r e s c u, *Transilvania în istoria poporului român*, Buc., 1967, p. 66: „Se pot indica 184 de sate, la sud și la răsărit de Carpați în Țara Românească și Moldova, fără cele din Dobrogea — *cu populație venită din Transilvania*."

[85] A. B a l o t ă, *op. cit.*, în revista „Romanoslavica", nr. 10, p. 63.

[86] I. I o r d a n, *op. cit.*, p. 262 și M. C o s t ă c h e s c u, *Documente de la Ștefan cel Mare*, p. 16—17: „Bulgari, sîrbi, schei, ruși, care uneori înseamnă același lucru".

[87] C. V e l i c h i, *Mișcările revoluționare de la Brăila din 1841—1843*, Buc., 1958, p. 18: „Emigrarea bulgarilor la nord de Dunăre a început o dată cu căderea bulgarilor sub turci". Cf. N. D r ă g a n, *Românii în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei și a onomasticii*, Buc., 1933, p. 279: „Este sigur că Schei înseamnă populație de origină bulgară".

Pentru pămîntenii nord-dunăreni, aceşti fraţi sudici erau, aşadar, bulgari numai din punctul de vedere al provenienţei geografice ca şi ungurenii români veniţi din Transilvania.

În concluzie, ţinînd seama de faptul că „toponimia", privită dialectic, reflectă „momente din viaţa unei colectivităţi"[88], putem afirma că scheii trebuie consideraţi azi ca emigranţi sud-dunăreni, care, din punctul de vedere al provenienţei etnice sînt fie bulgari, românizaţi azi[89], cum este cazul cu cei de la Cergău şi unii din Scheii Braşovului[90], fie români, din Bulgaria[91], cum este cazul celor mai mulţi schei de la Braşov şi Cîmpulung Muscel[92], veniţi cel mai tîrziu în secolul al XVII-lea, dată după care imigranţii sud-dunăreni sînt numiţi de pămînteni cu termenul generic de „sîrbi", indiferent de originea lor etnică.

Dacă scheii de pe teritoriul carpato-dunărean sînt de origine sud-dunăreană — şi am dovedit acest lucru, o altă concluzie importantă care se desprinde este că lipsa lor aproape totală în Transilvania se poate invoca în favoarea băştinăşiei românilor [93] transilvăneni şi infirmă teoria imigraţionistă.

---

[88] I. Iordan, *Nume de locuri româneşti în R.P.R.*, Buc., 1952, p. IV.

[89] P., Atanasov, *L'imprimerie en Roumanie et les Bulgares de Braşov au XVI-e siècle*, în „Etudes balkaniques", Sofia, 6, 1967, p. 129; constată că din cei 5 829 de scheieni din Braşov recenzaţi în 1829 nici unul nu se mai declară bulgar şi toţi sînt trecuţi în statistica oraşului de atunci ca români.

[90] Stinghie Sterie, *Die Schkejer oder Trokaren in Kronstadt*, Leipzig, 1900, p. 55: „Die Maurer die bei Gelegenheit der Gründung (1385) der Schwarzenkirche nach Kronstadt gekommen sind, waren Bulgaren". Ca să ne convingă, la p. 59 citează cuvintele: „slon", „goriţa" (pădurice) şi „văglenişte" (loc de făcut cărbuni) folosite de către unii scheieni. Teza că o parte din scheienii braşoveni provin şi din emigranţi bulgari (diploma papei Sixtus al IV-lea din 1474) o crede verosimilă şi marele nostru slavist şi cunoscător al Braşovului Ion Bogdan, care afirmă că: „Nu se poate vorbi de Schei, fără a admite pe lîngă elementul românesc şi elementul slav, pentru care vorbesc atîtea dovezi puternice", (cf. Stinghie Sterie, *Întemeierea oraşului Braşov şi originea românilor din Scheii Braşovului*, 1938, prefaţă). La fel cu Ion Bogdan vede lucrurile şi P. P. Panaitescu, în recenzia care i-o face în „Revue roumaine d'histoire", VII, 1968, p. 96—99, studiului citat al lui P. Atanasov; susţine şi el că la sfîrşitul secolului XIV au venit la Braşov cîteva familii de comercianţi bulgari.

[91] C. Lacea, *op. cit.*, p. 370: „Scheii Braşovului şi megleno-românii, în special cei din Tîrnaveca, au o patrie comună, în sudul Dunării, în Bulgaria răsăriteană, regiunea Tîrnovei, căzută sub turci în 1393; meglenіţii au luat-o spre sud, iar scheii spre nord."

[92] A. Balotă, *op. cit.*, p. 62: „Scheii de la Braşov, de la Cîmpulung Muscel, provin din Bulgaria".

[93] E. Gamillscheg, *Über die Herkunft der Rumänen*, şi G. Reichenkron, *Die Entstehung des Rumänentums nach den neuesten Forschungen*, în „Sudostforschungen", vol. 22 (1963), p. 61—77.

DRUMURILE ȘI PLAIURILE ȚĂRII BÎRSEI

PAVEL BINDER

Printre condițiile naturale care au favorizat geneza și dezvoltarea orașului Brașov se numără poziția prielnică, accesibilitatea acestui centru urban, situat la o încrucișare a drumurilor. Această poziție a contribuit din plin ca Brașovul să devină, pentru un timp, centrul comercial și economic al tuturor regiunilor locuite de români.

În vederea organizării și controlării comunicațiilor, magistratul orașului Brașov a reglementat circulația pe întreaga rețea de drumuri din colțul sud-estic al Transilvaniei. Astfel, pentru convoaiele comerciale au fost desemnate anumite *trasee* obligatorii, unde se *percepea vama* pe mărfuri. În schimb, orașul Brașov a luat măsuri pentru *întreținerea drumurilor și siguranța circulației.*

Din punct de vedere comercial și juridic se deosebeau, în evul mediu, două feluri de trasee rutiere:

1. Drumuri ale țării, sau drumuri mari ale vămii.
2. Plaiuri, poteci și drumuri interzise.

În timpul epocii feudale, în Țara Bîrsei existau *mai multe drumuri ale țării*, care în documentele latine medievale se numeau *„via publica ac regia"* sau *„via et publicam stratam"*.

Drumul Oituzului făcea legătura între Brașov și Moldova. Între Brașov și Țara Românească erau trei drumuri mari ale vămii: Buzăul Ardelean-Teleajen (Tabla Buții), Valea Timișului-Prahova și drumul Branului [1]. Vlad Țepeș în anul 1476 înștiințează pe brașoveni că a „slobozit pretutindeni drumurile și pe la Rucăr și pe Prahova și pe Teleajin și pe Buzău"[2]. În 1508, Radu cel Mare reclamă brașovenilor pagubele ce suferă negustorii români

---

[1] Tiberiu Morariu, *Caracterizarea geografică a teritoriului R. P. Române*, în *Istoria României*, vol. I, Edit. Academiei, Buc., 1960, p. XVII; idem, *Locul Transilvaniei în cadrul unitar al teritoriului României*, în *Unitate și continuitate în istoria poporului român*, Edit. Academiei, Buc., 1968, p. 23—24.

[2] Ioan Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Țara Ungurească în sec. XV și XVI*, vol. I (1413—1508), Carol Göbl, Buc., 1905, p. 98 (în continuare I. Bogdan, *Relațiile*...).

și îi amenință că va închide drumurile Dîmboviței, Prahovei și al Teleajenului[3]. În anul 1533, brașovenii se plîng regelui Ioan de Zápolya că secuii ocolesc cele trei drumuri publice sau regale: Branul, Prahova și Teleajenul [4]. În 1688 tricesima din zona Brașovului se percepea pe drumurile: Bran, Timiș, Buzău și Bretcu [5]. Și astfel Brașovul, prin cele patru pasuri bîrsane, s-a integrat în rețeaua de drumuri transcarpatice.

Legătura rutieră dintre Brașov și Făgăraș se realiza pe drumul podit prin Codrii Codlei, iar spre Sighișoara și Odorhei se folosea pasul Rica. Toponimul „drumul țării" („országut") din pădurea Apaței pare a indica existența unei trecători prin acest sector al Munților Perșanii centrali. Șeaua Bogății și Cheile Oltului, dintre Augustin și Racoșul de Jos, erau în afară de principalele trasee din evul mediu.

Pentru a face paza granițelor și a supraveghea carantina în caz de ciumă, dar și pentru a împiedica circulația și contrabanda pe *potecile clandestine*, pe ambele versante ale Carpaților s-a instituit organizația autohtonă a *plăieșiei*. În fruntea plăieșilor, atît în valea Teleajenului, valea Prahovei, cît și în zona Branului, era un *vătaf de plai* [6]. „Termenul tehnic" pentru folosirea potecilor interzise era „spartul plaiului"[7] sau „umblatul plaiului"[8], iar mai tîrziu se folosea termenul „prin vama cucului". Plăieșia — o instituție cu scopuri multiple: militare, economice, comerciale și sanitare — în Transilvania era organizată ierarhic, fiind subordonată cetăților corespunzătoare din Făgăraș, Bran, Buzău și cetatea Oituzului. Sectorul munților dintre Lerescul și Bucegi, de pildă, era încredințat plăieșilor români din Zărnești și Tohan [9]. În 1467, voievodul Transilvaniei obligă plăieșii subordonați cetății Bran să facă strajă, să păzească potecile interzise și să trimită la Brașov capetele hoților uciși și ale acelor care sparg plaiul [10]. Cu prilejul unor războaie sau asediului orașului, cum a fost cel înterprins de curuți în anul 1704, chiar magistratul Brașovului a fost nevoit să folosească plaiurile clandestine. pentru a importa din Țara Românească animale și alimente [11].

---

[3] I. Bogdan, *Relațiile...*, p. 226—227.

[4] „...via publica ac regia Terch, videlicet Paraho et Thelesen", (cf. Székely Oklevéltár, *Documente privind istoria secuilor*, vol. V, Cluj, 1896, p. 51—52, doc. nr. 929).

[5] Nicolae Edroiu și Paul Gyulai, *Tricesima la Brașov în a doua jumătate a secolului al XVII-lea*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai", Cluj, Series Historia, fasc. 1, 1967, p. 8.

[6] 1705: „dem Pleiaschen Vattaff", (cf. Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó, vol. VII, Heinrich Zeidner, Brașov, 1918, p. 19, în cont. Quellen...).

[7] Nicolae Iorga, *Brașovul și românii. Scrisori și lămuriri*, Socec, Buc., 1905, p. 153.

[8] 1768: „Bátsfalusi Varga Péter mind aprolék tolvajságért s mind pedig Plájon való járásért... istráng által veszett el", (Petru Varga din Baciu a fost spînzurat pentru hoție măruntă și umblatul plaiului), (cf. Iohann Goedri, *Historia Ecclesiae Hungaricae* A. C. Coronensis 1784, ms, la Parohia bisericii ev. maghiare C.A. din Brașov).

[9] 1534: „Item quator custodibus qui in omnibus viis ac *semitis Alpium* iubentibus dominis iudicibus de Zernyest et Thohan tam diu custodierunt", (cf. Quellen... vol. II, p. 381).

[10] Arh., st. Brașov, Colecția Fronius, vol. I, nr. 29; Nicolae Iorga *Documente privitoare la istoria românilor*, culese de Eudoxiu de Hurmuzaki, vol. XV, Buc., 1911, p. 69, doc. nr. 71.

[11] Quellen... vol. VII, p. 14 și vol. IV, p. 410.

Românii din Rîşnov aveau datoria să vegheze văile Ghimbavul Mare şi Ghimbavul Mic[12]. Între obîrşia Timişului şi masivul Ciucaş, potecile erau păzite de plăieşii români şi ceangăi din Şapte Sate.

1. DRUMURI MARI ALE ŢĂRII ŞI DRUMURI MARI ALE VĂMII

Drumul Oituzului. Dincolo de „podul leproşilor", peste canalul Timiş, se termina zona cu clădiri şi drumul continua spre nord pe Piemontul Oraşului. Drumul Hărmanului, amintit încă din secolul al XVI-lea[13], străbătea rîul Dirba, apoi ducea spre Prejmer[14]. De aici se ramifica drumul Hărmanului, care continua spre Ciuc, peste podul Oltului de la Dobolii de Jos, prin tîrgurile Ilieni şi Sf. Gheorghe. După Prejmer, drumul Oituzului străbătea lunca mlăştinoasă din Cîmpul Cîlnicului şi, traversînd apa Prejmerului peste podul din Pădurea Lupului, părăsea Ţara Bîrsei[15]. În continuare, calea Oituzului pînă la Breţcu traversa numeroase localităţi din bazinul Tg. Secuiesc. În anul 1419, regele Sigismund de Luxemburg ordonă secuilor din scaunele Sepşi şi Chezdi să nu împiedice comerţul de tranzit al bîrsanilor spre Moldova[16].

Cronicarii moldoveni numeau acest traseu „drumul de jos" (Macarie)[17] sau „drumul Braşovului" (Gr. Ureche, Iftimie)[18]. Fără să schiţăm o istorie a acestei trecători, amintim că Matei Corvin[19] a mers pe aici în Moldova, fiind înfrînt de Ştefan cel Mare. Pe drumul Oituzului a venit în Transilvania oştirea lui Petru Rareş[20] şi pe acelaşi traseu a trecut Mihai Viteazul, cînd, prin ocuparea Moldovei, s-a realizat prima unire politică a tuturor românilor[21].

Drumul Buzău-Teleajen. Din cele mai vechi timpuri, principala legătură rutieră între Transilvania şi Gurile Dunării s-a stabilit între obîrşia Buzăului şi valea Teleajenului. Etimologia celui din urmă înseamnă „o vale cu drum de care" (de „telegi")[22].

---

[12] 1540: „Custodias... in magna ac parva Wydembach", (cf. Quellen... vol. II, p. 683).

[13] 1535: „ad viam Herman..." (cf. Quellen... vol. II, p. 427).

[14] 1549: „pro lateribus circa Dyrrbach ad viam Prasmariensem ductis...", (cf. Quellen... vol. III, p. 506).

[15] Quellen... vol. II, p. 380.

[16] Franz Zimmermann, Carl Werner, Georg Müller, Gustav Gündisch, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, vol. IV, Franz Michaelis, Sibiu, 1937, p. 97—99, doc. nr. 1861, (în cont. Urkundenbuch...).

[17] „Şi le-a poruncit să iasă în dreptul Braşovului pe drumul de jos", (cf. *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI*, publicate de Ion Bogdan: Ediţia revăzută şi completată de P. P. Panaitescu, Edit. Academiei, Buc., 1959, p. 96), (în cont. *Cronicile*...).

[18] Ion Nistor, *Handel und Wandel in der Moldau bis zum Ende des XIV.* Jhd., Cernăuţi, 1912, p. 16—17.

[19] „S-a ridicat craiul unguresc numit Matiiaş şi a coborît la Trotuş, (cf. *Cronicile*..., p. 16).

[20] „A ajuns în Ţara Ungurească pe cursul apei Oituzului", (cf. *Cronicile*..., p. 103).

[21] Quellen... vol. V, p. 135.

[22] Ion Conea, *Profile toponimice prin Carpaţii Meridionali*, în *Probleme de geografie*, vol. II, Edit. Academiei, Buc., 1955, p. 152.

Din Țara Bîrsei spre bazinul intramontan Întorsura Buzăului, duceau două drumuri vechi. *Calea Zizinului*[23] se ramifica din drumul Predealului și, după ce traversa pîrîul Tern și rîul Tărlung, urca pe valea Zizinului. Cumpăna apelor din Dealul Sasului și Dobromir, uneori, este numită pasul Delghiului[24]. De aici drumul continua în susul văii Buzăului.

Calea Teliului, al doilea drum bîrsan spre Buzău, începea din Prejmer. Sectorul rutier, numit „drumul românesc" (Bleschenn Weg)[25], urca valea Teliului și, prin Predealul Buzăului, cobora în depresiunea Întorsurii. În anul 1663, cronicarul I. Nemes notează că Gligorașcu Vodă prin Gura Teliului a ieșit în luncile Prejmerului[26]. Dieta transilvăneană din 1600, ținută la Leț, a desemnat Prejmerul ca singurul loc de depozitare al mărfurilor aduse din Țara Românească pe drumul Teleajenului[27].

În continuare, drumul țării urca prin valea Buzoelului pe Tabla Buții. Mai multe ruine de pe acest munte indică importanța strategică a acestui pas; majoritatea istoricilor localizează aici Cruceburgul cavalerilor teutoni și cetatea Piatra Craiului (Kyralke), amintită în secolul al XV-lea[28]. Porțiunea transilvăneană a acestui important traseu transcarpatic este menționată în documente sub numele de „drumul Buzăului" [29], iar sectorul sudic „drumul Teleajenului"[30]. Ambele părți ale acestui traseu erau considerate ca drum mare al vămii[31].

Toponimele și tradiția populară încă din timpuri vechi atestă o circulație pe ambele văi ale Buzăului Mare: Pîrîul Fetii și pîrîul Buzoel. În Poiana Fetii, la confluența pîraielor: Boncuța, Tătarul și Fetii, ruinele unor clădiri vechi ar indică fostul sediu al vameșilor. Acest drum era păzit de cetatea Piatra Craiului situată lîngă pîrîul Cetății. De aici drumul spre sud urma plaiurile Ilcului și Beldi, pînă pe muntele Comerțului. Convoaiele negutătorilor de obicei poposeau la obîrșia pîrîului Comerțului. În sectorul numit „șanțul Tătarilor", drumul continua pe la obîrșia Buzoelului, fîntînile Titișanului și a Craiului. De pe creasta Tătarului Mare (1480 m), drumul cobora spre Tabla Buții și de acolo în valea Teleajenului[32].

---

[23] T o t h E r n ö, *Hidvégi id. Nemes János naplója 1651—1686, (Jurnalul lui Ioan Nemes senior din Hăghig)*, în Történelmi Tár II, 1902, p. 250—251.

[24] 1678: „általmenvén a Deblen hágóján" (cf. N e m e s J., *op. cit.*, p. 563),.

[25] H. H e r b e r t, *Die Inventarien der Burzenländer Pfarrgemeinden*, în „Korrespondenzblatt", XV, 1892, nr. 6—7, p. 107.

[26] N e m e s J., *op. cit.*, p. 383.

[27] *Monumenta Comitialia Regni Transilvaniae. Erdély országgyüllési emlékek*, vol. II, Budapesta, 1878, p. 552.

[28] P a v e l B i n d e r, *Contribuții la localizarea Cruceburgului și unele probleme legate de ea*, în „Muzeul regional Brașov". Culegere de „Studii și Cercetări", I. Brașov, p. 121—135 + harta.

[29] Quellen..., voi. II, p. 299; „Bozza utja", (cf. *Hidvégi Mikó Ferenc históriája 1597—1613. (Cronica lui Francisc Mikó din Hăghig)*, Monumenta Hungariae Historica. Scriptores, VII, Pesta, 1865, p. 143.

[30] Urkundenbuch..., vol. IV, p. 475—476, doc. nr. 2159 și I. B o g d a n, *Relațiile...*, p. 286.

[31] 1583: „Via Regia Boza vocata", (cf. Arh. St. Brașov, Privilegii nr. 576).

[32] O r b á n B a l á z s, *A Székelyföld leirása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismei szempontból*, vol. VI *(Descrierea Secuimii din punct de vedere istoric, arheologic, al naturii și etnografic)*, Tettey Nándor és Társa Bizománya, Budapesta, 1873, p. 83—84.

O problemă dificilă este localizarea punctului transilvănean de vamă pe acest drum[33]. Unele date indică ca reşedinţă a vameşului cetatea Buzăului. Din anul 1672 datează în cetatea Buzăului („datum in arce Boza") o reclamaţie scrisă, după care vama Buzăului este nepăzită şi părăsită[34]. În aval de Teişani, drumul comercial ajungea în „Gura Teleajenului"[35], la întretăierea numeroaselor plaiuri laterale. Cronicarul Nemes pomeneşte de plaiurile Chiojdului şi Ceraşului. Vama cea mare se afla la Văleni, reşedinţa plaiului Teleajenului din judeţul Săcuieni.

Acest drum transcarpatic a avut un rol economic şi strategic extrem de important. Pe aici se importau la Braşov o parte din grînele, animalele şi vinurile produse în Ţara Românească. Tabla Buţii este o mărturie etimologică a intensului comerţ de vin, provenit mai ales din zona Valea Călugărească[36]. Însă tot acest drum era traseul preferat al incursiunilor cumano-tătare şi apoi al turcilor. Din acest motiv, această trecătoare se mai numeşte pasul Tătarilor (Tatarenpass, Tatárhavashágo)[37]. Acest pas a fost folosit în anul 1599 de oastea condusă de Mihai Viteazul. Peste un an, acelaşi traseu a fost ales şi de Petraşcu, fiul viteazului domn[38].

În anul 1787, oficiul vamal a fost mutat din valea Buzoelului în actuala comună Vama Buzăului, teritoriu stăpînit de nobilii Béldi din Budila[39]. Pe clădirea vămii era o inscripţie în limba latină, consemnînd anul zidirii 1787; din această perioadă datează clădirile pentru carantină şi o capelă catolică. În secolul al XVIII-lea, vama munteană a fost strămutată pe vîrful Tabla Buţii.

Drumul Prahovei. Drumul Timişului începea din uliţa Porţii a Cetăţii Braşov şi apoi continua prin uliţa Fîntînii din suburbia Blumăna. Dincolo de actuala Fabrică de stofe, drumul ajungea pe cîmp. Ocolind Dealul Furcii şi Pleşa Dîrstei, drumul continua în Valea Timişului.

Din secolul al XIV-lea pînă la sfîrşitul veacului al XVIII-lea, vama transilvăneană era la Timişul de Jos, situată pe conul de dejecţie al văii Lamba. Acest hidronim a primit numele unui vameş român[40]. La Timişul de Jos erau clădirea vămii, o curte pentru dorobanţi, precum şi mai multe

---

[33] Quellen..., vol. IV, p. 476.

[34] Székely Oklevéltár, *op. cit.*, vol. IV, p. 334—335, doc. nr. 1270.

[35] La „gura Teleajinului la Teiuşani" a avut loc lupta lui Radu Şerban, (cf. Nicolae Iorga, *Inscripţii din bisericile României*, fasc. I, p. 1701); „pază la gura Teleajănului", (cf. G. Ştempel, *Catalogul manuscriselor româneşti*, vol. IV, Editura Academiei, Bucureşti, 1967, p. 594—595).

[36] Eugen Nouraş, N. I. Simache, *Un valoros monument de arhitectură ţărănească: Crama de la Valea Călugărească*, în „Revista Muzeelor, IV, 1967, nr. 1, p. 33—35.

[37] Despre istoricul acestei trecători, vezi Walter Horwath, *Die Kreuzburg und der Bosauer Pass*, în „Das Burzenland", Braşov, 1929, vol. IV/1, p. 51—55.

[38] 1600: „Petrasco... filius Michaelis... Nocte sequente castra movent Valachiam versum per via, qua antea ingressus Michael...", (cf. Quellen..., vol. V, p. 293).

[39] G. M. G. Herrmann, *Das alte und neue Kronstadt*, vol. II, Franz Michaelis, Sibiu, 1883, p. 168—170 şi Orbán Balázs, *op. cit.*, p. 68.

[40] În inventarul sculelor bisericii din Şchei (1685), despre un „păhar" se menţionează că a fost primit ca dar „dela Lamba vameşul", (cf. Candid C, Muşlea, *Biserica Sf. Nicolae din Scheii Braşovului*, vol. I, Astra, Braşov, 1943, p. 376).

clădiri gospodăreşti[41]. După ce în anul 1761 se ridică o nouă clădire de piatră pentru carantină la Timişul de Sus, clădirile sanitare din Timişul de Jos sînt casate[42] în anul 1770. Drumul din Valea Timişului a fost întreţinut şi păzit de plăieşii din Şapte Sate[43]. Drumul ţării continua prin sectorul numit Lapiaş şi peste muntele Vlăduţ, apoi urca Predealul. Deşi cu prilejul războiului ruso-turc din anii 1736—1739 s-a reparat drumul, în anul 1772 tricesimatorul de Timiş se plînge de starea impracticabilă a rutei de la carantină pînă la Timiş[44]. Etimologia unui afluent al Timişului (Hidlás völgye = Valea cu bîrne)[45] şi însemnările lui L. J. Marienburg dovedesc că şi acest drum era podit[46].

Muntele Predeal, apelativ românesc cu înţeles de cumpăna apelor[47], tradus de ceangăii săceleni cu termenul de „köz", constituia hotarul între Transilvania şi Ţara Românească[48]. Traficul intens de călători a făcut ca la Predeal şi în valea superioară a Prahovei, încă de la începutul secolului al XVIII-lea, să existe mai multe cîrciumi şi hanuri[49].

Drumul „regal" sau „public" al Prahovei este menţionat în numeroase documente muntene (1422, 1432, 1452[50], 1481) şi transilvănene (1533, 1583). În anul 1625, principele Gabriel Bethlen, în afară de drumul „regal" al Branului, permite circulaţia liberă numai pe poteca „Paraho" (Prahova)[51]. În documentele braşovene, drumul comercial al Prahovei este menţionat cu diferite ocazii[52]. Socotelile Braşovului în mai multe rînduri amintesc repararea de către şcheieni a drumului podit şi a podurilor peste Prahova[53]. Cu toate acestea, drumul Prahovei era accesibil mai degrabă numai convoaielor de samare, unde marfa se transporta pe spinarea cailor.

---

[41] Quellen..., vol. VI, p. 52 şi vol. VII, p. 207.

[42] G. M. G. Herrmann, *op. cit.*, vol. I, p. 412, şi vol. II, p. 171.

[43] 1539: „Inhabitatoribus 7 villarum, quod in vulgo Thymmesz custodierunt", (cf. Quellen. vol. III, p. 63); ibidem, vol. VII, p. 611.

[44] Arhiva magistratului oraşului Braşov. Inventarul actelor neînregistrate, vol. II, Buc. 1961, p. 67.

[45] Orbán Balázs, *op. cit.*, p. 198.

[46] „Über Berge, Felsen und Abgründe, über welche schwache hölzerne Lejnen und Brücken führen, geht es über das Gebirge Prediál am Prahowaflusse", (cf. L. J. Marienburg, *Geographie des Grossfürstenthums Siebenbürgen*, vol. II, Hochmeister, Sibiu, 1813, p. 307—308).

[47] E. Petrovici, *Nume româneşti de trecători peste culmi*, în „Cercetări de lingvistică", XI, 1966, nr. 1, p. 10; Orbán Balázs, *op. cit.*, p. 200.

[48] 1705: „Să vie cu postavul pănă la hotarul ţărăi, adecă păn la Predeal", (cf. Nicolae Iorga, *Socotelile Braşovului şi scrisori românesci către sfat în secolul al XVII*-lea. Extras din „Analele Academiei Române", Seria II, Tom. XXI, Mem. Sect. Inst., Göbl, Buc., 1899, p. 253).

[49] Quellen..., vol. VII, p. 40—41, 162; vol. VII/2, p. 92; Nestor Urechia, *Drumul Braşovului*, Göbl, Buc., 1913, p. 5—60.

[50] I. Bogdan, *Relaţiile...*, p. 88.

[51] Eugen Trauschenfels, *Die Rechtslage des ehemaligen Törzburger Dominiums*, Alexi, Braşov, 1882, p. 17.

[52] Quellen..., vol. I, p. 357, vol. IV, p. 527; Nicolae Iorga, Socotelile Braşovului... p. 221.

[53] 1547: „Bulgaris nostris solvi, quod paraverunt pontes in Praowa...", (cf. Quellen..., vol. III, p. 397); N. Iorga — *E. Hurmuzaki, Documente...*, vol. XI, p. 815.

Acest drum, pe lîngă rolul comercial avut în decursul istoriei a fost folosit şi ca drum militar. În 1611, unităţile oştirilor lui Radu Şerban au nimicit în valea Timişului straja principelui tiran, Gabriel Báthory [54]. În anii 1611—1612, drumul Prahovei a mai fost folosit şi de alte oşti braşovene [55].

Drumul Branului. Pornind din Piaţa Braşovului, călătorul străbătea uliţa Vămii, apoi, ieşind din Cetate prin str. Lungă, trecea în suburbia Braşovul Vechi. Pe sub biserica Sf. Martin erau cele „2 porţi", probabil un vechi loc de vamă, care, deşi împiedicau circulaţia, au fost demolate abia în anul 1800 [56]. După ce traversa podul Sprenghiului, drumul Branului trecea prin Cristian şi Rîşnov, iar în zona unde azi se găseşte satul Tohanul Nou, străbătea Muscelele Sohodolului. Toponimia medievală în afară de Sohodol (Dyrr Bach) trădează că în continuare drumul ţării străbătea păşunea numită Mlaştina Neagră (Schwarz Mor, Nigro Lacu), apoi Lunca de Jos (Niderste Awe, inferiorem campum) şi ajungea în „Locul satului" (Dorf Stat)[57]. Este foarte probabil că în această parte, cam pe locul actualului sat Bran-Poartă, era situat nucleul aşezării româneşti răsfirate din Bran. Drumul continua apoi prin defileul Turcului, unde în anul 1377 s-a construit cetatea Branului. Toponimul Bran, după mai mulţi autori, înseamnă poartă [58], fiind sinonim cu pîrîul Poarta şi însemna iniţial o „poartă" sau „trecătoare" prin prisăcile de apărare. Drumul ţării străbătea în continuare platforma Branului, care în documentele medievale se numea Cîmpia Terciului sau a Băranului. Drumul podit şi podurile în sus de Bran, au fost repartizate, pentru întreţinere, locuitorilor din Rîşnov [59].

Sectorul cel mai dificil al traseului dintre Braşov şi Cîmpulung — înainte de construirea serpentinelor — se găsea în Valea Orăţilor, unde drumul era săpat în stîncă. Drumul podit de la Orăţii (*мостове у ѡрат҃е*) [60] în documentele transilvănene şi braşovene s-a numit Piatra Craiului (Lapide Regis, Königstein, Királykő) [61] şi era întreţinut de rîşnoveni [62]. Din socotelile Braşovului şi descrierea călătorului francez Iacob Bongars ştim că pentru coborîrea în siguranţă, carele şi trăsurile erau legate de o funie groasă ca să nu se prăbu-

---

[54] Quellen..., vol. V, p. 439.

[55] 1612: „...mindazonáltal 200 kopjás ráczokat adván melléje, Brassóba a *Paraho utján* juniusban érkezik Géczi András", (cf. Mikó Ferencz, *op. cit.*, p. 224).

[56] Quellen..., vol. IV, p. 63; vol. VI, p. 205; Ein Kronstädter Bürger vor 100 Jahren. Lebensgeschichte des Schuhmachers Johannes Schiel 1750—1830, Braşov, 1922, p. 35.

[57] Quellen..., vol. II, p. 419; vol. III, p. 470—471, 553.

[58] Emil Micu, *Branul şi Cetatea Branului. Consideraţiuni istorico-etimologice*, în „Observatorul Social-Economic" X, 1943, nr. 6 (nov.—dec.), p. 610. Toponimul român Bran apare prima dată în anul 1534: „Item de anno superiae ad ipso Bran flor 1", (cf. Quellen..., vol. II, p. 475).

[59] 1537: „Dedi Rosnyoiensibus quod pontes superius Castrum Thertch versus Transalpinam paraverunt fl. 70", (cf. Quellen..., vol. II, p. 527).

[60] I. Bogdan, *Relaţiile...*, p. 228.

[61] 1545: „In gepirg auf Kuynningy Stain", (cf. Friedrich Müller, *Deutsche Sprachdenkmäler aus Siebenbürgen*, Th. Steinhaussen, Sibiu, 1864, p. 217.

[62] 1521: „pontem in Lapide regie... fecit...", (cf. Quellen ..., vol. I, p. 356, 462); *ibidem*, vol. II, p. 276, 323, vol. III, p. 124, 408.

șească[63]. Descrierea lui Pellérdi Péter ne informează că pe drumul către Tîrgoviște erau locuri atît de strîmte că abia încăpea un singur car [64]. După Sulzer, drumul podit, numit de români Oratie, iar de germani Königstein, era extrem de periculos, mai ales iarna, pentru convoaiele românești care transportau vin [65].

Peste șaua Posadei, drumul țării continua prin localitatea Rucăr. În această așezare numită de sași Roten Baum [66], înainte de anul 1377 se găsea vama transilvăneană. În urma victoriei obținute de Dragomir Românul, castelanul cetății Dîmbovița [67], se construiește pentru paza granițelor Transilvaniei noua cetate Bran, unde se mută și vama de la Rucăr [68]. Între anii 1413—1427, toate cetățile și vămile de pe drumul Dîmboviței, și anume: cetatea Dîmboviței, Rucăr și cetatea Branului, erau stăpînite de Mircea cel Bătrîn și primii urmași ai acestuia [69].

Drumul Branului, numit în documentele transilvănene „drumul regelui" [70], iar în cele muntene, „drumul Dîmboviței", era principala arteră comercială și strategică între Țara Românească și Brașov. Din acestă cauză, o măsură deosebit de eficace era închiderea — adică oprirea, respectiv zăvorîrea—acestui traseu. În secolele XIV—XV, întreaga zonă de trecere putea fi baricadată după obiceiul prisăcilor sau al posadei. În secolele următoare avem dovezi despre așa-numita „tăiere a drumului" [71]. După tradiția românilor brăneni, pe vremuri, drumul dintre Cruce — așezat la cumpăna apelor — și Moeci a fost tăiat și deasupra ușor acoperit, încît călăreții sau carele cădeau în gropi [72]. Probabil, la această acțiune se referă documentul din 1397, cînd pomenește de „poteci bătute cu trestie multă" [73]. Închiderea drumurilor paraliza circulația și pricinuia mari pagube brașovenilor. Din cauza abuzurilor

[63] 1548: „Pro 1 magna zona vulgo Lynn (funie, cablu, -n.n.) circa lapidem regium utenda, dum nuntii introducuntur in Transalpinam...", (cf. Quellen..., vol. III, p. 430). cf. Iacob Bongars, *Reise durch Siebenbürgen 1585.* Mitgetheilt von Prof. A. Wattenbach, în „Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde" XII, 1875, p. 355.

[64] Carol Göllner, *Faima lui Mihai Viteazul în Apus.* Broșuri contemporane, în „Anuarul Institutului de Istorie Națională", Cluj, VIII (1939—1942), nr. 51, p. 174—175 și 214—224.

[65] Franz Joseph Sulzer, *Geschichte des transalpinischen Daziens I*, Viena, 1781, p. 332—334 și Walter Horwath, *Die Erbauung der Burg bei Rucăr*, în „Das Burzenland", IV/1, Brașov, 1929, p. 58—60.

[66] 1520: „Walachis de Rubea arbore", (cf. Quellen..., vol. I, p. 280); 1528: „Den Radull Waywoda yn Blesch lant gefuert hat, so haben myr ym Roten Pawm acht tag 300 pisce Schyczen gehalten", (cf. *ibidem*, vol. II, p. 122).

[67] *Istoria României*, vol. II, p. 349.

[68] 1377: „Novum castrum in lapide Tydrici aedificare ex tunc tributum iuxta Ruffam arborem pro nostra maiestate dare consuetum circa ipsum novum castrum axigi committemus", (cf. Urkundenbuch..., vol. II, p. 480)

[69] N. Iorga-E. Hurmuzaki, *Documente...*, vol. XV, p. 8—11.

[70] 1612: „A király utján Rakat (Rucăr, -n.n.) felől", (cf. Mikó Ferencz, *op. cit.*, p. 198, 218).

[71] Mikó Ferencz, *op. cit.*, p. 191.

[72] Ioan Turcu, *Escursiuni pe Munții Țărei Bârsei și a Făgăraşului*, Brașov, 1896, p. 39.

[73] E. Hurmuzaki, *Documente...*, vol. I/2, p. 394—396.

săvîrşite faţă de comercianţii români de castelanii cetăţii Branului, zălogită oraşului Braşov (1498), Radu cel Mare, în anul 1508, avertiza magistratul Braşovului că „voi închide toate drumurile pe unde umblaţi, drumul Dîmboviţei şi drumul Prahovei şi drumul Teleajenului, ca să nu mai umble oamenii"[74]

Drumul Făgăraşului. De sub Dealul Sprenghi, se bifurca din drumul Branului, spre vest, calea Făgăraşului, numită la început drumul Ghimbavului (1548: „Widebecher Weg"), care traversa pe lîngă satul Ghimbav podul de piatră peste Ghimbăşel. Punctul de traversare al Bîrsei, unde se întîlnesc hotarele comunelor Codlea, Vulcan, Rîşnov şi Ghimbav, pînă azi se numeşte „la vad" (bei der Furt)[75]. Drumul comercial care lega Ţara Bîrsei cu Ţara Oltului şi de Ardeal nu se numea drumul regelui sau al vămii, ci numai „drumul mare" sau „drumul ţării". Acesta traversa pădurile din sectorul nordic al Munţilor Perşanii sudici, şi deoarece făceau parte din hotarul Codlei se numeau Codrii Codlei. Drumul podit din Codrii Codlei era construit şi întreţinut de locuitorii oraşului Codlea, pe spezele magistratului Braşov. Întreţinerea drumului acoperit cu bîrne necesita multă osteneală şi serioase cheltuieli [76].

În aceste păduri, unde mai tîrziu era fîneaţa „Rimetea" a vlădărenilor[77], pentru siguranţa drumului prin Munţii Perşani şi pentru odihna călătorilor s-a construit un han, numit al Pustnicului (domus Eremita, Einsiedel)[78]. Pentru paza drumului, în secolul al XVI-lea, la hanul pustnicului erau comandaţi doi străjeri, iar chorografiile mai tîrzii amintesc de mai mulţi dorobanţi braşoveni cazaţi în acest han [79]. Dincolo de cumpăna apelor [80], drumul podit continua la vest de rîul Debran — care curge prin satele Perşani şi Părău —, apoi drumul ajungea pe terasa Oltului, traversînd satul Şercaia. Conform unui itinerar, întocmit de un călugăr catolic din Boemia (1738), după porţiunea podită din codrii, drumul trecea prin satul Perşani [81]. Drumul podit la vest de cumpăna apelor era întreţinut de locuitorii satului iobăgesc

---

[74] I. Bogdan, *Relaţiile...*, p. 227.

[75] W. Horwath, *Die Schwarzburg und ihre Bedeutung*, în „Das Burzenland", IV/1, Braşov, 1929, p. 66.

[76] 1528: „Item dem von Czeiden das si off dem valdt gebrugt hann..."; 1545: „Czaydinensibus... paraverunt in pontibus"; 1547: „viam in silva Czaydinensi", (cf. Quellen..., vol. II, p. 110—111 şi vol. III, p. 263, 402).

[77] Iaçob Zorca, *Monografia comunei Vlădeni*, Tipografia Arhidiecezană, Sibiu, 1896, p. 3.

[78] 1540: „Eremitae in nemore Czaydinensi habitantis", (cf. Quellen ..., vol. II, p. 665).

[79] „In Mitten desselben (Zeidner Wald), hats ein schlechtes Wirtshaus, Herber Einsiedel genannt. Es halten die Cronstädter stets etliche Trabanten darinnen, damit man sicher reisen könne", (cf. Georg Krekwitz, *Totius Regni Hungariae superioris et inferioris accurata Descriptio*, L. Loschge, Frankfurt und Nürnberg, 1685, p. 120—124).

[80] 1659: „Vom Medwischer Jahrmarkt über das *grosse Gescheide* kommen", (cf. Quellen.., vol. VI, p. 137).

[81] Diarium itineris ex Provinciae Bohemiae Conventu Glacensi ad Transylvaniam Anno 1735. Mitgeteilt von W. Wattenbach, în Archiv des Vereines... X, 1872, p. 472.

Șercaia[82]. De altfel, versantul vestic al munților Perșani în unele documente se numește Codrii Șercaiei [83].

Itinerarele și chorografiile încă din secolul al XIII-lea menționează existența acestui drum comercial și strategic. Pe aici au trecut tătarii în anul 1241 și acest traseu este menționat de itinerarul din Bruges, de călătoria lui Peter Sparnau și Ulrich von Tennstädt [84]. Codrii Codlea au fost traversați de oștile lui Vlad Țepeș și Mihai Viteazul[85].

Drumul Sighișoarei. Din Brașovul Vechi, drumul Feldioarei traversa podurile peste rîurile Ghimbășel și Bîrsa, ambele întreținute pe cheltuiala Brașovului[86]. Din drumul care ducea spre valea Oltului, la Feldioara se bifurca o ramificație spre Hăghig, al cărui toponim (Ḥidvég) înseamnă „cap de pod". La Măieruș, în dreptul satului Belin, drumul trecea peste un pod umblător de peste Olt [87] și continua pe partea dreaptă a acestui rîu, traversînd satele Belin, Aita Mare și Baraolt. Lîngă Racoșul de Sus, sub pasul Rica[88], erau mai multe cîrciumi. Călătorul care scăpa cu noroc de cetele de haiduci frecvente în acești codri [89] cobora spre Mercheasa sau Ocland și își continua drumul spre valea Tîrnavei Mari.

2. PLAIURI, POTECI ȘI DRUMURI INTERZISE

Intensele și multiplele legături economice, culturale și politice au avut drept rezultat ca între cele două versante ale Carpaților, în afară de drumuri mari ale vămii, adică drumuri libere, să fie frecventate în mod clandestin multe drumuri, respectiv poteci, interzise. Comerțul Brașovului cu Țara Românească și Moldova se desfășura pe două căi: un negoț legal, caracterizat prin circulația pe drumurile obișnuite ale vămii, și un *negoț de contrabandă*, caracterizat prin circulația pe cărări ascunse, nerespectarea privilegiului Brașovului de etapă și de depozit de mărfuri, ocolirea vămilor și neplata taxelor vamale. Nemumărate porunci și hotărîri regale și voievodale interziceau folosirea „cărărilor ascunse", a „drumurilor și potecilor de munte ascunse și ocolite" („per clandestina et indirecta alpium itinera semitasque"), „fără plata dreptei

---

[82] 1542: „dedi Sarkayniensibus, quod paraverunt pontem ultra fluvium Dobrayn fl. 15", (cf. Quellen..., vol. III, p. 169).

[83] 1605: „Sárkány erdeje", (cf. Gyulafi Lestár Naplója — *Jurnal* —, în Monumenta Hungariae Historica. Scriptores XXXIII, Budapesta, 1894, p. 40).

[84] *Călători străini despre țările române*, vol. I, îngrijit de Maria Holban, Edit., științifică, Buc., 1968, p. 19—24.

[85] Quellen..., vol. V, p. 376.

[86] 1542: „Quod Heultwinienses (hălchienii, -n.n.) pontem fluvii Barcza melioraverunt fl. 1.", (cf. Quellen..., vol. III, p. 181).

[87] 1512: „Navem transvedalem possessio Naghbelem et poss. Monyoros", (cf. Székely Oklevéltár, vol. VIII, p. 235—238).

[88] Quellen..., vol. VII, p. 160.

[89] Jánosfalvi Sándor István, *Székelyhoni utazása két Homorod mellett, (Călătorie de-a lungul celor două Homoroade din Secuime)*, (1838—1858), Minerva, Cluj, 1942, p. 47, 54—67.

şi legiuitei vigesime", pe unde se importau şi exportau în şi din Ţara Românească şi Moldova felurite mărfuri, printre care şi „lucruri şi mărfuri oprite" [90]. Astfel, de pildă, la 24 iunie 1508, regele Ladislau se adresează sibienilor, bistriţenilor şi braşovenilor ca să nu mai tolereze folosirea drumurilor interzise [91]. La 29 decembrie 1549, dieta din Tg. Mureş hotărî să se închidă toate drumurile şi potecile care nu s-au mai folosit timp de 25 de ani [92].

Aceste poteci ascunse erau interzise pentru transportul mărfurilor, însă în caz de război erau folosite de oştile sau de spionii trimişi de braşoveni în ţările vecine, mai ales pentru a urmări mişcarea armatei turcilor. Astfel de evenimente, notate în socotelile Braşovului sau de cronicari, permit să localizăm aceste plaiuri.

La vest de drumul Buzău-Teleajen se situează *pasul Şanţul Vechi*, care pînă în anul 1784 era interzis pentru circulaţie [93]. L. J. Marienburg a dovedit că acest pas, contrar unor păreri [94], nu are de-a face cu romanii şi n-a fost folosit în antichitate [95]. După anul 1784, în acest pas s-a înfiinţat un oficiu tricesimal, precum şi un post de carantină.

De fapt, prin Şanţul Vechi trebuie să înţelegem un mănunchi întreg de poteci şi drumuri transcarpatice, care se întîlneau în valea inferioară a Tărlungului. Cea mai estică potecă, prin plaiul de pe vîrful Săcădate, Piatra Dungu-Dobromir, ducea pe Zănoaga şi de acolo cobora în valea Teleajenului. În anul 1611, în această regiune sînt amintite pasurile „Tranga" şi „Rostopcea"; pe cel din urmă N. Iorga îl crede identic cu Bratocea [96]. Alte poteci şi plaiuri traversează Muntele Cailor, Piciorul Caprii, unde se umbla în satul Brebu, apoi obîrşia Tărlungului şi muntele Slăvila.

De la Şanţul Vechi pornind spre sud, poteca pasului Predeluş lega valea Doftanei ardelene cu Doftana munteană. Înainte de anul 1784 şi această trecătoare era interzisă, fiind controlată de plăieşii din Săcele [97].

La vest de Şanţul Vechi sînt menţionate potecile prin valea Gărcin, muntele Susai şi Paltin. Toate aceste căi — după ce au ocolit vama din valea Timişului — se contopesc cu drumul mare din valea Prahovei [98]. În continuare, trebuie menţionate potecile prin munţii Vlăduţ şi Strîmba, apoi Di-

---

[90] Radu Manolescu, *Comerţul Ţării Româneşti şi Moldovei cu Braşovul (secolele XIV—XVI)*, Edit., ştiinţifică, Buc., 1965, p. 94—95.

[91] N. Iorga-E. Hurmuzaki, *Documente...*, vol. XV/1, p. 185.

[92] *Monumenta Comitialia Regni Transilvaniae*, vol. I, Budapesta, 1875, p. 299.

[93] 1784: „Ist der alte Römerschanzpass auf kaiserlichen Befehl wieder eröffnet worden", (cf. Quellen.., vol. IV, p. 62.)

[94] 1788: „Pass Valle Romanorum (Altschanz sive Römerschanz)", (cf. Quellen..., vol. V, p. 56).

[95] L. J. Marienburg, *Geographie...*, vol. II, p. 308.

[96] Nicolae Iorga, *Carpaţii în luptele dintre români şi unguri*, în „Analele Academiei Române", seria a II-a, tom XXXVIII (1915—1916), Socec, Buc., 1916, p. 102.

[97] 1624: „29 Septembris. Schicket der Fürweise Herr Richter auff die Wege Prahowa und Doftana, alda sein sie 8 Tage gewesen, den Czukasch István", (cf. N. Iorga, *Socotelile Braşovului...*, p. 167).

[98] L. J. Marienburg, *Geographie...*, vol. II, p. 308.

hamul, de unde continua drumul prin valea Rîşnoavei şi prin valea Ghimbavului Mic.

O altă cărare ducea prin Valea Cheii, numele căreia în limba germană înseamnă „drum pustiu" (Ödweg). Poteca care de aici urca spre Poiana Braşovului se numea Plaiul Postăvarului [99] şi a fost folosită mai ales de românii din Şchei. Din Rîşnov, mai multe plaiuri porneau spre Muntenia: prin Valea Izvorului, la mănăstirea Sinaia, prin Strunga în valea Ialomiţei, poteca Cacula, apoi plaiul Sfîntilie ducea în satul Pietroşiţa. Plăieşii şi străjerii din Rîşnov şi Braşov deseori au fost trimişi pentru iscodirea mişcării turcilor în munţi [100]. Plăieşii români din Bran, Zărneşti şi Tohan păzeau plaiurile: Pajura, Grosul-Mic, Guţanul, Strunga, Rîul Zărneştiului, Crepătura, Plaiul Turcilor etc.[101]. În secolul trecut, pe Strunga s-a înfiinţat o vamă secundară transilvăneană, iar pe Guţan era punctul de graniţă românească.

---

[99] *Arhiva Magistratului*, Braşov I, p. 289 nr. 1482.

[100] Quellen..., vol. I, p. 342 şi vol. III, p. 548.

[101] Caius Teodorescu, *Date privind instituţia plăieşiei în Transilvania în secolele XVII—XVIII*, în „Muzeul regional Braşov". Culegere de studii şi cercetări I, Braşov, 1967, p. 156.

ÎNVĂȚĂMÎNTUL ÎN JUDEȚUL PRAHOVA, ÎNTRE ANII 1849-1859

CONSTANTIN BONCU

Regulamentul organic, deși a înființat învățămîntul de stat și a introdus limba română în școli, a limitat totuși învățătura numai la orașele de reședință ale județelor.

Unii intelectuali luminați — în frunte cu Petrache Poenaru, directorul Eforiei școalelor naționale — în dorința de a ridica învățămîntul la cerințele societății moderne, au depășit prevederile Regulamentului, extinzînd învățămîntul urban și punînd bazele școlilor sătești.

În astfel de condiții, la Ploiești, cu sprijinul material al orășenilor ia ființă „școala națională". Deși Regulamentul limita „școlile începătoare" numai la două clase, în anul 1844 această școală funcționa cu patru clase și era frecventată de un număr apreciabil de elevi[1]. În același timp este menționat în Ploiești și un pensionat, ce funcționa sub controlul Eforiei școalelor[2].

O contribuție deosebită la dezvoltarea învățămîntului rural au adus-o locuitorii, fără de care școlile sătești nu ar fi putut să existe. Deși împovărați de numeroase obligații, țăranii prahoveni au clădit școli, au asigurat plata a 128 învățători care funcționau în anul 1845[3]. Acești învățători și profesori prahoveni, desfășurînd o activitate susținută, au făcut să pătrundă lumina învățămîntului și la sate, iar la 1848 mulți dintre ei au participat la revoluție.

Din cauză că învățătorii au „deslușit" țăranilor Constituția și au participat la desfășurarea revoluției ca apărători ai libertății, autoritățile reacționare reinstaurate au dezlănțuit asupra lor o adevărată teroare; unii dintre ei au fost arestați sau „destituiți", iar alții au fost nevoiți să treacă granița peste munți[4]. Profesorul I. Gherasim Gorjanu, fondator al școlii din Vălenii de Munte și profesor al școlii normale de candidați din Ploiești, acuzat că

---

[1] Arh. ist. centrală, Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice (prescurtat în continuare M.C.I.P.), dos. 1776/1844, f. 139.

[2] Arh. st. Ploiești, fond. Prefectura Prahova, dos. 23/1838.

[3] *Ibidem*, dos. 22/1845.

[4] Nicolae Iorga, *Istoria învățămîntului românesc*, București, 1928, p. 269, 281.

în timpul revoluției din 1848 fusese „tare aplecat și răspînditor de idee(le) revoluționare", este urmărit și arestat la 20 septembrie 1848, în Buzău [5].

Tot pentru că luptase cu însuflețire pentru izbînda ideilor proclamate prin „Constituția" de la Izlaz, David Almășanu, profesor în Vălenii de Munte, comisar „extraordinar pentru mîntuirea patriei și guvernului revoluționar", este arestat și ținut în închisoare la mănăstirea Văcărești, trei luni de zile [6]. Colegul său, Ion Codru Drăgușanu, profesor în Ploiești, originar din Transilvania, comisar de propagandă în Prahova, pentru aceleași motive este arestat în Ploiești [7].

Concomitent cu aceste acțiuni, la 4 octombrie 1848, Eforia, reînființată la sfîrșitul lunii septembrie, „după porunca guvernului contrarevoluționar", interzice plata salariilor pe trimestrele aprilie-iulie-octombrie 1848 învățătorilor care „au luat parte activă la evenimentele anului" [8].

Unii dintre învățători însă, sprijiniți de locuitorii satelor, au încasat salariile și pe aceste luni, fapt care a atras și mai mult prigoana guvernului asupra lor.

În asemenea împrejurări, la 1 noiembrie 1848, Eforia opina pentru închiderea școlilor normale „pînă vor găsi oameni pămînteni", care să dea „dovadă de destoinicie morală", subliniind totodată „neapărata trebuință ca și școalele de prin sate să se închiză cu totul" [9].

La cererea celor doi comandanți ai oștilor străine de ocupație, la 9 noiembrie 1848, caimacamul Constantin Cantacuzino ordona sfatului administrativ extraordinar al Țării Românești că „școalele normale din orașele de căpetenie ale județelor să înceteze deocamdată de a mai da învățătură copiilor... și școlile de prin sate să se închiză cu totul rămînînd pe viitor ca subrevizorii și învățătorii acelor sate să intre în rîndurile la care vor fi mai dinainte" [10]. Suma de 2 lei însă cu care fiecare familie de sătean contribuia la salarizarea învățătorilor trebuia depusă în continuare la visteria statului.

Pe baza acestui ordin, la 10 ianuarie și apoi repetat la 20 mai 1849, Eforia comunica ocîrmuirilor din Țara Românească obligația că „toate clasele care au slujit ca școală pentru învățătura copiilor de prin sate să se închidă... iar mobilele ce are fiecare clasă să se așeze prin acele case și apoi să se pecetluiască" [11].

Din raportul prezentat de Eforia școalelor la 18 mai 1849, cu ocazia venirii la conducerea țării a domnitorului Barbu Știrbei, rezultă că la această dată funcționau numai cîteva școli primare, printre care și o școală de fete

---

[5] Cornelia C. Bodea. *Figuri puțin cunoscute din revoluția de la 1848*, în „Studii", nr. 2/1960, p. 138.

[6] I. Popa, *David Almășanu, Schițe biografice*, Brașov, 1897, p. 11, 15.

[7] Cornelia C. Bodea, *op. cit.*, p. 140; Natalia Boncu, *Ion Codru Drăgușanu* în „Flamura Prahovei", 9 decembrie 1966, Ploiești.

[8] V. A. Urechia, *Istoria școalelor de la 1800—1864*, tom. I/1892, p. 57.

[9] Arh. ist. centrală, M.C.I.P., dos. 1513/1848, f. 4.

[10] *Ibidem*, f. 3.

[11] V. A. Urechia, *op. cit.*, p. 6.

în Ploieşti" cu o învăţătoare de lucru şi un profesor plătit din fondul propriu al şcolii publice de băieţi" [12].

Noul domn, ţinînd seamă de evenimentele din 1848, preciza că „învăţămîntul trebuie privit nu ca un scop, ci ca un mijloc. Instrucţiunea publică trebuie să fie potrivită cu nevoile poporului, şi să nu aibe în vedere exclusiv convenienţele cîtorva familii privilegiate; ea trebuie deci să fie naţională, să mulţumească nevoile deosebitelor clase" [13].

* * *

Prima sa acţiune, în domeniul învăţămîntului, întreprinsă imediat după venirea la conducerea ţării, a fost constituirea unei comisii care să revizuiască şi să întocmească programe şcolare. La 17 octombrie 1850, noul domn anunţa deschiderea şcolilor pe data de 1 ianuarie 1851, însă numai în capitalele de judeţe.

Dispoziţiile cu privire la deschiderea şcolilor urbane găsesc clădirea şcolii din Ploieşti ocupată de „spitalul ostăşesc turcesc". Ocîrmuirea Prahova, în dorinţa de a se accelera deschiderea şcolii, solicită Eforiei aprobarea de a se evacua spitalul, motivată de faptul că populaţia era „lipsită de multă vreme de şcoală" [14]. Operaţiunea aceasta s-a făcut după multe intervenţii, abia după ce s-a obţinut aprobarea comandantului trupelor de ocupaţie, la 26 ianuarie 1851. Aprobarea obţinută depăşise termenul anunţat prin afiş domnesc, privitor la deschiderea cursurilor. De altfel, deschiderea şcolilor s-a făcut cu o întîrziere de două luni şi în oraşele Cerneţi, Tîrgovişte, Brăila şi Slatina[15].

Şcoala din Ploieşti îşi reia însă activitatea mult mai tîrziu. Evacuarea spitalului şi redeschiderea cursurilor au fost oarecum facilitate de vizita făcută de Barbu Ştirbei în oraşul Ploieşti. La 13 august 1851 Departamentul treburilor din lăuntru înştiinţa Eforia şcoalelor că domnul „cu ocazia vizitei făcute în acest oraş, a hotărît ca lucrările de reparaţie să fie terminate pînă la 1 octombrie 1851, dată la care refixa începerea cursurilor". Cu această ocazie, domnul ordonase „ca odată cu lucrările de reparaţie să se construiască pentru şcoală încă două odăi" [16].

Din cauză că magistratura oraşului nu dispunea de fonduri pentru executarea lucrărilor de reparaţie, Eforia solicită Departamentului din lăuntru aprobarea ca aceste lucrări să fie efectuate din venitul şcolii din Ploieşti. Ca şi în perioada precedentă, şcoala publică din Ploieşti avea un buget propriu, rezultat din închirierea unor prăvălii, situate în piaţa principală a oraşului, pe anumite terenuri deţinute mai de mult tocmai pentru înfiinţarea

---

[12] V. A. Urechia, *op. cit.*, p. 2.

[13] Nicolae Iorga, *Viaţa şi domnia lui Barbu Ştirbei*, în „Analele Academiei Române", XXVIII, p. 19; George Potra, *Petrache Poenaru, ctitor al învăţămîntului în Ţara Românească*, Bucureşti, 1963, p. 169.

[14] Arh. ist. centrală, MCIP, dos. 1999/1851, f. 12 şi 22.

[15] V. A. Urechia, *op. cit.*, p. 41.

[16] Arh. ist. centrală, M.C.I.P., dos. 1999/1851, f. 22.

și întreținerea școlii domnești. Chiriile achitate de orășeni pentru prăvăliile construite pe aceste locuri — 4 bragaserii, 4 tinichigerii, 14 pescării, 8 măcelării, o cîrciumă, o cofetărie ș.a. — au dat posibilitatea ploieștenilor să deschidă, în 1852, „școala națională" fără dificultăți, spre deosebire de alte capitale de județe și constituind singura sursă de existență a școlii publice, în perioada de care ne ocupăm.

Începînd cu anul 1852, grija învățămîntului din Ploiești este lăsată pe seama Comitetului de inspecție al școlilor, format din doi boieri sau orășeni înstăriți și ocîrmuitorul județului. Ei „privegheau pentru paza bunelor orînduieli a școlilor", fiind obligați să le viziteze cel puțin o dată pe săptămînă și să informeze Eforia despre veniturile și cheltuielile lor [17]. Comitetul de inspecție întocmea bugetul școlii, însă orice cheltuială trebuia aprobată de Eforie, forul central al școlilor din Țara Românească, subordonat Ministerului Culturii și Instrucțiunii Publice.

Veniturile școlii publice din Ploiești au crescut an de an. În bugetul pe anul 1854—1855 avea un venit de 41 550 lei și realizase din chiriile anilor anteriori o economie de 14 407 lei [18].

Datorită activității desfășurată de Comitetul de inspecție, lucrările de reparație în vederea deschiderii școlii s-au terminat la începutul lunii octombrie 1851 [19].

La 24 octombrie 1851, după o întrerupere de trei ani, școala publică din Ploiești își reîncepe activitatea, păstrîndu-și numele de „școala normală", dar fără a mai pregăti învățători pentru sate. Inițial, școala publică și-a reînceput activitatea cu trei clase, la care predau doi profesori. D. Kirculescu, pentru clasele I și II și Petre I. Brezoianu, la clasa a III-a. La sfîrșitul anului școlar, în iunie 1852, școala era frecventată de 178 băieți, din care 120 în clasa I, 40 în clasa a II-a și 18 în clasa a III-a.

Numărul mare de elevi și posibilitățile materiale de care dispunea această școală determină pe orășeni să ceară revizorului școlar înființarea a încă două școli. În raportul înaintat Eforiei școalelor în anul 1852, revizorul motiva cererea prin aceea că orașul se întindea pe o suprafață mare, cuprindea 24 „mahalale" și avea o populație de 30 000 locuitori, din care 1 000 tineri de vîrstă școlară [20]. Rezolvarea cererii, sublinia revizorul școlar, era facilitată de faptul că orășenii se ofereau să suporte cheltuielile de construcție din venitul școlii publice. În aceeași cerere, orășenii mai solicitau numirea a doi profesori bărbați cu mai multă experiență: unul pentru clasa a III-a, în locul profesorului de care, probabil, nu erau mulțumiți și unul pentru clasa a IV-a pe care intenționau să o înființeze. Pentru a rezolva încadrarea școlii cu acești profesori, ei le ofereau pe lîngă salariul prevăzut de Casa școalelor și o sumă de 300 lei din fondul școlii.

[17] Arh. st. Ploiești, fond. Prefectura Prahova, dos. 2/1851, f. 16.
[18] Arh. ist. centrală, M.C.I.P., dos. 1948/1851, f. 206, 226 și 233.
[19] *Ibidem*, dos. 2848/1855, f. 168.
[20] *Ibidem*, dos. 2848/1853, f. 137, 138.

Dezvoltarea economică a orașului, extinderea relațiilor de schimb îndeosebi, îi determină pe orășeni să ceară domnului la 15 august 1852 și „înființarea unui gimnaziu" și să se adauge, pe lîngă 4 clase, un curs special de ținerea registrelor și două catedre de limbi străine: greaca modernă și limba franceză, obligîndu-se să construiască din același fond clădirea necesară. Este prima mențiune despre înființarea unui gimnaziu, în timp ce asemenea școli se aflau numai în București și Craiova și este prima afirmație despre necesitatea unei școli comerciale, cînd nu exista o asemenea școală în Țara Românească. Ploieștenii, peste o lună, repetă cererea către domnitor, justificînd necesitatea introducerii limbilor străine prin aceea că limba greacă era „prea întrebuințată în comerț în mai multe părți ale Turciei...", iar limba franceză, afirmau ei, era „...trebuincioasă iarăși pentru comerț și comunicație" [21].

Pretențiile ploieștenilor reflectau însă interesele burgheziei în formare, care încă nu-și permitea să-și trimită copiii la școlile particulare, în care se predau aceste obiecte. În modul acesta, învățămîntul oglindește tot mai mult stadiul de dezvoltare a capitalismului. Pe jalba ploieștenilor, domnul a pus rezoluția ca Eforia să îngrijească „ca de astăzi într-un an să organizeze școala cu toate adăogirile aici arătate", acceptînd introducerea acestor limbi de predare la clasele I—IV, însă numai dacă se „va săvîrși încăperile ce se obliga a clădi" [22].

La insistențele orășenilor, la 27 septembrie 1852, încep cursurile și elevii din clasa a IV-a. Institutorul A. Boränescu anunța Eforia că a început cursul cu gramatica și aritmetica, pentru că, după trei ani de întrerupere a învățămîntului, elevii acestei clase „abia pot ceti și scri cu dictare" [23].

În octombrie 1852, școala a doua de băieți fusese înființată, însă profesorul clasei a IV-a înștiința Eforia școalelor că nu se putea rezolva problema „încăperilor de școală și locuință", școala fiind obligată să asigure profesorilor și locuință [24]. Deschiderea celei de-a doua școli de băieți, în octombrie 1852, potrivit rezoluției domnului, determină Eforia școalelor să aprobe construirea unui nou local. În acest scop, Comitetul de inspecție prevăzuse în bugetul școlii pe anul 1853—1854 sumele necesare pentru plata „profesorului de la școala a doua", chiria pentru localul în care funcționa această școală adăugită [25], precum și suma de 50 990 lei necesară pentru construirea localului propriu; în iulie 1854, clădirea noului local era terminată.

În același an, o dată cu terminarea localului, cu toată concurența școlilor particulare în care se predau limbile greacă și franceză, domnul aprobă, după o întîrziere de trei ani, ca pe lîngă cele patru clase ale școlii publice de băieți din Ploiești, să se predea limbile greacă și franceză. La aceste cursuri libere urmau să participe „școlari de la școlile publice și private" din oraș. Recrutarea profesorilor s-a făcut prin concurs repetat ani de-a rîndul, la

[21] Arh. ist. centrală, M.C.I.P., dos. 1999/1851, f. 44.
[22] *Ibidem*, f. 209.
[23] *Ibidem*, f. 204.
[24] *Ibidem*, f. 242.
[25] *Ibidem*, dos. 2848/1853, f. 168.

gimnaziul din Bucureşti. Întrucît cunoştinţele candidaţilor, prezenţi la concurs erau necorespunzătoare, la insistenţele ploieştenilor de a se preda aceste obiecte, dar mai ales pentru executarea ordinului domnesc, comisia aprobă ca aceste obiecte să fie predate, în mod provizoriu, de Pavel Eliad în limba greacă şi Emil Rossi în limba franceză, oblingîndu-i să participe la concursul din 1855 [26].

Cu aceeaşi întîrziere, domnitorul răspunde şi la cererea orăşenilor privitoare la predarea noţiunilor de contabilitate. După 3 ani, în august 1855, motiva răspunsul negativ datorită lipsei de profesori de specialitate „care să unească practica cu teoria". Domnitorul recomanda însă să se ia măsuri de a se înfiinţa „cursuri de aritmetică comercială cu aplicaţie şi la aşternerea socotelilor... şi cu cunoştinţe universale de monede, greutăţi măsuri" [27]. În bugetul şcolii din Ploieşti se alocase însă, din 1854, suma de 3 600 lei pentru această activitate.

La insistenţele ploieştenilor şi ale magistratului oraşului, Comitetul de inspecţie raporta Eforiei la 22 ianuarie 1856, că era necesară totuşi „o mare întindere a lecţiei de contabilitate". Necesitatea introducerii acestui obiect izvorînd din dezvoltarea vieţii economice, Comitetul arăta că odată cu „începerea semestrului II a început şi predarea ţinerii registrelor în partidă simplă şi cu şcolarii claselor a III-a. Aceşti şcolari — menţiona raportul — în anul viitor vor urma ţinerea registrelor în partidă îndoită, aritmetică comercială şi compunerea de acte comerciale" [28]. Astfel se introduc la şcoala publică din Ploieşti „cunoştinţe de ştiinţe comerciale" [29], care erau predate timp de doi ani, cîte trei zile pe săptămînă. Anul 1856 marchează deci începutul învăţămîntului comercial, în cadrul şcolii de patru ani de băieţi.

*

Efortul orăşenilor înstăriţi de a asigura condiţii materiale unui învăţămînt care să le satisfacă interesele determină Comitetul de inspecţie al şcolilor din Ploieşti să propună, la 30 noiembrie 1855, înfiinţarea unui internat de băieţi, după „modelul pensionatelor din Bucureşti" [30]. La 31 martie 1856, Departamentul credinţei comunică ocîrmuirii Prahova că domnul încuviinţase înfiinţarea unui „asemenea institut" [31]. Internatul urma să fie subvenţionat din fondul şcolii publice. Deosebit de aceasta , la 4 decembrie acelaşi an, Ministerul aprobă suma de 2 900 lei pentru fondul şcolii, necesară pentru confecţionarea mobilierului [32]. Fondul de întreţinere a internatului se majora prin taxele solicitate de la elevii interni.

Din înştiinţarea publicată de Comitetul de inspecţie cu privire la condiţiile de admitere şi funcţionare rezultă că internatul de băieţi se afla în vecinătatea şcolii publice, avea 60 de locuri şi urma să fie deschis la 15 mai 1857,

[26] Arh. ist. centrală, M.C.I.P., dos. 4001/1854, f. 47, 84, 153, 114, 133, 134, 151, 152.
[27] V. A. Urechia, *op. cit.*, p. 208.
[28] *Ibidem*, p. 72.
[29] Arh. ist. centrală, M.C.I.P., dos. 4001/1854, f. 240.
[30] *Ibidem*, dos. 4666/1855, f. 1.
[31] *Ibidem*, f. 22.
[32] *Ibidem*, f. 16 şi 75.

sub conducerea profesorului M. I. Georgescu. O notă de cheltuieli făcute pentru întreținerea internatului, inclusiv a personalului angajat, arată că, spre deosebire de pensionate, instrucțiunea elevilor se făcea în școlile din oraș, iar internatul le asigura: găzduirea, hrana, pregătirea pentru studii, asistența medicală. Elevii erau obligați să învețe, pe lîngă materiile prevăzute în cele patru clase ale școlii publice, și ținerea registrelor, limba franceză, greaca modernă și să converseze în recreații în limba străină pe care o învățau. Ca metodă de încurajare a elevilor sîrguitori la învățătură, regulamentul de funcționare prevedea învoirea acestora în familii pe timpul sărbătorilor [33].

Îmbrăcămintea, lenjeria și alte obiecte ce se cereau la intrarea în internat, precum și suma de 24 de galbeni pe an pentru întreținere erau condiții care permiteau primirea în acest internat numai a copiilor ai căror părinți dispuneau de o situație materială bună.

O altă școală menționată este „institutul de fete", singura școală publică din Ploiești și printre puținele din țară care a funcționat în continuare după revoluția de la 1848. Spre deosebire de școala publică de băieți, „institutul", în dorința de a face o educație aleasă, corespunzătoare protipendadei din acel timp, primea numai eleve interne, între 8—15 ani, fiice ale orășenilor înstăriți și ale boierilor. La cererea orășenilor, institutorul superior Calebuneanu împreună cu ceilalți profesori și Ocîrmuirea de Prahova au acceptat ca institutul de fete să fie frecventat și de eleve externe. Acestea erau obligate să rămînă în școală întreaga zi, iar seara să se înapoieze în familie [34]. Măsura aceasta a stîrnit mari nemulțumiri în rîndul părinților elevelor dinaafara orașului. Directoarea școlii era acuzată că proteja elevele externe „admise cu deosebită plată în acea școală" și că nu se îngrijea „întru nimic pentru celelalte ce sînt interne". În urma reclamațiilor, Eforia atrage atenția directoarei, în ianuarie 1851, că este obligată să aibă „deopotrivă îngrijire fără... deosebire de toate elevele", indiferent dacă erau interne sau externe, altfel „va fi îndepărtată din postul său" [35]. Directoarea Antonet Furo este apoi înlocuită cu Vertec Louise, originară din Franța, profesoară cu multă experiență didactică. În acest an, institutul de fete era frecventat de 71 eleve: 62 în clasele I și a II-a și 9 în clasa a III-a [36]. În 1854 numărul elevelor se va dubla.

Institutul de fete, deși funcționa dinainte de anul 1848, nu avea un local propriu pînă în 1854, cînd se mută în localul nou, „ridicat cu contribuția orășenilor" [37], clădire pe care Comitetul de inspecție o rezervase inițial pentru cea de-a doua școală de băieți. Profesorii și directoarea aveau salarii mai mari decît profesorii școlii publice de băieți.

O creștere remarcabilă a numărului de elevi se înregistrează și la școlile publice de băieți. Deși erau concurate de numeroase școli particulare, în 1856, cele două școli de băieți din Ploiești aveau 320 de elevi, ceea ce marchează o

[33] Arh. ist. centrală, M.C.I.P., f. 29.
[34] Arh. st. Ploiești, fond. Prefectura Prahova, dos. 2/1854, f. 27.
[35] Arh. ist. centrală, M.C.I.P., dos. 1848/1851, f. 8 și 20.
[36] *Ibidem*, f. 183; ibidem, dos. 4004/1854, f. 50.
[37] *Ibidem*, dos. 4004/1854, f. 6.

creştere de 100% faţă de anul 1842 [38]. Ţinînd seamă însă de populaţia oraşului şi numărul mare de copii de vîrstă şcolară, şcolile publice de băieţi, inclusiv institutul de fete, cuprindeau un număr relativ mic de elevi, datorită, în mare măsură, concurenţei pe care o făceau şcolile particulare.

În desfăşurarea învăţămîntului din Ploieşti, între 1849—1856, se constată o scădere permanantă a numărului de elevi şi eleve la clasele mari. La institutul de fete erau în iunie 1856 în clasele I, II 150 de eleve şi în clasa a III-a 19, iar la şcolile publice de băieţi, 263 de elevi în primele două clase, 37 în clasa a III-a şi 20 în clasa a IV-a [39]. Situaţia aceasta cu caracter permanent de la înfiinţarea învăţămîntului de stat se datoreşte faptului că pretenţiile societăţii erau limitate, că era suficient ca cineva să ştie scris-cititul şi socotitul. De altfel, condiţiile ca cineva să devină învăţător în sat erau reduse la acest minimum de cunoştinţe. Situaţia este însă inversă la clasele la care se predau cunoştinţe de contabilitate şi limbi străine, ceea ce subliniază preferinţa pentru acest învăţămînt, o consecinţă a stadiului de dezvoltare a capitalismului.

Corespondenţa purtată între şcoala publică şi Eforie semnalează că între 1 şi 15 octombrie, în perioada culesului de vie, frecvenţa elevilor în şcolile publice din Ploieşti era redusă.

Din cauză că această situaţie se repeta an de an, prejudiciind buna desfăşurare a învăţămîntului, în 1853 institutorul superior din Ploieşti propune Eforiei ca şcolile să intre în vacanţă în timpul culesului de vie—între 1 şi 15 octombrie — şi pentru a se recupera acest timp, propune ca anul şcolar să înceapă cu 15 zile mai devreme, la 1 august. Eforia refuză pentru motivul că nu pot face excepţii şi invită conducerea şcolii din Ploieşti să nu lase şcoala la bunul plac al părinţilor [40].

Cursurile şcolii publice de băieţi din Ploieşti au fost însă întrerupte în anul 1855, cînd localul şcolii a fost iarăşi transformat în spital. Prevăzîndu-se că situaţia aceasta va dura pînă la sfîrşitul războiului Crimeii, magistratul oraşului ordona Comitetului de inspecţie să închirieze încăperi mai mici pentru fiecare clasă, cu condiţia de a fi apropiate [41].

În ceea ce priveşte programele şcolare, existau deosebiri între institutul de fete şi şcolile publice de băieţi. În institutul de fete „se învăţa carte în limba română", în „sfera literară": citire, caligrafie, catehism, geografie, gramatică, iar după amiază lucrul de mînă, cusături, împletituri [42]. La şcoala de băieţi, programa şcolară era repartizată pe o durată de 4 ani şi era mai complexă decît la şcolile de fete. Se predau elemente de aritmetică: fracţii ordinare, zecimale, numere complexe, sistemul măsurilor şi greutăţilor „obişnuite la ţară", proporţii, „reguli de trei, de asociaţie, de interesu", elemente de geometrie, îmbinate cu principii generale de desen linear, elemente de geo-

---

[38] V. A. Urechia, *Şcoalele săteşti din România*, p. 29, 1854, f. 302.
[39] Arh. ist. centrală, M.C.I.P., dos. 4001/1854, f. 302.
[40] *Ibidem*, f. 42, 43 şi 161.
[41] *Ibidem*, f. 114.
[42] Arh. st. Ploieşti, fond. Prefectura Prahova, dos. 2/1851, f. 27.

grafie fizică și politică a continentelor și cu „deamănuntul a Țării Românești", analiza gramaticală, logica și istoria naturală [43]. Cunoștințele predate în institutul de fete erau cu totul nesatisfăcătoare, limitate la cîteva obiecte, cu tendința de a le îndruma spre îndeletniciri casnice, în timp ce materiile elevilor aveau un conținut pozitiv, mai complex decît al fetelor, cu scop oarecum practic în sensul rezolvării intereselor urmărite de dezvoltarea economică a societății.

Programul se desfășura zilnic între orele 7 și jumătate și 17 și 45 minute, cu o întrerupere de o jumătate de oră la ora 12. Orele de limbă franceză, greaca și contabilitatea se desfășurau cu elevii claselor a III-a și a IV-a [44]. Numărul mare de ore efectuate în cursul unei zile a produs „nemulțumirea orășenilor", pentru că, după cum raporta Comitetul de inspecție al școlilor din Ploiești, la 5 octombrie 1855, „școlarii anului trecut nu mai pot merge la înaintarea lecțiilor căci n-au timp..." și, că, „unii școlari nu pot învăța tot odată la lecțiile clasei a III-a sau a IV-a și lecțiile supraadăugite..." de cunoștințe contabile și limbi străine. Deși orarul zilnic constituia o supraîncărcare a muncii elevilor, orășenii protestau că numărul de ore repreartizat pentru predarea unei limbi străine — 6 ore pe săptămînă — era prea mic, adăugînd că „nici în zece ore pe săptămînă în curs de un an nu se poate învăța o limbă streină". Comitetul de inspecție propunea reducerea programei școalei elementare „la lecțiile care sînt foarte necesare învățămîntului copiilor" și eșalonarea lor împreună cu lecțiile de limbă străină în șase clase, sfîrșind deodată atît lecțiile științifice cît și limbile străine." Programa orelor — sublinia raportul către Eforie — este bine combinată încît toți profesorii erau în același timp cu cîte o clasă, fără a împiedica cursul altei clase". De altfel, programa prea încărcată justifica într-o măsură și faptul că numărul elevilor care frecventau clasele a III-a și a IV-a era extrem de mic în comparație cu cei din primele clase [45].

Desfășurarea activității în școlile publice întîmpina dificultăți asemănătoare celor din perioada anterioară, ca lipsa materialului didactic: semicercuri, hărți, table lancasteriene etc. Un progres înregistrat în acest timp este introducerea tablelor negre, mobile, pe scripete.

Învățămîntul avea la bază sistemul Lancaster. Clasele I și a II-a lucrau împreună în același timp, cu un învățător. Elevii erau împărțiți în mai multe grupe sau cercuri, după cunoștințe. Examinarea se făcea zilnic de către monitorul cercului. Dacă se sileau la învățătură, în luna următoare treceau într-un cerc mai înaintat. Trecerea dintr-un cerc într-altul era notată în catalog și matricolă. Pentru învățat, „socotit și citit", se foloseau mai multe table. Elevii strînși în jurul monitorului, în fața semicercului de fier pe care se aflau table, învățau lecția. Explicația se făcea și de institutor care da note în fiecare luni la obiectele de studiu. La sfîrșitul semestrului I, în ianuarie, se trecea examenul semestrial. Notele obținute la examenul semestrial formau o medie ce se aduna cu notele obținute la sfîrșitul semestrului, formînd o singură situație semestrială sau „gradul de învățămînt". Dacă la sfîrșitul semestrului I,

[43] Arh. ist. centrală, M.C.I.P., dos. 2852/1853, f. 28.
[44] *Ibidem*, f. 29.
[45] *Ibidem*, dos. 4001/1854, f. 157 și 302.

un elev poseda cunoștințele prevăzute pentru clasa frecventată, pe semestrul II promova în clasa următoare [46].

Transmiterea cunoștințelor întîmpina greutăți și din cauza manualelor, cele mai multe traduse, necontrolate cu competență de comisia numită în acest scop [47], unele nefiind în concordanță cu programa [48]. La 20 august 1856, institutorul superior al școlii publice din Ploiești semnala Eforiei dificultățile întîmpinate în folosirea manualului de aritmetică, scris de Pavlide și a gramaticii de Massim. La unele clase, relata institutorul, manualele „nu s-au aplicat, fiind neconforme cu clasele“, la altele, ca să fie înțelese „a trebuit a împovăra pe școlari cu scrisul“. Ca și în privința orarului supraîncărcat, răspunsul Eforiei a fost autoritar: „... datoria domnului institutor este de a se supune în clase ordinelor Eforiei, fără nici o observație...“ [49].

Rezultatele obținute în asemenea condiții sînt semnalate la 5 noiembrie 1855 de inspectorul învățămîntului, cu ocazia inspecției făcute la școala publică din Ploiești. El arată că „se aflau școlari ajunși în clasa a IV-a, abia citind, abia scriind, abia scriind numerația“; din 26 elevi promovați din clasa a III-a în clasa a IV-a, 10 erau extrem de slabi pregătiți, aveau numai cunoștințe de începători [50].

Interesantă este și problema disciplinei. La 7 martie 1856, institutorul superior al școlii publice din Ploiești semnala lipsa de disciplină din ultimele două clase, motivată de faptul că școala nu dispunea de un om de serviciu, ceea ce denotă atribuțiile acestuia. De altfel, acesta era singurul argument folosit de institutor pentru a determina administrația să facă o asemenea angajare [51]. Mijlocul cel mai uzitat pentru menținerea disciplinei și a stimulării la învățătură era pedeapsa corporală, ridicată la rangul de principiu pedagogic, ceea ce trădează caracterul medieval, înapoiat al practicii pedagogice din acea vreme.

* * *

În timp ce, după ani de ezitări, se înființaseră doar două școli publice de stat, învățămîntul particular din Ploiești cuprindea în rețeaua sa, în 1852, 18 școli. Dintre acestea, 15 își desfășurau activitatea pe lîngă biserici, fiind răspîndite pe întreg cuprinsul orașului. Astfel, pe lîngă biserica Sf. Ioan funcționau două școli de băieți, în care se învățau limba română, franceză și greacă și două de fete, în care se predau, pe lîngă limba română, franceza și economia domestică; la biserica Sf. Haralambie erau două școli grecești și una în care se preda numai limba română; la alte biserici era cîte o singură școală [52].

---

[46] Al. C. Popescu, *Școala primară de băieți nr. 2 Ploiești*, 1856—1936, Ploiești 1936, p. 3—24.

[47] V. A. Urechia, *op. cit.*, p. 58 și 210.

[48] Arh. ist. centrală, M.C.I.P., dos. 4001/1854, f. 326.

[49] *Ibidem*, f. 326.

[50] *Ibidem*, f. 351.

[51] *Ibidem*, f. 308.

[52] *Ibidem*, dos. 2002/1851, f. 415—451.

Școlile funcționau în curțile bisericilor, în tindă sau în încăperi ce periclitau sănătatea copiilor. Pentru îmbunătățirea condițiilor de funcționare Eforia a cerut bisericilor ca aceste cursuri să se desfășoare în chilii sau alte încăperi salubre[53].

Dintre cele 18 școli particulare din Ploiești, în anul 1852, în marea majoritate se învăța numai limba română, în unele limba greacă, iar în altele se învățau limbile română și franceză. Dintre acestea, unele aveau „pensionate". În pensionatul de băieți, condus de N. Lorenti, se învățau limbile română, greacă, franceză, germană. Existența acestor școli particulare cu predarea limbilor străine l-au determinat pe domn să aprobe, cu o întîrziere de trei ani, introducerea limbii franceze și greaca modernă în școlile publice din Ploiești.

Numărul mare de școli particulare denotă aprecierea pe care ploieștenii înstăriți o acordau acestui fel de învățămînt, asigurat prin contribuția părinților elevilor. Numărul lor mare și preferința pe care boierii o aveau pentru aceste școli au frînat extinderea învățămîntului public. Școala publică — de stat — era stînjenită și de faptul că autorizațiile de funcționare a școlilor particulare erau acordate de administrațiile ocîrmuirilor, fără a se respecta criteriul de selecționare a învățătorilor[54]. De obicei, autorizațiile de funcționare a acestor școli se dădeau pe baza propunerii orășenilor, care-și alegeau și învățătorul pe baza unui atestat dat de „părinții copiilor și cei mai de frunte orășeni" [55]. În majoritatea cazurilor, învățătorii acestor școli erau cîntăreți de biserică, de unde au primit și profesorii numele de dascăli. Sistemul defectuos de organizare și de recrutare a cadrelor care predau la școlile particulare în comparație cu al școlilor publice din orașe a determinat Eforia, la 24 ianuarie 1852, să hotărască „să se închiză toate aceste școli" [56].

Cu toate acestea, la 12 martie 1853, Comitetul de inspecție al școlilor din Prahova raporta Ocîrmuirii că în orașul Ploiești mai funcționau încă școli private fără autorizație din partea Eforiei și că erau „dirijate de cîntăreți și popi". Raportul solicita închiderea lor, pînă ce „profesorii" care nu au „cunoștințele cerute de... Eforie, potrivit programei, și le vor dobîndi,urmînd școala publică"[57].

Sprijinite de autoritățile administrative, școlile particulare au continuat să existe. În iunie 1856, numărul școlilor particulare de băieți din Ploiești era de șase ori mai mare decît al școlilor publice, iar al școlilor de fete de trei ori[58].

Școli particulare se aflau și în cuprinsul județului Prahova. În Cîmpina funcționau: o școală în limba română și una în limba greacă în chiliile din curtea bisericii Sf. Treime. Ambele se aflau sub epitropia mănăstirii Cernica, se întrețineau din veniturile unei părți din moșiile Cîmpina și Șotrile, lăsate prin donație și testament bisericii de pitarul Gh. Bujoreanu și soția sa. Comisia tîrgului Cîmpina reclama că mănăstirea Cernica își însușise timp de 30 de ani venitul

---

[53] Gh. Rășcanu, *Istoricul învățămîntului particular în România*, București, 1906, p. 30; V. A. Urechia, *op. cit.*, p. 102.
[54] Arh. ist. centrală, M.C.I.P., dos. 1843/1848, f. 47.
[55] Ibidem.
[56] Arh. st. Ploiești, fond. Prefectura Prahova, dos. 4/1853, f. 42.
[57] *Ibidem*, f. 4.
[58] Arh. ist. centrală, M.C.I.P., dos. 4001/1854, f. 302.

acestor moșii, lăsînd școlile „în cea mai desăvîrșită mizerie... în proastă stare"[59]. O anchetă făcută la 9 martie 1853, de revizorul școlar, constată starea „foarte mizerabilă" a acestor școli în care învățămîntul se afla în grija paracliserului bisericii, iar venitul moșiilor, lăsat prin testament pentru întreținerea școlilor, inclusiv salariile învățătorilor, în valoare de 166 galbeni, erau însușite de mănăstire. Lipsa de interes a mănăstirii Cernica produce mari nemulțumiri în rîndul locuitorilor care doreau un învățămînt laic. La 11 mai 1859 , ei reclamau: „copii noștri învățau numai cîntări bisericești și az buche ... după sistemul vechi" [60]. Deși Eforia aștepta propunerea de a se numi un profesor care să cunoască „noul sistem de predare", mănăstirea Cernica tărăgăna mereu lucrurile.

Școli private pe lîngă biserici se aflau și în tîrgul Urlați și în Vălenii de Munte. La Văleni erau trei școli, dintre care două funcționau fără autorizație, cu dascăli de biserică, invitați de Episcopia Buzău „de a învăța și copii mahalagii" [61].

Cu excepția școlilor întreținute de mănăstiri și episcopii, în școlile particulare se făceau studii elementare, după programe proprii, aprobate de Eforia școalelor, o dată cu eliberarea autorizațiilor de funcționare. La școala de limbile greacă și română, înființată în 1852 de „învățătorul de școală privată" Costache Lascu, pe lîngă o biserică din Ploiești, primele cunoștințe de scriere și citire se predau după abecedarul sau manualul de silabisiri, iar citirea română simplă pe cartea intitulată *Deprindere asupra cititului cuprinzător de felurite istorioare morale*. Lectura greacă se făcea după manualul *Prietenul tinerimii* și era însoțită de explicații în limba română. Spre deosebire de aritmetică, care se preda în limba greacă, celelalte obiecte: geografia, catehismul, istoria sfîntă se predau în limba română. Pentru deprinderea ortografiei se făceau dictări în limba greacă[62].

Programele aplicate în aceste școli variau de la o școală la alta, în funcție de pregătirea și interesul dascălului. În anul 1851 se unifică programele pensionatelor particulare cu al claselor corespunzătoare de la Colegiul din București. Jurnalul încheiat de Eforia școalelor la 20 aprilie 1851 motiva această unificare prin considerentul că „la trecerea tinerilor la gimnaziu s-a constatat o diferență mare de pregătire între elevii de aceleași clase, unii înaintați, alții înapoiați datorită diferitelor sisteme de învățătură adoptate de șefii pensionatelor după a lor voință". Prin acest jurnal, pensionatele particulare, inclusiv cele din Ploiești, sînt trecute sub controlul Comitetelor de instrucție din județe și al profesorilor școlilor normale, care aveau obligația de a „cerceta" pensionatele cel puțin de două ori pe lună, pentru a constata în ce măsură se aplică programa indicată. O dată cu trecerea pensionatelor sub controlul învățămîntului public se introduc examenele publice în prezența reprezentantului comitetului de instrucție și a profesorului școlii normale, deci în prezența reprezentanților învățămîntu-

---

[59] Arh. ist. centrală, M.C.I.P., dos. 360/1860, f. 22—29.
[60] *Ibidem*, f. 2.
[61] Arh. st. Ploiești, fond. Prefectura Prahova, dos. 54/1852.
[62] Arh. ist. centrală, M.C.I.P., dos. 1483/1848, f. 47—48.

lui public. Școlarii care se vor distinge la învățătură, — menționa jurnalul încheiat de Eforie, — vor obține reducerea taxelor de internat, înlesnindu-le posibilitatea de a urma o formă de învățămînt mai avansată [63].

*

În 1852 se fac primele încercări de redeschidere a școlilor sătești.

În situația întocmită de subocîrmuitorii din Prahova, pe baza propunerilor făcute de sfaturile comunale, centralizate de ocîrmuirea județului, rezultă că starea localurilor la această dată era nesatisfăcătoare. Totalizarea datelor referitoare la clădirile școlare ne arată că în 1852, în satele din județul Prahova, aveau posibilități de funcționare 148 școli, ceea ce reprezintă 72, 44% din totalul localităților. Dar — după o întrerupere de patru ani a cursurilor școlilor sătești, ordonată de reacțiunea întronată o dată cu înăbușirea revoluției pașoptiste — din cele 148 de clădiri, numai, patru (în localitățile: Nucet, Haimanale, Crivina și Brazi) se aflau în „stare bună de funcționare", celelalte aveau nevoie de reparații, unele așa de costisitoare încît necesitau cheltuieli asemănătoare unor noi construcții. De altfel, majoritatea acestor construcții nu cuprindeau decît o singură încăpere, erau construite din nuiele sau chirpici și acoperite cu paie, șovar, trestie, fără ca repararea lor să necesite sume prea mari.

Importanța acordată de țărani învățămîntului rezultă nu numai din numărul mare de localități în care se construiseră școli, dar și din faptul că localitățile cu populație mică, dar apropiate, se asociaseră și construiseră școli. Printre acestea, menționate în documente, ca „școli unite" erau: Valea Boului „unită" cu Priseaca, Livada cu Haimanale etc. În plășile Cîmp și Prahova funcționau încă 10 școli în clădirile sfaturilor comunale. Cele mai multe clădiri școlare se aflau în plășile Cricov, Cîmpu, Tîrgșor și Filipești, iar cele mai puține în plășile Teleajen și Podgoria [64]. În plășile cu școli puține s-a propus construirea a 44 de localuri noi. Cele mai multe urmau să fie construite în localități cu număr mic de locuitori și din această cauză nu au putut fi realizate.

În anul 1852, contribuția sătenilor pentru plata învățătorilor din Prahova era de 50 066 lei iar sumele necesare pentru repararea localurilor și construcția școlilor noi, în vederea redeschiderii cursurilor, erau de 5 ori mai mari [65].

Din cauză că după revoluție se exercitaseră numeroase arestări printre învățători. „ale căror suferințe erau prea vii în mintea tuturor" [66], iar alții fuseseră îndepărtați și obligați să-și reia ocupațiile anterioare, recrutarea învățătorilor se făcea cu mari dificultăți. De altfel, nici situația materială și chiar socială nu-i îndemna să accepte să rămînă în învățămînt. Intersesantă în această privință este și afirmația făcută de Ministerul Credinței către domn, în sensul că „cu greu se puteau găsi și candidați pentru posturile de profesori unde foloasele

---

[63] Arh. ist. centrală, M.C.I.P., dos. 2002/1851, f. 30.
[64] Arh. st. Ploiești, fond. Prefectura Prahova, dos. 54/1853.
[65] *Ibidem.*
[66] George Potra, *op. cit.*, p. 15.

sînt mai mari, în vreme ce pentru învățători de sate nu o să se mai găsească niciodată"[67]. Retribuția lor era infimă, făcîndu-se din contribuția sătenilor, cîte 2 lei de fiecare familie și, potrivit Regulamentului organic, cîte 2 kile de bucate anual.

Oprimarea materială a învățătorilor era frecvent însoțită și de cea morală. Dintr-un raport din 1859, o sinteză a condițiilor de funcționare a învățămîntului sătesc, pe trei ani din urmă, rezultă că „mai toți învățătorii nu pot suferi supremația și autoritatea ce voește logofătul și deputații satului a avea asupra lor"[68]. Faptul că aceștia îi îngrădeau în acțiunile inițiate în privința învățămîntului, știrbindu-le autoritatea în fața sătenilor, subordonîndu-i capriciilor și intereselor moșierilor, problema recrutării învățătorilor părea de nerezolvat. O altă dificultate, pe care Ministerul Credinței încerca să o înlăture pentru a face să pătrundă învățătura la sate, era pregătirea și selecționarea învățătorilor. Aceștia aveau, în genere, o slabă pregătire: majoritatea fiind dascăli, paracliseri de biserică, preoți, unii abia cunoșteau scrisul și cititul și foloseau metode necorespunzătoare unui învățămînt laic.

La cursurile de pregătire în capitalele de județe în timpul verii se prezentau puțini candidați, pentru că nimeni nu le asigura întreținerea, precum și datorită faptului că nu erau absolviți de obligațiile către stăpînii de moșii

Ministerul interior recomanda Ocîrmuirii Prahova în privința „îndatoririlor proprietăricești, să apeleze la generozitatea și zelul patriotic" al proprietarilor, ca „cel puțin să dispenseze pe învățătorii sătești de plata în natură a îndatoririlor lor în bani, deși după drept cuvînt s-ar cuveni să se dea aceastora un sprijin mult mai mare..."[69].

Deși redeschiderea școlilor sătești constituia o necesitate, lipsa de interes a boierimii și administrației țării a făcut ca în 1855, localurile de școli, părăsite după revoluție, să rămînă tot în stare de „dărăpănare", iar pentru recrutarea învățătorilor s-a folosit îndemnul „luați pe cine s-o întîmpla, dați titlul de învățător și să se facă școală"[70].

Dezvoltarea învățămîntului sătesc depindea, așadar, în continuare în bună măsură de bunăvoința moșierilor, iar aceștia, în majoritatea cazurilor, nu erau interesați ca știința de carte să pătrundă în rîndurile clăcașilor.

În cadrul luptei pentru realizarea statului național se afla și problema răspîndirii științei de carte la sate, redeschiderea învățămîntului sătesc. Necesitatea acestui învățămînt este sugestiv conturată în 1857 de revista „Muzeul național": „Un țăran care știe a citi, scrie, calcula și desemna, trage cu plugul o brazdă mai dreaptă, taie mai bine arborii cei care cresc mai mult, zidește sau repară casa lui cu mai multă solidaritate și economie, știe mai bine metodele de cultură și îngrijire a animalelor, închirie, cumpără, schimbă, împrumută, se împrumută și conduce trebile sale cu mai mult curaj"[71].

---

[67] V. A. Urechia, *op. cit.*, p. 195.
[68] Arh. st. Ploiești, fond. Prefectura Prahova, dos. 16/1859, f. 14
[69] *Ibidem*, dos. 30/1858, f. 61.
[70] V. A. Urechia, *op. cit.*, p. 195—196.
[71] „Muzeul Național" nr. 1, 23 octombrie 1857.

Deși necesitatea acestui învățămînt era recunoscută de burghezie și de unii dintre moșieri, interesați în creșterea producției agricole, școlile sătești și-au reluat activitatea după ani de eforturi, depuse de cei ce apreciau faptul că și țăranii trebuiau să participe la înfăptuirea Unirii.

Redeschiderea școlilor sătești este anunțată abia la 11 ianuarie 1857[72]. Caimacamul Alexandru Ghica, cunoscînd însă situația critică a localurilor și lipsa învățătorilor, reduce numărul școlilor propuse pentru reînființare în Țara Românească de la 2 000 la jumătate și reușește să înființeze un număr de 471 școli sătești[73].

În asemenea condiții își reîncep activitatea și școlile sătești din districtul Prahova. La 26 aprilie 1857, institutorul superior comunica Comitetului de inspecție a școlilor din acest district că se înființaseră încă „din anul trecut" 22 școli: 6 în plasa Cîmpu, 8 în Cricov, 4 în plasa Tîrgșor și cîte două în plaiul Teleajen, unde funcționau numai 4 preoți, ceilalți învățători fiind laici. Cele mai multe se aflau în regiunea de șes, iar în regiunea de munte nu se înființase încă nici o școală pînă la această dată[74].

Cu toate că numărul școlilor reînființate era nesatisfăcător, începutul se făcuse, lumina învățăturii pătrundea din nou în întunericul satelor prahovene. În anul următor, 1858, se mai reînființează școli și în Vărbilău, plaiul Teleajen și Valea Urloi, plasa Cricov, însă școlile din Hăbud, unită cu Varnița și Sirna, Brazii de Sus cu Brazii de Jos și Pisculești, Popești, Miroslăvești, deși aveau localuri, unele clădite, altele închiriate, încetează de a mai funcționa pînă în 1858, iar școala din Cocorăștii Colț pînă în 1859, din lipsă de învățători[75].

Recrutarea și pregătirea candidaților de învățători ce se făceau la școala districtuală întîmpină, după cum s-a mai arătat, dificultăți. La 26 aprilie 1857, de pildă, institutorul superior al districtului Prahova raporta Comitetului de inspecție a școlilor prahovene că din 24 candidați trimiși din diferite sate să urmeze cursurile de pregătire „unii au urmat școala mai regulat, alții au încetat de a doua zi", iar la deschiderea cursurilor, „după vacanța paștilor nu s-a mai prezentat nici unul". Potrivit instrucțiunilor, învățătorii satelor și candidații erau obligați să frecventeze aceste cursuri, iar între 1 și 15 septembrie erau supuși unui examen, care se repeta pînă la dovedirea cunoștințelor prevăzute. În urma raportului institutorului superior, Eforia dispune, la 31 mai 1857, ca recrutarea candidaților de învățători să se facă din localitățile cu populație de minimum 100 familii (prin contribuția cărora se putea asigura salariul învățătorului), iar pentru a nu-i împiedica vara de la munca cîmpului, aceste cursuri urmau să se desfășoare cu începere de la 15 august. Același ordin atrăgea atenția institutorului din Prahova ca, în pregătirea învățătorilor, să se țină seamă de anumite condiții, să fie „destoinici numai la citire, scriere, cele 4 operații și catehismul..." [76].

---

[72] „Buletinul Oficial", nr. 5/1856.
[73] V. A. Urechia, *op. cit.*, p. 196 și 198.
[74] Arh. st. Ploiești, fond. Prefectura Prahova, dos. 30/1858, f. 19.
[75] *Ibidem*, f. 62 și 80—83.
[76] *Ibidem*, f. 16—19.

Măsurile luate nu rezolvau însă problema recrutării învăţătorilor. În februarie 1858, Ministerul din lăuntru completează condiţile pentru acceptarea candidaţilor, care trebuiau să fie fii de săteni sau preoţi în vîrstă de 20 ani, de preferinţă din satele în care se află şcoli în stare de funcţionare. Se interzicea accesul în învăţămînt al logofeţilor din sate şi epistaţilor de moşie [77]. Prin aceste măsuri se încerca de a se scoate învăţămîntul de sub influenţa nefastă a celor care provocaseră mari greutăţi în redeschiderea şcolilor săteşti şi tot atîtea neajunsuri în desfăşurarea învăţămîntului.

Uneori, datorită intrigilor iniţiate de logofeţii satelor, sătenii refuzau să plătească suma cuvenită învăţătorilor [78]. Asemenea situaţie întîlnim în satul Sîngeru unde învăţătorul, deşi avea „zapis la mînă", nu primise suma cu care se învoise şi nici cerealele pe timp de trei ani. Cu vădită grijă el reclama subocîrmuitorului: „... îmi face trebuinţă fiindu că n-am cele trebuincioase pentru eczistenţa mea"[79]. Numeroase reclamaţii în acest sens au determinat Eforia să ordone ocîrmuirii Prahova de a se acorda învăţătorilor din magazia de rezervă cîte 2 kile de bucate. Adesea, pentru a putea încasa suma ce li se cuvenea de la săteni, învăţătorul renunţa la o parte din această sumă în favoarea logofătului de sat, pomojnicului sau zapciului. Intrigile şi abuzurile săvîrşite de aceştia au determinat pe unii învăţători să renunţe la învăţămînt.[80]

Reînfiinţarea şcolilor în anii de pregătire a Unirii s-a făcut lent, cu multe obligaţii din partea sătenilor. În 1858, în plasa Tîrgşor, de pildă, în satele în care se aflau şcoli, ţăranii ofereau învăţătorilor, deosebit de salariul primit de la stat, o sumă, stabilită prin învoială, la data angajării lor. În majoritatea cazurilor, aceste sume depăşeau salariile oferite de stat, uneori dublîndu-le. Sătenii din Tăriceni, localitate cu 188 de familii, oferiseră suma de 650 lei; cea mai mică sumă — 30 lei — o primea învăţătorul din comuna Brazi. [81]

Deşi contribuţia suplimentară a sătenilor presupune dorinţa acestora de a-şi trimite la învăţătură copiii, numărul celor care urmau cursurile era mic. În 1858, în cele 8 localităţi din plasa Tîrgşor, cu o populaţie de 1274 familii, frecventau şcoala doar 187 de elevi. În acest an, învăţătorii şcolilor din plasa Tîrgşor nu plăteau „nici o dare către stat"[82], în timp ce în alte localităţi plata acestor dări a constituit una din cauzele care au provocat numeroase demisii.

Fără alt sprijin, prin eforturile sătenilor, pînă în septembrie 1858 se redeschid primele şcoli şi în plasa Filipeşti, în plaiul Prahova şi în celelalte subocîrmuiri , totalizînd, la această dată, 37 de şcoli cu învăţători verificaţi de şcoala districtuală şi numiţi de Eforie[83]. Pentru că repararea multor clădiri ale şcolilor nu se efectuase, deşi se luaseră unele măsuri încă din 1852, în

---

[77] Arh st. Ploieşti, fond Prefectura Prahova, dos. 30/1858, f. 8—9.
[78] *Ibidem*, dos. 16/1859, f. 19.
[79] *Ibidem*, fond. Primăria comunei Sîngeru, dos. 2/1862, f. 2 şi 12.
[80] *Ibidem*, fond Prefectura Prahova, dos. 30/1859, f. 9.
[81] *Ibidem*, f. 80 şi 83.
[82] *Ibidem*,
[83] *Ibidem*, dos. 16/1859, f. 19, 41 şi 51.

dorința de a se accelera redeschiderea școlilor, la începutul anului 1858, se dispunea ca, pînă la repararea acestor clădiri, să se reînceapă cursurile „în casa de sfat sau în localurile propice învățămîntului"[84]. În județul Prahova, la această dată mai erau încă 196 de localități care nu reușiseră să aibă școli, situație ce va rămîne neschimbată pînă la începutul anului 1859.

Raportul lui Calebuneanu, institutorul superior al școlilor din districtul Prahova, prezentat la 4 martie 1859, constituie un rechizitoriu la adresa proprietarilor, despre care afirma că „se mai tem încă și astăzi de lumina ce ar răsări din instrucțiunea săteanului"[85]. Cu mult curaj el prezenta starea înapoiată în care se afla învățămîntul datorită, între altele, și administrației județului ce se afla încă sub influența conservatorilor. Cunoscător al situației învățămîntului prahovean, el arată că „reparațiunea mai tuturor școalelor s-a făcut numai pe hîrtie" ceea ce presupune că, la această dată, numărul școlilor era mai mic decît cel anunțat. „În trei ani — afirmă el — de cînd s-a pus la cale... reînființarea școlilor sătești, de trei ori s-a schimbat guvernul, de cinci ori administrația districtului. Ordine peste ordine s-au dat, corespondențe peste corespondențe s-au urmat, dar toate acestea n-au avut de efect decît a mări dosarele cancelariilor."[86] . Instabilitatea guvernelor, împletită cu indiferența administrației prahovene situată pe poziții conservatoare, frînau dezvoltarea învățămîntului sătesc, limitînd și uneori anulînd inițiativele luate în acest sens. „O absolută indiferență la toate ordinele de această natură" manifestau organele administrative ale plaselor Teleajen și Podgoria. Același institutor prezintă și starea deplorabilă în care funcționau școlile:„... mai toate școlile sînt lipsite de mobilă, ... mai toate aceste școli au fost lipsite de lemnele de foc pe timpul iernii, unele au funcționat în frig, altele s-au închis și la altele au cumpărat lemne învățătorii"[87]. Acestea erau condițiile care l-au determinat pe institutorul superior al învățămîntului din Prahova să afirme că acest județ era „cel din urmă din țară".

*

Participarea maselor de țărani, orășeni și a slujitorilor școlii la revoluția din 1848 a atras în Prahova, ca și în restul țării, închiderea școlilor. Spre deosebire de celelalte școli, pensionatul de fete și-a desfășurat activitatea fără întrerupere și după 1848. Nestingherite, au continuat să funcționeze în Ploiești și 15 școli particulare. Școala publică de băieți și-a reluat activitatea abia în 1852.

Deși concurate de școlile particulare, cele două școli publice și-au întărit activitatea, fiind întreținute din fondurile realizate de burghezia ploieșteană. Pe baza acestor fonduri, învățămîntul public din oraș s-a dezvoltat și lărgit, înființîndu-se încă o școală cu clasele I și II și introducîndu-se predarea limbii franceze și a limbii grecești și, pentru prima dată în instoria învățămîntului

---

[84] Arh. ist. centrală, M.C.I.P., dos. 320/1859, f. 3.
[85] *Ibidem*, f. 34.
[86] *Ibidem*.
[87] Arh. st. Ploiești, fond. Prefectura Prahova, dos. 16/1859, f. 20

Țării Românești, predarea de noțiuni de contabilitate. Spre deosebire de învățămîntul particular, învățămîntul public din Ploiești răspundea necesităților vieții economice, sociale și politice ale vremii.

Dacă în anii care au precedat Unirea se constată un progres în învățămîntul ploieștean (datorită condițiilor materiale create de burghezie), școlile sătești întîmpinau mari dificultăți. Ele își reiau activitatea abia la sfîrșitul anului 1856 cu multe sacrificii făcute de țărani. Cu propriile sale mijloace, extrem de limitate, țărănimea prahoveană și-a reparat localurile părăsite, „dărăpănate" a asigurat salariile învățătorilor și a reușit să reînființeze o serie de școli. Numărul lor era mic, dar începutul se făcuse. Lumina învățăturii pătrundea din nou și în întunericul satelor prahovene. Înfruntînd indiferența administratorilor, la 14 martie 1859 se afau în Prahova 55 de școli sătești, număr relativ mic comparativ cu numărul localităților din acest județ.

CONTRIBUŢII LA CUNOAŞTEREA PROCESULUI DE FORMARE A BURGHEZIEI BOTOŞĂNENE
(sfîrşitul secolului al XVIII-lea — prima jumătate a secolului al XIX-lea)

ŞTEFAN DRAGOMIR

Cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea şi prima jumătate a secolului al XIX-lea se caracterizează prin adînci prefaceri economice, sociale şi politice, al căror conţinut principal a fost destrămarea feudalismului şi dezvoltarea capitalismului. În cadrul acestor prefaceri, Botoşanii, vechi centru economic al Moldovei de nord, au căpătat o nouă dezvoltare; meşteşugurile s-au înmulţit şi s-au specializat, au apărut ateliere de tip manufacturier, comerţul s-a extins atît prin intrarea în circuitul schimbului de mărfuri a noi produse ale acestei regiuni cît şi prin creşterea ariei geografice. În această perioadă şi la Botoşani, ca şi în alte oraşe ale Moldovei, a început să se formeze o clasă nouă, burghezia, care, fiind interesată în dezvoltarea noului mod de producţie, va lupta împotriva marii boierimi, pentru lărgirea drepturilor sale politice şi pentru cîrmuirea tîrgului.

În paginile care urmează vom schiţa, folosindu-ne de datele pe care le avem, procesul de constituire a burgheziei botoşănene în prima jumătate a secolului al XIX-lea.

În ţinuturile botoşănene, procesul acumulării primitive a capitalului a început încă de la mijlocul secolului al XVIII-lea şi s-a manifestat prin deposedarea ţăranilor şi locuitorilor tîrgului de pămînturile pe care le aveau, prin camătă, comerţ şi prin arendarea moşiilor de către marii negustori botoşăneni.

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea şi în prima jumătate a secolului al XIX-lea, ca urmare a dezvoltării oraşelor, consumul de produse agricole a crescut simţitor. Tot mai multe vite şi cantităţi tot mai mari de cereale erau vîndute tîrgoveţilor. Însemnate înlesniri s-au creat comerţului ţărilor române prin pacea de la Kuciuk-Kainargi (1774), în urma căreia produsele agricole puteau fi vîndute şi în alte ţări, nu numai în imperiul otoman, dar mai ales prin tratatul de la Adrianopole (1829), care a lichidat monopolul turcesc asupra comerţului Moldovei şi Ţării Româneşti. În noile condiţii, boierii erau interesaţi să aibă cantităţi tot mai mari de cereale şi vite cît mai multe pentru a le valorifica prin comerţ. De aici şi goana lor după noi suprafeţe de pămînt.

Urmărind să-şi extindă moşiile, boierii au profitat de faptul că mulţi ţărani nu posedau acte pentru loturile pe care le lucrau. Astfel, în 1777, marele boier botoşănean Iordachi a răpit pămînturile ţăranilor din satul Iureşti, deoarece nu aveau actele de cumpărare a pămîntului. În hotărîrea domnească, dată în urma procesului, se spune că „după multe urnele ce au făcut arătînd că zapisul acel de vînzare de la neamul lui Manoli nu l-ar fi avînd cu dînşii... să meargă Iordachi Manoli să-şi stăpînească partea sa de moşie“ [1]. Acelaşi boier răpise, în 1776, pămînturile ţăranilor din satul Ciuşmeaua [2].

Au fost cazuri cînd boierii şi arendaşii au alungat cu forţa pe ţărani de pe pămînturile lor. Aşa a procedat arendaşul moşiei Popăuţi, care în 1821 a luat ţăranilor imaşul şi l-a arat pentru folosinţa lui [3], de asemenea, administratorul moşiilor doamnei Callimachi, care pînă în 1828 luase în mai multe rînduri din arăturile şi semănăturile schitului Agafton [4].

Egumenii de la mănăstirea Sf. Neculai — Popăuţi au luat şi ei în mai multe rînduri din pămînturile tîrgoveţilor botoşăneni. În 1774, aceştia s-au plîns domnitorului că „egumenii le împresoară moşia tîrgului“,[5] iar în 1801, într-o altă plîngere arată că „la unii au răşluit locurile, la alţii au adaus bezmen, pe alţii cu bătăi i-au supus“[6].

Un alt mijloc de acumulare primitivă a capitalului a fost cămătăria. K. Marx arată că în vremurile premergătoare capitalismului, cămătăria a exercitat o acţiune de „subminare şi distrugere a orînduirii feudale“[7]. La Botoşani, cămătăria este atestată documentar încă de la mijlocul secolului al XVIII-lea. În această perioadă sînt pomeniţi că făceau cămătărie negustorii Dumitru, Manole, Hagi Mustafa, Teodosia, Iani Veneţianul şi Iosăf Pisariul [8]. La sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi la începutul secolului al XIX-lea făceau cămătărie negustorii armeni David şi Luca Goilav [9]. În 1832, în Botoşani au fost 6 zarafi [10].

Negustorii cămătari acordau împrumuturi boierilor scăpătaţi, ţăranilor şi meşteşugarilor în schimbul unor mari dobînzi. De pildă, negustorul Iani Veneţianul a împrumutat boierului Dumitraşco Călmăşul, în 1754, 700 lei cu dobîndă de 10 lei pentru 12 [11]. Acelaşi boier a împrumutat de la negustorul Iosăf Pisariul suma de 300 lei, pentru care a plătit o dobîndă de 7 lei pentru fiecare pungă pe timp de 6 luni [12].

---

[1] Uricariul, vol. XXV, Iaşi 1895, p. 194.
[2] N. Iorga, *Studii şi documente*, vol. V, Buc., 1903, p. 261.
[3] Al. Simionescu, *Mănăstirea Popăuţi*, Botoşani, 1912, p. 47.
[4] N. Iorga, *Studii şi documente*, vol. V, p. 285.
[5] *Ibidem.*
[6] *Ibidem.*
[7] K. Marx, *Capitalul*, vol. III, partea a II-a, Buc. E.S.P.L.A., 1955, p. 52.
[8] N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, Buc., 1903, p. 12.
[9] Idem, *Studii şi documente*, vol. VII, Buc., 1904, p. 127, 144 şi 148.
[10] Arh. st. Iaşi, fond Vistieria Moldovei, tr. 885 dos. nr. 200, f. 6.
[11] N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, Buc., 1903, p. 11.
[12] *Ibidem.*

Condițiile grele impuse de cămătari debitorilor lor nu sfîrșeau însă numai cu acceptarea de către aceștia a marilor dobînzi. Pentru garantarea împrumuturilor, negustorii cămătari sileau pe datornici la ipotecarea averilor, în parte sau în întregime. Dacă împrumuturile nu erau înapoiate la termenele stabilite, cămătarii puteau trece, în baza zapiselor încheiate, la confiscarea averilor lor. Exemplele de mai jos sînt edificatoare în această privință. În 1796, diaconul Ion Borcilă a împrumutat de la David Goilav suma de 60 lei pentru 3 luni [13]. În contractul încheiat se menționează că David Goilav îi putea lua livada dacă nu-i va restitui banii la termenul stabilit: „iară neîmplinindu-se banii la numita zi, atunce să aibă amu lua livada fără nici un cuvînt de pricină" [14]. În același fel proceda și logofătul Iordache Cantacuzino, care a împrumutat boierului Ioan Balș suma de 60000 lei pentru 2 ani (1813—1815). Pentru garantarea împrumutului, pe lîngă dobîndă, Iordache Cantacuzino, a instituit ipoteca asupra unor moșii ale boierului și i-a luat ca zălog acte în valoare de 21 700 [15].

Cazuri de vînzare a averilor de către cămătari din cauză că datornicii nu și-au achitat datoriile la timp sînt numeroase. De pildă, în 1813, Luca Goilav a vîndut casa lui Iacov din Hăulești pentru că nu-i înapoiase la termenul stabilit suma de 3533 lei [16]. În 1815, David Goilav a vîndut dugheana lui Marcu și Rughina Ciomag pentru că nu-i restituise suma de 100 de galbeni [17]. Tot așa a procedat și Rifca, care a vîndut la licitație dugheana Zoiței lui Chiriac starostele, deoarece nu-i restituise cei 4 260 lei [18].

Exemplele menționate dovedesc că împrumuturile cu camătă au fost un mijloc frecvent de acumulare a capitalurilor. Prin încasarea dobînzilor, cămătarii își măreau considerabil sumele împrumutate; unii din ei, profitînd de situația grea a datornicilor le-au luat averile. Astfel, în mîinile lor s-au concentrat pe lîngă mari sume de bani și însemnate mijloace de producție.

O altă cale de acumulare primitivă a capitalurilor a fost arendarea de moșii de către negustorii înstăriți. În 1832, în Botoșani au fost 11 cîrciumari care arendau moșii de la boieri [19].

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIX-lea, mulți țărani, meșteșugari și mici negustori au fost deposedați de averile lor de către marii boieri, meșteșugarii înstăriți și cămătari. Procesul de diferențiere economică s-a accentuat.

În noua situație țăranii și meșteșugarii ruinați s-au văzut nevoiți, pentru a-și asigura existența, să-și vîndă forța lor de muncă. Ca urmare, în perioada de care ne ocupăm, folosirea muncii salariate s-a răspîndit tot mai mult.

În ținutul Botoșani, munca salariată se constată documentar din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Lucrătorii salariați sînt folosiți în

---

[13] N. Iorga, *Studii și documente*, vol. VII, Buc., 1904, p. 139.
[14] *Ibidem*.
[15] Arh. st. Botoșani, Colecția Balș, mapa a III-a, doc. 262.
[16] N. Iorga, *Studii și documente*, vol. VII, p. 142.
[17] *Ibidem*, p. 144.
[18] *Ibidem*.
[19] Arh. st. Iași, fond Vistieria Moldovei, tr. 885, dos. nr. 200, f. 17.

atelierele meşteşugăreşti, în comerţ şi în agricultură. În privilegiul breslei blănarilor din Botoşani dat de Gavril, mitropolitul Moldovei, în anul 1768, se vorbeşte despre calfe care, după cum ştim, sînt lucrători cu leafă, plătiţi de patronii lor [20]. Informaţii mai bogate despre munca salariată găsim în privilegiile aceleiaşi bresle, reînnoite în anul 1820 de mitropolitul Veneamin. La pontul al 6-lea, printre altele, se spune că „un ucenic nu va putea deschide dugheană deosebit, ci va sta cu leafă la stăpîn 6 ani“ [21].

Munca salariată este folosită pe scară tot mai largă şi în comerţ. Către mijlocul secolului al XIX-lea, numărul lucrătorilor cu leafă angajaţi în comerţ este destul de mare. O statistică din 1850 înregistrează în Botoşani şi în tîrgurile ţinutului 146 calfe [22].

Mulţi meşteşugari se angajau să lucreze pe la curţile boiereşti sau în serviciile publice. Între 23 aprilie 1819 şi 23 aprilie 1820, cheltuielile moşiei Dumbrăveni s-au ridicat la 8845 de lei, din care 3672 de lei au fost lefile lucrătorilor; 269 de lei teslarilor pentru 867 de stînjeni de lemn, 200 de lei lui Toader calfa şi pietrarilor săi pentru 2 luni cît au lucrat la Copou, 1800 de lei salahorilor care au lucrat la Copou şi în alte părţi ale ţinutului, 339 de lei dulgherilor pentru lucru la 2 cîrciume, 27 de lei olarului Hriţcu pentru oalele pivniţei de la Vlădeni, 79 de lei ferăstrăoarilor pentru uşorii uşilor şi ferestrelor dughenelor, 112 de lei lui Avram stoler, 150 de lei lui Herşcu stoler, 760 de lei pietrarilor care s-au angajat să lucreze în vara anului 1821 etc. [23]. La rubrica „acei ce slujesc cu hac“, adică cu leafă, catagrafia din 1832 înregistra în oraşul Botoşani 233 persoane [24].

Se poate conchide pe baza celor arătate mai sus că în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea şi în prima jumătate a secolului al XIX-lea, în ţinutul Botoşanilor, de altfel ca şi în alte părţi ale Moldovei, s-a desfăşurat procesul acumulării primitive a capitalului. În mîna unor boieri, arendaşi şi negustori s-au acumulat importante sume de bani şi mijloace de producţie, o parte a micilor producători devenind lucrători salariaţi.

Concentrarea în mîna unor persoane a importante sume de bani şi mijloace de producţie, precum şi apariţia unei categorii de oameni nevoiţi să-şi vîndă forţa lor de muncă, pentru a-şi asigura existenţa, au creat condiţii pentru dezvoltarea relaţiilor de producţie capitaliste. Aceste condiţii se concretizează în faptul că noii proprietari ai mijloacelor de producţie produc sub formă de mărfuri mijloacele de subzistenţă pe care micii producători şi le produceau singuri atunci cînd aveau atelierele şi bucata lor de pămînt. Ca atare, concentrarea mijloacelor de producţie în mîini puţine a dus în mod inevitabil la creşterea producţiei de mărfuri.

---

[20] N. Iorga, *Breasla blănarilor din Botoşani*, în „Analele Academiei Române“, seria a II-a, tom. XXXIV, Buc., 1911, p. 3.

[21] *Ibidem.*

[22] Vezi Leonid Boicu, *Industria în Moldova, între 1848—1864*, în *Dezvoltarea economică a Moldovei 1848—1864*, Ed. Academiei R.P.R., Buc., 1963, p. 363.

[23] Arh. st. Botoşani, Colecţia de documente Balş—Ghica, mapa 3, doc. 373, 374.

[24] Arh. st. Iaşi, fond Vistieria Moldovei, tr. 885, dos. nr. 200 f. 9—42.

Pe de altă parte, micii producători deposedaţi de pămînturile şi atelicrele lor, în ciuda sărăcirii tot mai accentuate, au fost nevoiţi să consume din produsele destinate pieţei. Ei cumpărau de pe piaţă toate produsele necesare existenţei, produse pe care mai înainte le obţineau singuri. Se înţelege că în aceste condiţii piaţa internă se dezvoltă.

Acumularea mijloacelor de producţie în mîna unor persoane, apariţia şi folosirea pe scară tot mai largă a muncii salariate, precum şi lărgirea pieţei interne au constituit premisele materiale ale producţiei capitaliste. Existau, aşadar, la Botoşani, în perioada de care ne ocupăm, toate condiţiile pentru apariţia şi dezvoltarea modului de producţie capitalist.

*

La sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi în prima jumătate a secolului al XIX-lea, comerţul şi meşteşugurile au cunoscut o mare înflorire, ca urmare a dezvoltării forţelor de producţie şi a lărgirii pieţei interne, avantajate mult şi de tratatele de la Kuciuk-Kainargi şi de la Adrianopole.

În această perioadă, numărul negustorilor botoşăneni a înregistrat o simţitoare creştere. De la 156, cîţi au fost în 1774 [25], numărul lor a ajuns în 1821 la 288 [26], iar în 1832, la 403 [27]. Dacă avem în vedere şi pe evrei, care în marea lor majoritate se ocupau cu comerţul, numărul negustorilor botoşăneni este cu mult mai mare [28].

Amploarea comerţului botoşănean, în perioada de care ne ocupăm, este dovedită şi de numărul mare al dughenilor din tîrg şi de prin sate. Catagrafia din 1832 înscrie la Botoşani 248 de dugheni, iar aceea din 1846, 312 [29]. În cifrele de mai sus nu sînt incluse dughenile boierilor şi ale meşteşugarilor, eare în această perioadă se ocupau şi cu comerţul. De pildă, în 1832, în Botoşani, erau aproximativ 100 de dugheni ale boierilor, mănăstirilor şi ale mitropoliei din Iaşi [30]. Cererile repetate ale locuitorilor tîrgului, adresate domniei, pentru înfiinţarea a noi iarmaroace anuale, precum şi numărul mare al acestora sînt, de asemenea, alte dovezi ale rolului pe care comerţul îl avea în economia Botoşanilor [31].

Călătorii străini în trecere prin tîrg au subliniat şi ei amploarea comerţului botoşănean. Astfel, călătorul austriac Hacquet arăta în 1763 că bîlciul din Botoşani este mai frecventat decît oricare alt oraş din Austria. [32] Un alt

---

[25] T.G.A.D.A. Moscova, microfilm la Arh. st. Iaşi.

[26] Buletinul Ioan Neculce, Iaşi, fasc. 7 (1928), p. 140—141.

[27] Arh. st. Iaşi, fond Vistieria Moldovei, tr. 885, dos. nr. 200, f. 9—42.

[28] În Botoşani, în 1821 au fost 573 evrei, iar în 1850, 1698 (vezi L. Boicu *op. cit.*, p. 363).

[29] Arh. st. Iaşi, fond Vistieria Moldovei, tr. 885, dos. nr. 200 f. 9—42.

[30] Arthur Gorovei, *Monografia oraşului Botoşani*, Fălticeni, 1926, p. 62.

[31] În 1832, în urma cererilor locuitorilor tîrgului au fost aprobate 8 iarmaroace anuale (Arh. st. Botoşani, fond Primărie, dos. 9/1832, f. 4, iar în 1844, 12. *(Documente privitoare la istoria economică a României. Oraşe şi tîrguri*, Moldova, seria A, vol. II, Buc., 1960, p. 272.)

[32] N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, ed. a II-a, vol. III, Buc., 1929, p. 27.

călător, Mikoscha (polonez), care a trecut prin aceste părţi în 1782 ne spune că la Botoşani în fiecare săptămînă se ţinea tîrg de vite, la care ar fi putut veni şi negustori din Polonia. [33]

Activitatea comercială intensă care se desfăşura în tîrg face pe Dionisie Fotino să considere Botoşanii de la începutul secolului al XIX-lea un oraş mai mult comercial, socotindu-l al doilea după Galaţi. [34] Locuitorii oraşului făceau comerţ nu numai în ţară, ci şi în străinătate pe o rază foarte întinsă. Din informaţiile lui Max Friedrich Thielen rezultă că aceştia făceau „un comerţ foarte viu, care se întindea pînă la Brody, Brunn şi Leipzig". [35]

Piaţa botoşăneană, la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea, era destul de extinsă, fiind frecventată nu numai de localnici şi de negustorii moldoveni, ci şi de negustori străini. O asemenea piaţă nu mai putea fi aprovizionată de către micii producători.

Documentele atestă desfacerea în proporţii de masă pe piaţa Botoşanilor. În jalba tîrgoveţilor botoşăneni, din aprilie 1844, prin care aceştia cer domnitorului să le aprobe ţinerea a noi iarmaroace anuale, se arată că la Botoşani se pot găsi „cîrduri de vite pe care negustorii străini le caută în mod deosebit" [36].

Cerinţele tot mai mari de pe piaţa botoşăneană au determinat apariţia negustorilor intermediari, care cumpărau produse în cantităţi mari de la producătorii direcţi şi le vindeau apoi în zilele de tîrg, la Botoşani. Acest fenomen se constată mai cu seamă în comerţul cu vite [37] şi rachiu.

Numărul negustorilor intermediari în negoţul cu vite, denumiţi frecvent precupeţi de vite, la Botoşani, a fost destul de mare. Catagrafia din 1832 înregistrează 61 de astfel de negustori, cărora li se adaugă încă 20 supuşi străini [38].

Pentru întreţinerea vitelor de negoţ, pe care le cumpărau de prin sate, precupeţii de vite au organizat, încă din a doua jumătate a secolului XVIII-lea, crescătorii de vite, cunoscute sub denumirea de odăi [39].

Precupeţii de vite care nu aveau pămînturile lor au arendat, pentru întreţinerea vitelor de negoţ, moşii de la boieri, pe care le-au transformat în

---

[33] N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, vol. III., p. 32.

[34] Al. Papadopol-Calimah, *Notiţă istorică despre oraşul Botoşani*, Buc., 1887, p. 8.

[35] Arthur Gorovei, *op. cit.*, p. 53.

[36] *Documente privitoare la istoria economică a României*, p. 289.

[37] În jalba adresată domnitorului la 16 septembrie 1832, prin care tîrgoveţii botoşăneni cereau aprobarea pentru ţinerea a noi iarmaroace, se arată că în tîrg trăiesc mulţi negustori „care specularisesc negustorie în vite". (Arh. st. Botoşani, fond Primărie dos. nr. 9/1832 f. 4).

[38] Arh. st. Iaşi, fond Vistieria Moldovei, tr. 885, dos. nr. 200 f. 6.

[39] Odăile sînt menţionate în ţinutul Botoşani încă din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. În 1768 este atestată odaia lui Stihi, mare precupeţ de vite. După 1800 devin mai numeroase. În 1833, în harta lui Petru Asachi sînt indicate 14 aşezări omeneşti cu numele Odaia: Odaia Botoşanca a lui Manoli, Odăile Tohileni şi Perilinca, Odaia Bătrîneşti, Odaia Rogojeni, Odaia Strahotinului, Odaia Bivolari, Odaia Lehneşti, Odaia Rîşca, Odaia Novacul, Odaia Trăisteni, Odaia Mihăileşti, Odaia Ciornohalul, Odaia Patraşcani (Const. C. Giurescu, *Principatele Române la începutul secolului al XIX-lea*, Bucureşti, 1957, p. 152—153.

păşuni. În Botoşani, în 1832, au fost 64 de asemenea precupeţi [40]. Unii precupeţi de vite aveau legături şi cu alte ţări. Este cazul evreului Lippman care îşi stabilise odaia la Avrămeni şi cumpăra cai pentru armata prusacă [41].

Pe moşiile transformate în păşuni , precupeţii de vite au înlocuit raporturile feudale cu munca salariată. Pentru îngrijitul şi păşunatul vitelor, precupeţii au angajat oameni pe care-i plăteau, cunoscuţi în documente sub denumirea de „şuferi de vite". Tot ei angajau oameni care să le cosească fînul necesar întreţinerii vitelor în timpul iernii. Aşa a procedat negustorul armean Luca Goilav, care a angajat în 1833 şi 1834 pe locuitorii satului Bucecea pentru a-i cosi fînul de pe moşia Călugăreni [42].

Fenomene asemănătoare se întîlnesc şi în comerţul cu rachiu. Crîşmarii botoşăneni se aprovizionau cu această băutură cumpărînd-o de prin sate de la producători sau o aduceau din Polonia. De pildă, în decembrie 1765, negustorul Andronic armeanul plăteşte vama la Mohilău 90 de aspri pentru 4 vedre de „hol ircă", pe care le aduce spre vînzare la Botoşani [43]. În ianuarie 1766, Petre Cojocarul plăteşte vama pentru 15 vedre; în aceeaşi lună, Andronic armeanul, pe care l-am mai întîlnit, plăteşte vamă 48 de aspri pentru 2 vedre de „holircă", iar evreul Avram 175 de groşi pentru 7 cofe [44].

Deşi nu prea numeroase, datele prezentate sînt suficiente pentru a dovedi că negustorii intermediari au înlocuit pe piaţă, în mare parte, desfacerea neregulată, de mici proporţii, a micilor producători cu desfacerea regulată de mari proporţii. Din ce în ce mai mult micii producători au fost izolaţi de piaţă.

Izolîndu-i de piaţă, negustorii intermediari au impus micilor producători preţurile care le conveneau, realizînd din vînzarea aceloraşi produse la preţuri mai ridicate însemnate sume de bani. S-a format astfel în mîna acestor negustori capitalul comercial pe care l-au folosit pentru lărgirea activităţii lor comerciale. Exemplu concludent ni-l oferă marele negustor botoşănean David Goilav, care a cumpărat şi construit mai multe dugheni nu numai în oraş, ci şi în unele sate ale ţinutului. În 1796, acest negustor a cumpărat dughenile lui Postolache din Corlăteni, iar în 1799 pe ale lui Malcaz din Botoşani [45]. În 1802 a închiriat dughenile şi pivniţa lui Avram sin Marcu, tot în Botoşani, pe timp de 15 ani, pentru cîte 100 de lei pe an, iar în 1816 a construit mai multe dugheni pentru care a plătit 6 000 de lei [46]. La sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi în prima jumătate a secolului al XIX-lea, din rîndurile negustorimii botoşănene se desprinsese un număr restrîns de mari negustori, care desfăşurau o bogată activitate comercială. Diferenţierea negustorimii botoşănene este mai evidentă în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Din cei 403 negustori, cîţi au fost în Botoşani în 1832, 248 aveau dugheni, dintre care 14 şi în alte

[40] Arh. st. Iaşi, fond Vistieria Moldovei, tr. 885, dos. nr. 200 f. 6.
[41] N. Iorga, *Istoria comerţului, epoca mai nouă*, Buc., 1929, p. 142.
[42] *Idem*, *Studii şi documente*, vol. VII, Buc., 1904, p. 148—149.
[43] Buletinul Ioan Neculce, octombrie 1921, p. 203, 204.
[44] *Ibidem*.
[45] N. Iorga, *Studii şi documente*, vol. VII, Buc., 1904, p. 137—138, 140.
[46] *Ibidem*, p. 145.

oraşe şi tîrguri, ca : Iaşi, Roman, Tg. Frumos şi Ştefăneşti. Alţi 15 erau proprietari a mai multe dughene în tîrg [47]; un precupeţ de vite avea atelier de confecţionat aţă, un rachier o berărie [48]. Din cei 123 de cîrciumari, 11 arendau moşii [49].

O dată cu introducerea Regulamentului Organic, negustorii au fost împărţiţi pe stări ca şi meşteşugarii, după averea pe care o aveau. În 1838, în Botoşani existau 5 negustori de starea I, 24 de starea a II-a şi 181 de starea a III-a [50], iar în 1846 erau 4 negustori de starea I, 24 de starea a II-a, şi 219 de starea a III-a [51].

Judecînd chiar numai după această modestă statistică, constatăm că la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi în prima jumătate a secolului al XIX-lea, majoritatea negustorimii botoşănene o formau micii negustori. Alături de ei, însă, s-a constituit o pătură subţire de negustori înstăriţi, în primul rînd precupeţi de vite şi cîrciumari, care au introdus pe piaţă desfacerea regulată de mari proporţii. Prin felul cum practicau comerţul şi prin interesele lor, aceşti negustori deveniseră elemente ale burgheziei în formare.

La sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi în prima jumătate a secolului al XIX-lea, o dezvoltare însemnată au cunoscut şi meşteşugurile. Această dezvoltare se reflectă atît în creşterea numerică a meşteşugarilor cît şi în accentuarea specializării producţiei meşteşugăreşti. Numărul meşteşugarilor a crescut, între 1832 şi 1845, aproape de 3 ori, de la 589 la 1600 [52]. Specializarea meşteşugarilor botoşăneni ne este atestată de marele număr de bresle meşteşugăreşti, care existau în oraş. În 1832, în Botoşani au fost 31 de asemenea bresle [53]. Consecinţa imediată a specializării producţiei meşteşugăreşti este trecerea meşteşugarilor la producţia permanentă pentru piaţă.

Din documentele tîrgului rezultă că mulţi meşteşugari botoşăneni produceau pentru piaţă. Mulţi dintre ei îşi vindeau produsele direct în atelierele lor, iar în zilele de tîrg le expuneau „la uliţă" pentru a fi văzute de cei interesaţi. Meşteşugarii mai înstăriţi şi-au deschis dugheni. Catagrafia din 1832 înregistrează 99 de meşteşugari cu dugheni proprii prin care desfăceau zilnic însemnate cantităţi de produse [54].

În condiţiile creşterii producţiei meşteşugăreşti pentru piaţă, concurenţa între meşteşugari, în primul rînd între meşteşugarii din aceeaşi ramură, devine tot mai acută. Neputînd rezista concurenţei, mulţi meşteşugari s-au ruinat, devenind lucrători salariaţi. De pildă, în catagrafia din 1838 sînt înregistraţi 12 blănari (care înainte de această dată au fost patentari, avînd atelierele lor), în dreptul cărora în această catagrafie se fac menţiunile: „slu-

---

[47] Arh. st. Iaşi, Vistieria Moldovei, tr. 885, dos. nr. 200, f. 9—42.
[48] *Ibidem*, f. 10.
[49] *Ibidem*, f. 17.
[50] *Ibidem*, tr. 1316, dos. 1175, f. 12, 14, 42, 43, 68, 69.
[51] *Ibidem*, tr. 1423, dos. 859, f. 90, 91, 105, 106, şi 119—122.
[52] Leonid Boicu, *op. cit.* p. 192.
[53] N. Iorga, *Studii şi documente*, vol. VI, p. 129—141.
[54]. Arh st. Iaşi, fond Vistieria Moldovei, tr. 885, dos. nr. 200, f. 9—42.

jeşte la alţii", „au sărăcit şi lucrează la alţii", iar unul a căzut din treapta I, în treapta a III-a [55].

Dezvoltarea forţelor de producţie, antrenarea atelierului meşteşugăresc în producţia de mărfuri, concurenţa la care s-a ajuns au avut ca urmare o pronunţată diferenţiere economică şi socială a meşteşugarilor. Unii meşteşugari aveau ateliere mari, mai multe dugheni şi foloseau lucrători salariaţi, alţii, după cum am arătat, au decăzut.

Diferenţierea meşteşugarilor botoşăneni este mai uşor de urmărit după introducerea Regulamentului Organic. Impunînd meşteşugarii botoşăneni la plata patentei în raport cu starea lor materială, Regulamentul Organic deosebea 3 trepte în rîndurile acestora: trepta I „cei ce ţin fabrici mari şi care vor plăti pe an pentru patentă cîte 120 de lei"; treapta a II-a „cei ce au fabrice mici şi care vor plăti cîte 80 de lei pe an" şi treapta a III-a „cei ce ţin dugheni şi lucrează meşteşugari şi care vor plăti cîte 50 de lei pe an"[56].

Catagrafiile care s-au întocmit la Botoşani după 1832 încadrează pe meşteşugari în treptele prevăzute de Regulamentul Organic. În catagrafia din 1838 sînt înregistraţi la treapta I 7 meşteşugari, 23 în treapta a II-a şi 220 în treapta a III-a [57]. În aceeaşi catagrafie sînt trecute şi 302 calfe [58]. În condica vistieriei din 1846, la treapta I sînt înregistraţi 6 meşteşugari, la treapta a II-a 15, la treapta a III-a 319 şi 586 de calfe [59]. Rezultă din datele analizate că în producţia meşteşugărească din Botoşani în această perioadă predomina micul atelier de producţie.

În perioada de care ne ocupăm, meşteşugurile se mai caracterizează şi prin folosirea tot mai largă a muncii salariate. În prima jumătate a secolului al XIX-lea, numărul meşteşugarilor care foloseau în atelierele lor lucrători salarizaţi este destul de mare. În 1832, în cele 6 cvartale ale tîrgului sînt înregistraţi 61 de meşteşugari, care foloseau pe lîngă ucenici şi un număr însemnat de calfe [60].

Alţi meşteşugari, cum sînt, de pildă, dulgherii, fierarii, pietrarii, se angajau la diferite lucrări. Astfel, meşterul pietrar Toader, împreună cu pietrarii săi a primit 200 de lei de la administratorul moşiei Dumbrăveni pentru o lucrare la Copou, pe care a executat-o în vara anului 1819 [61]. În 1816, Dumitru Pantazi, starostele pietrarilor din Botoşani, s-a angajat să lucreze cu pietrarii săi la pavatul străzilor tîrgului pentru 20 de lei stînjenul [62].

---

[55] Arh. st. Botoşani, fond Vistieria Moldovei, tr. 1316, dos, nr. 1175, f. 42—44 şi 68—69.

[56] Analele parlamentare ale României, tom I, partea a II-a, Bucureşti 1893, p. 151.

[57] Din cei 7 meşteşugari încadraţi în treapta I 5 sînt blănari, 1 talpalar şi 1 zugrav; la treapta a II-a, din cei 23—4 sînt blănari, 3 cojocari, 6 formagii, 4 talpalari, 3 făclieri, 1 solonar şi 2 abageri (Arh. st. Iaşi, fond Vistieria Moldovei, tr. 1316 dos. 1175, f. 2, 13, 14, 42—44 şi 68—69).

[58] *Ibidem*.

[59] *Ibidem*, tr. 1423, dos. nr. 866.

[60] *Ibidem*, tr. 1333, dos. nr. 1217, f. 431—518.

[61] Arh. st. Botoşani, colecţia de documente Balş-Ghica Dumbrăveni, mapa a III-a, doc. nr. 373 şi 374.

[62] *Ibidem*, fond Primăria oraşului, dos. nr. 9, f. 3.

Diferenţierea economică a meşteşugarilor în condiţiile acumulării primitive a capitalului, a producţiei de mărfuri şi a folosirii muncii salariate este un proces cu adînci consecinţe sociale. Meşteşugarii ruinaţi, pentru a-şi asigura existenţa, sînt nevoiţi să se angajeze la meşteşugarii înstăriţi, devenind lucrători salariaţi, iar meşteşugarii înstăriţi lărgesc producţia în atelierele lor. Astfel, la Botoşani, la începutul secolului al XIX-lea, alături de atelierele mici au apărut ateliere mai mari, denumite, uneori, în documente, „fabrici" [63].

În atelierele mai mari, îndeosebi ale blănarilor, se foloseau mai mulţi lucrători, calfe sau ucenici. Todiraşca Sîrghievici, de pildă, avea 4 calfe şi 2 ucenici, Dumitraşca Zgîrceu, 6 calfe şi 4 ucenici, Vasile Vitu, 3 calfe şi 3 ucenici, Şerban Popovici, 3 calfe şi 7 ucenici şi Vasile Gheorghiu, 3 calfe şi 3 ucenici [64].

În asemenea ateliere a început producţia capitalistă. Aici se schimbă şi raporturile între meşterul patron şi lucrătorii săi. Lenin arată că în atelierele unde lucrează 5 lucrători, patronul nu mai participă direct la procesul de producţie, ci se ocupă mai mult de aprovizionarea cu materii prime şi cu desfacerea produselor, iar în atelierele unde numărul lucrătorilor ajunge la 10 sau depăşeşte această cifră, patronul devine un mic capitalist, un adevărat „patron" [65]. Iată că în Botoşani, încă din primele decenii ale secolului al XIX-lea, au existat ateliere mai mari în care s-au cristalizat deplin relaţiile de producţie capitaliste. În aceste ateliere se produce mai mult, iar patronul încasează de pe urma lucrătorilor săi plusvaloarea.

Revenind asupra materialului analizat, putem desprinde cîteva concluzii cu privire la procesul de constituire a burgheziei botoşănene. Elemente ale burgheziei au apărut la Botoşani mai întîi în rîndurile negustorimii. Prezenţa lor o constatăm încă din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea (cămătari, precupeţi de vite, cîrciumari înstăriţi etc.). Elementele capitaliste în rîndurile meşteşugarilor le constatăm ceva mai tîrziu, pe la începutul deceniului al III-lea al secolului al XIX-lea, apariţia lor fiind strîns legată de antrenarea atelierului meşteşugăresc în producţia de mărfuri.

Atît marii negustori cît şi meşteşugarii înstăriţi erau în număr mic în comparaţie cu marea masă a micii negustorimi şi a meşteşugarilor de rînd. Numărul lor mic ne dovedeşte că burghezia botoşăneană, la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi în prima jumătate a secolului al XIX-lea, este la începutul constituirii ei ca clasă.

Interesaţi în dezvoltarea comerţului, înlocuind mica desfacere cu desfacerea regulată de mari proporţii, folosind mîna de lucru salariată, practicînd cămătăria, marii negustori botoşăneni, precum şi meşteşugarii înstăriţi au desfăşurat o activitate de subminare a orînduirii feudale.

---

[63] În catagrafia din 1832 sînt înregistraţi 40 de proprietari de „fabrici", din care 1 de lumînări, 3 de pălării, 22 de piele, 6 de găitanuri şi 8 de săpun. (Arh. st. Iaşi, fond Vistieria Moldovei, tr. 644, dos. nr. 411, f. 38—39). În acelaşi an este menţionat şi Bogoş Sin Garabet Mane, supus austriac, fabricant de aţă. (*Ibidem*, tr. 885, dos. C nr. 200, f. 10).

[64] *Ibidem*, f. 9—42.

[65] V. I. Lenin, *Opere complete*, vol. III, ed. a II-a, Bucureşti, 1961, p. 347.

NICOLAE IORGA DESPRE ROLUL ŞCOLII ÎN FORMAREA CONŞTIINŢEI NAŢIONALE

VASILE DOBRESCU ŞI IOAN NICOLA

Apariţia naţiunii în istoria unui popor ridică pe o treaptă superioară întregul proces de dezvoltare a acelui popor, începînd cu aspectele economice, şi încheind cu aspectele culturale, care, pe de o parte, constituie unul din mijloacele principale de afirmare a vitalităţii spiritului naţional, iar pe de altă parte, o posibilitate prin care se impune acea naţiune în ansamblul celorlalte naţiuni. „Naţiunile au apărut în istorie ca urmare a unui îndelungat şi lent proces de maturizare a elementelor constitutive: limbă, teritoriu, comunitate culturală, legături economice etc. Aceste elemente se găseau într-o stare embrionară de multă vreme, iar în condiţii istorice potrivite au constituit factorii potenţiali din punct de vedere al formării viitoarelor naţiuni".[1]

Aceste elemente în istoria poporului român, unele formate, altele în stare incipientă, au fost dezvoltate şi consolidate ca urmare, printre altele, şi a activităţii marilor înaintaşi ai culturii româneşti ce s-au situat pe linia dezvoltării bunelor tradiţii ale poporului nostru, iar după apariţia naţiunii române, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, au devenit promotorii necesităţii afirmării naţionale, contribuind prin aceasta la formarea conştiinţei naţionale, a cărei importanţă primordială în realizarea unităţii statale a românilor a fost subliniată cu deosebită pregnanţă.

În această atmosferă spirituală se încadrează activitatea şi opera lui N. Iorga, care cuprinde dovezi ale devotamentului său faţă de poporul român, izvorîte din concepţia sa cu privire la importanţa comunităţii spirituale în dezvoltarea generală a unui popor.

Marele istoric susţine nu numai ideea necesităţii *unităţii statale*, amplu dezbătută şi argumentată, dar şi cea a ridicării în genere a naţiunii române, a afirmării potenţelor ascunse pe care le intuieşte şi pe care doreşte să le dezvolte la scară mondială, în şi prin intermediul culturii, pentru a ridica naţiunea română, alăturînd-o „marilor naţiuni". Fără a înţelege întru totul conceptul de naţiune în accepţiunea pe care noi i-o atribuim, N. Iorga sesizează princi-

[1] V. Maciu şi Şt. Pascu, *Formarea naţiunii române*, în „Revista învăţămîntului superior", nr. 8/1966, p. 13.

palele sale determinări, cum ar fi comunitatea de teritoriu, limbă şi factură psihică, pe baza cărora îşi întemeiază afirmaţiile sale cu privire la conştiinţa naţională, al cărei conţinut în concepţia sa este o reflectare sintetică în conştiinţa poporului a convieţuirii sale în limitele unui anumit teritoriu, a folosirii unei limbi comune, a existenţei unor relaţii ce unesc membrii acelei comunităţi naţionale. Întrepătrunderea lor într-o anumită etapă istorică reprezintă o sinteză nouă, un aspect calitativ esenţial al conştiinţei naţionale. „Patria capătă un sens moral numai în legătură cu naţiunea, încolo n-are altă valoare decît valoarea dictonului roman „ubi bene, ibi patria", sau simpla valoare a unui instinct local, a unui obscur sentiment ereditar, a unei înrădăcinări fortuite. În afară de naţiune patria este pămînt, ţărînă." [2] El îşi întemeiază această afirmaţie pe materialul documentar cules din arhivele din ţară şi străinătate, ce demonstra existenţa unei culturi româneşti valoroase. „Noi trebuie să protestăm împotriva prejudecăţii că sîntem un stat de ieri cu o cultură de dăunăzi. Sîntem un stat vechi cu o cultură de secole." [3]

Este demnă de remarcat importanţa pe care o acordă culturii în viaţa şi dezvoltarea unui popor, socotind-o ca forţă morală indispensabilă unei înalte conştiinţe naţionale ce defineşte vitalitatea acelui popor. „Poporul care are cultură — arată N. Iorga — are suflet şi conştiinţă şi de la conştiinţă şi suflet pleacă toate celelalte." [4]. Rolul preponderent pe care îl atribuie culturii în cadrul acestui proces, analizat în contextul condiţiilor social-istorice şi pe fundalul concepţiei sale generale cu privire la cultură, poate fi considerat un element progresist, iar promotorul său un adept al ridicării poporului prin cultură, un luminist modern.

Fervent promotor al mişcării naţionale, N. Iorga nu s-a limitat numai la enunţarea declarativă a acestei teze, ci a trecut la realizarea ei în practică, forma principală constituind-o răspîndirea culturii în rîndurile largi ale maselor de pe ambele versante ale Carpaţilor, organizînd în acest sens un învăţămînt popular de nivelul „Universităţii populare" de la Vălenii de Munte, ţinînd conferinţe în cadrul Ligii culturale, pledînd pentru mijlocul cel mai eficient de formare a conştiinţei naţionale, învăţămîntul, pe care îl considera drept „inima societăţii".[5]

Avînd certitudinea necesităţii dezvoltării şi consolidării conştiinţei naţionale prin învăţămînt şi cultură, N. Iorga a dedicat acestui fenomen numeroase pagini care au format opere aparte sau au fost cuprinse sub formă de capitole întregi în alte lucrări. Astfel, *Istoria învăţămîntului românesc* (1928), sinteză a dezvoltării şcolii româneşti, oglindeşte viu eforturile învăţaţilor epocii şi ale societăţii româneşti de a se ridica la lumină prin intermediul ştiinţei de carte. *Contribuţii la istoria învăţămîntului în ţară şi străinătate. 1780—1830* (1906), *Pilda bunilor domni din trecut faţă de şcoala românească* (1914), *Intro-*

[2] N. Iorga, *Istoria românilor din Ardeal şi Ungaria*, vol. II, Buc., 1915, p. 226.

[3] Idem, *Legea învăţămîntului superior* (cuvîntare în senat), în „Neamul Românesc", anul XXVI, nr. 145, din 2 iulie 1931.

[4] Idem, *Cultura naţională şi politica naţională*, în „Chestii şi probleme", Vălenii de Munte, 1909, p. 7.

[5] Idem, *Istoria românilor în chipuri şi icoane*, Craiova, 1921, p. 142.

ducerea ştiinţelor în învăţămîntul românesc (1919), *Un student român la Veneţia: Constantin Cantacuzino Stolnicul* (1928), *Cît de veche e şcoala la români* (1928), *Noua direcţie în învăţămîntul românesc* (1931)) şi un număr mare de articole publicate în diferite periodice ale vremii vin să întregească imaginea pregătirii culturale din toate ţinuturile.

De asemenea, în operele sale capitale, cum sînt: *Istoria românilor din Ardeal şi Ungaria* (1915), *Histoire des roumains et de leur civilisation* (1920), *Istoria românilor* în cele zece volume (1935 — 1939), *Istoria literaturii româneşti* (1925—1933) etc. prezintă în mod organic dezvoltarea spirituală şi implicit a învăţămîntului în diferite epoci istorice, legată de viaţa politică şi socială a acelor vremi.

Sintetizînd dezvoltarea învăţămîntului, N. Iorga foloseşte şi aplică o sistematizare riguroasă, propunîndu-şi sublinierea momentelor de vîrf ale dezvoltării şcolii din anumite perioade, fără a se rezuma doar la o simplă înlănţuire cronologică sau prezentare seacă de fapte, privindu-le în complexul cultural politic intern şi extern specific acelei epoci. *Şcoala apuseană la noi şi românii la şcoala apuseană*, *Influenţele italiene asupra şcolii româneşti*, *Noi încercări de învăţămînt apusean*, *Mişcarea spiritelor în Ardealul românesc* etc. formează capitole masive în cadrul istoriilor generale. El însumează progresul şcolii, explicînd nu numai expozitiv prin titulatură, ci şi prin argumente această originală sistematizare care afirmă forţa tradiţiilor şcolii româneşti în ciuda influenţelor străine, al căror aport pozitiv în opera culturală a ţărilor române este evidenţiat cu prisosinţă în măsura în care el nu prejudiciază nevoile generale ale învăţămîntului şi societăţii româneşti dornică de îmbogăţirea culturii cu elemente viabile.

Spicuind din aprecierile pe care N. Iorga le face asupra apariţiei şi evoluţiei învăţămîntului românesc de-a lungul secolelor, cu o obiectivitate şi precizie rar întîlnite, avem posibilitatea practică de a ne convinge, o dată mai mult, de valoarea şi sensul concepţiei sale privind menirea şcolii în viaţa poporului român, în ridicarea şi educaţia sa patriotică. Nu e decît o retrospectivă succintă a aprecierilor sale asupra momentelor cruciale din istoria învăţămîntului în timp şi spaţiu, pentru ca, în continuare, să prezentăm tabloul închegat al concepţiei sale referitoare la şcoala timpului său, a viitorului acesteia prin prisma aportului ei la formarea conştiinţei naţionale.

În acest mod, fie că îşi pune problema elucidării primelor începuturi ale acesteia pe care le situează în epoca de închegare a statelor feudale româneşti, fie că subliniază necesitatea apariţiei sale determinată de cerinţele obiective ale dezvoltării suprastructurii sociale[6], scoate, totodată, în evidenţă progresul elementului românesc care predomină chiar şi în şcoala slavonă: în „frumosul duct al chirilicei moldoveneşti" sau în arta miniaturilor, ce rivalizază cu cele mai vestite din Bizanţ.[7]

Cu toată consideraţia pe care o acordă eforturilor de întemeiere a unor şcoli, ce oglindeau largile aspiraţii ale unui aventurier ca Iacob Hera-

[6] Vezi N. Iorga, *Istoria învăţămîntului românesc*, Buc., 1928, p. 7—8.
[7] *Ibidem*, p. 15.

clitul zis şi Despot Vodă, şcoli la care trebuia să profeseze cunoscutul umanist Iacob Sommer, N. Iorga consideră evenimentul ca „un neaşteptat şi curios incident" care „dădu o astfel de şcoală cu totul anacronică anilor 1560." [8]

Aceleaşi aprecieri sînt exprimate şi faţă de rolul jucat de şcoala în limba elină din epoca fanariotă a primei jumătăţi a secolului al XVIII-lea, alimentată de cosmopolitismul creştinismului ortodox şi grecizant, ce considera această limbă ca „organul culturii superioare în Orient", dar a cărei excesivă şi artificială predominanţă în învăţămîntul din Principate n-a avut rezultatele dorite. [9]

Subliniind lupta şi poziţia progresistă a profesorului reformator Petre Poenaru, ca „limba patriei să fie domnitoare" în întregul învăţămînt, precum şi atitudinea şi acţiunile lui Asachi de a dezvolta şcoala naţională în spiritul cerinţelor societăţii româneşti, Iorga îşi exprimă încrederea în viitorul *incipientului învăţămînt* pus pe baze naţionale, în lupta sa cu încercările de cosmopolitism de nuanţă franceză sau italiană. El dezaprobă, în acelaşi timp, poziţia de rezistenţă a unei părţi însemnate a clasei boiereşti în descompunere ce „n-avea nici o consideraţie pentru începuturile nedesăvîrşite şi adesea neîndemînatice de la noi." [10]

Cu aceeaşi consecvenţă în atitudinea critică faţă de curentele culturale cu largi implicaţii în sfera învăţămîntului, dar şi în viaţa socială şi naţională a poporului român, analizează cu un fin discernămînt manifestări şi orientări cu un caracter controversat prin propria lor dezvoltare, cum a fost curentul latinist, al cărui aport în mişcarea naţională şi culturală a fost subliniat ca mobilizator în prima sa fază, ca apoi să fie considerat, pentru persistenţa şi dezvoltarea ideilor sale, denaturate îndeosebi în deceniile 6 şi 7 ale secolului al XIX-lea, contrar tradiţiilor naţionale ale poporului şi ale limbii române, ca o exagerare amorfă ruptă de societate. „Prin aceasta fruntaşii veniţi de dincolo părăseau sănătoasa, necesara şi atît de folositoarea tradiţie naţională." [11]

Trecerea în revistă a dezvoltării şcolii la români, a reformelor şi iniţiativelor luate de unele personalităţi politice şi culturale cu dragoste faţă de cultură este realizată prin evidenţierea concisă şi clară a celor mai esenţiale şi caracteristice elemente care dau nota permanentului progres al şcolii româneşti în lupta cu încercările vitrege ale unei agitate şi instabile vieţi politice, la care se adaugă seculara dominaţie străină, dar mai ales prin sublinierea rolului lor în păstrarea etnităţii poporului român, în educarea patriotică, în pregătirea şi ridicarea spirituală a întregii naţiuni române.

Începutul modest al învăţămîntului de la răspîndirea ştiinţei de carte prin „călugăraşul de casă" şi şcolile din chiliile mînăstireşti e urmărit gradat şi organic în evoluţia societăţii, în şcolile din ce în ce mai prospere de dieci şi caligrafi necesari activităţii statului, ca treptat să se ajungă la instituţii cu pretenţii de învăţămînt superior asemănătoare academiilor occidentale, cum a

[8] N. Iorga, *Istoria învăţămîntului românesc*, p. 21.

[9] *Ibidem*, p. 61.

[10] *Ibidem*, p. 240.

[11] *Idem*, *Partea românilor din Ardeal şi Ungaria în cultura românească*, în „Analele Academiei Române", seria a II-a, tom. XXXIII, Buc., 1911, p. 772.

fost cea întemeiată de Vasile Lupu ce a vrut să fie „nu numai legislatorul Pravilei dar şi un creator de şcoli", sau renumita Academie de la Bucureşti, „marea şcoală grecească pentru tot Orientul[12]". Înfiinţată de Constantin Cantacuzino Stolnicul după modelele italiene ea se detaşa la sfîrşitul secolului al XVII-lea şi începutul secolului al XVIII-lea prin bogăţia disciplinelor şi conţinutului lor, ca cea mai dezvoltată şcoală de tip academic din Imperiul otoman şi chiar din centrul Europei, după cum aprecia Iorga[13]. Asemenea instituţii de invăţămînt care nu „erau pentru oricine ci pentru nobilime", nota istoricul privitor la caracterul limitat şi de clasă al învăţămîntului din toată epoca evului mediu, au format totuşi o serie de oameni de cultură de talia unui Nicolae Milescu „învăţat în trei limbi savante care a dat Rusiei moscovite primele cărţi de ştiinţă".[14]

Urmărind evoluţia şcolii în secolul al XVIII-lea, N. Iorga constată că schimbările petrecute în viaţa politică a Principatelor prin stabilirea domniilor fanariote au avut influenţe reale asupra orientării cosmopolite a învăţămîntului supus presiunilor spirituale ale creştinismului ortodox grecizant ce dorea să întemeieze un nou Bizanţ cu „daci pregătiţi în Atenele noastre Dunărene".[15]. Ascendentul acestei orientări culturale cu gusturi rafinate, îmbogăţite şi întreţinute de vehicularea ideilor înnoitoare general europene, este consemnat şi în influenţa sa asupra învăţămîntului, a cărui reorganizare din 1757 şi 1766 cu introducerea metodelor pestalozziene este apreciată ca pozitivă, în convingerea sa că „nu rămîne sterp cu totul nici un fel de împărtăşire de cunoştinţi."[16]

Dar, servind în principal o creaţie artificială şi străină fără de „baze morale" în societatea românească a secolului al XVIII-lea, acest învăţămînt, „străin de firea, de interesele şi aspiraţiile noastre, scria N. Iorga, a închistat şi a sufocat şcoala românească"[17].

Cu căldură priveşte dezvoltarea firavă a şcolilor româneşti din Transilvania cu dascăli veniţi din Ţara Românească şi Moldova, ca şi pe cele înfiinţate „ca instrumente de calvinizare" de către guvern, constatînd însă cu amărăciune lipsa unei clase conducătoare româneşti capabile să lupte pentru drepturile poporului „tolerat", să-i dezvolte o cultură corespunzătoare. Doar figura marelui învins Inochente Micu Clain se iveşte ca o scăpărare de lumină în mişcarea culturală de la începutul secolului al XVIII-lea. În asemenea condiţii, scria N. Iorga, „rămînea o nădejde, una singură, Blajul"[18], centrul cultural, rezultat al unirii unei părţi a clerului român cu biserica catolică, care prin organizarea sa, calitatea studiilor şi orientarea umanistă a acelora care studiau şi predau aici făcu din el una din cele mai importante citadele şcolare a româ-

---

[12] N. Iorga, *Începuturile învăţămîntului superior la români*, 1926, p. 45.

[13] Vezi Idem, *Comemorarea a 250 de ani de la întemeierea Facultăţii de litere la Bucureşti*, Buc., 1928, p. 18—19.

[14] Idem, *Istoria învăţămîntului superior la români*, 1926, p. 4.

[15] Idem, *Sfaturi pe întuneric* vol. I, Buc., 1936, p. 359.

[16] *Ibidem*, p. 358.

[17] *Ibidem*, p. 359—360.

[18] Idem, *Istoria românilor din Ardeal şi Ungaria*, vol. I, Bucureşti, 1915, p. 446.

nilor transilvăneni în care ideea naţională începuse să capete de timpuriu o covîrşitoare semnificaţie. „Nicăieri românii, nici în părţile acestea ungureşti, dar nici chiar în părţile de dincoace de munţi în Principate, n-au izbutit să întemeieze în mai bune condiţii şi cu un program mai vast şi multilateral instituţii bisericeşti, instituţii şcolare, economice care să fie mai strîns legate între ele decît acolo. Este o creaţiune românească desăvîrşită în felul ei..." [19]. Admiraţia lui era amplificată de imaginea dezvoltării ideologiei naţionale româneşti, de trezirea conştiinţei naţionale prin utilizarea limbii latine şi stabilirea legăturilor cu Roma sau cu celelalte capitale din apusul Europei a viitorilor dascăli ai Şcolii Ardelene.

Satisfacţia pe care i-o prilejuieşte activitatea cărturarilor ardeleni din epoca luminismului este dublată atunci cînd constată că aceştia departe de „a amalgama sub raportul naţional" populaţia română, de a înăbuşi aspiraţiile ei prin inocularea unei culturi străine, aşa cum dorea Curtea de la Viena, reuşesc să transforme radical sensurile impuse de legislaţia unui stat în aşa fel încît şcoala împărătească „deveni cu adevărat şcoala lor naţională" [20]. Autorii morali ai acestui proces de deşteptare naţională sînt cei „trei oameni mari ai unui popor mic", blîndul călugăr Samuil Micu Clain, cumintele alcătuitor de teorii Petru Maior şi mai ales asprul muncitor fanatic Gheorghe Şincai, întemeietor a circa 300 de „izvoraşe ale culturii". „Este omul care mai are şi altceva în minte, care şi din punct de vedere religios, ca membru al bisericii unite, şi din punct de vedere naţional ca unul al cărui gînd se ridică foarte sus, doreşte ridicarea prin învăţătură a omului simplu pînă la oarecare înălţime în ceea ce priveşte conştiinţa lui şi aptitudinile pornite din această conştiinţă", [21] scria N. Iorga, scoţînd în evidenţă complexitatea personalităţii, setea şi dăruirea totală pentru ridicarea culturală şi naţională de care dăduse dovadă acest mare cărturar, ca de altfel întreaga Şcoală Ardeleană.

Istoricul demonstrează că în acest fel cărturărimea ardeleană creează o puternică mişcare cultural-naţională la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi cel următor, care „a fost foarte profundă" în direcţia cristalizării naţiunii române şi a conştiinţei naţionale. Epoca aceasta este şi epoca unei intense activităţi de tipărire de manuale şcolare, de cărţi populare, calendare, de lucrări filologice şi istorice erudite ce se impun nu numai din punct de vedere didactic, ci „şi din punctul de vedere al pregătirii naţionale generale pe care o reprezintă". [22]

Dacă N. Iorga nu remarca aportul Şcolii Ardelene, ajunsă, după dispariţia corifeilor ei, într-o relativă decadenţă, ce limita astfel legăturile Principatelor cu Ardealul, în ofensiva pe care o purta burghezia română împotriva cosmopolitismului grecizant pentru formarea şcolii naţionale, socotind că aceasta ar fi pornit şi s-a realizat din iniţiativa proprie a unei „boierimi naţionaliste" [23],

[19] N. Iorga, *Istoria românilor din Ardeal şi Ungaria*, vol. I., p. 447.
[20] *Ibidem*, p. 83 şi 85.
[21] *Ibidem*, p. 86.
[22] *Ibidem*, p. 86. Vezi şi Idem, *Histoire des roumains et de leur civilisation*, Buc., 1922, p. 209.
[23] Vezi Idem, *Istoria învăţămîntului românesc*, Buc., 1928, p. 167.

în schimb, aprecia elogios activitatea educativă a primilor dascăli ardeleni ca Aron Pumnul, Aron Florian şi mai ales Gheorghe Lazăr, întemeietorul şcolii naţionale din Muntenia. „Plebeul pornit spre protestare" şi cunoscut în Ardeal ca un element „turbulent", energic şi necruţator în critica sa socială, care nu uita să arate în ce mizerie materială şi spirituală se află „urmaşii marelui Traian", chemat pentru a instrui în limba română cadre inginereşti, a căror lipsă se simţea în activitatea economică a Principatelor, devine un luptător fervent pentru promovarea limbii naţionale în învăţămînt în locul celei eline, dar şi pentru trezirea conştiinţei naţionale.[24] Prin mesajul profund mobilizator „opera lui Lazăr nu e un profesorat ci un apostolat" care răscoleşte puternic o societate al cărei crez naţional ajunge.[25]

Imaginea eforturilor pentru crearea unui învăţămînt naţional în Moldova este prezentată în atmosfera generală a aceluiaşi proces inevitabil de constituire a tinerei şcoli, susţinută şi condusă aici de Gheorghe Asachi, inginer, poet şi editor de manuale şcolare în încleştarea cu tendinţele cosmopolite promovate de un Gobdelas, şi alţii.

Importanţa deosebită pe care o acordă studiilor privind cristalizarea învăţămîntului pe baze naţionale, precum şi analiza multilaterală a trăsăturilor acestei epoci demonstrează că prezentarea străduinţelor de înfiinţare a şcolii naţionale în ţările române reflectă în concepţia lui N. Iorga ideea că acestea au fost produsul natural şi necesar la societăţii româneşti în plină transformare politică şi socială, că reformele lui Asachi şi Lazăr au însemnat contribuţii esenţiale pentru mişcarea naţională. Acest moment este socotit ca un punct nodal, din care în viitor se va ivi o vastă reţea de şcoli în întreaga ţară, menite, potrivit credinţei sale, să impulsioneze mişcarea spirituală şi naţională a poporului român. Tocmai de aceea îşi exprima satisfacţia faţă de prevederile Regulamentului Organic, deşi nu fără o urmă de uşoară exagerare, deoarece se preluau şi amplificau eforturile unui Eliad, Aron Florian sau unui Dinicu Golescu, transformînd şcoala într-o instituţie permanentă de stat, eliberată de influenţa şi capriciile filantropice ale persoanelor particulare, a cărei reţea trebuia să se extindă „în fiecare oraş de căpetenie", constituind prin această transformare o nouă treaptă spre consolidarea şi generalizarea învăţămîntului naţional.[26] Reorganizarea şcolii era ameninţată de un nou curent cosmopolit, arăta N. Iorga, de astă dată de origine apuseană, de franţuzism, încurajat îndeosebi de acea clasă retrogradă şi în decadenţă spirituală, de boierime, paralel ridicîndu-se în prim plan alături de vechii dascăli o nouă generaţie militantă din mijlocul căreia se desprinde figura excelentului pedagog P. Poenaru, „cu neclintita hotărîre de a păstra învăţămîntul cu caracter absolut românesc..." [27]

Un larg spirit novator găseşte în radicalele reforme pe care le aduce revoluţia de la 1848 în învăţămînt: crearea învăţămîntului gratuit, predarea

---

[24] N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. VIII, Buc., 1938, p. 246.

[25] Idem, *Partea românilor din Ardeal şi Ungaria în cultura românească*, în „Analele Academiei Române", seria II, tom XXXIII, Buc., 1911, p. 768.

[26] *Ibidem*, p. 768.

[27] Idem, *Istoria învăţămîntului romănesc*, p. 195.

tuturor obiectelor în româneşte, înfiinţarea unor şcoli de fete în judeţe, extinderea şcolilor săteşti în care candidaţii, la îndemnul lui N. Bălcescu prin „Învăţătorul satelor", deveniră agenţi „apărători ai libertăţii, păcii şi ordinii", cu misiunea de a desluşi ţăranilor constituţia.[28]

Subliniind că dezvoltarea învăţămîntului în Principate a fost substanţial îmbunătăţită şi accelerată de puternicul aflux al intelectualilor ardeleni, veniţi ca urmare a exercitării nefaste a absolutismului, N. Iorga sesizează şi celălalt aspect al atragerii acestora, datorită nevoilor stringente pe care le impunea dezvoltarea învăţămîntului, ca şi datorită bunei reputaţii culturale şi ştiinţifice de care se bucurau pentru faptul că erau „deţinători de sisteme pedagogice nouă, nemţeşti"[29]. Din rîndul acestora, reliefează cu o sintetică şi sugestivă caracterizare pe: „un Ion Maiorescu dur faţă de spoiala apuseană, un Treboniu Laurian cu un înalt simţ de romană demnitate" şi în sfîrşit, figura „biblică" a lui Simion Bărnuţiu „în atitudinea unui purtător de table ale legii săpate în piatră",[30] cărora însă nu uită a le reproşa ereziile latinizante şi înăbuşitoare, în ultima instanţă a propriului învăţămînt pe care îl sprijiniseră şi pe care căutau să-l ridice.

În cadrul dezvoltării social-politice a ţărilor române după 1848 în care se reliefau tendinţele noi de unitate naţional-politică puternic manifestate prin dorinţa de a dezvolta conştiinţa naţională, folosindu-se toate mijloacele (şcoala, teatrul, presa, literatura, o adevărată „avalanşă de idei"), Iorga sesiza prosperitatea tot mai rapidă a şcolii naţionale care scotea în evidenţă năzuinţa „netăgăduită şi entuziastă" a societăţii de a învăţa.[31]

În procesul general de restructurare a societăţii române din anii 1859—1866, domeniul cultural supus mereu schimbărilor e studiat prin prisma adîncului respect faţă de creaţia originală şi tradiţională a poporului român în virtutea căruia consideră reforma învăţămîntului din 1864, în contrast cu aprecierile pozitive pe care le face asupra acestei epoci, ca „o operă complet lipsită de originalitate, răzimată pe copierea străinătăţii"[32] Exagerarea este evidentă. Absorbit de importanţa afirmării şi îmbogăţirii tradiţiei naţionale, N. Iorga comitea eroarea de a subaprecia influenţa reală a acestei reforme în istoria învăţămîntului naţional, făcînd abstracţie de importanţa principiului obligativităţii şi gratuităţii învăţămîntului elementar creat atît pentru băieţi cît şi pentru fete, de înfiinţarea a numeroase şcoli secundare şi a învăţămîntului superior, a cărei creaţie o recunoaşte totuşi ca „mîndria noului regim" ce depăşea desigur litera unor regulamente hibrid alcătuite pentru un început aşa de mare.

Aplicarea noilor reforme sau amendamente aduse ulterior legii învăţămîntului sînt urmărite prin prisma înlocuirii „inadaptabilei legi", dar mai ales

---

[28] N. Iorga, *Istoria învăţămîntului românesc* p. 269.

[29] Idem, *Partea românilor din Ardeal şi Ungaria în cultura românească*, în „Analele Academiei Române", seria a II-a, tom XXXIII, p. 768.

[30] Idem, *Şcoală şi industrie*, Vălenii de Munte, 1927, p. 8.

[31] Vezi Idem, *Istoria învăţămîntului românesc*, p. 307.

[32] *Ibidem*, p. 325—326.

în măsura în care corespund „dreptului românesc" cît şi „nevoilor generale ale civilizaţiei".[33] În această succesiune sînt enumerate proiectele concepute sub influenţa şcolii germane de D.A. Sturdza, în 1886, Take Ionescu, în 1893, reforma lui Titu Maiorescu din 1894, ce-şi propunea formarea „omului complet" pregătit pentru viitoarea specializare, şi mai cu seamă reforma lui Spiru Haret considerată ca cea mai adecvată necesităţilor epocii, iar pe el ca „principalul îndeplinitor al cerinţelor timpului faţă de învăţămînt".[34]

Paralel, în Transilvania, şcoala românească sub conducerea unor iscusiţi şi eruditi dascăli, ca Timotei Cipariu, Andrei Mureşan, George Bariţiu, e prezentată în continuă înfruntare cu tendinţele de deznaţionalizare prin germanizare şi apoi prin maghiarizare, aplicate cu insistenţă de oficialitatea politică, cu scopul vădit de a înăbuşi „organismul naţional românesc". Această politică a trezit o vie şi contrară reacţie în rîndurile intelectualilor români, creîndu-se pe lîngă o opinie solidară în vederea apărării drepturilor naţionale „un nou impuls către nebiruita rezistenţă".[35]. Rîvna acestei intelectualităţi demne de admirat constituie obiectul unei analize amănunţite în care se caută să se surprindă îndeosebi tenacitatea acestui popor perseverent în tradiţiile sale strămoşeşti, doritor de luminare şi în aceste grele momente. Entuziasmat, N. Iorga scria despre înfiinţarea celor peste 500 de şcoli, „ale lui Şaguna" că au scos la iveală o adevărată „mişcare spontanee de iubire a ţăranului pentru şcoală care poate nu-şi aflǎ perechea în nici o ţară din lume" [36].

Autor al atîtor studii despre cultura românească si învăţămîntul românesc în dezvoltarea sa istorică, N. Iorga este şi reformator al acestuia în maniere de creaţie şi concepţii originale, pătrunse de „un idilism" inevitabil, rezultat din dorinţa ridicării maselor spre cultură, de pregătirea şi formarea „omului complect" care să nu se împiedice în viaţă, iar în al doilea rînd „al pregătirii omului nobil, bun, energic şi luptător" pentru o cauză naţională şi general umană [37].

În virtutea acestei exigenţe, dar şi încrezător în forţa primordial educativă a învăţămîntului; în viaţa societăţii, idee larg răspîndită în concepţia multora dintre contemporanii săi porniţi pe aceeaşi cale de ridicare spirituală şi naţională a poporului român, ca şi prin calitatea sa de profesor, N. Iorga propaga de la înălţimea catedrei sale idei menite să contribuie la opera de „educaţie a forţelor naţionale", în convingerea fermă că fără rapida şi normala dezvoltare a acesteia „nu ne putem aştepta la nimic bun şi solid" [38].

De aceea, conştiinţa naţională constituie pentru marele istoric una din forţele principale care asigură acea simbioză dintre membrii unei naţiuni prin care ea îşi exprimă individualitatea în ansamblul celorlalte. O dată formată, con-

[33] N. Iorga, *Istoria învăţămîntului românesc*, p. 341.

[34] Idem, *Reformele în învăţămînt şi d. Haret*, în „Sămănătorul", an. II, nr. 51, din 21 decembrie 1903, p. 804.

[35] Idem, *Istoria învăţămîntului românesc*, p. 338.

[36] Idem, *Istoria românilor din Ardeal şi Ungaria*, vol. II, Buc., 1915, p. 239.

[37]. Idem, *Istoria învăţămîntului românesc*, p. 343.

[38] Idem, *Istoria românilor din Ardeal şi Ungaria*, vol. II, p. 282.

știința națională contribuie la antrenarea membrilor națiunii pentru apărarea drepturilor acesteia la existență și propășire continuă, căci „singurul lucru care face tăria popoarelor — spune N. Iorga — e acea legătură națională atît de strînsă încît nimeni nu știe cum a ajuns să fie legat, dar nimeni nu e în stare să distrugă ceea ce unește pe toți membrii de același grai și sînge ai unei societăți întregi."[39]

Această „legătură națională" este rezultatul unui proces îndelungat de conviețuire și activitate comună a unui popor, ea a apărut în procesul luptei de apărare a ființei sale încît, o dată apărută, orice stagnare în evoluția ei ulterioară nu face altceva decît să ducă la o cicatrizare a forțelor interne ale acelei națiuni. „O conștiință națională, arăta N. Iorga, nu se improvizează și o cultură nu-și găsește fundamentele sale și dezvoltarea sa logică decît prin munca necontenită a mai multor generații,"[40] iar datoria generației prezente este de a continua și ridica pe o treaptă superioară ceea ce generațiile anterioare au obținut prin jertfe și lupte.

Acordîndu-i învățămîntului un rol principal în răspîndirea culturii, considerîndu-l cel mai eficace mijloc de formare a conștiinței naționale, revine deseori asupra interdependenței dintre două fenomene; „de aceea, de cîte ori am avut prilej am spus că, schimbînd școala, vom schimba sufletul".[41] Această încredere pe care N. Iorga o avea în școală a constituit de fapt mobilul acțiunilor întreprinse pentru reformarea ei, pentru elaborarea manualelor școlare, pentru îmbunătățirea conținutului cunoștințelor și a modalității de predare, acțiuni ce le avea în vedere atît pentru școala primară și secundară cît și pentru învățămîntul superior.

Școala își poate îndeplini menirea sa numai în cazul existenței unei culturi naționale care să fie pătrunsă de un puternic spirit patriotic, să reflecteze năzuințele și aspirațiile celor mulți, iar în al doilea rînd, remarca N. Iorga, e necesar ca ea să fie organizată pe baze profund democratice, fiind astfel accesibilă tuturor. Prin intermediul acestei culturi se poate cunoaște mai bine viața națională sub toate aspectele ei fără de care nu se poate concepe formarea spiritului național.[42] Această cunoaștere care se realizează prin intermediul culturii nu trebuie să aibă un caracter abstract și formal, ea trebuie să fie îmbinată cu anumite constatări și observații directe, asigurîndu-se astfel o împletire organică a experienței personale cu cea acumulată prin cultură, dînd astfel conștiinței formate acea forță internă, mobilizatoare și activă, capabilă de transformări profunde în viața materială a societății. „Pentru aceasta — spunea N. Iorga — nu e decît o metodă: înlocuirea frazei cu constatările directe, a acceptării lucrului format cu formarea personală, a credinței libere prin procurarea elementelor din care ea se poate desface."[43]

---

[39] N. Iorga, *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, vol. I, p. 456.
[40] *Ibidem*, vol. II, p. 238.
[41] Idem, *Ce a fost și ce trebuie să fie școala românească*, în „Neamul românesc pentru popor", an. XIX, nr. 15 din 1 oct. 1931, p. 333.
[42] Idem, „Școală și industrie", Vălenii de Munte, 1927, p. 8.
[43] *Ibidem*, p. 8.

Se subliniază prin aceasta unul din cele mai importante aspecte ale formării conştiinţei individuale în general, a conştiinţei naţionale în special, acela al creării unei convingeri proprii pe baza unei cunoaşteri exacte şi profunde a realităţii, convingere care constituie de fapt criteriul principal al existenţei unei atari conştiinţe.

Forţa materială a conştiinţei naţionale dă roade numai atunci cînd masele devin conştiente, sînt convinse de necesitatea prosperităţii naţiunii lor, angajîndu-se în acest fel în luptă cu toate forţele pentru această cauză patriotică. De aceea, „prin mişcarea de astăzi, spunea N. Iorga, se cere pentru România şi pentru români o cultură modernă proprie şi o politică modernă naţională." [44]. Individualitatea şi prosperitatea unei naţiuni se exprimă printre altele şi prin atitudinea pe care o are faţă de propria cultură în care de fapt se reflectă anumite particularităţi naţionale; învăţămîntul trebuie să valorifice din plin aceste particularităţi, altfel riscă să se artificializeze, să se îndepărteze de la adevăratul ideal naţional pe care trebuie să-l insufle copiilor şi tineretului încă de pe băncile şcolii.

Pentru ca învăţămîntul să poată contribui la realizarea acestui deziderat, o condiţie de bază pe care o subliniază N. Iorga este aceea ca el să fie ancorat în realităţile naţionale înseşi , să folosească limba naţională în predare şi să fie astfel organizat încît să respecte anumite tradiţii închegate de-a lungul istoriei, tradiţii care sînt o reflectare concentrată a ceea ce este specific naţional. De aceea, el vedea un pericol în amploarea pe care o lua trimiterea la studii în străinătate a odraslelor claselor bogate fără nici un motiv întemeiat, creînd astfel oameni străini de ţara şi limba lor, incapabili de a înţelege realităţile din propria lor patrie.[45] Concluzia firească pe care o tragem de aici este că şcoala trebuie să-i formeze pe elevi buni patrioţi, conştienţi de necesitatea participării la apărarea drepturilor naţionale, la lupta pentru prosperarea ţării, a poporului său. Pentru a întări şi mai mult ideea enunţată mai sus, N. Iorga îl citează pe Alex. Odobescu: „aş dori , şi o zic fără sfială, ca toţi şcolarii din actualele şi viitoarele noastre institute secundare să înveţe, pe lîngă toată ştiinţa ce li se predă într-însele, a-şi iubi ţara şi a-i dori mărirea, precum o iubeam şi o cinsteam noi..." [46]. Asemenea reflecţii pe care marele istoric le face asupra rostului şcolii sînt deosebit de semnificative şi actuale nu numai pentru şcoala timpului său, ci şi pentru cea din zilele noastre.

Introducerea limbii naţionale în şcoli a constituit unul din mijloacele principale de formare a „sufletului naţional", „... prin reforma lui Asachi, prin reforma neuitatului apostol ardelean Gh. Lazăr noi am introdus nu numai limba naţională, dar şi sufletul naţional în învăţămînt." [47]

---

[44] N. Iorga, *Congrese de studenţi*, în „Sămănătorul", an. V, nr. 17, din 23 aprilie 1906, p. 321.

[45] Vezi Idem, *Istoria învăţămîntului românesc*, p. 329—330.

[46] *Ibidem*, p. 326.

[47] Idem, *Legea învăţămîntului superior* (Cuvîntare în senat), în „Neamul românesc", 145, din 2 iulie 1931, p. 2.

Pornind de la ideea sa de bază cu privire la rolul culturii în formarea conștiinței naționale, N. Iorga subliniază în același timp aportul pe care pot și trebuie să-l aducă intelectualii la făurirea culturii naționale originale, dar și la răspîndirea ei în rîndul maselor. Fiind conștient de rolul imens pe care îl are această acțiune, precum și de faptul că ea nu întîlnește în calea sa anumite granițe convenționale de netrecut, considera pe bună dreptate cultura o puternică forță în procesul realizării unității statale a românilor.

Formarea „sufletului luptător" la românii din toate ținuturile prin intermediul culturii a constituit, în anumite condiții, unicul mijloc în stare de a depăși granițele politice determinate de vitregia vremurilor, contribuind la trezirea și menținerea demnității naționale care, materializată în luptă, a dus la încheierea procesului de constituire a statului unitar român.

Același scop l-a urmărit N. Iorga prin organizarea Universității populare de la Vălenii de Munte. „Am deschis aceste cursuri de vară, mărturisea el, cu scopul dublu: de a trezi sufletul românesc de pretutindeni și de a schimba prin acest suflet chiar formele de stat în care trăia poporul nostru. Am fost un luptător pentru împlinirea granițelor dar și unul pentru ridicarea sufletească a claselor oropsite" [48]. Organizînd aceste cursuri, era convins de eficiența lor prin aceea că îi ofereau posibilitatea să se adreseze direct, de la suflet la suflet, lămurind unele probleme vitale din acea vreme, scopul lor fiind „de a împrăștia cultura în vederea celor mai grabnice necesități morale ale sufletului nostru național" [49]. Această încredere în forța creatoare a poporului, de la care emană cultura și spre care trebuie să se îndrepte efectul său mobilizator, constituie o altă trăsătură care ne îndreptățește să-l considerăm pe marele istoric un luminist modern și să-i înțelegem și mai bine activitatea practică pe care a întreprins-o în această direcție de-a lungul întregii sale vieți.

Important este faptul că N. Iorga nu se mulțumește doar cu afirmarea necesității răspîndirii culturii și prin această formă a Universității populare, care se adresează în special adulților, ci dă anumite indicații și în ceea ce privește conținutul cunoștințelor care vor fi transmise prin intermediul acesteia, subliniind în mod deosebit caracterul lor științific. Orice denaturare impusă de anumite interese nu face decît să contravină adevăratului scop pe care îl urmărește. „Universitățile populare trebuie să fie, înainte de toate, o emanațiune a universității științifice și intrate în organizarea acestor universități. Fiindcă Universitățile populare nu pot fi mijlocul de a strecura pe calea științei anumite interese care nu sînt ale științei, nu pot să fie un mijloc de a capta sufletele pentru ceva, care nu stă pe linia cerințelor în-

---

[48] N. Iorga *Sărbătoarea Universității populare „N. Iorga" din Vălenii de Munte*, în „Neamul românesc pentru popor", nr. 18 din 1934, p. 335.

[49] Idem, *Deschiderea cursurilor de vară din Vălenii de Munte* în „Neamul românesc", an. VI, nr. 74, din 1911, p. 1171.

săşi a sufletelor româneşti." [50] Se face prin aceasta o deosebire tranşantă între aportul pe care îl poate aduce la opera de formare a conştiinţei naţionale răspîndirea unor cunoştinţe ştiinţifice şi urmărirea aceluiaşi scop prin intermediul unei propagande ideologice, care în mod intenţionat sau neintenţionat, vizînd anumite interese, nu face decît să deformeze realitatea, să distragă atenţia cursanţilor, canalizînd-o uneori în disputele politice ale partidelor burgheze. Predominînd acest spirit ştiinţific, se asigură totodată obiectivitatea necesară în tratarea unor aspecte de natură istorico-materială, a căror justă prezentare şi interpretare asigură un conţinut obiectiv conştiinţei naţionale. „Cursurile nu pot avea deci drept scop decît să lămurească repede, în punctele esenţiale, problemele de azi ale românimii, dînd cunoştinţe indispensabile şi încercînd soluţii obiective, iar faţă de conlocuitorii de altă limbă prezentarea acestui vechi regat şi în general a poporului român în ce poate avea mai generos şi mai interesant" [51].

În formarea conştiinţei naţionale, un rol important, chiar hotărîtor, îl are prezentarea obiectivă a fenomenelor istorice specifice acelui popor care, reflectate adecvat în conştiinţa lui, constituie acel nucleu de bază fără de care nu poate fi vorba de existenţa unei conştiinţe naţionale. N. Iorga era convins că istoria poporului nostru, lupta sa pentru neatîrnare naţională oferă numeroase exemple care transmise în şcoală şi răspîndite în rîndul maselor vor putea contribui la întărirea şi consolidarea conştiinţei naţionale a tuturor românilor. Dezvoltînd această idee, relevă aportul pe care şcoala trebuie să-l aducă la ridicarea generală a societăţii folosind aceste exemple, printr-o prelucrare adecvată care să depăşească superficialitatea în însuşirea cunoştinţelor, creînd astfel forţele spirituale necesare dezvoltării acesteia. „Orice învăţătură trebuie să degajă de la sine, fără fraze învăţate pe de rost şi gesturi imitate, forţe sufleteşti. Şi acea învăţătură e bună care creează o dată cu aceste forme o tendinţă către iniţiativele sănătoase, către acţiunile de solidaritate naţională, socială şi morală" [52], opinie care reflectă importanţa pe care o atribuie şcolii ca emanaţie a nevoilor sociale, pe care la rîndu-i trebuie să la servească.

Eficienţa practică a formării conştiinţei naţionale care constă în cele din urmă în unirea membrilor acelei naţiuni în lupta pentru păstrarea şi afirmarea fiinţei sale naţionale depinde, pe de o parte, de fidelitatea acestei conştiinţe, de concordanţa care trebuie să existe între conţinutul său şi realitatea istorică, condiţie ce se asigură printr-o prezentare obiectivă a acestei realităţi, iar pe de altă parte, ea depinde de caracterul său de masă, de prioritatea ce trebuie să se acorde sădirii ei în rîndul maselor largi, fără a se limita doar la o pătură restrînsă de indivizi. „Cînd un popor, spune N. Iorga, se ridică numai prin cîţiva oameni acest popor nu este trainic, poporul în-

---

[50] N. Iorga, *Discurs*, în „Dezbaterile adunării deputaţilor", şedinţa din 14 martie 1929, p. 1646.

[51] Idem, *Cursuri de vară*, în „Neamul românesc", an XVI, nr. 150, din 7 iulie 1921.

[52] Idem, *Altă cultură*, în „Neamul românesc", an. XXVI, nr. 7, din 11 ianuarie 1931.

suși trebuie să se ridice cu toate forțele sale... Pînă la ultimul om dintr-un popor trebuie să ajute la creația care nu moare niciodată" [53]. Cultura prin intermediul căreia se formează această conștiință nu trebuie să fie numai o „podoabă" a celor privilegiați, a cărturarilor, ci trebuie să coboare „izvorîtoare de puteri în păturile cele mai adînci ale acestui neam" [54].

Conștient fiind de rolul școlii în răspîndirea culturii, N. Iorga considera că ea trebuie să stea în atenția celor mai de seamă învățați ai vremii. Preocuparea pentru transformarea și adaptarea ei continuă, pentru a putea răspunde cît mai bine adevăratei sale meniri este o datorie pe care o pune alături de alte probleme social-naționale. „Anumite chestii mari chiamă astăzi luarea aminte a tuturor oamenilor luminați. Ele sînt: chestia românească din toate ținuturile, chestia țărănească,... chestia școlară [55]".

*

Urmărind această analiză succintă, diacronică și sincronică a concepției lui N. Iorga cu privire la școala românească, prin prisma aportului ei la formarea conștiinței naționale, constatăm că marele istoric considera tradiția, specificul național ca fundament și punct de pornire, atît în aprecierea și valorificarea oricăror realizări ale școlii românești de-a lungul veacurilor, cît și în încercările contemporane lui de reformare a acestui important element al suprastructurii sociale.

Fără a fi refractar înnoirilor, subliniind de multe ori necesitatea acestora, era împotriva oricăror copieri mecanice a unor sisteme străine, fără nici o legătură cu specificul nostru național; aprecierea aspectului tradițional, prezentă în unele afirmații, nu trebuie considerată ca o alunecare spre naționalism, ci mai curînd ca o atitudine patriotică, ce-și trage seva din credința forței spirituale a poporului român confirmată de istoria sa milenară. În acest cadru general, progresul culturii, și în cazul nostru al învățămîntului, înfățișat în dezvoltarea organică a societății, se prezintă ca o succesiune de neîntrerupte eforturi și încercări de adaptare continuă la necesitățile epocii și la cerințele naționale.

N. Iorga considera pregătirea spirituală a poporului român, la a cărei înfăptuire era chemat în primul rînd învățămîntul, un mijloc de seamă în progresul națiunii române, capabil să formeze „omul acela, acel luminat român de ispravă, pe care trebuie să se sprijine tot viitorul nostru așa de amenințat din multe părți, și de invidia din afară și de păcătoasele intrigi dinăuntru; acest om trebuie să se sprijine, oricare ar fi cariera lui viitoare, pe aceleași idei sănătoase, limpezi și luminoase ale culturii generale [56]". N. Iorga a fost un militant de seamă al ideilor de formare în procesul de învățămînt, pe toate treptele sale, a conștiinței național-patriotice, de grefare a specializării pe fondul unei bogate culturi generale, de îmbogățire a formelor și mijloacelor răspîndirii culturii în mase etc., idei ce-și păstrează nealterat actualitatea.

---

[53] N. Iorga, *Poporul italian în trecut și prezent*, Buc., 1931, p. 100—101.

[54] Idem, *Sfaturi pe întuneric*, vol. I, Buc., 1936, p. 90.

[55] Idem, *Congrese de studenți*, în „Sămănătorul", an. V, nr. 17, din 23 aprilie 1906, p. 321.

[56] Idem, *Noua direcție în învățămîntul românesc*, Vălenii de Munte, 1931, p. 12.

SOCIETATEA FEUDALĂ ÎN EUROPA APUSEANĂ ÎN SECOLELE IX – XV

RADU MANOLESCU

Feudalismul a fost orînduirea socială care, în Europa, în majoritatea țărilor din Asia și în Africa de nord, a durat, în funcție de condițiile istorice specifice ale fiecărei țări, între secolele III–V și secolele XVII–XIX. Caracterele sale generale se împletesc cu trăsături specifice generate de condițiile proprii de dezvoltare ale fiecărei țări sau grupuri de țări. Caracterele sale generale au căpătat o formă clasică spre sfîrșitul feudalismului timpuriu și în perioada feudalismului dezvoltat, în secolele IX–XV, în apusul Europei și îndeosebi în Franța, considerată de Friedrich Engels drept „centru al feudalismului în evul mediu" [1].

Proprietatea funciară feudală — baza feudalismului.

Baza feudalismului o constituie proprietatea funciară feudală, deoarece pe temelia ei într-o epocă în care pămîntul reprezenta bogăția esențială, au apărut și s-au dezvoltat relațiile de producție feudale între feudalul proprietar funciar și țăranul deținător al lotului de pămînt. Totodată, pe baza aceleiași proprietăți funciare feudale s-au format și relațiile feudo-vasalice între seniorul care acorda feudul și vasalul care îl primea.

Deoarece între proprietarul funciar feudal și țăranul deținător al lotului sau între seniorul care acorda feudul și vasalul care îl primea se stabileau o serie de obligații reciproce, proprietatea feudală era condiționată de îndeplinirea anumitor obligații, era o proprietate incompletă, de fapt o stăpînire feudală asupra pămîntului.

DOMENIUL FEUDAL

Economia domeniului în secolele IX—XV.

Proprietatea funciară feudală era reprezentată de domeniul feudal. Domeniul feudal, constînd de obicei dintr-un sat format din gospodării țărănești aservite, era un organism social-economic complex, care, îndeosebi în epoca de apogeu a economiei

[1] Prefața lui Friedrich Engels la ediția a treia a operei lui Karl Marx, *Optsprezece Brumar al lui Ludovic Bonaparte*, Buc., E.P.L.P., 1954, p. 8.

naturale, în secolele IX—XI, își satisfăcea necesitățile materiale esențiale prin resurse proprii. „În condițiile economiei naturale — arată V. I. Lenin — societatea era compusă dintr-o mulțime de unități economice de același fel (familii țărănești patriarhale, comunități sătești primitive, domenii feudale), fiecare unitate de acest fel avînd o activitate economică care cuprindea toate felurile de muncă, începînd cu extracția diferitelor feluri de materii prime și terminînd cu prezentarea lor definitivă pentru consum" [2]. Fiecare gospodărie țărănească în parte și domeniul feudal în ansamblul său își satisfăceau necesitățile materiale prin resurse proprii, în cadrul unei activități economice în care se îmbinau agricultura, creșterea vitelor și meșteșugurile, iar schimbul în interior și mai ales cu exteriorul domeniului era redus, fiind limitat la procurarea de sare, metale, cereale în vreme de recoltă slabă sau mirodenii și obiecte de lux pentru uzul clasei dominante. Unul dintre cele mai însemnate izvoare privitoare la funcționarea și organizarea domeniilor regale carolingiene din epoca de apogeu a economiei naturale îl constituie „capitularul despre domenii" (capitulare de villis), datînd de la sfîrșitul secolului al VIII-lea, dar ale cărui date sînt valabile, în ansamblu, și pentru celelalte domenii feudale de atunci sau din secolele imediat următoare. Oglindind economia naturală a domeniului și satisfacerea necesităților sale materiale prin resurse proprii, articolul 63 al capitularului prevedea că „toate pe care omul trebuie să le aibă în casa și pe domeniile sale, administratorii noștri trebuie să le aibă pe domeniile noastre" [3].

Articolele „capitularului despre domenii" menționează variatele activități economice care se desfășurau în cadrul domeniilor: agricultură, viticultură, grădinărit, pomicultură, creșterea vitelor, porcilor, oilor, caprelor, cailor, păsărilor și albinelor; se amintește de întreținerea morilor, heleșteielor și pădurilor și de prepararea diferitelor produse alimentare: untură, carne sărată, vin, bere, brînză, unt etc.; alte articole pomenesc de extragerea, pe unele domenii, a minereurilor, de existența a numeroși meșteșugari domeniali: potcovari, cizmari, dulgheri, strungari, armurieri și a atelierelor textile (ginecee), în care lucrau femei, precum și de practicarea, în anumite împrejurări, a vînzării sau cumpărării de produse.

În secolele IX—X, înzestrarea domeniilor cu inventar agricol era slabă: pluguri grele de lemn, cu unele piese de fier, cu roți, trase de 2—3 perechi de boi și pluguri ușoare, fără roți, unelte agricole simple aproape numai de lemn. În tehnica agricolă erau îmbinate practica asolamentului cu două tarlale, în care anual o jumătate dim pămîntul arabil era lăsat nelucrat pentru a se reface, precum și a celui cu trei tarlale, în care se lăsa nelucrat anual numai o treime din pămînt, folosindu-se și o rotație a culturilor de toamnă și primăvară. Ca urmare a înzestrării slabe și a tehnicii agricole înapoiate, producția era redusă, recolta reprezentînd în medie de 3 ori semănătura.

---

[2] V. I. Lenin, *Opere complete*, vol. 3, Buc. Edit. politică, 1961, pp. 21—22.

[3] *Capitularia regum francorum*. Tom I. 1883, în „Monumenta Germaniae Historica". Leges, secția II, p. 89.

În secolele XI—XIII, în Europa apuseană a avut loc un însemnat progres în agricultură, constînd , în esență, în extinderea suprafețelor cultivate, în îmbunătățirea tehnicii și în creșterea producției agricole. Aceste fenomene au fost determinate de progresul forțelor de producție în meșteșuguri, care a oferit unelte mai bune și mai numeroase pentru tehnica agricolă, defrișări, desțeleniri și desecări, de renașterea vieții orășenești și de creșterea populației, care au făcut să sporească cererea de alimente și materii prime pentru populația în creștere din mediul urban și rural și pentru meșteșugurile orășenești; totodată, stăvilirea incursiunilor arabe, normande și maghiare a pus capăt unei însemnate surse de insecuritate și distrugere de bunuri materiale și vieți omenești, care stînjeniseră vreme de două veacuri progresul economic din Europa apuseană.

În acțiunea de extindere a suprafețelor agricole și de colonizare internă, rolul decisiv l-a jucat țărănimea, prin a cărei muncă au fost valorificate prin desțeleniri, defrișări sau desecări imense întinderi de pămînt neproductiv. Cum însă acțiunea de colonizare se desfășura, în genere, în cadrul domeniilor sau pe alte întinderi de pămînt aflate în proprietate feudală, roadele colonizării le-au cules feudalii laici și bisericești, care și-au sporit numărul țăranilor dependenți și clăcile, dijmele și alte venituri datorate de țăranii de pe pămînturile colonizate.

Extinderea suprafețelor agricole în cadrul colonizării interne s-a realizat prin lărgirea suprafețelor arabile înlăuntrul domeniului, prin întemeiere de sate noi de colonizare, numite în izvoare de obicei „villae novae" sau „villeneuves" sau prin înjghebarea unor gospodării noi, izolate.

În Europa apuseană și centrală, colonizarea internă s-a desfășurat îndeosebi în Franța de nord, est și centru, în Țările de Jos, în Anglia de sud și sud-est, în Italia nordică, în Spania în cadrul „recuceririi" țării de la arabi, în Germania de nord și est.

Paralel cu acțiunea de colonizare internă a avut loc și îmbunătățirea utilajului și a tehnicii agricole și creșterea producției agricole. S-a răspîndit tot mai mult plugul greu pe roți și a crescut numărul uneltelor cu părți de fier. Totodată s-a extins din ce în ce asolamentul cu trei tarlale, care a devenit predominant și se foloseau ceva mai mult îngrășămintele de natură animală și chiar minerală. Drept urmare, producția de cereale a crescut, recolta reprezentînd de 4—5 ori semănătura, iar alimentația oamenilor s-a îmbunătățit.

Extinderea suprafețelor cultivate și creșterea producției agricole, pe de o parte, și dezvoltarea orașelor, pe de altă parte, au avut ca urmare intensificarea schimbului de mărfuri între sat și oraș. Orașul a devenit o piață de vînzare-cumpărare a produselor agricole-pastorale ale satului, stimulînd, prin posibilitățile de desfacere create, creșterea producției din mediul rural. La rîndul său, satul a devenit o piață de desfacere a produselor meșteșugărești urbane. De aceea, în secolele XI—XIII s-a intensificat comerțul cu cereale, vin, vite, porci, păsări, plante textile, lemne, unelte, arme, postavuri, „mărunțișuri", avînd ca urmare lărgirea producției și a schimbului de mărfuri și a pieței interne. Progresul economic a fost însoțit și de un însemnat spor demografic.

Către sfîrşitul secolului al XIII-lea însă, în apusul Europei, procesul de colonizare internă s-a încetinit, iar apoi s-a oprit. După defrişările masive din secolele XI—XIII şi pe măsura sporirii cererii de lemn, pădurile, împuţinate ca întindere, au crescut ca valoare economică, începînd să fie cruţate de tăiere şi exploatate mai raţional. Creşterea vitelor cerea, în condiţiile păşunatului natural şi a lipsei de culturi furajere, păstrarea unor păşuni întinse, care nu mai puteau fi transformate în ogoare. Aşadar, necesitatea păstrării unui echilibru între ogoare, păşuni şi păduri a avut ca urmare încetinirea şi apoi oprirea colonizării interne. În afară de aceasta, în unele ţări au acţionat şi cauze specifice. În Spania, procesul de colonizare a fost oprit, spre sfîrşitul secolului al XIII-lea, o dată cu încetarea progreselor „recuceririi", care antrena în lupta de eliberare de sub dominaţia arabă şi în ocupare de noi pămînturi mase însemnate de ţărani. În Germania răsăriteană, colonizarea, făcută sub conducerea feudalităţii germane şi a bisericii catolice şi îmbinată cu cotropirea pămînturilor slavilor polabo-baltici şi apuseni, a fost şi ea oprită pe măsura întăririi statelor ceh şi polon care, către mijlocul secolului al XIII-lea, au stăvilit expansiunea germană spre răsărit.

Încetinirea şi oprirea procesului de extindere a suprafeţelor agricole şi randamentul încă redus, de 4—5 ori semănătura, au făcut ca, în condiţiile sporului demografic de la sfîrşitul secolului al XIII-lea şi începutul secolului al XIV-lea în genere şi îndeosebi al celui din oraşe, agricultura să nu poată satisface pe deplin cerinţele interne în creşterea de produse agricole. Drept urmare, a avut loc o urcare a preţurilor produselor agricole, caracterizată totodată şi prin mari variaţii de preţuri, în funcţie de anii cu recolte bune sau slabe, de pace sau de războaie. Cu toată urcarea preţurilor produselor agricole, dificultăţile gospodăriei ţărăneşti, care nu dispunea decît de prisosuri reduse pentru piaţă, s-au agravat, ca urmare a creşterii redevenţelor în bani cerute de feudali şi a impozitelor percepute de statul feudal în curs de centralizare.

Insuficienţa în genere a producţiei agricole a fost agravată în primele decenii ale secolului al XIV-lea de un ciclu de ani cu producţie agricolă deficitară, care au provocat în Europa de apus perioade de foamete. De aceea şi epidemia de ciumă bubonică din anii 1348—1350, găsind o populaţie subalimentată şi cu o slabă rezistenţă biologică, a făcut ravagii înspăimîntătoare, secerînd probabil pînă la 1/3 din populaţia unor ţări din Europa apuseană. Desfăşurarea Războiului de 100 de ani pe teritoriul Franţei, îndeosebi între anii 1340—1380, a provocat noi distrugeri materiale şi pierderi de vieţi omeneşti şi dezorganizarea vieţii economice. Satele s-au depopulat, ogoarele au rămas nelucrate ca urmare a scăderii populaţiei şi deci şi a mîinii de lucru, ducînd la o mare lipsă de cereale şi la urcarea preţurilor produselor agricole. Statul feudal a elaborat legi şi regulamente care stabileau maximul de salarii pentru zilierii agricoli şi lucrătorii din oraşe, ca, de exemplu, „statutul celor ce muncesc" din Anglia din anii 1349, 1351, 1361 sau ordonanţa regală din Franţa din 1351 privind salariile din regiunea Parisului. Agravarea situaţiei maselor populare, îndeosebi din mediul rural, ca urmare a foametei, pustiirilor războiului şi ciumei, a creşterii sarcinilor feudale şi a impozitelor

față de stat și a stabilirii maximului de salariu a determinat de aceea izbucnirea marilor răscoale țărănești din Europa apuseană din a doua jumătate a secolului al XIV-lea.

Secolul al XV-lea reprezintă, în schimb, îndeosebi de la mijlocul său, o epocă de redresare economică în mediul rural. În Franța, după terminarea Războiului de 100 de ani, a avut loc o nouă și vastă acțiune de defrișare și desțelenire a terenurilor depopulate și lăsate în paragină. Un număr însemnat de țărani din provinciile mai puțin încercate de război, beneficiind de scutiri parțiale de sarcini senioriale și de impozite către stat, s-au stabilit în provinciile depopulate din vestul, centrul și sudul țării. Totodată a avut loc și o îmbunătățire a tehnicii agricole, începînd să se practice asolamentul cu 4 și 5 tarlale și s-au extins culturile specializate (vii, grădini, plante industriale), a crescut producția agricolă globală și pe unitatea de suprafață. Un deosebit avînt a luat, adesea însă în detrimentul culturilor agricole, creșterea animalelor: vite și oi în Franța, oi în Anglia, Spania și Italia. În Anglia, transformarea ogoarelor în pășuni pentru oi prin „îngrădirea" sau „împrejmuirea" proprietăților și alungarea țăranilor de pe domeniile nobilimii, urmare a cererii crescînde de lînă pentru piața internă și externă, a început să se desfășoare în ritm grăbit încă din secolul al XV-lea, vestind marile prefaceri din secolul următor.

Totodată, paralel cu agricultura și creșterea vitelor, a crescut în sate, îndeosebi în Anglia, numărul meșteșugurilor rurale legate de prelucrarea postavului.

Structura domeniului feudal

Domeniul feudal, constînd de obicei dintr-un sat aservit (villa), cuprindea două părți: rezerva feudală și loturile țăranilor.

Rezerva feudală (terra indominicata) era partea de domeniu exploatată direct de către proprietarul feudal prin munca țăranilor dependenți sau a argaților agricoli, produsele revenind în întregime proprietarului. Rezerva feudală consta din curtea seniorială, complex economic cuprinzînd castelul, locuințele slugilor, ateliere, hambare, grajduri, magazii, precum și pămînturi de arătură, vii, livezi, pășuni, terenuri nelucrate, păduri, heleșteie etc,. care erau parte grupate, parte răspîndite pe cuprinsul domeniului.

Loturile țăranilor (mansi, hobae, tenures), constau din casa și curtea, pămîntul arabil, via, grădina, livada, etc., aflate în posesiunea lor; totodată, țăranul avea dreptul de a folosi, cu anumite îngrădiri, pășunea pentru vite, pădurea pentru fructe sălbatice, pentru hrănit porci și vite sau pentru procurat lemne de foc și de construcție, apele pentru pescuit. Așadar, mansa sau tenura reprezenta un ansamblu de posesiuni și drepturi de folosință, care-i dădea țăranului posibilitatea să-și ducă gospodăria. Pentru mansă el era dator să presteze clacă și felurite corvezi pe rezerva seniorială și să dea dijme în natură din roadele și din unele produse casnice ale gospodăriei sale și censuri în bani.

Împărțirea domeniului în rezervă feudală și loturi țărănești era urmarea economiei naturale dominante, în condițiile căreia curtea seniorială putea fi

întreținută numai prin exploatarea rezervei, lucrată de țăranii dependenți de pe domeniu și prin dijmele în produse datorate tot de țăranii dependenți, obligații în muncă și produse pe care ei erau siliți să le îndeplinească pentru tenurele pe care le dețineau de la proprietarul feudal al domeniului.

Raportul între întinderea rezervei feudale și a tenurelor a variat în funcție de epocă. În epoca carolingiană, în secolele IX—X, ca urmare a unei populații rare și a procesului încă incomplet de aservire a țărănimii, rezerva feudală era destul de întinsă. Astfel, între 806—829, potrivit polipticului (inventarului) mănăstirii Saint Germain des Près de lîngă Paris, cele 21 de domenii ale sale, pentru care s-au păstrat date sigure, însumau 34 350 ha, din care rezervele feudale cuprindeau 17 600 ha, iar tenurele 16 750 ha; în ansamblu deci, rezervele se echilibrau cu tenurele. Desigur, în cadrul fiecărui domeniu, raportul era variabil, în unele predominînd rezervele feudale, iar în altele tenurele. Rezervele feudale ale mănăstirii cuprindeau pămînt de arătură și nelucrat, vii, livezi, pășuni și păduri, iar tenurele, pămînt de arătură, livezi și vii, țăranii avînd drept de folosință asupra pădurilor și pășunilor din rezerva feudală [4].

Începînd cu secolul al XI-lea, în Europa apuseană, ca urmare a procesului de colonizare internă, a încheierii, în linii mari, a aservirii țărănimii și a creșterii populației, sporind numărul țăranilor dependenți de pe domenii s-au produs modificări și în raportul dintre rezerva feudală și tenure. Rezerva feudală s-a redus tot mai mult, pe măsură ce creștea suprafața ocupată de mansele țărănești. Totodată, creșterea tot mai accentuată a numărului țăranilor de pe domenii în condițiile ridicării producției pe unitatea de suprafață a avut ca urmare reducerea întinderii unei manse. Astfel, dacă în epoca carolingiană întinderea unei manse varia în jurul a 10—15 ha, în secolele XI-XIII varia în jurul a 7—8 ha sau chiar mai puțin, oglindind nu numai creșterea populației de pe domenii, ci și cultivarea mai intensă a pămîntului și sporirea producției agricole, care îngăduiau unei familii să se întrețină dintr-o gospodărie cu o suprafață mai redusă. Totodată, ca urmare a treptatei convertiri a rentelor în muncă și produse datorate de deținătorii lotului de pămînt în rentă în bani (cens), mansa sau tenura a început să fie numită din secolele XIV—XV censivă.

Restrîngerea rezervei feudale și creșterea întinderii manselor au avut ca urmare reducerea considerabilă a exploatării directe a domeniului de către proprietarul feudal. Totodată, în condițiile procesului treptatei eliberări a țăranilor din șerbie, în secolele XIV—XV a început să dețină o pondere tot mai mare, alături de sistemul censivelor țărănești ereditare, pentru care deținătorul plătea o dare sau cens fix, sistemul arendării de loturi de pămînt pe termen scurt, cuantumul arenzii fiind variabil, în funcție de evoluția prețurilor.

---

[4] Robert Boutruche, *Seigneurie et féodalité*, vol. I, Paris, 1959, pp. 83—84.

Organizarea domeniului feudal. Senioria rurală. Funcționarea domeniului feudal ca un organism social-economic de sine stătător, care își satisfăcea necesitățile materiale prin resurse proprii și ai cărui locuitori se aflau în stare de dependență față de proprietarul domeniului, a avut ca urmare funcționarea sa și ca un organism administrativ, judiciar, fiscal și militar autonom. Începînd cu secolul al VII-lea, proprietarii marilor domenii din Galia merovingiană, iar apoi și din alte țări, au primit de la regalitate privilegiul de imunitate, potrivit căruia le era transferat dreptul de a exercita atribuțiile administrative, judiciare, fiscale, militare asupra teritoriului și oamenilor domeniului în locul puterii centrale, tot mai puțin capabilă de a îndeplini prin mijloace proprii aceste atribuții.

Carolingienii, în condițiile lipsei de slujbași locali îndestulători, au încercat să folosească imunitatea pentru cîrmuirea imensului lor stat. După destrămarea imperiului carolingian și slăbirea puterii centrale, începînd cu mijlocul secolului al IX-lea, imunitatea s-a generalizat, marii proprietari imuniști transformîndu-se, prin preluarea aproape a tuturor funcțiilor publice locale, în cîrmuitori teritoriali cu atribuții administrative, judiciare, fiscale și militare întinse. Ei au folosit aceste atribuții pentru a-și întări autoritatea asupra populației dependente de pe domenii și chiar asupra celei libere din preajma domeniului lor, devenind adevărați șefi locali, care, prin proprii slujbași, administrau, judecau și dădeau pedepse, strîngeau dări, ridicau oști. Astfel, începînd cu mijlocul secolului al IX-lea, domeniul feudal a început să se transforme într-o seniorie, organism autonom, atît din punct de vedere social-economic, cît și administrativ, judiciar, fiscal și militar, în fruntea căreia se află seniorul, mare proprietar feudal și totodată șef local.

ȚĂRĂNIMEA. RELAȚIILE DINTRE ȚĂRANII DEPENDENȚI ȘI FEUDALI

Categoriile țărănimii în evul mediu. În Europa apuseană, în secolele IX—X a avut loc procesul de desăvîrșire a contopirii diferitelor categorii de producători direcți de pe domeniile feudale în clasa țăranilor dependenți. În clasa țăranilor dependenți intrau șerbii, dependenți față de proprietarul domeniului atît personal cît și pentru lotul de pămînt pe care îl dețineau și țăranii liberi ca persoană, dar dependenți pentru lotul de pămînt pe care îl posedau de la proprietarul funciar. În sfîrșit, separat de ei, s-a mai păstrat și o categorie de țărani liberi ca persoană și mici proprietari de pămînt.

Șerbii (servi) constituiau categoria cea mai numeroasă a țărănimii dependente din perioada feudalismului dezvoltat. Ei proveneau din sclavi rurali înzestrați cu o gospodărie sau din coloni și țărani odinioară liberi, iar ulterior ajunși în stare de dependență personală față de proprietarul funciar. Situația lor de dependență personală față de stăpînul domeniului se constată atît din calitatea care li se atribuie în izvoare: „homines de capite et de corpore“, adică oameni depinzînd cu capul și cu trupul de stăpînul lor, cît și din

servituțile sau obligațiile care le grevau persoana. În Anglia ei erau numiți „villani".

Țăranii liberi ca persoană, dar dependenți pentru lotul de pămînt pe care îl dețineau pe domeniu, deci țărani „liberi în dependență"[5], proveneau din coloni (coloni), din țărani ajunși într-o stare de dependență mai ușoară (coliberti) sau din „oaspeți" (hospites), țărani colonizați pe domenii în timpul colonizării interne din secolele XI—XIII. Ei erau considerați liberi ca persoană, dar pentru lotul pe care îl posedau pe domeniu aveau obligații în muncă, în natură sau în bani față de feudal.

Marea majoritate a șerbilor sau a țăranilor „liberi în dependență" posedau un lot de pămînt pe domeniul feudal; exista însă o minoritate dintre ei care nu aveau pămînt, lucrînd ca argați pe rezervă sau la curtea seniorială și fiind hrăniți sau uneori și plătiți de stăpînul domeniului.

În sfîrșit, paralel cu clasa țăranilor dependenți, s-a mai păstrat și o categorie de țărani liberi ca persoană și totodată mici proprietari (alodiști), care nu dețineau pămîntul de la vreun senior și nu aveau nici un fel de sarcini feudale. Ei erau însă tot mai puțini în părțile apusene ale fostului imperiu carolingian, fiind treptat aserviți de marii proprietari funciari laici și ecleziastici și mai numeroși în părțile sale răsăritene sau în Anglia, unde procesul de feudalizare se desfășura într-un ritm mai lent.

Relațiile dintre țăranii dependenți și feudali.

Relațiile dintre țărănimea dependentă și feudali erau generate de existența proprietății feudale asupra pămîntului — baza feudalismului. Feudalul avea drept de proprietate asupra domeniului pe care erau așezați țăranii dependenți și drept incomplet de stăpînire asupra șerbilor. La rîndul său, țăranul dependent avea drept de posesiune asupra lotului de pămînt pe care-l lucra și drept de proprietate asupra inventarului și vitelor cu care muncea. Referindu-se la relațiile dintre feudali și țăranii șerbi, V. I. Lenin arată că „o condiție a acestui sistem de gospodărie este dependența personală a țăranului de moșier. Dacă moșierul n-ar avea putere directă asupra țăranului, el n-ar putea obliga să muncească pentru el un om înzestrat cu pămînt și care își duce gospodăria proprie. Prin urmare, este necesară o constrîngere extraeconomică". Totodată — arată V. I. Lenin — țăranul șerb „trebuie să fie legat de pămînt, pentru că altfel moșierului nu i-ar fi fost garantate brațele de muncă"[6]. Feudalii își puteau exercita constrîngerea extraeconomică asupra țăranilor dependenți de pe domeniu folosind organele lor administrative, judiciare și militare — vătafi și agenți administrativi, tribunal seniorial, slujitori înarmați — care, în caz de nesupunere a țăranilor, îi puteau sili să-și îndeplinească obligațiile feudale față de stăpînul domeniului.

---

[5] Robert Boutruche, *op. cit.*, p. 145.
[6] V. I. Lenin, *Opere complete*, vol. 3, pp. 180—181.

Obligațiile feudale ale țăranilor dependenți. Obligațiile țăranilor dependenți variau în funcție de nivelul dezvoltării economice, de starea juridică a țăranului, șerbii avînd sarcini mai grele decît țăranii „liberi în dependență", de raportul între întinderea rezervei feudale și a manselor țărănești, de împotrivirea țărănimii față de exploatarea feudală, de anumite împrejurări particulare, ca raportul între diferitele ramuri ale agriculturii și creșterea vitelor, mărimea recoltelor și a altor produse, războaie, epidemii etc.

Obligațiile feudale ale țărănimii dependente pot fi împărțite în două mari grupuri:

a. servituțile personale erau caracteristice numai șerbilor și apăsau asupra persoanei lor;

b. obligațiile reale erau impuse atît șerbilor cît și țăranilor „liberi în dependență" și grevau asupra lotului de pămînt deținut de ei.

Servituțile personale Servituțile personale apăsau asupra persoanei șerbului, oglindind starea lui de dependență personală față de feudal.

Legarea de pămînt a șerbului era dictată de nevoia feudalului de a-și asigura brațele de muncă pe domeniu. Șerbul nu se putea strămuta decît cu încuviințarea stăpînului de domeniu, plătind pentru aceasta o taxă de strămutare. Adesea șerbii se eliberau de legarea de pămînt prin fuga pe alt domeniu, în regiuni de colonizare sau la oraș. Dacă stăpînul nu-l reclama sau nu-l găsea după un an și o zi de la fugă, șerbul devenea liber.

Ca urmare a legării lor de glie, șerbii de ambele sexe nu se puteau căsători în afara domeniului fără încuviințarea stăpînului, deoarece, în acest caz, unul dintre soți trebuia să părăsească domeniul pentru a se stabili în noua gospodărie. Căsătoria în afara domeniului (forismaritagium) se putea face numai cu învoirea seniorului de la care pleca unul din soți și în schimbul unei taxe. Uneori seniorii, în cazul unor căsătorii reciproce ale șerbilor de pe domeniile lor, efectuau schimburi de șerbi.

Starea de dependență personală a șerbului era oglindită și de obligația de a plăti o dare specială, capitația (capitatio, census capitis proprii).

Pentru a intra în posesia gospodăriei la moartea capului familiei, văduva sau copiii șerbului erau obligați să achite o taxă de intrare în posesia averii, numită dare de „mînă moartă" (manus mortua), care consta, de obicei, din cea mai bună vită din gospodărie.

În sfîrșit, ca urmare a stării lor de oameni lipsiți de libertate personală, șerbii nu puteau depune mărturie în proces împotriva unui om liber și nu puteau pătrunde în rîndurile clerului.

Oglindind împotrivirea țărănimii față de servituțile personale, acestea erau numite în Spania „obiceiuri rele" (malos usos).

Totodată, o caracteristică a șerbiei era și faptul că șerbii erau supuși la obligații reale nelimitate, potrivit nevoilor și bunului plac al stăpînului, „ad misericordiam domini". Fiind obligați la clacă și dare în bani (talia) arbitrare,

în Franța se spunea că șerbii sînt „supuși la talie și corvoadă după bunul plac" al stăpînului (taillables et corvéables à merçi), iar în Anglia că „șerbul nu știe seara ce are de făcut a doua zi".

Obligațiile reale Obligațiile reale erau impuse atît șerbilor cît și țăranilor „liberi în dependență" și grevau asupra lotului de pămînt deținut de ei. Forma de căpetenie a obligațiilor reale ale țărănimii dependente o reprezintă renta funciară feudală, a cărei esență și forme au fost analizate în adîncime de Karl Marx [7].

Renta feudală reprezenta forma sub care, pe baza proprietății funciare feudale, feudalul își însușea produsul supramuncii producătorilor direcți, a țăranilor dependenți așezați pe domeniul său. Renta feudală putea lua forma prestației în muncă — renta în muncă sau clacă, a redevenței în produse — renta în produse sau în natură sau dijma sau a plății în numerar — renta în bani sau cens. „În toate aceste forme ale rentei funciare: renta în muncă, renta în produse, renta în bani (ca simplă formă transformată a rentei în produse) — arată Karl Marx — cel care plătește renta este presupus a fi întotdeauna adevăratul cultivator și posesor al pămîntului, a cărui supramuncă neplătită merge direct la proprietarul funciar" [8].

În cursul evului mediu, cele trei forme ale rentei feudale au coexistat în condițiile precumpănirii uneia dintre ele. La început a precumpănit renta în muncă, apoi cea în produse, iar apoi cea în bani.

Renta în muncă și renta în produse au predominat în condițiile înfloririi economiei naturale, în cadrul căreia curtea seniorială își satisfăcea necesitățile materiale prin produsele rezervei feudale, exploatată cu claca țăranilor dependenți și prin produsele gospodăriei țărănești, sub forma dijmei în natură. Renta în bani implica însă existența unui schimb de mărfuri și a unei circulații bănești mai dezvoltate, în condițiile cărora țăranul să poată realiza banii necesari plății rentei în bani.

Renta în muncă. Claca a predominat în perioada feudalismului timpuriu, în condițiile înfloririi economiei naturale și ale unei rezerve feudale întinse, a cărei exploatare necesita un mare număr de zile de clacă. Claca consta în efectuarea muncilor agricole: arat, semănat, secerat, cosit, a transportului și prelucrării produselor, a întreținerii și reparațiilor acareturilor de la curte, a morii, a heleșteielor etc.

În condițiile unei tehnici înapoiate și ale unei productivități scăzute a muncii, precum și ale unei rezerve întinse și ale unei populații dependente relativ puțin numeroase, în Europa de apus, în epoca carolingiană, în secolele VIII—X, claca era grea, fiind efectuată de țăran cu brațele sau cu carul și ridicîndu-se de obicei la 3—4 zile pe săptămînă. Oglindind existența unei clăci grele și de obicei nelimitată, în polipticul mănăstirii Saint Germain des

[7] Karl Marx, *Capitalul*, vol. III, partea a II-a, Buc., E.S.P.L.P., 1955, p. 736—765.
[8] *Ibidem*, p. 755.

Près de lîngă Paris se menționează frecvent obligația țăranului dependent de a efectua clacă cu mîinile sau cu carul „atît cît i se poruncește"[9].

Efectuîndu-se pe rezerva feudală și într-un număr de zile de lucru distincte în timp și spațiu de munca depusă de țăran în și pentru gospodăria sa, „în forma muncii de clacă, supramunca este precis delimitată față de munca necesară" [10].

Drept urmare, intensitatea muncii țăranului pe rezerva feudală era deosebită de cea din gospodăria sa, pe rezervă lucrînd fără interes, iar în gospodăria sa cu tragere de inimă. Arătîndu-și nemulțumirea de stăpîni feudali, călugării de la mănăstirea Marmoutier din Alsacia constatau în 1117 productivitatea redusă a muncii de clacă a țăranilor dependenți, plîngîndu-se de „lipsa de grijă și de folos, de încetineala și de lenea celor care o făceau" [11].

Renta în produse. Slabei productivități a muncii de clacă i s-au adăugat, începînd cu secolul al XI-lea, unele transformări care au dus treptat la convertirea rentei în muncă în rentă în produse. S-au îmbunătățit uneltele și metodele de muncă, iar în procesul colonizării interne, crescînd populația domeniului, rezerva feudală a fost împărțită în loturi de pămînt date țăranilor spre cultivare, transformări care au avut ca urmare reducerea volumului de muncă necesar exploatării rezervei feudale și deci treptata convertire a clăcii în dijme în natură.

Renta în natură, în condițiile economiei naturale predominante a domeniului, consta în redevențe, în proporții variabile, din toate produsele gospodăriei țărănești: cereale, de obicei a noua sau a zecea parte, fîn, legume, vin, miere, lapte, ouă, păsări, porci și vite, uneori produse ale meșteșugurilor casnice, ca obiecte de lemn, țesături etc. Prin urmare, „această rentă în produse sub forma ei pură... presupune tot economie naturală, adică presupune că condițiile gospodăririi sînt produse în întregime sau cel puțin în cea mai mare parte chiar în gospodărie însăși, că sînt înlocuite și reproduse direct din chiar produsul brut al acesteia. Ea mai presupune îmbinarea industriei casnice țărănești cu agricultura" [12]. Convertirea rentei în muncă în rentă în produse a avut ca urmare în apusul Europei treptata scădere a clăcii. Dacă în secolele IX—X claca se ridică la cîteva zile pe săptămînă sau 100—150 zile pe an, în secolele XI—XIII, ea s-a redus treptat, ajungînd la cîteva săptămîni, iar apoi la cîteva zile pe an.

În sistemul predominării rentei în natură, țăranul dependent cedînd o parte din produsele gospodăriei sale feudalului, atît munca necesară, care da naștere produsului necesar, cît și supramunca, care da naștere plusprodusului, adică dijmei, se desfășurau pe lotul de muncă al țăranului, nefiind despărțite, ca în cazul rentei în muncă, în timp și spațiu. De aceea „în cadrul acestei relații, producătorul direct dispune mai mult sau mai puțin de între-

[9] Georges Duby, *L'économie rurale et la vie des campagnes dans l'Occident médieval* Paris, 1962, p. 287—288 (Documents).
[10] Karl Marx, *Capitalul*, vol. I, Buc., Edit., politică, 1960, p. 260.
[11] Georges Duby, *op. cit.*, p. 429.
[12] Karl Marx, *Capitalul*, vol. III, partea a II-a, p. 748—749.

buințarea întregului lui timp de muncă, cu toate că, la fel ca și mai înainte, o parte din acesta, la început aproape toată partea lui excedentară, aparține în mod gratuit proprietarului funciar"[13]. Dispunînd de mai mult timp de lucru în gospodăria sa, efectuînd munca nesupravegheat necontenit de vătaful feudalului, țăranul muncea cu o intensitate sporită, cu o productivitate superioară a muncii. De aceea trecerea de la predominarea rentei în muncă la cea a rentei în produse a însemnat un progres în activitatea agricolă.

Renta în produse a reprezentat totodată o formă de tranziție spre renta în bani, a cărei apariție și răspîndire implicau condiții economice schimbate.

Renta în bani. Unele dări sporadice în bani apăruseră încă din epoca carolingiană, dar ele ocupau un loc cu totul redus în economia domenială. Apariția orașelor, a schimbului de mărfuri permanent între oraș și sat și intensificarea circulației bănești au dat posibilitate țăranilor, începînd cu secolele XII—XIII, de a-și desface produsele gospodăriei lor la oraș și de a putea astfel plăti feudalilor renta în bani. Referindu-se la premisele economice ale apariției rentei în bani, Marx constată că „transformarea, la început sporadică, apoi pe scară mai mult sau mai puțin națională, a rentei în produse în rentă în bani presupune deja o dezvoltare mai însemnată a comerțului, a industriei orășenești și în genere a producției de mărfuri, prin urmare și a circulației bănești" [14]. Renta în bani reprezenta deci o „simplă formă transformată a rentei în produse", pe care țăranul o plătește feudalului „sub forma plusprodusului transformat în bani" [15].

Feudalii, ale căror nevoi bănești creșteau necontenit în secolele XII—XIII, au preferat convertirea rentei în muncă și îndeosebi a rentei în produse în rentă în bani, realizată de țărani prin desfacerea produselor gospodăriei lor prin mijloace proprii, deoarece își asigurau astfel venituri bănești regulate, sub forma unui cens plătit la date fixe.

Renta în bani a devenit predominantă în secolele XIII—XV în Anglia, Țările de Jos, Franța, Italia nordică și centrală, Germania.

Urmările evoluției formelor rentei feudale. Procesul de convertire a rentei în muncă în rentă în produse și în rentă în bani a avut însemnate urmări social-economice.

Reducerea sau chiar dispariția clăcii i-a creat țăranului dependent posibilitatea de a-și folosi mai bine timpul de muncă în gospodăria sa. Putința de a-și desface, după achitarea obligațiilor feudale, prisosurile gospodăriei la oraș i-a stimulat intensificarea muncii și inițiativa, în vederea obținerii unor surplusuri și a vinderii lor pe piață. Legătura cu piața și posibilitatea desfacerii prisosurilor au favorizat însă îndeosebi pe țăranii care posedau pămînt mai mult, vite mai numeroase și unelte mai bune și care au început să folosească în gospodăria lor, temporar sau permanent, și forța de muncă

[13] Karl Marx, *Capitalul*, vol. III, partea a II-a, p. 748.
[14] *Ibidem*, p. 750.
[15] *Ibidem*, p. 750, 755.

străină. Unii țărani mai înstăriți au început să arendeze și parcele de pămînt senorial.

Reducerea sau dispariția clăcii și deplasarea țăranului la piață pentru a-și desface produsele și a obține bani pentru cens au făcut tot mai lipsită de sens dependența personală a țăranului, creîndu-se astfel premisele eliberării din șerbie.

Convertirea rentei în muncă și în produse în rentă în bani, sub forma unui cens fix, în condițiile scăderii valorii banilor din secolele XIII—XV, a avut ca urmare devalorizarea acestuia, ducînd la scăderea veniturilor feudalilor. De aceea, pentru a compensa devalorizarea censurilor fixe, feudalii au început să practice tot mai intens sistemul arendării unor parcele de pămînt pe termen scurt, stabilind cuantumul arenzii în funcție de evoluția prețurilor. Drept urmare, pe unele domenii, veniturile obținute din arenzi întreceau valoarea censurilor fixe. În unele regiuni, ca în sudul Franței sau în centrul și sudul Italiei, arenda se percepea și în natură, reprezentînd uneori jumătate din recoltă, ca în cazul formei de arendă italiană, numită „mezzadria".

Alte obligații feudale. Pentru a-și spori veniturile, feudalii, ale căror nevoi bănești creșteau necontenit, au mărit sau au introdus noi obligații care, sub înfățișări și practici felurite, reprezentau, de fapt, tot forme ale rentei feudale. Ele erau percepute de feudal în calitate fie de proprietar funciar, fie de șef local, sub a cărui autoritate, derivată din privilegiul de imunitate, se găseau oamenii de pe domeniul său.

Feudalii încasau dări, îndeosebi bănești, pentru folosirea de către țărani a unor bunuri de uz comun ca pădurea, izlazul, apele, uzurpate de seniori și incluse de obicei în cadrul rezervei senioriale. Ei impuneau populației numeroase obligații aducătoare de noi venituri, rezervîndu-și o serie de monopoluri senioriale, ca: dreptul exclusiv de a ține moară, cuptor de pîine, teasc pentru struguri sau măsline, instalație de preparare a berei, cîrciumă, silind pe țărani de a le folosi în schimbul unor taxe. Seniorul exercita adesea și dreptul de prioritate în desfacerea propriilor produse sau în cumpărarea unor mărfuri de la negustorii care treceau prin domeniu, după care putea să-și vîndă produsele sau să cumpere mărfuri și populația domeniului.

Uzurpînd o serie de funcții publice, seniorul judeca, dădea sentințe și ncasa amenzi, percepea taxe pentru trecerea mărfurilor pe moșia sa sau peste podurile de pe cursurile de apă de pe domeniu, impunea locuitorilor sarcini militare, mai ales de pază la castel, corvezi pentru construirea, repararea și întreținerea castelului, podurilor, drumurilor, obligația de a găzdui și a hrăni pe senior sau pe oamenii săi, ca pe niște slujbași, cînd treceau prin sate sau chiar de a plăti dări în bani în anumite cazuri excepționale de: construcții de castele, război, răscumpărarea seniorului prizonier etc. Aceste cereri de bani cu caracter extraordinar, numite în Franța „taille", s-au transformat treptat, începînd cu secolele XI—XII, în dări bănești ordinare, permanente, plătite de toți locuitorii domeniului, constituind un important izvor de venituri feudale. Șerbii erau supuși la talie arbitrară; în schimb, țăranii care se

eliberau din șerbie obțineau dreptul de a avea o talie fixă, fiind astfel mai feriți de bunul plac al feudalului.

În afară de servituțile personale, la care erau supuși numai șerbii, și de obligațiile reale, îndeosebi variatele forme ale rentei feudale, pe care le datorau atît șerbii cît și țăranii dependenți liberi ca persoană sau eliberați de pe domenii, țăranii mai erau obligați la dări față de biserică și față de stat.

Bisericii îi plăteau zeciuiala bisericească. Statului feudal, pe măsura centralizării acestuia, țăranii erau obligați să-i plătească dări în bani, cunoscute în Franța sub numele de talie regală, cerute întîi ocazional, drept contribuții extraordinare, iar apoi, din secolul al XV-lea, percepute regulat, sub forma unor impozite permanente.

Eliberarea din șerbie. Treptata reducere și aproape dispariție în Europa apuseană a rentei în muncă, care implicase o strînsă dependență a țăranului față de feudal, „șerbia cu clacă"[16] și trecerea la sistemul exploatării domeniului prin censivă sau prin arendă au făcut ca șerbia să nu mai fie necesară. Totodată, creșterea nevoii de bani a feudalilor, care îi împingea să accepte sau chiar să ceară răscumpărarea din șerbie a țăranilor, și legătura cu piața a țăranilor, care le oferea unele posibilități de a strînge bani sau de a se îndatora pentru a plăti răscumpărarea, au creat condițiile necesare pentru înfăptuirea eliberării din șerbie. În Europa de apus, procesul eliberării din șerbie s-a petrecut în secolele XIII—XV, avînd ca urmare transformarea celei mai mari părți a țărănimii în oameni liberi din punct de vedere juridic, dar dependenți încă economic pentru lotul de pămînt deținut de la feudal. Actele menționează că șerbii erau eliberați „de orice fel de servitute... în ceea ce privește persoana lor" (omnimodam servitutem... quantum ad personas suas). Așadar, prin eliberarea din șerbie, țăranul devenea om liber din punct de vedere juridic, fiind eliberat de servituțile personale, care constituiau caracteristica șerbiei; el avea de aici înainte posibilitatea de a se deplasa liber de pe un domeniu pe altul, de a se căsători și de a-și lăsa averea moștenire fără opreliște. Deoarece însă eliberarea din șerbie nu era însoțită și de o împroprietărire a țăranului, el continua a fi doar posesor al lotului de pămînt pe care îl deținea de la feudal, fiind obligat să plătească pentru tenura sa o rentă feudală, de obicei sub forma unui cens fix sau să ia pămîntul în arendă pe un anumit termen, rămînînd, deci, cu obligații feudale reale. Așadar, eliberarea din șerbie nu însemna încă lichidarea dependenței țăranului față de feudal pentru pămînt, relațiile feudale continuînd a persista sub o formă modificată. În Franța, țăranul eliberat purta numele de „vilain", iar în Anglia de „copyholder" (deținător al unei copii de pe actul de eliberare din șerbie). Totodată, țăranul eliberat continua a fi încă supus jurisdicției senioriale.

Deoarece eliberarea din șerbie se făcea prin răscumpărare, puteau plăti sumele mari fixate de feudali îndeosebi țăranii mai înstăriți. Pentru a-și

---

[16] Karl Marx, *Capitalul*, vol. III, partea a II-a, p. 744.

procura bani, feudalii sileau adesea pe țărani să se răscumpere, eșalonîndu-le sumele de plată în cîțiva ani sau să se împrumute la cămătari cu dobînzi mari; adeseori chiar feudalul considera suma de răscumpărare neplătită încă de țăran ca o datorie contractată de țăran față de feudal, percepîndu-i la ea dobînzi cămătărești. Eliberarea din șerbie a contribuit și mai mult la diferențierea țărănimii, unii dintre țărani izbutind, prin libertatea personală dobîndită, să devină înstăriți, iar alții ajungînd să sărăcească sau să se ruineze, ca urmare a datoriilor contractate cu ocazia „eliberării" și să fie siliți să se angajeze ca salariați agricoli pe domenii sau la consătenii lor mai avuți.

Viața și lupta antifeudală a țărănimii. Producția agricolă încă scăzută, recolta reprezentînd de 4—5 ori semănătura, necesitatea de a opri deci anual pentru însămînțat 1/4—1/5 din recoltă, obligațiile feudale în muncă, natură și bani care înghițeau o bună parte din munca și produsul gospodăriei țărănești, dijma datorată bisericii, iar apoi impozitele către stat, toate la un loc făceau ca țăranului să-i rămînă pentru consum și pentru vînzare în folosul propriu doar o parte din produsul muncii sale. În caz de epidemii, calamități naturale sau războaie, care erau frecvente, situația țăranului medieval se agrava amenințător. Înfățișînd structura societății din vremea sa, Adalberon, episcop de Laon, descria în *Poemul către regele Robert,* alcătuit pe la sfîrșitul secolului al X-lea, și situația grea a țărănimii dependente: „cealaltă stare este cea a șerbilor. Acești oameni asupriți nu dobîndesc nimic fără trudă. Șerbii procură tuturor hrana, veșmintele, căci nici un om liber nu poate trăi fără șerbi" [17]. Exploatarea și asuprirea țărănimii dependente de către feudali, biserică și stat au generat, de aceea, ca un fenomen obiectiv, lupta de clasă a țărănimii împotriva feudalității laice și ecleziastice, inclusiv a statului feudal și a bisericii, reprezentanți și apărători ai intereselor de clasă ale feudalității în ansamblul ei, luptă manifestată permanent, cu intensitate sporită și în forme variate.

Lupta de clasă a țărănimii împotriva exploatării feudale s-a desfășurat în evul mediu timpuriu și dezvoltat sub forme diverse — contestarea drepturilor feudale, refuzul de a îndeplini obligațiile feudale, fuga de pe domenii, acțiuni antifeudale violente individuale și colective. Cea mai înaltă formă a luptei de clasă a țărănimii în evul mediu a fost răscoala, care reprezintă o luptă colectivă fățișă și armată a țărănimii exploatate împotriva orînduirii feudale. Răscoalele țărănești au îmbrăcat forme de manifestare variate, în raport cu stadiul de dezvoltare a societății feudale și cu complexul condițiilor concret-istorice în care se desfășurau [18].

Răscoalele țărănești au luat amploare spre sfîrșitul perioadei feudalismului timpuriu, cînd, în linii mari, s-a încheiat procesul de aservire a țărănimii libere. Astfel, în anul 842, țăranii din Saxonia s-au răsculat sub lozinca „Stellinga" — întoarcerea la datina veche, adică la rînduielile obștei libere, nume sub care este și cunoscută răscoala. Cronicarul contemporan Nithard

---

[17] Robert Boutruche, *op. cit.*, pp. 371—372 (Documents).
[18] Mihai Berza, *Răscoalele în evul mediu*, în „Studii", 1958, nr. 4, pp. 79—80.

relatează că atunci s-a ridicat „o nenumărată mulțime" de țărani liberi și dependenți, care „alungînd aproape cu totul pe stăpîni din țară, fiecare trăia potrivit datinei străbune, după legea pe care o voia" [19]. La 997 s-au răsculat țăranii din Normandia, care, după cum povestește cronicarul Guillaume de Jumièges, au hotărît în adunările lor „să trăiască după voia lor pentru ca la folosirea atît a pădurilor cît și a apelor să se conducă potrivit legilor lor, înlăturînd opreliștea legii rînduite mai înainte" [20], adică desființînd „legea" feudală și restabilind practicile comunitare ale obștilor țărănești libere. În 1024 s-au răsculat țăranii din Bretania, iar în 1035, cei din Flandra.

În perioada feudalismului dezvoltat, răscoalele țărănești s-au intensificat, ca urmare a agravării exploatării stăpînilor feudali, a dijmelor și taxelor cerute de biserică și a impozitelor introduse de statul feudal. Țăranilor răsculați li se alătura tot mai frecvent și sărăcimea orașelor. Astfel, la 1251 a avut loc în partea nordică și centrală a Franței „răscoala păstorașilor", la care au participat țărani, păstori și sărăcime din orașe, iar în 1285 s-au ridicat țăranii din Germania nord-vestică, sub conducerea lui Dietrich Sabot de Lemn.

În secolul al XIV-lea, mișcările țărănești s-au intensificat și și-au precizat programul lor antifeudal. În 1304—1307 s-au răsculat țăranii din Alpii piemontezi sub conducerea lui Dolcino, iar în 1323—1328, țăranii, pescarii și orășenii săraci din Flandra. În a doua jumătate a secolului, situația țărănimii din Franța și Anglia s-a agravat, datorită creșterii sarcinilor feudale și a impozitelor către stat, a prevederilor regulamentelor și statutelor privitoare la maximul de salariu al zilierilor agricoli, a efectelor Războiului de 100 de ani și ale ciumei. În Franța, discreditarea militară a nobilimii și criza politică a statului feudal după înfrîngerile de la Crécy (1346) și Poitiers (1356) au creat condiții favorabile pentru desfășurarea luptei antifeudale a țărănimii. Un izvor contemporan menționa că în preajma izbucnirii Jacqueriei „nu era nimeni care să îndrăznească să meargă la țară pentru a-și strînge veniturile sau alte bunuri"[21]. Cronicarul Jean Froissart relatează că în timpul „Jacqueriei" din 1358 țăranii răsculați, conduși de Guillaume Kale, „ziceau că toți nobilii din regatul Franței, cavaleri și scutieri, făceau de rușine și trădau regatul și că ar fi foarte bine ca să-i nimicească pe toți. Și fiecare dintre ei spunea: « așa este! așa este! Blestemat să fie acela din vina căruia nu vor fi nimiciți toți nobilii »" [22]. Răsculații englezi, conduși de Watt Tyler, la rîndul lor, cereau în 1381 prin programul de la Mile End desființarea șerbiei, iar prin cel de la Smithfield, abrogarea legislației privitoare la maximul sa-

---

[19] Nithardi, *Historiarum*, IV, 2, 4, 6, în *Quellen zur karolingischen Reichsgeschichte*, vol. I, Berlin, 1955, pp. 448, 454, 458.

[20] Willelmi Calculi Gemmeticensis, *Historiae northmannorum libri octo*, în J. P. Migne, *Patrologiae cursus completus*. Series latina, tom CXLIX, Paris, 1882, col. 823—824.

[21] Jacques Heers, *L'Occident aux XIVe et XVe siècles. Aspects économiques et sociaux*, Paris, 1963, p. 95.

[22] Jean Foissart, *Croniques*, cartea I, cap. LXV, în *Historiens et chroniqueurs du Moyen Âge*, edition établie et annotée par Albert Pauphilet, textes nouveaux commentés par Edmond Pognon, Paris, 1952, p. 392.

lariilor zilierilor agricoli, confiscarea și împărțirea la țărani a pămîntului bisericii, restituirea pământurilor obștiilor țărănești și suprimarea privilegiilor senioriale.

În secolul al XV-lea au avut loc, de asemenea, o serie de puternice mișcări țărănești îndreptate împotriva nobilimii, a bisericii catolice și a statului feudal, ca „războiul țărănesc ceh" din 1419—1434, răscoalele țăranilor spanioli din Catalonia, conduse de Verntallat, în 1462—1472 și de Juan Pedro Sala, în 1484—1486, răscoala țăranilor germani din episcopatul de Würzburg, condusă de Hans Böheim, în 1476.

Înfrîngerea mișcărilor țărănești se datorește desfășurării lor sub forma unor acțiuni locale, care a făcut, chiar și în timpul marilor răscoale, ca țărănimea să nu-și coordoneze și concentreze în suficientă măsură eforturile, alcătuirii unor programe care adesea priveau în trecut și nu în viitor, cerîndu-se frecvent restaurarea „vechilor libertăți" ale obștilor rurale, de asemenea, lipsei unor aliați puternici. Totodată, în secolele IX—XV, orînduirea feudală era în plină înflorire, nu era încă coaptă pentru a fi răsturnată, clasa feudalilor și statul feudal fiind în măsură de a înfrînge prin forța armelor lupta antifeudală a maselor țărănești.

FEUDALII. RELAȚIILE VASALICE

Feudul — bază a relațiilor vasalice.

În secolele IX—XI a avut loc în Europa apuseană generalizarea relațiilor vasalice, bazate pe concesiunea feudului. Beneficiul viager și condiționat de îndeplinirea serviciului militar s-a transformat treptat într-o posesiune ereditară, a cărei deținere implica un complex de obligații de natură vasalică, dar cu precădere tot militare. Totodată, pe măsura evoluției sale, beneficiul a început să fie numit feud, de la cuvîntul vechi german fehu-ôd, latinizat sub forma feodum sau feudum și avînd sensul de remunerare, răsplată. Transformarea beneficiului în feud s-a încheiat spre sfîrșitul secolului al XI-lea, un act flamand din 1087 dînd echivalența „beneficiu care este numit în graiul popular feud" (beneficium quod vulgo dicitur feudum) [23]. În Germania, feudul se numea Lehn. Feudul consta de obicei dintr-o concesiune funciară, deși uneori era acordat ca feud un bun oarecare aducător de venit: o dregătorie, o vamă, o pensiune, un privilegiu oarecare.

Seniorul care acorda feudul păstra asupra lui un drept superior de proprietate sau de stăpînire (dominium eminens, jus eminens), iar vasalul avea asupra lui numai un drept de posesiune și de folosință (dominium utile, jus utile). Cum un senior putea deține de la un senior căruia îi era vasal un feud pe care îl putea acorda, la rîndul său, unui alt vasal, pe feud se suprapunea o succesiune de drepturi eminente și drepturi utile, care dădea proprietății sau stăpînirii funciare feudale un caracter condiționat și ierarhic.

[23] F.-L. Ganshoff, *Qu'est-ce que la féodalité?* Bruxelles, 1957, p. 145.

Drept urmare se formau și raporturi vasalice ierarhice, din treaptă în treaptă, de la senior la vasalul său imediat, care, la rîndul său, putea fi seniorul unui alt vasal. De aceea, oglindind aceste raporturi vasalice ierarhice, un dicton francez preciza că: „vasalul vasalului meu nu este vasalul meu".

Potrivit principiului eredității feudului, fiul vasalului decedat putea intra în posesiunea feudului dacă plătea taxa de moștenire (relivium) și dacă îndeplinea aceleași obligații ca și părintele său. Dacă moștenitorul era minor, pentru îndeplinirea obligațiilor vasalice ale acestuia era pus pînă la majorat un tutore. Dacă moștenitorul feudului era fată, obligațiile vasalice le îndeplinea soțul său, în alegerea căruia se cerea și asentimentul seniorului. În cazul mai multor moștenitori, feudul era acordat unuia dintre fii, de obicei celui mai mare sau era divizat între comoștenitori. Dacă deținătorul feudului era cleric, cum clericii nu puteau presta slujbe militare, el era reprezentat de un laic. Totodată, feudul a început să fie transmis prin moștenire și pe linie colaterală, prin căsătorie sau chiar prin vînzare-cumpărare, cu încuviințarea seniorului. Feudul a început deci să se transforme treptat într-o proprietate ereditară, transmisibilă și divizibilă, dar grevată de o serie de oprelişti și îndatoriri.

Contractul vasalic. Relațiile dintre senior și vasal, avînd la bază concesiunea feudului, erau perfectate prin contractul vasalic, la început verbal, iar din secolul al XII-lea scris și numit în Franța „aveu". Contractul vasalic consta din trei acte, care, deși distincte, alcătuiau un întreg indisolubil.

Închinarea (commendatio) reprezenta cererea solemnă de a deveni sau de a fi confirmat vasal.

Omagiul (hommagium), însoțit de jurămîntul de credință (sacramentum fidelitatis), constituia elementul principal al contractului vasalic și se încheia cu un ceremonial deosebit, stabilit, în esență, încă de la mijlocul secolului al VIII-lea. Vasalul îngenunchea în fața seniorului și, cu mîinile în mîinile acestuia, îi jura credință. În 757, Tassillo, ducele Bavariei, îi jura credință lui Pepin cel Scurt, regele Galiei, „intrînd în vasalitate prin împreunarea mîinilor. A făcut jurăminte multe și nenumărate... și a făgăduit credință... după cum este dator să fie vasalul față de seniorii săi"[24]. În secolul al XII-lea, ceremonialul s-a amplificat. În relatarea făcută de cronicarul Galbert de Bruges a omagiului depus în 1127 de vasalii contelui Flandrei, acesta întreba pe fiecare dintre ei „dacă vrea să devină pe de-a-ntregul omul său"; vasalul se închina seniorului cu mîinile în mîinile acestuia, se îmbrățișau și se sărutau, apoi vasalul jura credință seniorului, jurămînt întărit, prin intervenția bisericii, prin jurarea pe evanghelie sau pe moaște[25]. Așadar, prin omagiu (hommagium), vasalul devenea omul (homo) seniorului său, de unde și denumirea de omagiu.

---

[24] *Annales regni francorum*, anul 757, în *Quellen zur karolingischen Reichsgeschichte*, vol. I, pp. 16—18 sau Robert Boutruche, *op. cit.*, p. 333 (Documents).

[25] Robert Boutruche, *op. cit.*, pp. 335—336 (Documents).

Investitura constituia introducerea vasalului în posesiunea feudului, seniorul înmînîndu-i, în chip simbolic, ca semn al dării în posesie, un spic, o ramură, un bulgăre de pămînt sau o lance.

Obligațiile reciproce ale seniorului și vasalului. Obligațiile vasalului față de senior erau bazate pe „credința" (fidelitas) a vasalului față de senior. Ele erau considerate de către Hincmar, arhiepiscop de Reims, în 868, ca fiind în funcție de „întinderea și foloasele beneficiului" (secundum quantitatem et qualitatem beneficii) [26]. Mai tîrziu, în 1020, Fulbert, episcop de Chartres, arăta că obligațiile vasalului față de senior sînt negative, adică de a nu face nimic prin care seniorul ar putea fi prejudiciat material sau moral și pozitive, rezumate prin expresia „sfat și ajutor" (consilium et auxilium) [27]. „Sfatul" însemna datoria vasalului de a sfătui pe senior îndeosebi cu prilejul consfătuirilor militare și al deliberărilor de la tribunalul seniorial. „Ajutorul" era militar, constînd în participarea vasalului, însoțit de oamenii săi, la războaiele seniorului, de obicei 30—40 de zile anual sau la paza castelului și bănesc, constînd în sprijinirea cu bani de către vasal a seniorului cînd acesta cădea prizonier, pleca în cruciadă, își arma cavaler fiul cel mare sau își mărita prima fiică.

În schimb, seniorul avea față de vasal obligația de a-i ocroti persoana, familia și bunurile.

Vasalitatea a creat o puternică legătură între seniori și vasali, și unii și alții membri ai clasei dominante, contribuind la întărirea feudalității atît față de amenințările din interior, îndeosebi față de lupta de clasă crescîndă a țărănimii, cît și față de primejdiile din exterior. Au existat însă și frecvente cazuri de neînțelegeri între seniori și vasali, de nerespectare sau călcare a prevederilor contractului vasalic. Cînd vasalul își călca credința față de senior, devenind „felon", adică „hiclean", sau cînd seniorul nu ocrotea sau deposeda pe vasal, avea loc ruperea contractului feudal (diffidatio, desaveu), urmată de confiscarea feudului de către senior în caz de vină a vasalului sau de păstrare a feudului de către vasal, fără obligații vasalice, în caz de vină a seniorului.

Pluralitatea omagiilor. Ereditatea și transmisibilitatea feudului au avut ca urmare formarea, încă de la sfîrșitul secolului al IX-lea, a unor vasali avînd fiecare doi sau mai mulți seniori, situație care s-a generalizat în secolele XII—XIII. Pentru a se stabili o ierarhie între seniorii aceluiași vasal, s-a imaginat sistemul instituirii unor omagii diferențiate: omagiu ligiu (hommagium ligium), adică principal, absolut, necondiționat și omagiu plan (hommagium planum), adică secundar, relativ, condiționat. În funcție de prestarea omagiului ligiu sau plan și seniorul sau feudul respectiv deveneau ligiu sau plan.

În aceste condiții, în caz de conflict între seniorii aceluiași vasal, acesta putea lupta legal alături de seniorul său ligiu împotriva seniorului său plan,

[26] F.-L. Ganshoff, *op. cit.*, pp. 73—74.
[27] Robert Boutruche, *op. cit.*, pp. 369—371 (Documents).

fără a fi învinuit de „felonie", ceea ce oglindea criza și paradoxul vasalității.

Minată în interior, vasalitatea a intrat în declin începînd cu secolul al XIII-lea, dar s-a destrămat numai pe măsura centralizării statului, în secolele XIV-XV, în urma căreia legăturile vasalice între membrii clasei dominante au fost înlocuite cu supunerea directă față de monarh.

Stările societății medievale. Ierarhia feudală. Feudalul posesor de feud era un membru al clasei dominante, care trăia din renta feudală percepută de la țăranii săi dependenți și presta o slujbă militară călare sau o altă slujbă dregătorească. Situația lui social-economică și militară privilegiată, bazată pe posesiunea feudului, a fost consacrată prin apartenența sa la instituția cavaleriei și la starea nobilimii, care a contribuit și mai mult la separarea sa de restul populației neprivilegiate.

Instituția cavaleriei, născută din posesiunea feudului și din prestarea slujbei militare călare și patronată de biserică, avea menirea să facă din cavaleri slujitori devotați ai orînduirii feudale și ai bisericii. Ea s-a format în apusul Europei în secolele X—XI și includea în rîndurile sale, în ansamblu, pe toți membrii clasei feudale laice care aveau posibilitatea de a presta serviciul militar călare, procurîndu-și calul și echipamentul costisitor necesar. Pentru a se deprinde cu viața la castel și cu mînuirea armelor, viitorul cavaler slujea un număr de ani ca paj, iar apoi ca scutier. Intrarea în rîndul cavalerilor se făcea la vîrsta majoratului, cu un ceremonial deosebit. În rîndurile cavalerilor intrau însă, mai ales în Anglia, și oameni cu stare, de obicei din rîndurile orășenilor și uneori și ale țăranilor liberi înavuțiți, al căror venit anual trecea de 20 lire sterline. Uneori, titlul de cavaler se putea și cumpăra.

În secolele XI—XII, feudalii laici deveniți cavaleri s-au constituit în starea socială privilegiată a nobilimii, avînd o serie de drepturi și datorii transmisibile ereditar, ca scutire de impozite, posturi de conducere în armată și dregătorii, situație juridică specială, titluri onorifice, obligația de a presta slujbă militară sau dregătorească etc. Totodată, în raport cu întinderea posesiunilor feudale și cu însemnătatea slujbelor militare sau dregătorești deținute în statul feudal, nobilimea s-a constituit într-o ierarhie feudală nobiliară definitivată în secolele XII—XIII, care avea în frunte pe rege, iar apoi pe duci, marchizi, conți, viconți, baroni, castelani și cavaleri. Astfel, „ierarhia este forma ideală a feudalității" [28].

Paralel cu starea nobilimii, s-a constituit, din feudalitatea bisericească, starea clerului, restul societății, masele muncitoare de la sate și orașe, formînd „starea a treia". Astfel s-au format, în secolele XI—XII, cele trei stări ale societății medievale: „cei ce se roagă" (clerul), „cei ce luptă" (nobilii) și „cei ce lucrează" (starea a treia).

---

[28] Karl Marx — Friedrich Engels, *Ideologia germană*. În Karl Marx-Fiedrich, Engels, *Opere*, vol. 3, Buc., Edit. politică, 1958, p. 170.

Viața feudalilor În secolele IX—XIII, centrul vieții feudalilor îl constituia castelul de pe domeniu. Reședință rurală, castelul era construit în epoca carolingiană din lemn, iar din secolul al XI-lea din piatră. Construcție cu precădere militară, castelul era ridicat pentru a înfrunta răscoalele țărănești, atacurile seniorilor vecini sau invaziile străine. Adesea, castelele erau adevărate cuiburi de cavaleri briganzi. De pe creasta zidurilor lor, seniorii înfruntau uneori chiar oștile regalității slăbite din secolele X—XII. O cronică hagiografică, *Viața Sf. Ioan din Thérouanne*, arată că nobilii își clădeau castele „pentru ca acești oameni întotdeauna gata de certuri și măceluri să se adăpostească de dușmani, să izbîndească asupra celor deopotrivă cu ei, să asuprească pe cei slabi“ [29]. Construit pentru nevoi cu precădere militare, castelul era impropriu pentru locuit; prin ferestrele înguste, tăiate în zidurile groase de piatră, lumina pătrundea cu greu, vetrele din săli nu aveau horn, pereții erau acoperiți cu blănuri de animale sau cu trofee de război și vînătoare, mobila de lemn era cioplită grosolan.

Șezînd, cu excepția Italiei nordice și centrale și a sudului Franței, aproape exclusiv în mediul rural, feudalii aveau ca principale ocupații, în condițiile fărîmițării feudale din secolele X—XIII, războaiele particulare, vînătoarea și petrecerile cavalerești, îndeosebi sub forma turnirelor. Războaiele feudale cu caracter local se duceau pentru acaparare de domenii și castele și pentru obținerea de răscumpărări de la cavalerii luați prizonieri. Luptelor între cetele cu efectiv redus ale cavalerilor rivali se adăugau prădarea reciprocă a domeniilor, pustiirea satelor și luarea în captivitate a țăranilor, astfel încît de pe urma războaielor feudale sufereau, întîi de toate, supușii celor învrăjbiți. Unii cavaleri briganzi prădau adesea la drumul mare pe drumeți și negustori pentru a-i jefui sau pentru a le cere răscumpărarea din captivitate. Frecvent, ținta atacurilor lor o alcătuiau averile bisericii. Biserica, care nu avea mijloacele militare de a se opune acestor dezordini, s-a făcut ecoul dorinței de pace și liniște a imensei majorități a populației inițiind o serie de măsuri. Ea a instituit „armistițiul lui Dumnezeu“, în timpul căruia, de miercuri seara pînă luni dimineața, nu erau îngăduite luptele. Sinoadele bisericești, ca acela de la Charroux (989), au căutat să impună feudalilor luarea unor angajamente de a nu tulbura pacea, întărite prin jurămînt. Atari angajamente, prin prevederile lor, oglindesc limpede grozăviile războaielor și prădăciunilor feudale; nobilul jura: „nu voi pătrunde prin violență în biserici..., nu voi prinde nici pe țărani, nici pe țărance, nici pe negustori, nu le voi lua banii și nici nu-i voi sili să se răscumpere..., nu voi dărîma și nici nu voi aprinde casele, nu voi dezrădăcina și nici nu voi culege viile...“ Dar „armistițiul lui Dumnezeu“ sau angajamentele seniorilor rămîneau literă moartă atîta vreme cît nu exista o autoritate puternică care să asigure respectarea lor. Încercarea episcopului de Bourges de a curma dezordinile feudale prin organizarea unei miliții populare s-a sfîrșit prin înfrîngerea ei de către oștile senioriale locale, incomparabil mai bine înarmate și exercitate, în 1038. Anarhia feudală, manifestare legică

[29] Marc Bloch, *La société féodale*, vol. II, Paris, 1949, p. 28.

a fărîmițării feudale, a fost stăvilită și lichidată treptat, numai ca urmare a procesului de centralizare a statului în Franța, Anglia și Spania, în cursul secolelor XII—XV.

Cînd nu purtau războaie interne sau externe, feudalii luau parte la turnire, întreceri cavalerești menite a le menține pregătirea de luptă și totodată prilej de cîștig pentru cavalerii victorioși, care primeau sume însemnate de răscumpărare de la adversarii învinși.

Vînătoarea ocupa și ea un loc însemnat nu numai ca divertisment, ci și în vederea procurării vînatului, apreciat în chip deosebit la ospețele nobiliare sau a stîrpirii animalelor dăunătoare.

Războiului, turnirelor și vînătorii li se adăugau atribuțiile senioriale de șef local, pe care seniorul le exercita fie direct, fie prin oamenii săi.

La petrecerile și ospețele cavalerești din secolele XI—XIII poposeau adesea trubaduri (în sudul Franței), truveri (în nordul Franței), Minnesängeri (în Germania), care cîntau sau recitau poeme epice și poezii lirice sau jongleri și dănțuitori. Din secolele XII—XIII, îndeosebi în Italia de nord și în Franța de sud, în felul de viață al feudalilor au început treptat să intervină unele schimbări, ca urmare a reducerii anarhiei feudale, a influenței vieții orășenești și a progresului culturii. Unii cavaleri se stabileau în orașe sau la curțile regale, își clădeau castele mai confortabile, se îmbrăcau mai elegant, adoptau o atitudine curtenitoare față de femeie, exprimată și prin răspîndirea literaturii de curtenie. Curtenia nu a izbutit să schimbe însă radical felul de viață al feudalilor, ea rămînînd „o oază de poezie în deșertul moral al barbariei"[30].

BIBLIOGRAFIE

Karl Marx. *Capitalul*. Vol. III, partea a II-a, Buc., E.S.P.L.P., 1955, pp. 736—765.

V. I. Lenin. *Opere complete*. Vol. 3, Buc., Edit. politică, 1963, pp. 179—181.

Mihai Berza. *Răscoalele în evul mediu*. În „Studii", 1958, nr. 4., pp. 79—94.

Marc Bloch. *Les caractères originaux de l'histoire rurale française*. Vol. I—II, Paris, 1955—1956.

Idem. *Seigneurie française et manoir anglais*. Paris, 1960.

Idem. *La société féodale*. Paris, 1949. Vol. I: *La formation des liens de dépendance*. Vol. II: *Les classes et le gouvernement des hommes*. Bibliografie, I, pp. 429—456; II, pp. 261—274.

Robert Boutruche. *Seigneurie et féodalité*. Tome I: *Le premier âge. Les liens d'homme à homme*. Paris, 1959. Bibliografie, pp. 381—407.

Claude Cahen. *Le régime féodal de l'Italie normande*. Paris, 1940.

Joseph Calmette. *La société féodale*. Paris, 1927.

Le domaine. Wetteren, 1949.

Recueil de la société Jean Bodin, IV.

Georges Duby. *L'économie rurale et la vie des campagnes dans l'Occident médiéval*. Paris, 1962. Bibliografie, p. 13—52.

Jacques Ellul, *Histoire des institutions de l'époque franque à la révolution*. Paris, 1962, p. 67—246.

Gina Fasoli. *Introduzione allo studio del feudalesimo italiano*. Bologna, 1959.

[30] Joseph Calmette, *La société féodale*, Paris, 1927, p. 153.

François-Louis Ganshoff. *Qu'est-ce que la féodalité?* Bruxelles, 1957, Bibliografie, p. 219—228.

Leopold Genicot. *Le XIIIe siècle europeen.* Paris, 1968.

R. Grand. *L'agriculture au Moyen-Âge de la fin de l'empire romain au XVIe siècle.* Paris, 1950.

Jacques Heers. *L'Occident aux XIVe et XVe siècles. Aspects économiques et sociaux.* Paris, 1963.

Evguéni Kosminski, *L'évolution des formes de la rente féodale en Angleterre du XIe au XVe siècle.* În „Recherches internationales à la lumière du marxisme. Le féodalisme". No. 37, mai-juin, 1963, pp. 67—92.

Jacques Le Goff et Ruggiero Romano. *Paysages et peuplement rural en Europe après le XIeme siècle.* În XII Congrès International des Sciences Historiques. Rapports, III. Wien, 1965, pp. 19—37.

Les liens de vassalité et les immunites Bruxelles, 1936.
Recueil de la Société Jean Bodin, I.

Ferdinand Lot et Robert Fawtier, *Histoire des institutions françaises au Moyen-Âge.* Tom. I: *Institutions seigneuriales.* Paris. 1957.

Michel Mollat, Paul Johansen, Michael Postan, Armando Sapori, Charles Verlinden. *L'économie européenne aux deux derniers siècles du Moyen Âge.* În *Relazioni del X Congresso Internazionale di Scienze Storiche.* Volume III: *Storia del Medio Evo.* Firenze, 1955, pp. 671—698.

Francisc Pall. *Structura socială a Franței după tratatul de drept feudal al lui Beaumanoir.* În „Studii și cercetări de istorie", Acad. R.P.R., Filiala Cluj, ianuarie-decembrie 1956, tom. VII, nr. 1—4, pp. 45—66 sau *La structure sociale de la France d'après le traité de droit féodal de Beaumanoir.* În „Nouvelles études d'histoire", II. București, 1960, pp. 181—205.

Ch.-E. Perrin. *Le servage en France et en Allemagne au Moyen-Âge.* În: „Relazioni del X Congresso Internazionale di Scienze Storiche". Volume III: *Storia del Medioevo*, pp. 213—245.

B. F. Porșnev. *Studii de economie politică a feudalismului.* București, 1957.

Henri Sée. *Les classes rurales et le régime domanial en France au Moyen-Âge.* Paris, 1901.

Le servage. Bruxelles, 1937.
Recueil de la Société Jean Bodin, II.

La tenure. Bruxelles, 1938.
Recueil de la société Jean Bodin, III.

Léo Verriest. *Institutions médievales.* Tome I, Mons et Frameries. 1946.

ASPECTE ALE ACTIVITĂȚII SOCIETĂȚII NAȚIUNILOR (CU PRILEJUL ÎMPLINIRII A 50 DE ANI DE LA CREARE)

ANGARA NIRI ȘI LUCIA GEORGIAN

Nu sînt multe probleme în istorie care să fi suscitat aprecieri atît de diferite cum este Liga sau Societatea Națiunilor, organizație care și-a proclamat drept scop menținerea păcii, securității și statu-quo-ului de după primul război mondial. De la aprecieri elogioase sau doar pozitive, la analiză critică, negarea totală a oricărei semnificații sau constatarea chiar a unui rol totalmente negativ în relațiile internaționale — aceasta este gama caracterizărilor, de o extremă varietate, care i s-au făcut instituției de la Geneva [1].

În imposibilitatea de a analiza, în cadrul studiului de față, — fie și succint — ampla bibliografie a Societății Națiunilor, semnalăm doar faptul reluării problematicii legate de această organizație în ultimul timp. Perspectiva de cincizeci de ani de la crearea ei permite, într-adevăr, încercări de generalizare a experienței acumulate de Societatea Națiunilor, cît și de apreciere mai obiectivă a însemnătății ei. În acest context, autorii își propun să aducă o contribuție la cercetarea împrejurărilor în care s-a format, cît și a aspectelor principale ale activității, desfășurate în cei 20 de ani de existență[2]. Din aceste din urmă aspecte, în spațiul restrîns al unui articol, — atenția autorilor s-a concentrat în special asupra problemelor legate de încercările de a asigura prin intermediul Ligii securitatea colectivă și asupra aportului adus de Ro-

---

[1] Pentru istoriografia problemei Societății Națiunilor, pînă în 1925, vezi D. Gusti, *Sistem de bibliografie științifică a Societății Națiunilor*, în *Politica externă a României*, Institutul Social Român, f.a., p. 375—394. Din lucrările apărute mai amintim cîteva: G. Sofronie, *Contribuții la cunoașterea Societății Națiunilor* Buc. 1927; C. Kirițescu, *Societatea Națiunilor și școala*, Buc., 1927; *La Société des Nations, Ses fins, ses moyens, son oeuvre*, Genève, 1935; *Petit Manuel de la Société des Nations*, Genève, 1939; О. Афанасьева, Краткая история Лиги Наций, Москва, 1945; F. P. Walters, *A History of the League of Nations*, Oxford, University Press, 1965; *The Evolution of International Organizations*, Edited by Evan Luard, London, 1966; Paul Reuter *Institutions internationales*, Presses Universitaires de France, Paris, 1967.

[2] Deși formal Societatea Națiunilor a fost dizolvată abia în 1946, activitatea ei — ca un for de menținere a păcii — s-a întrerupt practic o dată cu izbucnirea celui de-al II-lea război mondial.

mânia la această latură a activităţii internaţionale. În sfera extrem de vastă în care s-au manifestat Societatea Naţiunilor şi organizaţiile ce au emanat din ea, stăruinţele creării unui sistem de securitate colectivă, mai întîi europeană, reprezintă într-adevăr aspectul principal al activităţii forului de la Geneva, aspect ce suscită un interes deosebit şi datorită importanţei pe care şi-a păstrat-o problema securităţii colective în zilele noastre. Aşa cum arăta tovarăşul Nicolae Ceauşescu, în programul actual al luptei pentru pace, „un loc principal revine înfăptuirii securităţii europene“[3].

* * *

Istoricul multisecular al ideii unei organizaţii internaţionale, menită să împiedice declanşarea războaielor, a înregistrat în ultimii ani ai primului război mondial o situaţie nouă, marcată, pe de o parte, de extrema popularitate a acestei idei, iar pe de altă parte, de conturarea posibilităţilor reale de înfăptuire a ei. Conflictul mondial, cu greutăţile lui incomensurabile în special pentru masele populare, precum şi evenimentele revoluţionare din anii 1917—1919, care au zdruncinat realmente lumea, au fost determinante în modificările ce s-au semnalat atît în manifestările maselor, cît şi în psihologia întregii societăţi, inclusiv a păturilor ei dominante. Marea Revoluţie Socialistă din Octombrie[4] cu programul ei paşnic, de un ecou cu totul excepţional[5], a fost un factor de importanţă primordială, atît pentru hotărîrea cu care erau exprimate de acum năzuinţele maselor spre o pace trainică, cît şi pentru anumite îngrădiri ale politici imperialiste, pentru unele schimbări chiar şi în diplomaţia marilor puteri[6]. În acelaşi sens îşi exercita înrîurirea asupra vieţii sociale şi politice şi torentul revoluţionar general care, prin frămîntări sociale de o neobişnuită intensitate[7] şi prin mişcări radicale de eliberare naţională, tindea

[3] Nicolae Ceauşescu, *România şi securitatea europeană*, în „Scînteia", nr. 8075 din 25 mai 1969, p. 1.

[4] Maxim Mourin recunoştea că revoluţia socialistă victorioasă a imprimat „edificiului păcii un spirit neaşteptat" (vezi M. Mourin, *Histoire des nations européennes*, tome I, Payot, Paris, 1962, p. 11).

[5] Vezi în această privinţă „Lenins Ruf: *An alle! 50 Jahre Dekret über den Frieden*", Dietz-Verlag, Berlin, 1967.

[6] Apariţia însăşi a faimosului program al lui Wilson („cele 14 puncte") din 8 ianuarie 1918 a fost în mare măsură o replică la principiile proclamate de Rusia Sovietică — pace fără anexiuni şi contribuţii, dreptul popoarelor la autodeterminare, desfiinţarea diplomaţiei secrete. După M. Mourin, mesajul lui Wilson a avut drept scop de a nu lăsa „bolşevicilor exclusivitatea lansării... formulelor generoase de pace" (*op. cit.*, p. 13). Acest fapt a fost recunoscut de Wilson însuşi; el s-a reflectat în presa americană a vremii, cît şi în istoriografia americană (vezi Silviu Brucan, *Originile politicii americane*, Buc., Edit. politică, 1968, p. 48).

[7] Posibilitatea influenţării tratativelor generale de pace de presiunea proletariatului internaţional este relevată şi în primele documente diplomatice sovietice (vezi **Документы внешней политики С.С.С.Р., том IV, Политиздат, Москва, 1946, p. 70**).

să impună — fie şi parţial — elemente noi în reglementarea postbelică[8]. Or, în cadrul torentului revoluţionar general, a devenit deosebit de populară şi insistent reclamată cerinţa garantării unei păci durabile, care să excludă din viaţa socială flagelul războiului mondial. În concepţia marxistă, înlăturarea totală a războiului se preconiza prin lichidarea cauzelor care îl generează — prin desfiinţarea sistemului capitalist (evident, unica rezolvare într-adevăr radicală a acestei probleme). În anii războiului însă a căpătat o extindere şi popularitate deosebită ideea instaurării „păcii prin drept" [9]. Treptat ea a fost inclusă în programele diverselor grupări pacifiste şi a partidelor de stînga, în revendicările unor mişcări şi organizaţii de masă[10]. Astfel, la Conferinţa păcii de la Paris, crearea unei organizaţii menite să vegheze la menţinerea păcii a apărut ca urmare a presiunii opiniei publice largi, care nu putea fi trecută cu vederea în condiţiile puternicilor frămîntări revoluţionare[11]. Această presiune a găsit un ecou favorabil şi datorită sentimentelor paşnice, caracteristice pentru acea epocă, după cum sublinia V. I. Lenin, nu numai maselor, dar şi multor „reprezentanţi lucizi ai burgheziei şi ai guvernelor" [12]. Dorinţa de a crea un baraj în calea noilor încercări războinice pornea la aceşti reprezentanţi ai claselor dominante, înainte de toate, din înţelegerea necesităţii de a feri ordinea socială existentă de pericolul revoluţionar, a cărui creştere în condiţiile unui război apărea ca inevitabilă[13].

Împrejurările de mai sus au plasat problema creării Societăţii Naţiunilor în centrul atenţiei Conferinţei păcii, care la 28 aprilie 1919 aproba proiectul

[8] *Desăvîrşirea unificării statului naţional român. Unirea Transilvaniei cu România.* Sub redacţia lui Miron Constantinescu şi Ştefan Pascu, Buc., Edit., Academiei R.S. România, 1968, p. 353—360. Vezi şi Declaraţia Comitetului Executiv al Partidului Naţional Român (Oradea) din 12 octombrie 1918 (*Marea Unire de la 1 decembrie 1918*, Biblioteca despărţămîntului Bucureşti, al Asociaţiunii „Astra" Buc., 1943, p. 24); Declaraţia Constituantei din Praga (6 iunie 1918), în M. Mercier, *„La formation de l'Etat Tschécoslovaque"*, G. Crès, Paris, 1923, p. 74.

[9] Vezi P. Renouvin, J. B. Duroselle, *Introduction à l'histoire des relations internationales*, Armand Colin, Paris, 1964, p. 196, 264—269.

[10] Vezi *Société des Nations. Ses fins, ses moyens, son oeuvre*, Genève, 1935, p. 20—22; E. Pangrati, *Opinia publică şi Societatea Naţiunilor* (în *Politica externă a României*, p. 329—331); vezi şi U. M. Лемин, Внешняя политика Великобритании от Версаля до Локарно Госполитиздат, Москва, 1947, p. 77.

[11] Unul din principalii creatori ai sistemului de la Versailles, D. Lloyd George spunea, în legătură cu aceasta, la şedinţa guvernului britanic din decembrie 1918: „...dacă nu vom crea ca bilanţ al acestei Conferinţe de pace o Ligă a Naţiunilor, în ţară va avea loc o decepţie profundă şi chiar o serioasă nemulţumire... Poporul gîndeşte cu oroare la menţinerea situaţiei care poate duce din nou la o astfel de tragedie. De aceea orice guvern care va îndrăzni să creeze o Societate a Naţiunilor insuficient de puternică va fi judecat aspru de către poporul întreg". D. Lloyd George *The truth about the peace treaties*, Victor Gollanez L.T.D., London, 1938, vol. 1, p. 536 (în l. rusă).

[12] V. I. Lenin, *Opere complete*, Editura politică, Bucureşti, 1967, vol. 44, p. 290.

[13] Deosebit de elocvent formula această idee unul din cei mai apropiaţi colaboratori ai preşedintelui Wilson şi totodată un participant de seamă la Conferinţa păcii, colonelul House: „Dacă izbucneşte un alt război, ceea ce li s-a întîmplat ruşilor poate să ni se întîmple nouă tuturor; dezorganizarea, însă va fi încă mai completă şi dezastrul mai teribil". (*Ce qui se passa réellement à Paris en 1918—1919*), Payot, Paris, 1923, p. 339).

statutului noii organizaţii (Pactul), elaborat sub conducerea preşedintelui american W. Wilson. Deşi atitudinea ţărilor mici şi mijlocii care au participat la elaborarea statutului nu a permis înlăturarea completă a acestora de la conducerea Ligii[14], rolul dominant al marilor puteri imperialiste[15] era evident încă din momentul creării ei, 28 iunie 1919, cînd semnarea Tratatului de la Versailles a marcat naşterea Societăţii.

În Pactul Ligii se arăta că scopul organizaţiei era dezvoltarea cooperării şi promovarea păcii între naţiuni, pornind de la convingerea necesităţii luării unor obligaţii de a nu recurge la război şi de a recunoaşte dreptul internaţional ca regulă de comportare a guvernelor[16]. Conducerea organizaţiei se încredinţa Consiliului său, în care cinci[17] locuri permanente urmau să revină marilor puteri şi patru nepermanente — celorlalte state, desemnate de Adunarea Generală. Organul coordonator era Secretariatul, cu sediul la Geneva.

Pactul stabilea necesitatea reducerii armamentelor (art. 8); stipula obligaţia statelor membre de a respecta şi menţine „integritatea teritorială şi independenţa politică existentă" a tuturor membrilor organizaţiei (art. 10) precum şi modalităţile luptei împotriva actelor de agresiune comise contra oricărui membru al Ligii: sancţiuni economice, financiare şi recomandarea unor sancţiuni militare (art. 10, 15, 16).

Statutul Societăţii Naţiunilor suferea, însă, de pronunţate neajunsuri: nu se interzicea în mod absolut războiul; se formulau multiple rezerve în ceea ce priveşte problema reducerii armamentelor; nu se preconiza nici o clauză de apărare a independenţei economice; procedeul reglementării diferendelor era extrem de greoi şi nehotărît. Articolul 19, deşi se referea la admiterea procedurii de reexaminare a clauzelor tratatelor „ce sînt inaplicabile" (şi deci nu putea fi utilizat pentru revizuirea statutului teritorial definitivat în primii ani de după război), prin formularea însăşi a posibilităţii revizuirii a servit drept punct de pornire a unor revendicări revizioniste, suscitînd ulterior în jurul său numeroase şi aprinse polemici. Sistemul mandatelor (art. 22) instituia de fapt o formă nouă de colonialism. În vederea menţinerii ordinii sociale burgheze, art. 23 preconiza „armonizarea intereselor muncitorilor şi patronilor" — idee utopică şi reacţionară în fond, tinzînd să abată muncitorii de la lupta de clasă.

După constituirea sa ca organism internaţional, Societatea Naţiunilor a avut de soluţionat numeroase probleme privind aplicarea tratatelor de pace. Astfel, în sarcina forului de la Geneva a trecut desăvîrşirea operei

[14] În proiectul britanic (Robert Cecil), Consiliul S.N. urma să fie compus exclusiv din reprezentanţii marilor puteri (vezi W. E. Rappard *Grandes et petites Puissances dans la Société des Nations*, L'Institut social roumain, Bucarest, 1936, p. 9—13).

[15] Vezi Al. Marghiloman, *Note politice*, vol. IV, Institutul de arte grafice „Eminescu", Buc., 1927, p. 230.

[16] *Tractat de pace între puterile aliate şi asociate şi protocol. Semnate la Versailles, la 28 iunie 1919*, Imprimeria Statului, Buc., 1920, p. 5—9.

[17] În realitate — numai patru, întrucît neratificarea Tratatului de la Versailles de către Congresul S.U.A. a determinat neparticiparea acestui stat la S.N.

începute de Conferința păcii: stabilirea frontierelor între statele noi apărute pe harta Europei și reglementarea unor probleme teritoriale.

În acest început al activității Ligii, în analele ei se înscriu primele succese în afirmarea rolului de mediator pentru prevenirea conflictelor armate și se conturează ca țeluri fundamentale menținerea statu-quo-ului, asigurarea securității colective și dezarmarea, toate decurgînd din însuși obiectul și definiția Societății Națiunilor ca organizație interstatală destinată să mențină pacea [18].

Prima încercare de a înfăptui, în această direcție, aplicarea practică a principiilor Pactului a constituit-o Proiectul de Tratat de asistență mutuală prezentat Adunării în 1923. Pentru elaborarea lui, Comisia temporară mixtă întîmpinase mari dificultăți datorită divergențelor dintre Anglia și Franța, ale căror propuneri nu dovedeau o reală preocupare pentru rezolvarea eficientă a problemei. Proiectul reprezenta un compromis între soluțiile propuse de cele două mari puteri. El preciza mijloacele de desemnare a agresorului, definea obligațiile de asistență și prevedea acordurile de asistență în cadrul continental [19]. Deși fusese sprijinit în cadrul ședințelor Societății de statele mai mici, ca Polonia, Cehoslovacia, Belgia, Finlanda, proiectul o fost părăsit din cauza unei vii opoziții din partea Angliei, putere cu influență preponderentă în Ligă. Ramsay MacDonald a respins toate propunerile proiectelor de tratat, motivînd aceasta prin intenția de a convoca în viitor o conferință mondială a dezarmării [20].

Un nou act important ce urmărea să perfecționeze statutul juridic al relațiilor internaționale (Protocolul de la Geneva, adoptat de Adunarea Generală în octombrie 1924) privea problemele reglementării pașnice a diferendelor, ale securității și dezarmării [21]. Față de proiectul Tratatului de asistență mutuală, Protocolul aducea elemente noi: interzicerea războiului, determinarea agresorului, arbitrajul obligatoriu, toate diferendele urmînd a fi soluționate printr-o decizie a Curții permanente de justiție internațională de la Haga, a Consiliului Societății Națiunilor (în unanimitate), sau a unui comitet de arbitri. Din punct de vedere juridic, Protocolul constituia o completare a Pactului și o îmbogățire a dreptului internațional. El indica soluții pentru conflictele internaționale, asimila hotărîrea de arbitraj cu o sentință juridică și determina sancțiunile financiare, economice și militare împotriva statului care nu s-ar fi conformat arbitrajului. Războiul de agresiune a fost proclamat drept crimă de către comunitatea internațională [22]. Deși Adunarea Generală a recomandat în unanimitate acceptarea Protocolului, acesta a fost semnat numai de patrusprezece state, Franța fiind singura mare putere care l-a rati-

[18] D. Gusti, *op. cit.*, p. 361.

[19] *Petit Manuel de la Société des Nations*, Genève, 1939, p. 164.

[20] F. P. Walters, *op. cit.*, p. 226.

[21] Fusese elaborat, pe baza unei rezoluții franco-britanice prezentate de Herriot și Mac Donald, de trei comisii, dintre care una era prezidată de șeful delegației române I. Gh. Duca, secundat de N. Titulescu, pe atunci ministru al României la Londra. J. Paul Boncour, *Entre deux guerres*, tome II-ème, Paris, Plon, 1945, p. 153.

[22] N. Titulescu, *Documente diplomatice*, Buc., Editura politică 1967, p. 294.

ficat[23]. În Anglia, Guvernul conservator care a urmat laburiştilor nu s-a arătat dispus să semneze Protocolul; Austen Chamberlain se temea că Marea Britanie ar putea fi obligată să intervină mereu cu flota sa în numele Ligii, pentru aplicarea sancţiunilor[24]. Astfel de temeri au fost exprimate şi de reprezentanţi ai dominioanelor engleze. În coloanele presei conservatoare se lansase zvonul că acceptînd obligaţiile Protocolului, guvernul Angliei va pierde controlul asupra flotei, acesta revenind Consiliului Societăţii Naţiunilor, şi cum Foreign Office nu făcea nimic pentru a-l dezminţi s-a creat în rîndurile opiniei publice ostilitate împotriva Genevei[25].

Refuzul Angliei de a semna Protocolul a îndreptat eforturile diplomaţiei franceze pentru realizarea securităţii către obiective mai restrînse, spre unele tratate regionale ce urmau să fie perfectate sub auspiciile Ligii. Considerînd că acordurile particulare regionale încheiate în cadrul şi în spiritul Protocolului ar putea constitui etape premergătoare soluţionării problemei pe plan universal, delegaţia franceză ceruse la dezbaterile asupra Protocolului să se menţioneze în textul acestuia posibilitatea acordurilor particulare[26]. Tratatele de la Locarno au constituit un nou pas în lupta pentru securitate colectivă. Ele cuprindeau pe lîngă angajamentele de neagresiune ale statelor semnatare, privind frontierele între Germania, Franţa şi Belgia, şi garanţia inviolabilităţii acestor frontiere dată de Marea Britanie şi Italia. Se încheiau şi patru convenţii de arbitraj între Germania-Belgia, Germania-Franţa, Germania-Polonia şi Germania-Cehoslovacia.

Considerat de unii oameni politici francezi — care se felicitau de a fi obţinut garanţia militară a Angliei — ca un pas înainte pe calea „constituirii unei forţe armate comune, a aliaţilor, necesară pentru a menţine ordinea europeană“ [27], Pactul renan, principalul act din cadrul tratatelor de la Locarno, a fost primit cu bunăvoinţă şi de oamenii politici britanici mulţumiţi că garanţia engleză se limita la regiunea renană, aşa cum preconizase Lloyd George în ianuarie 1922[28].

Opinia publică din statele aliate cu Franţa manifesta, însă, nedumeriri justificate faţă de o deosebire evidentă de tratament în ceea ce priveşte graniţele de vest şi cele de est ale Germaniei; în timp ce primele au fost garantate de Pactul renan, frontierele cu Cehoslovacia şi Polonia nu au primit decît garantarea unilaterală a Franţei. Germania refuzase orice angajament în privinţa respectării graniţelor sale răsăritene, iar Anglia şi Italia — garanţii Pactului renan — se dezinteresau deschis de situaţia aliaţilor Franţei din

[23] N. Titulescu, în numele delegaţiei române, a cerut să se modifice redactarea unui paragraf al art. 4 pentru a se menţiona că arbitrajul nu se va putea aplica în diferendele privind statutul teritorial al statelor semnatare.

[24] J. B. Duroselle, *Histoire diplomatique*, Dalloz, Paris, 1957, p. 93—94.

[25] F. P. Walters, *op. cit.*, p. 276.

[26] J. Paul Boncour, *op. cit.*, p. 159—160.

[27] *Ibidem*, p. 162—163.

[28] P. Renouvin, *Histoire des relations internationales*, Hachette, Paris, 1957, tome septième, p. 260.

est[29]. Aceste aspecte semnalau o evoluție internațională defavorabilă Franței, iar prin concesiile făcute îi atrăgeau lui Aristide Briand numeroase critici în presa internă[30].

România fiind direct interesată în respectarea statu-quo-ului postbelic a urmărit cu atenție tratativele de la Locarno. N. Titulescu a sesizat eventualele consecințe ale negarantării frontierelor răsăritene ale Germaniei, sugerînd guvernului român necesitatea inițierii negocierilor în vederea încheierii de tratate cu diferite țări[31]. El a adoptat însă o poziție favorabilă Tratatului de la Locarno exprimîndu-și speranța că „de noul statut al păcii, de frontierele occidentale" vor beneficia și țările din Răsărit[32]. În activitatea sa viitoare, N. Titulescu va milita consecvent pentru acordurile regionale recomandate de altfel ca aplicabile și pentru alte regiuni ale lumii în rezoluția din 25 septembrie 1926 (prin care Adunarea Generală aprobase Tratatul de la Locarno). Tratatul de alianță încheiat în 1926 între România și Franța, precum și relațiile în cadrul Micii Înțelegeri se înscriau, de asemenea, pe linia efortului pe care îl făcea țara noastră în vederea consolidării păcii prin politica de apărare a statu-quo-ului european.

În anii următori a crescut încrederea în posibilitatea realizării securității colective. Redresarea economică și politică a majorității statelor capitaliste creează — pentru o perioadă destul de scurtă — o stare de stabilitate și în relațiile internaționale. În sistemul securității colective se realizează un nou progres prin încheierea Pactului Briand-Kellogg. Ideea a fost a lui Aristide Briand, care într-un mesaj către națiunea americană și într-o notă adresată secretarului de stat american Frank B. Kellogg propunea ca Franța și S.U.A. să-și ia reciproc angajamentul de a renunța la război ca instrument politic. Scopul principal al lui Briand a fost întărirea securității Franței prin obținerea garanției Statelor Unite. Ideea condamnării războiului de agresiune și a reglementării pașnice a diferendelor formulată mai înainte în Protocolul de la Geneva apare în această etapă și în propunerea poloneză acceptată în unanimitate de Adunarea Generală a Ligii la 24 septembrie 1927, și apoi în februarie 1928, în propunerea delegației mexicane adoptată de Conferința panamericană de la Havana[33]. Sub influența cercurilor intelectuale pacifiste americane, în răspunsul la nota lui Briand se preconizează un pact cu caracter

---

[29] P. Renouvin, *op. cit.*, p. 258—259.

[30] Deoarece el însuși declarase că a făcut aceste concesii pentru a determina guvernul german să nu încheie un acord cu U.R.S.S., presa de extremă stîngă îl acuza că pune la cale o coaliție antisovietică. Extrema dreaptă îl învinuia că face jocul finanței anglo-americane. Ziarele de centru își exprimau temerea că prin admiterea Germaniei în S.N. se sprijină politica ei revizionistă. Unii istorici se întreabă dacă nu cumva Briand s-a lăsat înșelat de un joc dublu al lui Stresemann, ale cărui declarații în presă sînt în contradicție flagrantă cu cele din documentele sale private (vezi J. B. Duroselle, *Histoire Diplomatique*, p. 104—105, care menționează în acest sens, aprecierea lui P. Renouvin, bazată pe o scrisoare adresată de Stresemann Kronprinzului în septembrie 1925, după Locarno).

[31] I. Oprea, *Nicolae Titulescu*, Buc., Editura științifică, 1966, p. 156.

[32] N. Titulescu *Discursuri* Buc., Edit. științifică 1967, p. 628.

[33] J. B. Duroselle, *op. cit.*, p. 109.

general, la care să poată adera toate statele care îşi vor asuma obligaţia de a nu recurge la război pentru rezolvarea diferendelor. După îndelungate negocieri în cadrul cărora şi-au spus cuvîntul şi celelalte guverne ale marilor puteri, s-a hotărît adoptarea Pactului. Uniunea Sovietică, deşi nu fusese invitată la dezbateri, a declarat că aderă la Pact.

Pactul a fost semnat la Paris la 27 august 1928 de către reprezentanţii a 15 state (pînă la sfîrşitul anului 1936 au aderat 63 state, dintre care 9 nu erau membre ale Ligii), care se obligau să renunţe pentru totdeauna la război, soluţionînd toate litigiile exclusiv pe cale paşnică. La cererea Franţei se menţiona că obligaţiile anterioare ale semnatarilor Pactului şi acordurilor de la Locarno nu se anulau[34]. Eminentul diplomat român, N. Titulescu, a manifestat în timpul negocierilor unele rezerve faţă de Pactul de la Paris, analizînd cu deosebită luciditate consecinţele pe care acesta le-ar putea avea asupra obligaţiilor luate de Franţa faţă de ţara noastă prin tratatele anterioare, precum şi asupra poziţiei Micii Înţelegeri[35]. În septembrie 1928, după Conferinţa de la Bucureşti a Micii Înţelegeri, care a hotărît ralierea la Pactul de la Paris[36], România şi-a dat adeziunea, apoi a primit şi propunerea Uniunii Sovietice de a semna împreună cu celelalte state vecine Protocolul de la Moscova (9 februarie 1929) prin care hotărau intrarea în vigoare cu anticipaţie a Pactului Briand-Kellogg[37]. Se stabileau astfel conexiuni şi obiective comune între România şi Uniunea Sovietică pe linia asigurării securităţii şi a menţinerii păcii.

Importanţa Pactului Briand-Kellogg a fost subliniată ulterior de N. Titulescu, care a arătat că acesta completează anumite fisuri ale Pactului Societăţii Naţiunilor, reprezentînd un mare pas înainte în dreptul internaţional, prin suprimarea dreptului legal de a face război nu numai pentru statele membre ale Ligii, dar şi pentru statele nemembre care semnează Pactul, creînd totodată şi obligaţia de a nu se opune sancţiunilor edictate de Societate, pentru a împiedica conflictele armate[38]. Cu toate acestea, pactul nu prezenta multă eficienţă practică, deoarece nu indica nici mijloacele materiale prin care să se realizeze respectarea angajamentelor luate de semnatarii lui, nici nu preciza care sînt sancţiunile împotriva celor ce comit agresiunea şi cine le va aplica etc. În realitate, pentru guvernul american nu avea importanţă rezultatul practic al pactului, ci impresia pe care trebuia să o producă acesta asupra opiniei publice din interior. Era vorba, aşa cum arată N. Titulescu, de „interesul politic concret al lui Kellogg de a avea în vederea alegerilor un succes extern care pentru America nu costă nimic"[39].

[34] P. Renouvin, *op. cit.*, p. 342.

[35] N. Titulescu, *Documente diplomatice*, p. 235—239.

[36] *Ibidem*, p. 241—242.

[37] *История дипломатии*, том. III, Издательство политической литературы, Москва, 1965, p. 521—526.

[38] N. Titulescu, *Documente diplomatice*, p. 840—841.

[39] *Ibidem*, p. 236. Vezi şi P. Renouvin, *op. cit.*, tom. VII, p. 343.

Criza economică mondială din perioada anilor 1929—1933 a avut urmări grave și asupra activității organizației de la Geneva. Tendința cercurilor monopoliste de a ieși din criză prin război și instaurarea în unele state a dictaturilor de tip fascist au produs o crescîndă încordare în viața politică internațională. Pentru cercurile guvernante din marile țări capitaliste, preocupate să facă față problemelor interne, formele de cooperare promovate de Ligă prezentau tot mai puțin interes. Sistemul de securitate bazat pe solidaritate economică, pe care încearcă să-l inițieze A. Briand prin planul „Uniunii europene", este privit cu neîncredere și eșuează.

Conflictul din Extremul Orient a fost „un punct de cotitură în istoria Societății Națiunilor"[40], prima lovitură gravă dată sistemului de securitate colectivă, promovat sub auspiciile ei. În septembrie 1931, Manciuria a fost ocupată de Japonia, unul din membrii permanenți ai Consiliului, unul dintre „Big Five" („cei cinci mari") care dominaseră timp de un deceniu Liga[41]; China fusese și ea membră în Consiliu. La apelul Chinei, Consiliul a intervenit, cerînd Japoniei să-și retragă trupele, dar aceasta și-a continuat agresiunea. Mai tîrziu, cînd, după îndelungate deliberări, Adunarea Generală cere și ea Japoniei să părăsească teritoriul ocupat, aceasta se retrage din Ligă (27 martie 1933).

Faptul că Societatea Națiunilor nu a aplicat sancțiuni unui stat care călcase pactul a constituit un semn de evidentă slăbiciune. Micile puteri au avut motive să creadă că în cazul unei agresiuni ele nu vor putea fi protejate, dacă o mare putere ar comite agresiunea[42]. Șovăiala Ligii era datorită inerției guvernului englez care voia să evite un conflict armat cu Japonia, acesta putînd leza interesele comerciale ale Angliei în Extremul Orient.

Principiile securității colective fuseseră grav zdruncinate. Contradicțiile dintre marile puteri erau în mare măsură cauza incapacității organizației de la Geneva de a reacționa împotriva agresiunilor[43]. Totuși, criza a fost depășită. Față de perspectivele îngrijorătoare care se conturau, față de amenințările statelor agresoare, unele țări care pînă atunci rămăseseră în afara Ligii: Mexic, Turcia, Irak, Ecuador, Afganistan au cerut să fie admise, iar Argentina care se retrăsese se întoarce.

Criza economică mondială a răsturnat și structura cooperării economice care fusese alcătuită treptat de către Societatea Națiunilor, iar unele încercări ale acesteia de a atenua consecințele crizei au eșuat. Falimentul Conferinței economice mondiale, organizate la Londra în iunie 1933[44], a demonstrat, alături de alte tentative ratate, incapacitatea Ligii în fața crizei mondiale.

Ultimii ani ai crizei economice mondiale au adus o agravare extremă și în ceea ce privește situația politică. După tensiunea în Orient, venirea la

---

[40] F. P. Walters, *op. cit.*, p. 467.
[41] Paul Boncour, *op. cit.*, p. 198.
[42] *Ibidem*, p. 204.
[43] *Ibidem* p. 48—49.
[44] G. M. Gathorne-Hardy, *A short history of international affairs*, 1920—1939 Oxford University Press, 1950, p. 277—278.

putere a fascismului german (30 ianuarie 1933) a constituit un pericol nemijlocit de război pentru Uniunea Sovietică, ţările din est şi sud-est ale Europei şi Franţa. Înarmările febrile din întreaga lume înăspreau şi mai mult încordarea politică, Societatea Naţiunilor nereuşind să întreprindă, de fapt, nimic împotriva acestora. Lucrările Conferinţei de dezarmare (februarie 1932—iunie 1934)[45] au scos la iveală o serie de contradicţii profunde între participanţi, nepermiţînd adoptarea nici unei hotărîri concrete în direcţia limitării cursei înarmărilor[46]. România, ca şi alte ţări ale Micii Înţelegeri, sprijinea programul francez privind necesitatea asigurării securităţii, înainte de trecerea la limitarea armamentelor[47].

Delegaţia germană cerea insistent „egalitatea în dreptul" („Gleichberichtigung") privind armamentele, ceea ce ar fi însemnat lichidarea clauzelor militare ale Tratatului de la Versailles, teză ce a găsit sprijin din partea reprezentanţilor Marii Britanii, care admiteau „în interesele echilibrului european" să se accepte această revendicare. În decembrie 1932, Conferinţa celor 5 puteri (Anglia, Franţa, S.U.A., Germania şi Italia) a recunoscut Germaniei şi altor ţări „dezarmate" egalitatea drepturilor într-un regim care cuprinde securitatea pentru toate naţiunile[48]. Practic, această hotărîre, pe lîngă faptul că nici nu ţinea cont de forul de la Geneva ca atare (Conferinţa celor cinci are loc în afara Ligii), dezminţea scopul însuşi al Conferinţei de dezarmare.

Lucrările Conferinţei de dezarmare au fost, însă, într-o oarecare măsură înviorate de participarea activă a delegaţiei sovietice, care a propus iniţial un proiect de rezoluţie privind dezarmarea generală, iar după ce acesta a fost respins, un proiect de convenţie asupra dezarmării progresive, pe etape şi categorii de ţări[49]. Nici acest proiect nu a fost adoptat, întrucît puterile participante nu doreau, în realitate, să treacă la limitarea armamentelor. În condiţiile cînd eşecul conferinţei părea inevitabil, delegaţia sovietică (prin conducătorul său M. Litvinov) a propus Conferinţei (februarie 1933) un proiect de convenţie referitoare la definirea agresorului — singura propunere constructivă şi cu perspective de viitor, făcută în cadrul acestei întîlniri diplomatice. Delegaţia română a fost prima şi consecventă susţinătoare a propunerii sovietice[50]. „Atitudinea Domniei Voastre în susţinerea punctului de vedere sovietic va cîntări în balanţă", — îi spunea lui N. Titulescu Dovga-

[45] Conferinţa a fost pregătită de o serie de întîlniri prealabile (în 1920—1925 şi în 1926—1929), în care au fost dezbătute anumite aspecte teoretice şi practice ale problemei dezarmării. Un loc important îl ocupă stabilirea corelaţiei dintre securitate şi dezarmare, cît şi elaborarea proiectului de convenţie privind limitarea armamentelor. Ca preşedinte al sesiunilor a 11-a şi a 12-a ale S.N., N. Titulescu a sprijinit desfăşurarea lucrărilor Comisiei pregătitoare a Conferinţei pentru dezarmare (vezi A. Soreanu, *Dezarmarea*, Buc., 1934, p. 52—60).

[46] A. Soreanu, op. cit., passim.

[47] Vezi G. Macovescu, *Opera diplomatică a lui Nicolae Titulescu* în Nicolae Titulescu, *Documente diplomatice*, p. 33—34.

[48] A. Soreanu, *op. cit.*, p. 79—82; hotărîrea a fost luată sub presiunea Germaniei care ameninţa să părăsească Conferinţa dacă nu i se recunoaşte egalitatea în drepturi.

[49] *Ibidem*,, p. 65. Vezi şi *Всемирная история*, том. IX, Издательство социально-политической литературы, Москва, 1962, p. 246—247.

[50] I. M. Oprea, „*O etapă rodnică. Din istoria relaţiilor diplomatice româno-sovietice 1928—1936*", Buc., Edit. politică, 1967, p. 40—43; p. 93—97.

levski, ministrul sovietic la Paris, mulţumindu-i diplomatului român pentru acest ajutor[51]. Nicolae Titulescu nu numai că a sprijinit propunerea sovietică la Geneva şi a semnat în iulie 1933, la Londra, cele două convenţii de definire a agresorului, dar a exercitat şi o influenţă considerabilă atît în Comisia de studii, cît şi asupra redactării convenţiilor de definire a agresorului[52].

Activitatea delegaţiei sovietice la Conferinţa de dezarmare, precum şi unele reacţii pozitive la propunerile sale, de genul celei de mai sus, erau semnele unor modificări importante ce se conturau în relaţiile internaţionale începînd din anul 1933. Pe de o parte, o pleiadă întreagă de oameni politici lucizi[53], depăşind postura de suspiciune şi aversiune de clasă faţă de ţara socialismului, au început să vadă în Uniunea Sovietică un aliat potenţial împotriva pericolului războinic în genere, al celui hitlerist în special; pe de altă parte, diplomaţia sovietică, care pînă atunci nu făcuse parte din Ligă[54], şi-a modificat de asemenea atitudinea şi pornind de la necesitatea stringentă de a folosi orice mijloc posibil pentru menţinerea păcii şi-a manifestat intenţia de a colabora cu ţările ameninţate de agresiune şi în cadrul Societăţii Naţiunilor[55]. Această din urmă schimbare era cu atît mai importantă cu cît în planurile agresive ale hitlerismului se prevedea un atac asupra Societăţii Naţiunilor şi a dreptului internaţional în general[56]. Pe aceeaşi linie mergea proiectul Pactului celor patru (martie 1933) care, prin intermediul unui Directorat european (Anglia, Franţa, Italia, Germania), preconiza revizuirea tratatelor postbelice, inclusiv Pactul Ligii, fără să mai ţină seama de Societatea Naţiunilor, de părerea ţărilor ameninţate[57]. Protestul unanim al ţărilor membre ale Micii Înţelegeri împotriva subminării principiilor securităţii colective, impunerii Directoratului în patru şi, în special, împotriva clauzei revizuirii, a avut o influenţă puternică asupra poziţiei Franţei[58]; el a împiedicat ratifi-

---

[51] Arh. Inst. de studii istorice şi social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R., fond 3, dos. nr. 355, f. II (Telegrama cifrată 206 din 25 mai 1933).

[52] Arhiva C.C. al P.C.R., fond 103, dos. nr. 8083, *Memoriul lui N. Titulescu către Carol al II-lea (toamna anului 1939), p.* 37—39.

[53] Cum au fost Ed. Herriot, Louis Barthou, J. Paul-Boncour, în Franţa; într-o anumită privinţă, W. Churchill, Vansittart şi Eden în Anglia; Titulescu, Politis şi alţii în ţările mijlocii şi mici.

[54] Această poziţie a fost legată în special de politica antisovietică a puterilor apusene ce dominau Liga; promovînd, însă, o politică de pace, U.R.S.S. nu a refuzat colaborarea cu S.N. nici înainte de intrarea sa în această organizaţie; U.R.S.S. a participat la o serie de conferinţe organizate de S.N. (cum a fost şi cazul Conferinţei de dezarmare) precum şi la lucrările unor comisii care după părerea guvernului sovietic, „puteau să contribuie la realizarea unor rezultate întrucîtva folositoare umanităţii sau unor interese economice" (vezi ***Курс международного права***, Издательство U.M.O., Москва, 1946, p. 414—415).

[55] Vezi P. Renouvin, *op. cit.*, tome VIII-ème, 1958, p. 45—56; vezi şi ***История дипломатии***, том III, 594—599.

[56] Vezi *Les événements survenus en France de 1933 à 1945*, Paris, tome I, p. 28—29; Vezi şi *Нюрнбергский процесс, сборник материалов*, том I, Москва, 1952, p. 35.

[57] P. Renouvin arată că unul din motivele creării Pactului în patru a fost intenţia de a impune ţărilor Micii Înţelegeri aplicarea art. 19 lucru ce nu putea fi realizat prin organele S.N., ci exclusiv prin hotărîrea marilor puteri apusene *(Histoire des relations internationales*, tome VIII-ème, II, p. 29).

[58] *Ibidem*; vezi amănunte şi la E. Campus, *Mica Înţelegere*, Buc., Edit. ştiinţifică, 1968, p. 133—143.

carea Pactului, care a fost doar parafat la Roma la 15 iunie 1933, într-o formă nouă, fără clauza revizuirii. În desfăşurarea acţiunii Micii Înţelegeri împotriva Pactului celor patru, un rol important l-a avut N. Titulescu, care a acţionat ferm şi energic[59], influenţînd cercurile diplomatice franceze şi engleze[60].

Între timp, retragerea Germaniei hitleriste din Ligă (octombrie 1933) a agravat şi mai mult situaţia internaţională, însemnînd o lovitură grea pentru Societatea Naţiunilor[61]. În aceste condiţii, înţelegerea de către oamenii politici clarvăzători a necesităţii participării la sistemul securităţii colective a Uniunii Sovietice a dus la conturarea ideii unei apropieri franco-sovietice, idee printre ai cărei promotori un loc important îl ocupa şi J. Paul Boncour[62]. Încă la sfîrşitul anului 1933, Paul Boncour discută cu Dovgalevski (Paris), iar ulterior cu Litvinov (Geneva), problema acestei apropieri, opinînd şi pentru invitarea Uniunii Sovietice în Ligă[63]. În septembrie 1934, răspunzînd invitaţiei a 30 de ţări, U.R.S.S. intră în organizaţia de la Geneva[64]. Nicolae Titulescu, care a contribuit din plin la restabilirea relaţiilor diplomatice româno-sovietice (iunie 1934)[65], a militat în acea vreme pentru apropierea de U.R.S.S.[66].

Intrarea U.R.S.S. în Liga Naţiunilor a inspirat o nouă încredere forţelor democratice şi antifasciste faţă de Geneva, fiind pretutindeni salutată de organizaţiile muncitoreşti şi democratice, de întreaga presă comunistă şi democratică [67]. În declaraţia lui M. Litvinov, făcută în prima zi a participării

---

[59] Vezi în legătură cu acest lucru şi relatările ziarului „Dimineaţa" referitoare la întrevederile lui Titulescu cu oamenii politici din Paris şi Londra („Dimineaţa" din 1, 2, 3, 5 aprilie 1933).

[60] Este interesantă în acest sens telegrama ambasadorului german în Anglia Hoesch, în care referindu-se la opunerea lui Vansittart faţă de clauza revizionistă, diplomatul Reichului vede o nemijlocită legătură între această poziţie a lui Vansittart şi „convorbirea îndelungată cu Titulescu", pe care a avut-o în prealabil omul politic englez (Telegrama nr. 98 din 7 aprilie 1933 în *Documents on German Foreign Policy*, 1918—1945, London, 1949, Serie C, vol. I, doc. 146).

[61] *The Evolution of International Organizations*, p. 34.

[62] J. Paul-Boncour, *op. cit.*, tome II, Plon, Paris, 1945, p. 362.

[63] *Ibidem*, p. 364—365.

[64] La 15 septembrie 1934, Consiliul S.N. s-a pronunţat pentru acordarea unui loc permanent Uniunii Sovietice, aceasta devenind membră a S.N. (I. M. Oprea *O etapă rodnică...*, p. 69—72) Vezi şi *История дипломатии*, том III, p. 599—603.

[65] Nicolae Titulescu, *Documente diplomatice*, p. 558—559.

[66] „Eminentul dv. ministru de externe, spunea Paul Boncour în martie 1935, prin politica sa atît de judicioasă faţă de marea dv. vecină, ne-a arătat temelia apropierii noastre cu sovietele... şi după ce am conferit cu domnia sa am păşit la negocierile noastre cu Rusia" (citat după D. V. Barnoski, *Uniunea europeană şi opera d-lui Titulescu*, Buc., 1935, p. 40). Referitor la aceeaşi chestiune în *Dicţionarul diplomatic* sovietic (de sub redacţia lui A. A. Gromîco) se menţionează: „Titulescu a fost unul dintre iniţiatorii invitării Uniunii Sovietice de a intra în Liga Naţiunilor" *(Дипломатический словарь. Политиздат*, Москва, 1964, p. 357.)

[67] Presa democratică din România a fost prezentă în această acţiune de sprijinire a intrării U.R.S.S. în S.N. În ajunul acestui eveniment „Cuvîntul liber" scria: „Veriga rusească are menirea să întărească lanţul antirevizionist", subliniind că politica paşnică a guvernului sovietic „se încorporează în mod firesc în politica pacifistă de la Geneva" („Cuvîntul liber", nr. 31 din 9 iunie 1934, p. II). Vezi şi articolul semnat de Ilie Cristea, *Sovietele în Societatea Naţiunilor* în „Cuvînt nou", din 23 septembrie 1934.

delegației Uniunii Sovietice la lucrările Adunării Generale, se sublinia scopul ce urma să aibă activitatea U.R.S.S. în această organizație: colaborarea și prin intermediul Ligii la menținerea „păcii indivizibile"[68].

În cadrul Societății Națiunilor, delegația sovietică a promovat în mod consecvent concepția sa privind sistemul securității colective, urmărind mărirea eficienței forului internațional prin încheierea a o serie de pacte regionale, menite să asigure asistența mutuală imediată în cazul atacului asupra unuia din participanții la înțelegerea respectivă[69]. N. Titulescu împărtășea pe deplin această concepție, preconizînd „coordonarea progresivă a acțiunii noastre cu aceea a statelor cu interes comun, pînă la integrarea ei în grupuri internaționale din ce în ce mai mari. De la național prin regional la universal, iată lozinca României peste graniță" [70]

O întruchipare practică a ideii securității colective urma să devină pactul oriental, în jurul căruia s-au dus tratative cu Uniunea Sovietică, inițiate de J. Paul Boncour[71], continuate cu entuziasm și energie de Barthou, dar, încheiate, pe o bază îngustată, de Laval[72], în anii 1934—1935. Urmînd să cuprindă U.R.S.S., Franța, Polonia, Cehoslovacia, Țările Baltice, pactul oriental depășea teza îngustă a securității apusene, manifestată în Tratatele locarniene; el prevedea atît securitatea țărilor din răsărit, cît și a celor din apusul Europei. Cu toate că Pactul oriental trebuia inițial să se extindă numai asupra țărilor enumerate mai sus[73], România și Iugoslavia urmînd să facă

[68] Referindu-se la anumite slăbiciuni ale organizației de la Geneva și desolidarizîndu-se de unele din acțiunile ei anterioare (în special, cele legate de sistemul mandatelor), delegatul sovietic sublinia: „Sînt totuși convins că printr-o voință fermă și o colaborare prietenească a tuturor membrilor acesteia (S.N.-n.n.) se pot realiza multe..., în vederea micșorării maximale a șanselor războiului. Aceasta reprezintă, însă, o sarcină destul de onorabilă și nobilă, a cărei realizare va aduce foloase incalculabile omenirii" (*История дипломатии*, том III, 599).

[69] Într-un discurs ținut la Adunarea Generală a S.N. din 14.IX.1935, Litvinov sublinia: „Securitatea colectivă nu poate fi asigurată prin intermediul numai al Statutului Ligii Națiunilor... Statele... sau mai curînd grupe de state trebuie, pe temelia Statutului Ligii, să-și ia măsuri suplimentare proprii. Aceste măsuri și-au găsit o expresie îndeobște recunoscută în pactele regionale de asistență mutuală" ***Внешняя политика СССР***, **сборник документов, том** IV (1935—VI 1941), **Москва,** 1946, p. 63).

[70] Expozeul lui N. Titulescu din 4 aprilie 1934, în *România și revizuirea tratatelor*, Imprimeria națională, Buc., 1934, p. 41.

[71] Deși Paul Boncour inițiază tratative de apropiere, se pare că ideea Pactului multilateral de securitate colectivă aparține diplomației sovietice (vezi ***Новая и новейшая история***, nr. 4/1966, p. 17). De altfel, nici Paul Boncour nu revendică paternitatea franceză a Pactului oriental, subliniind doar inițiativa sa privind tratativele bilaterale (vezi J. Paul Boncour, *op. cit.*, tome III-ème, p. 362). Elaborarea planului concret al Pactului oriental a fost realizată de Louis Barthou (mai 1934).

[72] *Ibidem*, p. 370—371.

[73] Negocierile privind încheierea Pactului oriental au fost inițiate (sfîrșitul anului 1933) ca urmare a primejdiei evidențiate de ieșirea Germaniei hitleriste din S.N. și preconizau asistența țărilor amenințate împotriva Germaniei. În cursul tratativelor (mai-iunie 1933), în cadrul concretizării proiectelor Pactului, s-a conturat, însă, ideea atragerii în Pact și a Germaniei (ea apare în proiectul lui Barthou în vederea contrabalansării încercărilor germane de a discredita ideea Pactului de asistență mutuală); ulterior, Letonia și Estonia condiționează adeziunea lor la Pact prin includerea Germaniei și Poloniei, idee sprijinită și de Anglia și care ducea ndirect spre torpilarea Pactului oriental.

parte din alte eventuale înţelegeri regionale[74], atît ţările membre ale Micii Înţelegeri, cît şi cele ale Înţelegerii Balcanice au sprijinit ideea Pactului, considerînd că el va contribui într-un mod eficient la stabilizarea situaţiei internaţionale în Europa[75]. N. Titulescu a fost în toată perioada disputei în jurul Pactului oriental (1933—1935) un susţinător deosebit de activ şi, totodată, recunoscut pe plan internaţional, al ideii unei înţelegeri regionale, de asistenţă reciprocă, ca o verigă a unui sistem mai larg de securitate colectivă[76]. Cînd s-a constatat, după asasinarea lui Barthou, imposibilitatea realizării proiectului privind Pactul oriental, datorită în mare măsură poziţiei Angliei[77], N. Titulescu şi-a adus contribuţia la încheierea pactelor bilaterale de asistenţă mutuală: a celui franco-sovietic şi celui cehoslovaco-sovietic[78]. Militînd pentru întărirea alianţelor regionale ale României, N. Titulescu urmărea să desăvîrşească sistemul de securitate a ţării sale prin încheierea unui pact de asistenţă mutuală româno-sovietic, tratativele ajungînd la semnarea unui protocol care stabilea principiile viitorului pact (21 iulie 1936)[79].

Încheierea în mai 1935 a celor două tratate de asistenţă mutuală nu a constituit decît un început al înfăptuirii vastului plan de securitate colectivă. Încordarea crescîndă a relaţiilor internaţionale impunea noi sforţări pentru cauza menţinerii păcii. Germania hitleristă, după ce a obţinut prin referendumul din ianuarie 1935 alipirea bazinului Saar[80], a trecut, sfidînd dreptul internaţional, la încălcarea deschisă a tratatului de la Versailles, prin legea din 16 martie, care proclama restabilirea serviciului militar obligatoriu. Situaţia reclama o acţiune rapidă din partea Franţei şi a Societăţii Naţiunilor. Dar politica externă a lui Laval, care tindea spre realizarea unei înţelegeri cu Germania, a împiedicat astfel de acţiune. La Conferinţa de la Stresa (aprilie 1935), cele trei puteri participante (Franţa, Anglia, Italia) s-au limitat la exprimarea „regretului" faţă de hotărîrea Reichului, ministrul britanic Simon

---

[74] **Международная жизнь** nr. 7/1963, p. 152. Vezi şi Telegrama cifrată a lui N. Titulescu din 18 iulie 1934, în N. Titulescu, *Documente diplomatice*, p. 567.

[75] Vezi şi V. Vladesco, *L'Entente Balcanique*, Bucureşti, 1939, p. 60. Poziţia acestor ţări a constituit o presiune permanentă asupra Franţei care după moartea lui Barthou (X. 1934) şi venirea la conducerea treburilor externe a lui P. Laval, s-a întors treptat spre vechea idee a „securităţii apusene". Totuşi, presiunea „micilor aliaţi" a impus lui Laval o anumită rezistenţă faţă de poziţia Angliei, care prin ideea pactului consultativ tindea să torpileze eficacitatea înţelegerii regionale (vezi ***История международных отношений***, том I, Москва, 1961, p. 439)

[76] Într-o telegramă referitoare la Pactul oriental, N. Titulescu scria: „... orice spor de securitate pentru aliaţii săi constituie un spor de securitate şi pentru ea" (România -n.n.; vezi N. Titulescu, *Documente diplomatice*, p. 566—567).

[77] Diplomaţia engleză, fără să respingă direct ideea Pactului oriental, l-a torpilat în mod sistematic, prin propuneri de a aduce în Pact Germania şi Polonia (prima a refuzat, iar a doua a căutat să combată ideea însăşi, prin tot felul de subterfugii), prin încercarea de a-i da un caracter consultativ etc. (vezi ***Новая и новейшая история*** nr. 3/1963, p. 25; vezi şi J. Junskiewicz, *Pact Wschodni*, Warşovia, 1963, p. 30).

[78] N. Titulescu, *Documente diplomatice*, p. 566—568, 570—571, 573, passim.

[79] I. Oprea, *Nicolae Titulescu*, p. 258—272.

[80] În legătură cu desfăşurarea referendum-ului, vezi şi G. Tabouis, *De la Liga Naţiunilor spre San Francisco*, ediţia a II-a, Buc. Edit. modernă, 1946, p. 211—218.

respingînd categoric însăşi ideea unor măsuri eficiente împotriva înarmării făţişe a Germaniei[81]. Rezoluţia Consiliului Ligii (17 aprilie 1935) constata încălcarea drepturilor „comunităţii internaţionale" de către Germania şi prevedea studierea, în cadrul unei Comisii speciale, a „măsurilor economice şi financiare", ce vor trebui luate în cazul unei noi încălcări a tratatelor postbelice[82]. Procedeul reflecta la scara Ligii Naţiunilor tendinţele conciliatoriste ce îşi croiau o cale tot mai largă în cercurile guvernamentale britanice, dar şi în cele franceze[83]. Acestor forţe li se opuneau eforturile elementelor antirăzboinice şi anticonciliatoriste.

Confruntarea acestor două tendinţe s-a produs şi în timpul discuţiilor în cadrul Societăţii Naţiunilor cu privire la conflictul italo-etiopean[84], discuţii ce au dus la luarea hotărîrii de a aplica pentru prima dată — şi într-o sferă limitată — sancţiunile împotriva agresorului, prevăzute în articolul 16 al Pactului. Intenţiile unor grupări politice influente atît din Franţa, cît şi din Anglia de a lăsa Italiei mîna liberă în Etiopia, pentru a o împiedica în formularea unor pretenţii teritoriale în Europa[85], au primit în cadrul dezbaterilor Societăţii riposta forţelor care militau pentru o opoziţie hotărîtă faţă de agresor. Poziţia delegaţiei sovietice, care lupta pentru sancţiuni eficiente, pentru punerea în aplicare a mecanismului securităţii colective[86], a fost sprijinită într-un mod consecvent de către N. Titulescu[87], delegaţia României situîndu-se în mod constant, tot timpul dezbaterilor referitoare la agresiunea

---

[81] Afară de o insuficientă fermitate faţă de Germania, hotărîrile Conferinţei de la Stresa, extrem de general formulate, se limitau la susţinerea statu-quo-ului exclusiv european, păstrîndu-se o tăcere semnificativă asupra pregătirilor pentru expansiunea guvernului mussolinian în Etiopia (vezi P. Renouvin *Histoire des relations internationales*, tome VIII-ème, II, p. 78—84). Tendinţele unor cercuri franceze de a se apropia de Italia, cu toate că intrau în anumite calcule antigermane, aveau un caracter „münchenez" prin esenţa lor: ele urmăreau, prin sacrificarea Etiopiei, să impună Italiei obligaţia de a nu revendica schimbări teritoriale în Europa.

[82] Discutarea în Consiliul S.N. a gestului Germaniei s-a făcut în virtutea articolului 11, § 2 al Pactului Ligii, despre care Paul Boncour scria că era „cel mai liniştitor din articolele Pactului" (J. Paul Boncour, *op. cit.*, vol. III, p. 8—9). Vezi şi *Société des Nations en 1935*. p. 28.

[83] Referindu-se la reacţiile „mediocre sau slabe" ale Consiliului S.N. faţă de actele de agresiune, la „incapacitatea pe care o manifestă" Liga în această perioadă, Renouvin sublinia că acestea „nu trebuiesc imputate exclusiv mecanismului securităţii colective sau lacunelor Pactului. Cauza profundă o constituie comportamentul celor două mari puteri a căror influenţă este dominantă în sînul Consiliului Societăţii": Franţei şi Angliei. (P. Renouvin *op. cit.*, p. 48—49).

[84] Vezi A. Cohen, *„La Société des Nations devant le conflit italo-etiopean"*, Genève, 1960.

[85] Aceste intenţii s-au reflectat deosebit de concludent în comportarea lui Laval, care, datorită unor promisiuni făcute lui Mussolini, în ianuarie 1935 (vezi şi P. Renouvin, *op. cit.*, p. 78—81), a avut o poziţie oscilantă în S.N., dînd înapoi chiar şi în faţa propunerilor engleze privind aplicarea sancţiunilor economice (limitate şi acestea). O altă manifestare de acelaşi gen a fost planul Laval-Hoare (1 decembrie 1935).

[86] Vezi în special discursurile lui Litvinov şi Potemkin în S.N. în perioada septembrie-noiembrie 1935 (în *Внешняя политика СССР*, сборник документов, том IV, p. 58—61, 67—69, 74—75)

[87] N. Titulescu, *Documente diplomatice*, p. 56—59.

Italiei împotriva Etiopiei, în extremitatea radicală a Ligii[88]. Cu toate că poziţia cercurilor conciliatoriste ale puterilor apusene submina politica sancţiunilor (pînă la urmă, acestea sînt retrase oficial în iulie 1936), aplicarea măsurilor împotriva agresorilor a creat un precedent, care pe o altfel de bază ar fi putut contribui la frînarea agresiunii.

Guvernele marilor puteri apusene continuau, însă, să alunece pe calea periculoasă a „securităţii apusene". Ocuparea de către Reichul hitlerist a zonei demilitarizate renane (7 martie 1936), deşi a însemnat o încălcare a Tratatului de la Versailles (articolele 42 şi 43) cît şi a Pactului renan, nu a provocat nici aceasta luarea unor măsuri de ordin militar din partea Franţei, ci doar o acţiune diplomatică extrem de inconsecventă a acesteia în Societatea Naţiunilor[89]. Discutarea acestei probleme în Consiliu (Londra, 14—25 martie) s-a limitat la constatarea faptului încălcării de către Germania a tratatelor, după care s-au propus Reichului negocieri diplomatice pe tema unui nou statut renan, acceptînd în fond răsturnarea ordinii internaţionale de pînă atunci[90].

Eşecul sancţiunilor împotriva Italiei şi poziţia „de acceptare" (după expresia lui P. Renouvin) faţă de încălcarea tratatelor în cazul zonei renane a dus la scăderea bruscă a prestigiului Ligii: organizaţia de la Geneva şi încercările de a crea securitatea colectivă în Europa au primit o lovitură de o gravitate extremă[91]. Vocile sceptice la adresa forului internaţional au început să se înmulţească, iar atacurile statelor revizioniste „avînd drept program distrugerea Ligii Naţiunilor"[92] să devină tot mai insistente. În aceste condiţii, acceptarea ideii privind reforma Pactului Societăţii Naţiunilor ce se contura în unele cercuri engleze putea să fie fatală pentru organizaţia internaţională.

Toate acestea explică atît profunda îngrijorare cît şi noile încercări ale statelor ce luptau pentru menţinerea statu-quo-ului de a salvgarda „forţa dreptului" pe care o reprezenta încă — cu toate scăderile ei — Liga. Discutarea în cea de-a 92-a sesiune a Consiliului a propunerii delegatului chilian referitoare la reforma Pactului a suscitat o replică promptă din partea acestor state prin glasurile lui Litvinov, Titulescu, Barcia (Spania), Rüstü Aras (Turcia)[93]. Discursul eminentului diplomat român, de altfel ultimul în cadrul Ligii, a respins categoric propunerea reformei ce însemna în fond dezarmarea forului de la Geneva, în momentul cînd era chemat „să îndeplinească misiunea pentru care a fost constituit"[94]. Urmarea acestui discurs, după cum sublinia

---

[88] N. Titulescu, Documente diplomatice, p. 650—651, 656, 664, 678, passim.

[89] P. Renouvin, *op. cit.*, p. 12—99. Tratatul de la Locarno prevedea dreptul Franţei la o acţiune militară imediată în cazul încălcării regulamentului referitor la zona demilitarizată, fără nici un aviz prealabil al S.N. Abia după aceea se prevedea sesizarea Consiliului S.N. (J. Paul Boncour, *op. cit.*, tome III, p. 31—32).

[90] Vezi în legătură cu aceasta telegramele lui N. Titulescu trimise între 15—25 martie, în N. Titulescu, *Documente diplomatice*, p. 722—738.

[91] Vezi aprecierea lui P. Renouvin, *op. cit.*, p. 99.

[92] „Arena", nr. 6 din 28 mai 1936.

[93] „Société des Nations, Journal officiel", nr. 7, din iulie 1936, p. 751—755.

[94] *Ibidem*, p. 753—755; vezi şi N. Titulescu, *Documente diplomatice*, p. 784—785.

delegatul francez Yvon Delbos [95], a fost schimbarea concepţiei asupra modificării Pactului, hotărîndu-se numirea unei comisii speciale în vederea punerii lui în aplicare, cu scopul, deci, de a mări eficienţa Ligii [96]. Această din urmă contribuţie directă a lui N. Titulescu la activitatea organizaţiei de la Geneva [97], corespunzînd scopurilor promovate de organizaţiile democratice şi antifasciste în acea vreme [98], atît în România, cît şi pe scară internaţională a provocat un ecou răsunător în presă [99].

Criza Societăţii Naţiunilor nu a mai putut fi, însă, depăşită. Începînd din vara anului 1936, cu toate că aparatul complex şi greoi al Ligii a continuat să funcţioneze, este surprinzătoare absenţa, de fapt, a acestei organizaţii de la problemele vitale ale vieţii internaţionale. Intervenţia italo-germană împotriva guvernului republican în Spania, atacul Japoniei împotriva Chinei[100], pregătirea şi realizarea Anschluss-ului, dezmembrarea şi ocuparea Cehoslovaciei — evenimente grave — nu apăreau decît tangenţial în lucrările Ligii. Tolerarea agresiunii statelor fasciste, promovată de cercurile ce se aflau în fruntea politicii externe a Angliei şi Franţei, paraliza şi organismul de la Geneva. Apelurile lui Litvinov către Adunarea Generală, cu cerinţa de a ajuta Spania republicană sau China[101], nu aveau alte rezultate decît formarea unor noi comitete şi comisii, exprimări de simpatie sau regrete, de considerente generale din domeniul dreptului internaţional — în cel mai bun caz. Anschluss-ul nu a avut în cadrul Societăţii nici un ecou. Declaraţia guvernului sovietic, care se arăta gata să treacă la discutarea imediată, „în cadrul Ligii Naţiunilor sau în afara ei, a măsurilor practice, pe care le dictează împrejurările"[102], a fost respinsă de către guvernul englez. Acelaşi efect l-au avut şi numeroasele declaraţii şi propuneri concrete ale guvernului sovietic în perioada

---

[95] „La Société des Nations, Journal officiel", nr. 7 din iulie 1936, p. 755.

[96] Hotărîrea privind crearea acestei Comisii a fost luată la Adunarea Generală a S.N. din 8 octombrie 1936 („Société des Nations. Supplément special", n. 153, octombre 1936, p. 11).

[97] În perioada de după demitere, înlăturat din viaţa politică oficială, N. Titulescu a continuat să contribuie, folosind enormul său prestigiu, la întărirea S.N. (vezi N. Titulescu, *Documente diplomatice*, p. 814—819, 823—834, 839—842).

[98] Într-un document programatic al P.C.R., din august 1936, se arăta: „Liga Naţiunilor, întărită prin intrarea Uniunii Sovietice, poate deveni, prin sprijinul maselor, o piedică, pentru dezlănţuirea războiului" (*Documente din istoria P.C.R., 1934—1937*, Buc., Edit., de stat pentru literatură politică, 1957, p. 415); în programul adoptat la Congresul de la Bruxelles a R.U.P. — pentru pace, figura ca un punct special: „Întărirea Societăţii Naţiunilor... stabilirea unui mecanism eficace în cadrul S.N. pentru aranjarea situaţiilor susceptibile de a provoca un război" (vezi „Gazeta muncitorească", an II, nr. 9, din octombrie 1936).

[99] În legătură cu ecoul discursului lui N. Titulescu din 26 iunie 1936, vezi şi A. Niri *Ultimul discurs al lui N. Titulescu în S.N.* („Ramuri" nr. 7 (24), din 15 iunie—15 iulie 1966, p. 17).

[100] Vezi Alessandro Casella *Le conflit sino-japonais de 1937 et la Société des Nations*, Librairie générale de droit et jurisprudence, Paris, 1967.

[101] La şedinţa plenară din 21 septembrie 1937, supunînd unei critici severe politica de menajare a agresorului, Litvinov cerea să se acorde un sprijin eficace Spaniei şi Chinei, arătînd că „o politică hotărîtoare a Ligii" într-un caz concret putea să prevină noi agresiuni (Внешняя политика СССР, *сборник документов*", том IV p. 309, 310).

[102] *История дипломатии*, том III p. 719

crizei cehoslovace[103]. Faţă de actele statelor agresoare, în condiţiile politicii müncheneze, organizaţia de la Geneva a părăsit avanscena politicii internaţionale. Paul Boncour scria despre „penibila" adunare din septembrie 1938, cînd Liga discuta „afaceri curente în timp ce se juca o astfel de tragedie[104], cum a fost criza cehoslovacă, urmată de dezmembrarea şi după aceea de cotropirea unuia din cei mai fideli membri ai Societăţii. Izbucnirea celui de-al II-lea război mondial a pus de fapt capăt existenţei şi încercărilor organizaţiei creată cu atîta solemnitate în urmă cu douăzeci de ani.

*

Falimentul suferit de Liga Naţiunilor pe terenul relaţiilor politice interstatale — incontestabil, cea mai importantă sferă de activitate — nu însemna însă o totală nereuşită. Numeroasele organizaţii formate în cadrul forului de la Geneva sau prin intermediul lui au desfăşurat în toată perioada interbelică (iar unele chiar şi după izbucnirea războiului) o susţinută muncă în domeniul relaţiilor economice, sociale, spirituale între ţările membre ale Societăţii. Dimitrie Gusti vorbea pe drept cuvînt despre opera sociologică a Ligii, care tindea să dea „un substrat real, care este tocmai solidaritatea economică şi spirituală" organizării politico-juridice a păcii. De o reală importanţă erau încercările Ligii de a forma „o nouă mentalitate"[105], o mentalitate antirăzboinică în cadrul intelectualităţii, tineretului, generaţiei de mîine. În această ordine de idei, trebuie relevată activitatea desfăşurată de Organizaţia de cooperare intelectuală a Societăţii Naţiunilor.

Ideea creării acestei organizaţii a fost lansată de Lordul Balfour şi Léon Bourgeois, oameni politici cu rol important în cadrul Ligii şi susţinută de filozoful Henri Bergson[106]. În raportul prezentat Adunării Generale la 2 septembrie 1921, Léon Bourgeois sublinia importanţa schimbului de idei pentru realizarea acelui „spirit de reciprocă înţelegere internaţională fără care Societatea Naţiunilor nu poate trăi"[107]. El indica atît problemele de care urma să se ocupe viitoarea organizaţie, cît şi atmosfera în care să se desfăşoare activitatea ei: „Trebuie să se evite să se lovească în originalitatea spiritului naţional, să se permită fiecăruia să se dezvolte cu mai multă forţă şi vitalitate, folosind tezaurul comun de cunoştinţe, de metode, de descoperiri ale tuturor"[108].

Prima comisie internaţională de cooperare intelectuală care urma să conducă activitatea Organizaţiei a fost convocată la Geneva la 1 august 1922. Dintre cei doisprezece membri ai săi făceau parte savanţi de renume mondial, ca Marie Curie, A. Einstein[109] şi alţii.

---

[103] *История дипломатии*, p. 732—739; vezi şi Renouvin, *op. cit.*, tome VIIIème, p. 131—132; vezi şi Walters, *op. cit.*, p. 782.

[104] J. Paul Boncour, *op. cit.*, tome III, p. 110.

[105] D. Gusti, *Originea şi fiinţa Societăţii Naţiunilor*, în *Politica externă a Romaniei*, p. 366.

[106] Mesajul prof. Gilbert Murray asupra cooperării intelectuale în" Bulletin de l'Enseignement. Société des Nations" no. 4, Décembre 1937, p. 161—164.

[107] *La Société des Nations et la Coopération Intelectuelle*, Genève, 1923, p. 5.

[108] *Ibidem*, p. 6.

[109] Deşi a acceptat numirea sa în aceeastă comisie, Einstein nu a participat la şedinţele ei pînă în 1924. El a fost atacat în chip josnic de presa naţionalistă din Germania pentru că a consimţit să facă parte din conducerea organizaţiei (F. P., Walters, *op. cit.*, p. 191, 193).

Organizaţia de cooperare intelectuală a stabilit legături cu instituţiile ştiinţifice şi culturale din diferite ţări, prin intermediul comitetelor naţionale de cooperare intelectuală[110] şi al institutelor şi comitetelor internaţionale care erau în subordinea sa[111]. A acordat o deosebită atenţie schimbului de păreri, circulaţiei ideilor şi difuzării cuceririlor ştiinţei şi valorilor literaturii şi artei universale, considerîndu-le ca mijloace în slujba ideilor păcii, a educaţiei sociale şi artistice, a cunoaşterii reciproce şi comprehensiunii internaţionale. Sub auspiciile Organizaţiei s-au încheiat acorduri pentru protecţia patrimoniilor artistice şi a monumentelor istorice, s-au elaborat un Statut internaţional al antichităţilor şi săpăturilor arheologice, Convenţia pentru difuzarea filmelor educative, s-au organizat consfătuiri cu reprezentanţi ai companiilor naţionale de radiodifuziune în vederea alcătuirii unor programe care să asigure cunoaşterea reciprocă între popoare, au apărut numeroase publicaţii[112].

Problemele învăţămîntului şi educaţiei au ocupat un loc central în activitatea Organizaţiei de cooperare intelectuală. Apreciind că studiul istoriei poate aduce o contribuţie importantă în direcţia educării tineretului în spiritul păcii, Comisia de cooperare intelectuală a elaborat *Declaraţia privind învăţămîntul istoriei* (2 octombrie 1937), în care se subliniază necesitatea „de a se scoate în evidenţă, în predarea istoriei universale, elementele care pot să contribuie la înţelegerea interdependenţei naţiunilor", recomandîndu-se în acelaşi timp şi constituirea pe lîngă Comisiile naţionale de cooperare intelectuală a unor comitete de specialişti care urmau să propună autorităţilor statului respectiv revizuirea manualelor şcolare de istorie dacă acestea conţineau prezentări denaturate sau interpretări care să trezească duşmănie faţă de alte naţiuni[113]. Pentru înlăturarea denaturărilor şovine în predarea istoriei şi în scrierile istorice şi-au spus cuvîntul şi la noi intelectualii comunişti[114] sau chiar unii reprezentanţi ai orientării democrat-burgheze[115]. O activitate

---

[110] Pînă în 1939 s-au format peste 40 de comitete naţionale. (F. P. Walters, *op. cit.*, p. 193).

[111] Acestea erau: Institutul internaţional de cooperare intelectuală de la Paris, Institutul internaţional pentru problemele educative ale cinematografului de la Roma, Comitetul permanent de arte şi litere, Comitete pentru cooperare interuniversitară, pentru educaţie, pentru muzee, bibliotecari, directori de arhive etc.

[112] Un repertoriu al traducerilor în diferite domenii (ştiinţă, filozofie, literatură, artă), Ghidul internaţional al arhivelor, lucrări asupra organizării bibliotecilor şi asupra rolului social al bibliotecilor populare, o revistă pentru schimbul de studii şi informaţii între institutele de arheologie şi cele de Istoria artelor etc. (vezi *Petit Manuel de la Société des Nations*, p. 278—280).

[113] *Déclaration concernant l'Enseignement de l'histoire*, în „Bulletin de l'Enseignement de la Société des Nations", Genève, no. 4, Décembre, 1937, p. 205. Vezi şi *La Société des Nations en 1937*, p. 168. Vezi şi *L'esprit international et l'Enseignement de l'histoire*. Collection d'actualités pédagogique, Ed. Delachaux et Niestlé S.A. Neuchatel, 1922, p. 8.

[114] Vezi articolele semnate de Ilie Cristea, în „Adevărul" din 19.III.1925; Miron Constantinescu, *Recenzie la „Cartea Căpitanilor" de E. Bernea* în „Românismul", nr. 9, din 6.VI.1937.

[115] Al. Ciulcu, *Istoria şovinistă împotriva păcii*, în „Gîndul Vremii", nr. 1 din 15.XI. 1933; N. Lalu: *Cum se învaţă istoria*, în „Cuvîntul Liber", nr. 28 din 18.V.1935; articolele din „Şcoala şi Viaţa", nr. 6—7, XI—XII. 1935.

multilaterală a desfăşurat în cadrul Organizaţiei de cooperare intelectuală, ca delegată permanentă a ţării noastre, Elena Văcărescu, personalitate proeminentă a vieţii culturale şi diplomatice internaţionale în perioada dintre cele două războaie mondiale[116]. În anii care anunţau criza iminentă a politicii Societăţii Naţiunilor, N. Titulescu a activat şi în cadrul Comisiei internaţionale de cooperare intelectuală, discutînd în întrevederile sale cu savanţi de renume mondial evenimentele politice[117].

Organizaţia de cooperare intelectuală a contribuit la întărirea influenţei Ligii, dar începîndu-şi activitatea într-o lume divizată de amintirile războiului, frămîntată de contradicţii sociale şi crize economice, fiind lipsită de resursele financiare necesare, nu a îndeplinit decît o mică parte din planurile sale. Ea a reuşit să evite primejdia pe care o semnala primul său preşedinte filozoful H. Bergson „de a se considera ca un fel de superinteligenţă, de inteligenţă supranaţională,"[118] şi a lucrat totdeauna pentru scopuri practice în interesul muncii intelectuale şi al intelectualilor.

*

Faptul că Societatea Naţiunilor nu a reuşit să preîntîmpine izbucnirea unor serii de războaie locale, urmate de catastrofa celui de-al II-lea război mondial, este, fără îndoială, mărturia înfrîngerii suferite de forul de la Geneva. Cu toate acestea, Liga Naţiunilor poate fi privită ca o treaptă parcursă de omenire în tendinţa ei spre instaurarea „forţei dreptului" în sfera internaţională. În domeniul dreptului internaţional, o asemenea problemă importantă, cum este interzicerea războiului, nu poate fi tratată istoriceşte fără primele ei stadii legate de organizaţia de la Geneva: interzicerea parţială a războaielor în Pactul Ligii, interzicerea recurgerii la război ca mod de soluţionare a conflictelor în Pactul Briand-Kellogg, stadii care au pregătit confirmarea acestui principiu în Cartea O.N.U.[119] Experienţa Societăţii Naţiunilor a fost folosită — bineînţeles critic — şi în crearea Consiliului economic al O.N.U.[120] şi în activitatea UNESCO-ului. În general, importantul capitol al dreptului internaţional — instituţii internaţionale — a căpătat prin Ligă o experienţă, care — cu toate limitele ei — nu poate fi trecută cu vederea[121]. Are dreptate, de aceea, juristul francez P. Reuter, care referindu-se la semnificaţia Societăţii Naţiunilor arată: „Faţă de interesele comune ale statelor, ea oferea un cadru incomparabil pentru negocieri şi studii şi a repurtat succese notabile"[122].

---

[116] E. Văcărescu privea cu entuziasm activitatea organizaţiei de cooperare intelectuală, fiind convinsă că aceasta „răspunde dorinţei unanime a popoarelor care simt nevoia unor legături strînse între ele". Const. I. Turcu, *Elena Văcărescu-diplomat*, în „Lumea", nr. 7/1967, p. 20—21.

[117] I. Oprea, *Nicolae Titulescu*, p. 185.

[118] *La Société des Nations et la Coopération intelectuelle*, p. 23.

[119] Vezi şi P. Reuter, *op. cit.*, p. 145.

[120] Vezi şi P. Renouvin, *op. cit.*, tome VII-ème, p. 319—350.

[121] Aceasta se reflectă şi în includerea capitolelor referitoare la S.N. în toate tratatele de drept internaţional.

[122] P. Reuter, *op. cit.*, p. 238.

CERINȚELE LECȚIEI DE RECAPITULARE ȘI SISTEMATIZARE LA ISTORIE ÎN LUMINA ÎNVĂȚĂMÎNTULUI CONTEMPORAN

TATIANA GAFAR ȘI VALERIA CIACHIR

Forma de învățămînt pe clase și lecții s-a dezvoltat și perfecționat continuu în practica școlilor din diferite țări, iar problemele metodicii lecției sînt dezbătute pe scară mondială.

Lecția fiind forma fundamentală a procesului instructiv-educativ, utilizată și verificată de mult timp, rămîne o problemă de prim ordin, complexă și interesantă. Necesitatea cercetării și perfecționării lecției se impune cu atît mai mult, cu cît ceea ce caracterizează învățămîntul modern este adaptarea sa permanentă la cerințele epocii.

Congresul al X-lea al Partidului nostru reliefează și pentru dezvoltarea școlilor de toate gradele continua ei modernizare, legată de cerințele crescînde ale nivelului general de cultură a societății contemporane.

În domeniul didacticii au apărut o seamă de reprezentanți care sînt convinși că modernizarea predării devine o necesitate astăzi, în vederea optimizării învațămîntului. Pedagogul francez Roger Gal apreciază că „ceea ce este cu adevărat viu și promițător în *educația nouă* este ceea ce exprimă calificativul nou, cu alte cuvinte, dorința de a inova, de a adapta formele educației la evoluția unor trebuințe și a unei lumi în continuă transformare". În continuare, referindu-se la lecție, arată că în epoca noastră, care beneficiază de experiențele bogate ale trecutului și perspectivele ispititoare ale prezentului, „a fi inovator nu înseamnă a preconiza sau a face contrariu față de ceea ce ai făcut pînă atunci, prin soluții unilaterale, ci căutînd o soluție de sinteză pe bază de analiză și selecție" [1].

În condițiile actuale, lecția este supusă unei analize profunde, urmărindu-se acele tipuri de lecții și metode didactice care corespund cerințelor unui învățămînt cît mai eficient. În orice lecție trebuie să se realizeze o unitate dialectică între instrucție și educație. Lecția de istorie, avînd la bază istoria ca știință a dezvoltării societății, trebuie să dea elevilor o concepție materialist-istorică asupra evenimentelor; să-i educe în spiritul patriotismului

---

[1] G. Văideanu, D. Grigoriu, *Lecția ca obiect al procesului de control și îndrumare*, în „Revista de pedagogie", an XIV, nr. 11, 1965, p. 25.

socialist şi al internaţionalismului proletar, să le formeze convingeri şi deprinderi cetăţeneşti corespunzătoare. Lecţia de istorie trebuie concepută şi condusă în aşa fel, încît aceste trăsături să fie cît mai bine realizate. Cele mai reuşite lecţii de istorie sînt acelea care îmbină un conţinut ştiinţific clar, bine orientat din punct de vedere ideologic, cu o tehnică didactică superioară, reuşind să creeze o atmosferă de vibrare pentru toate acele momente din dezvoltarea societăţii, transmise şi însuşite de elevi.

Predarea istoriei în şcoală comportă mai multe tipuri de lecţii. Tipurile de lecţii nu sînt rigide. Deşi fiecare reprezintă o unitate cu o structură determinată, între ele există elemente comune, şi anume, toate se subordonează aceleiaşi finalităţi: obţinerea, adîncirea şi consolidarea cunoştinţelor. Aceasta ne permite să facem în cuprinsul lor aprecieri şi coroborări între diferitele tipuri de lecţii.

În ansamblul procesului pedagogic, predarea reprezintă elementul de bază, dar nu şi unul exclusiv. Pentru ca predarea să-şi atingă scopul, ea trebuie să întîlnească un teren pregătit, să realizeze continuitatea cu o seamă de cunoştinţe dobîndite anterior şi deopotrivă să aibă siguranţa că elevii se află în starea intelectuală cerută de perceperea şi asimilarea unor cunoştinţe noi. În realizarea acestor cerinţe, *lecţia de recapitulare şi sistematizare* ocupînd un loc important, se impune s-o analizăm de aproape, în aspectele şi funcţiunile ei. În lecţiile de istorie, cu deosebire, recapitularea este necesară în orice etapă (recpitularea curentă). Însă, pentru fixarea mai adîncă a cunoştinţelor, ca şi pentru integrarea acestora în legături şi sisteme este necesar să se rezerve lecţii speciale, atît la sfîrşitul capitolelor mai importante, cît şi la sfîrşitul anului şcolar, după parcurgerea întregii materii. De asemenea, trebuie să prevedem lecţii de recapitulare şi la începutul anului şcolar, pentru a reînnoda firul evenimentelor istorice întrerupt prin lunile de vacanţă şi pentru a se reaminti datele necesare în vederea trecerii la un nou ciclu de cunoştinţe.

În esenţă, scopul lecţiilor de recapitulare şi sistematizare este de a consolida, adînci, completa, sistematiza şi, în ultimă instanţă, de a încadra cunoştinţele speciale în ansamblul cunoştinţelor de cultură generală. Cerinţele însuşirii lecţiei de istorie reclamă profesorului o permanentă prezenţă în vederea realizării procesului psihologic care stă la baza recapitulării: colaborarea între memorie şi judecată. Punînd accentul pe procesul gîndirii, cunoştinţele căpătate îi vor apropia pe elevi tot mai mult de logica ştiinţei istoriei. Esenţialul va fi mai bine însuşit prin recapitulări, mai ales prin cele de sinteză de la sfîrşitul anului şcolar, după ce se va fi parcurs întreaga materie, eliminîndu-se pericolul ca elevul să ajungă la generalizări pe baza unor exemple singulare, să limiteze definiţia unei noţiuni istorice la acest exemplu sau de a se pierde într-o seamă de date şi fapte nesemnificative, fără legături logice între ele.

Lecţiile de recapitulare şi sistematizare trebuie concepute şi elaborate cu toată atenţia, dată fiind importanţa lor deosebită. Ne referim deopotrivă la pregătirea profesorului sub raport ştiinţific şi metodologic, cît şi la pregătirea elevilor, sub raportul interesului şi al posibilităţilor de înţelegere.

Profesorul trebuie să-şi perfecţioneze la maximum capacitatea de a generaliza şi de a prelucra pe baza informaţiei. Fără instaurarea ordinii şi a selec-

ției în condițiile actualei dezvoltări a științei, tehnicii, culturii nu există nici o altă soluție în rezolvarea crizei de timp, care se datorește faptului că elementele informative ale cunoașterii sînt mult mai bogate astăzi decît acum cîteva decenii. Pentru ca personalitatea profesorului să se dezvolte multilateral, mergînd spre desăvîrșire, trebuie ca acesta să nu fie numai un depozitor de cultură, ci și un creator în transmiterea de cunoștințe și în aceeași măsură în sistematizarea lor.

Lecția de recapitulare și sistematizare prezintă aspecte complexe. Vom încerca să ne oprim asupra cîtorva probleme de bază.

Numărul orelor rezervate pentru recapitulări este precizat în programele de învățămînt, însă în ceea ce privește distribuirea și titulatura lor, acestea rămîn în sarcina profesorului. Profesorul are latitudinea să adopte o poziție creatoare față de programa școlară printr-o ordonare originală a ideilor ce se cer obligatoriu însușite de către elevi.

Fixarea temelor depinde de particularitățile de vîrstă ale elevilor, de gradul de pregătire al unei clase, de actualitatea evenimentelor, ca și de rezonanța lor educativă, evitîndu-se teme de importanță minoră, cu un cadru problematic restrîns, sau facile, care nu solicită efortul de gîndire. Spre exemplificare, ne oprim asupra temelor de recapitulări finale din istoria modernă și contemporană de la clasele a VII-a și a XI-a. Ținînd seama de vîrsta respectivă, constatăm că elevii școlii generale sînt mai receptivi la prezentarea elementelor concrete legate de evenimente, personalități; de aceea credem că în formularea temelor de recapitulare trebuie să ținem seama de aceasta.

Sugerăm pentru clasa a VII-a următoarele subiecte:

a) Revoluția și rolul ei în dezvoltarea societății între secolele XVII—XX (se va insista asupra noțiunii de revoluție — conținut și sferă; rolul revoluției în istorie, ca salt de la o orînduire la alta; rolul maselor și al personalității).

b) Personalități politice și militare în secolele XVII — XIX (Cromwell, Ludovic al XIV-lea, Petru cel Mare , Napoleon etc.; se vor analiza în condițiile concrete istorice, cu unele comparații).

c) Cauzele și caracterul războaielor în secolele XIX—XX (se vor discuta războaiele napoleoniene, caracterul și importanța lor; războaiele pentru formarea statelor naționale; războaiele pentru împărțirea și reîmpărțirea lumii; primul și al doilea război mondial).

d) Apariția, organizarea și lupta proletariatului în secolul al XIX-lea (condițiile istorice concrete ale apariției proletariatului; orientarea lui ideologică; forme de organizare; rolul lui Marx și Engels; momente principale din lupta lui — Lyon, 1848 Paris, Comuna din Paris).

e) Cauzele și caracterul primului și celui de-al doilea război mondial (se vor trata : dezvoltarea inegală a țărilor prin salturi; problema reîmpărțirii lumii; cursa înarmărilor; politica externă agresivă a statelor imperialiste; rivalitatea între cele două blocuri în primul război mondial și rolul fascismului în pregătirea celui de-al doilea război mondial; caracterul celor două războaie mondiale).

f) Caracteristicile generale ale istoriei lumii contemporane (existenţa celor două sisteme; trezirea la lupta pentru libertate a popoarelor coloniale şi lupta pentru apărarea păcii).

g) Rolul ştiinţei, tehnicii şi culturii în dezvoltarea lumii moderne (se vor arăta: corelaţia strînsă între ştiinţă şi practică şi influenţele reciproce; cîteva exemple de mari descoperiri şi cum au ajutat ele la progresul lumii în general; primele noţiuni de revoluţie tehnico-ştiinţifică).

La clasa a XI-a vom alege teme în care posibilităţile de abstractizare să ajute pe elevi la formularea unor legi mai generale ale istoriei, ţinînd seama de interesul pe care îl manifestă elevii faţă de problemele filozofice, politice etc. Sugerăm formulări în atare sens:

a) Ideea de revoluţie în secolele XIX—XX (trebuie arătate: influenţa revoluţiei franceze asupra Europei şi a lumii; trezirea conştiinţei naţionale; revoluţiile naţionale — 1848 şi unificarea statelor; preluarea conceptului de revoluţie de către proletariat şi mişcările proletariatului, culminînd cu Comuna din Paris; problema extinderii revoluţiei în afara Europei — India, China, Japonia şi revoluţia populară din 1905 din Rusia; premisele revoluţiei socialiste; revoluţia socialistă — caracterul şi rolul ei).

b) Problema împărţirii şi reîmpărţirii lumii în secolele XIX—XX (se poate vorbi despre explorarea şi cunoaşterea în întregime a globului pămîntesc; ocuparea tuturor teritoriilor cu oarecare importanţă economică; ridicarea prin salturi a unor noi state — Germania, S.U.A., Japonia şi începutul luptei pentru reîmpărţirea lumii; disputa pentru fărîmiţarea Chinei; exemple de conflicte coloniale şi de înţelegeri între marile state; moment culminant al reîmpărţirii lumii — primul război mondial).

c) Evoluţia ideii de luptă pentru libertate socială şi naţională în secolele XIX—XX (se poate trata caracterul luptei sociale dintre burghezie şi rămăşiţele feudale în revoluţiile din anii 1830, 1848 şi 1905 în Rusia; revoluţia junilor turci, 1908; se mai poate aminti marea răscoală din India, 1857—1859; războiul ţărănesc al taipinilor din China; revoluţia burgheză din China, 1911—1913; apoi se poate urmări formarea concepţiei de naţiune şi de stat naţional — de exemplu, Franţa în timpul revoluţiei franceze, Italia, Germania, Ţările Române în prima jumătate a secolului al XIX-lea ; eliberarea naţională ca obiectiv al revoluţiei din 1848 şi ideea naţională ca forţă ideologică în unificarea statelor; lupta popoarelor din imperiile multinaţionale şi formarea statelor naţionale după primul război mondial).

d) Problema unificării statelor în secolul al XIX-lea (se vor trata: dezvoltarea economiei capitaliste şi necesitatea pieţei interne largi şi sigure; conştiinţa naţională — cultura naţională şi ideea de independenţă naţională la popoarele Europei şi îndeosebi la cele fărîmiţate sau subjugate; ideea de unitate în 1848 şi rezolvarea unificării între 1848 şi 1870; războiul civil din S.U.A. ca formă specifică de rezolvare a unităţii).

e) Geneza proletariatului şi lupta lui pentru o orientare politico-revoluţionară (se va insista asupra revoluţiei industriale şi a rolului ei în dezvoltarea proletariatului; socialismul utopic şi ştiinţific; începutul mişcărilor proletariatului din Lyon, mişcarea chartistă, 1848, Comuna din Paris; trium-

ful socialismului științific, Internaționala I și a II-a; partidele socialiste și activitatea lor în creșterea conștiinței proletariatului și pregătirea revoluției socialiste; creșterea contradicțiilor în societatea modernă).
Pentru istoria contemporană sugerăm probleme ca acestea:
— Rezolvarea crizelor economice, social-politice între cele două războaie mondiale.
— Raporturile dintre U.R.S.S. și țările capitaliste între cele două războaie mondiale.
— Problema alianțelor între cele două războaie mondiale și în timpul celui de-al II-lea război mondial.
— Problema colonială în primul și al doilea război mondial.
În tratarea acestor teme, profesorul ține îndeobște seama de setea de a cunoaște a elevilor, de spiritul lor de analiză, de dorința de a-și forma o concepție și de a-și exercita gîndirea. Aceste lecții trebuie să vină cu o seamă de investigații asupra fenomenelor istorice propuse spre a fi recapitulate. Aici joacă un rol important analogiile, stabilirea unor legi cu caracter general de guvernare a evenimentelor și de clasificare a caracteristicilor epocii respective.

O altă problemă este legată de *precizarea scopului*. Fiecare lecție de recapitulare are un scop bine conturat, în funcție de scopul general ce revine disciplinei noastre în cadrul procesului de învățămînt, și anume:

a) Să se bazeze pe un număr de cunoștințe sigure și precise, care să reprezinte chintesența studiului elevilor din timpul întregului an. Materialul parcurs să fie triat, pentru ca amănuntele ori cunoștințele de ordin secundar să nu acopere înțelesurile generale ale faptelor. Astfel vom extrage ceea ce este esențial din cunoștințele transmise: trăsături caracteristice ale epocilor, momente constitutive în dezvoltarea statelor, urmărirea fenomenelor în diferitele lor etape, reflexe ale condițiilor materiale în manifestări de suprastructură.

b) Să-i obișnuim pe elevi să prețuiască și să facă legături între fapte și evenimente pe care le-au parcurs în mod analitic, ajutîndu-i să extragă elemente capabile să intre în structuri ordonate de gîndire (generalizări, caracteristici de ansamblu — direcție de evoluție, concluzii ș.a.). Aceasta nu se poate realiza printr-o simplă repetare, cu scopul fixării mai trainice a cunoștințelor. Este necesară o adîncire printr-o înțelegere superioară, prin stabilirea corelației între fenomenele vieții sociale. Practica didactică ne-a dovedit în repetate rînduri că elevii dispun în general de un volum suficient de cunoștințe (chiar detalii), dar nu reușesc să plaseze evenimentele istorice în timp, să facă corelări între ele, să le urmărească sub raportul explicării lor cauzale. Se reproduc date și evenimente istorice cu oarecare lux de amănunte, dar se cunoaște mai puțin din scopurile luptelor, a programelor de acțiune, a forțelor social-politice participante, a urmărilor acestora. De asemenea, nu ne vom mulțumi cu enunțări de definiții ale noțiunilor istorice, ci vom cere elevilor să vină cu precizări privind sfera și conținutul acestora.

c) Legat de scopul general al lecțiilor de recapitulare și sistematizare este și realizarea raportului dintre cunoștințele deja însușite și cele care urmează a fi însușite. Dacă în lecțiile curente, acest lucru se realizează în mod cu-

rent, în special în lecţiile de recapitulare, datorită faptului că se repetă numai ceea ce s-a învăţat, elevii sînt tentaţi să considere încheiat cercul cunoştinţelor dobîndite. De aceea, în lecţiile de recapitulare şi sistematizare trebuie să existe pentru profesor şi preocuparea de a arăta elevilor că ceea ce au învăţat, chiar dacă ştiu foarte bine, nu este decît o parte din ceea ce cunosc despre fenomenele istorice, reprezentînd doar o treaptă în dezvoltarea societăţii. Astfel li se deschid perspective de studiu sistematic asupra unor fapte şi fenomene noi, chiar dacă nu se va anticipa asupra cunoştinţelor viitoare.

În aceeaşi măsură vom fi preocupaţi şi de legătura dintre cunoştinţele dobîndite la disciplina noastră cu cele dobîndite la alte materii de învăţămînt. Recapitularea la o disciplină de specialitate dobîndeşte cu atît mai mult sens şi cu atît mai multă eficacitate, cu cît ea va putea să mijlocească elevului cunoştinţe şi înţelesuri de cultură generală. În funcţie de aceste aspecte ale scopului general urmărit în lecţiile de recapitulare se va preciza şi scopul fiecărei lecţii în parte. Şi anume: din punct de vedere instructiv, ideile care trebuie fixate, legăturile care trebuie reţinute, clasificările de noţiuni istorice, elemente pentru formarea concepţiei materialist-dialectice asupra fenomenelor sociale; din punct de vedere educativ, conturarea de sentimente, raportări la actualităţi, soluţii practice pentru conduita în viaţă, care să contribuie la educarea comunistă a elevilor.

O problemă importantă asupra căreia vom stărui este a găsirii celor mai adecvate *metode şi procedee* ce trebuie folosite în lecţia de recapitulare şi sistematizare. Lecţia de recapitulare avînd un caracter sintetic nu este ţinută să respecte ordinea capitolelor parcurse. Ordonarea materialului va fi indicată pe liniile mari ale proceselor istorice asupra cărora solicităm interesul şi înţelegerea elevilor. Deci, repetarea nu este o reluare, ci selectare; o prezentare pe „verticală" a evenimentelor istorice, prin care să se urmărească faptele istorice caracteristice epocii sau perioadei respective. Lecţiile de recapitulare şi sinteză îşi ating scopul numai atunci cînd cad pe esenţe şi izbutesc să fie comunicate elevilor într-o formă cît mai simplă, mai clară, mai logică şi concentrată, evitîndu-se tot ce ar putea să încarce.

În aceeaşi măsură, însă, recapitularea să nu se reducă la simple scheme abstracte şi rigide, ci să redea tabloul unor fapte şi fenomene istorice în proces de dezvoltare. Spre exemplificare, cînd se recapitulează *Cultura statelor sclavagiste*, răspunsurile vor zugrăvi eforturile umanităţii pentru crearea unor culturi durabile. Vom evita o simplă enumerare de scrieri, construcţii, invenţii, prin răspunsuri uscate şi schematice, cerînd în schimb descrieri colorate asupra principalelor monumente ale culturii antice şi pe cît posibil aprecieri despre contribuţia acestei culturi la formarea spiritului ştiinţific modern.

Materialul adus în lecţiile recapitulative trebuie să fie în aşa fel ales şi înlănţuit încît să poată conduce la concluzii de tip generalizator. Mai precis, faptele aduse în desfăşurarea recapitulării trebuie să se înlănţuie gradat, iar la capătul lor să rezulte cu necesitate o concluzie. Această concluzie trebuie să fie o cunoştinţă pe care elevii să nu o uite niciodată, o cunoştinţă pe care o memorizează pentru că au înţeles-o şi care din clipa respectivă va intra într-un

dispozitiv permanent al puterii lor în gîndire. În concluzie, va apărea cu necesitate legătura dialectică între nou și vechi, încadrarea faptelor în procesele progresului. Spre exemplificare, în lecția de recapitulare cu privire la *Viața economico-socială din orînduirea feudală* vom arăta în concluzia finală că în perioada de descompunere a feudalismului se accentuează elementele de progres, legate de perfecționarea uneltelor, de dezvoltarea tehnicii, de creșterea manufacturilor, schimbului de mărfuri. Aceste elemente noi, în lupta lor cu economia naturală închisă, vor birui.

Lecția de recapitulare, în ansamblul ei, trebuie să aducă și să valorifice noul. Prin acest fapt important înlăturăm pericolul de a face din lecția recapitulativă o simplă punere cap la cap a unor elemente cunoscute. Acest nou este în funcție de condiția claselor, de implicațiile educative ale faptelor sau de rezonanța evenimentelor în actualitatea vieții și construcției socialiste. Noul în lecțiile de recapitulare poate fi: o grupare sintetică a materialului, după cea analitică din capitolele studiate; o unitate dialectică a elementelor comune extrasă din fenomene și fapte istorice diferite; o legătură a materialului din lecțiile de istorie cu alte discipline de cultură; o lecție de viață pentru datoriile și răspunderile noastre actuale, desprinsă din cunoașterea unor fapte trecute (deci, aducerea unor cunoștințe istorice bine asimilate în raza actualității); prezentarea unor fapte și fenomene istorice cu ajutorul altor metode decît cele folosite în lecțiile respective de comunicare (ne gîndim anume la reliefările ce pot fi aduse prin scheme de ansamblu, prin tablouri sinoptice, prin reconstituiri plastice cu ajutorul diafilmelor sau chiar a unor filme cu subiect istoric, prin tablouri reprezentative, mici referate ale elevilor asupra unor opere citite, piese de muzeu ș.a.).

În general, la aceste lecții, folosirea de scheme și de tablouri sinoptice este absolut necesară. Asupra tuturor acestora profesorul trebuie să se gîndească din vreme, așa încît să evite în clasă improvizația. Schemele și tablourile sinoptice pot fi de o valoare didactică iminentă, însă numai cu condiția de a fi întocmite cu precizie și mînuite cu pricepere în momentele corespunzătoare ale lecției.

Asupra metodelor alese profesorul va reflecta tot atît de mult ca și în fixarea materialului, trebuind să-și dea seama în ce fel și în ce măsură lecția în cauză comportă o singură metodă sau o combinare de metode. Oricum, vom avea în vedere că în lecțiile de recapitulare și sistematizare metodele cele mai eficiente sînt acelea în care clasa este activă. În funcție de materialul prezentat, metoda conversației poate fi îmbinată cu demonstrația și povestirea.

În privința structurii lecțiilor de recapitulare și sistematizare în raport cu lecțiile obișnuite, ele au o înfățișare aparte și trebuie să se sprijine în largă măsură pe personalitatea profesorului. Ele se pot încadra într-o arhitectură clasică, în care vor apărea treptele constitutive ale unei lecții (moment organizatoric; comunicarea subiectului și a planului pe tablă; desfășurarea; concluzii; tema pentru acasă).

Spre exemplificare ne vom referi la lecţia de la clasa a VII-a *Cauzele şi caracterul războaielor între secolele XIX—XX*. Materialul bogat şi variat al acestei lecţii cere abilitate şi pricepere din partea profesorului, atît în ceea ce priveşte sistematizarea, cît şi analizarea lui.

Scopul lecţiei: Sistematizarea şi consolidarea cunoştinţelor despre originea, cauzele, caracterul şi tipurile de războaie între secolele XIX—XX; formarea unei concepţii ştiinţifice la elevi cu privire la evitarea acestor fenomene istorice o dată cu dispariţia cauzelor şi condiţiilor care le generează.

Metode: conversaţia, demonstraţia, schema pe tablă.

Material didactic: harta, tabloul sinoptic.

Anunţarea temei va cuprinde precizarea celor două etape şi a problemelor urmărite:

— condiţiile istorice în care s-au purtat conflictele armate;
— cauzele care au dus la declanşarea lor;
— caracterul războaielor;
— concluzii.

În dezvoltarea acestei teme se va cere elevilor să-şi reamintească noţiunea de război ca luptă armată între state sau clase pentru realizarea scopurilor lor economice şi sociale; esenţa exploatării capitaliste, contradicţiile puternice din imperialism. Se va urmări politica premergătoare a statelor respective într-o perioadă de timp, ţinînd seama că viaţa politică reflectă lupta dintre clase, că este determinată de situaţia economică, de condiţiile vieţii materiale.

Analizîndu-se politica practicată de statele antrenate în luptă în perioade premergătoare conflictelor armate, vom scoate în evidenţă cauzele, scopul şi participarea diferitelor clase sau pături sociale. Astfel, vom cere elevilor să precizeze *caracterul războaielor*. Se va menţiona faptul că burghezia consideră în general toate războaiele purtate de ea ca războaie drepte, încercînd să justifice războaiele de subjugare şi dominaţie a popoarelor de consolidarea situaţiei ei, de înăbuşirea luptei de eliberare naţională şi socială (se va exemplifica). Elevii îşi vor reaminti, însă, o serie de războaie drepte purtate împotriva claselor exploatatoare pentru eliberare naţională, pentru apărarea cuceririlor clasei muncitoare, a socialismului: războiul de independenţă a coloniilor americane, lupta poporului francez contra cotropitorilor prusaci, războiul civil purtat de statul sovietic, Marele război pentru apărarea patriei, lupta de eliberare a popoarelor în epoca contemporană. În privinţa modificării caracterului războaielor, elevii îşi vor reaminti că în timpul Revoluţiei franceze, campaniile purtate au fost pe deplin justificate; în urma loviturii de la 9 Thermidor, caracterul lor s-a schimbat, campaniile ce au urmat constituind o reflectare a politicii marii burghezii ajunse la putere.

În centrul atenţiei va fi şi noul tip de război în imperialism pentru reîmpărţirea lumii, amploarea pe care o pot lua aceste războaie, transformîndu-se în războaie mondiale.

În privinţa *momentelor principale,* rămîne la latitudinea profesorului, în funcţie de timpul afectat şi ţinînd seama de particularităţile claselor, să

se oprească asupra celor mai reprezentative. Este bine să reținem că ceea ce interesează în această lecție de recapitulare este aspectul formativ, și nu cel informațional.

În *concluzia* acestor lecții, trebuie să se accentueze concepția științifică cu privire la posibilitatea preîntîmpinării războaielor în epoca contemporană.

Este indicat să se evite șablonizarea și să se aibă însă în vedere că „structura educației trebuie să fie destul de suplă pentru ca profesorul în limita competenței sale să nu fie constrîns să-și desfășoare activitatea de-a lungul întregii sale cariere conform unor reguli stabilite" [2].

Pentru mărirea eficienței lor, lecțiile de recapitulare și sistematizare se pot desfășura pe baza mijloacelor tehnice audio-vizuale, vizitelor la muzeu, expozițiilor sau lecțiilor-excursie, pe bază de elemente de istorie locală.

Spre exemplificare, referindu-ne la lecția de recapitulare *România în perioada 1918 — 1944*, precizăm că pe lîngă mijloacele clasice se pot utiliza și unele procedee și metode legate de modernizarea lecției. Mijloacele care le avem la dispoziție ne permit să accentuăm anumite aspecte din problema tratată, fie pe bază de *vizită la muzeu*, fie folosind filmul istoric, diafilmul sau sub forma lecției-excursie.

În această lecție vom urmări sistematizarea cunoștințelor de către elevi și formarea deprinderilor și a capacității de aplicare practică a cunoștințelor în procesul de transformare a vieții înconjurătoare, în spiritul socialismului, de participarea intensă a elevilor la aceste transformări și la legarea lor de viața practică. Vom da o mare atenție valorii estetice, evitînd atitudinea de rezumare la manual; o adevărată lecție de istorie trebuie să fie o legătură apropiată între profesor și elevi, un schimb necontenit atît de idei științifice cît și de stări emotive care creează terenul necesar educației. Explicarea cauzelor, cunoașterea adevărului istoric legat de perioada amintită au o latură estetică care constă în perceperea vie a adevărului, ca unitate armonioasă în mijlocul diversității de fapte și fenomene istorice. Elevul trebuie deprins să vadă în această diversitate unitatea, să stabilească legături între fenomene aparent izolate. Pentru lărgirea orizontului științific al elevilor, lecția trebuie corelată cu evenimente din istoria universală, economie politică, socialism științific, educație cetățenească, literatură, artă, geografie.

Lecția la care ne referim, ținînd seama de importanța celui mai de seamă eveniment din istoria mișcării muncitorești din țara noastră în acea etapă — crearea Partidului Comunist Român —, putem s-o desfășurăm la Muzeul de istorie a P.C.R., a mișcării revoluționare și democratice din România. Îmbinarea cunoștințelor predate cu folosirea și descrierea exponatelor din muzeu trezește la elevi stări afective stenice, care le intensifică activitatea și le mărește capacitatea lor de muncă, contribuind în același timp la educarea lor patriotică.

Astfel, pentru a ilustra situația grea a maselor populare din România și urmările distrugătoare după război, se citește elevilor paragraful din zia-

[2] *La formation de maîtres*, în „Cahiers pédagogique", nr. 79, dec. 1968, p. 45.

rul „Tribuna" (23 mai 1918) expus în muzeu, în care se arată datoria publică a României„... Am ajuns la fantastica datorie de 10 miliarde lei... " Analizînd conţinutul panourilor expuse în muzeu, elevii ajung uşor la concluzia că sacrificiile umane, datoriile de stat au însemnat pentru mase sărăcie şi mizerie, ceea ce a dus la ascuţirea contradicţiilor proprii regimului burghezo-moşieresc. Lupta proletariatului a început să aibă un caracter tot mai organizat. Perioada anilor 1918—1920 s-a caracterizat prin creşterea avîntului revoluţionar şi a combativităţii clasei muncitoare, care a imprimat mişcărilor greviste un pronunţat caracter politic. Interesele clasei muncitoare din România erau apărate de ziarul „Lupta", organ oficial al partidului socialist şi al sindicatelor din România. Puternicile acţiuni greviste de la sfîrşitul anului 1918 au culminat cu greva muncitorilor tipografi de la Sfetea şi Minerva.

Paralel cu exponatele din muzeu, profesorul se poate folosi de mărturiile participanţilor la aceste evenimente, care dau mai multă forţă subiectivă lecţiei în cauză. Astfel, în legătură cu greva generală din octombrie 1920 se poate citi paragraful: „Aveam în suflet emoţii, ne întrebam cum va răspunde proletariatul la această chemare şi răspunsul a fost impresionant: peste 400 000 de muncitori au încrucişat braţele. Aceasta însemna aproape întreg proletariatul din România. Nu mai ieşa fum pe coşurile uzinelor, în cele mai multe fabrici şi uzine domnea o linişte de ghiaţă, nu mai plecau trenuri, viaţa economică stagnase aproape complet" [3].

Trebuie menţionat elevilor că învăţătorii şi profesorii au fost alături de grevişti. Despre adevărata stare de spirit în rîndul învăţătorilor din 1920 ne informează chiar Ministrul Instrucţiunii Publice, P.P. Negulescu, prezent la congresul învăţătorilor, unde atrăgea atenţia congresiştilor că numeroşi învăţători îi îndeamnă pe ţărani „la anarhie şi primejdie de clasă" [4].

Elevii îşi vor aminti că în lupta muncitorilor şi a ţăranilor împotriva exploatării, una din cauzele înfrîngerii acestora a fost lipsa lor de organizare. Ei ajung astfel la convingerea că desfăşurarea evenimentelor istorice impunea necesitatea creării unui partid al clasei muncitoare, care să conducă proletariatul în luptele sale.

Pe plan ideologic se poate demonstra maturizarea clasei muncitoare prin publicaţii din muzeu: broşuri, „Calendarul Muncii", „Lupta de Clasă", lucrări ale lui C. Dobrogeanu Gherea, operele clasicilor marxism-leninismului. În manifestul din 16 aprilie 1920, din ziarul „Socialismul", membrii secţiei Partidului Socialist din Bucureşti erau chemaţi să lupte pentru transformarea Partidului Socialist în Partid Comunist şi pentru afilierea lui la Internaţionala a III-a Comunistă. În fruntea luptei pentru crearea Partidului Comunist se aflau militanţi revoluţionari încercaţi, ca Leonte Filipescu, Constantin Ivănuş, Alecu Constantinescu, Vasilescu Vasia, Pandele Bechianu ş.a.

În faţa portretelor revoluţionarilor români sînt necesare cîteva caracterizări morale ale acestora ca, de exemplu: Ivănuş era tipul muncitorului

[3] *Momente din Istoria P.C.R.*, p. 11.
[4] „Învăţătorul român", nr. 8/1920.

înaintat, cult; la el găseai cinste și omenie, dîrzenie și înțelepciune, patriotism curat și respect profund pentru lupta asupriților din alte țări.

Crearea Partidului Comunist din România, detașament de avangardă al clasei muncitoare, a constituit un moment de cea mai mare însemnătate pentru istoria proletariatului din România. În continuare vor fi prezentate elevilor portretele participanților la congresul de constituire al P.C.R. și moțiunile adoptate de congres.

Prin înscenarea procesului din Dealul Spirei au fost arestați și exterminați mulți luptători revoluționari, printre care și luptătorul comunist Leonte Filipescu, împușcat pe cînd era transportat de la o închisoare la alta. Vor fi arătate elevilor ordinele de dare în judecată ale comuniștilor arestați, ordine care se află expuse în muzeu.

Trebuie arătat elevilor că eroii revoluționari și patrioții care și-au închinat viața cauzei libertății și fericirii poporului trăiesc vii în memoria noastră. Vor fi arătate fotocopii, fragmente din scrisorile celor închiși, fotocopii după procesele-verbale cu ocazia arestării, fotocopia scrisorii de protest a congresiștilor adresată Parlamentului.

În continuare, vom desfășura recapitularea la muzeu ilustrînd și celelalte probleme cuprinse în perioada amintită.

Aceeași lecție de recapitulare *România în perioada 1918 — 1944* poate fi realizată și printr-un alt procedeu, și anume, cu ajutorul *filmului istoric și diafilmului*. Aceste materiale ajutătoare se referă în mod deosebit la perioada crizei economice din anii 1929—1933.

Lupta revoluționară a luat o amploare deosebită în perioada crizei economice, și aceste aspecte ale luptei clasei muncitoare vor fi ilustrate prin mijloace moderne audio-vizuale. Deosebit de valoroase ca procedee didactice, ele oferă elevilor o reconstituire vie, dinamică, care poate să dea culoarea locală a evenimentelor din trecut. Cu ajutorul lor, caracterul static al tablourilor este înlăturat. Elevii pot să înțeleagă mai ușor desfășurarea succesivă a fenomenelor istorice. Caracterizarea diferitelor fenomene și noțiuni istorice cu ajutorul aparatelor moderne audio-vizuale ușurează clarificarea cunoștințelor, fixează și adîncesc cunoștințele asimilate de elevi cu ajutorul celorlalte metode de învățămînt.

Pentru *Luptele greviste de la Lupeni* se vor face referiri la filmul „Lupeni 29", scoțîndu-se în relief munca istovitoare și mizeria minerilor, condițiile grele de viață și de muncă și numeroasele accidente din așa-numita „Vale a Plîngerii".

Sublinierea noastră asupra unor amănunte și a problemelor de conținut din filmul amintit ajută mult la înțelegerea ideii că situația clasei muncitoare nu putea fi schimbată decît prin luptă revoluționară.

Cu ajutorul diafilmului se vor recapitula luptele revoluționare ale muncitorilor ceferiști și petroliști din anul 1933. O cerință metodică a lecției pe bază de diafilm este selectarea imaginilor în legătură cu vîrsta și puterea de înțelegere ale elevilor. Pornind de la această cerință trebuie selecționate imaginile cele mai sugestive, care să contureze mai clar ideile în mintea elevilor, care să arate situația grea, curajul și eroismul clasei muncitoare din țara noas-

tră şi să trezească la elevi acea emoţie profundă, în care ei să trăiască evenimentele analizate cu ajutorul diafilmului.

Cauzele care au dus la izbucnirea puternicelor greve vor fi ilustrate prin acele imagini care demonstrează mizeria şi lipsurile în care trăiau muncitorii şi ţăranii din România.

Pentru clarificarea ideologică a clasei muncitoare din ţara noastră este necesară folosirea imaginii care arată apariţia primului număr al ziarului „Scînteia", organ central al Partidului Comunist Român, la 13 august 1931.

Măsurile luate de guvern de a arunca întreaga criză pe umerii clasei muncitoare prin aplicarea curbelor de sacrificii, concedierea muncitorilor, scăderea salariilor vor fi ilustrate prin imaginea „Şomajul", care indică numărul impresionant de 300 000 de muncitori rămaşi fără lucru.

Pentru a arăta că în anii 1932—1933 acţiunile muncitoreşti şi-au sporit forţa şi combativitatea, va fi analizată harta din diafilm, privind principalele centre greviste din ţară.

Prezentînd imaginea „Greva din 2 februarie" şi revendicările obţinute, se va menţiona şi tactica guvernului de a aproba revendicările muncitorilor, evitînd transformarea ei într-o grevă generală. Imediat după aceea, aplicînd acordul financiar înrobitor de la Geneva, guvernul a anulat angajamentele luate la 2 februarie 1933. Justificînd această orientare antipopulară, Vaida Voevod declara cu cinism la 12 februarie că: „se cer sacrificii tuturor claselor sociale, şi că situaţia economică a ţării presupune economii întregului organism de stat" [5]. Imaginile „Ucenic fugit de la stăpîn", „Şomaj intelectual" dovedesc că aceste sacrificii priveau exclusiv masele muncitoare de la oraşe şi sate. Pentru represiunea grevei se va folosi imaginea după pictura lui D. Miklossy „Griviţa 1933". Povestirea vie, plastică, privind curajul soldaţilor din regimentul 21 Infanterie care au refuzat să execute ordinul de a trage în muncitori va fi concretizată cu ajutorul imaginii în care se arată cum camioane de jandarmi, poliţişti şi grăniceri, aduşi din ordinul guvernului, au înlocuit pe soldaţi, înăbuşind greva în sînge. Imaginile care reprezintă figurile luptătorilor grevişti, a celor ucişi şi a celor peste 2 000 de arestaţi trezesc emoţii puternice elevilor, dar în acelaşi timp şi convingerea că dezlănţuirea de forţe se va repeta şi se va termina cu victoria clasei muncitoare. Diafilmul folosit contribuie, de asemenea, la realizarea scopului educativ al lecţiei, prin formarea conduitei morale a elevilor.

Considerăm că şi *metoda excursiei* poate fi utilizată cu eficienţă în lecţia de recapitulare *România în perioada 1918 — 1944*, în special pentru ilustrarea perioadei care a urmat în ţara noastră după luptele ceferiştilor şi petroliştilor din 1933, perioadă ce s-a caracterizat prin dezvoltarea unei largi mişcări de masă împotriva pericolului fascist. Partidul Comunist Român a luptat cu consecvenţă pentru închegarea unui front popular antifascist. Instaurarea dictaturii fasciste în ţara noastră a constituit cea mai grea perioadă din istoria României. Pentru a înfrînge împotrivirea maselor faţă de dictatură s-au luat

[5] Gh. Stoica, *Luptele din februarie 1933*, în *Pagini din istoria contemporană a României*, Ed. ştiinţifică, 1965, p. 30.

cele mai aspre măsuri împotriva forţelor patriotice şi mai ales împotriva comuniştilor. Printre numeroasele închisori din ţară, Doftana era destinată luptătorilor comunişti. Pentru a arăta elevilor că la Doftana, comuniştilor li se aplica un regim de adevărată exterminare fizică, se poate face o *excursie la Doftana.*

Ca metodă didactică, urmărind sarcini precise , şi anume, trezirea interesului elevilor pentru istorie, trebuie asigurată în excursie participarea întregii clase. Desfăşurarea excursiei începe printr-o prezentare făcută de către profesor, în care se arată că istoria Doftanei ca închisoare a început înainte de primul război mondial. Clădită în anii 1894—1896, ea a înlocuit vechea ocnă de la Telega, unde erau închişi răzvrătiţii împotriva stăpînirii, printre care a fost şi Iancu Jianu. Împotriva regimului de distrugere fizică şi morală, revoluţionarii au dus o luptă neîncetată pentru obţinerea revendicărilor economice şi politice. După Marea Revoluţie Socialistă din Octombrie, Doftana s-a transformat în închisoare politică, ea a devenit astfel un centru al luptei revoluţionare, unde s-au format şi educat cadre de conducere pentru partid. Lupta deţinuţilor politici de la Doftana era sprijinită atît de muncitorii din ţara noastră, cît şi de organizaţiile muncitoreşti şi progresiste din alte ţări. Lupta deţinuţilor politici de la Doftana a intrat într-o nouă fază după marile lupte revoluţionare din februarie 1933. După eliberarea patriei, închisoarea s-a transformat în muzeu. Va urma vizitarea închisorii.

Formele prin care sînt antrenaţi elevii în cadrul lecţiei sînt variate. Li se pot citi paragrafe sau articole din ziarul „Socialismul" aflat în muzeu despre: „Regimul sălbatic de la Doftana"; „Inchiziţia de la Doftana"; „Salutul Congresului I al P.C.R. din mai 1921"; „Către cei închişi" etc....

O altă formă prin care sînt antrenaţi elevii la discuţii este recunoaşterea de către ei a portretelor celor închişi. Descrierea regimului aplicat deţinuţilor politici, aspectul interior al închisorii, regimul alimentar al deţinuţilor contribuie la trezirea sentimentelor de preţuire şi admiraţie pentru luptătorii comunişti. Este necesar ca lupta dusă de clasa muncitoare sub conducerea P.C.R. în această perioadă să fie legată de activitatea practică a construcţiei socialismului, prin prezentarea activităţii desfăşurate de conducătorii partidului nostru de astăzi (se va ilustra cu materiale din documentele de partid, vizite în ţară şi străinătate) pentru a menţine aceste drepturi cucerite cu multe jertfe de eroii clasei muncitoare.

Exemplele la care ne-am referit nu pot epuiza posibilităţile pe care le are profesorul la clasă de a-şi desfăşura lecţiile de recapitulare şi sistematizare prin folosirea unor metode şi procedee cît mai variate.

Ţinînd seama de cerinţele actuale ale învăţămîntului reiese că ridicarea calitativă a procesului didactic poate avea loc numai prin valorificarea cît mai chibzuită a întregului aparat metodico-ştiinţific de care depind teoria şi practica lecţiei, prin restructurarea şi perfecţionarea metodelor de învăţămînt şi prin folosirea în tehnica de lucru a unor mijloace de învăţare cu o mare eficacitate.

O ultimă problemă asupra căreia vom stărui este aceea de a nu se pierde din vedere că lecţiile de recapitulare şi sistematizare sînt un prilej de a-l *învăţa pe elev cum să înveţe.*

Pregătirea acestor lecţii cere un efort individual deosebit, chiar dacă cunoştinţele au fost bine însuşite pe parcurs şi elevii au fost ajutaţi în formarea deprinderilor de muncă individuală. Totuşi, în lecţiile de recapitulare, mai ales în cele de la sfîrşitul anului şcolar, intervin situaţii noi: o reordonare a materialului învăţat; regruparea lui după criterii noi; relevarea esenţialului etc. De aceea recapitularea trebuie să ne preocupe în mod deosebit, cu atît mai mult cu cît se cere într-un timp scurt revederea unei materii voluminoase. Simpla anunţare a recapitulării unui număr de lecţii din manual duce la scăderea valorii instructive a acestei activităţi. De aceea se impune a se da elevilor indicaţii precise asupra materiei ce urmează a se recapitula (paginaţia exactă, eventual fragmentele, pentru a nu-i obliga pe elevi la munci suplimentare; pot fi date spre a se reactualiza anumite pasaje din cărţile citite, filme, muzee vizitate etc.). Se vor trasa cîteva jaloane generale privind evitarea amănuntelor (prin alegerea celor mai bune exemple; se pot indica chiar problemele principale ale temei care va fi recapitulată). Elevii claselor mari pot fi îndrumaţi spre alcătuirea unor scheme recapitulative, cu idei principale şi exemple, numai în măsura în care au căpătat anterior aceste deprinderi.

În acest fel, lecţiile de recapitulare şi sistematizare ne vor folosi şi la formarea unor deprinderi superioare de muncă individuală.

Cerinţele lecţiei de recapitulare şi sistematizare în lumina învăţămîntului contemporan sînt multiple, complexe şi de o importanţă deosebită. În realizarea lor, factorul cel mai important este profesorul. Prin el, conţinutul procesului de învăţămînt prinde viaţă, iar metodele şi procedeele folosite devin instrumente în munca sa. Profesorul este acela care valorifică aceste elemente şi de personalitatea lui depinde optimizarea procesului instructiv-educativ.

Lecţia de recapitulare şi sistematizare ca proces didactic trebuie să fie creaţia profesorului.

BIBLIOGRAFIE UZUALĂ DIDACTICĂ-ȘTIINȚIFICĂ

(publicații din 1968)

CONSTANTIN ȘERBAN ȘI VICTORIA ȘERBAN

Continua pregătire profesională a cadrelor didactice, în general, și a profesorilor de istorie, în special, impune lărgirea, zi cu zi, a orizontului de informare științifică. De aceasta depind în bună măsură calitatea și eficiența lecțiilor prezentate la clasă, valoarea referatelor susținute în cadrul cercurilor pedagogice și nivelul lucrărilor originale alcătuite pentru examenele de grad sau pentru a fi publicate.

Prezenta bibliografie selectivă pune la îndemîna celor interesați un instrument de lucru de primă necesitate. In fasciculă — a IV-a — (fasciculele pentru anii 1965—1967 se află în volumele IX, X, XIII) sînt cuprinse materialele apărute în 1968 în periodice, culegeri de studii și articole și în lucrări independente. Pentru a facilita utilizarea bibliografiei dăm mai jos lista acestora — cu prescurtările respective.

PERIODICE

A.I.: „Anale de istorie", 1—6/1968.
A.I.I.A.: „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol" — Iași.
A.I.I.C.: „Anuarul Institutului de istorie" — Cluj.
A.S.U.I.: „Analele științifice ale Universității „Al. Ioan Cuza" — (serie nouă) secția III istorie — Iași.
A.U.B.I.: „Analele Universității București" — seria științe sociale. Istoria.
F.V.L.: „Forschungen zur Volks- und Landeskunde" (Sibiu, 9—10/1968).
L.C.: „Lupta de clasă" (1—12/1968).
P.E.: „Probleme economice" (1—12/1968)
R.A.: „Revista arhivelor" (1—2/1968).
R.E.S.E.E.: „Revue des Etudes Sud-Est Européennes" (1—4/1968).
R.M.: „Revista Muzeelor" (1—6/1968).
R.P.: „Revista de Pedagogie" (1—12/1968).
R.R.H.: „Revue Roumaine d'Histoire" (1—6/1968).
R.R.H.A.: „Revue Roumaine d'Histoire de L'Art" (1968).
R.R.S.E.: „Revue Roumaine de Sciences Sociales, série de Sciences Economiques" (1—2/1968).
S.: „Studii. Revistă de istorie" (1—6/1968).
S.C.E.: „Studii și cercetări economice" (1—2/1968).
S.C.I.A.: „Studii și cercetări de istoria artei" (1—2/1968).
S.C.I.V.: „Studii și cercetări de istorie veche" (1—4/1968).
S.U.B.B.H.: „Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Historica" (Cluj, 1—2/1968).

CULEGERI DE STUDII ŞI ARTICOLE

A VII 1: „Apulum VII 1. Acta Musei Apulensis" (Buc. 1968, 584 p.).
A.M.N.V: „Acta Musei Napocensis", vol. V (Buc., 1968, 786 p.).
B.6: Bucureşti Vol. 6. Materiale de istorie şi muzeografie (Buc., 1968, 397 p.).
R.S.: „Romanoslavica" (vol. XVI, Buc., 1968, 465 p.).
S.A.I.: „Studii şi articole de istorie" (vol. XI, 288 p.; vol. XII, 253 p.).
S.I.: „Studii de istorie" (Buc., 1968, 168 p.).
S.M.M.: „Studii şi materiale de muzeografie şi istorie militară" (1/1968, 248 p.).

Deşi se adresează în primul rînd profesorilor de istorie din şcolile generale şi din licee, totuşi, prezenta bibliografie este tot atît de utilă studenţilor din facultăţile de istorie, precum şi cercetătorilor din domeniul ştiinţelor sociale în general. Numărul mare al lucrărilor apărute a impus o sistematizare în prezentarea lor, precum şi o subliniere a elementelor noi, esenţiale aduse în discuţie. Prezenta bibliografie cuprinde următoarele mari capitole: I. Documente de partid şi de stat; II. Istoriografie; III. Istoria României; IV. Istorie universală; V. Metodică.

I. DOCUMENTE DE PARTID ŞI DE STAT

N. Ceauşescu, *Cuvîntare la consfătuirea pe ţară a Uniunii Tineretului Comunist*, 10 febr. 1968, Edit. politică, 1968, 24 p.

Idem, *120 de ani de la revoluţia din 1848*. Cuvîntare rostită la adunarea populară din Capitală, 29 iunie 1968, Edit. politică, 1968, 31 p.

Idem, *Expunere la şedinţa jubiliară a Marii Adunări Naţionale consacrată sărbătoririi semicentenarului Unirii Transilvaniei cu România*, 29 noiembrie 1968, Edit. politică, 1968, 61 p.

Idem, *România pe drumul desăvîrşirii construirii socialiste. Rapoarte, cuvîntări, articole*, Edit. politică, 1968, 2 vol. I: iul. 1965—sept. 1966, 623 p.; II: sept. 1966—dec. 1967, 614 p.

II. ISTORIOGRAFIE

J. Benditer, *Le parachèvement de l'unité de l'Etat national roumain reflété dans les ouvrages de quelques historiens étrangers*, în R.R.H., 6/1968, p. 1129—1144. Autoarea se referă la lucrările lui H. Réné, L. Lamouche, E. Boutroux, E. de Rovine, M. Lheritier, J. Ancel etc.

I. Bogdan, *Scrieri alese*. Edit. Academiei, 1968, 709 p.
Alcătuit cu prilejul sărbătoririi centenarului naşterii istoricului şi filologului român, volumul cuprinde o parte din lucrările acestuia grupate după conţinut în ordine cronologică: I. Istorie; II. Cronici şi texte literare vechi; III. Descrieri de manuscrise şi tipărituri vechi; IV. Lingvistică; V. Personalia, precum şi pagini inedite şi o largă bibliografie.

D. P. Bogdan, *Letopiseţul de la Bistriţa la plus vieille des chroniques roumaines. La langue*, în R.E.S.E.E., 3/1968, p. 499—524.

E. Campus, *Curente noi în istoriografia Statelor Unite ale Americii*, în S., 5/1968, p. 937—948.

M. Cazacu, *Sur la date de la lettre de Neacşu de Cîmpulung* (1521), în R.E.S.E.E., 3/1968, p. 525—528. Autorul stabileşte data completă a celei mai vechi scrisori în limba română: 29—30 iunie 1521.

S. Cîndea, *Istoria României. Ghid bibliografic*, Edit. Universităţii Bucureşti, 1968, 519 p.

M. Dan, P. Teodor şi A. Răduţiu, *Ideea de unitate a poporului român oglindită în istoriografie*, în A.I.I.C., 1968, p. 25—58.

Pieter Geyl, *Napoleon pro şi contra*, Buc., Ed. ştiinţifică, 1968, 544 p + 23 pl. Autorul face o profundă analiză critică a literaturii istorice franceze despre Napoleon începînd cu lucrările contemporanilor acestuia şi încheind cu monografia lui Georges Lefebvre.

N. Gogoneaţă, *Concepţia lui A. D. Xenopol asupra previziunii în istorie*, în S.A.I., XII, p. 31—38.

C. Göllner, *Lucrări cu privire la istoria monarhiei habsburgice apărute în ultimii ani*, în S., 1/1968, p. 141—146. Lucrările prezentate au apărut peste hotare.

Tr. Ionescu-Nişcov, *Contacte între istoriografia română şi cehă în problema formării poporului român*, în R.S., XVI, p. 400—406.

V. Liveanu, *Discuţii despre noi metode ale ştiinţelor sociale în istorie*, în S., 2/1968, p. 355—362.

G. Mihăilă, *Istoriografia română veche (sec. XV-încep. sec. XVII) în raport cu istoriografia bizantină şi sud-slavă*, în R.S., XVI, p. 157—202.

V. Moisuc, *Probleme ale istoriei moderne şi contemporane a Europei centrale şi sud-estice*, în A.I., 2—3/1968, p. 236—245.

V. Nichita, *Idei economice progresiste în opera lui A. D. Xenopol*, în S.A.I., XII, p. 47—66.

Şt. Pascu şi M. Ştirban, *Bibliografia unirii Transilvaniei cu România, 1 decembrie 1918*, în A.I.I.C., 1968, p. 171—258.

E. Popovici, *Specificul cunoaşterii istorice în opera lui A. D. Xenopol*, în A.I., 4/1968, p. 60—78.

M. Rusenescu, *Lucrări consacrate semicentenarului Marii Revoluţii Socialiste din Octombrie*, în S., 4/1968, p. 737—744.

A. Sacerdoţeanu, *Dimitrie Onciul. Scrieri istorice*, ediţie critică. Edit. ştiinţifică, 1968, 2 vol. I. 720 p + 1 pl.; II. 560 p. + 18 pl.

P. Simionescu. *Contribuţii ale istoriografiei româneşti privind anul revoluţionar 1848 în Ţările Române*, în S., 3/1968, p. 539—550.

Idem., *La nouvelle historiographie de la révolution de 1848 dans les Pays Roumains*, în R.R.H., 3/1968, p. 413—434. Autorul trece în revistă istoriografia românească referitoare la revoluţia din 1848 apărută numai în anii 1944—1968.

V. Smîrcea, *Făurirea statului naţional unitar în dezbaterile istoricilor români*, în A.I., 6/1968 p. 94—109.

B. Teodorescu, *Nicolae Iorga*, Edit. tineretului, 1968, 379 p.

P. Teodor, *Contribuţia lui Aaron Florian la dezvoltarea istoriografiei naţionale*, în A.M.N..V, p. 578—586.

III. ISTORIA ROMÂNIEI

IZVOARE

Istoria medie

C. Albu, *La correspondance de Nicolaus Oláhus avec Erasme*, în R.R.H., 4/1968, p. 515—524. Sînt comentate 6 scrisori din anii 1530—1534, perioadă în care umanistul român se afla în Ţările de Jos. Valoarea lor este biografică, literară şi istorică.

* * * *Călători străini despre ţările române*, vol. I (sub red. Mariei Holban), Edit. ştiinţifică, 1968, XLIX + 586 p. Rod al muncii unui colectiv de istorici, volumul, care face parte dintr-o serie de 10 tomuri, cuprinde anii 1331—1550, cu relatările, în traducere românească, a 37 de călători. Informaţiile au un caracter istoric, geografic, diplomatic, politic.

* * * *Catalogul documentelor moldoveneşti din Arhiva centrală a statului*, vol. III (1653—1675), Buc., 1968, 692 p. + 18 pl.

N. Corivan, *Informaţii inedite din Arhiva Ministerului de Externe de la Viena cu privire la răscoala lui Tudor Vladimirescu*, în A.I.I.A., 1968, p. 195—202. Documentele cercetate atestă intenţiile guvernului ţarist şi austriac de a înăbuşi răscoala din 1821 prin intermediul ambasadorilor din Constantinopol care primiseră instrucţiuni în acest sens.

B. Daicoviciu, *Mărturii apusene despre latinitatea şi continuitatea românilor, în secolele XV—XVIII*, în A.M.N. V, p. 203—214.

M. Holban, *Nicolaus Olahus et la description de la Transylvanie*, în R.R.H., 4/1968, p. 493—514. Se face o analiză a capitolelor referitoare la Transilvania din lucrările lui despre Ungaria din 1535.

Mustafa A. Mehmet, *Două documente turceşti privitoare la Neagoe Basarab*, în S., 5/1968, p. 921—930. Pe baza unor documente din 1512 din arhiva Muzeului Palatului Topkapi din Constantinopol, autorul aduce date noi privind biografia lui Neagoe Basarab şi a politicii sale externe faţă de Imperiul otoman.

Gh. Platon, *Informaţii noi privind teritoriul şi populaţia Dobrogei în prima jumătate a secolului XIX*, în A.I.I.A., 1968, p. 203—216. Autorul prezintă o descriere a Dobrogei din 1841 a lui Mihail Czajkowski aflată în Arhivele din Cracovia, fond Czartoryski.

Idem, *Din corespondenţa lui Ion Maiorescu cu Timotei Cipariu*, în A.S.U.I., 1968, p. 147—150. Din cele două scrisori din anii 1854—1855 rezultă poziţia patriotică a lui I. Maiorescu faţă de unitatea statală a românilor.

D. Prodan, *Memoriul clerului unit din 1791*, în A.I.I.C., 1968, p. 263—278. Actul publicat şi în anexă vine să completeze Supplex Libellus Valachorum prin conţinutul său de revendicări cu caracter naţional.

Tahsin Gemil, *Două documente tătărăşti referitoare la campania din 1476 a sultanului Mehmed al II-lea în Moldova*, în A.I.I.A., 1968, p. 185—194. Sînt prezentate scrisorile hanilor relativ la situaţia militară şi politică a Moldovei în timpul războiului din 1476.

Istoria modernă

Gr. Chiriţă, *Pe marginea unei scrisori inedite din 1859 a lui M. Kogălniceanu*, în S., 3/1968, p. 533—538. Scrisoarea din 21 noiembrie 1859 trimisă lui V. Boerescu scoate în evidenţă preocupările lui M. Kogălniceanu privind elaborările proiectului de constituţie în cadrul Comisiei Centrale.

* * * *Din lupta poporului român pentru libertate şi unitate naţională*, în R.A., 1/1968, p. 141—192; 2/1968, p. 177—244. Rod al muncii unui colectiv de arhivişti şi istorici, materialul cuprinde 89 de documente în limba română, franceză şi maghiară din anii 1784—1919 din Arhivele de stat din Bucureşti, Cluj, Brăila, Baia Mare, Oradea, Năsăud, Arad, Timişoara, Dej, Fălticeni, Blaj, din Biblioteca centrală de stat şi a Muzeului militar central.

* * * *Documente din istoria mişcării muncitoreşti din România, 1910—1915*, Edit., politică, 1968, 1084 p. Alcătuit de un colectiv de autori condus de A. Deac, volumul cuprinde 235 de documente variate (programe, statute, dări de seamă, rapoarte, relatări, scrisori, comunicate, moţiuni, manifeste-program, contracte de muncă, telegrame, apeluri, memorii şi rezoluţii).

T. Georgescu, *Mărturii franceze despre 1848 în ţările romîne*, Buc., Edit., ştiinţifică, 1968, 236 p.

* * * *Monarhia de Hohenzollern văzută de contemporani*, Buc., Edit., politică, 1968, 644 p.

LUCRĂRI GENERALE

D. Almaş, *Eroi au fost, eroi sînt încă. Evocări şi portrete istorice*, Buc., Edit., politică, 1968, 304 p.

C. Bodea, *Ideea de unitate şi continuitate în conştiinţa poporului român*, în A.I., 2—3/1968, p. 135—153; vezi şi R.R.H., 6/1968, p. 853—876. Autoarea se referă la secolele XIV—XX.

C. C. Giurescu, *Les relations économiques austro-roumaines aux XV—XVIII siècles*, în R.R.H., 5/1968, p. 743—760.
Idem, *Istoricul oraşului Brăila din cele mai vechi timpuri pînă astăzi*, Buc., Edit. ştiinţifică, 1968, 372 p.
T. Ionescu, *Ideea formării statului naţional unitar în gîndirea social-economică românească*, în L.C., 11/1968, p. 23—33.
M. A. Lupu, *Trăsăturile feudalismului românesc*, în S.C.E., 1—2/1968, p. 147—158.
M. Maliţa, *The independence of Romania and the exercice of jus legationis*, în R.R.H., 3/1968, p. 343—358. Autorul arată că ţările române, deşi se aflau sub dominaţia otomană, s-au bucurat tot timpul de dreptul de a trimite solii pe lîngă guvernele europene.
N. Marcu, V. Bogza, E. Cosmaţchi, *Rolul factorilor interni şi externi în dezvoltarea economică a poporului român*, în S.C.E., 1—2/1968, p. 131—138.
C. Nicolescu, *Argintăria laică şi religioasă în ţările române* (sec. XIV—XIX), Buc., 1968, 374 p. Prezentarea analitică a celor 365 de obiecte de argintărie laică şi de cult este precedată de o introducere, în care sînt dezbătute următoarele probleme: Colecţii româneşti de argintărie; Arta metalelor preţioase în ţările române în epoca feudală; Tehnica şi atelierele; Categoriile de obiecte etc.
G. Oprescu şi colab., *Istoria artelor plastice în România*, vol. I, Buc., Edit. Meridiane, 1968, 459 p.
Şt. Pascu, *Desăvîrşirea statului naţional român unitar — încununare victorioasă a unei lupte seculare*, în L.C., 11/1968, p. 17—28.
Constantin Şerban, *Tîrgurile şi oraşele medievale româneşti. Consideraţii generale*, în S.C.E., 1—2/1968, p. 159—166.
I. Tiberian, *Unitatea economică a celor trei ţări româneşti de-a lungul timpurilor*, în S.C.E., 1—2/1968, p. 181—193.
M. Tomescu, *Istoria cărţii româneşti de la începuturi pînă la 1918*, Buc., Edit., ştiinţifică, 1968, 216 p.
* * * *Unitate şi continuitate în istoria poporului român*, Buc., Edit., Academiei, 1968. Rezultat al muncii unui colectiv de autori sub conducerea prof. univ. D. Berciu, lucrarea este o culegere de studii şi articole care relevă multiplele aspecte ale istoriei economice, sociale, politice şi culturale ale poporului român de la origini pînă în timpurile noastre, demonstrînd continuitatea vieţii pe teritoriul vechii Dacii şi lupta dusă pentru independenţă politică şi făurirea statului naţional.
H. Ursu, *Alba Iulia. Evocare*, Buc., Edit., Tineretului, 1968, 160 p.
* * * *1 Decembrie. Semicentenarul Unirii Transilvaniei cu România*, 1918—1968 — Cluj, 1968, 81 p.

LUCRĂRI SPECIALE

Istoria veche

Comuna primitivă

K. Horedt, *Die Kupferzeit in Transilvanien*, în A. VII, 1, p. 103—116.
S. Morintz şi P. Roman, *Asupra perioadei de trecere de la eneolitic la epoca bronzului la Dunărea de Jos*, în S.C.I.V., 4/1968, p. 553—576. Autorii ajung la concluzia că perioada de trecere ar fi între 2500—2400 î.e.n.
D. Popescu, *Cîteva consideraţii asupra perioadei a II-a a epocii bronzului în România* (partea a II-a), în S.C.I.V., 2/1968, p. 313—326.

Geto-dacii

H. Daicoviciu, *Dacii şi civilizaţia lor în secolul I î.e.n. — I e.n.*, în A.M.N. V, p. 51—58.

Dacia sub stăpînire romană

I. M. Crişan, *Continuitatea dacică în Cîmpia Aradului*, în A. VII 1, p. 241—252.

C. Daicoviciu, *Romanizarea Daciei*, în A. VII 1, p. 261—272.

M. Macrea, *Dacii liberi în epoca romană*, în A. VII 1, p. 103—106.

S. Mrozek, *Aspects sociaux et administratifs des mines d'or en Dacie*, în A. VII 1, p. 307—326.

D. Tudor, *Romula*, Buc., Edit., Meridiane, 1968, 79 p.

Idem, *Oraşe, tîrguri şi sate în Dacia romană*, Buc., Edit., ştiinţifică, 1968, 431 p. Grupînd materialul cercetat în cadrul a trei mari regiuni geografice ale provinciei (Dacia de sud-vest, Dacia nordică şi Dacia sudică), autorul face o largă descriere a aşezărilor urbane şi rurale, insistînd asupra localizării topografice şi asupra vieţii social-economice, dovedind permanenta toponimie daco-getică la nord de Dunăre, atît după cucerirea romană cît şi după părăsirea Daciei în 271.

Idem, *Oltenia romană*, ed. III, Buc., Edit., Academiei, 1968, 604 p. Lucrarea cuprinde următoarele capitole: I. Cucerirea şi stăpînirea romană; II. Viaţa economică; III. Colonizarea Daciei sudice; IV. Organizarea administrativă a provinciei. Oraşele şi viaţa rurală; V. Fortificaţii, lucrări militare şi armata provinciei; VI. Religiile şi grija pentru morţi; VII. Legăturile romanismului din Oltenia cu sudul Dunării de la Aurelian la Justinian.

Idem, *Importul de vin şi untdelemn în provincia Dacia*, în A VII 1, p. 391—400.

Ion A. Richmond, *Adam Clisi*, în S.C.I.V., 1/1968, p. 3—30.

Radu Vulpe şi I. Barnea, *Din istoria Dobrogei*. II. *Romanii la Dunărea de Jos*, Buc., Edit. Academiei, 1968, 590 p. Lucrarea cuprinde următoarele părţi: I. Perioada Principatului, sec. I—III; II. Perioada Dominatului, sec. IV—VII.

Formarea poporului român

Al. Rosetti, *Scurte consideraţiuni asupra formării limbii române*, în A VII 1, p. 465—468.

ISTORIA MEDIE

Feudalismul timpuriu

Maria Comşa, *Influenţa culturii romane provinciale asupra culturii slavilor în epoca formării statelor*, în R.S., XIV, p. 447—460.

Th. Holban, *Contribuţii la problema originii şi localizării bolohovenilor*, în S., 1/1968, p. 21—28. Autorul susţine că bolohovenii s-ar fi aflat în sudul Galiţiei, fiind români veniţi din Transilvania şi Moldova şi că ei şi cu valahii din aceea regiune sînt unul şi acelaşi popor.

Feudalismul dezvoltat

Şt. Andreescu, *Une information négligée sur la participation de la Valachie à la bataille de Kosovo* (1448) în R.E.S.E.E., 1/1968, p. 85—92. Informaţia provine dintr-un document din 6 mai 1492, recent publicat.

Pavel Binder, *Diacul Oprea, primul diac umanist român*, în R.P., 2/1968, p. 96—100.

Idem, *Contribuţii la geografia istorică a Banatului de Severin*, în S., 4/1968, p. 625—640.

Gh. Bözodi, *Probleme privind mișcările social-economice ale secuilor înainte de răscoala din 1562*, în S.I., p. 7—34.

P. Chihaia, *Monuments romans et gothiques du XIII-e au XVI siècle en Valachie*, în R.R.H.A., 1968, p. 37—60.

I. C. Chiţimia, *Romanele populare în literaturile slave și în limba română. Funcțiile lor literare-naționale și importanța lor internațională*, în R.S. XVI, p. 257—272.

C. Cihodaru, *Răscoala din 1653 din Moldova*. în A.S.U.I., 1968, p. 103—110.

Idem, *Tradiția letopisețelor și informația documentară despre luptele politice din Moldova în a doua jumătate a secolului XIV*, în A.I.I.A., 1968, p. 11—42.

V. Cîndea, *L'humanisme d'Udriște Năsturel et l'agonie des lettres slavonnes en Valachie*, în R.E.S.E.E., 2/1968, p. 239—268.

F. Constantiniu, *Relațiile agrare în Țara Românească în veacul XVIII*, în S.C.E., 1—2/1968, p. 167—174.

L. Demeny, *Papiergeschichte des 16. Jahrhunderts im Blickpunkt der Historiker aus Rumänien (Aufgaben und Aussichten)*, în R.R.H., 1/1968, p. 29—38.

L. Demeny şi N. Stoicescu, *Răscoala seimenilor sau răscoală populară. 1655. Țara Românească*, Buc., Edit., ştiinţifică, 1968, 324 p.

E. Diaconescu, *Alexandru cel Bun.*, Buc., Edit. ştiinţifică, 1968, 86 p.

C. C. Giurescu, *Valoarea istorică a tradițiilor consemnate de Ion Neculce*, Edit., pentru literatură, 1968, 62 p.

N. Grigoraş, *Robia în Moldova (de la întemeierea statului pînă la mijlocul secolului XVIII)*, II, în A.I.I.A., 1968, p. 43—86.

I. Hurdubeţiu şi Fl. Mîrţu, *Cîmpulung-Muscel medieval*, în S.A.I., XI, p. 27—44.

N. Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul*, Buc., Edit., militară, 1968, 560 p.

L. Lehr, *Comerțul Țării Românești și Moldovei în a doua jumătate a secolului XVII*, în S., 1/1968, p. 29—52. Principalele probleme tratate sînt: comerţul intern, negustorii, vămile, comerţul extern.

V. Mihordea, *Relațiile agrare din secolul XVIII în Moldova*, Buc., Edit., Academiei, 1968, 313 p. Lucrarea are următoarele capitole şi subcapitole: Aspectul bibliografic al problemei. Partea I: Solul şi produsele lui; Economia agrară a Moldovei în secolul XVIII; Stăpînirea pămîntului; Partea a II-a: Oamenii muncii; Vecinii; Ţăranii slobozi de pe moşiile stăpînilor; Locuitorii de pe moşii în a doua jumătate a veacului XVIII; Partea a III-a: Renta feudală în secolul XVIII; Dijma; Lucrul de boieresc; Monopolurile feudale.

C. Mureşan, *Iancu de Hunedoara*, ed. 2, Buc., Edit. ştiinţifică 1968, 242 p.

M. Neagoe, *Curtea de Argeș*, Buc., Edit. tineretului, 1968, 152 p.

V. Neamţu, *Stabilirea capitalei Moldovei la Iași*, în A.S.U.I., 1968, p. 111—126. Autorul arată că stabilirea capitalei Moldovei la Iaşi s-a făcut într-un interval lung de timp, cuprins între a doua jumătate a secolului al XVI-lea şi prima jumătate a secolului al XVII-lea.

Şt. Olteanu, *Les métiers en Moldavie et en Valachie* (X—XVII siècles), în R.R.H., 2/1968, p. 169—196.

P. P. Panaitescu, *Les origines de l'imprimerie en langue roumaine*, în R.E.S.E.E., 1/1968, p. 23—38. Autorul susţine că primele tipărituri româneşti s-au făcut la Tîrgovişte şi nicidecum la Sibiu în secolul al XVI-lea, apoi la Braşov, sub conducerea lui Coresi.

S. Papacostea, *Organizarea fiscală a Olteniei în timpul stăpînirii austriace (1718—1739)*, în S., 4/1968, p. 641—666. Principalele probleme dezbătute de autor sînt: Vechea structură fiscală a ţării; Politica fiscală austriacă; Repartiţia contribuţiei; Categoriile fiscale; Evidenţa şi gestiunea fiscală; Încasarea contribuţiei.

D. Prodan, *Iobăgia în Transilvania*, vol. II, Buc., Edit. Academiei, 1968, 1088 p. În lucrare sînt prezentate şi descrise 34 de mari domenii transilvane: domeniile cetăţilor Gyula şi Şiria; ţinutul salinelor din Maramureş, satele Tohan şi Zărneşti, domeniul Cluj-

Mănăştur, domeniul episcopiei de Alba-Iulia etc., care reflectă forţa lor economică, stadiul şi direcţiile dezvoltării în secolul al XVI-lea. Se pun în lumină rolul şi numărul preponderent al populaţiei româneşti în economia societăţii feudale transilvane.

E. Stănescu, *Unitatea teritoriului românesc în lumina menţiunilor externe „Valahia" şi sensurile ei*, în S., 6/1968, p. 1105—1124. Vezi şi R.R.H., 6/1968, p. 877—898.

Şt. Ştefănescu, *Michel le Brave „Restitutor Daciae"*, în R.R.H., 6/1968, p. 899—914.

Idem, *L'évolution de l'immunité féodale en Valachie aux XIV—XVI siècles*, în R.R.H., 1/1968, p. 17—28.

N. Stoicescu, *Curteni şi slujitori. Contribuţii la istoria armatei române*, Buc., Edit., militară, 1968, 383 p.

Idem, *Sfatul domnesc şi marii dregători din Ţara Românească şi Moldova (sec. XIV—XVII)*, Buc., Edit. Academiei, 1968, 315 p. Lucrarea are următoarele capitole: I. Introducere şi istoriografie; II. Terminologia sub care sînt cunoscute sfatul, divanul domnesc şi membrii lor şi evoluţia acestei terminologii; III. Apariţia, evoluţia şi organizarea sfatului şi divanului domnesc; IV. Relaţiile dintre domnie şi sfatul domnesc; V. Atribuţiile sfatului şi divanului domnesc şi ale membrilor lor; VI. Veniturile şi abuzurile dregătorilor. Partea a II-a: I. Dregători cu atribuţii de ordin politic şi militar; II. Dregători care îndeplinesc diverse atribuţii la curtea domnească.

D. Velciu, *Neculce mare sluger* (24 mai—31 decembrie 1705), în S., 3/1968, p. 527—532.

Cr. M. Vlădescu, *Contribuţie la cunoaşterea armamentului folosit de oştile române în a doua jumătate a secolului XIV*, în R.M., 3/1968, p. 257—262.

Destrămarea feudalismului

Tr. Bălan, *Relaţii feudale în comitatul Hunedoarei după răscoala lui Horia*, în A VII 1, p. 577—584.

I. Bota, *Învăţămîntul românesc din Maramureş la sfîrşitul secolului XVIII*, în R.P., 2/1968, p. 86—89.

N. Camariano, *Sur l'activité de la „Société littéraire greco-dacique de Bucarest (1810—1812)*, în R.E.S.E.E., 1/1968, p. 39—54.

S. Columbeanu, *Probleme ale economiei agrare în secolul XVIII şi primele decenii ale secolului XIX, în ţările române*, în S.C.E., 1—2/1968, p. 175—180.

Idem, *Sistemul de impunere pe lude din Ţara Românească 1800—1830*, în S., 3/1968, p. 469—480.

I. Corfus, *Însemnările cronicarului Gr. Andronescu despre vechea gospodărire a Bucureştilor*, în B. 6/1968, p. 127—138.

A. Duţu, *„Le Miroir des Princes" dans la culture roumaine* în R.E.S.E.E., 3/1968, p. 439—480.

Gh. Duzinchievici, *Date noi asupra răscoalei tătărăşenilor din Iaşi şi asupra sfîrşitului domniei lui Scarlat Callimachi (1819)*, în S., 1/1968, p. 63—82. Autorul face o amplă analiză a răscoalei pe baza unor noi documente, ajungînd la concluzia că ea s-a generalizat în Moldova.

S. I. Gîrleanu, *Haiducul Nicolae Grozea*, Buc., Edit. militară, 1968, 87 p.

Fl. Georgescu, *Crearea Sfatului orăşenesc al Poliţiei Bucureşti*, în B. 6/1968, p. 139—148.

P. Gyulai, *Despre începuturile fabricării maşinilor agricole la Cluj (sec. XVIII—XIX)*, în S.U.B.B.H., 2/1968, p. 89—102.

I. Ionaşcu, *Profesorul Ioan Buzeanu participant la mişcarea revoluţionară din 1840*, în A.U.B 1968, p. 79—100.

C. Joja şi P. Petrescu. *Arhitectura urbană românească din secolele XVIII şi XIX, Craiova*, în S.C.I.A., 1/1968, p. 69—78.

I. I. Neacşu, *Haiducia în Ţara Românească între anii 1822 şi 1828*, în S.A.I., XI, p. 221—232.

Idem, *În legătură cu componenţa socială a pandurilor din Oltenia, participanţi la războiul ruso-turc (1828—1829)*, în S., 1/1968, p. 83—88. Autorul arată că pandurii voluntari fac parte din rîndul moşnenilor şi clăcaşilor.

C. Pătraşcu, *Uniformizarea măsurilor şi greutăţilor folosite în comerţul Ţării Româneşti. O acţiune de unificare a pieţei interne (1829—1840)*, în S., 4/1968, p. 667—684.

G. Penelea, *Organizarea vamală a Ţării Româneşti în epoca regulamentară*, în S., 3/1968, p. 481—498.

A. Pippidi, *Nicolas Soutzo (1798—1871) et la faillite du régime phanariote dans les Principautés Roumaines*, în R.E.S.E.E., 2/1968, p. 313—338.

D. Prodan, *Misiunea lui Ioan Piuariu Molnar în cursul răscoalei lui Horea (Textul românesc al raportului său)*, în A. VII 1, p. 561—569.

I. Ranca, *Aspects de l'affirmation de la conscience nationale du peuple roumain pendant l'insurrection de Horea*, în R.R.H., 6/1968, p. 915—930.

Al. Tonk, *Formarea intelectualităţii române din Transilvania şi liceul piariştilor din Cluj*, în S.U.B.B.H., 1/1968, p. 45—58.

V. Varga, *Socialismul utopic în gîndirea social-politică românească (secolul XIX)*, în A.I., 2—3/1968, p. 174—185.

ISTORIA MODERNĂ

Revoluţia din 1848

A. Armbruster, *Saşii şi revoluţia de la 1848*, în L.C., 6/1968, p. 111—114.

Dan Berindei, *Les revolutionnaires roumains de 1848 et l'idée d'unité*, în R.R.H., 6/1968, p. 931—948.

Idem, *Revoluţia din Moldova şi Ţara Românească*, în L.C., 5/1968, p. 64—75.

C. Căzănişteanu, *Amintirea lui 13 septembrie 1848*, în R.M., 5/1968, p. 389—394.

C. Căzănişteanu, M. Cucu şi E. Popescu, *Aspecte militare ale revoluţiei din 1848 în Ţara Românească*, Buc., Edit. militară, 1968, 175 p.

Miron Constantinescu, *Lupta naţională şi socială a românilor din Transilvania*, în L.C., 5/1968, p. 76—97.

R. C. Demetrescu, *Influenţa revoluţiei din 1848 asupra gîndirii social-economice*, în L.C., 5/1968, p. 3—14.

S. Dragomir, *Avram Iancu*, ed. 2, Buc., Edit. ştiinţifică, 1968, 367 p.

I. Gheorghiu şi I. Şendrulescu, *La o sută două zeci de ani de la Revoluţia de la 1848 Ţările Române*, în A.U.B., 1968, p. 19—26.

V. Maciu, *Caracterul unitar al revoluţiei din 1848 în Ţările Române*, în S., 5/1968, p. 821—842; vezi şi R.R.H., 5/1968, p. 679—707.

A. Manolache şi Gh. Părnuţă, *Slujitorii şcolii şi revoluţia de la 1848*, în R.P., 6/1968, p. 87—92.

G. Em. Marica, I. Hajos, Călina Maria şi C. Rusu, *Ideologia generaţiei române de la 1848 din Transilvania*, Buc., Edit. politică, 1968, 335 p. Autorii fac analiza ideilor care au călăuzit generaţia de la 1848 în Transilvania, subliniind rolul pe care l-au avut în difuzarea ideilor înaintate reprezentanţii culturii româneşti, ca S. Bărnuţiu, Gh. Bariţiu, C. Cipariu, I. Codru-Drăguşanu, A. T. Laurian, I. Maiorescu, E. Murgu etc.

V. Niculai şi Marin Florescu, *1848 în tradiţiile mişcării socialiste din România*, în A. I., 2—3/1968, p. 111—121.

Lucreţiu Pătrăşcanu, *Adevăratul 1848*, în L.C., 5/1968, p. 50—63; vezi şi A.I., 2—3/1968, p. 82—110.

Gh. Platon, *Probleme privind mişcarea revoluţionară de la 1848 din Moldova*, în S.A.I., XI, p. 75—102.

El. Popescu şi C. Căzănişteanu, *Formarea şi rolul oştirii nepermanente şi al taberei de la Rîureni în cuprinsul revoluţiei muntene de la 1848*, în S.M.M., 1/1968, p. 113—140.

Mircea Popescu, *1848 şi artele plastice*, în S.C.I.A., 2/1968, p. 129—134.
Apostol Stan şi C. Vlăduţ, *Un révolutionnaire roumain de 1848: Gheorghe Magheru*, în R.R.H., 5/1968, p. 709—723.
I. D. Suciu, *Revoluţia de la 1848—1849 în Banat*, Buc., Edit. Academiei, 1968, 249 p.
Idem, *Rumänen und Serben in der Revolution des Jahres 1848 im Banat*, în R.E.S.E.E., 4/1968, p. 609—624.
Idem, *Eftimie Murgu 1805—1870*, în A.I., 2—3/1968, p. 128—134.
P. Teodor şi Gh. Neamţu, *Din istoria presei revoluţionare româneşti. „Învăţătorul poporului"* (1848), în S., 3/1968, p. 435—448. Gazeta adresată maselor ţărăneşti a apărut în Transilvania, la Blaj.
C. Vlăduţ, *Gheorghe Magheru 1804—1880*, în A.I., 2—3/1968, p. 122—127.

România între 1849 şi 1877

V. Maciu, *Crearea României moderne. Înfăptuirea statului naţional independent*, în S.A.I., XI, p. 103—136.
S. Moraru, *Un aspect al aplicării legii instrucţiunii din 1864 în oraşul Caracal la „Institutul pedagogic"*, în S.A.I., XI, p. 233—248.
A. Oţetea, *Un créateur de la Roumanie moderne: Mihail Kogălniceanu*, în R.R.H., 1/1968, p. 3—16.
Lucreţiu Pătrăşcanu, *Ion al Babei, deputat clăcaş în Divanul ad-hoc al Moldovei*, în A.I., 4/1968, p. 142—150.
I. Şendrulescu, *Atitudinea unor puteri europene faţă de rezolvarea falimentului Stroussberg şi constituirea societăţii drumurilor de fier în România*, în A.U.B., 1968, p. 101—118
I. Tiberian, *Legăturile economice dintre ţările române în perioada 1867—1875*, în L.C., 11/1968, p. 34—44.
I. Veverca, *Mihail Kogălniceanu et le problème de l'industrie nationale*, în R.R.S.E., 1/1968, p. 59—74.
* * * *Crearea sistemului monetar naţional la 1867*, Buc., Edit. Academiei, 1968, 125 p.

Războiul de independenţă din 1877—1878

Vl. Diculescu, *Războiul pentru cucerirea independenţei României — prilej de manifestare a unităţii de conştiinţă naţională la românii din Transilvania şi Banat*, în S.A.I., XII, p. 25—30.
A. Dolga, *Ecoul războiului de independenţă din 1877—1878 în Banat*, în S.U.B.B.H., 1/1968, p. 85—96.
V. Maciu, *Partidele şi grupările politice şi atitudinea lor faţă de problema independenţei naţionale*, în S.A.I., XII, p. 7—24.
Gh. Matei, *Mărturii finlandeze privind războiul din 1677—1878 împotriva Imperiului otoman*, în A.I., 4/1968, p. 52—59.
V. I. Mocanu, *Figuri de eroi din războiul pentru independenţă din 1877—1878*, în S.M.M., 1/1968, p. 141—154.

România între 1878 şi 1900

C. Buşe, *Aspecte social-economice în proza politică a lui Mihail Eminescu*, în A.U.B., 1968, p. 119—128.
C. Căzănişteanu şi M. Florescu, *Promovarea ideii unirii naţionale în mişcarea socialistă din România (sfîrşitul secolului XIX)*, în A.I., 4/1968, p. 3—18.
P. Constantinescu, *Lupta de opinii în jurul problemei orientării economice a României (1848—1910)*, în A.I., 4/1968, p. 128—141.
C. Corbu, *Adîncirea conflictului social la sate în perioada 1878—1888*, în A.I., 5/1968, p. 77—88.

C. C u c i u c, *Frămîntările rufeturilor de la salinele din Tg. Ocna în a doua jumătate a secolului XIX*, în S.A.I., XII. p. 123—134.

V. C u r t i c ă p e a n u, *Un plan militaire — à la fin du XIX-ème siècle — pour la libération de la Transylvanie*, în R.R.H., 6/1968, p. 949—965. Autorul se referă la un plan elaborat în 1878 de Axente Sever pentru eliberarea Transilvaniei de sub stăpînirea Austro-Ungariei şi unirea ei cu vechea Românie.

* * * *Din gîndirea economică progresistă românească*. Culegere de studii sub redacţia lui N. Ivanciu Buc. Edit. ştiinţifică, 1968, 534 p. Alcătuită de un colectiv de autori, lucrarea prezintă gîndirea economică din România în secolul al XIX-lea concepţiile economice ale lui Dionisie Pop Marţian, A. D. Xenopol, M. Kogălniceanu, Al. G. Golescu, G. Bărnuţiu, B. P. Hasdeu, Kovary L., E. Winterhalder, Ion Ionescu de la Brad, precum şi concepţiile socialiştilor români cu privire la industrializare.

Gh. D o b r e, *Pages de l'histoire des débuts de la pénétration et de la diffusion des idées du Capital en Roumanie*, în R.R.H., 1/1968, p. 57—74.

A. H a r ş a şi L. G e r g e l y, *Ecoul internaţional al răscoalei ţăranilor români din 1888*, în A.I., 1/1968, p. 57—68.

D. H u r e z e a n u, *75 de ani de la crearea Partidului social-democrat al muncitorilor din România*, în L.C., 3/1968, p. 11—21.

I d e m, *Din gîndirea social-economică a lui C. Dobrogeanu-Gherea*, în L.C., 9/1968, p. 99—109.

Şt. I o n e s c u, *Frămîntări politice în Bucureşti în a doua jumătate a secolului XIX*, în B. 6/1968, p. 163—180.

Gh. M a t e i, *Cluburile socialiste la sate (1898—1899)*, Buc., Edit. ştiinţifică, 1968, 250 p.

A. O ţ e t e a, *K. Marx et la lutte des Roumains pour l'emancipation sociale et la libération nationale*, în R.R.H., 5/1968, p. 725—732. Autorul urmăreşte poziţia lui K. Marx faţă de ţările române de la 1848 pînă în timpul războiului Crimeii.

Şt. P a s c u, *Relations roumano-slovaques à la dernière décennie du XIX-ème siècle*, în R.R.H., 3/1968, p. 385—396. Autorul se referă la acţiuni politice comune româno-slovace din anii 1893—1896 duse împotriva politicii de deznaţionalizare a guvernului austro-ungar.

România între 1900 şi 1918

E. A n d r é e, *Din istoria mişcării muncitoreşti la Agnita* (1898—1918), în F.V.L., 2/1968, p. 70—72.

V. A r i m i a, *Gărzile naţionale în lupta pentru înfăptuirea unităţii de stat a României*, în R.A., 2/1968, p. 153—166.

A. A r m b r u s t e r, F. H e r b e r t şi I. J a e g e r, *Über die Einstellung der deutschen Bevölkerung Siebenbürgens und des Banats zur Vereinigung von 1918*, în R.R.H., 6/1968, p. 1087—1098.

L. B a n y a i şi Al. P o r ţ e a n u, *Lupta mişcării muncitoreşti transilvănene pentru făurirea statului naţional unitar*, în L.C., 11/1968, p. 40—48.

I. B o r c a n, *Le Conseil National de l'Unité des Roumains*, în R.R.H., 6/1968, p. 965—974.

M. Gh. B u j o r, *Ştefan Gheorghiu şi epoca sa*, Buc., Edit., politică, 1968, 272 p.

I. B u r l a c u şi V. G r o z a v, *Pagini din lupta românilor transilvăneni aflaţi în vechea Românie (1908—1916)*, în R.A., 2/1968, p. 127—132.

I. C i c a l ă, *Desăvîrşirea unităţii politice, factor important al închegării forţelor proletariatului român*, în A.I.I.C., 1968, p. 135—158.

M i r o n C o n s t a n t i n e s c u, *Tendinţe social-politice şi curente de idei în Transilvania în anii luptei pentru Unire*, în L. C., 11/1968, p. 28—39.

V. C u r t i c ă p e a n u, *Mişcarea culturală românească pentru Unire din 1918*, Buc., Edit. Academiei, 1968.

A. D e a c, *Mişcarea muncitorească şi socialistă — factor important al luptei pentru formarea statului naţional unitar român*, în A.I., 6/1968, p. 3—10.

* * * *Desăvîrşirea unificării statului naţional român. Unirea Transilvaniei cu vechea Românie*, Buc., Edit. Academiei, 1968, 515 p. Lucrarea — apărută sub redacţia lui Miron Constantinescu şi Şt. Pascu —, rod al muncii unui colectiv de istorici, tratează pe capitole următoarele probleme: I. Ideea, tendinţele şi lupta pentru unitate a poporului român; II. Mişcarea memorandistă şi lupta pentru unitatea de stat; III. Noul activism şi lupta pentru unitatea de stat (1905—1918); IV. Acţiunea pentru unirea Transilvaniei înainte de intrarea României în primul război mondial; V. Activitatea românilor din Transilvania şi din vechea Românie peste hotare; VI. Condiţiile internaţionale în care se desfăşoară mişcarea pentru unirea Transilvaniei cu România; VII. Lupta ţărănimii din Transilvania pentru unirea cu România; VIII. Mişcarea muncitorească şi socialistă din Transilvania pentru unire; IX. Cultura în pragul unităţii de stat; X. Actul unirii — 1 decembrie 1918 etc.

A. Dolga, *Contribuţia românilor bănăţeni la Unirea din 1918*, în A.I.I.C., 1968, p. 59—72.

A. Egyed şi L. Vajda, *Mişcările ţărăneşti desfăşurate în Transilvania în anul 1918 şi rolul lor în destrămarea puterii locale de stat austro-ungare*, în A.I., 6/1968, p. 11—21.

C. Enea, *Organizarea şi acţiunile prizonierilor români transilvăneni din Rusia 1917—1918*, în S.A.I., XI, p. 153—184.

I. Gheorghiu, *Unirea Transilvaniei cu România — 1 decembrie 1918*, în A.U.B., 1968, p. 9—17.

I. Gheorghiu şi C. Nuţu, *Adunarea Naţională de la Alba-Iulia — 1 decembrie 1918*, Buc., Edit., politică, 1968, 125 p.

I. Holboş şi N. Nistor, *Contribuţia „Astrei" la realizarea unităţii naţionale*, în R.A., 2/1968, p. 91—104.

Şt. Hurmuzaki şi I. Adam, *Consiliile Naţionale Române în lupta pentru Unirea Transilvaniei cu România*, în R.A., 2/1968, p. 133—152.

I. Kovacs, *La presse hongroise au sujet de l'Assemblée nationale d'Alba Julia du 1-er décembre 1918*, în R.R.H., 6/1968, p. 1075—1086.

Idem, *Lupta ţărănimii maramureşene pentru unirea cu România în toamna anului 1918*, în R.A., 2/1968, p. 167—176.

I. Kovacs şi V. Popeangă, *Lupta ţărănimii din Transilvania din toamna anului 1918 pentru unirea cu România*, în S., 6/1968, p. 1071—1088.

V. Liveanu, *Mişcarea socialistă şi unirea Transilvaniei cu România*, în L.C., 11/1968, p. 49—59.

Idem, *Origine des classes agraires de la déclaration d'Alba-Julia et leurs conséquences pour l'évolution de la grande propriété foncière*, în R.R.H., 6/1968, p. 1145—1172.

A. Loghin, *Un moment de mare însemnătate în istoria poporului român — desăvîrşirea unităţii naţionale*, în A.S.U.I., 1968, p. 1—8.

V. I. Mocanu, *Eroismul ostaşilor români acum o jumătate de secol*, în S.M.M.I.M., 1968, p. 171—188.

V. Netea, *Lupta emigraţiei transilvane pentru desăvîrşirea unităţii de stat a României*, în S., 6/1968, p. 1145—1160.

Idem, *Réunion de la Transylvanie à la Roumanie*, Buc., Edit., Meridiane, 1968, 67 p.

V. Netea şi V. Curticăpeanu, *Contribuţia societăţilor cultural-patriotice româneşti la realizarea unităţii naţionale*, în A.I., 2—3/1968, p. 154—173.

Şt. Pascu, *La proclamation du droit à l'autodétermination des Roumains de Transylvanie*, în R.R.H., 6/1968, p. 1037—1051.

Idem, *Desăvîrşirea unităţii de stat a poporului român*, în A.I.I.C., 1968, p. 79—134.

Eliza Campus, *L'activité diplomatique de la Roumanie entre les années 1914 et 1918*, în R.R.H., 6/1968, p. 1099—1128.

Idem, *Recunoaşterea pe plan internaţional a desăvîrşirii unităţii statale a României*, în S., 6/1968, p. 1165—1184.

* * * *Presa muncitorească şi socialistă din România*, vol. II (1900—1921), partea a II-a (1907—1916), Buc., Edit., politică, 1968, 757 p.

V. Radu, *Mărăşeşti 1917*, Buc. Edit. tineretului, 1968, 173 p.

Gh. Romanescu, *Bătălia de la Mărăşeşti*, în S.M.M., 1968, p. 155—170.
O. Sachelarie şi Vl. Georgescu, *Unirea din 1918 şi problema unificării legislaţiei*, în S., 6/1968, p. 1185—1198.
I. Scurtu, *Contribuţii privind mişcarea ţărănistă din România în perioada 1907—1914*, în S., 3/1968, p. 499—522.
I. Gh. Stanciu, *Contribuţia şcolii româneşti la făurirea statului naţional unitar*, în R.P., 12/1968, p. 3—12.
I. D. Suciu, *Banatul şi Unirea din 1918*, în S., 6/1968, p. 1089—1104.
Fl. Tănăsescu, *Mişcarea muncitorească din România şi unirea naţională (1900—1916)*, în A.I., 5/1968, p. 21—32.
I. Tiberian, *Premise economice ale desăvîrşirii statului naţional român unitar*, în L.C., 11/1968, p. 60—69.
D. Tuţu, *Voluntarii români din Transilvania în lupta împotriva Puterilor Centrale, pentru eliberare naţională şi unitate (1916—1918)*, în S., 6/1968, p. 1125—1144. Autorul se referă la mişcarea prizonierilor români din lagărele din Rusia, Italia şi Franţa şi a voluntarilor români din Rusia, Iugoslavia şi Cehoslovacia pentru realizarea unităţii politice.
Dana Voinea, *Cu privire la stadiul de dezvoltare economică a României la începutul veacului*, în L.C., 8/1968, p. 61—71. Autoarea ajunge la concluzia că România făcea parte din rîndul acelor ţări din sistemul capitalist care nu întruneau trăsăturile fundamentale proprii capitalismului monopolist, aflîndu-se încă în prima fază a dezvoltării capitaliste, că nu era o ţară imperialistă, ci, dimpotrivă, era obiect de exploatare a monopolurilor imperialiste.

Transilvania între 1848 şi 1918

N. Albu, *Problema facultăţii juridice pentru românii dfn Transilvania după revoluţia din anii 1848—1849*, în S.U.B.B.H., 1/1968, p. 59—70.
L. Banyai şi Gh. I. Bodea, *Lupta antihabsburgică a maselor din Transilvania*, în A.I., 5/1968, p. 3—20.
C. Bodea şi I. Kovacs, *Les Roumains de la Monarchie des Habsbourg et le compromis de 1867*, în R.R.H., 3/1968, p. 359—370.
V. Dobrescu, *Contribuţii privind atitudinea burgheziei române transilvănene faţă de problema agrară în a doua jumătate a secolului XIX*, în S.U.B.B.H., 2/1968, p. 27—40
A. Egyed, *Unele caracteristici ale dezvoltării industriei în Transilvania la sfîrşitul secolului XIX*, în A.M.N., V, p. 251—264.
S. Fuchs, *Din istoria dezvoltării industriei şi a muncitorimii din Tg. Mureş la sfîrşitul secolului XIX*, în S.I., p. 95—120.
N. Giurgiu, *Populaţia Transilvaniei în perioada Unirii*, în A.I.I.C., 1968, p. 73—78. Pe baza unor statistici publicate, autorul stabileşte că în 1910, populaţia Transilvaniei se ridica la 6 305 666, din care 56,2% erau români, iar 88% din aceştia se aflau în mediul rural.
C. Göllner, *Consecinţele convenţiilor vamale dintre Austro-Ungaria şi România asupra vieţii economice a Transilvaniei (1875—1891)*, în S., 2/1968, p. 317—336.
Idem, *Tradiţii de luptă comună a poporului român şi a populaţiei germane din Transilvania*, în L.C., 12/1968, p. 89—97.
Keith Hitschins, *Românii din Transilvania şi compromisul dualist (1865—1869)*, în S., 2/1968, p. 289—316.
I. Nicoară, *Aspecte privind contribuţia braşovenilor la lupta pentru desăvîrşirea unităţii naţionale a poporului român, 1918*, în S.A.I., XI, p. 185—210.
C. Nuţu, *Partidul Naţional Român din Transilvania şi problema Unirii*, în S., 6/1968, p. 1009—1038.
Şt. Pascu şi C. Göllner, *Lutte des Roumains de la monarchie des Habsbourg contre le dualisme*, în R.R.H., 1/1968, p. 39—56.
V. Popeangă, *Lupta corpului didactic din Transilvania şi realizarea unirii de la Alba-Iulia*, în R.P., 9/1968, p. 100—106.

Al. Porţeanu, *Mişcarea muncitorească din Transilvania şi desăvîrşirea unităţii statului naţional român*, în S., 6/1968, p. 1039—1070.

I. Rusu, *Înfiinţarea şi organizarea districtului românesc al Năsăudului*, în R.A., 2/1968, p. 79—84.

V. Rusu, *Din lupta opiniei publice româneşti împotriva constituirii dualismului austro-ungar 1866—1868*, în A.S.U.I., 1968, p. 47—72.

Gh. Sora şi P. Ardelean, *Vasile Goldiş — luptător democrat pentru unirea Transilvaniei cu România*, în S.U.B.B.H., 2/1968, p. 41—52.

I. D. Suciu, *Aspecte ale colaborării Partidului Naţional Român din Transilvania cu mişcarea socialistă*, în S., 1/1968, p. 89—102.

B. Surdu, *Conferinţa de constituire a Partidului Naţional Român din Ungaria (1881)*, în A.I.I.C., p. 307—326.

L. Vajda, *Formarea muncitorimii salariate în industria minieră şi metalurgică din Transilvania între 1848—1867, în* A.M.N., V, p. 227—238.

ISTORIA CONTEMPORANĂ

România între anii 1918—1933

I. Bathory, *Dezvoltarea industriei extractive a metalelor preţioase după unirea Transilvaniei cu România*, în A.I.I.C., 1968, p. 159—170.

Gh. Buzatu, *Problema petrolului românesc şi naţionalizarea subsolului minier în 1923*, în A.I.I.A., p. 145—160.

Al. B. Călin, *Răscoala marinarilor români din flota Mării Negre (1918)*, în A.I., 1/1968, p. 96—100.

I. Ceauşescu, *Lupta proletariatului din România pentru aplicarea prevederilor democratice ale legilor muncii adoptate în anii 1929—1933*, în S., 1/1968, p. 117—140.

I. Chiper, *Relaţiile româno-germane în 1933*, în S., 4/1968, p. 715—736.

Ec. Cimponeriu, *Dezvoltarea industriei metalurgice a Transilvaniei după unirea cu România 1919—1939*, în S., 6/1968, p. 1199—1212.

T. Georgescu, *Semnificaţia internă şi internaţională a luptelor muncitorimii române din 1933*, în A.I., 1/1968 p. 3—15.

Şt. Muşat, *Din amintirile unor participanţi la evenimentele de la 13 decembrie 1918*, în A.I., 6/1968, p. 70—82.

I. M. Oprea, *Nicolae Titulescu, diplomatic activity*, Buc., Edit., Academiei, 1968, 189 p.

Z. Ornea, *Momente din istoria politică a ţărănismului (1880—1926)*, în A.I., 4/1968, p. 111—127.

A. Petric, *Criza dinastică (1927—1930)*, în A.I., 2—3/1968, p. 186—200.

E. Popescu, *Crearea „Ligii Poporului" şi activitatea ei pînă în martie 1920*, în S., 2/1968, p. 337—354. Autorul se referă la partidul politic infiinţat la Iaşi în 1918 sub conducerea generalului Al. Averescu, de către politicieni desprinşi din partidul conservator.

M. Rusenescu, *Situaţia agriculturii şi mişcările ţărăneşti din România între anii 1922—1928*, în S., 5/1968, p. 897—917.

I. Saizu şi C. Botez, *Pădurile şi industria forestieră a României între anii 1922—1928*, în A.S.U.I., 1968, p. 127—140.

D. Şandru, *Contribuţii la cunoaşterea legislaţiei româneşti din perioada stabilizării relative a capitalismului*, în A.I.I.A., 1968, p. 161—184.

M. C. Stănescu *Gh. M. Vasilescu, Biografie şi culegere de articole*, Buc., Edit. politică, 1968, 292 p.

C. Turcu, *Un messager de la culture et de la diplomatie roumaine: Hélène Văcăresco*, în R.R.H., 2/1968, p. 247—262.
Gh. Unc, *13 decembrie 1918. O pagină eroică din lupta muncitorimii din patria noastră*, în A.I., 6/1968, p. 58—69; vezi şi L.C., 12/1968, p. 16—24.
Gh. Unc şi C. Mocanu, *13 decembrie 1918*, Buc., Edit., politică, 1968, 160 p.

România în anii 1934—1939

A. Bene, *Comerţul bucureştean între cele două războaie mondiale*, în B. 6/1968, p. 195—204.
P. Constantinescu-Iaşi, *Lupta pentru formarea Frontului popular în România*, Buc., Edit. Academiei, 1968, 157 p.
L. Pătrăşcanu, *Probleme ale economiei României în preajma celui de-al doilea război mondial*, în A.I., 5/1968, p. 60—76. Articolul este un fragment din cartea „Sub trei dictaturi", ed. 4-a, p. 7—35.
I. Spălăţelu, *Presa revoluţionară şi democratică din România în apărarea independenţei şi suveranităţii ţării împotriva pericolului fascist (1933—febr. 1938)*, în S.A.I., XI, p. 249—262.
M. Turzai, *Presa legală din Transilvania condusă de P.C.R. în anii luptei împotriva pericolului fascist (1934—1936), în* S.I., p. 121—150.
M. Dan şi V. Şchiopu, *Opinia publică din România faţă de acordul de la München şi consecinţele lui*, în A.M.N. V., p. 311—328.
A. Loghin şi D. Tuţu. *Sprijinul acordat de România refugiaţilor polonezi în anii celui de-al doilea război mondial*, în A.I., 4/1968, p. 39—51.
N. Ceachir, *Contribuţia României la eliberarea Cehoslovaciei 1944—1945*, în R.S., XVI, p. 461—465.
A. Loghin şi A. Careţchi. *Cu privire la constituirea şi activitatea poliţiei rurale din Moldova* (1944—1945), în A.S.U.I., 1968, p. 141—146.
Tr. Udrea, *Sur les relations politiques roumano-tchèques avant les années 1940—1944*, în R.R.H., 1/1968, p. 75—90.

România în anii 1946—1947

M. Fătu, *Programele electorale ale partidelor şi grupărilor politice care au participat la alegerile parlamentare din 1946*, în A.I., 1/1968, p. 43—56.
E. Trăistaru, *1946. Din istoria politică a României contemporane*, Buc., Edit., politică, 1968, 239 p.
T. Hăgan, *Sindicatele unite din România (1944—1947)*, Buc., Edit., politică, 1968, 244 p.
E. Trăistaru, *Aspecte din lupta forţelor democratice din regiunea Cluj pentru obţinerea victoriei în alegerile parlamentare din noiembrie 1946*, în S.U.B.B.H., 1/1968, p. 121—132.

România între 1948—1968

V. Avram, *Naţionalizarea principalelor mijloace de producţie — act revoluţionar hotărîtor în desfăşurarea revoluţiei socialiste din România*, în S.U.B.B.H., 2/1968, p. 53—70.
C. Bărbulescu, *Partidul unic muncitoresc — expresie a desăvîrşirii unităţii politice, ideologice şi organizatorice a clasei muncitoare din România*, în A.I., 1/1968, p. 16—26.
O. Ciulea şi M. Rudăreanu, *Dezvoltarea comerţului exterior al României*, în L.C., 12/1968, p. 59—67.
A. Petric şi Gh. Ţuţui, *Unificarea mişcării muncitoreşti din România*, Buc., Edit., Academiei, 1968, 224 p.
V. Rausser, *Noile dimensiuni ale economiei româneşti în anul 1968*, în P.E., 1/1968, p. 5—29.
I. Rusu, *Relaţiile economice ale României cu ţările în curs de dezvoltare*, în P.E., 3/1968, p. 37—47. Este studiată perioada anilor 1957—1967.
Puni Simion, *Unitatea socialistă a poporului român, puternică forţă motrice a progresului socialist*, Buc., Edit. politică, 1968, 296 p.
G. Sonea, *Naţionalizarea principalelor mijloace de producţie în România — 11 iunie 1948*, Buc., Edit. politică, 1968, 160 p.

IV. ISTORIA UNIVERSALĂ

IZVOARE

P. Cernovodeanu, *Le voyage de Pierre Lescalopier à travers l'Europe Centrale (1574)*, în R.R.H., 3/1968, p. 371—384. Regiunile la care se referă autorul sînt Austria, Ungaria, Italia, Slovacia.

Ed. Herriot, *Pagini de jurnal*, Buc., Edit., politică, 1968, 439 p. În lucrare este prezentată perioada anilor 1914—1940.

H. Michel, *Izvoare documentare ale Rezistenţei franceze*, în A.I., 4/1968, p. 19—38.

LUCRĂRI GENERALE

E. Cerneak, *Cinci secole de război secret. Din istoria spionajului*, Buc., Edit. politică, 1968, 583 p.

V. Urum, *Pages de l'histoire des relations roumano-africaines jusqu'en 1918*, în R.R.H., 4/1968, p. 543—562.

LUCRĂRI SPECIALE

Istoria veche

C. W. Ceram, *Zei, morminte, cărturari. Romanul arheologiei*, Buc., Edit. ştiinţifică, 1968, 376 p.

Em. Condurachi, *Hotărnicii în provincia romană a Dalmaţiei*, în S.C.I.V., 4/1968, p. 587—596.

I. M. Finley, *Lumea lui Odiseu*, Buc., Edit., ştiinţifică, 1968, 199 p.

N. Iorga, *Materiale pentru o istoriologie umană*, Buc., Edit. Academiei, 1968, 373 p.

L. Rusu, *Eschil, Sofocle, Euripide*, ed. 2-a, Buc., Edit. tineretului, 1968, 366 p.

D. Tudor, *Alexandru Macedon*, Buc., Edit., ştiinţifică, 1968, 109 p.

A. T. White, *Lumi dispărute*, Buc., Edit. tineretului, 1968, 208 p.

Istoria medie

Mehmet Ablai, *Arabii. De la Mecca la Cordoba*, Buc., Edit., ştiinţifică, 1968, 296 p.

Fl. Cazan, *Aspecte ale gîndirii politice din Europa Apuseană în secolele XI—XIV*, în A.U.B., 1968, p. 37—60.

M. Dan şi S. Goldenberg, *Regimul comercial al negustorilor balcano-levantini în Transilvania în secolele XVI—XVII*, în A. VIII 1, p. 545—560.

Gh. Cronţ, *Le livre de jugement de l'empereur Justinien*, în R.E.S.E.E., 4/1968, p. 639—648.

C. Göllner, *Beziehungen der rumänischen Wojwoden Radu Şerban, Nicolae Patraşcu und Gaspar Gratiani, zur „Milice Chretienne"*, în R.E.S.E.E., 1/1968, p. 71—84.

N. Machiavelli, *Istoriile florentine*, Buc., Edit., ştiinţifică, 1968, 717 p. Autorul se referă la istoria Italiei şi a Florenţei în anii 476—1492.

A. Oţetea, *Renaşterea şi Reforma*, Buc., Edit., ştiinţifică, 1968, 399 p.

Fr. Pall, *Skanderbeg et Ianco de Hunedoara*, în R.E.S.E.E., 1/1968, p. 5—22.

Mircea Popa, *„Revoluţia preţurilor" în Europa*, în S.A.I., XII, p. 151—168.

E. Stănescu, *Denumirile bizantine ale regiunii de la Dunărea de Jos — în secolele X—XII şi sensul lor istoric*, în S.C.I.V., 3/1968, p. 469—492.

Idem, *Le XI-e siècle byzantin. Evolution d'une image historique* în R.E.S.E.E., 1/1968, p. 93—112.

Idem, *Byzantinovlachica*, I: *Les Vlaques à la fin du X-e siècle — début du XI-e et la restauration de la domination byzantine dans le Péninsule Balkanique*, în R.E.S.E.E., 3/1968, p. 407—438.

A. Teodorescu, *Michelangelo*, Buc., Edit. Meridiane, 1968.

F. Thiriet, *Quelques reflexions sur les entreprises venitiennes dans les pays du sud-est européen*, în R.E.S.E.E., 3/1968, p. 395—406.

A. Vallentin, *Leonardo da Vinci*, Buc., Edit. Meridiane, 1968, 2 vol. 249 p. + 281 p.

Istoria modernă

I. Alexandrescu, *120 de ani de la revoluţia franceză din februarie 1848. Gazeta de Transilvania şi revoluţia din Franţa*, în A.I., 1/1968, p. 101—108.
D. Almaş, *Problema naţională în revoluţiile din 1848*, în S.A.I., XII, p. 169—200.
P. Cernovodeanu, *Relaţiile economice ale Angliei cu ţările române în perioada 1660—1714*, în S., 2/1968, p. 259—272.
N. Ceachir, *România în sud-estul Europei (1848—1886)*, Buc., Edit. politică, 1968, 239 p.
N. Corivan, *Les etapes de la politique du royaume de Sardaigne concernant l'Union des Principautés (1856—1859)*, în R.R.H., 4/1968, p. 525—542.
A. Deac, *Însemnări inedite ale lui K. Marx privind locul României în economia europeană*, în P.E., 4/1968, p. 16—21.
Lidia Demeny, *Le commerce de la Transylvanie avec les regions du sud du Danube effectué par la douane de Turnu Roşu en 1685*, în R.R.H., 5/1968, p. 761—778. Autoarea însoţeşte articolul de tabele statistice relativ la cantităţile şi felul mărfurilor importate şi exportate.
I. Gheorghiu, *Relaţiile dintre România şi Austro-Ungaria în anii 1908—1914*, în S.A.I., XI, p. 137—152.
D. P. Mannix şi M. Cawley, *Corăbiile negre. O istorie a negoţului cu sclavi din Atlantic. 1518—1865*, Buc., Edit. ştiinţifică, 1968, 365 p.

Istoria contemporană

E. Bold, *Unele probleme privind participarea delegaţiei române la Conferinţa păcii din 1919—1920*, în A.S.U.I., 1968, p. 27—46.
Tr. Bunescu, *Dictatul de la Viena — încălcarea brutală a independenţei şi suveranităţii României*, îm A.I., 1/1968, p. 69—84.
Eliza Campus, *Mica Înţelegere*, Buc., Edit., ştiinţifică, 1968, 417 p.
Idem, *Tratatele de la Locarno şi semnificaţia lor în crearea unui Locarno balcanic*, în S. 1/1968, p. 103—116.
Tr. Caraciuc, *Anschluss-ul şi consecinţele sale politice asupra continentului european*, în A.I., 2—3/1968, p. 206—219.
L. Castelani şi L. Gigante, *6 August. Istoria bombei atomice*, Buc., Edit., ştiinţifică, 1968, 399 p.
I. Chiorean, *Rolul şi activitatea Frontului Naţional Român şi al ziarului „La Roumanie Libre" în mişcarea de rezistenţă din Franţa*, în S.I., p. 151—168.
R. Colakovici, *Preţul libertăţii. Însemnări despre războiul de eliberare din Iugoslavia*, Buc., Edit., politică, 1968, 447 p.
N. Copoiu, *Ideile marxismului biruitor şi lupta popoarelor pentru autodeterminare în anul 1918*, în A.I., 6/1968, p. 46—57.
N. Copoiu şi I. Babici, *Manifestări internaţionale ale proletariatului din România*, în A.I., 5/1968, p. 33—59. Autorul se referă la perioada de la sfîrşitul secolului al XIX-lea pînă în 1944.
M. Jullien, *Bătălia Angliei iulie-septembrie 1940. Cea mai frumoasă perioadă*, Buc., Edit. politică, 1968, 271 p.
W. Manchester, *Moartea unui preşedinte 20—25 noiembrie 1963*, Buc., Edit. politică, 1968, 909 p.
Gh. Matei, *La Roumanie et quelques problèmes du désarmement et la définition de l'agression (1932—1933)*, în R.R.H., 4/1968, p. 563—586.
Mircea Popa, *Poziţia României faţă de Turcia în perioada conferinţei de la Lausanne şi anii imediat următori*, în A.U.B., 1968, p. 141—154.
I. Popescu-Puţuri, *Anul 1918 în Europa*, în L.C., 11/1968, p. 70—77.
Cr. Popişteanu, *Antanta balcanică şi efortul de securitate colectivă în Europa (1934—1936)*, în A.I., 2—3/1968, p. 220—235.

I d e m, *România şi Antanta balcanică. Momente şi semnificaţii de istorie diplomatică*, Buc., Edit. politică, 1968, 357 p.
I. S e f t i u c, *România şi problema strîmtorilor după primul război mondial 1920—1922*, în A.S.U.I., 1968, p. 1—26.
D. T u ţ u, *Înţelegerea Balcanică şi rolul său în apărarea păcii şi securităţii în sud-estul Europei*, în S.A.I., XII, p. 135—150.

V. METODICĂ

R. S. B ă r b u l e a n u, *Comparaţia în predarea istoriei antice*, în R.P., 3/1968, p. 130—136.
D. B i r ă u, *Folosirea elementelor de istorie locală la lecţiile de istorie şi în activitatea extraşcolară*, în S.A.I., XI, p. 265—288.
I. C î m p e a n u, *Diafilmul şi filmul în predarea istoriei*, în R.P., 1/1968, p. 81—84.
C. D i n u, *Probleme ale predării istoriei în şcoala franceză*, în R.P., 3/1968, p. 161—165.
C. D i n u, S. B ă r b u l e a n u, F l. S t ă n c u l e s c u şi I. V e r d e ş, *Locul disciplinelor social-politice în planul de învăţămînt al şcolii de 10 ani*, în R.P., 10/1968, p. 49—54.
T a t i a n a G a f a r, *Metodica predării istoriei*, Buc., Edit. didactică şi pedagogică, 1968, 268 p. Lucrarea cuprinde următoarele capitole: I. Metodica predării istoriei: obiect, scop, însemnătate; II. Conţinutul învăţămîntului concretizat prin planul de învăţămînt, programe şi manuale şcolare; III. Locul istoriei ca obiect de învăţămînt în realizarea sarcinilor instructiv-educative în şcoala generală; IV. Formarea şi dezvoltarea noţiunilor istorice; V. Principiile şi metodele de învăţămînt folosite în predarea istoriei; VI. Lecţia, formă de bază în predarea istoriei în şcoală; VII. Activităţi în afară de clasă şi extraşcolare ale profesorului de istorie cu elevii; VIII. Activitatea metodico-didactică şi ştiinţifică a profesorului de istorie.
A n c a M i r o n, *Realizarea unor aspecte formative prin predarea istoriei*, în R.P., 10/1968, p. 67—71.
A. P e t r i c, C. G r ü n b e r g şi E. F l o r e s c u, *Rolul unor obiecte umanistice în formarea gîndirii conceptuale*, în R.P., 5/1968, p. 49—57.
M. V a s i l e s c u, G h. S m a r a n d a c h e, A. I o r d ă n e s c u şi C. D i n u, *Contribuţia istoriei la educarea elevilor în spiritul umanismului*, în S.A.I., XII, p. 213—224

DIN ACTIVITATEA ŞTIINŢIFICĂ A SOCIETĂŢII DE ŞTIINŢE ISTORICE (1968—1969)

I. SESIUNI ŞTIINŢIFICE, METODICO-ŞTIINŢIFICE ŞI ALTE ACŢIUNI ORGANIZATE DE CONSILIUL DE CONDUCERE

Sesiunea metodico-ştiinţifică organizată la Braşov (28, 29 decembrie 1968):
V. Maciu, *B. P. Haşdeu şi problema unităţii naţionale*; Şt. Pascu, *Adunarea Naţională de la Alba-Iulia şi semnificaţia ei*; I. Nicoară, *Glasul Ardealului, ziarul braşovean al unirii de la 1 decembrie 1918*; V. Popeangă, *Aspecte privind lupta pentru unire în Banat în toamna anului 1918*; I. Mitrea, *Populaţia autohtonă de la răsărit de Carpaţi în sec. V—VI e.n.*; Fl. Salvan, *Mişcări ţărăneşti în satele dependente de oraşul Braşov în anii 1848—1849*; Gh. Smarandache, *Pregătirea lecţiei de istorie*; A. Iordănescu, *Metodica lecţiei de comunicare de cunoştinţe, tip prelegere şcolară.*

150 de ani de la naşterea lui Nicolae Bălcescu (sesiune ştiinţifică festivă organizată la Rîmnicu-Vîlcea în 21, 22 iunie 1969):
V. Maciu, *Formarea lui Nicolae Bălcescu ca revoluţionar*; C. Bodea, *Pagini inedite din gîndirea revoluţionară a lui Nicolae Bălcescu*; D. Berindei, *Nicolae Bălcescu şi revoluţia de la 1848—1849*; R. Pantazi, *Gîndirea filozofică a lui Nicolae Bălcescu*; L. Boicu, *Istoricul Nicolae Bălcescu*; A. Stan, *Nicolae Bălcescu şi problema agrară*; M. Turtoi, *Ideea de progres în gîndirea lui Nicolae Bălcescu*; V. Niţu, *Nicolae Bălcescu în atenţia lui Timotei Cipariu*; O. Papadima, *Nicolae Bălcescu în literatura română.*

Munca de cercetare în domeniul istoriei şi al metodicii predării istoriei (consfătuire interjudeţeană organizată la Tîrgu-Mureş în 25 mai 1969):
M. Petrescu-Dîmboviţa şi Dinu Marin (Iaşi), *Munca de cercetare în domeniul istoriei vechi*; Al. Neamţu, *Probleme de actualitate ale cercetării istoriei medievale*; D. Berindei, *Problematica istoriei moderne a României*; V. Moisuc, *Particularităţi ale cercetării istoriei contemporane*; Veronica Filimon, *Bibliografia, instrument necesar în documentarea istorică*; C. Dinu, *Tehnica de cercetare şi elaborare a lucrărilor de metodica predării istoriei.*

Concursul de lucrări ştiinţifice pentru profesorii de istorie din învăţămîntul de cultură generală, membri ai S.S.I., organizat în 1968.
Din cele 20 de lucrări primite în cadrul concursului au fost distinse cu premii şi menţiuni următoarele: *Cu privire la începuturile prelucrării pietrei pe teritoriul României*, de I. Nania (Piteşti— premiul II); *Privire generală asupra izvoarelor statistice din perioada 1750—1790 referitoare la localităţile şi populaţia Ţării Româneşti*, de L. Roman (Bucureşti — premiul II); *File din istoria Branului de Sus* (perioada dependenţei feudale de oraşul Braşov), de I. Ciurea (Braşov — premiul III); *Două tezaure monetare descoperite în localităţile Verguleasa (Olt) şi Drăgăşani (Vîlcea)*, de E. Persu (Rm. Vîlcea — menţiune); *Drumurile şi plaiurile Ţării Bîrsei*, de P. Binder (Braşov — menţiune); *Mişcări ţărăneşti în comitatul Arad în preajma anului revoluţionar 1848*, de G. Kovach (Arad — menţiune); *Contribuţii la cunoaşterea mişcărilor revoluţionare desfăşurate în noiembrie 1918 în comitatul Alba-Inferioară*, de I. Pleşa (Alba-Iulia — menţiune).

Cursurile de vară organizate pentru profesorii de istorie din învăţămîntul de cultură generală membri ai S.S.I.

A. *Cursurile de la Vălenii de Munte* (2—11 iulie 1969):

A. Iordănescu, *Problema romanizării Daciei, în lumina ultimelor cercetări;* Şt. Ştefănescu, *Formarea statelor feudale româneşti;* Vasile Maciu, *Formarea naţiunii române;* D. Almaş, *Formarea statelor naţionale în Europa;* D. Berindei, *Revoluţia de la 1848—1849 în ţările române;* N. N. Constantinescu, *Trăsăturile caracteristice ale dezvoltării economice a României la sfîrşitul sec. al XIX-lea şi începutul sec. XX;* E. Campus, *Politica externă a României între cele două războaie mondiale;* N. Petreanu, *Probleme ale activităţii ideologice a P.C.R. (1921—1944);* M. Vasilescu, *Verificarea cunoştinţelor şi notarea elevilor;* C. Dinu, *Discutarea Proiectului programei liceului de cultură generală, anii I—III.*

B. *Cursurile de la Piatra-Neamţ* (4—13 iulie 1969):

M. Petrescu-Dîmboviţa, *Comuna primitivă pe teritoriul României în lumina cercetărilor arheologice;* A. Iordănescu, *Problema romanizării Daciei în lumina ultimelor cercetări;* R. Manolescu, *Geneza feudalismului în Europa apuseană;* V. Vătăşianu, *Arta feudală moldovenească;* D. Almaş, *Formarea statelor naţionale în Europa;* V. Maciu, *Regimul politic în România pînă la primul război mondial;* A. Petric, *Desfăşurarea procesului revoluţionar în ţara noastră după eliberarea de sub jugul fascist;* M. Vasilescu, *Verificarea cunoştinţelor şi notarea elevilor;* A. Iordănescu, *Profesorul—factor hotărîtor în promovarea învăţămîntului istoriei;* C. Dinu, *Discutarea Proiectului programei liceului de cultură generală, anii I—III.*

II. SESIUNI ŞTIINŢIFICE ŞI SIMPOZIOANE ORGANIZATE DE FILIALE ŞI SUBFILIALE

FILIALA ARAD

50 de ani de la unirea Transilvaniei cu România (sesiune ştiinţifică organizată în colaborare cu Muzeul judeţean, în 7 şi 8 decembrie 1968):

M. Timbus, *Mărturii documentare despre contribuţia Asociaţiei arădene pentru cultura poporului român, la emanciparea spirituală a românilor din Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIX-lea;* Şt. Grigore, *Principiul autodeterminării şi lupta poporului român din Transilvania pentru înfăptuirea unităţii statale, la sfîrşitul primului război mondial;* E. Găvănescu, *Momente din activitatea politică a lui Ştefan Cicio Pop;* L. Emandi şi V. Suciu, *Dr. Ioan Suciu, luptător pentru unirea Transilvaniei cu România.*

Simpozion organizat la Ineu în 18 ianuarie 1969 (în colaborare cu filiala Arad a S.S.F.):

E. Glück şi M. Covacs, *Alegerile din 1910 de la Chişinău-Criş;* M. Ştefan, *Date despre învăţămîntul din Ineu.*

Sesiune ştiinţifică festivă în cinstea celui de al X-lea Congres al P.C.R. (organizată în colaborare cu Inspectoratul şcolar judeţean în 16 şi 17 iunie 1969):

N. Roşuţ, *Cunoaşterea şi verificarea în predarea cunoştinţelor de istorie universală în liceu;* Gh. Gabor, *Lupta ţărănimii din părţile Ineului împotriva asupririi moşiereşti şi habsburgice între anii 1849—1870;* E. Dörner, *Scurt istoric al comunei şi cetăţii Şiria pînă în sec. al XVIII-lea;* E. Glück, *Contribuţii cu privire la dezvoltarea cetăţii Ineu*; D. Demşa, *Despre breasla olarilor din Lipova în sec. al XIX-lea*; I. Ujj, *Contribuţii la istoria mişcării muncitoreşti din Arad în anul 1910*; N. Riss, *Relaţiile de colaborare dintre muzeu şi şcoală;* G. Kovach, *Primele ziare muncitoreşti din Transilvania.*

FILIALA BACĂU

Sesiune ştiinţifică festivă consacrată semicentenarului unirii Transilvaniei cu România (24 noiembrie 1968):

L. Mitrea, *Ideea de unitate şi continuitate în conştiinţa poporului român*; I. Ciută, *Unirea Transilvaniei cu România — necesitate istorică obiectivă;* D. Zaharia, *Legiunea română în Italia —*

mijloc de luptă pentru deplina unitate naţional-politică; M. Cosmescu, *Pagini literare băcăoane inspirate din lupta pentru desăvîrşirea unităţii statale.*

Sesiune ştiinţifică festivă consacrată Congresului al X-lea al P.C.R. şi aniversării a 25 de ani de la Eliberare (29 iunie 1969):
D. Zaharia, *Insurecţia naţională antifascistă din august 1944, piatră de hotar în istoria patriei*; I. Popovici, *Un act constituţional de mare însemnătate istorică;* I. Ciută, *Contribuţii la cunoaşterea stării materiale şi de spirit a maselor băcăoane în ajunul şi în timpul insurecţiei naţionale antifasciste;* I. Văcăraşu, *Industrializarea socialistă — baza avîntului general al întregii societăţi; dezvoltarea industriei în jud. Bacău:* R. Leoveanu, *Dezvoltarea învăţămîntului, ştiinţei şi culturii în jud. Bacău în ultimul sfert de veac;* N. Nicolescu, *Actul politic al eliberării în folclorul poetic nou.*

FILIALA BAIA MARE

Simpozion consacrat sărbătoririi semicentenarului unirii Transilvaniei cu România (28 decembrie 1968):
A. Socolan, *Lupta comună a populaţiei române şi maghiare în preajma unirii Transilvaniei cu România;* C. Borlea, *50 de ani de la unirea Transilvaniei cu România;* Al. Vank, *Folosirea mjloacelor moderne audio-vizuale în predarea istoriei şi rezultatele obţinute.*

FILIALA BÎRLAD

Sesiune ştiinţifică organizată în 23 mai 1969:
E. Popuşoi, *Un mormînt din epoca fierului la Bîrlad — Trestiana;* V. Berbecaru, *Cîteva consideraţiuni privind obştea tîrgului Bîrlad;* T. Tănase, *Aspecte privind începuturile învăţămîntului în oraşul Bîrlad.*
Simpozion organizat cu ocazia sărbătoririi semicentenarului unirii Transilvaniei cu România (8 noiembrie 1968):
E. Diaconu, *Desfăşurarea pregătirilor pentru actul unirii Transilvaniei cu România şi rolul maselor populare în desăvîrşirea unităţii statale;* I. Iacob, *Mişcări premergătoare actului unirii şi situaţia social-politică în preajma înfăptuirii lui.*

FILIALA BOTOŞANI

50 de ani de la unirea Transilvaniei cu România, (simpozion organizat în colaborare cu Comitetul orăşenesc de cultură şi artă, în 25 noiembrie 1968):
Şt. Dragomir, *Condiţiile internaţionale ale unirii Transilvaniei cu România;* T. Clocotici, *Intensificarea luptei poporului român pentru desăvîrşirea unităţii statale în perioada 1859—1918*; A. Dorcu, *Unirea Transilvaniei cu România, act de importanţă capitală în istoria ţării noastre.*

Sesiune metodico-ştiinţifică organizată în 27 martie 1969 (în colaborare cu Inspectoratul şcolar judeţean):
S. Raţă, *Contribuţii la cunoaşterea prezenţei celţilor în nordul Moldovei;* I. D. Marin, *Vechimea tîrgului Botoşani;* Şt. Dragomir, *Contribuţii la cunoaşterea procesului de formare a burgheziei botoşănene;* A. Crîşmaru, *Formarea muzeului şcolar de istorie şi rolul său în procesul instructiv-educativ;* A. Dorcu, *Schema lecţiei şi rolul ei în predarea istoriei.*

FILIALA BRAŞOV

Sesiune ştiinţifică închinată sărbătoririi semicentenarului unirii Transilvaniei cu România (28 noiembrie 1968):
Al. Porţeanu, *Contribuţia mişcării socialiste la unirea Transilvaniei cu România;* I. Clopoţel, *Mărturii şi documente despre unire;* I. Nicoară, *Sfatul naţional român din Ţara Bîrsei şi lupta*

pentru unirea Transilvaniei cu România; M. Philippi, *Saşii din Braşov şi unirea Transilvaniei cu România;* Gh. Popa, *Rolul presei transilvane din preajma anului 1918 în desăvîrşirea unităţii statale;* V. Copilu-Cheatră, *Un martor al unirii de la 1 decembrie 1918.*

120 de ani de la revoluţia din anul 1848 (simpozion organizat în 31 mai 1968):
I. Nicoară, *Revoluţia din anul 1848, şi rolul ei în dezvoltarea istorică a poporului român;* Fl. Salvan, *Contribuţii la cunoaşterea mişcărilor ţărăneşti din anii 1848—1849, din satele dependente de oraşul Braşov;* M. Băltescu, *Casina română şi revoluţia de la 1848;* E. Milicescu, *Glasul poeţilor în revoluţia de la 1848;* N. Constantinescu, *Preocupări pedagogice în perioada revoluţiei de la 1848.*

Sesiune ştiinţifică închinată celei de a 25-a aniversări a Eliberării (organizată în colaborare cu Comitetul judeţean pentru cultură şi artă în 20 iunie 1969):
A. Petric, *Însemnătatea insurecţiei naţionale antifasciste din August 1944;* C. Albu, *Contribuţii braşovene la insurecţia naţională antifascistă;* M. Băltescu, *Rolul organizaţiei locale P.C.R. în mişcarea antifascistă;* M. Romanca, *Luptele trupelor române împotriva forţelor germane fasciste în Braşov şi împrejurimi.*

FILIALA BUCUREŞTI

Aniversarea semicentenarului unirii Transilvaniei cu România (simpozion organizat în 26 noiembrie 1968):
Gh. Cazan, *Condiţiile internaţionale ale unirii Transilvaniei cu România;* E. Hurezeanu, *Aportul mişcării socialiste la făurirea statului unitar român;* N. Bîrdeanu, *Lupta pentru unirea Transilvaniei cu România desfăşurată de români în străinătate;* Gh. Smarandache, *Contribuţia cadrelor didactice la actul unirii;* I. Gheorghiu, *Unirea Transilvaniei cu România, desăvîrşirea procesului de creare a statului naţional unitar.*

110 ani de la Unirea Principatelor Române (simpozion organizat în 21 ianuarie 1969):
V. Maciu, *Caracterul Unirii;* V. Popovici, *Şcoala şi rolul ei în formarea conştiinţei naţionale.*

Pregătirea profesional-ştiinţifică şi pedagogică a profesorilor de istorie (simpozion organizat în 11 martie 1969):
Au prezentat referate cu privire la această problemă T. Gafar, A. Iordănescu, F. Stănculescu şi I. Şendrulescu.

150 de ani de la naşterea lui Nicolae Bălcescu (simpozion organizat în 6 mai 1969):
D. Berindei, *Nicolae Bălcescu şi revoluţia de la 1848—1849* A. Stan, *Nicolae Bălcescu şi problema agrară;* Gh. Smarandache, *Concepţia lui Nicolae Bălcescu despre forţele armate.*

SUBFILIALA GIURGIU

120 de ani de la izbucnirea revoluţiei din 1848—1849 (simpozion organizat în 3 iunie 1968):
D. Almaş, *Condiţiile internaţionale premergătoare anului 1848;* I. Şendrulescu, *1848 în Europa;* D. Bratu, *Anul 1848 în ţările române;* Gh. Rădulescu, *Unele aspecte ale revoluţiei din 1848 în oraşul Giurgiu.*

Aniversarea unor date memorabile din mişcarea revoluţionară din România (simpozion organizat în 15 noiembrie 1968):
N. Miclescu, *100 de ani de la înfiinţarea primei organizaţii muncitoreşti, „Asociaţia generală a muncitorilor din Timişoara"* ; C. Palade, *75 de ani de la crearea P.S.D.M.R.;* D. Bratu, *Clasa muncitoare — forţa socială cea mai înaintată a contemporaneităţii.*

Aniversarea semicentenarului unirii Transilvaniei cu România (simpozion organizat în 28 noiembrie 1968):
Gh. Rădulescu, *Continuitatea populaţiei daco-romane în Transilvania, centrul ţinutului carpato-dunărean;* G. Georgescu, *Legăturile între cele trei ţări române de la formare pînă la desăvîrşirea unităţii statale;* D. Bratu, *Marea Adunare de la Alba-Iulia şi însemnătatea ei.*

FILIALA CLUJ

150 de ani de la naşterea lui Nicolae Bălcescu (sesiune ştiinţifică festivă organizată în colaborare cu subfiliala Abrud-Cîmpeni şi filiala S.S.F. Cluj, la Abrud, în 15 iunie 1969):
I. Covach, *150 de ani de la naşterea lui Nicolae Bălcescu;* D. Braharu, *Unde au locuit în Cluj Nicolae Bălcescu şi Avram Iancu şi rezultatul tratativelor de la Abrud;* Al. Neamţu, *Probleme actuale în cercetarea istoriei medii a României;* I. Blăgăilă (Arad), *Testamentul lui Avram Iancu şi Academia de drepturi de la Cîmpeni;* Al. Matei, *Aspecte ale ideii de unitate naţională în răscoala lui Horea;* E. Botiş (Timişoara), *Un ctitor al culturii româneşti din Munţii Apuseni, Mihai Gritta;* I. Bogdan (Timişoara), *Originea mitologică a tîrgului de fete de pe muntele Găina;* V. Mesaroş (Abrud), *Unele consideraţii privind folosirea materialului de istorie locală în educarea patriotică a elevilor;* T. Furdui, *Semnificaţia social-istorică a creaţiei poetei Florica Ciura Ştefănescu, cîntăreaţă a Ţării Moţilor;* R. Felea (Abrud), *Serbările Astrei, Abrud 1938* şi *Lirica Anei Şoit — omagiu adus omului şi idealurilor sale;* T. Furdui, *O tipăritură din sec. al XVIII-lea despre tipografia de la Abrud.*

FILIALA CONSTANŢA

Simpozion dedicat celei de a 110-a aniversări a Unirii Principatelor Române (organizat în colaborare cu Comitetul judeţean de cultură şi artă în 24 ianuarie 1969):
Al. Popeea, *Lupta maselor populare pentru înfăptuirea unirii Principatelor Române;* Gh. Dumitraşcu, *Importanţa internaţională a actului unirii;* I. Bitoleanu, *Semnificaţia contemporană a Unirii Principatelor Române.*

FILIALA CRAIOVA

110 ani de la Unirea Principatelor Române (simpozion organizat în 22 ianuarie 1969):
A. Golimas, *Cuza-Vodă şi problema transilvăneană;* V. Zoiţa şi I. Pătroiu, *Contribuţia Olteniei la pregătirea actului unirii de la 24 ianuarie 1859;* S. Crăciunoiu, *Cuza-Vodă şi Oltenia;* Şt. Popescu, *Lupta lui Al. I. Cuza pentru apărarea suveranităţii naţionale a poporului român.*

A XXV-a aniversare a Eliberării României de sub jugul fascist (simpozion organizat în colaborare cu Facultatea de istorie a Universităţii Craiova, în 28.VI.1969):
I. Călin, *Despre insurecţia din August 1944;* A. Golimas, *Un episod inedit cu privire la apărarea oraşului Tr. Severin în luptele cu armatele hitleriste, în septembrie 1944;* S. Crăciunoiu, *Lupta maselor populare din judeţul Dolj pentru instaurarea guvernului Dr. Petru Groza.*

FILIALA FOCŞANI

A XXV-a aniversare a eliberării României de sub jugul fascist (simpozion organizat în 18 august 1969):
D. Huţanu, *Pregătirea şi desfăşurarea insurecţiei naţionale antifasciste din august 1944;* Al. Lenco, *Contribuţii la cunoaşterea stării de spirit a maselor populare din fostul judeţ Putna în anii dictaturii militare-fasciste;* V. Petrache, *Însemnătatea insurecţiei naţionale din august 1944.*

FILIALA GALAŢI

50 de ani de la Unirea Transilvaniei cu România (simpozion organizat la 1 decembrie 1968):
I. Danilescu, *Unirea Transilvaniei cu România — desăvîrşirea statului român unitar;* I. Dragomir, *Continuitatea elementului daco-roman, izvor al sentimentului de unitate a tuturor românilor;* E. Mihaly, *Socialişti români despre desăvîrşirea unităţii naţional-politice;* A. Marian, *Documente de la Adunarea Generală de la Albor, 1918.*

Sesiune ştiinţifică prilejuită de aniversarea a 25 de ani de la eliberarea României de sub jugul fascist (21 august 1969):
M. Guziec, *Insurecţia naţională antifascistă din august 1944, moment crucial în istoria patriei;* E. Mihaly şi S. Mihaly, *Contribuţia României la războiul antihitlerist;* I. Dragomir, *Dezvoltarea muzeistică din Galaţi în cei 25 de ani de la eliberarea patriei de sub jugul fascist.*

Sesiune de comunicări ştiinţifice organizată în 23 februarie 1969 la subfiliala Tecuci (în colaborare cu filiala Iaşi):
Al. Andronic, *Cetăţi feudale în Moldova;* C. Căpitanu, *Poiana Tecuci în lumina ultimelor săpături arheologice;* D. Vicoveanu, *Sondajul arheologic de la Munteni.*

FILIALA IAŞI

Semicentenarul unirii Transilvaniei cu România (simpozion organizat în 24 noiembrie 1968, la Paşcani):
Al. Andronic, *Conştiinţa unităţii naţionale în publicaţiile epocii Unirii Principatelor;* I. Saizu, *Aspecte ale Conferinţei de pace de la Paris (corespondenţă inedită);* V. Rusu, *Din lupta românilor din Transilvania împotriva instituirii dualismului austro-ungar (1866—1868).*

FILIALA LUGOJ

50 de ani de la unirea Transilvaniei cu România (simpozion organizat în 15 noiembrie 1968):
D. Popescu, *Aspecte din lupta muncitorimii bănăţene pentru libertate socială şi naţională în 1918;* L. Roman, *Avram Imbroane, adept intransigent al Unirii Transilvaniei cu România.*
110 ani de la Unirea Principatelor Române (simpozion organizat în 18 ianuarie 1969):
V. Fleancu, *Rolul maselor populare în înfăptuirea actului unirii;* D. Popescu, *Europa şi unirea Principatelor Române.*

25 de ani de la eliberarea patriei de sub jugul fascist (sesiune ştiinţifică organizată în colaborare cu comitetul municipal de cultură şi artă, în 19 august 1969):
Gh. Copăceanu, *25 de ani de realizări în economia municipiului Lugoj;* I. Luchescu, *Activitatea ştiinţifică a filialelor Societăţii de ştiinţe istorice şi a Societăţii de ştiinţe filologice în perioada 1949—1969;* D. Popescu, *Contribuţii la cunoaşterea stării de spirit a maselor populare din Banat în anii dictaturii militare fasciste;* M. Anton, *Evoluţia contemporană a statului şi dreptului;* Al. Diaconescu, Gh. Luchescu, O. Bacău şi Gh. Mureşan, *Dezvoltarea învăţămîntului şi culturii de masă în Lugoj în cei 25 de ani de la Eliberare.*

FILIALA MIERCUREA CIUC

Sesiune de comunicări ştiinţifice organizată cu ocazia inaugurării activităţii filialei (5 aprilie 1969):
Al. Nistor, *Ecoul răscoalei lui Horea în fostul Scaun secuiesc Ciuc;* I. Scocs, *Unele probleme ale predării istoriei patriei în şcolile generale cu limba de predare maghiară din jud. Harghita;* M. Tarisznyás, *Unele date ale comerţului din sec. XVII—XIX în Gheorghieni;* A. Nagy, *Date privind asistenţa sanitară la Liceul Tricentenar Miercurea Ciuc;* M. Bálint, *Schimbările produse în structura şi dinamica Ciucului ca urmare a industrializării socialiste;* E. Barbare, *Primele manifestări artistice ale omului în comuna primitivă;* D. Kovacs, *Ouăle condeiate din cele mai vechi timpuri pînă azi.*

SUBFILIALA ODORHEIUL SECUIESC

Sesiune de comunicări ştiinţifice organizată în 25 mai 1969:
G. Ferencz, *Prima ridicare topografică a Odorheiului secuiesc şi a împrejurimilor oraşului;* I. Molnár *Schimbările intervenite în formarea vetrei satelor din partea de jos a Văii Nyika;* E. Molnár,

Din istoria presei cotidiene a Odorheiului-Secuiesc; M. Tamás, *Date noi privind istoria breslelor din Odorheiul-Secuiesc;* A. Darvasi, *Dezvoltarea culturii în timpul lui Carol cel Mare;* Albert David, *Încercări de programare la unele lecţii de istorie;* G. Vida, *Diafilmul şi filmul în predarea istoriei.*

FILIALA ORADEA

Pagini din istoria oraşului Bihor (sesiune ştiinţifică organizată în 27 octombrie 1968): S. Dumitraşcu, *O nouă aşezare neolitică pe teritoriul oraşului Oradea;* T. Roşu, *Oradea, Cetatea Bihor;* S. Dumitraşcu şi N. Tăutu, *Descoperiri arheologice din hotarul comunei suburbane Sînt-Andrei;* N. Chidioşan, *Stampa oraşului Oradea din 1598;* Al. Avram, *Un monument de artă feudală la Oradea, complexul Baroc;* L. Borcea, *Oradea în opera cronicarului I. Szalardi;* Al. Singer, *Tradiţii umaniste la Oradea;* L. Sucigan, *Iosif Vulcan şi contemporaneitatea noastră;* S. Dumitraşcu, *Oradea, centru al activităţii politice româneşti în 1918;* A. Bogdan, *Contribuţii la istoria luptei pentru eliberarea oraşului Oradea în octombrie 1944;* T. Roşu şi I. Mierluţoiu, *Oradea în lunile octombrie—decembrie 1944.*

50 de ani de la unirea Transilvaniei cu România (sesiune ştiinţifică organizată în colaborare cu comitetul judeţean de cultură şi artă): M. Drecin, *Din lupta muncitorimii transilvănene pentru unire;* T. Pavel, *Adunarea Naţională de la Alba-Iulia — 1 decembrie 1918;* C. Duma-Suceveanu, *Unirea Transilvaniei cu România şi Beiuşul;* E. Dumitraşcu, *Aspecte din făurirea unirii din 1918 pe meleagurile bihorene;* T. Roşu, *1918: Amintiri şi documente dintr-o comună bihoreană;* I. Isaiu, *Emil Isac şi unirea Transilvaniei cu România;* V. Faur, *Dr. Ioan Ciordaş şi dr. Nicolae Bolcaş, luptători pentru unire;* S. Ciurdăreanu, *Vasile Goldiş şi unirea Transilvaniei cu România;* L. Sucigan, *1918 oglindit în paginile revistei „Familia" (seriile III şi IV);* A. Broinaş, *Semnificaţia sărbătoririi semicentenarului unirii Transilvaniei cu România.*

A XXV-a aniversare a eliberării patriei de sub jugul fascist (sesiune ştiinţifică organizată în colaborare cu comitetul judeţean de cultură şi artă, în 31 mai 1969): M. Drecin şi T. Pavel, *Din lupta oamenilor muncii din jud. Bihor împotriva fascismului;* A. Broinaş, *Cercetări istoriografice în jud. Bihor în cei 25 de ani de la Eliberare;* S. Dumitraşcu, *Dacii din vestul şi nord-vestul României în lumina cercetărilor istorico-arheologice în anii de după 23 August 1944;* A. Broinaş, *Rolul presei în Bihor în consolidarea puterii populare.*

SUBFILIALA ALEŞD

Sesiune ştiinţifică comemorativă (organizată în 27 aprilie 1969 în amintirea represiunii sîngeroase din Aleşd — 24 aprilie 1904): I. Todoca, *Mişcări ţărăneşti în primii ani ai sec. XX în fosta plasă Aleşd;* L. Borcea, *Represiunea sîngeroasă din Aleşd — 24 aprilie 1904;* D. Lupu, *Ecoul mişcării din Aleşd.*

FILIALA PITEŞTI

Locul şi rolul oraşului Piteşti şi a zonei Argeş în istoria şi contemporaneitatea României (simpozion organizat în 28 mai 1969 în colaborare cu Comitetul pentru cultură şi artă): P. Dicu, *Începuturile paleoliticului în judeţul Argeş;* E. Popescu, *Urme traco-dacice şi romane pe teritoriul judeţului Argeş;* C. Florea, *Primele atestări şi menţiuni documentare ale oraşului Piteşti;* Fl. Mîrţu, *Prezenţe arheologice bogomilice în zona Cîmpulung Muscel;* I. Hurdubeţiu, *Un reflex al Contrareformei la Cîmpulung Muscel în timpul domniei lui Matei Basarab;* D. Udrescu, *Aspecte din evoluţia economică a oraşului Piteşti;* M. Branişte, *Semnificaţia şi importanţa istorică a unor monumente feudale argeşene;* D. Tudor, *Momente ale luptei forţelor democratice din jud. Argeş împotriva instaurării fascismului;* P. Popa, *Municipiul Piteşti pe noi coordonate.*

FILIALA PLOIEŞTI

40 de ani de la moartea primului orientalist român — Gh. Popescu-Ciocănel (simpozion organizat în 16 martie 1969, în colaborare cu Muzeul de istorie al jud. Prahova):
Zoe Dumitrescu-Buşulenga, *Activitatea literară a prof. Gh. Popescu-Ciocănel*; V. Bageacu, *Gh. Popescu-Ciocănel, primul persanist român*; P. Popescu, *Gh. Popescu-Ciocănel, cercetător ştiinţific*; N. Simache, *Activitatea lui Gh. Popescu-Ciocănel ca profesor şi pedagog.*

Din trecutul istoric al oraşului Breaza (simpozion organizat în colaborare cu Muzeul de istorie al jud. Prahova, în 17 august 1969, cu prilejul inaugurării Muzeului de artă populară din Breaza):
N. Simache, *Din trecutul istoric al oraşului Breaza;* D. Grigorescu, *Breaza în arta plastică*; Fl. Smărăndescu, *Băile din Breaza*; P. Stroe, *Un poet local puţin cunoscut*: *Simion Stolnicu*; D. Popescu, *Breaza în trecut;* P. Scarlat, *Cadrul biogeografic în care se dezvoltă Breaza.*

25 de ani de la eliberarea patriei de sub jugul fascist (simpozion organizat în 27 august 1969): N. I. Simache, *Organizarea şi înfăptuirea insurecţiei naţionale antifasciste*; N. Toma, *Luptele pentru apărarea oraşului Ploieşti din 28, 29 şi 30 august 1944*; N. Rădulescu-Lemnaru, *Versuri dedicate luptătorilor pentru apărarea oraşului.*

FILIALA SIBIU

Sesiune ştiinţifică consacrată semicentenarului unirii Transilvaniei cu România (28 noiembrie 1969):
G. Göllner, *Semnificaţia Marii Adunări Naţionale de la Alba-Iulia*; I. Holhosi şi N. Nistor, *Contribuţia Astrei la procesul desăvîrşirii unităţii statale*; I. Albescu, *Aportul presei sibiene în pregătirea unirii Transilvaniei cu România;* Gh. Popescu, *Poziţia saşilor şi secuilor faţă de unire, oglindită în presa locală*; S. Chircă, *Lupta românilor din Transilvania pentru şcoala în limba naţională, la sfîrşitul primului război mondial.*

Simpozion consacrat împlinirii a 110 ani de la Unirea Principatelor Române (22 ianuarie 1969): N. Nistor, *110 ani de la Unirea Principatelor Române;* V. Cîmpean, *Unirea Principatelor, moment important în formarea statului naţional român*; C. Göllner, *Ecoul Unirii Principatelor în presa Transilvaniei.*

Simpozion prilejuit de împlinirea a 150 de ani de la naşterea lui Nicolae Bălcescu (iunie 1969): V. Crişan, *Activitatea lui N. Bălcescu în Transilvania*; S. Costescu, *Concepţia istorică a lui N. Bălcescu.*

25 de ani de la eliberarea patriei de sub jugul fascist (sesiune ştiinţifică organizată în august 1969):
C. Pilof, *Unele aspecte ale dezvoltării învăţămîntului şi culturii după 23 august 1944*; G. Popescu, *Manifestări antirăzboinice în perioada ianuarie-august 1944 în judeţul Sibiu;* P. Abrudan, *Contribuţia maselor populare la eliberarea Transilvaniei.*

440 de ani de la înfiinţarea primei tiparniţe în Sibiu (simpozion organizat în septembrie 1969): C. Göllner, *Cu privire la istoricul tiparului la Sibiu în sec. al XVII-lea;* V. Jugărean, *Tipărituri sibiene din perioada anilor 1575—1600*; M. Stoia, *Din istoria tiparului sibian.*

FILIALA TIMIŞOARA

Semicentenarul Unirii Transilvaniei cu România (simpozion organizat în 3 decembrie 1968): Th. Trâpcea, *Caracterul popular al unirii Banatului cu România;* A. Dolga, *Contribuţia românilor bănăţeni la unirea din 1918.*

Simpozion organizat la Buziaş în 28 iulie 1969:
Al. Russu, *Din istoricul Buziaşului;* O. Gog, *Date din istoria oraşului antic Pompei.*

FILIALA TÎRGOVIŞTE

460 de ani de la apariţia primei cărţi tipărite în ţara noastră (simpozion organizat în 28 ianuarie 1969):
V. Netea, *Cadrul politic european la vremea apariţiei primei cărţi tipărite în ţările române;* L. Démeny, *Liturghierul lui Macarie a fost tipărit în Ţara Românească;* D. Demetrescu, *Contribuţia românilor la răspîndirea tiparului la alte popoare;* M. T. Georgescu, *Locul Tîrgoviştei în dezvoltarea tiparului.*
Sesiune ştiinţifică organizată în 9 iunie 1969 (în colaborare cu Muzeul judeţean de istorie):
V. Pop, *Sinodul de la Alba-Iulia din 14—18 februarie 1761;* E. Oneu, *Un aspect al luptei pentru drepturi şi libertăţi naţionale a românilor din Banat, în a doua jumătate a sec. al XIX-lea;* E. Opriş, *Exposesionarea ţăranilor din com. Tofăleni de către baronul Apor Karoly în 1869;* M. Oproiu, *Un document inedit de la Alex. Mircea Voievod;* M. T. Georgescu, *Constantin Brîncoveanu şi Tîrgoviştea;* D. Angelescu, *Date noi cu privire la grevele din anii 1929—1933.*

FILIALA TÎRGU MUREŞ

Unirea Transilvaniei cu România (sesiune festivă de comunicări, organizată în 29 noiembrie 1968, în colaborare cu Comitetul municipal de cultură şi artă şi filiala S.S.F.):
V. Lazăr, *Istoriografia românească despre Unirea Transilvaniei cu România;* V. Netea, *Anul 1918 în România;* I. Ranca, *Permanenţa ideii de origine şi unitate a poporului român pe Valea Mureşului;* Gr. Ploieşteanu, *Vasile Lucaciu, luptător pentru libertate şi unitate naţională;* M. Rogoşcă, *Poziţia mişcării muncitoreşti şi socialiste în problema unităţii naţionale a statului român;* V. Dragoş, *Aspecte locale din oraşul Reghin şi împrejurimi privind Unirea Transilvaniei cu România;* A. Mureşan, *Aspecte din lupta sighişorenilor pentru desăvîrşirea unităţii naţionale — 1918;* S. Fuchs, *Atitudinea intelectualilor progresişti maghiari faţă de lupta pentru drepturi naţionale a poporului român;* A. Galea, *Problema desăvîrşirii unităţii naţionale în presa transilvăneană;* S. Sin, *Ideea descendenţei şi unităţii naţionale în proza oratorică a lui O. Goga;* M. Şerban, *Idealul Unirii în poezia lui O. Goga.*

Simpozion organizat la Rîpa de Jos cu prilejul sărbătoririi centenarului naşterii lui Simion Mîndrescu (15 decembrie 1968):
Despre viaţa şi activitatea înflăcăratului luptător pentru unirea Transilvaniei cu România au vorbit: V. Netea, I. Ranca, V. Dragoş şi N. Tomşa.

110 ani de la Unirea Principatelor Române (simpozion organizat în colaborare cu Comitetul pentru cultură şi artă şi filiala S.S.F., în 24 ianuarie 1969):
V. Dobrescu, *Unirea Principatelor. Importanţa istorică*; B. Ciacoi, *Al. Papiu Ilarian şi unitatea naţională a tuturor românilor;* E. Pop, *Reflectarea Unirii în literatura vremii.*

Sesiune metodico-ştiinţifică organizată în 23 martie 1969:
A. Iordănescu, *Lecţia de comunicare de cunoştinţe, tip prelegere şcolară;* I. Deszi, *Rolul profesorului de istorie în realizarea educaţiei estetice a elevilor;* L. Ötvös, *Unele aspecte docimologice privind predarea istoriei;* B. Ciacoi, *Probleme privind folosirea elementelor de istorie locală şi a diapozitivelor în predarea istoriei;* V. Niţu, *Al. Papiu Ilarian — luptător pentru înfăptuirea şi consolidarea Unirii Principatelor Române;* Al. Pál Antal, *Scaunul Mureş. Evoluţia instituţiilor scaunale în perioada 1861—1876;* M. Grün, *Acţiuni de solidaritate în timpul procesului de la Cluj din sept. 1928.*

Sesiune ştiinţifică consacrată vieţii şi activităţii lui Petru Maior, organizată la Reghin, în 11 mai 1969 (în colaborare cu Comitetul municipal pentru cultură şi artă şi filiala S.S.F.):
N. Albu, *Peisajul cultural al oraşului Reghin la venirea lui Petru Maior în această localitate;* I. Ranca, *Petru Maior în perioada pregătirii „Suplex"-ului (1790—1792);* V. Dragoş, *Petru Maior în conştiinţa locuitorilor din Reghin şi împrejurimi;* I. Chiorean, *Din activitatea lui Petru*

Maior ca revizor al cărţilor româneşti la tipografia din Buda (1809—1821); V. Niţu, *Structura populară a „propovedeniilor" lui Petru Maior*; V. Netea, *Contribuţia lui Petru Maior la dezvoltarea istoriografiei române;* V.Lazăr, *Petru Maior şi problema etnogenezei poporului român*; Gr. Ploeşteanu, *Petru Maior şi iluminiştii bănăţeni*; D. Bancu, *Petru Maior despre limba română;* C. Lungu, *Ideile pedagogice ale lui Petru Maior*; Al. Matei, *Ecoul operei istorice a lui Petru Maior în conştiinţa contemporanilor şi a urmaşilor.*

150 de ani de la naşterea lui Nicolae Bălcescu (sesiune ştiinţifică festivă organizată în colaborare cu Comitetul municipal pentru cultură şi artă în 6 iulie 1969):
I. Chiorean, *Personalitatea istoricului şi revoluţionarului N. Bălcescu*; Gr. Ploeşteanu, *N. Bălcescu luptător pentru unitatea naţional-politică*; V. Niţu, *N. Bălcescu şi valorificarea patrimoniului popular*; Al. Bauer, *N. Bălcescu în arta plastică.*

III. COMUNICĂRI SUSŢINUTE ÎN CADRUL ŞEDINŢELOR PUBLICE ALE FILIALELOR ŞI SUBFILIALELOR

FILIALA ALEXANDRIA

P. Voivozeanu, *24 ianuarie 1859 în judeţul Teleorman* (24. I. 1969); M. Anastasiu, *O subscripţie publică a locuitorilor din Turnu Măgurele din ianuarie 1864 pentru înarmarea ţării* (13.IV.1969); I. Moraru, *Date inedite din corespondenţa lui Tudor Arghezi cu poetul N. Furcă din Alexandria* (13.IV.1969); M. Dinu, P. Voivozeanu, E. Delcescu, I. Ursu, *Din istoricul liceului nr. 1 din Roşiorii de Vede* (20.VI.1969); I. Mailat, *Căpitanul Dragu — un erou teleormănean căzut în lupta împotriva hitleriştilor* (21.VIII. 1969); I. Moraru, *Unele aspecte privind desfăşurarea insurecţiei din August 1944 în judeţul Teleorman* (21.VIII.1969).

FILIALA ARAD

E. Dörner, *Cercetări arheologice referitoare la istoria locală* (25.X.1968); I. Pălincaş, *Folosirea materialului didactic în predarea lecţiilor de istorie* (25.X.1968); E. Glück, *Naţionalizarea principalelor mijloace de producţie şi consecinţele ei în industria arădană* (22.XI.1968); G. Kovach, *Mişcări ţărăneşti în fostul comitat Arad* (21.II.1969); E. Glück, *Dezvoltarea industriei arădene* (21.II.1969); N. Roşuţ, *Folosirea beletristicii în predarea istoriei în liceu* (21.II.1969); E. Dörner, *Săpături arheologice în jud. Arad* (26.IV.1969); N. Roşuţ, *Probleme de axiologie în predarea istoriei* (26.IV.1969); E. Glück, *Nicolae Bălcescu la Arad* (28.V.1969); O. Greffner, *Aspecte din lupta maselor populare din Arad sub conducerea P.C.R., după* 23 *August 1944, pentru democratizarea aparatului de stat* (9.VIII.1969); A. Caciora şi M. Timbus, *Arhive contemporane despre situaţia industriei şi a mişcării muncitoreşti în regiunea industrială a Aradului — 1919 — 1944* (9. VIII. 1969).

FILIALA BACĂU

I. Ciută, *Contribuţii privind istoricul oraşului Bacău* (26.IX.1968); I. Antonescu, *Noi puncte de vedere în problema indoeuropenilor* (20.XII .1968); I. Ciută, *Unirea Moldovei cu Ţara Românească — etapă importantă în formarea statului naţional-român* (22.I.1969); M. Cosmescu, *Unirea oglindită în literatura locală a vremii* (22.I.1969); V. Tănăsescu, *Problema germană în cadrul acordului de la Potsdam* (27.II.1969); I. Mitrea, *Elemente ale culturii Sîntana — Cerneahov de Mureş, în nordul colinelor Tutovei* (20.III.1969); V. Căpitanu, *Noi puncte de vedere privind cetăţile dacice din Moldova* (18.V.1969); A. Iordănescu, *Metodica lecţiei de comunicare de cunoştinţe, tip prelegere şcolară* (18.V.1969).

SUBFILIALA ORAŞ GHEORGHE GHEORGHIU-DEJ

M. Hrişcă, *Aplicarea legii rurale din 1864 la Oneşti* (14. XII. 1968); *1907 pe valea Trotuşului — fapte, frămîntări, atitudini* (8.III.1969); *Aspecte ale dezvoltării învăţămîntului la Oneşti între anii 1866—1948* (17.V.1969).

FILIALA BAIA MARE

Gr. Holdiş, *Monografia Liceului de cultură generală din Sighetul Marmaţiei;* A. Vaida, *Mişcarea de rezistenţă armată antihorthistă în Maramureş; Grupurile patriotice de lupte din oraşul Baia Mare şi din bazinul Lăpuşului* (comunicări prezentate la Sighetul Marmaţiei în 10 aprilie 1969).

FILIALA BÎRLAD

Coman Ghenuţă, *Aşezări omeneşti datînd din perioada de formare a limbii şi poporului român, descoperite în raza jud. Vaslui* (26.X.1968); V. Palade, *Contribuţii arheologice cu privire la vechimea oraşului Bîrlad* (26.X.1968).

FILIALA BOTOŞANI

A. Crişmaru, *Contribuţii la cunoaşterea aşezărilor neolitice din preajma Săvenilor* (5.XI.1968); I. D. Marin, *Rolul familiei Arbore in istoria Moldovei medievale* (12.XII.1968); A. Pricop şi M. Matei, *Contribuţii la cunoaşterea mişcării muncitoreşti din Botoşani în perioada 1893—1914* (24.II.1969); I. Amarandei, *File din istoricul Institutului Anastasie Başotă de la Pomîrla-Dorohoi* (3.IV.1969); S. Raţă, *Noi concluzii privind comuna primitivă pe teritoriul jud. Botoşani în legătură cu săpăturile arheologice efectuate în anii 1968 şi 1969* (10.VI.1969); T. Clocotici, *Dezvoltarea economică a oraşului Botoşani de la Eliberare pînă în prezent* (14.VII.1969); A. Dorcu, *Dezvoltarea culturală a oraşului Botoşani în perioada 23 August 1944—23 August 1969* (20.VIII. 1969).

FILIALA BRAŞOV

N. Mitru, *Greva muncitorilor de la tunelul Teliu, din anul 1929* (4.X.1968); N. Mocanu, *Cu privire la concepţia lui Mitiţă Constantinescu despre relaţiile economice şi internaţionale ale României în perioada postbelică* (4.X.1968); E. Fokt, *Aspecte ale crizei economice din anul 1929—1933 în judeţul Braşov* (31.I.1969); V. Pop şi A. Pan, *Aspecte ale mişcării muncitoreşti din jud. Braşov în anii 1929—1933* (31.I.1969); A. Vogel, *Învăţămîntul programat şi posibilităţile aplicării lui la lecţiile de istorie* (31. I. 1969); M. Băltescu şi N. Bărbuţă, *Rolul lui George Moroianu în mişcarea internă şi externă pentru unire* (28.II.1969); Fl. Salvan, *Cognitiv şi formativ în predarea şi învăţarea istoriei* (16.III.1969); M. Kamner, *Dezvoltarea gîndirii independente a elevilor prin crearea de situaţii-probleme* (16.III.1969); Gh. Csiki, *Grevele minerilor de la Căpeni, îndrumate de către P.C.R. în perioada 1924—1929* (25.IV.1969); C. Popescu, M. Philippi şi M. Costea, *Prezentarea critică a manualului de istorie antică pentru clasa a V-a* (25. III. 1969).

FILIALA BUCUREŞTI

R. Manolescu, *Geneza feudalismului în Europa Apuseană* (1.X.1968); C. Dinu, *Problematica metodicii predării istoriei* (15.X.1968); C. Şerban, *Geneza oraşului feudal românesc* (29.X.1968); Gh. Smarandache, *Metode şi procedee în predarea istoriei; pregătirea lecţiei* (12.XI.1968); M. Perovici, *Froissart despre mişcările populare din Franţa războiului de o sută de ani;* C. Dinu, *Ioana d'Arc, luptînd pentru libertate şi dreptate* (3.XII.1968); A. Iordănescu, *Lecţia de comunicare de noi cunoştinţe* (17.XII.1968); L. Roman, *Populaţia Principatelor Române pînă la 1830* (11.II.1969); A. Popescu, *Trăsăturile caracteristice ale sclavajului de tip oriental* (25.II.1969); M. Vlad, *Mişcări demografice rurale în Ţara Românească şi Moldova în sec. XV—XVIII* (4.III.1969); D. Bodin, *Cum a ajuns Piemontul mare putere europeană* (8.IV.1969); E. Hurezeanu, *Idei programatice ale mişcării socialiste din România în problema agrară* (28.IV.1969); I. Orghidan, *Logica istoriei şi metodologia procesului instructiv-educativ* (29.IV.1969); T. Gafar, *Tipuri de lecţie folosite în predarea istoriei* (13.V.1969).

FILIALA CLUJ

V. Popa, *Legea agrară din iunie 1848* (26.IX.1968); D. Braharu, *65 de ani de la moartea sculptorului Fadrusz Ianos, autorul statuii ecvestre a regelui Matei Corvin din Cluj* (26.IX.1968); Al. Culcer, *Un tămăduitor român din sec. al XVI-lea în Italia; Ion Costin* (31.X.1968); P. Boca; *Starea socială şi situaţia materială a locuitorilor năsăudeni la înfiinţarea graniţei militare —, 1762—1763* (31.X.1968); A. Csélenyi, *Unirea şi populaţia maghiară din Transilvania* (27.XI. 1968); I. Crăciun, *Pe drumul Albei-Iulii şi al unirii de la 1 decembrie 1918* (26.XII.1968); Şt. Pascu, *Importanţa Unirii de la 24 ianuarie 1859* (23.I.1969); L. Maior, *Memorialul Partidului Naţional Român din 1882 şi ecoul lui în Europa* (27.II.1969); I. Bota, *Episcopul Inochentie Micu-Klein* (1692—1768) — *două sute de ani de la moartea sa* (27.II.1969); D. Braharu, *O eroină uitată, Octavia Stoica-Burabaş din Abrud* (27.II.1969); L. Manciu, *Unele aspecte ale problemei naţionale din Transilvania oglindite în ziarul „Neamul Românesc" între 1906—1910* (13.III.1969); S. şi I. Cîmpeanu, *Rolul schemei în predarea lecţiilor de istorie* (13.III.1969); G.A. Protopopescu, *Vestigii ale tradiţiilor militare româneşti în Muzeul de istorie din Cluj* (13.III.1969); D. Braharu, *Raportul înaintat despre atitudinea regimentului grăniceresc român din Orlat, în cursul răscoalei lui Horia, Cloşca şi Crişan* (27.III.1969); N. Edroiu, *Un ziar slovac despre răscoala lui Horia* (27.III.1969); Dumitru Suciu, *Ecouri ale situaţiei politice româneşti în presa şi opinia publică franceză între 1848—1859* (24.IV.1969); Gh. Bran, *Casa memorandistului Dr. Ion Raţiu din Turda* (24.IV.1969); Iosif Covacs, *150 de ani de la naşterea lui Nicolae Bălcescu* (29.V.1969); P. Jambor, *Un izvor narativ inedit al răscoalei din 1784* (29.V.1969); Al. Neamţu, *Ion Piuariu Molnar, în lumina unor materiale arhivistice din Budapesta* (26.VI.1969); D. Rascău, *200 de ani de şcoală românească la graniţa de vest a ţării* (26.VI.1969).

FILIALA CRAIOVA

O. Toropu, *Contribuţia arhivelor şi numismaticii la istoricul mănăstirii Jitaru* (29.X.1968); I. Călin, *Contribuţii la problema desăvîrşirii unităţii statale* (29.X.1968); S. Crăciunoiu, *Mărturii din Oltenia referitoare la curentul pentru desăvîrşirea unităţii politice* (11.XI.1968); G. Culmany *Pregătirea actului unirii Transilvaniei cu România* (11.XI.1968); I. Pătroiu şi V. Zoiţa, *Aspecte ale luptei pentru unirea Transilvaniei cu România reflectate în presa din Oltenia* (25.XI.1968); A. Pîrvulescu, *Figuri de luptători pentru unirea Transilvaniei cu România* (25.XI.1968); D. Bodin (Bucureşti), *Probleme controversate în legătură cu anul 1821* (21.IV.1969); G. Firănescu, *Nicolae Bălcescu şi Craiova* (16.VI.1969); V. Zoiţa, *Nicolae Bălcescu şi geneza poporului român* (16.VI.1969); E. Săvoiu, *Elemente juridice în Istoria Ieroglifică a lui D. Cantemir* (16.VI.1969).

FILIALA CONSTANŢA

Al. Popeea, *Cîteva concluzii în legătură cu descoperirea unor monede bizantine la Constanţa* (16.X. 1968); I. Bitoleanu, *Mişcarea muncitorească la Constanţa între 1929—1933* (20.XI.1968); M. Stanciu, *Dezvoltarea învăţămîntului public la Constanţa între 1878—1910* (23.XII.1968); C. Olteanu, *O divizie sîrbo-croată pe frontul dobrogean în 1916* (26.II.1969); C. Vitanos, *Aspecte din lupta muncitorilor din portul Constanţa între anii 1921—1924* (19.III.1969); Gh. Dumitraşcu, *Lupta antifascistă în Constanţa între anii 1934—1937* (23.IV.1969); C. Suceveanu, *Politica burgundă la Dunărea de Jos* (21.V.1969); E. Leondarie, *Unele aspecte ale administraţiei româneşti în Dobrogea după 1878* (18.VI.1969).

FILIALA FOCŞANI

V. Petrache, *Contribuţia mişcării socialiste la Unirea Transilvaniei cu România* (19.XI.1968); Şt. Văsîi, *Însemnătatea Unirii Transilvaniei cu România* (19.XI.1968); Al. Temciuc, *Rolul maselor populare în înfăptuirea actului Unirii Moldovei cu Ţara Românească* (23.I.1969); D. Huţanu, *Focşaniul şi Unirea*; Gh. Chiriac, *Cucerirea independenţei de stat — dorinţă de veacuri a poporului nostru* (6.V.1969); Al. Lenco, *Contribuţia maselor populare din fostul judeţ Putna la desfăşurarea războiului de independenţă* (6.V.1969).

FILIALA GALAŢI

P. Păltănea, *Informaţii despre piaţa externă a oraşului Galaţi în prima jumătate a sec. al XIX-lea* (30.X.1968); A. Susanu, *Unirea Transilvaniei cu România — desăvîrşirea unităţii naţional-politice a poporului român* (30.XI.1968); M. Petrescu-Dîmboviţa (Iaşi), *Formarea poporului român în lumina noilor descoperiri arheologice* (30.I.1969); I. Dragomirescu (Bucureşti), *Contribuţia culturii româneşti la îmbogăţirea tezaurului culturii universale* (27.II.1969); Şt. Rugină, *Metode şi procedee de folosire a elementelor de istorie locală în predarea istoriei* (13.IV.1969); E. Mihaly, *Începuturile pătrunderii ideilor socialiste în mişcarea muncitorilor din Galaţi* (27.IV. 1969); P. Păltănea, *Informaţii despre şcoala publică gălăţeană în vremea Regulamentului Organic* (27.IV.1969); D. Petriş, *Insurecţia naţională antifascistă din august 1944* (8.VI.1969).

FILIALA IAŞI

V. Neamţu, *Reprezentarea uneltelor agricole în iconografia medievală din Moldova şi Ţara Românească;* I. Agrigoroaie, *Literatura burgheză şi unele probleme ale situaţiei politice din România între anii 1918—1921* (19.VI.1968); Gh. Platon, *Probleme noi privind revoluţia din 1848 în ţările române* (12.IX.1968); V. Russu, *Din lupta românilor din Transilvania împotriva dualismului austro-ungar* (1866—1868); I. Saizu, D. Şandru, *Activitatea delegaţilor transilvăneni la Conferinţa de pace din 1919* (17.XI.1968); D. Ciurea, *România în istoriografia umanistă din Polonia*; V. Cristian, *Orientări franceze contemporane în studierea istoriei relaţiilor internaţionale* (15.XII. 1968); A. Ignat, *Hîrlăul în secolele XV—XVI;* Al. Andronic, *Date noi despre vechimea şi numele oraşului Iaşi* (22.XII.1968); Gh. Platon, *Premisele istorice ale constituirii statului naţional român* (23.I.1969); S. Dumitru, *Folosirea mijloacelor audio-vizuale în predarea istoriei* (11.II.1969); D. Ciurea, *Renaşterea în lumina noilor publicaţii* (18.III.1969); Al. Andronic, *Unele probleme privind romanitatea la Dunărea de Jos la finele sec. al X-lea;* E. Prodan, O. Rauschi, *Pagini din istoria învăţămîntului artistic din ţările române;* M. Hrib, *Biserica Sf. Sava din Iaşi* (22.IV. 1969); L. Boicu, *Istoricul Nicolae Bălcescu* (8.VI.1969); A. Ignat, *Contribuţie la istoricul şcoalelor primare din cartierul Păcurari;* D. Ciută, *Cunoaşterea şi folosirea justă a elementelor de istorie locală în predarea lecţiilor de istorie;* V. Hrib, *Corlăteni. Monografie istorică* (20.VI.1969).

FILIALA LUGOJ

I. Georgescu, *Din lupta maselor populare din jud. Caraş pentru realizarea unităţii politice* (30.X. 1968); P. Cinghiţă, *Contribuţia românilor transilvăneni şi a prizonierilor transilvăneni din Italia la lupta pentru unitate politică* (25.XI.1968); D. Popescu, *Lupta muncitorimii şi a ţărănimii din Banat — parte integrantă a luptei poporului român pentru desăvîrşirea unităţii statale* (5.XII. 1968); I. Stratan, *Un sanctuar din prima epocă a fierului descoperit în comuna Susani* (15.I.1969); D. Trif, *Scurt istoric al întreprinderii Filatura de mătase* (18.II.1969); T. Bologa, *Folosirea elementelor de istorie locală în formarea educaţiei patriotice a elevilor* (11.III.1969); D. Trif, *Fapte de vitejie săvîrşite în timpul primului război mondial de ostaşii români — 75 de ani de la naşterea Ecaterinei Teodoroiu* (13.III.1969); D. Popescu şi I. Istodorescu, *Greve de la uzina „Ciocanul" din anul 1906* (11.IV.1969); D. Popescu, *Alecu Russo participant activ şi devotat la evenimentele politice şi sociale ale vremii* (17.IV.1969); E. Lay, *Date noi legate de aşezarea localităţii Sînandrei din Banat* (18.V.1969); D. Popescu, *Nicolae Bălcescu şi revoluţia de la 1848* (5.VI.1969); V. Fleancu, *Nicolae Bălcescu şi Banatul* (5.VI.1969) N. Dumitrescu, *Răscoala ţăranilor de la Teregova din 1896* (20.VI.1969).

FILIALA ORADEA

S. Dumitraşcu, *Probleme de istorie în revista „Familia" dintre cele două războaie mondiale* (19.I. 1969); T. Roşu, *Sătmarul — 1918* (19.I.1969); N. Chidiosan, *Un templu milenar la Salacea* (20.III.1969); M. Apan, *Aspecte peivind iluminatul public şi industrial din Oradea în sec. al XIX-lea şi începutul sec. al XX-lea* (20.IV.1969); V. Şuta, *Contribuţii la cunoaşterea predării istoriei în Şcoala poporală din Bihor în a doua jumătate a sec. al XIX-lea* (20.IV.1969).

FILIALA PITEŞTI

P. Dicu, *Problema reşedinţei judeţului Argeş în timpul orînduirii feudale* (29.X.1968); C. Florea şi E. Răcilă, *Evenimentul de la 1 decembrie 1918 oglindit în presa locală* (24.XII.1968); P. Dicu, *90 de ani de la moartea lui Nicolae Zubcu-Codreanu; activitatea sa în judeţul Argeş* (24.XII.1968); M. Branişte, *Din istoricul monumentelor medievale ale oraşului Piteşti — biserica şi şcoala domnească „Sf. Gheorghe" din Piteşti* (25.II.1969); A. Petrescu, *Unele probleme ale formării principalelor noţiuni istorice la elevii din cl. V—VIII* (8.IV.1969); Gh. Săvulescu, *Unele observaţii şi constatări referitoare la manualul de istorie antică pentru cl. a V-a — ediţia 1968* (8.IV.1969); P. Dicu, *Descoperirea culturii acheuleene pe valea Argeşului* (20.V.1969); I. Nania, *Cultura acheuleeană pe valea Dîmbovnicului, jud. Argeş* (20.V.1969); E. Popescu, *Însemnătatea istorică a recentelor săpături arheologice efectuate pe teritoriul jud. Argeş* (20.V.1969); D. Udrescu, *Nicolae Bălcescu şi oraşul Piteşti* (20.V.1969); D. Tudor, *Din istoria mişcării muncitoreşti pe teritoriul jud. Argeş* (20.V.1969).

SUBFILIALA CÎMPULUNG MUSCEL

Fl. Mîrţu, *Un ecou al Renaşterii în sec. al XV-lea la Cîmpulung-Muscel* (25.IX.1968); N. Nicolaescu, *Figuri de foşti dascăli cîmpulungeni şi contribuţia lor la dezvoltarea gîndirii şi practicii pedagogice româneşti* (28.II.1969); Fl. Mîrţu, *Aspecte ale economiei agrare din zona Cetăţii Muscel şi Cîmpulung Muscel pe timpul geto-dacilor şi daco-romanilor* (11.IV.1969); I. Hurdubeţiu, *Noi contribuţii la clarificarea originii scheilor şi aria răspîndirii lor în România* (6.VI.1969).

FILIALA PLOIEŞTI

N. I. Simache, *Legăturile lui N. Bălcescu cu jud. Prahova* (7.IX.1968) şi *Contribuţie la istoricul comunei Brebu* (29.IX.1968); N. Costescu, *Greva generală din octombrie 1920 în Valea Prahovei* (16.X.1968); P. Neicu, *Trei documente din sec. al XVIII-lea* (16.X.1968); Şt. Mihăilescu, *Nicolae Petraşcu Voevod* (20.XI.1968); D. Nedelea şi V. Adam, *Vechi sisteme de irigaţie folosite în zona Ploieşti* (20.XI.1968); C. M. Rîpeanu, *Contribuţii la istoria tiparului prahovean* (5.XII.1968); Gh. Georgescu, *Programe şi manuale şcolare* (5.XII.1968); A. Gheorghiu (Tîrgovişte), *Cum a fost asasinat Tudor Vladimirescu* (12.I.1969); Maria Negrea, *110 ani de la Unirea Principatelor Române* (23.I.1969); N. Debie, *Un jurnalist francez din sec. al XIX-lea, propagandist al Unirii Principatelor* (8.II.1969); Gh. Nicodinescu, *Figuri din istoria Ploieştilor* (10.III.1969); V. Adam, *Generalul Teodor Tăutu* (10.III.1969); I. St. Baicu, *Mişcarea muncitorească din Valea Prahovei şi legislaţia muncii în perioada 1918—1921* (4.IV.1969); I. Jercan, *Gheorghe Ţiţeica — inedii* (4.IV.1969); L. Teodosiu, *Publius Ovidius Naso cu privire la exilul său pe ţărmurile Mării Negre* (12.V.1969); H. Mignea, *Mahomed al II-lea — omul epocii sale* (12.V.1969); N. I. Simache şi P. Popescu, *Al. Candiano-Popescu şi Republica din Ploieşti* (9.VI.1969); N. I. Simache, *110 ani de la înfiinţarea Teberei de la Floreşti* (10.VIII.1969).

FILIALA RÎMNICU-VÎLCEA

I. Tăbăcuţu, *Istoricul oraşului Călimăneşti;* C. Frîntu, *Din lupta ţărănimii şi muncitorimii vîlcene înainte de Eliberare;* N. Daneş, *110 ani de la Unirea Principatelor Române;* P. Ţigănilă, *Formarea noţiunilor de istorie la elevi*; Gh. Surdu şi C. Chelcea, *Ţara Loviştei.*

FILIALA SIBIU

I. Albescu, *Unde a dat Iancu de Hunedoara lupta cu turcii lîngă Sibiu în 1442?*; T. Turcu, *Mărturii de cultură românească la Sibiu;* T. Nägler, *Relaţiile dintre Ţara Românească şi sudul Transilvaniei în feudalismul timpuriu;* I. Paul, *Principalele rezultate ale cercetărilor arheologice de la Pianul de Jos, jud. Alba;* P. Niedermayer, *Evoluţia structurii spaţiale a monumentelor feudale din Ţara Românească.*

FILIALA SLOBOZIA

I. Barbu, *Evenimentele anului 1944 pe teritoriul jud. Ialomiţa.*

FILIALA TIMIŞOARA

C. Baran, *Amintiri despre Unirea din 1918 în Banat* (30.VII.1968); Th. Trâpcea, *Figuri de luptători bănăţeni pentru unitatea politică: Avram Imbroane* (11.X.1968); A. Ţintă, *Contribuţii la cunoaşterea începuturilor oraşului Timişoara* (19.XI.1968); M. Bizeria, *Consideraţiuni asupra unor documente aflate în Biblioteca Vaticanului referitoare la Banat în sec. XI—XIV* (19.XI.1968); L. Linţa, *Determinarea aşezării geografice şi date din istoria cetăţii Şumig din comitatul Caraş în evul mediu timpuriu* (21.II.1969); E. Botiş, *Consideraţiuni asupra colonizărilor din Banat în sec. al XVIII-lea, cu privire specială asupra populaţiei franceze adusă din Alsacia şi Lorena* (21.II.1969); Gh. Şora, *Vasile Goldiş, despre dreptul la autodeterminare a românilor din Transilvania* (6. V. 1969).

SUBFILIALA JIMBOLIA

I. Breiner, *Contribuţii la cunoaşterea istoriei Jimboliei din sec. al XIX-lea;* M. Bizeria, *Menţiuni istorice despre oraşul Jimbolia la începutul evului mediu.*

SUBFILIALA SÎNNICOLAUL MARE

Th. Trâpcea, *40 de ani de la moartea lui Emanoil Ungureanu* (25.III.1969); V. Perianu, *Tudor Vladimirescu în Banat* (25.III.1969); I. Sarafoleanu, *Pagini din istoria învăţămîntului din comuna Cenad, jud. Timiş* (18.V.1969); Gh. Andraş, *Din istoria culturală a oraşului Sînnicolaul Mare* (18.V.1969).

FILIALA TÎRGOVIŞTE

M. T. Georgescu, *Activitatea diplomatică a marelui spătar Mihai Cantacuzino* (10.IX.1968); I. Susăi, *Monumente ale unei străvechi civilizaţii pe pămîntul Daciei* (25.X.1968); T. Svinţiu, *Aspecte din Tîrgoviştea anului 1890* (29.XI.1968); M. Alexandrescu, *Forme ale luptei ţărănimii în perioada 1831—1840* (13.XII.1968); I. Drancă, *Schiţă monografică a com. Moroeni-Dîmboviţa* (21.II.1969); M. Tomescu, *Cauze necunoscute ale înfrîngerii lui Napoleon la Waterloo* (21.II. 1969); R. Geoglovan, *Inscripţiile din lapidariul Muzeului de istorie din Tîrgovişte* (21.III.1969); M. T. Georgescu, *N. Bălcescu — patriot revoluţionar* (23.V.1969).

FILIALA TÎRGU-JIU

C. Giurgiulescu, *Urme de la Mihai Viteazul în Gorj* (21.I.1968); C. Pruteanu, *Vizitele lui Mircea cel Bătrîn la Tg. Jiu şi Tismana* (18.II.1968); şi *Adunarea de la Blaj* (19.V.1968); V. Petcu, *Din istoricul Şcolii normale din Tg.-Jiu* (19.V.1968); D. Băleanu, *Formarea şi adîncirea cunoştinţelor la lecţiile de istorie a patriei* (19.V.1968); Gh. Cristea, *Cuza-Vodă la Tg. Jiu* (2.VI.1968); A. Constantinescu, *20 de ani de la Naţionalizarea din Tg. Jiu* (2.VI.1968); I. Cumpănaşu, *Structura ţărănimii gorjene în ultimele două secole* (22.IX.1968); E. Udrişte, *51 de ani de la moartea Ecaterinei Teodoroiu* (22.IX.1968); Gh. Micu, *Generalul Dragalina şi Gorjul* (27.X.1968); I. Cumpănaşu, *Explicarea toponimiilor* (27.X.1968); C. Pruteanu, *50 de ani de la Unirea Transilvaniei cu România* (1.XII.1968); D. Băleanu, *Efectele crizei economice din perioada 1929—1933 în Gorj* (16.II.1969); V. Smeu, *Efectele locale ale legii rurale de la 1864* (16.II.1969); P. Smeu, *Folosirea tablourilor în predarea lecţiilor de istorie* (16.II.1969); E. Udrişte, *Cula din Curtişoara — monument de arhitectură veche românească* (16.III.1969); G. Popescu, *Lecţia destinată formării*

priceperilor şi deprinderilor de muncă ale elevilor (27.IV.1969); Gh. Cristea, *Folosirea mijloacelor audio-vizuale la lecţiile de istorie* (27.IV.1969); Gh. Micu, *Gorjul în primul război mondial* (18.V. 1969); E. Popescu, *Lecţiile de recapitulare şi sinteză* (18.V.1969).

FILIALA VASLUI

P. Diaconu, *Folosirea elementelor de istorie locală în predarea istoriei României* (23.III.1969); B. Gorceac (Huşi), *Aplicarea legii rurale din 1864 în fostul ţinut al Fălciului* (30.V.1969); Şt. Bujoreanu (Huşi), *Evenimente istorice din perioada 1650—1840 consemnate într-o arhivă răzăşească inedită* (4. VI. 1969).

Coli tipo 22

Tiparul executat sub comanda
nr. 3408
la Intreprinderea poligrafică
„13 Decembrie 1918".
str. Grigore Alexandrescu nr. 89—97
Bucureşti,
Republica Socialistă România

Lei 18